STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 11756

YIDISHE KSOVIM FUN A VAYTEN KOREV

Micah Joseph Berdichevsky

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מיכה-יוסף בן-גריון [בערדיטשעווסקי]

ייִדישע כּתבֿים פֿון אַ ווײַטן קרובֿ

סידרת הספרים "ספרות יידיש" יוצאת לאור על־ידי החוג ליידיש של האוניברסיטה העברית בירושלים והוועד לתרבות יהודית בישראל. מטרתה של סידרה זו היא להגיש לסטודנט הלומד ספרות יידיש ולקורא המשכיל טקסטים נבחרים לקריאה ולעיון. כל ספר יוצא לאור עם מבוא ועם מילון בו מתורגמים לעברית ולאנגלית מילים וביטויים שאינם מצויים במילוני יידיש המקובלים.

הוועד הציבורי:

י. קורן (יו"ר), מ. יובילר, י. ינסוביץ', י. יוסטמן, ח. שמרוק.

המערכת:

ש. וורסס, ח. טורניאנסקי, ב. י. מיכלי, ד. סדן, א. סוצקבר, י. קורן, ח. שמרוק.

עורך: ח. שמרוק.

מילון: מ. וולף.

מזכיר המערכת: א. נוברשטרן.

מיכה־יוסף בן־גריון
[בערדיטשעווסקי]

ייִדישע כּתבֿים
פֿון אַ ווײַטן קרובֿ

אַרײַנפֿיר און אָפּקלײַב / מבוא ומבחר:
שמואל ורסס

העברעיִשער אוניווערסיטעט אין ירושלים
ייִדיש-אָפּטיילונג
קאָמיטעט פֿאַר ייִדישער קולטור אין ישׂראל

האוניברסיטה העברית בירושלים
החוג ליידיש
הוועד לתרבות יהודית בישראל

הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית
ירושלים תשמ"א

©

כל הזכויות שמורות
נדפס בישראל
בדפוס צור־אות, ירושלים

אינהאַלט

שמואל ורסס: מ. י. ברדיצ׳בסקי כסופר יידיש	ז
מ. י. בערדיטשעווסקי — דער ייִדישער שרײַבער	מט
טרערן	3
די צוויי ברידער	9
דאָס פּײַפּעלע	13
דער עונש אָדער אַ נײַע חולדה ובֿור	16
גדי	33
דער אורח	42
די געשיכטע פֿון אומגעקערטן פֿאַנטאָפֿל	48
פסול געוואָרן	51
די פֿיר שטעקנס	57
די געפּלאַצטע סטרונע	65
דער בן־יחיד	71
דבֿורה אָדער דער הספד	80
זיידע	85
אַ וועלט מיט וועלטעלעך	89
די התחלה פֿון ראובֿעלע נאַטענזאָן	94
יעקבֿ־נתן	101
דער ליגנער	106
דרײַ חדשים אָדער דער עגמת־נפֿש פֿון אַ ייִדן	111
די קליינע השגה	115
דער חלום	118
דער חזן	120
א שיינע וועלט	123
זיך פֿאַרפּלאָנטערט	125
איידעמס	127
דער נײַער דור	129
עמיגראַנטן: ס׳ברענט	131
אימה ופּחד	133
מיט ליידיקע קעשענעס	136
אַ ייִד פֿון אַמאָל	138

אַ דעראַזשנער	140
דער סוף	142
פֿונעם רײַזעביכל: מאַמעס	144
די וועלט איז גרויס	147
אויף דער עלטער	149
אַ משונה ייִנגל	152
ווי מע לעבט: פֿיר שעה גיהנום	153
די עגונה	156
פֿאַרזאָרגט	158
אַ נאָכמיטאָג בײַם רבֿ אין שטוב	162
די שבֿועה	167
וויכּוחים	173
אַ בריוו צו אַ ייִדישן שרײַבער	180
אַלטע בלעטער: אײַזיק־מאיר דיק	183
יצחק־יואל לינעצקי	186
שאַצקעס	188
מענדעלע מוכר־ספֿרים	189
שלום־עליכם	191
ווידער וועגן שלום־עליכמען	193
פֿאַרן המון און פֿונעם המון	195
דער עצם ייִד	199
ביבליאָגראַפֿישע פּרטים	202
גלאָסאַר	207
Shmuel Werses: M. J. Berdyczewski as a Yiddish Writer	V

שמואל ורסס

מ. י. ברדיצ׳בסקי כסופר יידיש

א. פעילותו הספרותית ביידיש

מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי (בן־גריון) (1865—1921) (להלן: מי״ב), יליד העיירה מדז׳יבוז׳ שבפודוליה אשר ברוסיה, ומי שגדל בנעוריו בעיירה דובובה שבאוקראינה, התחיל בפעילותו הספרותית עוד בימי נעוריו, בשנת 1887.[1] עם צאתו מרוסיה, החל בשנת 1891, התמיד ביצירתו הענפה בסיפור, בפובליציסטיקה ההגותית ובעיוניו במדעי היהדות, בימי שבתו בברלין ובברסלוי שבגרמניה. עיקר חילו העניק לספרות העברית החדשה, הן כהוגה דעות מקורי והן כמספר בעל שאר־רוח, הנותן ביטוי למציאות היהודית ולבעיותיה הקיומיות, בחומר וברוח. בסיפוריו כבמאמריו יש מן הוידוי האישי, האפוף צער והרהורים נוגים על מעמדו של העם היהודי ועל עתידו־תיו; יש בהם גם מגילויי עיצוב אמנותי מרתק של עלילות ודמויות מן המציאות היהודית בעיירה שבאוקראינה ומעולמו של הצעיר היהודי הפורק את עולה של סביבתו המסורתית ומחפש את דרכו בנכר שבמערב־אירופה. כוחם של סיפוריו, על רב־גוניותם הז׳אנרית, בהעלאת מצבי אנוש אכסטאטיים

1 על יצירתו של ברדיצ׳בסקי, עיין: י. אלמגור וש. פישמן, ׳מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי (בן־גריון) — ביבליוגרפיה׳ (בשכפול), תל־אביב תשל״א; וכן — המבחר הביבליוגראפי המפורט המצורף לספר ׳מ.י. ברדיצ׳בסקי (בן־גריון): מבחר מאמרי ביקורת על יצירתו הסיפורית׳, עורכת נ. גוברין, תל־אביב תשל״ג. המאמרים שפירסמתי על מי״ב הסופר העברי הם: ״בעיות הספרות במשנתו של מ.י. ברדיצ׳בסקי״, ׳גליונות׳, יח (תש״ה־ו), עמ׳ 76—79; ביקורת על ספרו של י. קשת ׳מ.י. ברדיצ׳בסקי (בן־גריון) חייו ופעלו׳, ׳קרית ספר׳, לד (תשי״ט), עמ׳ 154—158; ״החסידות בעולמו של ברדיצ׳בסקי״, ׳מולד׳, א (סידרה חדשה) (תשכ״ז—תשכ״ח), עמ׳ 465—475 (כונס לספרי ׳סיפור ושורשו׳, רמת־גן 1971, עמ׳ 104—118); ״על תפיסת הזמן בסיפורי מ.י. ברדיצ׳בסקי״, ׳מאזניים׳, לד (תשל״ב), עמ׳ 355—361 (כונס לילקוט הביקורת הנ״ל של נ. גוברין, עמ׳ 250—262); ״הסיפור ׳מעבר לנהר׳ — עיון במקורותיו ונוסחאותיו״, ׳מחקרי ספרות מוגשים לשמעון הלקין׳, עורך עזרא פליישר, ירושלים תשל״ג, עמ׳ 35—60. מן הפירסומים המסכמים האחרונים על מי״ב, עיין: ג. שקד, ׳הסיפורת העברית 1880—1970׳, א, תל־אביב תשל״ח, עמ׳ 163—206.

של דמויות יוצאות־דופן אשר יד הגורל היתה בהם. נטיתו של מי״ב היא לחשוף מבעד למעטה של העיירה היהודית בקפאונה מציאות יצרית־חושנית, חבויה ומודחקת, המתגלית לעתים במפתיע הן ברשות היחיד והן ברשות הרבים. קיימים בסיפוריו קישורים אנאכרוניסטיים מודעים בין העידן הקדום של עם ישראל בארצו לבין המתרחש בעיירה של פודוליה. העבר הקמאי מצטייר על־ידו בבחינת מורשת חושנית־יצרית והיסטורית־מיתית כאחת, שאין מנוס ממנה למרות גורמי הבלימה של הסביבה בעיירה היהודית שבגלות של סוף המאה הי״ט.

מורכב הוא מיגוון יצירתו של מי״ב בעברית. על־ידה אתה מוצא חטיבה, מצומצמת בהיקפה, של נסיונותיו כמספר הכותב גרמנית [2] ובעיקר חטיבה מיוחדת רבת־היקף ביידיש, אשר טרם נתפרשה במלואה במירקם יצירתו ופעלו, אם כי לא נעלמה מעיני פרשניו הרבים; אף היו גם שניסו למעט בחשיבותה ולראותה כאפיזודה שולית בלבד שהיא בת־חלוף. למעשה עניין לנו בעזבונו הספרותי ביידיש שהוא לא רק כחוליה רבת־ענין בספרות יידיש בראשית המאה הכ׳, אלא כהשלמה הכרחית לשם הבנת עולמו של מי״ב עצמו ולשם הארה רב־צדדית יותר של יצירתו העברית. וזאת לדעת, כתביו ביידיש אינם בגדר עיבוד ותרגום, לפי המסורת הקיימת של סופרינו כפולי־הלשון, אלא יש בהם על־פי הרוב משום סלילת דרך של עיצוב בפני עצמו ובו תוספת גוונים חדשים והטעמות חדשות של סוגיות ונושאים שכבר הועלו על־ידו בעברית בשעתו או בעת ובעונה אחת.

אף נושאים, אשר מתרמזים בלבד מתוך כתביו העבריים, מקבלים כאן את ביטויים המלא, כגון נסיונותיו רבי־הענין לשקף את האוירה המשברית של העיירה היהודית והסכנות לקיומה הפיסי בתקופת הפרעות בשנים 1903—1905, וכן גילויי ההגירה המבוהלת באותן שנים. כל אלה מתגלים בביטויים התיעודי במונולוגים — שהם כרפורטז׳ות מעודכנות, שכתבם ביידיש דוקא.

את עמדתו בשאלת הלשונות הסביר מי״ב בהזדמנויות שונות; מכריז הוא על כך, שבכל לשון ולשון שהוא נזקק לה, ״לי תוכן אחר חדש, נולד באותה שפה ורק בה״. אין היידיש שלו באה כלל במקומה של העברית, שכן מעיד הוא על עצמו: ״איני כותב בה מעצמי כי אם מאסף מנפש ההמון ושפת ההמון מה שיעלה לי.״ [3]

2 עיין על כך: י. אבן, ״סיפורו הגרמני של מ.י. ברדיצ׳בסקי 'Daneben'״. ׳ספר דב סדן׳, עורכים שמואל ורסס, נתן רוטנשטרייך, חנא שמרוק, ירושלים תשל״ז, עמ׳ 9—22.

3 עיין: מכתבו אל מ. קליינמן מיום 8.7.1908, ״אגרות סופרים״, ׳העולם׳, כג (1935), גל׳ ג.

עיקר פעילותו של מי״ב כסופר יידיש מתמקדת סביב השנים 1902—1906, לאחר ביקורו בעיר מולדתו, אך התחלותיה כבר מצויות בראשית דרכו והן מתגלות לפרקים גם בערוב יומו. המעיין ביצירותיו ביידיש לפי תקופות פירסומן ימצא בהן שלבי התפתחות, הן אשר לנושאים ולז׳אנר, והן אשר לגלגולי סגנון.

מלכתחילה נהג מי״ב בשיטת ההפצה של חוברות־חוברות במתכונת של ספרות עממית, השווה לכל דורש, הן בצביונה הבלטריסטי והן בנוסח של פובליציסטיקה עממית. כך פירסם בשנת 1902 בווארשה כמה קונטרסים, בסידרתו ״קליינע ביכלעך״, ובהם סיפורים, כגון: ׳אַ מעשׂה פֿון איינעם וואָס האָט פֿערסמט זיַין וויַיב׳ — ובצידו אסופת מאמרים ורשימות, כגון: ׳שמועסען — קורצע מעשׂה׳ליך צים לײנין׳ או: ׳הקדמות צו ספֿרים וואָס יעדער פֿון אונז קען זיי אַליין שריַיבין׳. הפצתם היתה ככל הנראה מצומצמת למדי ונסיון זה לא האריך ימים, אך לעומת זאת הגיעו דבריו לקהל קוראים גדול יותר, באמצעותם של כתבי־העת, ובכלל זה יומונים ביידיש, וזאת בעיקר בשנים 1903—1906. הוא נהג לעתים לחתום על רשימותיו הקצרות בראשי־תיבות בלבד, או בעילום שם.[4]

אין אנו יודעים אל נכון מי היו קוראיו, שכן עתונים אלה פנו הן לקוראים עממיים המעורים היטב בהוי היהודי המסורתי, והן לחוג קוראים אשר כבר יצא מעבר לתחומיו של הוי זה ושתביעותיו הספרותיות היו ברורניות יותר ומעודנות. ספק הוא איפוא אם הטיפוס של הקורא החדש ביידיש, זה האמון על ספרות יידיש המודרנית שהחלה להתרקם באותן שנים, מצא בנוסח היראי המובלט לפרקים ברשימותיו את מבוקשו, אם כי יש גם עדויות בידינו על ההד שעוררו דבריו.[5] אף הצביון העממי של הסברת ענינים שבאמונות ודעות וטיפוח הסיפור העממי ה״ישן״ לא היה לטעמם. יובן שמחברם, החותם לעתים בעילום שם, נצטייר בעיניהם כסופר שעבר זמנו, מפאת הנוסח הסגנוני

4 על מנהגו לחתום בעילום־שם, בגלל היקפן המצומצם של רשימותיו, עיין מכתבו אל מ. ספקטור, עורכו של ה׳יודישע פֿאָלקסציַיטונג׳, שנתפרסם על־ידי נ. רוזנבלום: ״אגרות מ.י. ברדיצ׳בסקי״, ׳גנזים׳, א, תל־אביב 1961, עמ׳ 274—275. רעיתו של מי״ב, רחל בן־גריון, קובלת על יחסם של עורכי העתונות ביידיש, פרט לח.ד. הורוויץ, מ. ספקטור וא. רייזן, שלא דאגו לפירסום דבריו בצורה נאותה. עיין: דברי הקדמתה למהדורה ׳יידישע כּתבֿים׳, א, ניו־יורק 1948, עמ׳ 16.

5 יצויין כי המערכון של מי״ב, ״פֿאַרן בית־דין״, נדפס זה שלוש פעמים שלא ביזמת המחבר, עוד לפני שכונס אל תוך כתביו. עיין עדותו על כך ביומנו, מיום 2.12.1906, ׳עמל יום והגותו — פרקי יומן׳, הביא לבית־הדפוס ע. בן־גריון, תל־אביב תשל״ה, עמ׳ 76.

הארכאי שנקט בו במכוון, זה של ספרי יראים שמרובה בו היסוד העברי. לעומת זאת יכלו קוראים אלה למצוא ברבים מן המונולוגים שלו מהדי התקופה המשברית הרוטטת שבהווה.

הרכבו של קהל קוראיו של מי״ב נתחלף עם כינוסם החלקי של כתביו, במהדורה משנת 1912 בווארשה.[6] ואילו עם הכינוס המלא של כתביו ביידיש, שכבר הופיעו לאחר מותו של מחברם, בשנת 1924, נקלעו דבריו אל תוך מציאות היסטורית חדשה של העם היהודי.

מהדורה מסכמת זו התקין אותה מי״ב לדפוס בעזרת פ. לחובר, ובפיקוחו של ידידו, המו״ל פ. מרגולין. המחבר עצמו קבע באסופה זו את הסדר והחלוקה של חטיבותיו של החומר, לעניניו ולסוגיו, והיא נדפסה בליפסיה אף היא בשם ׳יודישע כתבים פֿון אַ ווײַטען קרובֿ׳, בששה כרכים בהוצאת א. י. שטיבל. מהדורה נוספת של כתביו ראתה אור בניו־יורק בשנת 1948, בצירוף מבואות של רחל בן־גריון ונחמן מייזיל, ונוסח עברי של מבחר הכתבים הללו, בתרגומו של מ. ז. וולפובסקי, ובו אחרית־דבר מאת עמנואל בן־גריון, נתפרסם בתל־אביב בשנת 1964.

עם פירסום כתביו, בריחוק היסטורי מזמן כתיבתם, ניטל הרבה מעוקצם האקטואליסטי. אותם מונולוגים ורשימות שפירסמם לשעתם מעל דפי העתונות, ובהם הדים מהימנים מעניני דיומא של יהדות רוסיה, נתייחד להם עתה צביון תיעודי, של עדות על חורבנה ומצוקתה, מבית ומחוץ, של העיירה היהודית ברוסיה ובאוקראינה, בעיקר בשנים של ערב מהפיכת 1905 ולאחריה.

מגמה כפולה מסתמנת בכתיבתו של מי״ב בשביל עתונות יידיש: מזה נטיתו למתן דמות למציאות היהודית בת־הזמן על דרך הרפורטז׳ה וצילומי־רגע, תוך שירטוט מונולוגי נחפז — ומזה הפלגה לאגדות ולסיפורים מני קדם, ושילוב הערות־לווי בשוליהם, מתוך נקודת־תצפית אישית־אקטואליסטית ברורה.[7]

6 מי״ב לא שבע נחת ממהדורה זו הפגומה מבחינה טיפוגראפית. על נסיון לפרסם מחדש את כתביו ביידיש בחמישה חלקים ובאותיות חדשות הוא כבר מדווח לברנר במכתבו מיום 12.11.1913. עיין: ׳מ.י. ברדיצ׳בסקי — יוסף חיים ברנר: חליפת אגרות׳, מהדיר שלמה ברטונוב, תל־אביב תשכ״ב, עמ׳ 127.

7 הפרטים הביבליוגראפיים של פירסומיו, המובאים על ידינו, מבוססים על בדיקות בעתונות יידיש שהיתה לנגד עינינו והם עדיין אינם שלמים; במהדורת כתביו, וכן בביבליוגרפיות המצויות, צוינו עד כה שמותיהם של כתבי־העת בלבד, ללא פירוט נוסף, שהוא הכרחי לעתים לשם מיפוי כרונולוגי ליצירת מי״ב ביידיש ולשם בדיקת חילופי הגירסה המצויים בה. בהבאת פרטים אלה נעזרתי גם ברישומים של ״מפעל הפריודיקה ביידיש״ שליד החוג ליידיש, האוניברסיטה

כך מפרסם מי״ב שורת מונולוגים, רשימות ומערכונים, שנכללו לאחר מכן בכל כתביו באי־אלה חילופי נוסח ובשינוי שמות — בשבועון ׳יודישע פֿאָלקסצייטונג׳,[8] בווארשה, בעתונים ׳דער טאָג׳,[8א] ו׳דער פֿריינד׳, שהופיעו בפטרבורג.[9] כן השתתף בכתב־העת ׳דאָס יודישע וואָרט׳ בקראקא [10] ופירסם מדבריו בעתוני ווארשה, ׳דער וועג׳ ו׳הייַנט׳.

במקביל להשתתפותו בעתונות יידיש ברוסיה הסכים מי״ב לפרסם מחדש את יצירותיו גם בעתון ׳טאָגבלאַט׳, שהופיע בלבוב, בגאליציה. הוא ביקש מעורכו לציין זאת, ״למען לא יחשדוני בני אדם שהנני כותב דבר פעמיים, כנהוג אצלנו.״ [11]

העברית בירושלים. פרטים ביבליוגרפיים לפי סדר הבאת הסיפורים בספר זה ימצא הקורא בעמ׳ 202. הסיפורים שנכללו בו יצוינו מכאן ואילך בכוכב (*).

8 ״דער עניין פֿון ספֿרים בייַם פּראָסטן עולם״, ׳יודישע פֿאָלקסצייטונג׳, ב, גל׳ 17, 22.4.1903; ״הייַנטיקע יאָרן — כּלי־קודש״, שם, גל׳ 19, 6.5.1903; ״מזל״, שם, גל׳ 27, 1.7.1903; ״סדרות״, שם, גל׳ 32, 5.8.1903; ״הייַנטיקע יאָרן — מסחרים״, שם, גל׳ 34, 19.8.1903; ״בייַם רבֿ אין שטוב״, שם, גל׳ 42, 15.10.1903.

8א ״אַ וועלט מיט וועלטלעך״, ׳דער טאָג׳, 29.2.1904; ״ווי מען לעבט בייַ אונדז״, שם, 15.4.1904 (בייַלאַגע); ״די פֿיר שטעקנס״, שם, 23.4.1904; ״די געפּלאַצטע סטרונע״, שם, 6.5.1904 (בייַלאַגע).

9 ״דער עונש אָדער אַ נייַע חולדה ובֿור״, ׳דער פֿריינד׳, 5, 7 ו־8 במאי 1905; ״דער צעטל פֿון קאַלאַראַש״, שם, 12.1.1906; ״שולמית״, שם, 15.1.1906. השתתפותו של מי״ב בעתון ׳דער פֿריינד׳ הופסקה בגלל חלוקי דעות בינו לבין המערכת, כמסתבר מתוך דברי תלונתו בפני מ. קליינמן, מעורכי ׳טאָגבלאַט׳ בלבוב: ״מה תאמר למעשה ׳הידיד׳ [׳דער פֿריינד׳] ולכל כגון דא אצלנו? גרשני מלהסתפח בנחלה היהודית״ (״אגרות סופרים״, ׳העולם׳, כג [1935], גל׳ ג, במכתבו מיום 1.6.1906; השווה גם שם, גל׳ ב, במכתבו מיום 22.3.1906).

10 שם הוא פרסם את דבריו הבאים: הסדרה ״פֿונעם רייַזעביכל״ (גל׳ 1—2, 3.1.1905; גל׳ 3, 17.1.1905; גל׳ 4, 24.1.1905; גל׳ 5, 31.1.1905; גל׳ 6, 7.2.1905), המערכון ״אַ נאָכמיטאָג בייַם רבֿ אין שטוב״ (גל׳ 3) והמאמרים הפובליציסטיים הרשומים להלן, הערה 32. שלושת הקטעים הראשונים מתוך ״פֿונעם רייַזעביכל״ וכן המערכון נדפסו מחדש מתוך אמהות דפוס בקובץ ׳דאָס יודישע וואָרט׳ המכיל מבחר מתוך כתב־העת, עמ׳ 9—20, 106—110. על שערו רשום ״ווארשא תרס״ד/1904״, אולם ברור שיצא לאור מאוחר יותר. א. קירזשניץ רושם שהוא הופיע ב־1908 (׳די ייִדישע פּרעסע אין דער געוועזענער רוסישער אימפּעריע — 1823—1916׳, מוסקבה—חרקוב—מינסק 1930, עמ׳ 22, מס׳ 62).

11 עיין במכתבו אל מ. קליינמן מיום 24.8.1905 (״אגרות סופרים״, ׳העולם׳, כג [1935], גל׳ ב). מכלל דבריו שפירסם מי״ב מחדש ב׳טאָגבלאַט׳ היו לנגד עיני: ״די ירושה — אַ בילד (ספּעציעל פֿאַרן ׳טאָגבלאַט׳)״, 16.6.1907; ״דבֿורה אָדער דער הספּד* (אַ בלעטל געשיכטע גאָכדערציילט פֿון דער צייַטונג און מיט דערלויבעניש פֿון מחבר נאָך אַ מאָל אָפּגעדרוקט, מיט תיקונים והוספֿות פֿון

אשר להיקף הכרונולוגי של יצירתו ביידיש ראויה לתשומת לב עובדת השתתפותו של מי״ב בעתונות יידיש ובכתבי העת השונים עוד בשנים 1914—1913, כגון בירחון ׳די יודישע וועלט׳ בוילנה.

בדרך כלל נתקל מי״ב בקשיים במאמציו לפרסם בעתונות מפרי עטו ביידיש. כך קובל הוא גם בשנת 1906, בימי המשבר שפקד את ספרותנו ברוסיה: ״דברי בספרותנו בכלל יגעים יותר מאת אשר תשער — ועד עתה אין לי מקום בעד דברי בעברית וביהודית״; כן הוא מצביע באותו מעמד על השהיית פירסומם של דבריו בעתונים ׳דער פֿרײַנד׳ בפטרבורג ו׳דער וועג׳ בווארשה.[12]

ב. יצירתו ביידיש בעיני הביקורת

הביקורת הספרותית ביידיש לא הסבירה פנים למי״ב כבר עם ראשית פירסומיו, ואילו הביקורת העברית, שעקבה בערנות אחר מאמריו וסיפוריו בעברית, התעלמה אותה שעה לחלוטין מפעילותו הסיפורית והפובליציסטית ביידיש.

בעל־מחשבות, מן הדמויות הבולטות בביקורת יידיש של אותם ימים, אשר מאמריו המתורגמים מיידיש נתפרסמו גם בעתונות העברית מדי פעם בפעם, חלק על השקפותיו של מי״ב בנידון לשון יידיש ועל טיב פעילותו בה.[13] מעדיף הוא את מי״ב הסופר העברי המובהק על זה הנזקק ליידיש; מפקפק הוא באמינות הצהרתו שלפיה הוא בבחינת מאזין מפי העם. לדעתו של בעל־מחשבות הרי מי״ב הוא בבחינת חקיין נאטוראליסטי של לשון הדיבור. ואילו הטיפוסים שהוא בא להציגם לפנינו אינם בעלי ייחוד משלהם. בשעה

אים)״, 23.6.1907; ״אַ נײַע חולדה ובּור — נאָך אַ מאָל באַארבעט״*, 28.7.1907; ״אַ וויכוח״, תורגם בידי מ. סילבר, 21.3.1909.

12 במכתבו אל מ. קליינמן מיום 22.3.1906 (״אגרות סופרים״, ׳העולם׳, כג [1935], גל׳ ב); על הקשיים והמכשולים שהוא נתקל בהם בעיקר בפרסום דבריו ביידיש עיין גם ׳מ״י ברדיצ׳בסקי — יוסף חיים ברנר: חליפת אגרות׳, עמ׳ 46, במכתבו מיום 21.3.1908.

13 עיין: בעל־מחשבות, ״וועגן מ.י. בערדיטשעווסקי שרײַבט ייִדיש״, ׳דער פֿרײַנד — יובילעאומס־בײַלאַגע׳ מיום 19.4.1912, כונס בהשמטות בספרו ׳שריפֿטען׳, ד, וילנה 1914, עמ׳ 82—95, וכן במהדורות אחרות של כתביו. השווה לעומת זאת גם את הפלגותיו העוקצניות שכנגד, של מי״ב, על לשונו של בעל־מחשבות, ברשימתו ״מוכיחים״, ׳יודישע כתבים פֿון אַ ווײַטען קרובֿ׳, ה, עמ׳ 123—125; יצויין עם זאת, כי בעל־מחשבות כתב מאמר הספד נרגש, מיד לאחר מותו של מי״ב, אף כאן לא הזכיר כלל במנין הישגיו, את יצירתו ביידיש. עיין: בעל מחשבות, ״ליטעראַרישע געשפּרעכן״, ׳דער מאָרגען־זשורנאַל׳, 13.12.1921.

שמי״ב כותב יידיש הרי עטו מתנהל בכבדות; הליריות שבה מצטיינים כתביו העבריים פג עתה טעמה, לדעתו. כן סבור בעל־מחשבות, כי בדמות המספר, בגירסתו של מי״ב ביצירותיו ביידיש, מגולמת למעשה דמות של יהודי תמים ואף אוילי.

אשר לי. ל. פרץ, הרי הקדיש כמה הערות אירוניות בשולי החוברת שהוציא מי״ב 'א מעשה פֿון איינעם וואָס האָט פֿערסמט זײַן ווײַב' במאמרו ״אין פֿאָלק אַריין״.[14] אמנם הסיפור מתקבל על דעתו מבחינה פסיכולוגית, אך מסתייג הוא נמרצות מ״לשון השוק״ של באלטה, שהמספר סיגל לעצמו יתר על המידה עד שהפכה ללשונו של מי״ב עצמו, מרוב להיטותו לחדור אל נבכי נשמתו ולגלם את הפשטות העממית. לימים ריכך פרץ את יחסו ליצירת יידיש של מי״ב, עם הופעת כתביו המקובצים בשנת 1912. ברצנזיה שפירסם בעתון 'הײַנט' מדבר הוא על סגנונו המיוחד ביידיש, ועל התמימות המלאכותית קמעא המתלווה לדבריו, תוך שאיפתו לשוות פשטות וטבעיות לביטוי: ״אין דער איינפֿאַכקייט אָבער פֿילט זיך אַ וואַרעמקייט, אַ שטילע, שטילע האַרציקייט״, מסיים הוא את דבריו המועטים.[15]

התיחסות ערה יותר לפעלו של מי״ב ביידיש ניכרת בדברים שנתפרסמו מיד לאחר מותו ולאחר מכן — עם הופעת כתביו המכונסים; אף עתה הדעות היו מפולגות. כך למשל נזקק א. כאשין, בהערכתו הכללית של אישיותו ופעלו, גם לסוגיית יידיש.[16] סבור היה כי סיפוריו של מי״ב נעדרים אותה משחקיות וההברקה הסמלית של פרץ; מעלה הוא את החומר העממי בהיוליותו, על כרעיו ועל קרביו, ללא סינון, ללא ניכוש עשביו השוטים. אך תכונה זו דווקא, מציין הוא, מעניקה להם לסיפוריו תום שטרם נפגם; הם בבחינת מעין קדומים המפכה בטבעיות.

אותה שנה עצמה נזקק גם המבקר ש. ניגר לסוגיית יידיש ומקומה בכלל יצירתו של מי״ב.[17] סבור היה כי ענין לנו כאן בציורי הוי, רשימות ודברי

14 י.ל. פרץ, 'אַלע ווערק', ז, 'ליטעראַטור און לעבן', ניו־יורק 1947, עמ' 159—160; על הקשרים ביניהם עיין גם: א.ר. מלאכי, ״פּרץ און בערדיטשעווסקי״, 'יידישע קולטור' ז (1945), גל' 3—4, עמ' 48—53.

15 העירה על רצנזיה זו דינה אברמוביץ ופירסמה מחדש: ד.א., ״פּרצעס רעצענזיעס אין 'הײַנט'״, 'ייִוואָ־בלעטער', לו (1952), עמ' 348.

16 אַ. כאַשין, ״מיכה יוסף בערדיטשעווסקי״, 'ביכערוועלט' (ורשה), 1922, גל' 3, עמ' 238.

17 ש. ניגער, ״מיכה יוסף בערדיטשעווסקי״, 'די צוקונפֿט', כז (1922), עמ' 61—64. יצויין, כי ניגר שלל את עמדתו העקרונית של מי״ב כלפי לשון יידיש עוד בשנת 1909. עיין על כך הערה 38 להלן.

כרוניקה מתובלים בנימה לירית, בבחינת "אתנוגרפיה לירית" ו"ליריקה אתנוגרפית". אשר ליידיש העממית המיוחדת לו, הרי היא עתה, לדעתו, בבחינת חזיון אנאכרוניסטי שעבר זמנו, על רקע נופה של ספרות יידיש החדשה. דבריו אלה לא באו ללמד על ברדיצ'בסקי האירופאי המערבי; הכתבים ביידיש הם פרי עטו של בן־הרב, איש העיירה, המפליג למחוז ילדותו. ניגר רואה עיקר הישגו של מי"ב כדובר מובהק של השלילה והמרידה בערכיה הקפואים והמוסכמים של היהדות, אשר את רישומיה העמוקים השאיר בספרות העברית החדשה. עם זאת מוכן היה גם להעניק חשיבות מוגבלת אף ליצירותיו ביידיש, שהן בעיניו בבחינת בלטריסטיקה מימואריסטית בלבד.

במקביל למגמה זו של מיעוט דמות ושל פקפוק נשמעו אותן שנים אף תגובות שבחיוב, מפי המבקר העברי ד. א. פרידמן, בדברי הערכתו שפירסם ביידיש.[18] הוא מבליט את השוני שבין מי"ב הסופר בשתי הלשונות הללו; לעומת הנוסח השנון והנוקב שמצא בכתביו בעברית, הוא מצביע על הנימה הלבבית שחשים אנו בסיפוריו ביידיש. עם הקריאה בהם יקשה עלינו להעלות לנגד עינינו את מי"ב, התוהה והזועף שבכתביו העבריים. עם זאת מקור יניקתו של הסופר אחד הוא, זה המעין של העממיות היהודית. פרידמן בא גם ללמד גזירה שווה בין מי"ב לבין שלום־עליכם, וזאת בעיקר מפאת זיקתם העמוקה להויה העממית, שכן שניהם העלימו את ה"אני" של עצמם לשם הבלטת הלך־נפשן של דמויותיהם. מכאן נטייתו וחיבתו היתירה בכתביו ביידיש לצורת המונולוג השכיחה בהם.

הצביון המונולוגי הוא שעורר גם את תשומת לבו של י. פיכמן בשנים שלאחר מכן.[19] לעומת קודמיו הרי משתדל הוא להדגיש את המשותף שבכתביו של מי"ב ללשונותיהם. אף בסיפוריו העבריים רואה הוא את השיחה כתכונת־יסוד, מה שמקרב אותה ללשון הדיבור של העם — "ואין פלא שגילה בסיפוריו הכתובים אידית יכולת אימפרוביזציונית, שאינך מוצא דוגמתה אלא אצל שלום עליכם" — מפליג פיכמן בשבחו.

לנסיבות כתיבתו של מי"ב ביידיש התיחס גם פ. לחובר, שהכירו מקרוב, תוך קישורה עם ביקורו בעיר מולדתו בשנת 1903 וצמצומה הכרונולוגי, כתקופה חולפת ביצירתו. יקשה עלינו לקבל את הערכתו שלפיה הפניה לכתיבה ביידיש באה בעקבות הישיבה בעיירה זו שחדשה בלבו את רשמי

18 ד.א. פרידמאן, "מיכה־יוסף בערדיטשעווסקיס זעקס בענדער יידישע כתבים". 'די צוקונפט', כט (1924), עמ' 626—629.

19 י. פיכמן, מבוא ל'כתבי מ.י. בן־גריון [ברדיצ'בסקי] — סיפורים', תל־אביב תש"ך, עמ' 21.

הילדות והנעורים ובעקבות התרשמותו מפשטות החיים של תושביה.[20] למעשה ניסה מי״ב את כוחו כסופר יידיש כבר בראשית דרכו בספרות. אף צמצום כתיבתו ביידיש לתימאטיקה הקשורה בעיירתו שלו אין לו על מה שיסמוך, שכן לפנינו מיגוון של נושאים שהם מושתתים על התבוננות רחבה יותר על פני משכנות ישראל ברוסיה. המעיין מקרוב בכתביו הללו, ולחובר אף עסק כאמור בהתקנתם, עשוי למצוא בהם לאו דוקא ״רשמי ילדות והנעורים ופשטות החיים״, אלא תאור של מאבק נואש על הקיום, תוך תיחום נוקב בין העולם היציב של אתמול בחברה היהודית ובין גילויי השקיעה וההתפוררות, בחומר וברוח, שהמחבר הנוסע — האורח לשעה גוללם באמצעות דמויותיו המונולוגיות.

אף עם ההתעניינות המחודשת בפעלו של מי״ב ובאישיותו, בביקורת ובמחקר, לא יצאה יצירתו ביידיש נשכרת במלוא משמעותה. ישורון קשת התיחס אמנם באהדה לאפיק זה של יצירתו, במונוגראפיה שלו על מי״ב; הוא מציין בדרך אגב ש״כתב יידיש עסיסית, פשוטה ועדינה, עממית ורוחנית״, אך סבור היה כי יצירתו ביידיש ״לא היתה, סוף־סוף, אלא אפיזודה גרידה בדרך יצירתו... אם כי קיבל את גילויי העולם בלשון היהודית המדוברת״.[21]

לעומת זאת נ. מייזיל, שגם הביא מחדש לבית־הדפוס את כתביו ביידיש של י״ב במהדורת ניו־יורק, התריע על ההתעלמות מכתביו ביידיש. אין הוא ממשיך עתה בקו הנקוט של הפרדה בין שני התחומים הלשוניים שביצירתו, שכן רוחו המרדנית נתגלתה בשניהם כאחד, וזאת למרות ייחודם.[22] באותו פרק זמן נתפרסמו גם דבריו של ע. בן־גריון, בשולי המהדורה של התרגום העברי, ובהם הוא נותן דעתו לשוני שביצירתו הדו־

20 פ. לחובר, ׳תולדות הספרות העברית החדשה׳, תל־אביב תרצ״ט, ספר ג׳, חלק ב׳, עמ׳ 76.

21 י. קשת, ׳מ.י. ברדיצ׳בסקי (בן גריון) — חייו ופעלו׳, ירושלים תשי״ח, עמ׳ 131.

22 נ. מייזיל, ״דער יִדישער מיכה־יוסף בערדיטשעווסקי״, ׳יִדישע קולטור׳ כז (1965), גל׳ 9, עמ׳ 18—21.
מן ההערכות האחרות על מי״ב כסופר יידיש, עם הופעת כתביו בשנת 1924, עיין: נ. מײַזיל, ״מ.י. בערדיטשעווסקי אין יִדיש״, ׳ליטעראַרישע בלעטער׳, 1924, גל׳ 2. מן הפירסומים המאוחרים יותר, עיין: נ. מײַזיל, ״מ.י. בערדיטשעוו־סקי״, ׳ליטעראַרישע בלעטער׳, 1931, גל׳ 49; ש.אַ. האָראָדעצקי, ״מיכה יוסף בערדיטשעווסקי״, ׳דער טאָג׳, 26.11.1931; מ. יפה, ״מ.י. בערדיטשעווסקי אין יִדיש״, ׳דרום־אַפריקע׳ (יוהנסבורג), 1955, גל׳ 12 (88); ב. גרין, ״דער העברעיִש־יִדישער שרײַבער מ.י. בערדיטשעווסקי״, ׳מאָרגן־פֿרײַהייט׳ (ניו־יורק), 7.3.1971. לאחר שכתב־היד של המבוא כבר נמסר לדפוס, נתפרסמו

לשונית, מפאת מיעוטו של יסוד השיח בעברית וריבויו בסיפוריו ביידיש. הוא אף מנבא, אל נכון, כי מי שיבוא לחקור שלב זה ביצירת מי״ב עתיד עוד לעמוד על ייחודם הלשוני של ׳יידישע כתבים׳ ולקבוע מקומם הנכון בתולדות ספרות יידיש.[23]

ג. לשון יידיש וספרותה בעיני ברדיצ׳בסקי

פעילותו הספרותית של מי״ב ביידיש קשורה קשר בל־ינתק בתפיסתו העקרונית של לשון זו, סגולותיה ומעמדה בחיי העם היהודי. דומה שבנוסף לנטייתו הטבעית לכתיבה בלשון, אשר ספג מרוחה בעידן ילדותו ונעוריו, הרי רצה לממש בכתיבתו, הלכה למעשה, את ה״אני מאמין״ שלו בסוגיה רגישה זו, שהשתדל בהתמדה להבהירו וללבנו במאמרים וברשימות בעברית, ביידיש ובגרמנית כאחד. תפיסותיו הללו אף הביאוהו לידי הרצון להקפאת תהליכים טבעיים המתרחשים בהתפתחותה של לשון יידיש המודרנית וספרותה בת־הזמן. אף בתחום יצירתו שלו גזר מי״ב על עצמו ארכאיזציה ופשטנות עממית מופגנת, והיא לעתים אפופה הילה מסורתית־יראית שלמראית עין. עם זאת אף נתפס לעתים למעין שיחזור נאטוראליסטי כמעט של לשון־הדיבור הבלתי־מהוקצעת של גיבורי המונולוגים שלו, שהצליח לדובבם תוך כדי שיחה.

תפיסותיו של מי״ב בעניני לשון יידיש וספרותה יש לראותן הן בהקשר של ״ריב הלשונות״, שהיה עדיין נטוש בעיצומו באותן שנים בהן פירסם את דבריו, ביידיש ועל יידיש, והן על רקע צמיחתה של ספרות חדשה, שהיא עדיין ברובה דו־לשונית ומתקיימות בה זיקות דו־סיטריות בין שני התחומים הלשוניים,ביצירה הספרותית ובעולמם של הסופרים עצמם.

מי״ב התיחס בערנות לסוגיית הלשונות בקרב העם היהודי בזמנים שונים של פעילותו הספרותית, הן אשר להגדרת מהותה של לשון יידיש וספרותה והן אשר למצבו המיוחד של הסופר כפול־הלשון. במאמרו ״שניות״ [24] הוא

מאמרו של יהודה גור־אריה: ״כתביו היידיים של מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי (בן־גריון)״, ׳עתון 77׳, ג (1979), גל׳ 15, וכן ספרו החשוב של עמנואל בן־גריון, ׳רשות־היחיד — מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי (בן־גריון) בעשרים שנותיו האחרונות׳, תל־אביב תש״מ, ובו הפרקים לעניננו: עמ׳ 187—196.

23 עיין: ע. בן־גריון, אחרית דבר ל׳כתבים יהודיים מאת קרוב רחוק׳, תרגם מ.ז. וולפובסקי, תל־אביב תשכ״ד, עמ׳ 232.

24 ׳כתבי מיכה יוסף בן־גריון (ברדיצ׳בסקי) — מאמרים׳, תל־אביב תש״ך, עמ׳ קפה (להלן: ׳מאמרים׳).

מבחין במעשה היצירה בלשון העברית שבה "אנו טובלים את כל ירושת האבות במלים ובניבים, במושגים ובתמונות, בחזיונות ובהשגות שונות שבנפשנו אנו, ואנו מולידים אותם שוב בהרכבת רוחנו ועושים ממנה בריאה חדשה". כך נוצרת איפוא, כהסברו של מי"ב, הרכבה חדשה שיש בה יסודות מני קדם ויסודות, "שהם עצם מעצמנו ובשר מבשרנו." שונה הוא המצב כשאותו סופר עצמו מתמודד עם האתגר ליצור בלשון יידיש, שהיא שפת ההווה החסרה אותם שרשים עמוקים. אין הסופר מעניק עתה מעצמו, מעולמו הפנימי, אלא מקבל "מחיי העם". ולא עוד אלא "כל נתינה עצמית בה [ביצירה ביידיש], מובילה רק להשחתת השפה."

ביצירה העברית ענין לנו עם "האישים הגדולים יוצרי המחשבה והספר, עם היחידים ושארית הנשמה של היחידים." לעומת זאת בלשון יידיש וספרותה ענין לנו עם "העם הפשוט", שברא ב"שפה לקוחה מעמי הגרמנים כלי יוצר לעצמו ולרוחו, שהטביע בה את רוחו." בעברית מתגלה בפנינו עושר ציורי באלפי לבושים ושמות נרדפים לכל רעיון ורגש, "לכל נדנוד של מחשבה ונפש"; ואילו ביידיש "לנו שפה מקומצה, קצרה וגם חדה". הסופר כפול־הלשון נקלע איפוא בין שני החזיונות הלשוניים־רוחניים הללו השונים זה מזה במהותם.

אף־על־פי שמי"ב הצביע באותו מאמר על שרשיה של יידיש בלשון הגרמנית הזרה לרוחו של העם היהודי, הרי הגן בלהט על עצמיותה; שכן "לא השרשים והמלים, וגם לא השמות והפעלים מגדלים שפה, כי אם הנטיות והשימושים, הנטיות הנפשיות וההרכבות השונות ושימושן בפה וברוח היהודי. השפה היהודית, כמו שהיא מחוברת לנפש ההמון הפשוט ומסמנת גבולות שכלו והשגתו, היא יהודית טהורה. בה נמצא ביטוי וגילוי של נפש העם, הרחוק מאד מן הספר וגדל עם זה באור של ספר תורה ומצוות." [25]

כשם שהעברית היא לדעתו ביטוי נאמן לעולמו של "איש הספר", הרי היידיש היא מפתח להבנתה של "נשמת העם". אין הוא גורס כלל אותה גישה תועלתנית הרווחת במחנה העברים הנוטה להשתמש בלשון יידיש כבמכשיר של תקשורת בלבד עם המוני העם. שכן היידיש היא "אמצעי לדעת מן העם ולהודיע לנו מן העם." [26]

לעומת הנטיות באותן שנים להבליט את הקשר שבין לשון יידיש לבין

25 שם, עמ׳ קפה.

26 עיין במכתבו אל מ. קליינמן משנת 1905 (ללא תאריך מדויק), "אגרות סופרים", ׳העולם׳, כב (1934), גל׳ נא—נב.

היסודות העבריים שבה, הרי נהג מי"ב להקפיד על הפרדה גמורה שבין שתי הרשויות; הוא היה טוען נמרצות נגד טשטוש התחומים בין יידיש לעברית ולא ייחס חשיבות יתירה לגילויי המגע והגישור באמצעות היסוד העברי שבתוך היידיש. בענין זה לא גרס כאליעזר בן־יהודה וי.ח. טביוב, ששללו את קיומה של לשון יידיש כשלעצמה כלשון העם, אך ראו בעין יפה את היסוד העברי שבה, שהוא כאחד מגילויי קיומה ההיסטורי הרצוף של הלשון העברית בחיי יום־יום.

מי"ב, החולק מעיקרו על השקפותיו של טביוב בסוגיה זו, טוען לעומתו: "היסודות העבריים בשפה היהודית לוקחו מעברית; אבל מכיון שנתקבלו בפי היהודי, קיבלו ברוחם שינוי רב והיו לעצם מעצמותו. לעברית לא ישובו עוד ואינם עוד עברית, אם גם קרובים במבטאם לעברית."[27] בלהט הפולמוס חזר מי"ב והטעים את עצמיותה של לשון יידיש והעלה על נס את כושר ההתכה שלה, תוך כדי קליטתם של יסודות לשוניים זרים.[28]

אם כי מי"ב הבליט את חיוניותה וגמישותה של לשון יידיש, הקפיד עם זאת לשמור על צביונה הראשוני כלשון הדיבור המשקפת נאמנה את רוח העם. מתוך היבט זה הגיע לידי תביעתו ללא־פשרה לשמר באורח מוזיאלי כמעט את שפת העם בפשטותה ובהיוליותה אף ללא הרחבה וללא העמקה לפי צרכי הזמן. הוא היה גורס כלפי יידיש, כי "תימסר לנו רק כמו שהיא מדוברת, בלי הבאת ניבים חדשים, כינויים חדשים ובנין משפטי־לשון חדשים, שרחוקים הם מנפש העם ומרוחו עוד מאה מונים משפת עבר. על דבר העם ועל אודות נפש העם נוכל לדעת, אם נשמע אותו מדבר ו א י ך הוא מדבר."[29]

אם כי מגמות אלו של טיפוח ספרות יידיש ולשונה לא היו כלל לרוחו, הרי השתתף מי"ב בדרך קבע, בשנת 1905, בכתב־העת בעריכתו של אברהם רייזן 'דאָס יודישע וואָרט', הנדפס בקראקא.[30] הוא אף נטל חלק

27 עיין: "יהודית ועברית", 'הבקר', 18.6.1909; 'מאמרים', עמ' קפט—קצ.

28 השווה דבריו: 'הבקר', 1.3.1909, 6.6.1909; כונס לאחר מכן בשם "שניות — מלואים", 'מאמרים', עמ' קפח.

29 שם.

30 על תקופת השתתפותו של מי"ב בכתב־עת זה ועל היחס הידידותי שביניהם, עיין עדותו של העורך עצמו בזכרונותיו: אַ. רייזען, 'עפּיזאָדן פֿון מײַן לעבן', ב, ווילנה 1929, עמ' 300—301. ביחסים ביניהם היו עליות וירידות. במכתבו אל מ.קליינמן מיום 10.3.1905 מציין מי"ב לשבחו של רייזן: "איך שיהיה הוא מתיחס אלי על־כל־פנים ביושר לתת לי מקום, בעוד שאחרים גם זה לא יעשו ("אגרות סופרים", 'העולם', כב [1934], גל' נא—נב). כן הוא מסביר להנ"ל במכתבו מיום 31.1.1905: "אנכי רק נקראתי ממנו לעבוד ואמרתי לו הן, אם גם לא

פעיל בפולמוס שהתנהל מעל דפי כתב־עת זה וחלק על עמדתו היידישיסטית הלוחמת של העורך, בשגרו אליו "מכתבים גלויים."[31]

באותו גליון עצמו של 'דאָס יודישע וואָרט', שבו פירסם מי"ב את רשמי־המסע שלו על פני העיירות היהודיות, גם הופיע מכתבו לעורך, "אַ בריוול צום אַרויסגעבער", החתום בעילום שם: "אַ לעזער פֿון אײַער בלאַט", ובעקבות תשובתו של העורך — מכתב שני, "נאָך אַ בריוול צום אַרויסגעבער", בחתימה: "דער אייגענער".[32]

במכתבים הללו מעלה מי"ב כמה מרעיונות היסוד שלו בסוגיית לשון יידיש וספרותה שהביעם גם במאמריו וברשימותיו בעברית. כאן צמודים דבריו ביתר שקיפות ל"ריב הלשונות" שהיה בעיצומו באותן שנים. בולט בדבריו הצביון העממי־"יהדותי" והנוסח הארכני של שיחה בניחותא, הנוטל פה ושם מעוקצם של טיעוניו ומבהירותם העקרונית.

השגותיו של מי"ב מובאות עתה בשולי המאמר המפורט הדן באמנותו של הסופר הסימבוליסטן מוריס מטרלינק, שנתפרסם באותו פרק זמן ב'דאָס יודישע וואָרט'.[33] אין מאמר זה נראה לו, הן מפאת הנושא הרחוק מבעיותיה של המציאות היהודית והן בשל לשונו המודרנית שהיא מלאכותית בעיניו. מייעץ הוא לעורך שיתן יותר את דעתו לקורא העממי, כפי שנהג לעשות בסיפוריו ובשיריו.

אף עמדתו של רייזען, הגורסת הגמוניה של לשון יידיש בקרב העם היהודי, אינה נראית לו כלל. חש הוא כי שתי הלשונות גם יחד הן ביטוי נאמן לנשמת העם; נבצר ממנו להסביר כיצד אירע הדבר, כשם שאין בידו

כחדתי, כי מתנגד אנכי לו" (שם). אך כעבור שלוש שנים הוא מתרעם על רייזן במכתבו אל ברנר מיום 14.5.1908 בזו הלשון: "ובכלל אין לבי עמו. הוא יודע לכבד את דברי היהודיים, ועם כל זה, לא נגע גם אצבע לטובתם ולא מצא להם גואל" ('מ"י ברדיצ'בסקי — יוסף חיים ברנר: חליפת אגרות', עמ' 53).

31 רייזן נזכר מתוך הערכה באותם מכתבים ומשבחם "צוליב זייער ווונדערלעכן אויפֿריכטיקן און אָריגינעלן יִדישן טאָן" ('עפּיזאָדן פֿון מײַן לעבן', ג, וילנה 1935, עמ' 36—37).

32 'דאָס יודישע וואָרט', גל' 5, 31.1.1905, וגל' 6, 7.2.1905; וכן גם "בײַע בריוולעך", גל' 9, 28.2.1905, וגל' 10, 7.3.1905; מכתבים אלה של מי"ב נתפרסמו לאחר מכן בשינויי כותרות ב'יודישע כּתבֿים', ה, עמ' 67—96. עיין גם: בן־מיכל, "מײַן תּשובֿה דעם לעזער", שם, גל' 6, ותשובת העורך: "אָן ענטפֿער דעם הערן 'לעזער'", שם.

33 'יודישע כּתבֿים', ה, עמ' 73—74; הכוונה היא למאמר בהמשכים מאת א—ז: "איבער אייניקע מאָטיוון אין מעטערלינקס ווערק", 'דאָס יודישע וואָרט', 1905, גל' 5, 6, 7.

להסביר "על שום מה יש לו לאדם שתי עיניים". עם זאת ניכרת העדפתו הברורה של הלשון העברית. אמנם לא שפר מעמדה אף בעידן הציונות ו"תחית הלאום" והנזקקים לה הם מיעוט בעם; אך הוא חרד באותה מידה גם לעתידה של לשון יידיש. חושש הוא לבואו של אותו יום נמהר שבו יהיה מוטל עלינו להיאבק עם ילדינו אף על קיומה של יידיש, כשם שאנו נאבקים עתה על שימורה של הלשון העברית; ושמא כבר הגיעה אותה שעת משבר — מהרהר הוא בגלוי.[34]

מכתבו השלישי של מי"ב בסוגיה זו, "אַ לעצטער בריוו",[35] מוקדש בעיקר לליבון תפיסתו אשר לאופיה הלכסיקאלי של לשון יידיש. מוסיף הוא לחלוק על הצביון הגרמני שלא במידה של היידיש המודרנית שהוא נתקל בו בכתב־עת זה. הכל פרוץ ביידיש בת־זמננו — טוען הוא; כל דכפין בא ותולה בה, כאות־נפשו, ביטויים זרים ומוזרים, ואין מוחה בידם, אפילו מתעלמים הם מרוחה וטבעה של הלשון. קורא הוא לסופרי יידיש מקרוב באו שיאזינו כיצד העם מדבר בחיי יום־יום ומן הדין שכללי דיבור זה הבלתי כתובים ישמשו להם אמת־מידה.

רגישותו של מי"ב לגילויי ההתנכרות לנוסח העממי של היידיש ניכרת אף מתוך רשימותיו שרשם לעצמו ביומנו באותן שנים. למקרא חוברות סוציאליסטיות ביידיש מעיר הוא: "לא תמצא אף מלה אחת בהן שמוצאה מקרב לב יהודי. הכל תוצרת גרמניה באותיות יהודיות."[36]

אל בעית מעמדה של יידיש לעומת עברית חזר מי"ב בשנת 1909. העילה הישירה לכך היה בעיקר מאמרו של מבקר הספרות, בעל־מחשבות, שדגל בתפיסה ההארמוניסטית של קיום ספרות אחת בשתי לשונות והשתדל להבליט לטובה את גילויי ההשפעות ההדדיות שביניהן. רואה הוא בעין יפה את הפירסום המקביל של אותן יצירות בשתי הלשונות הללו גם יחד, שכן "הספרות היהודית — היא אחת ושמה אחד, אלא שהיא יוצאת בשתי צורות ועומדות זו קבל זו, כמו המשקלים על כפות המאזנים."[37]

בתגובתו ראה מי"ב צורך לחזור ולהדגיש את השוני המהותי שהוא מבחין בו בין שתי הלשונות, שמן הנמנע כלל לגשר על פניו.[38] הוא מוסיף כאן לקרוא לסופרי יידיש לשמור על הפשטות העממית והתום הטבעי שבלשונם.

34 'יודישע כתבים', ה, עמ' 82—83.

35 שם, עמ' 88—96.

36 מ.י. ברדיצ'בסקי (בן־גריון), 'עמל יום והגותו — פרקי יומן', הביא לבית־הדפוס ע. בן־גריון, תל־אביב תשל"ה, עמ' 42.

37 בעל־מחשבות, "סקירות ורשמים", 'הבקר', 19.1.1909.

38 מי"ב, "שניות", 'הבקר', 31.3.1909; 'מאמרים', עמ' קפד—קפז; והשווה גם

משוכנע היה כי תפיסתו זו היא שהולמת באמת את מהלכה הטבעי של ספרות יידיש, זו מיסודם של מנדלי ושלום־עליכם. עזה היתה אמונתו כי ספרות מעין זו, שהיתה ממשאלות לבו כל הימים, ״תמלא באיזו מידה את הליקוי שבספרות הכתובה, ותתן לנו, עייפי המחשבה והרגש, דברי שירה פשוטים בתום החיים וצירופים פשוטים של החיים.״ [39] בקריאתו זו נתגלו מן־הסתם כמיהות ניאו־רומאנטיות, שהיו להן מהלכים בספרותנו באותן שנים. למעשה היה בה בתפיסה זו משום נסיון לבלום ולהקפיא תהליכי התחדשותה של ספרות יידיש המתהווה, ששאפה לפרוץ את המעגל המצומצם שהותווה לה.

תוך כדי הטפתו לשמור על ייחודה של ספרות יידיש, העלה מי״ב גם כמה עיקרים חשובים בדבר הקשר הפנימי הקיים בין הספרות ללשון שבה היא נוצרת, המטביעה עליה את חותמה הסגולי: ״שירה אמיתית — תיולד עם השפה, ויוצאת היא מעמקי השפה ולא תיכנס בתחילת ברייתה במקרה באותה שפה.״ אין הוא גורס טשטוש הגבולין בין שתי הספרויות. כל אחת ואחת מהן ״תסובב על צירה״, כהגדרתו.[40]

והרי תכונתה המהותית של היצירה הספרותית ביידיש, כפי שנצטיירה בעיניו של מי״ב, תוך כדי הגדרת ייחודה וסגולותיה: ״כל נדנוד, כל ביטוי מיוחד בה, וכל רחש נפשי לקוח מן המציאות, לקוח מן הנפשות הפועלות בה ומתוך מסכת חייה. אין כאן שיחות מספר בדברים שקרו לו או בדברים שקרו לאחרים, כי אם אותם האחרים באים ומספרים לנו מחייהם הם לפי דרכם, עוברים לפנינו ומשיחים, ואנו רק השומעים... מעטים בה הצבעים, העם לא ידע כלל מלאכת מחשבת.״ [41]

כסבור היה מי״ב שתכונות אלו, של הקשבה לשיח דמויותיו, ללא עירוב אישיותו וחויותיו של המספר עצמו, הן הן מסימני ההיכר של שלום־עליכם אשר שמר ביצירתו אמונים לרוח העם. אף בכתביו שלו ביידיש נתכוון מי״ב לממש תכונות אלו; למעשה גילם גם בהם לא רק את רוח העם באמצעות הדמויות שבא לדובב; אישיותו והרהורי לבו אופפים גם את דבריו הללו, אם בגלוי ואם בסתר.

אדוק בתפיסתו זו, הסתייג מי״ב מן המגמות שנסתמנו בספרות יידיש בת זמנו. דברים שאמרם בשעתם ביידיש בשנת 1905, מעל דפי ׳דאָס יודישע

השגותיו הנמרצות של ש. ניגר בעקבות מאמר זה: ״שפת העם ושפת הספר״, שם, 4.5.1909.

39 ״שניות — מלואים״, ׳מאמרים׳, עמ׳ קפח.

40 ״שניות — בעם ובספר״, שם, עמ׳ קפו.

41 שם.

ווארט' של אברהם רייזן, בנוסח עממי פשטני, הוא מפתח ביתר שקיפות בלשונו ההגותית בעברית בשנת 1909. גם עתה קובל הוא על כך, כי "לא יהודית עממית ניתנת לנו מחיי העם ורחשי שפתו (...) כי אם יהודית של השתלמות והשתכללות, יהודית שתאמר להתרומם על עצמה." [42]

כן התריע מי"ב על כך, כי ספרות יידיש בת הזמן נתפסת ללִיריוּת שלא במידה, ל"השתפכות ומליצה שירית". לא העם הוא המדבר אלינו, אלא מעין חזן בבית הכנסת. במקום שתקיים מגע בלתי־אמצעי עם רוח־העם ונפשו, באמצעות לשון יידיש שבאה מפי העם, הרי ספרות יידיש המודרנית, זו "המסולסלת" ככינויו, ניזונה מהשפעות־חוץ והיא כולה ילידת הספר ולא חיי העם עצמם.[43]

מי"ב הסתייג בהזדמנויות שונות מן המגמות של ספרות יידיש המודרנית, בת־זמנו, תוך מעקב אחר המתרחש בה.[44] הוא הוסיף להשמיע את השגותיו הנוקבות על ספרות יידיש בת־הזמן גם במאמרו "יפוי השפה היהודית", משנת 1909.[45] אמנם הוא מוצא ביצירתם של כמה סופרים שכלול מלאכותי; אך לדעתו אין זו כלל מטרה נכספת לסופר יידיש, שכן גורס הוא, "אין שום נחיצות לעשות מן החומר העממי סגנון ספרותי, לבנות ולשכלל, כי אם לדעת אותו, לדעת אותו בכל תאיו ואותיותיו ולמסרו כמו שהוא". שולל הוא את המצב בספרות יידיש, שכן "אין כאן בשפה היהודית ובשירה היהודית, במובנן האמיתי ולא המזויף, משורר מדבר בעד עצמו, בעד אישיותו, כי אם נפש העם מדברת מתוך גרונו; אין כאן מיטיב נגן לירי (...) כי אם שליח ציבור מדבר, מספר ומקונן בשם הציבור ובשפת הציבור." ואילו כל מי שנוקט ב"יפוי עצמי בשפת העם, זיוף יסודי גדול הוא". הצהרות אלו וכיוצא בהן, שמי"ב השמיען ברמה, מצביעות על המצב הפאראדוקסאלי שהוא נקלע אליו, בין נטיותיו האינדיבידואליסטיות המובהקות בכתביו העבריים ובין נכונותו המוצהרת לשמש שליח ציבור בלבד להוית הרבים — בכתביו ביידיש.

למרות דביקותו וחיבתו היתירה של מי"ב ללשון יידיש, לא האמין

42 שם.
43 שם, עמ' קפז.
44 עיין דברי הסתייגותו מן הסגנון המלאכותי והפסיבדו־סנטימנטאלי שמצא בכתב־העת 'ליטעראַרישע מאָנאַטסשריפֿטען' בתוך 'מ"י ברדיצ'בסקי — יוסף חיים ברנר: חליפת אגרות', עמ' 51.
45 'הבקר', 18.6.1909; 'מאמרים', עמ' קצ—קצא.

באפשרויות ההבעה שלה מבחינה אמנותית והגותית כפי שמצאן בעברית. אף באחד ממאמריו שפירסם בגרמנית, ובו הוא אמנם משבח את סגולותיה של לשון יידיש במסירת הלעג והשנינה ובמתן ביטוי נוקב לניגוד שבין עם־הארץ ותלמיד חכם, מטעים הוא גם את מיגבלותיה. אמנם פועלת בה "חוקיות פנימית", אפילו חסרה היא ספרי־דקדוק כתובים; עם זאת סבור הוא, כי "לשם תאור, לשם ציוריות אין היא מספיקה כמעט; כנגד זה היא טובה מאד לשיחה. היכולת להביע את נפש האדם על־ידי משפט־אגב ישנה בה במידה כזאת, שעתים היא מפתיעה ממש." [46]

מי"ב בא גם להצביע על קשיי־הבעה בתחומה של הפובליציסטיקה ביידיש; אמנם מסוגלים אנו — טען — לשחזר את אורח דיבורו של היהודי המצוי ולהעלות על הכתב את מושגיו על עניני עם ישראל, אך שונה הוא מצבו של הסופר בבואו להסביר לו רעיונות זרים וחדשים, ולבטאם מפיו, כאילו באמת היה מפרשם כך לעצמו בלשונו העממית.[47]

הוא הרבה להתריע על מנהגם של אותם סופרים בני זמנו, שפירסמו מיצירותיהם בשתי הלשונות בעת ובעונה אחת, תוך טשטוש הגבולין בין שתי הספרויות. במאמרו משנת 1908 "בדבר הלשון — דבר מדבר", שפירסם לראשונה בכתב־העת 'רביבים' בעריכתו של י.ח. ברנר, עושה מי"ב הפרדה מהותית גמורה בין שתי הספרויות, תוך התנגדות להסרת החיץ שביניהן על־ידי תרגומן של היצירות. הרי הלשון היא לא רק בבחינת לבוש למושגים, "כי אם חלק מעצם הדבר והמושג".[48] טשטוש תחומים מעין זה הוא רואה בפירסום אותן יצירות עצמן של פרץ, נומברג, אש, למשל, בשתי הלשונות בעת ובעונה אחת; "ואין איש יודע איזה דברים נכתבו עברית ואיזה נכתבו יהודית. ותהי אצלנו השפה, שיהא י ס ו ד כל ספרות והבסיס שלה, רק ל כ ל י, לדבר טפל."

ברוח עמדתו זו ערער מי"ב על תכנית הפירסומים המוצהרת מראש של העתון 'הבקר', שבה הבטיחה המערכת לפרסם גם מיצירותיהם של סופרי יידיש שאינם כותבים עברית. היתה זו שוב שעת־כושר למי"ב, שהשתתף אף הוא בקביעות ב'הבקר', להתמיד בתביעתו לקבוע היץ ברור בין דברי מקור שבעברית לבין דברי תרגום מיידיש. קורא הוא לעורכים "לציין לנו בכל

46 "ארמית ויהודית־אשכנזית", תרגם מגרמנית ש. הרברג, 'מאמרים', עמ' שעט—שפ.

47 "יידישע צייטונגען", 'יודישע כתבים', ה, עמ' 135—136.

48 'רביבים', תרס"ח, חוב' א, עמ' 25—30; 'מאמרים', עמ' קפא—קפד.

עת, מי ומי הם הגרים הללו, שאינם כותבים עברית ונותנים לנו בדרך ארעי עברית.״ [49]

מי״ב לא הסתפק בהשמעת דעתו בדבר הצורך בהפרדה מוחלטת מבחינה לשונית. הוא אף מוכן היה להסיק מסקנות אישיות מתוך נאמנות לעמדתו זו. כך הוא מיעץ לברנר ידידו גם בשנת 1913, שיימנע מלקבל לכתב־העת ׳רביבים׳ שבעריכתו דברים הכתובים למעשה יידיש. הוא אף מתנה בכך את השתתפותו בכתב־עת זה, בציינו: ״נפשי סולדת עתה בכל אלה. ונא להזהר בזה. ואני גם נדרתי שלא להתערב עוד עם שונים.״ [50] הוא אף מוסיף לשכנע בנידון זה את ברנר, שאינו נוטה לכך. אם אמנם ענין לנו ביצירה מקורית של בעל־כשרון מובהק, הרי לפחות מן הדין להודיע ברבים שאכן מעשה תרגום מיידיש לפנינו, כדי שלא להטעות את קהל הקוראים. אשר לו, חוזר מי״ב: ״ואני גם נדרתי שלא להשתתף בשום מקום, שלא ישימו לב לזה. על כן אבקשך, שתחוס גם על כבודי ותהיה זהיר מלהכניס מינים כאלה.״ [51]

מה שתבע מן הסופרים בני־דורו, השתדל מי״ב לקיים ביצירתו ביידיש של עצמו, בהקפידו לקיים חיץ לשוני זה ואף נמנע מתרגום סיפוריו ומסותיו מעברית ליידיש; אך אפילו מצטיירים כך דבריו, הרי ניתן לחשוף את השורש המשותף להם.

נוכח אכזבתו של מי״ב מספרות יידיש הצעירה מפאת מגמותיה בסגנון ובתוכן, שהיו למורת רוחו, מצטיירת ביתר שקיפות הערצתו כלפי מפעלו הספרותי של שלום־עליכם, שאף שימש לו למי״ב כמקור השראה וכאות ומופת בכתיבתו ביידיש.

מי״ב רחש לשלום־עליכם רגשי הערכה עמוקה עוד בראשית דרכו בספרות. כבר בשנת 1889 נתרשם עמוקות עם קריאת יצירותיו, ובעיקר מן הרומן ׳סטעמפעניו׳, שנתפרסם במאסף שערך, ׳די יודישע פֿאָלקס־ביבליאָטהעק׳. במכתב ששיגר אליו בעקבות התרשמותו זו, מיום ״ג׳ ויקהל, תרמ״ט״, מביע מי״ב הצעיר את דעתו על רומן זה.[52] מימיו עוד לא קרא סיפור רב־רגש

49 ״בדבר לשון וספר״, ׳הבקר׳, 5.8.1909; והשווה גם רשימתו ״אחת ושתיים״, ׳מאמרים׳, עמ׳ קפד.

50 ׳מ״י ברדיצ׳בסקי — יוסף חיים ברנר: חליפת אגרות׳, עמ׳ 98—99, במכתבו מיום 16.4.1913.

51 שם, עמ׳ 104, במכתבו מיום 1.7.1913; ועיין גם בסוגיה זו: שם, עמ׳ 102. עיין גם דבריו ברוח זו: ״טשטוש הגבולים (מכתב אל עורכי ׳נתיבות׳)״, ׳נתיבות׳, ורשה תרע״ג, עמ׳ 313—317; ׳מאמרים׳, עמ׳ קצא—קצב.

52 המכתב נתפרסם לראשונה על־ידי י.ד. ברקוביץ׳; עיין: ׳דאָס שלום־עליכם־בוך׳, ניו־יורק תרפ״ו, עמ׳ 184.

בדומה לו. נוכח הרושם העז שהשאיר בו המאסף כולו, אף גמר אומר ללכת בעקבותיו בשדה ספרות יידיש. כאות להחלטתו זו הוא אף שולח לו שני מאמרים, "אויסגעזאָגט פֿון דעם חדר" ו"פשוטע כתבים". כתבים אלה, שעדיין היו דברי־בוסר, לא נתפרסמו על־ידי שלום־עליכם.

לימים, כשמי"ב היה לסופר בעל־מוניטין, נתקיימה ביניהם חליפת־מכתבים, ובאחד מהם הוא משבח את סיפורו של שלום־עליכם "פֿישל דער מלמד", שכן יש בו משום התגלמות נאמנה של נשמת העם. במכתביו היה קורא לשלום־עליכם "קרוב" ואת עצמו כינה בכינוי "רחוק".[53] אשר לשלום־עליכם, הרי התנצל עתה בפני מי"ב, ברוח מפייסת ומבודחת כאחת, על שהיתל בו בימי נעוריו בסידרת הפליטונים שכתב ביחד עם י.ח. רבניצקי, "קבורת סופרים", בלי שידע כלל בשעתו במי הדברים אמורים.[54]

מעבר לאותם קשרים אישיים שנקשרו ביניהם, העלה מי"ב על נס את פעלו של שלום־עליכם, בכל שעת־כושר, מפאת הישגו האמנותי ומפאת משמעותו העקרונית בהתווית דרכה של ספרות יידיש. ברשימותיו ביידיש, שהקדיש לו, מפליג מי"ב בשבחו הן בשל הבנתו לנפש האדם מישראל והן בשל תאורי הויתו החיצונית. בשלום־עליכם ראה מי"ב את "משורר האמת" המבטא את כנסת ישראל האמיתית, זו "הפשוטה". נוכח גילויי ההסתגרות ברשות היחיד בלבד, שמצא אצל סופרי יידיש הצעירים, מציין הוא עתה בשבחה של יצירתו, כי "שרײַבן איז בײַ אים נישט אַ מין עבֿודה, נישט אַ שרײַבן פֿאַר זיך (...) ער וויל אײַך נאָר דערציילן פֿונעם ייִדישן פֿאָלק, פֿונעם אמתן ייִדישן פֿאָלק" ("שלום־עליכם *). אשר לכתיבה בלשון יידיש, "אין דעם איז שלום־עליכם דער גרעסטער, וואָס מיר האָבן געהאַט, און, איך האָב מורא צו זאָגן, אויך דער לעצטער..." כמוהו כ"דער רש"י פֿונעם חומש און אפֿשר דער חומש אַליין". אורח כתיבתו הוא בעיניו כדגם אידיאלי החייב לעמוד תמיד לנגד עיניהם של סופרי יידיש ("ווידער וועגן שלום־עליכמען" *).

בכמה מרשימותיו ביידיש הפליג מי"ב לתאורי דיוקנאות של סופרי יידיש במאה הי"ט, שקדמו לו לשלום־עליכם. אף באותם שרטוטים, שיש בהם משום נימה עממית, טמונה למעשה בין השיטין עמדתו של מי"ב לכמה חזיונות־יסוד של המציאות הרוחנית והחברתית, שהן מעבר לבעיות התפתחותה של

53 כעדותו של י.ד. ברקוביץ', שם, עמ' 185.

54 מכתבו זה של שלום־עליכם, וכן מכתבים נוספים אליו, שמורים בארכיון מי"ב בחולון. הריני מודה לעמנואל בן־גריון על שהמציא לי בטובו תצלום ממכתב זה. המאמר "קבורת סופרים" נתפרסם ב'המליץ', 1893, גל' 22, 25.

ספרות יידיש. דומה כי לעתים ההערות הללו הן עיקר ברשימות עממיות אלו. הרי א.מ. דיק מוצג כאן כמי שנותן דעתו בסיפוריו לצרכיהם ולמאווייהם של פשוטי העם, שלא כעמיתיו הסופרים המשכילים התלושים מן ההויה העממית. שלא כמקובל בזמנו היטיב דיק להבין שלא הספר הוא חזות הכל; עדיף מזה הוא להכיר את עולמם של אותם קוראים, שאינם יודעי־ספר כלל, וראוי וכדאי הוא לעמול למענם בשדה הספרות ("א.מ. דיק"*). אף זכותו של י.י. לינצקי, מחבר הסיפור האוטוביוגראפי 'דאָס פּוילישע יינגל', מוסברת על־ידי מי"ב בכך שעשה לצחוק את הדינים והחומרות שטופחו ביהדות היראית. אף יש לו חלק, הודות לספרו זה, בתהליך התמורה שחל בדור החדש, המתנער מן המרות השרירותית שהטילו בעלי־החומרה הללו ("י.י. לינעצקי"*) ואילו תוך כדי ציור דיוקנו של מ.א. שאצקס, בעל הסיפור הסאטירי "דער יידישער פּאַר־פסח", בא הוא לשבח את מאבקו נגד מנהגים ודינים, כפי שנתפרשו בדרך של חומרה ושל שרירות על־ידי הרבנים הרואים את הכרעתם בבחינת מתן־תורה ("מ.אַ. שאַצקעס"*).

ברשימתו על גולדפאדן, שהניח במחזותיו אבן פינה לתיאטרון יידיש, הוא מצביע על כך כיצד היטיב זה להבין לתאור תענוגי עולם־הזה, שאף יהודים כרוכים אחריהם. ("אַבֿרהם גאָלדפֿאַדען"). תוך כדי אמירת שבחי מנדלי, זוקף הוא, בין השאר, לזכותו, כי היטיב להבין שגם בקרב פשוטי־העם, ואף באלה שהם בשפל החברה, ובכלל זה עבריינים, מקננת בהם נשמת אנוש ("מענדעלע מוכר־ספֿרים"*).

בדבריו על שלום־עליכם, הסופר כלבבו, אין הוא מחמיץ את הערתו, כי מתוך יצירותיו בוקע ועולה אלינו קולה של כנסת ישראל, זו הפשוטה והאמיתית, ולאו דוקא "יענע כּנסת־ישׂראל, וואָס לייגט צוויי פּאָר תּפֿילין און האָט ליב שטאַרק שלישי און שישי".

תפיסתו של מי"ב אשר למהותה של לשון יידיש ודרכי הערכותיו של ספרותה, זו של המאה הי"ט, ובעיקר זו של זמנו, יש בהן כדי להבהיר כמה חזיונות רעיוניים ודרכי עיצוב סגנוני וז'אנרי בכתביו ביידיש.

ד. מוטיבים ומגמות רעיוניות בכתבים ביידיש

לעומת הצהרתו החוזרת ונשנית בכמה מסיפוריו העבריים בדבר כוונתו "להציב ציון" ולהעלות מן העבר "סיפורי זכרון" לדמויות מן העיירה, שהן זכורות לו היטב מימי ילדותו, הרי שונה היא בנידון זה נטייתו בכתביו ביידיש. בולטים בהם אותם סיפורים קצרים העוסקים בהוה הרוטט, זה של תקופת ביקורו בראשית המאה בעיר ילדותו דובובה ובעיירות אוקראינה

הסמוכות לה. המציאות היהודית שבהוה הנראה לעין, המעשים שטרם הוכרע מהלכם, והעלילות שטרם סוכמו ונחתמו בחותם הדורות, הם הם העומדים בעיקר על הפרק בחיבוריו הללו לסוגיהם. אף הנוסח המונולוגי הרווח בהם הולם יותר את המציאות בהתרחשותה.

בכתביו ביידיש, ובעיקר ברשימותיו הקצרות, חסרים אותם סימני גיבוש בעיצוב ובניסוח, הזכורים לנו מכתביו העבריים, בעיקר בניסוחם האחרון, אם כי חלק מכתביו ביידיש נערך אף הוא על־ידו לאחר פירסומם הראשון. מצב זה נהיר יותר על רקע של נסיבות פירסומם בעתונות היומית ביידיש, המגלה רגישות וערנות כלפי המתרחש במשכנות היהודים ברוסיה עם מהפיכת 1905. מתוך דבריו של מי״ב נשמעת ביתר שקיפות, בעיקר בחלק ניכר מן המונולוגים, נשימתה הרוטטת של המציאות ההוילית, ולהם לעתים אף משקל תיעודי מהימן. אלה הם מונולוגים הנמצאים על גבול הריפורטז׳ה המשתדלת לשרטט דיוקנאות ולהשמיע את שיחן בשעת מעשה כמעט. בסיפוריו העבריים, המציאות בת־הזמן שבעיירה רישומיה מועטים בדרך כלל. נחשף בהם בעיקר מצבה של העיירה היהודית בשלהי המאה הי״ט, על קפאונה ועל צביונה המסורתי היציב, המתערער אף לעתים רחוקות.

שלא כבסיפוריו העבריים ניכרת כאן נטיה מסויימת לאידיאליזציה של העבר הלא־רחוק של המציאות היהודית, על השלימות והסמכותיות שבה. צלילי נוסטאלגיה זו, השזורים בדברי דמות המספר, אינם עולים דוקא בקנה אחד עם גילויי המחאה וההתנערות מן הסביבה המסורתית, המצויים בתוך סיפוריו־וידוייו ומאמריו העבריים של מי״ב בשלב הראשון לפעילותו הספרותית בשלהי המאה הי״ט. עתה מופיעה אותה הימשכות אל האותנטיות של החיים היהודיים בעבר, תוך כדי הדגשת המשבריות וההתערערות של העיירה היהודית ומוסדותיה הרוחניים והחברתיים.

יחד עם אותן הפלגות מהורהרות אל העבר, הרי נשאר אף כאן מי״ב נאמן מיסודו לנקודת־המוצא המרדנית שלו; אלא שעתה מצטרפים היבטים חדשים לדרכי ההבעה של אמונותיו ודעותיו אשר לגורלו ההיסטורי של העם היהודי, קיום תרבותו ומסורתו. אותה עמדה ספקנית, ספוגת היאוש הנוקב, בסוגיות הללו, המצטיירת מתוך כתביו העבריים כבר בשלהי המאה הי״ט, והמבוטאת על־ידו ומטעמו במישרין, בנימה וידויית־אישית, תוך כיסוי בדיוני או בלעדיו, מצטיירת עתה מוחשית יותר, בהקשר היסטורי חדש של ערב הימים של מהפיכת 1905, בשעתה ובסמוך לאחריה; כל זאת מתוך האספקלריה של ״פרסונה״ המגולמת בדמות יהודי בגיל העמידה שהוא מעורה היטב בהויתו היום־יומית של היהודי ובמסורתו, והדובר אל קוראיו מתון־מתון. תוך כדי שימוש באמצעי הסחה הללו פונה עתה מי״ב לאו דוקא

לצעירים בני־דורו, הלהוטים אחר שינוי־ערכין ביהדות, והמתלבטים בזיקתם הדו־ערכית אל נכסי המסורת וקסמיה. עתה הוא משמיע את הגיונותיו, באמצעות דוברו, גם אל קהל עממי שאינו בעל שאיפות יומרניות כלל ומגולל בפניו בדרכים שונות את הגיונותיו על עם ישראל, תנאי־קיומו ועתידותיו, תוך זניחת הלשון העיונית־מסאית והפאתיטית כאחד והחלפתה בלשון עממית־שורשית שהיא שווה לכל נפש, על דרך ההמחשה לאור המתרחש בחיי יום־יום.

מתוך כתבי מי״ב ביידיש, שבהם הוא נוהג להתיחס לשאלות הללו, עולה בעיקר החרדה לקיומה של היהדות ולהתמוטטות אשיותיה בחומר וברוח, בתוך מציאות משתנה של יהודי רוסיה בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה. על רקע זה של התערערות כלכלית והידלדלות רוחנית — כתחושתו — משקיף לעתים דוברו אף מתוך כמיהה מסויימת אל ימי העבר. עימות זה שבין עבר והוה מגיע לידי ביטוי גלוי במחרוזת רשימותיו ״אַ מאָל און אַצינד״,[55] המאורגנת במתכונת סכימאטית ניגודית של חזיונות שונים במציאות היהודית, תוך הבלטת המצב המשברי של שקיעה ושל דלדול בהוה, לעומת היציבות שבעבר.

נוכח אוירה זו של התפוררות רוחנית וחומרית מצטיירת עתה בעיניו של דוברו אותה מציאות מסורתית השוקטת על שמריה אשר מי״ב התקומם לה לפנים כשהיא עדיפה בעיניו מפאת שלימותה ומהימנותה. אשר על כן מעדיף הוא את הרבי החסידי בימים שעברו, נוכח דלדולם והתרופפות סמכותם של מנהיגי החסידות שבהוה, אשר האמונה בהם הפכה לדבר שבשיגרה בלבד. לא שפר גם חלקם של הרבנים, מנהיגיה הרוחניים של העדה. לעומת אותם רבנים שבעבר, הלמדנים המופלגים שכולם מכירים בגדולתם ובבקיאותם, הרי רבני הדור הזה דלה עמידתם והם ללא רוח תורה. ואילו כלי־הקודש, שלפנים כולם היו מתברכים בהם בשל טהרתם ויראת השמים שבהם, הרי מעמדם אף הוא עתה בשפל. כשם שהוא מוצא בסימן של ירידה את נציגי הרוח לעומת מעמדם בימים שעברו, כך גם דינם של חיי החומר. המסחר ושאר פרנסות היהודים מעמדם הוא עגום; אין אדם מישראל רואה ברכה בעמלו — שלא כבימים עברו. אף חגיגות ושמחות בצוותא אצל יהודים, פנה זיום ונמר טעמם.

אם כי יצאו לו מוניטין למי״ב כמי שנתן עיקר מעייניו בבעיות הרוח של עם ישראל וכמי שבא לחשוף את חויות הנפש ולבטי היצרים הסמויים של האדם מישראל, הרי למעשה גם נתן הרבה דעתו לתנאי הקיום הכלכלי ועקב

55 ׳יודישע כתבים׳, ה, עמ׳ 13—33.

מתוך ידיעה מקרוב אחר גילויי מאבקם על המחיה ועל הפרנסה. סימני התענינותו זו ניכרים לא רק מתוך סיפוריו העבריים, אלא בעיקר מתוך כתביו ביידיש.

שלא כמנדלי לא הציב לעצמו מי״ב מטרות ברורות של תיקון מערכת מעורערת זו. בנוסף לציור התופעה הקיבוצית של רדיפה נואשת אחר הפרנסה, מעלה הוא בסיפוריו ובמונולוגים שלו ביידיש עלילות ומצבים הסובבים על צירה של דמות היחיד וגורל חייו, על רקע אותו מאבק לקיום ולמחיה. יש שהוא משלב ושוזר ביחד זיקות משפחה, יחסי איבה ותחרות, שהם ככוח המניע באותו מירוץ קיומי. יש שהוא רואה במעמד הכלכלי יד הגורל, שאינו כלל כפועל־יוצא של ההויה המיוחדת של הציבור היהודי כולו.

חייבים אנו להאמין אמונה שלימה, קובע המספר, (בסיפורו ״די בני־שמעון און די בני־לוי״),[56] כי קיים ״מזל״ מיוחד המשפיל ומרים את כל אחד ואחד לפי מה שקצוב לו. הרי לוי, וכמוהו כן גם צאצאיו, אינו מצליח להיחלץ ממצב המצוקה המתמיד שהוא שרוי בו, למרות מאמציו ללא־לאות; ואילו שמעון, אחיו, וצאצאיו אחריו, אף בדורות הבאים, הולכים מחיל אל חיל בביסוס מעמדם. צילם של שני האחים מלוה את יורשיהם שבכל הדורות. לעומת זאת מתאר מי״ב לעתים דמויות היודעות לעצב את גורלן הכלכלי בשל אופיין ותושייתן, אף זאת ללא זיקה להויה הקיבוצית; כגון אותו אברך בטלן, הסמוך על שולחן חותנו, והמזנק לפתע את זינוקו לקראת פעילות נמרצת בעולם המסחר כשההצלחה מאירה לו את פניה (״די התחלה פֿון ראוּבֿעלע נאַטאַנזאָן״*). ענין לנו למעשה לא עם התרחשות עלילתית; לפנינו מעקב אחר התהליך החד־סיטרי עצמו של התבססות כלכלית של יחיד, תוך הבאת פרטים ופרטי־פרטים מעולם המסחר, כשהמספר דן בהם כבקי ורגיל.

דמויות היחידים וגורלם המיוחד בסיפורי מי״ב, וכן סיפור המעשה עצמו, מתרקמים בדרך כלל על רקע התאור של ההוי היהודי בעיירה, לכל פרטיו. תשומת לבו נתונה לטופוגראפיה של המתרחש, מיקומם של רחובות ולמערך הארכיטקטוני של בתים המשמשים לו נקודת־הפלגה לנושא עצמו (״די געפּלאַצטע סטרונע״*).

אף מבעד למעטה של נוסח השיחה הנינוחה, המתובלת בפתגמי־עם והאפופה בדיחות־הדעת ופקחות עליונה, מתגלית למעשה אוירה קודרת, של שממון ואפרוריות, של מריבות משפחתיות ושל דין ודברים בין אנשי ריב ומדון המתנצחים בעיקשות בשל זוטות, ללא שמץ של אותה אחוה יהודית מהוללת

56 שם, ב, עמ׳ 55—58.

ואותה תחושה של שותפות־גורל היסטורי שמי״ב מדבר בה נכבדות בכמה מסיפוריו העבריים הנודעים.

בחלק ניכר בסיפוריו, ביידיש כבעברית, קיימת אוירה הרת־אסונות, של אבדן גיבוריו, בבחינת גזירת הגורל. הרי לפנינו מותה של שולמית מהכשת נחש (״שולמית״),[57] רצח אח מידי אח ומותו של האח הרוצח לאחר שנים (״די צוויי ברידער״ *), מותם של ילדים בזה אחר זה כעונש לאביהם שהתכחש לנדרו (״דער עונש אָדער די נייַע חולדה ובּור״*), אבדן הגיבור תוך חירוף נפש בהגנה על בני עדתו (״זיידע״*).

המוות בסיפוריו של מי״ב הוא גם מופיע לעתים ככח המניע של הסיפור כלו ומשמש על־פי־רוב נקודת־סיום עלילתית (״די געפלאַצטע סטרונע״*) או כגורם המדובב עלילה מקבילה (״גדי״* ; ״דער בן־יחיד״*).

לעומת אותה ראייה מפוכחת ונוקבת של המציאות המשפחתית והכלכלית המגולמת על־ידו בסיפוריו ובמונולוגים ביידיש, הרי מעלה בהם מי״ב גם מצבים של אשליה והזייה, בבחינת הדחקת המציאות המדכאה והמעכירה את הלב של האדם מוכה־הגורל. כך דינו של גיבור הציור ״דער ליגנער״* המדמיין ובודה מלבו מצבים שבהם תמיד ידו על העליונה, תוך גיבוב מתמיד של בדותות. מיסוד ההזייה אתה מוצא בסיפור ״דער בן־יחיד״*, שבו שרויים ההורים השכולים, המשחזרים כל ימי חייהם תקופות של צמיחה וגידול בנם שנלקח מהם בעודנו באבו ומדמיינים את אורח התנהגותו המשוערת בכל עידן ועידן. אותן אשליות הזייתיות, מקבלות כאן צביון סכימאטי־מיכאניסטי צפוי מראש של אורח־התנהגות מצד בעלי־ההזייה הללו בכל שלב ושלב.

כשם שמי״ב נותן הרבה דעתו לעולם של חולין ואפרוריות במאבק הקיומי היום־יומי של דמויותיו שהוא בא לדובבן, כך הוא גם כרוך אחר המעמד האכסטאטי, זה של התעלות הנפש, שהן שרויות בו לפרקים. מצבים אלה נדירים עם זאת בכתביו ביידיש לעומת כתביו העבריים. דומה שקיבל אף השראה לכך מיצירותיו של י.ל. פרץ ; מכאן אותה הפלגה לעולמו של הניגון המופלא־המוזר בסיפורו ״די געפלאַצטע סטרונע״* ; מכאן גם אותה חויה נפעמת של הרינה והתפילה מפיו של החזן, המשורטטת בתאורו המונולוגי ״דער חזן״*.

בכלל המרכיבים התוכניים והמבניים של סיפורי מי״ב ביידיש, ניכר גם מקומו של הפאראדוקס, הן במישור הלגנדארי והן בעיצוב המציאות הקרובה. כך ב״דאָס פּײַפּעלע״* הרי אותו נער כפרי המואשם על־ידי המתפללים

57 שם, א, עמ׳ 23—32.

בחילול־השם בבית־הכנסת, דוקא הוא שמבקיע בשריקתו את שערי־שמים לתפילותיה של העדה. אותו בחור נלעג, שכולם בזו לו והתנכרו לו בעולם הזה, מכובד ומבוקש לעומת זאת בעולמות העליונים, והוא אף מופקד על השמירה ליד אחד השערים המוליכים למשכנו של דוד המלך (״גדי״*). הבן הנידח, שהתנכר לעמו והיה מוחזק כמי שיצא לתרבות רעה, מפתיע בהתנהגותו למופת, שעה שהוא יוצא להגן על אחיו בשעת פרעות ומחרף את נפשו כדי להציל את ספר־התורה (״זיידע״*).

העקרון הסיפורי של הפאראדוקס מגיע לכלל חידודו הכמותי, תוך הערמת פרטים וגיבובם החד־סטרי, עד נקודת־ההכרעה, שיש בה מן ההפתעה בעיני הקורא. ראייה פאראדוקסלית זו היא למעשה כחלק אינטגראלי מן המירקם הרעיוני של היצירות הללו מעשי ידי מי״ב המתמרד במוסכמות של סולם הערכים המקובל בחברה היהודית.

לכאורה מעלה מי״ב כמה מוטיבים הזכורים מסיפורי י.ל. פרץ. אך בנוסף להבדלים הסגנוניים והשוני במיקומה הטופוגראפי של במת החזיון לסיפוריהם, הרי ניכרים בהם הבדלים מהותיים יותר בתפיסת הדמות ובתאור סביבתה. אמנם מצויה אצל שניהם תימאטיקה של בעיות אנוש על רקע של יחסי־אישות והמצבים המשבריים הכרוכים בכך, של תופעות של חולי ומות וחזיונות של מצוקה ומחסור — אך כל זאת מבוטא על־ידי מי״ב לא רק על הרקע של הניגודים הסוציאליים על עיוותיהם, אלא בעיקר מתוך ההיבט היצרי־חושני של הדמויות, אם כי על דרך הרמז והכיסוי.

הסכימה של שני המימדים, זו של המציאות העכורה עלי אדמות וזו השמימית בסיפור ״גדי״, יש בה הד ברור מנוסח פרץ ב״באַנטשע שווייַג״, אך ללא אותן הדגשות סוציאליות שקופות; גורל האדם ותהפוכותיו הפאראדוקסיות הם הם עיקר לו למי״ב. בסיפורי פרץ מן המציאות היהודית הקרובה המות אינו בגדר גזירה של גורל אכזרי־אילם, אלא תולדה של עוני ועזובה בעיקר. לעומת זאת קיימות כמה נקודות־קישור ביניהם מבחינה מבנית, מפאת נטייתם לסכימאטיות בארגון המעשים והתגובות, בבחינת זה לעומת זה וזה אחר זה.[58] מערך מבני זה של הסיטואציות הבאות ברצף חד־סטרי הוא נעדר אמינות ריאלית, אם כי מרכיביהם התאוריים של שני הסיפורים כאחד, בחלקם הריאלי, שאובים מן ההוי היהודי, המשוחזר לפרטיו ודקדוקיו. לעומת זאת המציאות השמימית, בסיפור כגון ״גדי״, נראית מבויימת כלשהו; אין בה לא מן האמינות המיתית־דימונית הזכורה לנו מכמה

58 עיין במאמרי, ״אמנות הסיפור של י.ל. פרץ״, בספרי ׳סיפור ושורשו׳, רמת־גן 1971, עמ׳ 130—132.

יצירותיו בעברית של מי״ב עצמו ולא מן הראיה האירונית־משחקית מיסודו של פרץ בגילום העולם שלאחר המות, שאליו נקלעות דמויותיו.

כתביו של מי״ב ביידיש מזמנים לנו השלמות חשובות לשם מעקב אחר יחסו לחסידות, לתמורותיו.[59] גישתו לגווניה משתקפת כאן הן במבחר הנושאים והן בדרכי האינטרפרטאציה הבלטריסטית. מצד אחד מצויים כאן סיפורים שחותם האידיאליזציה עדיין טבוע בהם, בסיפור ״דאָס פּײַפּעלע״* השאוב מספר ׳קהל חסידים׳, והנמסר על־ידי מי״ב בשני עיבודים נוספים משלו בעברית, ב׳אגדות וצפונות׳ [60] וב׳ממקור ישראל׳. בנוסח שלו ביידיש ניכרת הנטייה להעניק מעמד מיוחד לדמות המספר הגלוי, וזאת שלא כדרכו של המקור ושלא כדרכו של מי״ב עצמו בנוסח העברי שלו. בעיבודו העברי חשים אנו ברישומו של המינוח והניב של מי״ב המצוי בשאר כתביו העבריים. אמנם ביידיש מופיע המספר־הפרשן הדובר אלינו בלשונו העממית־יראית, אך המגמה הסמויה עולה אף כאן מתוך דבריו בקנה אחד עם הנוסח העברי המפאר את היסוד הלא־מימסדי של החויה הדתית והמרומם את כוחו של עם־הארץ, אף לעומת מדריגתו של הבעש״ט עצמו.

למעשה אין מי״ב מעניק כלל בסיפוריו ביידיש תפקיד מרכזי לצדיק עצמו, אלא לאלה הנזקקים לעצתו בשעת מצוקה. אמנם בסיפור ״דער עונש״* קיימת ציפיה דרוכה של החסיד לקראת הפגישה עם ה״חוזה״ מלובלין, תוך הענקת משקל מכריע לעצתו; אך כדמות מרכזית בסיפור נשאר אותו חסיד עצמו החוזר בתשובה והוענק משקל־יתר לחויותיו ולמועקה שבלבו. אם כי מקורו של סיפור זה הוא חסידי־יראי הרי מעניק לו מי״ב צביון משלו; הדגש הושם בו עתה, תוך כדי מימוש תאורי, על כוחו של הגורל הבלתי־נִמנע ועל תחושת החדלון והרגש של אין־אונים של האדם המתלבט עם גורלו, תוך כדי מאבקו על המשכיות ביולוגית ועל העמדת דור של צאצאים בני קיימא. אכן הפעם הוכרע מאבק זה לטובתו.

בשאר סיפוריו מן ההוי החסידי של העבר הקרוב ביידיש, וכן בעברית, ניטל לא במעט מאותה הילה האופפת את דמויותיהם של מנהיגי החסידים בדורות הראשונים. מצטיירת בהם אוירה של חולין ואפרוריות. אמנם סמכותו של הרבי עדיין לא פגה לחלוטין, אך מידת השראתו הרוחנית מוטלת עתה בספק; לעתים עצותיו אף מתבדות ואין בהן כדי לחולל תמורה בחיי המשפחה המעורערים (״די פֿיר שטעקנס״*). למעשה לפנינו דגם של סיפור ריאליסטי, ללא ההילה של נס ופלא.[61] אמנם הרבי עדיין נוהג להתערב ביחסי משפחה

59 עיין במאמרי ״החסידות בעולמו של ברדיצ׳בסקי״, שם, עמ׳ 116—117.
60 ׳אגדות וצפונות׳, תל־אביב 1960, עמ׳ שיא.
61 השווה גם: ״וואָס סע טרעפֿט זיך״, ׳יודישע כתבים׳, א, עמ׳ 209—213.

של הנזקקים לעצתו, ואף קובע לעתים את גורלם של בני הזוג, אך סיפורים אלה, יותר משהם באים לפאר את החסידות, נעדרים מהם החזון וההשראה. הם נועדו לצייר את ההוי המשברי בחיי המשפחה היהודית שהם מתקיימים ללא אהבה ובהיעדר הימשכות חושנית — נושא שהוא מן המרכזיים בסיפוריו של מי״ב בשתי הלשונות כאחת.

יש שהוית החסיד המאמין התמים מקבלת בסיפורים הללו את צביונה הפסיבדו־לגנדארי. כך הסיפור ״די געשיכטע פֿון אומגעקערטן פּאַנטאָפֿל״* סובב על ציר אניקדוטארי של שרשרת של טעויות, שהן כביכול מתחבולות השטן. אף הנוסח הסטיריאוטיפי של יראת שמים בסיומו רווי קונוטאציות מבודחות בהקשר זה.

בסיפור אחר, ״פּסול געוואָרן״*, הרי החסיד, המעורה בין הבריות, מאבד את עולמו בשל פיתויו של יצר־הרע וממיט על עצמו נידוי ומנוד־ראש בשל הנשיקה שנשק לכלתו יפת־התואר בפני קהל ועדה. החלטתו לחזור בתשובה ולנוד במרחקים אינה מתרחשת כלל בהשראתו של הרבי, ואף החרטה היוצאת מן הלב אין בה כלל כדי להעניק לחוטא את תחושת הפורקן והרווחה. סיפור מעין זה, יותר משהוא בא ללמד על החברה החסידית ומנהיגותה הפורשת אל קרן זוית, הרי מקיים אף הוא את הסכימה הטיפוסית המייחדת לעתים את סיפוריו של מי״ב בכללותם — זו של ההצלָחה המאירה את פניה לדמויותיו, וזו של התפנית המשברית, של התמוטטות והדרדרות ללא מעצור.

מזה מעוגן מי״ב במסורת הסיפור החסידי, ואף ניזון ממקורותיו, תוך מתן אינטרפרטאציה מהרהורי לבו בשוליו, ומזה — הרי מופיע מי״ב כמי שמפרק תבנית זו, של חסיד נעזר בזיקתו לצדיק העוזר, רב־ההשראה. חזיון זה של הטלת ספק בכאריזמה של החסידות ומנהיגיה ושל ערעור במצע הרעיוני המונח ביסוד התבנית של סיפוריה, מסתמן גם ביצירתו העברית המאוחרת והוא מגיע לידי השלמתו בכתביו ביידיש.

ה. דמות המספר בגילוייה

הנוכחות הפעילה של דמות המספר היא כחוליה מקשרת בין סיפוריו של מי״ב בשני התחומים הלשוניים. דמות זו מתנתקת מרשותו של המחבר עצמו — משמשת מעין כפיל העומד ברשות עצמו והמפרש את המציאות היהודית, את יצוריו הבדיוניים ואת התהליך הסיפורי עצמו.[62] יש כאן לעתים

62 על תפקידה של דמות המספר לאור יצירותיו בעברית עיין: י. אבן, ״מחברם

מן הנסיון לקיים את המגע החי עם קהל הקוראים,[63] ומן ההפלגה הזכרונית־אוטוביוגראפית, תוך הבלטתו של משך הזמן שחלף מאז ההתרחשות המתוארת.[64] יש שהוא מגדיר את תפקידו כמספר זכרונות בלבד ומתנער לכאורה מן התפקיד של סופר שאמנותו בכך.[65]

ביידיש חוזר מי״ב על אותן השיטות הדיגרסיביות של דמות המספר בעברית, הן מפאת צביונן הנוסחאי והן מפאת תכנן — אך נתווספו לה גם לבושים חדשים. הפרסונה הדומינאנטית, המתלווה בשולי הסיפורים או המתייצבת בפנינו בכמה וכמה מן המונולוגים בעניני־דיומא, היא זו של יהודי מעורה במסורת ובהויות העולם ולו נוסח הבעה עממי־יראי. לידו מוסיף להופיע ביצירות שונות, בעברית בעיקר, דמות מספר אוטוביוגראפי־בדיוני למחצה.

מי״ב עצמו מעמיד את ברנר ידידו, בשנת 1912, על השוני שבין כתביו בעלי הצביון האישי, הללו מסוגו של סיפורו ״מחניים״, ובין כתביו בעברית וביידיש המאוחרים, ״שבהם אין עוד סופר מספר מעצמו, כי אם דברים וחיים עומדים על עצמם.״ [66]

לעומת הנוסח המקובל על מי״ב בסיפוריו בעברית של עיצוב הדמויות על דרך הסיכום, מתוך האספקלריה המאוחרת של הסופר המבוגר, הרי בסיפוריו ביידיש מומחש אותו עולם של דמויותיו, על־פי־רוב מתוך ההוה המונולוגי, שעה שהמחבר, הנוסע־המראיין, מזדמן עם הדמויות הללו, בשקיעתן ובתוגתן, ומאזין למרי שיחן שהן שוטחות לפניו, כמי שרחש את אמונן. לעומת סיפוריו בעברית, הרי ביידיש הדמויות עצמן מתארות את הויתן ואת גורלן, מתוך התבוננות עצמית ומתוך הרהורי לבן. כבסיפוריו בעברית, מקיימת אף ביידיש דמות המספר דיון גלוי ומתמיד עם הקורא אשר למלאכת הסיפור הנקוט בידו ומדווחת לו לקורא על כוונותיה. עם זאת ניכר כאן יותר רישומו הדיגרסיבי של הנוסח העממי־יראי, מיסודם של סיפורי־מעשיות.

הבדוי של סיפורי ברדיצ׳בסקי״, ׳מאזנים׳, מג (תשכ״ה—ו), עמ׳ 376—380.

63 עיין: ״בבטן אמם״, ׳כתבי מיכה יוסף בן־גריון (ברדיצ׳בסקי) — סיפורים׳, תל־אביב תש״ד, עמ׳ קא.

64 עיין בסיפוריו: ״נתן בן נתן״, שם, עמ׳ קכו; ״יעקב טירדין״, שם, עמ׳ קיד; ״שני יוסף״, שם, עמ׳ קיד.

65 עיין: ״אחינו אתה״, שם, עמ׳ קיט. על הגבול שבין מהימנות של מעשה שהיה לבין מוטיביקה ספרותית־פסיכולוגית בסיפורי מי״ב ביידיש, עיין: ד. סדן, ״שלושה סיפורים וסביביהם״, ׳אבני גדר׳, רמת־גן 1970, עמ׳ 95.

66 ׳מ״י ברדיצ׳בסקי — יוסף חיים ברנר: חליפת אגרות׳, עמ׳ 95.

מקום ניכר הוקדש כאן להערות המספר, בלבושיו הייצוגיים השונים, המוסבות על מעשה הסיפור וכל הכרוך בו. לעתים אין המספר מתגדר כלל בכוחו הנאראטיבי והתאורי. כך הוא מציין, בנוסח המספר העממי: "וואָס זאָל איך נאָך אָפּמאָלן שולמיתן — מײַן פּען איז צו שוואַך דערצו".[67] נאמן לשיטה זו של הצטנעות אשר ליכולת ההבעה שלו, מעיר הוא אף בצורה נוסחאית־עממית בשולי סיפורו מן העבר הקרוב, "דער בן־יחיד"*, שאין ביכולתו לתאר את המתרחש לכל גווניו: "דאָס אַלץ אָפּצומאָלן פֿאַרמאָגט נישט אַ פּען פֿון אַ ילוד־אשה".

אף השיטה של השהייה סיפורית־עלילתית נקוטה בידו באותו סיפור "דער בן־יחיד"; שמא סבור הקורא שהסיפור כבר הגיע לקיצו, הרי טעות היא בידו, שכן אך עכשיו, עם הסיום המדומה, הוא רק מתחיל באמת. לעתים משוחח המספר עם הקורא ואף משיב לשאלותיו שהוא עשוי לשאול תוך כדי קריאה על פשרו של הנושא כשלעצמו ומבטיח נאמנה שאכן תמיהתו תתיישב במרוצתה של העלילה ("גדי"*).

כמה מהערותיו של המספר בשולי תאוריו הן בעלות צביון דידאקטי. יש שהוא פותח בסנטנציה מוסרית כללית, אשר סיפורו שלהלן עתיד להמחישה הלכה למעשה, בנוסח: "אל תהיה בז לכל אדם" ("גדי"). את הסיפור "דער קאָוואַל וואָס האָט פֿאַרסמט זײַן ווײַב", שרשם מפי הדמות הראשית בסיפור עצמו, העלה על הכתב, לדבריו, כדי שהקורא ילמד מזה מוסר השכל ("איך האָב זי אויפֿגעשריבן, כּדי מען זאָל זיך דערפֿון אַראָפּנעמען אַ מוסר").[68] לעתים הוא חוזה מראש תגובות העשויות להתעורר מצד הקורא אשר למידת הצדק בהשתלשלות המעשים והאירועים בסיפור, ומקדים ליישב מיד את הפליאה על חומרת העונש שבא משמים, בתירוץ שביראת־שמים ובנימה של צידוק הדין כביכול ("דער עונש"*).

לעתים מעורב המספר לא רק כמתבונן וכמאזין בלבד, אלא אף נוטל חלק כלשהו במתרחש. אם כי דמות המספר היא אישיות בדיונית, המתחלפת בהקשרים סיפוריים שונים, הרי עם זאת עולמו של המחבר עצמו עולה ומבצבץ מסיפורים שהם בעלי נוסח אוטוביוגראפי, כגון בסיפורו "אַ וועלט מיט וועלטעלעך"*, שבו הוא מעלה בשולי העלילה נקודת תצפית כרונולוגית מאוחרת — ממקום מושבו בין הגויים — זכרונות על חויותיו הרומאנטיות הביישניות הראשונות בעידן ילדותו שבעיירה. הוא אף מזכיר באותו מעמד את סיפורי האגדה ששמע מפי אמו. כן מזכיר הוא, תוך התרפקות על אותה

67 "שולמית", 'יודישע כּתבֿים', א, עמ' 27.
68 שם, עמ' 144.

תקופה, עד כמה הוא חייב להוריו על מה שסיפרו לו והקנו לו בילדותו. זוהי לו גם שעת־כושר להודות בכך ששטות היתה בו, שעה שהוא, בן־רב, זנח מורשת זו, הלך לנכר והיה ל״גוי״.

הערות־לוואי כגון אלו יש בהן עירוב שבין פשטות מבויימת של מספר עממי הבא לתומו לגולל את סיפור־המעשה שלו, ובין הלך־רוח אירוני המוצנע בין השיטין. אף באותן הפלגות ״אותנטיות״ לעולמו האישי של המספר יש לא־מעט מן המשחק בין בדיון ומציאות היולית.

פרטים אותנטיים, המלמדים על חיי המחבר, משולבים בדרך־אגב במונו־לוגים שרשם, בעיקר בשעת ביקורו בעיר־מולדתו בשנת 1903. אנשי־שיחו, מבני עירו, והם מן השכבה העממית על־פי־רוב, שוטחים בפני ״ר׳ יאָסל״, הוא המחבר עצמו, את דאגותיהם ומבקשים ממנו סעד ועצה. אמנם הוא עצמו מקיים במונולוגים הללו מעמד של מאזין בלבד ואינו מפסיק את השטף הוידויי של בני שיחו, אך נוכחותו המתמדת מורגשת היטב.

כך למשל, יהודי כפרי, כבד־פה באורח־הבעתו, השואל בעצתו, שמע שהוא, האורח, גר הרחק מכאן, אי־שם בגרמניה; מכיר הוא את אביו הרב ומזכיר לו את ימי נעוריו.[69] אחד מבני שיחו מזכיר לו עתה נשכחות, כיצד ישב על־ידו ב״חדר״ בעודנו ילד ותוהה כיצד הזמן חולף לו באין רואים. הוא אף מגלה לו לאורח הנכבד, כיצד אשתו כבר ניבאה באזניו זה משכבר הימים, של״יאסל בן הרב״ עוד נכונו עתידות וכי לגדולות נוצר.[70]

אחת מבנות שיחו, הקשישה ממנו בשנים, עדיין זוכרת את אמו המנוחה, ואף אותו עצמו בעודנו נער. היא מיצרה על כך שאמו לא זכתה בימי חייה לראותו בגדולתו כשהוא כבר ״דוקטור״ ואף מפורסם בשל העברית הרהוטה שלו, שמספרים עתה בעיר בשבחה. היא אף משתבחת בו ובודאי היתה רוצה לראות את בניה שלה במעמדו שלו ובהישגיו (״פֿונעם רײַזעביכל: די וועלט איז גרויס״*).

יהודי אחר, ירא־שמים, המושך בשבט סופרים, בא לבקש ממנו עזרה וסעד בפירסום חיבורו; אף ״הסכמה״ משלו רצויה לו: אפילו כבר שמע שהוא עתה דוקטור היושב בברלין ואינו נזהר בקיום מצוות, הרי הוא מוכן להתעלם מכך; שכן בעיניו הוא עדיין בבחינת אותו ״יאסל בן הרב״.[71]

הנה כי כן, לעומת דרכו בסיפוריו העבריים של מי״ב, שבהם מתגלה

69 ״דער דאָרפֿסייִד״, שם, ג, עמ׳ 92—93.

70. ״אַ ציגאַר״, שם, ג, עמ׳ 94.

71 ״דער בעל־מחבר״, שם, עמ׳ 99—100; שמו הפרטי של מי״ב נזכר על־ידי המשוחחים עם ״המחבר״ גם במונולוגים אחרים, כגון: ״פֿון טעפּ צו פּראָסע״ (שם, עמ׳ 96), ״איידעמס״ (שם), ״איציקל״ (שם, עמ׳ 100) ועוד.

ה״אני״ שלו על־פי־רוב בדרך איגוצנטרית, הרי ביידיש מתגלית אישיותו של הסופר־האורח מתוך המירקם המונולוגי, כפי שהוא מצטייר בעיני בני־עיירתו. אלא שאיזכורים אפיזודיים אלה לא עברו כאן היתוך סיפורי או גיבוש סגנוני. מי״ב עצמו נמנע מלהגיב על אספקלריה זו של אישיותו מפי תושבי עיירתו — ודומה רוחו בדוחה עליו למשמע הערכתם.

הפלגותיו הדיגרסיביות של מי״ב, או כפילו, אינן מצטמצמות כלל לעניניים שבאמנות הסיפור או לרמזים אישיים־אוטוביוגראפיים; יש בהן לא במעט מן המגמה הרעיונית, הלובשת מחלצות של הנוסח הדידאקטי־יראי. לעתים מופיעים מחדש, בלבוש עממי־תמים כביכול, מעין אותם ההרהורים שכבר העלה אותם ביתר שקיפות והעזה במאמריו ההגותיים ובשולי סיפוריו בכתביו בעברית.

כך קובל הוא, בין השיטין של הסיפור ״שולמית״, על החזיון הרווח בספרות ישראל, ששומעים אנו מתוכם על־פי רוב על אודות אנשי־שם, צדיקים ותלמידי־חכמים, ״אָבער פֿון די, וואָס האָבן ליב געהאַט שיינקייט און זענען טאָקע אין דעם גרויס, שטייט ווייניק געשריבן״.[72] הרהוריו בשולי סיפורו העממי ״דער עונש״, נשמע בהם הד מן הדיון בסוגיה של טוב ורע והמתח המתמיד הקיים ביניהם בנפש של האדם — וזאת מעבר המימד היראי המסורתי, ומתוך זיקה למוטיביקה משלו המצויה בשאר כתביו.

אף ראייתו הפאטאליסטית של המספר בדבר כוחו הבלתי־משתנה של הגורל, לאמור: ״זייערע מזלות זענען געווען געענייט נאָך דער אייגענער מאָס, ווי זײַן מזל, און מען קאָן דאָס נישט מאַכן אַנדערש, כאָטש גיי דראָפּע זיך אויף די גלײַכע ווענט״[73], כבר זכורה לנו כאחד המוטיבים המצויים מסיפוריו העבריים.

בכלל התפיסות המקובלות על מי״ב בסיפוריו יש לראות את נסיונו לזווג בין הז׳אנר של סיפור עממי־חסידי לבין ההויה המיתית המשתקפת בתאורי התמורות בטבע, שהן כמקבילה למתרחש בנפש האדם המתלבט. כך באותו סיפור ״דער עונש אָדער די נײַע חולדה ובֿור״ הרי רחשי החרטה מלוים בגשם סוחף שהוא בבחינת המבול הקדמון הבא לשטוף ולהדיח את החטאים. למעשה נשאר מי״ב נאמן לעולמו המושגי בשני התחומים הלשוניים, אפילו גרס להלכה הפרדה מהותית גם בתוכן, בתוקף השוני המהותי של המדיום הלשוני.

בכמה מהערותיו של דמות הספר בכתביו ביידיש אתה מוצא רגישות רבה

72 ״שולמית״, שם, א, עמ׳ 26.
73 ״די בני־שמעון און די בני־לוי״, שם, ב, עמ׳ 58.

כלפי הזמן ההיסטורי, תוך ציון הזיקה בין תקופה לתקופה, מעבר לריחוק הכרונולוגי המופלג. לפי תפיסה זו, שהגיעה לכלל מימושה ופיתוחה המלא בסיפוריו העבריים של מי״ב, הרי קיימת זיקה הדדית בין שתי מערכות זמנים, זו של ימי קדם וזו של המציאות הקרובה בעיירה היהודית, מתוך תפיסה ״אנאכרוניסטית״ מכוונת. זיקה דו־סיטרית זו מתבטאת על דרך האקטואליזציה של העבר הקדום ועל דרך הארכאיזציה של המציאות היהודית הקרובה.

קישור זה נסמך בסיפוריו ביידיש לאו דוקא על חישוף של סממנים הירואיים בלבד; אף חולשות אנוש ועיוותים קיימים כעתה כן אז, באותו עידן נכסף, בשבת עם ישראל על אדמתו. כך בסיפורו ״טרערן״*, מימי בית שני, מצביע המספר על גילויי הבזבזנות והרדיפה אחר המותרות, כשהוא מעיר בדרך אגב, שבימים ההם נהגו כמנהג ימינו, וירושלים דאז לא היתה כלל מלאה יושר וצדק.

כשם שמי״ב מעתיק לעתים, בהערותיו של דמות המספר, תופעות שליליות בחברה היהודית מן ההוה אל העבר, הרי מרבה הוא על־פי־רוב להצביע על שרשי העבר החבויים בתוך המציאות היהודית המגולמת על־ידו, וזאת גם בסיפוריו ביידיש. החסיד שחטא, המצפה לקראת פגישתו עם ה״חוזה״ מלובלין, מדמה בנפשו הנפעמת, כי עומד הוא להתיצב בפני הכהן הגדול, העלול להתרעם עליו, על שלא הביא עמו קרבן מנחה. (״דער עונש אָדער די בײַע חולדה ובֿור״), ואילו אותו חסיד ההולך ברגל אל הרבי למרחקים, עושה זאת על מנת לזכות בשכר הליכה; הרי לירושלים היו עולים ברגל כשבית המקדש היה קיים. (״די געשיכטע פֿון אומגעקערטן פֿאַנטאָפֿל״*).

אף באיפיון דמויותיו מן ההוה מפליג המספר לזכרי דמויות ולזכרי מצבים של המציאות הקדומה. מוצא הוא בנערה מן העיירה גם מאותן התכונות התרומיות, שהיו קיימות ״שעה שעם ישראל ישב בארצו״. ואילו נערה אחרת מדמויותיו שבעיירה מוצגת על־ידו כבת־ישראל נאה וחסודה, שיש בה מתכונותיהן ״פֿון די אמתע בנות־ירושלים״ (״אַ וועלט מיט וועלטע־לעך״*).

אותו בחור גברתן היוצא להגנת אחיו בפני הפורעים בעיירה ברוסיה הוא בבחינת ״דער גלית פֿון די ייִדן״, והוא נפגע באבן שידה בו ״דודל פֿון די באַסיאַקעס״ (״דבֿורה אָדער דער הספד״*). כן מקשר מי״ב באותו סיפור מן המציאות הרוטטת בין חוקי היציאה למלחמה בתורה ובין המציאות החדשה של ההתגוננות בעידן הפרעות; הוא גם מציין כי היהודים בהתנהגותם זו לא שעו כלל לנאמר בדברי התוכחה על מנוסת החרב בפני האויב.

אותן אמות־מידה של טיפולוגיה ארכאית נקוטות בדרך כלל מטעם המספר

בהערות הלווי הפרשניות שלו. אך יש והוא מעניק תחושת־זיקה זו לעולם הקדמות גם לאחת מדמויותיו המונולוגיות עצמן. כך רואה יונתן, גיבורו של "דער חזן"* את עצמו, בשעת תפילתו הנלהבת בציבור, כאחד מבני שבט לוי המשוררים בבית המקדש והמשמיע נגוניו של דוד המלך.

תחושת־זמנים זו של מגע דו־סיטרי בין מולדת קדומה לבין הוי העיירה שבגלות — היא כאחת מחוליות הקישור האופינית בין התחומים הלשוניים הנפרדים ביצירתו של מי"ב.

ז. הצביון הז'אנרי של הכתבים ביידיש

המעיין בתוכן העניינים של 'יודישע כתבים פון א ווייטען קרוב' משנת 1924 ימצא בו מיגוון של סוגים ושל תת־סוגים סיפוריים, לפי המינוח של המחבר עצמו וכן, ככל הנראה, גם לפי שיקולם של העוסקים בהתקנת כתביו הללו לדפוס. מצויה כאן אבחנה לפי תכני הסיפורים שיש בה למעשה גם מן ההגדרה הז'אנרית, כגון: "אלטע מעשיות" — הכוללת עיבודים בלטריסטיים מורחבים של אגדות מן התלמוד והמדרש; "חסידישע מעשיות", שיש בהן מן האינטרפרטאציה מחדש האישית של סיפורי החסידים, שבדפוס ושבעל־פה, וכן — "נייע געשיכטעס" — סיפורים קצרים מן ההוי של יהודי רוסיה בעבר הקרוב.

חטיבה מרכזית לעצמה הם המונולוגים לצורותיהם, המופיעים במיגוון ז'אנרי והם מסווגים אם מבחינת ההגדרה התימאטית, כגון: "פונעם הארצן", "פון שווערע צייטן", "בילדער", "קליינע מעשהלעך". אלה הם למעשה סיפורים מונולוגיים, כשהמחבר מצרף להם הסבר־לואי על מקורם, כגון: "נאכדערציילט דעם בעל־המעשה" או "פונעם בעל־המעשה אליין". אף החטיבות של "בילדער", "קליינע מעשהלעך", או "אויפצייכענונגען" הן למעשה מונולוגים, השונים זה מזה בהיקפם הטכסטואלי ובדרך צירופם התימאטי והנסיבתי־כרונולוגי.

לכך מצטרפים כמובן המערכונים "סצענעס און שפילן", ז'אנר שאינו בנמצא כמעט כלל בכתביו העבריים, ושאף בהם טבע המחבר מינות מגוון, כגון: "א בילד", "א שמועס", "א סצענע" וכדומה.

הנוסח המונולוגי ניכר רישומו גם בחטיבות הפובליציסטיות, בהן משוחח המחבר, או דוברו מטעמו, בענייני דיומא. יש שמתווספים כאן סימונים ז'אנריים, כגון "פונעם רייזעביכל", הבאים להעיד כי הדברים נרשמו תוך כדי גביית־עדויות מתוך המציאות היהודית או תוך כדי שיחות שניהל בשעת

מסעותיו ברוסיה. אף אלה הם למעשה מונולוגים טיפוסיים, אם כי מקוטעים ברובם וכוחם בעיקר בצירופם זה אל זה.

עדיין נהוג כאן לפרקים השימוש בכותרת־משנה, שנועדה להבהיר את תוכן הנושא או תכליתו. לסיפור "די געפּלאַצטע סטרונע" יוסיף הסבר: "אַ מעשׂה מיט צוויי כּלי־זמר". לסיפור "דער אורח" יוסיף: "אַ מעשׂה־נורא פֿון אַן אומגליקלעכן, וואָס האָט זיך געוואָלט נוקם זײַן אין זײַן פֿאָטער", ולסיפורו "גדי" יוסיף: "אַ מעשׂה מיט אַ מוסר".

תוספות מעין אלו יש בהן משום היאחזות מכוונת במסורת של סיפורי־מעשיות לעם, בנוסח הדידאקטי־יראי, אך ספק אם מורגש בהן בכותרות הללו עולמו האותנטי של מחברם. מבעד לציפוי היראי של מוסר השכל ושל הנוסח הפופולארי של סיפורים מזעזעים, מוליך מי"ב בסופו של דבר את קוראיו אל עולמו המוטיבי והרעיוני של עצמו.

זיקתו של מי"ב למקורותיו הספרותיים הקדומים, מהם שאב את החומר לסיפוריו ולעיבודיו, טעונה פיענוח והסבר, בעיקר על רקע גירסותיו האישיות בעברית, ב'אגדות וצפונות'. הסיפורים הללו מני קדם, שהם מעטים יחסית בכלל יצירתו של מי"ב ביידיש, יש בהם למעשה משום המשך הקו של סיגול ויישום לעולמו ההגותי של המחבר, המטביע חותם משלו על מקורותיו, ולעתים אף עושה בהם כבתוך שלו. ביידיש מתווספות עתה כמה תכונות חדשות, שלא בלטו בדרך עיבודו בעברית ב'אגדות וצפונות' וב'ממקור ישראל'. הרי בעברית נשאר מי"ב צמוד למקורות שנזקק להם, אם כי אף בהם שינה מה ששינה, הן מפאת הניסוח הסגנוני שטבע בו מטבעות לשון משלו והן מפאת הטעמת ענינים הקרובים לרוחו; אלא שהשותפות הלשונית לגווניה הארכאיים מכסה כאן על הבדלי תפיסה ומושגים.

ביידיש, לעומת זאת, שינוייו נראים מפליגים בהרבה ולעתים נוסח חדש זה אף מתנתק מן המקור לחלוטין. לעומת הצורה האימפרסונאלית של המספר העלום, בעל הסמכות הבלעדית, שאין נוכחותו ניכרת במהלך הסיפור במפורש בעיבודו בעברית, הרי ביידיש הלך מי"ב בדרך של הוספת רובד של סמכות נאראטיבית, החוצצת בין הקורא לבין המקור הקדום עצמו. דמות המספר, זו של יהודי בן־הזמן המעורה במסורת של ספרות ישראל, מזכירה את המקורות של אגדה ומדרש ומרצה אותם בפני הקורא על־פי דרכה. הגרעין התלמודי והמדרשי שהוא מונח ביסוד סיפורו צומח ומתרחב; לעומת הדחיסות התכליתית שבמקור קיימת עתה נטיה להרחבה תאורית יתירה ולנוכחותה המתמדת של דמות המספר, שהצטרף עתה למעשה הסיפור הקדום ומקיים קשר מופגן ומוצהר עם הקורא.

כך נוספו כאן תאורי רקע ופרטי הוי תוך כדי קירובם למושגי הקורא

שבהוה. העבר ניטל עתה ממנו עוקצו המיתי, נורא־ההוד, תוך מגמות שקופות של לוקאליזציה וקירוב המתרחש למושגי הקורא העממי. פה ושם אף ניכרת נטיה לדה־הירואיזציה של התקופה הקדומה ואנשיה, אגב ציונן של חולשות אנוש שבין אדם לחברו. עם זאת נתווספה עתה הרחבה תאורית, הן של הרקע החיצוני והן של המתרחש בנפשן של הדמויות, וזאת בנוסף לפרשנות הדיגרסיבית מטעם דמות המספר.

תכונות אלו מומחשות לאור סיפורו "די צוויי ברידער"*, הנסמך על מדרש רבה, דברים, פרשת ואתחנן. הדמויות האלמוניות שבמקור, המזוהות על־פי כינויי זיקה משפחתית בלבד, מקבלות עתה את שמותיהן הפרטיים. הסיפור על רצח אח בידי אח שבמדרש ועל הגמול הבלתי־נמנע בשל שפיכות־דמים, מוצג כאן עתה על רקע הניגודים שבאופי ביניהם: "דער איינער — פֿול מיט תאוות און לײַדנשאַפֿטן, די וועלט וואָלט ער געקאָנט פֿאַרשלינגען; דער צווייטער, ווי זאָגט מען, אַ ריינער מענטש, אַ כּשר בלוט. אויף איין זײַט קין, אויף דער אַנדערער — הבֿל", מוסיף המספר הפרשן. אף תאור הקטטה שבין האחים, טכס הקבורה והתנהגותה של האם השכולה, זוכים כאן להרחבה ניכרת. כדרכו של מי"ב בסיפוריו, אף הטבע הוא שותף פעיל למתרחש, בהענקת תחושה של פורקן שלאחר עשיית צדק ומשפט, על־ידי זה ששולם לו לרוצח כגמולו. הוא אף שם בפי האם ששיכלה את בניה דברי הודייה על כך כלפי שמים.

הרחבה תאורית ותוספת מטען אידיאי ניכרות גם בסיפורו "שולמית", המבוסס על אגדות החורבן, כפי שהובאו באבות דר' נתן, פרק יז.[74] שני סיפורים נפרדים ב"ריבה שנשבית" שעברה לרשותו של יוני נדיב־לב, ומצאה את מותה לאחר ששוחררה על־ידו, על־ידי הכשת נחש, מצטרפים כאן כדי סיפור אחד המתרחב הרבה מפאת תאורי המוצא המשפחתי שלה ותכונותיה הסגוליות בגוף ובנפש. פרשת הפרידה של השבוייה מאדונה מגולמת בגודש סנטימנטאלי, לעומת הנוסח התמציתי והמובלג של המקור עצמו. כן נוסף לו עתה הרובד הדיגרסיבי מטעם דמות המספר המאוחרת, המעניק עתה לאגדה בעלת הנשימה הקצרה קצב מתמשך.

חטיבה רב־גונית ב"יודישע כתבים פֿון אַ ווײַטען קרובֿ" הם המונולוגים. ניכר בו כאן במחברם, כי היה אמון על ז'אנר זה בעקבותיהם של י.ל. פרץ ושלום־עליכם. עם זאת גיבש לעצמו נוסח משלו, מפאת הניב של דמויותיו ותאורי הרקע הרגיונאלי של המתרחש.

מתוך המונולוגים הללו מצטיירת אוירה של סבל אנושי, של חולי ושל

74 שם, א, עמ' 23—32.

שכול וכשלון, בהויות של פרנסה ושל חיי־משפחה; אם כי יש בהם הרבה מן המהימנות של המציאות היהודית, הרי אלה הם למעשה צילומי־בזק שאינם מצטרפים כדי מסכת תאורית שלמותית, אפילו מקופלות באותן סקירות תמציתיות, מפי הדמויות הדוברות אלינו, הויה מתמשכת ועריכת מאזן קודר של שנות חיי אדם.

למרות זהותן הברורה של הדמויות במונולוגים הללו ומוצאן הלוקאלי, הרי ניטל מהן לעתים ייחודן האמנותי, ואין זכרן מִשתמר כבדוגמת סיפוריו העבריים שבהם העלה על־פי רוב דמויות ייחודיות. למעשה לפנינו שורה של דמויות המתחלפות חיש־מהר, בזו אחר זו; יש בהן מן האמת ההיולית שבמציאות, אך מגלות הן מצבים שהם נחלת הרבים, אפילו העלו הדמויות הללו בוידויין סוגיות אישיות. אלה הם מקרי־חיים, אך נעדר מהם המטבע של התרחשות חד־פעמית. עם זאת אנו חשים באותם דברי־שיח מן הרטט של החיים בעצם התרחשותם ומהימנותם.

לעומת סיפוריו ורשימותיו של מי״ב בעברית, שיש בהם מן האיפוק וההקפאה, תוך כדי הפלגה לסיפורי זכרון על אודות עצמו ועל אודות בני־עירו, או תוך כדי הענקה מעין הילה מיתית למתרחש בה — הרי ביידיש, באותם צילומי־הרגע המונולוגיים שלו, מורגשת הנטיה לשחזר את ההוי הרוטט, שטרם נצטלל.

לעומת הדחיסות התאורית ברשימותיו־סיפוריו בעברית מן ההוי של העיירה, שיש בהן מן המיצוי התכליתי של הסיטואציה המסויימת ומן הריכוז הסגנוני, וזאת בעיקר בגירסתם האחרונה, הרי שונה המצב במונולוגים, כשהוא מדובב את דמויותיו בזו אחר זו; שכן אלה נוצרו בסימן של גודש מילולי ואידיומאטיקה שופעת מעבר לתכלית של הנושא המיועד עצמו תוך כפל דידאקטי־פתגמי. אך יש בו באותו מלל מפי העם, בנתינתו של מי״ב, גם מן היסוד של השתפכות הנפש של האדם בצר לו, שעה שהוא רוחש אמון לאזנו הקשובה של הסופר.

לעומת גילויי העקיפה של הצביון המונולוגי בסיפוריו העבריים, מפאת צמצום הכלים הלשוניים שעמדו לרשותו של מי״ב הסופר העברי, בבואו לדובב את ההויה היהודית העממית, הרי נפרץ עתה הסכר הלשוני שעה שגילה את כושרו להאזין ולקלוט ברגישות כל ניב וכל סממן לשוני מפי העם. הוא נמנע מלהתערב בגלוי באותו תהליך שבהשתפכות הנפש ואף עומד לעתים מן הצד; מידת ״הפיקוח המונולוגי״ מצידו היא רופפת ומידת הריסון והבלימה של הפעילות הריטורית של דמויותיו היא מועטת וכמעט אינה נראית לעין, אם כי נטיותיו האישיות במבחר התימאטי של שיח זה מתגלות אף כאן.

לעומת הלשון האחידה כמעט, שהוא מעניק לסיפוריו העבריים, אם בנוסח הפאתיטי־ריגושי של הגירסה הראשונה ואם בנוסח המקוצר והעצור של הגירסה הסופית, הרי ניכרת ביידיש נטייתו של מי״ב לגיוון סגנוני, בהתאם לאורחם ורבעם של גיבוריו המונולוגיים. עם זאת מקפיד הוא על השימוש ביידיש עממית של דיבור בלבד; שכן בין דמויותיו, בכתביו בלשון זו, נפקד לחלוטין מקומם של צעירים יודעי־ספר ואינטליגנטים המתלבטים בסוגיות רוחניות מכבשונה של היהדות, כנהוג בכתביו העבריים. אף עולמו האישי של המחבר מתרמז כאן באורח אפיזודי בלבד.

נוכח הראייה העצמית החד־סיטרית מצד הדמות המונולוגית, המגוללת בפני המחבר את מעלליה ואת עמידתה לעומת הזולת, הרי השתדל מי״ב גם להגיע להארה רב־צדדית באמצעות הז׳אנר של דרמאטיזציה, במערכונים שלו ביידיש. כאן ניתנת לכל דמות מבין המתדיינים להציג את עמדתה ולבטא את הערכתה של המתרחש מתוך זוית־ראיה משלה. כך ניטל כאן מן הסמכותיות הבלעדית של הדמות, וחותם של איזון, ואף חוסר־הכרעה בין הדמויות בעימותן, מוטבע במערכונים הללו. רוב רובם של המערכונים הללו, כגון: ״שלום געוואָרן״, ״פֿאַרן בית־דין״, ״די שבֿועה״*, ״אַ נאָכמיטאָג בײַם רבֿ אין שטוב״*, הם תאורי התדיינות בין צדדים יריבים, הבאים לשאול להכרעתו של הרב. למעשה מופגן בהם חוסר־סמכותו דוקא, כשנבצר ממנו להטיל על הנצים המופיעים בפניו את מרותו. לעומת התאור הרטרוספקטיבי של המתרחש, של גורלות אנוש בהתפתחותם, הרי יש בהם במערכונים הללו משום האטת הקצב של מהלך המעשים, תוך כדי התבוננות דקדקנית בכל פרט ופרט של התנהגות דמויותיו. המחבר־המחזאי מצדו, בתחומה של יחידת זמן מצומצמת בלבד, נוטה להפליג לתאורי־רקע מדוייקים של במת־החזיון על אביזריה החיצוניים.

ז. מבעיות ההתפתחות הסגנונית והטכסטואלית של ה׳כתבים׳

אמנם הצביע מי״ב בפסקנות על השוני בין יידיש לעברית — ואף טען שאותם יסודות עבריים שהם בין מרכיביה של יידיש שונים תכלית שינוי כשהם מובאים בהקשר לשון זו, אך בכתביו שלו השתמש לעתים בצירופים עבריים לא־מותכים או בתרגומים מקבילים; עירוב חיצוני זה בין היידיש לעברית לא נבע כלל מחוסר יכולת למצוא את התחליף ההולם ביידיש המדוברת; הוא בא לפרקים לשם איפיון דיוקנו הרוחני של המספר המופיע באיצטלה יראית, וכן בזיקה לנושא הנידון עצמו.

מרובים הם הצירופים הללו בין חטיבות שלמות ביידיש לבין אלו שבעברית

בסיפורו החסידי "דער עונש אָדער אַ נײַע חולדה ובֿור"*. יש שהפתיחה של הפיסקה היא דו־לשונית, אחד מקרא ושניים תרגום, תוך זימון פרשני בין הניב המקראי התמציתי לבין זה המתרחב ביידיש. נוסח דו־לשוני מעין זה משווה צביון יראי לסיפור (כגון: "ווי זאָגט דער פסוק: ואפיצכם בגוים! און איך וועל אײַך צעשפּרייטן אונטער די פֿעלקער, ועברתם מגוי אל גוי וממלכה אל ממלכה, און איר וועט גיין פֿון איין פֿאָלק צום אַנדערן און פֿון מדינה צו מדינה. זאָגט איר גלות אַפריכטן, מוז מען אָפּריכטן, מוז מען אָפּקומען פֿאַר אַ זאַך, זאָל מען אָפּקומען; אַ ייִד איז קיין שני־למלך נישט, כאָטש ער קומט אַרויס פֿון אַבֿרהמען").

כן מצויה בסיפור זה השיטה הרצופה של כפל־לשון, כנהוג בסיפורי א.מ. דיק בשעתו, ואף אצל שלום עליכם ב"דער פֿאַרכּישופֿטער שנײַדער", זה של פתיחה עברית בכל פיסקה ופיסקה, ותרגומה ליידיש בצדה, כגון: "ויהי בצעדו על סף משכן בית הצדיק, און ווי ער האָט באַטראַכט די שוועל פֿון ר' יצחקל (...) ותוארו כתואר פני אלהים, און דאָס פּנים האָט געשײַנט ווי ביי אַ מלכות".

קיימת נטיה לתרגום ליידיש אידיומאטית־ציורית, המתרחקת מן הנוסח העברי המקביל, כגון: "וישב זרח בפחי נפש, און זרח איז אַוועקגעפֿאָרן אַהיים מיט אַ שווער האַרץ", או על דרך הפראפרזה העממית: "לא כהתה עינו ולא נס ליחו, נישט אַ פּיפּס האָט ער געטאָן, און דער וועג ווערט אַלץ שווערער". יש שהזיקה בין שני התחומים הלשוניים מתקיימת על דרך הפסיבדו־תרגום המוצמד למימרה עממית מבודחת, כגון: "אָבער לא לעולם חוסן, אויך די פֿרומסטע נשמה איז נישט פֿון אײַזן". מצויה גם התרחבות תהבירית ועניינית בנוסח ביידיש לעומת נקודת הפתיחה העברית, כגון: "ולא מצא כלום, און אין קיין שום אָרט האָט זיך נישט באַוויזן אַ מענטש וואָס זאָל אים זאָגן דעם טעם פֿון גיין".

חזיון זה של חדירת העברית הבלתי־מותכת, של כפל־לשון על־פי המסורת של הטײַטש־חומש ושל סיפורי־מעשיות כאחד, אינו בא ללמד על כלל יצירותיו של מי"ב ביידיש. היסוד העברי מיוצג באורח זה בעיקר בסיפורים־עיבודים מן הספרות התלמודית והמדרשית (כגון: "די צוויי ברידער" או "חתן־כלה"). למעשה נזקק מי"ב לשני סגנונות; הרי מזה רוויים כמה מסיפוריו ניסוחים עבריים הניזונים מעולמו של הספר, ואילו בתחום המונולוגי נוטה הוא לצביון ריאליסטי לא־בררני ביותר, של קליטת לשון דיבור אשר שזורים בה לעתים במידה גדושה ביטויים רוסיים ואוקראיניים למכביר, מהם שנשארו כנטע זר ללשון יידיש ומהם שהותכו בה; יש בתערובת זו משום הענקת אמינות יתר להויה העממית, אך חסר בו באורח דיבור זה ההיתוך

הלשוני הטבעי. כך קיימים זה על־יד זה ביצירותיו של מי״ב ביידיש — היידיש של המספר והיידיש כפי שהיא שגורה על־פיהם של פשוטי העם בעיר ילדותו ומסביב לה (על הביטויים ברוסית ובאוקראינית השווה בגלוסאר המצורף).

אם כי פעילותו הספרותית של מי״ב ביידיש התנהלה לעתים בחפזון כלשהו, לקצב הופעתם של עתונים יומיים בהם התמיד להשתתף, הרי יש סימנים ברורים כיצד השתדל בכמה מקרים להקפיד על סגנונו, בעיקר אשר לצביונו הדיאלקטי־הלוקאלי, שיש ונשתבש בשל התערבותם של עורכים ומגיהים, אגב פירסומם הראשון. לא הושם לב עד כה לכך, שלא רק ביצירתו העברית יש להבחין בחילופי גירסה חשובים, בין הראשונה לבין זו האחרונה; אף בכתביו ביידיש מצויים שינויים הראויים לתשומת־לב. לעתים אף שילב בטקסט המתפרסם מחדש דברים שהשמיטם בפירסום ראשון ברוסיה בשל תנאי הצנזורה, כגון ברשימתו ״דבֿורה, אָדער דער הספד״*, שנושאו ההגנה העצמית של הנוער היהודי ברוסיה בימי פרעות בשנת 1905.[75]

חילופי־גירסה אלה ביידיש הם לשוניים על־פי רוב, אך בכמה מסיפוריו מתגלים שינויים מפליגים יותר, על דרך ההשמטה וההוספה כאחד. חילופי־גירסה מצויים לא רק במהדורה האחרונה של כתביו משנת 1924; רישומיה ניכרים בכמה וכמה מקרים אף במהדורת 1912, בהשוואה לנוסח פירסומם הראשון. בשינויים הללו יש כדי להעיד הן על חיפושי ניב ודרכי ניסוח מצד מי״ב עצמו והן של סילוק שיבושי המדפיסים והמתקנים כאחד.

בכמה מסיפוריו, ואף מאמריו ביידיש, ניכרים שינויים לכסיקאליים, מבחינת השימוש בהתאם למוצאם הגרמני, הסלאבי או העברי; כן יש בהם שינויים על רקע ההיגוי הדיאלקטי של לשון הדיבור. מי״ב היה שרוי למעשה בין שלוש לשונות. לשרשיו הטבעיים ביידיש ובעברית, עוד משחר ילדותו, נתווספה כבר לאחר שנות ישיבתו הראשונות בגרמניה זיקתו ללשון הגרמנית וספרותה, תוך נסיונותיו לעשות חיל כסופר גרמני. אכן זיקה משולשת זו נותנת לפרקים אותותיה בתהליך של גיבוש סגנונו ביידיש, מגירסה לגירסה. עם זאת המיגוון הדיאלקטי, התחבירי ואף זה שבכתביו מוסבר לעתים גם מטבע הצביון המונולוגי של חלק ניכר מכתביו.

הדביקות של מי״ב באוירה הדיאלקטית של היידיש הדרומית־אוקראינית עלולה היתה להקים חיץ בין חיבוריו לבין הקורא השרוי במרחב של היידיש הפולנית או הליטאית. לא ייפלא איפוא כי ראה את עצמו נאלץ לבאר לקהל

75 השווה את הגירסה שנתפרסמה ב׳טאָגבלאַט׳ (לבוב), 23.6.1907, לעומת המתפרסם בכתביו.

קוראיו, במהדורה הראשונה של סיפורו "דער קאָוואַל וואָס האָט פאַרסמט זײַן ווײַב", שהדפיס בצורת קונטרס נפרד בשנת 1902 בווארשה, ביטויים שונים מ"לשון של באלטה", ככינויו הלגלגני של י.ל. פרץ. באורים אלה צמודים לגוף העמודים, כגון: "קאָליש — אַ מין זופּ; אַ גאַנטשערקע — אַ טראָפּקע; אַ פֿרענדזל — אַ מין חלה; טשיכאַן — גוויִשער הערינג; אַ טשעריק — אַ רויז".[76] לימים, כשכינס מי"ב את סיפורו זה למהדורת כתביו, אמנם השאיר בו ביטויים לוקאליים אלה, אך לא דאג עוד לבאורים למען קוראיו.

לאור הנחות היסוד שלו בדבר הקפאת הצביון העממי של לשון יידיש, מוסברת אף נטיתו של מי"ב לסלק מכתביו ביטויים בעלי מוצא גרמני, שנשתרבבו בהם ולהחליפם במקבילה עברית או סלאבית, ברוח היידיש השגורה בפי העם, תוך כינוסם האחרון של כתביו; אם כי יתכן שאף יד המתקינים לדפוס היתה לפרקים באמצע.

כך מתחלפים במהדורת 'יודישע כתבים' (1924) לעומת הפירסומים הראשונים: "דערצערנען — אריַינברענגען אין כעס";[77] "פֿאָטער — טאַטע";[78] "אַ לויב — אַ שבח";[79] "יעצט — אַצינד; שוועל — גאַנעק".[80]

אנו מוצאים שינויי כתיב דיאלקטיים תוך ביטול ההיגוי של היידיש הפולנית והחלפתו בכתיב המקובל יותר על קוראי יידיש בכל אתר ואתר. חילופים אלה ניכרים במיוחד בסיפור "אַ קניפּל", שנכלל בקונטרס 'שמועסען', ווארשה תרס"ג—1902, כגון "וואָב — ווײַב; האַנט — הײַנט; שראַבער — שרײַבער; האַנטיגע — הײַנטיקע; אַראַן — אַרײַן; שוואַגט — שווײַגט; געמיסט — געמוזט; בייט אײַך — כ'בעט אײַך; אַ פֿאַג — אַ פֿײַג; דאַן — דײַן; מאַנע — מײַנע; זאַן — זײַן", וכדומה.

עם זאת ניכרים בפירסומיו הראשונים עקבות של נסיונות לטשטש את סממני הניב המיוחד של מי"ב — שנעשו ככל הנראה על־ידי עורכיו הראשונים, ששאפו להביא לכלל אחידות את הלשון והכתיב שבפירסומיהם. יש כאן איפוא סימנים של תהליך הפוך, זה של החזרת ניבים לקדמותם הדיאלקטית של היידיש האוקראינית. כך נתחלפו בכיוון זה המיליות: "עס איז — סי; מען — מי". חזיון זה בשיעורו המלא עוד טעון בדיקה.

76 'אַ מעשה פֿון איינעם וואָס האָט פֿערסמט זײַן ווײַב', ורשה 1902, עמ' 6, 8, 9, 10.
77 'יודישע כתבים', ד, עמ' 127.
78 שם, ג, עמ' 101.
79 שם, ו, עמ' 32.
80 שם, עמ' 8—9.

בכלל היצירות ביידיש, שיש בהן חילופי־גירסה משמעותיים, אם מבחינה לכסיקאלית ואם על דרך של תוספת או השמטה של משפטים ופיסקאות שלימות, בולטים במיוחד השינויים שבוצעו על־ידו בסיפור "דער עונש אָדער אַ נײַע חולדה ובֿור", שפירסם לראשונה בהמשכים בעתון היומי 'דער פֿרײַנד', בשנת 1905 (להלן: נוסח א) ושהכניס בו שינויים במהדורה 'יודישע כתבים' משנת 1912 (להלן: נוסח ב). בצורתו זו של שנת 1912 הובא גם הסיפור במהדורה האחרונה והמתוקנת משנת 1924.

השינויים הבולטים בין שתי הגירסאות ניכרים, בין השאר, בתוספת ניסוח עברי מקביל, בראש המשפט, תוך הגברת הצביון היראי־מסורתי של הסיפור; כך, למשל, לנאמר בנוסח א: "ביסטו פֿון שטויב און וועסט ווערן פֿון שטויב" מקדים הוא עתה את המקור העברי תוך הכנסת שינוי מסויים: "יסודך מעפר וסופך לעפר" ומצמידו עתה למקבילתו שביידיש, תוך הבלטת המיקצב של התרגום על־ידי השינוי התחבירי, לאמר: "פֿון שטויב ביסטו און שטויב וועסטו ווערן" (עמ' 17).

הניסוח התמציתי הראשון: "אָבער ווידער גיב איך אַ פֿרעג: משפט דען גאָט ברוך־הוא אָן אַ דין?" מתרחב עתה ומתווספת אליו חטיבה דו־לשונית למדנית, ובה ציון המקור התלמודי, תוך הרחבה תרגומית־פרשנית: "אָבער תיכּף גיב איך מיר צוריק אַ פֿרעג: וכי חשוד קודשא־בריך־הוא ליעבד דינא בלא דיינא? איז דען גאָט דער שופֿט רמים, וואָס קוקט אויף צדק און משפט, חשוד צו נעמען מענטשן און זיי שטראָפֿן אומזיסט און אומנישט?" (עמ' 20).

אף כאן מורגשת ברציפות אותה נטיה להחלפת הביטויים והצירופים הגרמניים במקבילתם העברית, כגון: "קעגן זײַנעם אַ ברודער — בין אדם לחברו" (עמ' 17); "דער באַרמהאַרציקער און דער גוטער — איז ער טאַקע דער אל חנון ורחום" (שם); "זײַנע ווונדער — די נסים ונפֿלאות" (עמ' 21); "באַרויִקט — מחזק געווען" (שם).

ניכרות בסיפור זה השמטות ותוספות במעבר מנוסח אל נוסח. כך השמיט מי"ב תאור תוכחתי מפורט מן ההוי היהודי המסורתי בגנותם של אותם מתחסדים המתגדרים בקיום מצוות, אך עושים זאת תוך כדי התעלמות מסבלו של העני, אגב ניצולו ודיכויו. לעומת הפירוט המוחשי של נוסח א בנידון זה הסתפק עתה מי"ב במשפט תוכחתי סתמי וכוללני בלבד.

לעומת גילויי ההשמטה והתימצות בסיפור "דער עונש" אפשר גם להבחין בו בתוספות, שהן בעלות משמעות רעיונית, נוכח התמורה העקרונית שחלה בדרך כלל בעמדתו של מי"ב כלפי החסידות, הרי בגירסתו המאוחרת דוקא של סיפור זה, משנת 1912, וזאת בעיצומה של אותה תפנית, ניכרים שינויים

בכיוון של אידיאליזציה מודגשת יותר על־ידי פרטים שונים שנתווספו לדמותו של ״החוזה״ מלובלין, המשרה את השראתו על החסיד, הפונה אליו עתה מתוך ייראת־כבוד מוטעמת. אף נוסח השיחה שביניהם הוא עתה מפורט יותר (עמ׳ 22).

לנוסח הסופי של ״דער עונש״ אף שילב מי״ב תוספות תיאוריות אחרות; כגון השכמתו וצאתו של החסיד לדרך, על מנת לקיים את ציוויו של הרבי. למעמד זה אף מתלווה עתה הרהורו האופיני לו למי״ב בדבר אדם ובהמה העובדים יחדיו את האלהים (עמ׳ 23).

הנה כי כן סיפורו זה של מי״ב, ״דער עונש אָדער די נײַע חולדה ובֿור״ בגירסתו המאוחרת, הוא כעדות לבעיית התפתחותו של סגנונו ביידיש, אגב מגמתו להגביר בה את הצביון העברי. אף דיוקנה של דמות המספר מגיע כאן לכלל גיבוש עצמאי.

מי״ב לא היה כלל אדיש לבעיות הכתיב של דבריו ביידיש. הוא אף היה נוהג לעתים להתווכח עם עורכיו והשתדל להתגונן בפני השינויים שהכניסו בגירסת הכתיב העממי־אידיומאטי, שלא היו לרוחו. אף כאן ראה משום חדירת ההשפעה של המגמה הגרמנית ביידיש, כטענתו. ״חושב אנכי שאותה [צורת כתיב] שלי היא יהודית ביותר ואתם נוטים לצד אשכנז״, קובל הוא בפני מ. קלינמן, המטפל בפירסום כמה מרשימותיו וסיפוריו. מבקש הוא ממנו שישנה בנוסח הכתיב שלו ״רק במקום נחיצות יתירה לפי דעתך ותניח לרוב לי הדבר ולאופני.״ [81] אך דומה כי על פי רוב לא נענו לו עורכיו של מי״ב והיו משנים בכתיב שלו כראות עיניהם; רק במהדורה האחרונה של כתביו, שהותקנה על־ידו או בפיקוחו, הוחזרו סימני הכתיב הייחודיים של מי״ב לקדמותם.

81 במכתבו אליו מיום 16.7.1907: ״אגרות סופרים״, ׳העולם׳, כג (1935), גל׳ ג.

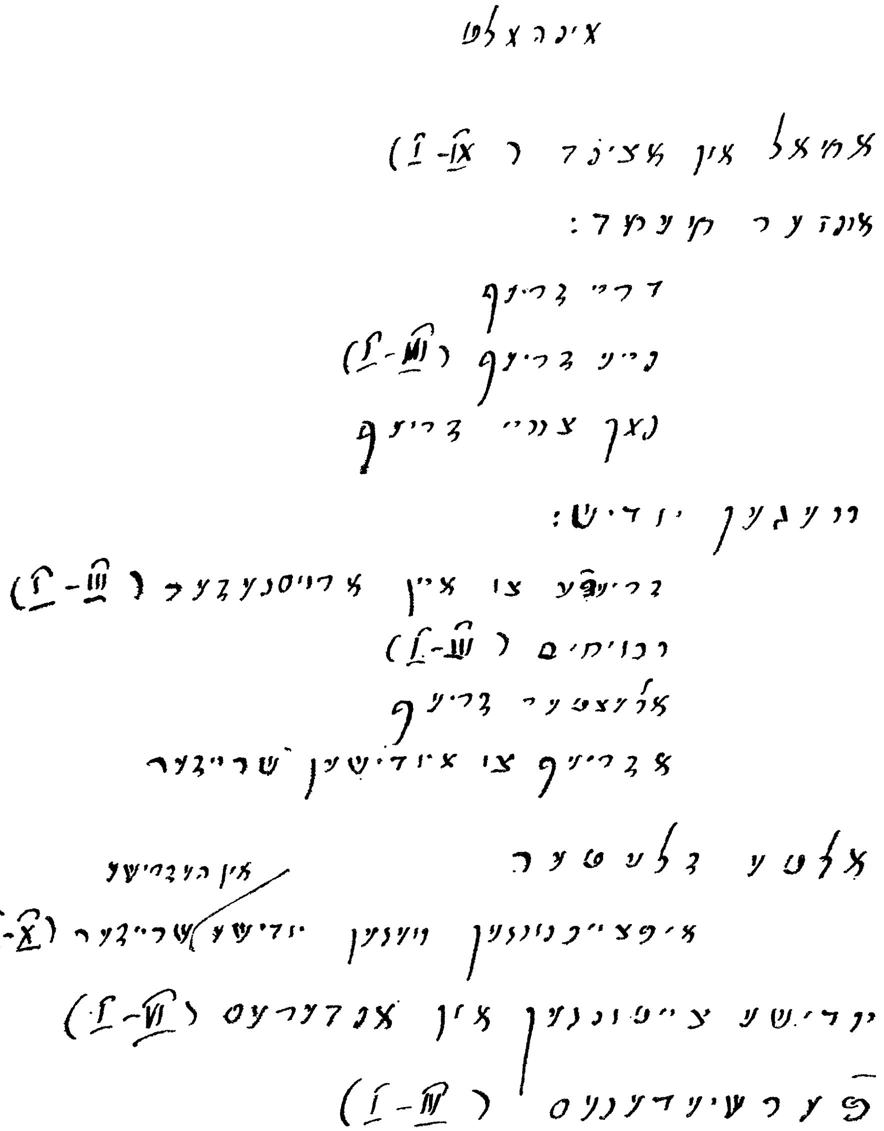
אינהאַלט

אַמאָל אין מזרח (XI–I)

אונזער קינד:

דריי בריוו

נייע בריוו (III–I)

נאָך צוויי בריוו

וועגען יודיש:

בריעפֿע צו איין אַרויסגעבער (III–I)

רכויחים (III–I)

אַ לעצטער בריוו

אַ בריוו צו אַ יודישען שרייבער

אַלטע בלעטער

אויפֿצייכענונגען וועגען יודישע (אין העברעישע) שרייבער (X–I)

יודישע צייטונגען אין אַנדערעס (VI–I)

פֿערשיעדענעס (IV–I)

בערדיטשעווסקיס כתבֿ־יד: אינהאַלט פֿון פֿינפֿטן באַנד
'יודישע כתבֿים' (בערלין תרפ"ד)

שמואל ווערסעס

מ. י. בערדיטשעווסקי (בן־גריון) — דער יידישער שרײַבער

א. זײַן ליטעראַרישע טעטיקייט אין יידיש

מיכה־יוסף בערדיטשעווסקי (בן־גריון) (1865—1921) (ווײַטער: מי״ב), אַ געבוירענער אין מעזשיבאָזש אין פּאָדאָליע (איצט אוקראַיִנע, ראַטן־פֿאַר־באַנד) איז אויסגעוואַקסן אין די יוגנטיאָרן אין דעם אוקראַיִנישן שטעטל דובאָווע. ער האָט אָנגעהויבן זײַן ליטעראַרישע טעטיקייט שוין אין זײַנע יוגנטיאָרן, אַרום 1887.[1] ווען ער איז אַוועק פֿון רוסלאַנד, אין 1891, האָט ער ממשיך געווען אין דײַטשלאַנד (ברעסלע און בערלין) זײַן פֿאַרצווײַגטע ליטעראַרישע טעטיקייט. ער האָט געשריבן דערציילונגען, פּובליציסטיק און עסייען, אין וועלכע ער האָט באַהאַנדלט דעם מהות און גײַסטיקן וועג פֿון יידישן פֿאָלק. זײַן עיקרדיקע ענערגיע האָט ער אָפּגעגעבן דער העב־רעיִשער ליטעראַטור, סײַ ווי אַן אָריגינעלער דענקער און סײַ ווי אַן אייגנאַרטיקער דערציילער, וואָס ברענגט צום אויסדרוק די יידישע ווירק־לעכקייט און אירע קיום־פּראָבלעמען, אין חומר און אין רוחניות. אין זײַן

1 וועגן מי״בס שאַפֿן זען: ד. אלמגור און ש. פֿישמאַן, ׳מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי (בן־גריון) — ביבליוגרפיה׳, (מימעאָגראַפֿירט), תל־אביב תשל״א; אין דעם ביבליאָגראַפֿישן אָפּקלײַב אין: ׳מ. י. ברדיצ׳בסקי (בן־גריון): מבחר מאמרי ביקורת על יצירתו הסיפורית׳, רעדאַקטירט נ. גוברין, תל־אביב תשל״ג. מײַנע פּובליקאַציעס וועגן זײַנע העברעיִשע ווערק: ״בעיות הספרות במשנתו של מ. י. ברדיצ׳בסקי״, ׳גליונות׳, יח (תש״ה־ו), זז׳ 76—79; רעצענזיע אויפֿן בוך פֿון י. קשת, ׳מ. י. ברדיצ׳בסקי׳, ׳קרית־ספר׳, לד (תשי״ט), זז׳ 154—158; ״החסידות בעולמו של ברדיצ׳בסקי״, ׳מולד׳, א (נײַע סעריע) (תשכ״ז—תשכ״ח), זז׳ 465—475 (אַרײַן אין מײַן בוך ׳סיפור ושורשו׳, רמת־גן 1971, זז׳ 104—118); ״על תפיסת הזמן בסיפורי מ. י. ברדיצ׳בסקי״, ׳מאזנים׳, לד (תשל״ב), זז׳ 355—361 (אַרײַן אין דעם אויבן־דערמאָנטן אָפּקלײַב פֿון דער מי״ב־קריטיק, זז׳ 250—262); ״הסיפור ׳מעבר לנהר׳ — עיון במקורותיו ובנוסחאותיו״, ׳מחקרי ספרות מוגשים לשמעון הלקין׳, רעדאַקטירט עזרא פֿלײַשער, ירושלים תשל״ג, זז׳ 35—60. פֿון די לעצטע רעזומירנדיקע פּובליקאַציעס וועגן מי״ב, זען: ג. שקד, ׳הסיפורת העברית 1880—1970׳, א, תל־אביב תשל״ח, זז׳ 163—206.

בעלעטריסטיק און זײַנע אַרטיקלען קען מען געפֿינען דעם פּערזענלעכן ווידוי זײַנעם, אַ פֿאַרהילטן אין צער און ספֿקות. פֿאַראַן דאָ אַ שפּאַנענדיקער קינסטלערישער אויסדרוק פֿון מעשׂים און געשטאַלטן, געשעפּט פֿון דער ייִדישערווירקלעכקייט אין אוקראַיִנישן קליינשטעטל און פֿון דער אינער־לעכער וועלט פֿון ייִדישן יוגנטלעכן, וואָס וואַרפֿט פֿון זיך אַראָפּ דעם עול פֿון זײַן היימיש־טראַדיציאָנעלער סבֿיבֿה און זוכט אַ בלאָנדזשענדיקער זײַן וועג אין דער פֿרעמד, אין די אוניווערסיטעט־שטעט פֿון מערבֿ־אייראָפּע. דער כּוח פֿון זײַנע דערציילונגען, אין זייער זשאַנערישער פֿאַרצווײַגטקייט און פֿילפֿאַרביקייט, באַשטייט אין אַרויסברענגען און שילדערן עקסטאַטישע סיטואַציעס פֿון אייגנאַרטיקע געשטאַלטן, געפּלאָגטע פֿון זייער פּערזענלעכן גורל. מי״ב ווײַזט אַרויס אַ נטיה צו אַנטפּלעקן פֿון אונטערן שאָלעכץ פֿון פֿאַרגליווערטן ייִדישן שטעטל אַ וועלט פֿון אינסטינקטן און חושים, וואָס איז ערגעץ ווו פֿאַרבאָרגן און פֿאַרשטיקט, און וואָס אַנטפּלעקט זיך פּלוצעם פֿון צײַט צו צײַט, סײַ אין יחידישן רשות און סײַ בציבור. אין זײַנע דערציילונגען זײַנען אויך פֿאַראַן באַוווסטזיניק אַנאַכראָניסטישע פֿאַר־קניפּונגען צווישן דעם אוראַלטן עבֿר פֿונעם ייִדישן פֿאָלק אין זײַן היימלאַנד און צווישן דעם וואָס געשעט אין אַ שטעטל ערגעץ ווו אין פּאָדאָליע. דער אוראַלטער עבֿר ווערט בײַ אים פֿאַרגעשטעלט ווי אַ היסטאָריש־מיטאָלאָגישע ירושה פֿון לאַנגאָניקע אינסטינקטן און חושים, וואָס מען קען זיך פֿון זיי גאָרניט באַפֿרײַען, ניט געקוקט אויף אַלע טראַדיציע־צוימען וואָס האָבן עקסיסטירט אינעם שטעטל סוף 19טן יאָרהונדערט.

די העברעיִשע כּתבֿים פֿון מי״ב זײַנען אויפֿגעזאַמלט געוואָרן און דער־שינען אין שטיבל־פֿאַרלאַג אין די יאָרן 1921—1924. אָט די עדיציע איז פֿאַקטיש כּולל אַ גאַנץ נײַע ווערסיע פֿון זײַנע כּתבֿים.

דער קאָמפּלעקס פֿון די העברעיִשע כּתבֿים איז פֿילפֿאַרביק, כאָטש ער נעמט ניט אַרײַן אַלץ וואָס מי״ב האָט געשריבן אין אָט דער שפּראַך. פֿאַראַן אַ באַשיידענע זאַמלונג פֿון זײַנע בעלעטריסטישע פּרוּוון אין דײַטש,[2] און דער עיקר אַ ירושה פֿון אַ גאַנץ באַטײַטיקן און חשובֿן פֿאַרנעם פֿון זײַנע כּתבֿים אין ייִדיש, וואָס זײַנען נאָך ניט אינטעגרירט ווי זיי זײַנען עס באמת ראוי אין דעם אַלגעמיינעם געוועב פֿון זײַנע ווערק און זייער אָפּשאַצונג. דאָ און דאָרט האָט מען אַפֿילו געפּרוּווט פֿאַרמינערן זײַנע

2 זען וועגן דעם: י. אבן, ״סיפּורו הגרמני של מ. י. ברדיצ׳בסקי 'Daneben'״, ׳ספר דב סדן׳, רעדאַקציע: שמואל ורסס, נתן רוטנשטרייך, חנא שמרוק, ירושלים תשל״ז, זז׳ 9—22.

יידישע כּתבֿים און געזען אין זיי נאָר אַ פֿאַרבײַגייענדיקן עפּיזאָד. אין דער אמתן גייט עס אָבער וועגן אַ שעפֿערישן אָפּצווײַג, וואָס איז ניט נאָר אַ באַטײַטיק און אינטערעסאַנט רינגעלע אין דער יידישער ליטעראַטור אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט, נאָר מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַ נייטיקער דערגאַנצונג, וואָס העלפֿט אונדז בעסער צו פֿאַרשטיין אויף אַ כּוללדיקן אופֿן די ווערק פֿון מי״ב אַליין. עס איז אויך כּדאַי צו געדענקען, אַז זײַנע כּתבֿים אין יידיש זײַנען ניט קיין באַאַרבעטונג אָדער איבערזעצונג פֿון העברעיִש, ווי דער שטייגער איז געווען בײַ צווייִשפּראַכיקע שרײַבער אין אונדזער ליטעראַטור פֿון יענער צײַט. על־פּי־רובֿ טרעט ער זיך אויס זײַן אייגענעם גאַנג אין יידיש, מיט זײַנע ספּעציפֿישע באַטאָנונגען פֿון טעמעס און פּראָבלעמען, וועלכע ער האָט אין העברעיִש געשטאַלטיקט און פֿאָרמולירט אויף גאָר אַן אַנדערן שטייגער, סײַ פֿריִער און סײַ נאָך דעם. אַפֿילו ענינים וואָס זײַנען דערמאָנט געוואָרן נאָר דרך־אגבֿ אין זײַנע העברעיִשע כּתבֿים האָבן ערשט אין יידיש באַקומען זייער ממשותדיקן תּיקון. אַזוי איז, למשל, געשען מיט זײַנע גאָר אינטערעסאַנטע פּרוּוון צו שילדערן די קריזיס־אַטמאָספֿער פֿונעם יידישן שטעטל אין רוסלאַנד און די סכּנות וואָס האָבן געלויערט אויף זײַן פֿיזישן קיום אין דער פּאָגראָם־תּקופֿה פֿון די יאָרן 1903—1905, אָדער די עמיגראַציע־בהלה אין יענע יאָרן. דאָס אַלץ געפֿינט אַן אויטענטישן, כּמעט דאָקומענטאַרן אָפּקלאַנג אין אַ טייל מאָנאָלאָגן זײַנע מיט זייער רעפּאָרטאַזש־קאָלאָריט.

דווקא אין אַנבליק פֿון זײַן דרײַשפּראַכיקער ליטעראַרישער אַקטיוויטעט האָט מי״ב דעקלאַרירט בײַ פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן זײַן איינשפּראַכיקע אָריענטאַציע: ״אַן אַנדערער, נײַער, אינהאַלט ווערט בײַ מיר געבוירן אין איין שפּראַך — און ניט אין קיין אַנדערער.״ זײַן יידיש איז ניט אויסן צו פֿאַרבײַטן העברעיִש, ווי ער האָט אַליין געזאָגט: ״איך שרײַב יידיש ניט פֿון דעם וואָס קומט פֿון מיר אַליין, נאָר איך זאַמל צונויף, וואָס עס לאָזט זיך נאָר פֿון דער נשמה פֿון המון און פֿון דער שפּראַך פֿון המון.״ [3]

זײַן עיקרדיקע אַקטיוויטעט ווי אַ יידיש־שרײַבער קאָנצענטרירט זיך אַרום די יאָרן 1902—1906, נאָך דעם ווי ער האָט באַזוכט זײַן היימשטאָט, אָבער די ערשטע אומזיכערע טריט אין יידיש האָט ער שוין געשטעלט בײַם אָנהייב פֿון זײַן ליטעראַרישן וועג. אייניקע סימנים פֿון אָט דער שפּראַך־אָריענטאַציע זײַנען נאָך אַפֿילו קענטיק אין זײַן לעצטער תּקופֿה. עס לאָזט

3 זען: זײַן בריוו צו מ. קליינמאַן, פֿון 8טן יולי 1908, ״אגרות סופרים״, ׳העולם׳, כג (1935), נומ׳ ג.

זיך אפֿשר אויך אויפֿדעקן אַ געוויסע פּעריאָדישע דיפֿערענציאַציע אין זײַנע ייִדיש־פּובליקאַציעס וואָס שייך זשאַנערן אָדער סטיליסטישע סימנים.

אויך אין דעם כאַראַקטער פֿון זײַנע פּובליקאַציעס און זייער פֿאַר־שפּרייטונג לאָזן זיך אָנמערקן געוויסע שינויים; אָנגעהויבן האָט מי״ב מיט אַ פּרוּוו צו פֿאַרשפּרייטן בצמצומדיקע העפֿטלעך פֿון אַ פּאָפּולערן כאַראַקטער, צוטריטלעכע פֿאַר אַלעמען, סײַ אין אַ בעלעטריסטישן און סײַ אין אַ פּובּ־ליציסטישן נוסח. אין יאָר 1902 האָט ער אָנגעהויבן דרוקן אין וואַרשע אַ סעריע ״קליינע ביכלעך״, — דערציילונגען, ווי ׳אַ מעשה פֿון איינעם וואָס האָט פֿערסמט זײַן ווײַב׳ — און גלײַכצײַטיק אויך זאַמלונגען פֿון פֿאָלקס־טימלעכע נאָטיצן, ווי ׳שמועסן: קורצע מעשה׳ליך צים לייענן׳ און ׳הקדמות צו ספֿרים, וואָס יעדער פֿון אונז קען זיי אַליין שרײַבן׳. דער טיראַזש פֿון די ביכלעך איז ווײַזט אויס געווען גאָר אַ קליינער און אָט דער פּרוּוו האָט לאַנג ניט אָנגעהאַלטן. זײַנע שילדערונגען און געדאַנקען זײַנען אָבער דערגאַנגען צו אַ גאָר גרויסן לייענער־עולם פֿון צײַטשריפֿטן און טאָגצײַטונגען אין די יאָרן 1903—1906. אויף זײַנע נאָטיצן און סקיצן איז ער זיך דאָ נוהג געווען צו חתמענען צײַטנווײַז מיט ראשי־תּיבֿות און פּסעוודאָנימען.[4]

עס איז ניט גאָר קלאָר ווער ס׳זײַנען געווען זײַנע לייענער אין אָט די צײַטשריפֿטן. מען דאַרף געדענקען אַז די צײַטונגען אין ייִדיש האָבן זיך אָריענטירט סײַ אויפֿן פֿאָלקסטימלעכן לייענער, וואָס איז נאָך געווען גאַנץ פֿעסט פֿאַרוואָרצלט אין דעם ייִדישלעכן טראַדיציאָנעלן שטייגער, און סײַ אויפֿן עולם לייענער, וואָס איז שוין אַרויס פֿון אָט דעם תּחום און וואָס זײַנע ליטעראַרישע השׂגות זײַנען שוין דעמאָלט געווען מער איבער־קלײַבעריש און ראַפֿינירט. עס איז דעריבער טאַקע אַ ספֿק, אויב אָט דער נײַער טיפּ לייענער, וואָס האָט שוין אַ ביסל געגאַשט דעם טעם פֿון דער מאָדערנער ליטעראַטור אין ייִדיש אין אירע ערשטע אַנטוויקלונג־שטאַפּלען, האָט געפֿונען אין אָט די ייִדישע כּתבֿים פֿון מי״ב דאָס וואָס ער האָט

4 וועגן זײַן מנהג צו התמענען זיך מיט אַ פּסעוודאָנים, צוליב דעם בצמצומדיקן פֿאַרנעם פֿון זײַנע נאָטיצן, זען זײַן בריוו צו מ. ספּעקטאָר, דעם רעדאַקטאָר פֿון ׳יודישע פֿאָלקסצײַטונג׳, פֿאַרעפֿנטלעכט דורך ג. ראָזענבלום: ״אגרות מ. י. ברדיטשעװסקי״, ׳גנזים׳, א, תּל־אבֿיבֿ 1961, ז׳ 274—275. די פּרוּוי פֿון מי״ב, רחל בן־גריון, באַקלאָגט זיך אויף דער באַציִונג צו אים מצד רעדאַקטאָרן פֿון דער פּעריאָדיק אין ייִדיש, הוץ ה. ד. הורוויץ, מ. ספּעקטאָר און אַ. רייזען, וואָס האָבן ניט געזאָרגט צו פֿאַרעפֿנטלעכן זײַנע כּתבֿים אין אַ פּאַסיקער פֿאָרעם. זען: די הקדמה צו דער עדיציע ׳ייִדישע כּתבֿים׳, א, ניו־יאָרק 1948, ז׳ 16.

באמת געזוכט. ווײַזט אויס אַז אַזאַ מין לייענער־עולם איז שוין ניט גרייט געווען אויפֿצונעמען דעם יראת־שמימדיקן נוסח זײַנעם, אַפֿילו ווען די כּוונות זײַנען שוין פֿאַקטיש געווען ניט קיין קאָנפֿאָרמיסטישע. דער פֿאָלקס־טימלעכער קאָלאָריט פֿון פֿאָרמולירן אידעאָלאָגישע ענינים און דער קול־טיווירטער „אַלטשטייגערישער" נוסח אין דער דערציילערישער פֿאָרם זײַנען ווײַזט אויס ניט געווען צום האַרצן פֿון אַט די לייענער. עס קען זײַן, אַז זייער כּמעט־אַנאָנימער מחבר איז דערשינען בײַ זיי אין די אויגן ווי איינער וואָס זײַן צײַט איז שוין פֿאַרבײַ, צוליב זײַן בכּיוונדיקן אַרכאַיִשן סטיל. אַקעגן זשע אין ניט־ווייניק פֿון זײַנע מאָנאָלאָגן האָבן די זעלביקע לייענער געקענט געפֿינען דירעקטע אָפּקלאַנגען פֿון אַט דער ברויזנדיקער תּקופֿה פֿון די ערשטע רעוואָלוציע־יאָרן אין רוסלאַנד. ס'זענען צו אונדז דערגאַנגען אויך פּאָזיטיווע אָפּקלאַנגען אויף איניקע פֿון זײַנע איינאַקטערס.[5]

דער יִדיש־לייענער האָט זיך אַוודאי געביטן ווען מי"ב האָט צום ערשטן מאָל אָפּגעדרוקט זײַנע געזאַמלטע כּתבֿים אין יאָר 1912, אָבער אויך דאָן איז זייער פֿאַרשפּרייטונג ניט געווען גרויס.[6] ווען די פֿולע שפּעטערדיקע עדיציע זייערע פֿון יאָר 1924, די זעקס־בענדיקע 'יִדישע כּתבֿים פֿון אַ ווײַטן קרובֿ', איז דערשינען אין לײַפּציק אין שטיבלס פֿאַרלאַג, גלײַך נאָך דער פּטירה פֿון זייער מחבר, איז דאָס געשען אין אַ גאַנץ נײַער היסטאָרישער סיטואַציע פֿונעם יִדישן פֿאָלק.

די דעפֿיניטיווע עדיציע פֿון זײַנע יִדישע כּתבֿים האָט מי"ב אַליין צוגעגרייט צום דרוק, מיט דער הילף פֿון העברעיִשן קריטיקער פּ. לאַכאָווער, און אונטער דער השגחה פֿון זײַן פֿרײַנד, דעם אַרויסגעבער פּ. מאַרגאָלין. דער מחבר האָט אין אַט דער זאַמלונג באַשטימט דעם סדר און אײַנטיילונג פֿונעם מאַטעריאַל, לויט זײַנע זשאַנערן און אינהאַלט. אַ נײַע אויפֿלאַגע פֿון אַט דער עדיציע איז דערשינען אין ניו־יאָרק אין יאָר 1948, מיט

5 דער איינאַקטער פֿון מי"ב „פֿאַרן בית־דין", איז אָפּגעדרוקט געוואָרן דרײַ מאָל, אָן דעם וויסן פֿון מחבר, איידער ער איז פֿון דאָס נײַ דערשינען אין זײַנע געזאַמלטע כּתבֿים. זען זײַן טאָגבוך פֿון 2טן דעצעמבער 1906, 'עמל יום והגותו — פרקי יומן', געבראַכט צום דרוק דורך ע. בן־גריון, תל־אביב תשל"ה, ז' 76.

6 מי"ב איז ניט געווען צופֿרידן פֿון אַט דער עדיציע מיט אירע טיפּאָגראַפֿישע פּגימות. וועגן אַ פּרוּוו צו פֿאַרעפֿנטלעכן פֿון דאָס נײַ זײַנע יִדישע כּתבֿים, אין פֿינף טיילן, און מיט נײַע אותיות, טיילט ער שוין מיט ברענערן אין זײַן בריוו פֿון 12טן נאָוועמבער 1913. זען: 'מ. י. ברדיצ'בסקי — יוסף חיים ברנר: חליפת אגרות', עדיציע פֿון שלמה בערטאָנאָוו, תל־אביב תשכ"ב, ז' 127.

הקדמות פֿון דעם מחברס אַלמנה, רחל בן־גריון, און פֿון נחמן מײַזיל. אַן אַפּקלײַב פֿון אָט די כּתבֿים איז דערשינען אין תּל־אָבֿיבֿ אין 1964 אין אַ העברעיִשער איבערזעצונג פֿון מ. ז. וואַלפֿאָווסקי.

די פּובליקאַציעס פֿון די ייִדישע כּתבֿים אין אַ נײַער היסטאָרישער פּערספּעקטיוו זינט זייער ערשטן דערשײַנען האָט אַ ביסל פֿאַרווישט זייער אַקטועלן באַטײַט; יענע מאַנאַלאָגן און נאָטיצן וואָס ער האָט פֿאַרעפֿנטלעכט בשעתו אין דער ייִדישער פּעריאָדיק ווי אַקטועלע, פֿריש־צאַפּלדיקע אָפּ־קלאַנגען פֿון דער פֿאַראומערטערווירקלעכקייט פֿון רוסישן ייִדנטום אין די רעוואָלוציע־יאָרן און שפּעטער, האָבן איצט שוין באַקומען אַ היסטאָריש־דאָקומענטאָרן קאָלאָריט.

אין די ייִדישע כּתבֿים פֿון מי״ב איז קענטיק אַ טאָפּלטע אָריענטאַציע; סײַ אַ נטיה צו געשטאַלטיקן די ייִדישע ווירקלעכקייט פֿון זײַן צײַט דורך רעפּאָרטאַזש און באַלדיקער מאַנאַלאָגישער פֿאָטאָגראַפֿיע און סײַ אַ לעבע־דיקער אינטערעס פֿאַר פֿאַרצײַטיקע מעשׂיות און לעגענדעס, באַגלייט מיט אַקטואַליסטישע ראַנד־באַמערקונגען.[7]

דערציילונגען, מאָנאַלאָגן, נאָטיצן און איינאַקטערס, וואָס זײַנען פֿריִער דערשינען אין דעם וואָכנבלאַט ״יודישע פֿאָלקסצײַטונג״ (וואַרשע),[8] אין די

7 די ביבליאָגראַפֿישע פּרטים פֿון זײַנע פּובליקאַציעס שטיצן זיך אויף מײַנע אויספֿאָרשונגען פֿון דער פּעריאָדיק אין ייִדיש, אויף ווי ווײַט איך בין זיי מסוגל געווען צו געפֿינען, און זיי נייטיקן זיך אַוודאי אין דערגאַנצונגען. אין דער פֿולער עדיציע פֿון זײַנע כּתבֿים, ווי אויך אין די עקסיסטירנדיקע ביבליאָגראַפֿיעס, זײַנען ביז איצט פֿאַרצייכנט נאָר די טיטלען פֿון די צײַט־שריפֿטן, אָן גענויערע פּרטים, וואָס זײַנען נייטיק כּדי צו זען די גענויערע כראָנאָלאָגישע מאַפּע פֿון מי״בס שאַפֿן אין ייִדיש, און כּדי אויסצוגעפֿינען די טעקסט־שינויים. בײַם אויפֿזוכן די פּרטים האָב איך זיך אויך טיילווײַז באַניצט מיט דער קאַרטאָטעקע פֿון ביבליאָגראַפֿישן פּראָיעקט פֿון דער ייִדישער פּרעסע בײַ דער ייִדיש־אָפּטיילונג אין דעם העברעיִשן אוניווערסיטעט אין ירושלים. ביבליאָגראַפֿישע פּרטים, לויטן סדר פֿון אונדזער עדיציע, ווערן געבראַכט אויף ז׳ 202. די דערציילונגען וואָס דערשײַנען אין אונדזער בוך וועלן ווײַטער אָפּגעמערקט ווערן אין אַרײַנפֿיר מיט אַ שטערנדל (*).

8 ״דער ענין פֿון ספֿרים בײַם פּראָסטן עולם״, ״יודישע פֿאָלקסצײַטונג״, ב, נומ׳ 17, דעם 22סטן אַפּריל 1903; ״הײַנטיקע יאָרן — כּלי־קודש״, דאָרטן, נומ׳ 19, דעם 6טן מײַ; ״מזל״, דאָרטן, נומ׳ 27, דעם 1טן יולי; ״סדרות״, דאָרטן, נומ׳ 32, דעם 5טן אויגוסט; ״הײַנטיקע יאָרן — מסחרים״, דאָרטן, נומ׳ 34, דעם 19טן אויגוסט; ״בײַם רבֿ אין שטוב״, דאָרטן, נומ׳ 42, דעם 15טן אָקטאָבער.

טאָגצײַטונגען 'דער טאָג'[8]* און 'דער פֿרײַנד' (ביידע אין פּעטערבורג),[9] זײַנען דערנאָך אַרײַן אין זײַנע געזאַמלטע כּתבֿים מיט געוויסע שינויים, אויסבעסערונגען און נײַע טיטלען. ער האָט זיך אויך אַקטיוו באַטייליקט אין דער צײַטשריפֿט 'דאָס יודישע וואָרט' אין קראָקע[10] און האָט זיך אויך געדרוקט אין די וואַרשעווער טאָגצײַטונגען 'דער וועג' און 'הײַנט'.

מי"ב האָט מסכּים געווען צו דרוקן פֿון זײַנע שוין פֿריִער פּובליקירטע זאַכן אין דעם לעמבערגער 'טאָגבלאַט', פּאַראַלעל צו זײַן מיטאַרבעט אין דער ייִדישער פּרעסע אין רוסלאַנד און פּוילן. ער האָט אָבער דערבײַ געבעטן דעם רעדאַקטאָר ער זאָל אָפּדרוקן אַ באַמערקונג אַז די ווערק זײַנע ווערן געדרוקט פֿון דאָס נײַ, "כּדי מען זאָל מיך ניט חושד זײַן, אַז איך שרײַב אָן די זעלבע זאַך צוויי מאָל, ווי עס פֿירט זיך בײַ אונדז."[11]

*8 "אַ וועלט מיט וועלטלעך", 'דער טאָג', דעם 29סטן פֿעברואַר 1904; "ווי מען לעבט בײַ אונדז", דאָרטן, דעם 15טן אַפּריל (בײַלאַגע); "די פֿיר שטעקנס", דאָרטן, דעם 23סטן אַפּריל; "די געפּלאַצטע סטרונע", דאָרטן, דעם 6טן מײַ (בײַלאַגע).

9 "דער עונש אָדער אַ נײַע חולדה ובֿור", 'דער פֿרײַנד', דעם 5טן, 7טן און 8טן מײַ 1905; "דער צעטל פֿון קאַלאַראַש", דאָרטן, דעם 12טן יאַנואַר 1906; "שולמית", דאָרטן, דעם 15טן יאַנואַר 1906.
די מיטאַרבעט פֿון מי"ב אין 'דער פֿרײַנד' איז איבערגעריסן געוואָרן צוליב חילוקי־דעות צווישן אים און דער רעדאַקציע. אין אַ בריוו צו משה קליינמאַן, דאַן אַ מיטרעדאַקטאָר פֿון דער לעמבערגער טאָגצײַטונג 'טאָגבלאַט', פֿון 1טן יוני 1906, האָט זיך מי"ב באַקלאָגט: "וואָס זאָגט איר צו דער אויפֿפֿירונג פֿונעם 'פֿרײַנד' און צו אַלץ וואָס גייט דאָ אָן בײַ אונדז? ער האָט מיך פֿאַרטריבן פֿון מײַן ייִדישער נחלה" ("אגרות סופרים", 'העולם', כג [1935], נומ' ג; זען אויך דאָרטן, נומ' ב, אין זײַן בריוו פֿון 22סטן מאַרץ 1906).

10 דאָרט האָט ער פֿאַרעפֿנטלעכט: די סעריע "פֿונעם רײַזעביכל", (נומ' 1—2, 3.1.1905; נומ' 3, 17.1.1905; נומ' 4, 24.1.1905; נומ' 5, 31.1.1905; נומ' 6, 7.2.1905); דעם איינאַקטער "אַ נאָכמיטאָג בײַם רבֿ אין שטוב" (נומ' 3) און די ווײַטער פֿאַרצייכנטע פּובליציסטישע מאמרים, הערה 32. די דרײַ ערשטע פֿראַגמענטן פֿון "פֿונעם רײַזעביכל", ווי אויך דער איינאַקטער, זײַנען אָפּגעדרוקט געוואָרן פֿון דאָס נײַ פֿון מאַטריצן אין דעם זאַמלבוך 'דאָס יודישע וואָרט', וואָס ברענגט אָן אויסווײַל פֿון דער צײַטשריפֿט (זז' 9—20; 106—110). אויף זײַן שער־בלאַט ווערט אָנגעגעבן "וואַרשע תּרס"ד/1904", אָבער ס'איז קלאָר, אַז ער איז דערשינען שפּעטער. אַ. קירזשניץ גיט אָן דאָס יאָר 1908 ווי די דרוק־דאַטע ('די ייִדישע פּרעסע אין דער געוועזענער רוסישער אימפּעריע — 1823—1916', מאָסקווע־כאַרקאָוו־מינסק 1930, ז' 22, נומ' 62).

11 זען זײַן בריוו צו מ. קליינמאַן פֿון 24סטן אויגוסט 1905 ("אגרות סופרים", 'העולם', כג [1935], נומ' ב'). פֿון זײַנע כּתבֿים וואָס מי"ב האָט פֿאַרעפֿנטלעכט

וואָס שייך דעם כראָנאָלאָגישן פּאָרנעם פֿון זײַן שאַפֿן אין ייִדיש איז כּדאַי צו באַמערקן, אַז פֿון צײַט צו צײַט האָט ער נאָך פֿאַרעפֿנטלעכט אין ייִדיש אין די יאָרן 1913/14, ווי למשל אין דעם ווילנער חודש־זשורנאַל ׳די יודישע וועלט׳.

מי״ב האָט זיך דאָך אָנגעשטויסן אויף שוועריקייטן בײַם דרוקן זיך אין דער ייִדישער פּעריאָדיק. אַזוי, למשל, באַקלאָגט ער זיך אין יאָר 1906, אין אַ שווערער צײַט פֿאַר דער ייִדישער ליטעראַטור און פּרעסע אין רוסלאַנד: ״מײַנע ענינים אין אונדזער ליטעראַטור פֿירן זיך אַלץ שווערער איידער ביז איצט. איך געפֿין נאָך אַלץ ניט קיין אָרט פֿאַר מײַנע ווערק אין העברעיִש און ייִדיש״. אויך באַקלאָגט ער זיך בײַ אַט דער געלעגנהייט, אַז ער דאַרף לאַנג וואַרטן ביז צײַטונגען ווי ׳דער פֿרײַנד׳ און ׳דער וועג׳ דרוקן זײַנע צוגעשיקטע זאַכן.[12]

ב. זײַן שאַפֿן אין ייִדיש אין ליכט פֿון דער ליטעראַטור־קריטיק

זינט זײַנע ערשטע פּובליקאַציעס האָט די ליטעראַטור־קריטיק אין ייִדיש ניט דערמונטערט מי״ב. וואָס שייך דער העברעיִשער ליטעראַטור־קריטיק, וואָס האָט אַרויסגעוויזן גרויס אינטערעס פֿאַר זײַנע פּובליציסטישע און בעלע־טריסטישע שאַפֿונגען אין העברעיִש האָט זי בשעת זייער דערשײַנען זיי פּשוט ניט באַמערקט.

אין אייניקע אָפּשאַצונגען פֿילט מען אַ רעזערווירטע מיינונג, און אַפֿילו אַ נעגאַציע, פֿון זײַן שאַפֿערישער טעטיקייט אין ייִדיש. אַזוי למשל האָט בעל־מחשבֿות, איינע פֿון די בולטע געשטאַלטן אין דער ייִדישער ליטעראַטור־קריטיק אין יענע יאָרן, מבֿטל געמאַכט די פּובליקאַציעס זײַנע אין

פֿון דאָס נײַ אין ׳טאָגבלאַט׳ האָב איך געזען: ״די ירושה — אַ בילד (ספּעציעל פֿאַרן ׳טאָגבלאַט׳)״, דער 16טן יוני 1907; ״דבֿורה אָדער דער הספד (אַ בלעטל געשיכטע נאָכדערציילט פֿון דער צײַטונג און מיט דערלויבעניש פֿון מחבר נאָך אַ מאָל אָפּגעדרוקט, מיט תּיקונים והוספֿות פֿון אים)״, דעם 23סטן יוני 1907; ״אַ נײַע הולדה ובֿור — נאָך אַ מאָל באַארבעט״, דעם 28סטן יולי 1907; ״אַ וויכּוח״, איבערגעזעצט פֿון העברעיִש דורך מ. סילווער, דעם 21סטן מאַרץ 1909.

12 אין זײַן בריוו צו מ. קליינמאַן פֿון 22סטן מאַרץ 1906 (״אגרות סופרים״, ׳העולם׳, כג [1935], נומ׳ ב׳); וועגן די שוועריקייטן און שטערונגען אויף וועלכע ער האָט זיך אָנגעשטויסן, בעיקר בײַם פֿאַרעפֿנטלעכן זײַנע שאַפֿונגען אין ייִדיש, זען אויך: ׳מ. י. ברדיצ׳בסקי — יוסף חיים ברנר: חליפת אגרות׳, ז׳ 46, אין זײַן בריוו פֿון 21סטן מאַרץ 1908.

ייִדיש און וועגן ייִדיש, הגם ער האָט שטאַרק געהאַלטן פֿון מי״ב דעם העברעיִשן שרײַבער און דענקער.[13] ער האָט געזען אין זײַן אינטערעס אין ייִדיש אַ מין המשך פֿון דעם משׂכּיליש־אוטיליטאַרישן אײַנשטעל. ער איז אויך געווען מסופּק אין דער ממשותדיקייט פֿון זײַן דערקלערונג, אַז בײַם שרײַבן ייִדיש הערט ער זיך צו מיט אויפֿמערק צום פֿאָלקסמויל. לויט דער מיינונג פֿון בעל־מחשבֿות איז מי״ב ניט מער ווי אַ נאַטוראַליס־טישער אימיטאַטאָר פֿון דער פּרימיטיווער ריידשפּראַך. די טיפֿן וואָס ער שילדערט זײַנען גאַרניט אייגנאַרטיק, פֿאַרגליכן מיט פּרצעס קינסטלערישן שטייגער. ווען מי״ב שרײַבט ייִדיש, באַוועגט זיך זײַן פּען גאָר שווער; דער טעם פֿון אמתער לירישקייט, וואָס מען שפּירט אין זײַנע העברעיִשע כּתבֿים, ווערט זיך דאָ אויס און פֿאַרשווינדט. בעל־מחשבֿות מיינט אויך, אַז אין דער דערציילער־געשטאַלט בײַ מי״ב אין ייִדיש האָבן מיר צו טאָן מיט עפּעס אַ געשטאַלט פֿון אַ נאַיִוו־באַגרענעצטן ייִדן.

י. ל. פּרץ האָט געווידמעט מי״ב אייניקע איראָנישע באַמערקונגען אין זײַן אַרטיקל ״אין פֿאָלק אַרײַן״, אין שייכות מיט דעם העפּטל ׳אַ מעשׂה פֿון אַ קאַוואַל וואָס האָט פֿאַרסמט זײַן ווײַב׳.[14] ער איז אפֿשר גרייט געווען מסכּים צו זײַן מיט דער פּסיכאָלאָגישער קאָנצעפּציע פֿון אָט דער מעשׂה, אָבער ער האָט נעגירט בפֿירוש די ״באַלטער מאַרקשפּראַך״, וואָס דער מחבר האָט זיך מיט איר באַניצט אָן אַ מאָס, אַזוי ווײַט אַז מי״ב דער דערציילער אַליין איז מושפּע געוואָרן פֿון איר אין זײַן שרײַבן; דאָס אַלץ קומט פֿון זײַן כּסדרדיקער מי אַרײַנצודרינגען אין דער פֿאָלקס־נשמה און אויסצודריקן די פֿאָלקס־פּשטות.

13 זען: בעל־מחשבֿות, ״ווען מ. י. בערדיטשעווסקי שרײַבט ייִדיש״, ׳דער פֿרײַנד — יובילעאום בײַלאַגע׳, 1912, נומ׳ 78, אַרײַן מיט קירצונגען אין זײַנע ׳שריפֿטען׳, באַנד ד׳, ווילנע 1914, זז׳ 82—95, ווי אויך אין אַנדערע אויפֿלאַגעס פֿון זײַנע כּתבֿים. פֿאַרגלײַכן אויך די בײַסיקע קעגן־באַמערקונגען פֿון מי״ב וועגן דער שפּראַך פֿון בעל־מחשבֿות, אין זײַן נאָטיץ ״מוכיחים״, ׳יודישע כּתבֿים פֿון אַ ווײַטען קרובֿ׳, באַנד ה, זז׳ 123—125; ס׳איז כּדאַי צו באַמערקן, אַז בעל־מחשבֿות האָט פֿאַרעפֿנטלעכט אַ וואַרעמען נעקראָלאָג, גלײַך נאָך דער פּטירה פֿון מי״ב, אָבער ער האָט צווישן זײַנע דערגרייכונגען דאָ אפֿילו ניט דערמאָנט זײַנע ווערק אין ייִדיש. זען: בעל־מחשבֿות, ״ליטעראַרישע געשפּרעכן״, ׳דער מאָרגען־זשורנאַל׳, דעם 13טן דעצעמבער 1921.

14 י. ל. פּרץ, ׳אַלע ווערק׳, באַנד ז, ׳ליטעראַטור און לעבן׳, ניו־יאָרק 1947, זז׳ 159—160; וועגן זייערע באַציִונגען זען אויך: א. ר. מלאכי, ״פּרץ און בערדיטשעווסקי״, ׳ייִדישע קולטור׳, ז (1945), נומ׳ 3—4, זז׳ 48—53.

אין איינ יקע יאָרן אַרום, מיטן דערשײַנען פֿון די ערשטע בענד ייִדישע כּתבֿים אין יאָר 1912, האָט שוין פּרץ אַ ביסל געמעסיקט זײַן מיינונג. אין אַ קורצער רעצענזיע אין וואַרשעווער 'הײַנט', האָט פּרץ גערעדט וועגן אייגנאַרטיקן ייִדיש־סטיל פֿון מי״ב און וועגן דער אַ ביסל קינסטלעכער תּמימותדיקייט וואָס מען פֿילט בײַ אים, צוליב זײַן שטרעבן צו פּשטות און נאַטירלעכקייט אין אויסדרוק: ״אָבער אין אָט דער פּשטות זײַנער פֿילט מען אויך אַ וואַרעמדיקייט און זייער שטילע האַרציקייט״ — פֿאַרענדיקט פּרץ זײַנע געציילטע ווערטער.[15]

אַ נײַער עטאַפּ אין דער אָפּשאַצונג פֿון מי״בס שאַפֿן אין ייִדיש פֿילט זיך אין די אַרטיקלען וואָס זײַנען דערשינען נאָך זײַן טויט און נאָך דער פֿולער עדיציע פֿון זײַנע ייִדישע כּתבֿים; אָבער אויך איצט גייען זיך די מיינונגען פֿונאַנדער.

אַזוי, למשל, האָט וועגן מי״בס ייִדיש געשריבן אַ. כאַשין, אין דער ראַם פֿון אַן אַלגעמיינער אָפּשאַצונג פֿון זײַן שעפֿערישער פּערזענלעכקייט. ער האָט געמיינט, אַז די ייִדישע דערציילונגען זײַנע פֿאַרמאָגן ניט פּרצעס שפּילעוודיקייט און סימבאָלישע בליציקייט; מי״ב ניצט אַן אומגעשליפֿענעם מאַטעריאַל. אָבער דווקא אָט די פּרימיטיווקייט גיט צו זײַן שאַפֿן אין ייִדיש אַ באַזונדער מין תּמימותדיקייט, וואָס איז געגליכן צו אַן אוראַלטן קוואַל וואָס שפּרודלט נאָך כּסדר אין זײַן נאַטירלעכקייט.[16]

אין דעם זעלביקן יאָר 1924 האָט אויך דער ליטעראַטור־קריטיקער ש. ניגער געשריבן וועגן דער פּראָבלעם פֿון ייִדיש בײַ מי״ב.[17] ניגער מיינט אַז מיר האָבן פֿאַר זיך שטייגער־שילדערונגען, סקיצן און כראָניקעס, פֿאַרווירצט מיט אַ לירישן טאָן, אַ מין ״לירישע עטנאָגראַפֿיע״ און אַן ״עטנאָגראַפֿישע ליריק״. וואָס שייך מי״בס ספּעציפֿישן פֿאָלקסייִדיש האָט ניגער אין דעם געזען אַן אַנאַכראָניסטישע דערשײַנונג אויפֿן פֿאָן פֿון דער מאָדערנער ליטעראַטור אין ייִדיש. און בכלל האָט ניגער געהאַלטן אַז שאַפֿונגען אין אַזאַ נוסח זײַנען גאַרניט כאַראַקטעריסטיש פֿאַר מי״ב דעם מערבֿ־אייראָפּעער און שפּיגלען אָפּ די געשטאַלט פֿון דעם רבֿס זון, וואָס

15 פֿאַרעפֿנטלעכט פֿון דאָס נײַ דורך דינה אַבראַמאָוויטש, זען: ד. א., ״פּרצעס רעצענזיעס אין 'הײַנט'״, 'ייִוואָ־בלעטער', לו (1952), ז' 348.

16 זען: אַ. כאַשין, ״מיכה־יוסף בערדיטשעווסקי״, 'ביכערוועלט' (וואַרשע), 1922, נומ' 3, ז' 238.

17 זען: ש. ניגער, ״מיכה־יוסף בערדיטשעווסקי״, 'די צוקונפֿט', כז (1922), ז' 61—64. ס'איז כּדאַי צו באַמערקן, אַז ניגער האָט דיסקוטירט מיט מיב״ס פּרינציפּיעלער שטעלונג צו ייִדיש נאָך אין 1909. זען ווײַטער הערה 38.

קערט זיך אום צוריק אַהיים, צו דער וועלט פֿון זײַנע קינדעריאָרן. די עיקר־חשיבֿות פֿון מי״ב אין אונדזער ליטעראַטור, האָט ניגער געהאַלטן, ליגט אין זײַן ווערן דער אייגנאַרטיקער רעפּרעזענטאַנט און אויטאָריטאַ־טיווער וואָרטזאָגער פֿון נעגאַציע און רעוואָלט קעגן די פֿאַרגליווערטע פֿאָרמען פֿון יהדות און טראַדיציע, און אין דעם זינען האָט ער איבערגעלאָזט טיפֿע שפּורן אין דער מאָדערנער העברעיִשער ליטעראַטור. די ייִדישע כּתבֿים האָבן אין זײַנע אויגן אַ באַגרענעצטן ווערט, און ניגער באַציט זיך צו זיי ווי צו "מעמואַריסטישע בעלעטריסטיק".

גלײַכצײַטיק מיט אָט דער טענדענץ פֿון סקעפּטיק און פֿאַרמינערונג הערן זיך אין יענע יאָרן אויך פּאָזיטיווע אָפּקלאַנגען וועגן די ייִדישע כּתבֿים, פֿונעם העברעיִשן ליטעראַטור־קריטיקער ד. א. פֿרידמאַן.[18] אין זײַן פּרטימ־דיקער רעצענזיע אויף ייִדיש האָט ער באַטאָנט דעם חילוק צווישן מי״בס שאַפֿונגען אין ביידע שפּראַכן. אַקעגן דעם שאַרפֿזיניקן און אַגרעסיוון נוסח, וואָס ער געפֿינט אין די העברעיִשע כּתבֿים, האָט ער אָנגעוויזן אויף דעם האַרציקן נוסח זײַנעם אין ייִדיש; אָבער אין ביידן צו גלײַך איז דאָך די ייִדישע פֿאָלקס־ווירקלעכקייט דער בשותּפֿותדיקער מקור פֿאַר זײַן איב־טעגראַלן שאַפֿן. פֿרידמאַן האָט דורכגעפֿירט אַ געוויסע אַנאַלאָגיע צווישן מי״ב און שלום־עליכמען אין זייער באַציִונג צום פֿאָלקסלעבן. ביידע האָבן אונטערגעדריקט זייער פּערזענלעכן "איך" לטובֿת זייערע פֿאָלקסהעלדן. פֿון דאָנען שטאַמט טאַקע, האָט פֿרידמאַן באַמערקט, די אָפּטע נטיה אין די ייִדישע כּתבֿים צו ניצן דעם דיאַלאָג און דעם מאָנאָלאָג.

דער מאָנאָלאָג־קאָלאָריט ביי מי״ב האָט שפּעטער אויך דערוועקט דעם אויפֿמערק פֿון יעקבֿ פֿיכמאַן.[19] אַנדערש ווי זײַנע פֿאָרגייער איז ער געווען געניגט אונטערצושטרײַכן דאָס בשותּפֿותדיקע אין מי״בס צווייִשפּראַכיקער שאַפֿונג. אַפֿילו אין די העברעיִשע כּתבֿים זײַנע איז דער דיאַלאָג, לויט זײַן מיינונג, אַ בולטע דערשײַנונג, וואָס האָט אים אויך מקרבֿ געווען צו דער ריידשפּראַך פֿונעם פֿאָלק: "קיין וווּנדער ניט, האָט ער באַטאָנט, אַז מי״ב האָט דערגרייכט אין זײַנע ייִדישע דערציילונגען אַן אימפּראָוויזאַטאָרישע מדרגה, וואָס מען געפֿינט זי נאָר ביי שלום־עליכמען."

מיט דער ייִדיש־שאַפֿונג פֿון מי״ב גיט זיך אויך אָפּ דרך־אַגבֿדיק זײַן

18 זען: ד. א. פֿרידמאַן, "מיכה־יוסף בערדיטשעווסקיס זעקס בענדער ייִדישע כּתבֿים", 'די צוקונפֿט', כט (1924), ז' 626—629.

19 זען: י. פיכמן, אַרײַנפֿיר צו 'כתבי מ. י. בן־גריון [ברדיצ׳בסקי] — סיפורים', תל־אביב תש״ך, ז' 21.

פֿרײַנד, דער ליטעראַטור־קריטיקער פֿ. לאַכאָווער. ער שטרײַכט אונטער דעם סטימול צו שאַפֿן אין יידיש ווי אַ פּועל־יוצא פֿון מי״בס באַזוך אין זײַן היימשטאָט, אין יאָר 1903.[20] אַזוי אַרום באַגרענעצט ער כראָנאָלאָגיש דעם ענין יידיש אין זײַן אינטעגראַלן שאַפֿן און זעט אים נאָר ווי אַן עפּיזאָד. לאַכאָווערס מסקנא קען מען ניט אָננעמען, סײַ כראָנאָלאָגיש און סײַ טעמאַטיש, ווײַל מי״ב האָט שוין געפּרוווט, ווי אויבן דערמאָנט, שרײַבן יידיש בשעת זײַן ליטעראַרישן אָנהייב און ער האָט ניט נאָר געשריבן אײַנדרוקן וועגן זײַן אייגענעם היימשטעטל; פֿאַקטיש האָבן מיר צו טאָן מיט אַ פֿיל־פֿאַרביקן טעמאַטישן פֿאַרנעם אין זײַנע יידישע כּתבֿים, וואָס איז באַזירט אויף אַ פֿילזײַטיקער אָבסערוואַציע פֿונעם יידישן לעבן אין רוסלאַנד. דאָ אַנטפּלעקן זיך ניט נאָר ״אימפּרעסיעס פֿון קינדהייט און יוגנט און דאָס פּשטות פֿונעם לעבן״ — לויט לאַכאָווערס דעפֿיניציע — נאָר אַ שאַרפֿע שילדערונג פֿון דעם ייִאושדיקן קיום־געראַנגל און דער דיפֿערענצירונג צווישן דעם אײַנגעשטעלטן אַמאָליקן שטייגער אין דער יידישער טראַדיציאָנעלער געזעלשאַפֿט און צווישן די סימפּטאָמען פֿון שקיעה און פֿונאַנדערפֿאַל, אין חומר און אין רוח, אין דער קעגנוואַרט; אַט די אַלע דערשײַנונגען האָט דער אורח אויף אַ ווײַל געשטאַלטיקט דורך זײַנע מאַנאָלאָגישע פּערסאָנאַזשן.

אויך בײַ דער שפּעטערדיקער, באַנײַטער פֿאַראינטערעסירונג מיט דעם כּוללדיקן שאַפֿן פֿון מי״ב און מיט זײַן געשטאַלט, אין דער קריטיק און ליטעראַטור־פֿאַרשונג, איז נישט אָפּגעשאַצט געוואָרן אין דער פֿולער מאָס דער יידישער טייל ווי מי״ב האָט עס פֿאַרדינט. דער העברעיִשער ליטעראַטור־קריטיקער ישורון קשת, אין זײַן מאָנאָגראַפֿיע געווידמעט מי״ב, האָט זיך טאַקע באַצויגן מיט סימפּאַטיע צו אָט דעם אָפּצווײַג פֿון זײַן שאַפֿן, אָבער ער רעדט וועגן דעם גאָר בצמצומדיק. עס ווערט דאָ וועגן אים געזאָגט, אַז ״ער האָט געשריבן אַ זאַפֿטיקן יידיש, אויף אַ פּשוטן און איידעלן, פֿאָלקסטימלעך־רוחניותדיקן שטייגער״. גלײַכצײַטיק אָבער מיינט קשת, אַז יידיש ״איז געוועזן ניט מער ווי אַן עפּיזאָד אין זײַן שאַפֿן, — — — הגם ער האָט אין זײַן אינטעגראַל שאַפֿן אָבסאָרבירט זײַנע אײַנדרוקן אין דער יידישער ריידשפּראַך.״ [21]

20 זען: פּ. לחובר, ׳תולדות הספרות העברית החדשה׳, תל־אביב תרצ״ט, ספר ג, חלק ב, ז׳ 76.

21 זען: י. קשת, ׳מ. י. ברדיצ׳בסקי (בן־גריון) — חייו ופעלו׳, ירושלים תשי״ח, ז׳ 131.

נ. מײַזיל, דאָקעגן, וואָס האָט אַרויסגעגעבן פֿון דאָס נײַ מי״בס ייִדישע כּתבֿים, האָט זיך געקלאָגט אויף דער איגנאָרירונג פֿון זײַנע ייִדישע ווערק. מײַזיל איז ניט ממשיך דעם מעטאָד אָפּצושיידן ביידע שפּראַכיקע תּחומים; די בונטאָרישע פּערזענלעכקייט פֿון מי״ב האָט זיך אַנטפּלעקט אין ביידע, כאָטש יעטוועדער פֿון זיי פֿאַרמאָגט זײַן אייגנאַרטיקן קאָלאָריט.[22] אין זײַנע געציילטע ווערטער אין נאָכוואָרט צום אָפּקלײַב פֿון די ייִדישע כּתבֿים אין דער העברעיִשער איבערזעצונג, מערקט אָן עמנואל בן־גריון די אונטער־שיידן צווישן מי״בס ווערק אין ביידע שפּראַכן אין דעם באַניץ פֿון דעם דיאַלאָגישן עלעמענט. מיט רעכט זאָגט ער פֿאָר, אַז בײַם פֿאָרשן אָט דעם פּעריאָד אין דער שאַפֿונג פֿון מי״ב וועט מען זיך נאָך אַוודאי אָפּשטעלן אויף דעם ספּעציפֿישן כאַראַקטער פֿון די ייִדישע כּתבֿים און באַצייכענען זייער ריכטיק אָרט אין דער געשיכטע פֿון דער ליטעראַטור אין ייִדיש אין יענע יאָרן.[23]

ג. בערדיטשעווסקים קוק אויף דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור

די ליטעראַרישע טעטיקייט פֿון מי״ב אין ייִדיש איז אָרגאַניש פֿאַרבונדן מיט זײַן פּרינציפּיעלן באַנעם פֿון דער ייִדישער שפּראַך, פֿון איר כאַראַקטער און פֿון איר אָרט אין לעבן פֿונעם ייִדישן פֿאָלק. עס זעט אויס, אַז חוץ

22 זען: נ. מײַזיל, ״דער ייִדישער מיכה־יוסף בערדיטשעווסקי״, ׳ייִדישע קולטור׳, כז (1965), נומ׳ 9, זז׳ 18—21.
פֿון די אַנדערע אָפּשאַצונגען וועגן מי״ב דעם שרײַבער אין ייִדיש, מיטן דערשײַנען פֿון זײַנע כּתבֿים אין יאָר 1924, זען: נ. מײַזיל, ״מ. י. בערדיטשעווסקי אין ייִדיש״, ׳ליטעראַרישע בלעטער׳, 1924, נומ׳ 2. פֿון די שפּעטערדיקע פּובליקאַציעס, זען: נ. מײַזיל, ״מ. י. בערדיטשעווסקי״, ׳ליטעראַרישע בלעטער׳, 1931, נומ׳ 49; ש. אַ. האָראָדעצקי, ״מיכה־יוסף בערדי־טשעווסקי״, ׳דער טאָג׳, דעם 26סטן נאָוועמבער 1931; מ. יפֿה, ״מ. י. בערדיטשעווסקי אין ייִדיש״, ׳דרום־אַפֿריקע׳ (יאָהאַנעסבורג), 1955, נומ׳ 12(88); ב. גרין, ״דער העברעיִש־ייִדישער שרײַבער מ. י. בערדיטשעווסקי״, ׳מאָרגן־פֿרײַהייט׳ (ניו־יאָרק) דעם 7טן מאַרץ 1971. נאָכן אָפּגעבן צום דרוק דעם כּתבֿ־יד פֿון אונדזער אַרײַנפֿיר איז דערשינען דער אַרטיקל פֿון יהודה גור־אריה: ״כתביו היידיים של מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי (בן־גריון)״, ׳עתון 77׳, ג (1979), נומ׳ 15, און די קאַפּיטלען 19 און 20 פֿון עמנואל בן־גריונס וויכטיק בוך: ׳רשות היחיד — מיכה יוסף ברדיצ׳בסקי (בן־גריון) בעשרים שנותיו האחרונות׳, תל־אביב 1980, זז׳ 187־195.

23 זען: ע. בן־גריון, אַ נאָכוואָרט צו ׳כתבים יהודיים מאת קרוב רחוק׳, איבער־געזעצט פֿון מ. ז. וואָלפֿאָווסקי, תל־אביב תשכ״ד, ז׳ 232.

זײַן נאַטירלעכער נטיה צו שרײַבן אין דער שפּראַך, וואָס איר גײַסט האָט ער אײַנגעזאַפּט אין זײַנע קינדער־ און יוגנט־יאָרן, האָט ער געוואָלט רעאַליזירן מיט זײַן שאַפֿן אין ייִדיש אויף אַ קאָנקרעטן אופֿן זײַן פּרינציפּיעלן „אני מאמין“ אין אָט דער שפּירעוודיקער סוגיה פֿון דער שפּראַכן־פֿראַגע. דאָס איז בײַ אים געווען אַ טעמע, וועלכע ער האָט אָן אויפֿהער זיך באַמיט באַלײַכטן און דעפֿינירן אין זײַנע מאמרים און נאָטיצן — סײַ אין ייִדיש, סײַ אין העברעיִש און דײַטש. זײַן אײַנשטעלונג און זײַנע מיינונגען האָבן אים דערפֿירט צו דער שטרעבונג צו פֿאַרהאַלטן און צוימען די נאַטירלעכע פּראָצעסן, וואָס האָבן דאַן געווירקט אין דער אַנטוויקלונג פֿון דער מאָדערנער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור. אויך אין די ראַמען פֿון זײַן אייגענעם שאַפֿן האָט מי״ב דעמאָנסטראַטיוו גוזר געווען אויף זיך אַן אַרכאַיִשן סטיל און שטרענג פֿאָלקסטימלעכע פּשטות, אײַנגעהילט פֿון צײַט צו צײַט אין אַ טראַדיציאָנעלן יראת־שמימדיקן שלייער. עס טרעפֿט אויך, אַז ער ווײַזט אַרויס אַ נטיה צו אַ מין נאַטוראַליסטישער רעסטאַווראַציע פֿון דעם אומגעשליפֿענעם ריידשטייגער פֿון זײַנע העלדן וועמעס באַריידעוודיקייט ער האָט מצליח געווען צו דערוועקן.

מי״בס שטעלונג וואָס שייך ייִדיש און איר ליטעראַטור דאַרף מען זען און באַנעמען אין דעם קאָנטעקסט פֿון שפּראַכנקאַמף, וואָס האָט זיך האַפּטיק געפֿירט אין די יאָרן פֿון זײַן ליטעראַרישן שאַפֿן — ווי אויך אויפֿן פֿאָן פֿון יענער תּקופֿה אין וועלכער עס איז נאָך כּסדר געוואַקסן אַ צווייִשפּראַכיקע ליטעראַטור, מיט אירע פֿאַרבינדונג־פֿעדעם, סײַ שפּראַכיקע און סײַ פּערזענלעכע אין דער שרײַבער־משפּחה אַליין.

מי״ב האָט זיך לעבהאַפּטיק באַצויגן צו דער שפּראַכן־פֿראַגע אין פֿאַרשיידענע תּקופֿות פֿון זײַן ליטעראַרישן שאַפֿן, סײַ וואָס שייך דעם מהות פֿון ייִדיש און איר ליטעראַטור — און סײַ וואָס שייך דער ספּעציפֿישער סיטואַציע פֿון דעם צווייִשפּראַכיקן שרײַבער אַליין. אין זײַן אַרטיקל „שניות“[24] האָט ער געשילדערט אָט די טאָפּלטקייט און צעצווייטקייט; בײַם שרײַבן העברעיִש שטייט ער פֿאַר אַ פּראָצעס פֿון באַהעפֿטונג מיט דער ירושה פֿון די אָבֿות צוזאַמען מיט „באַגריפֿן און בילדער, דערשײַנונגען און זעונגען אין אונדזער נשמה, וואָס ווערן געבוירן פֿון דאָס נײַ דורך אַ טראַנספֿאָרמירונג אין אונדזער אייגענעם גײַסט“. אַזוי אַרום ווערט באַשאַפֿן

24 ׳כתבי מיכה יוסף בן־גריון (ברדיצ׳בסקי) — מאמרים׳, תל־אביב תש״ך, ז׳ קפּה (ווײַטער: ׳מאמרים׳).

אַ נײַע סובסטאַנץ, וואָס איז כּולל אין זיך פּאַרצײַטיקע, קדמוניותדיקע עלעמענטן צו גלײַך מיט יענע וואָס זײַנען "ביין פֿון אונדזער ביין און פֿלייש פֿון אונדזער פֿלייש". גאָר אַנדערש איז אָבער דער מצבֿ פֿונעם זעלביקן שרײַבער, ווען ער פֿאַרמעסט זיך שאַפֿן אין ייִדיש, אַ שפּראַך פֿון דער קעגנוואַרט וואָס פֿאַרמאָגט ניט אַזעלכע טיפֿע קדמוניותדיקע וואָרצלען. דאָ קען ער שוין ניט ברענגען דעם צושטײַער פֿון זײַן אייגענער אינערלעכער וועלט, ווײַל ער אַליין באַקומט אַלץ "פֿונעם פֿאָלקסלעבן". און אפֿשר נאָך מער — יעדער פּרווו צו שעפּן פֿון זיך אַליין פֿירט דאָ נאָר צו דער פֿאַרדאַרבונג פֿון דער שפּראַך.

די אַנטיטעזע ציט זיך בײַ אים ווײַטער: אין העברעיִש האָבן מיר צו טאָן מיט "די גרויסע פּערזענלעכקייטן, די שאַפֿער פֿון געדאַנק און בוך, — מיט יחידים און מיט דעם תּמצית פֿון דער נשמה פֿון די יחידים." אַקעגן דעם אין ייִדיש און אין איר ליטעראַטור — האָבן מיר צו טאָן מיטן "פּשוטן פֿאָלק", וואָס האָט געשאַפֿן אין "אַ שפּראַך וואָס איז אַנטליִען געוואָרן בײַ די דײַטשע פֿעלקער", — אַ שאַפֿונג־אינסטרומענט — און וועלכן עס זעט זיך אָן דער חותם פֿון זײַן אייגענעם גײַסט." אין העברעיִש אַנטפּלעקט זיך פֿאַר אונדז אַ בילדערישע רײַכקייט, וואָס פֿאַרמאָגט טויזנטער לבֿושים און סינאָנימען "פֿאַר יעטוועדן ניואַנס פֿון געדאַנק און געפֿיל." אין ייִדיש, ווידער, "פֿאַרמאָגן מיר אַ שפּראַך אַ קאַרגע, אַ קורץ־געפּאַסטע, אָבער אויך אַ שאַרפֿע". דער צווייִשפּראַכיקער שרײַבער געפֿינט זיך אַזוי אַרום אײַנגעקלעמט צווישן אָט די קעגנזעצלעכע שפּראַכיק־גײַסטיקע פֿענאָמענען.

כּאַטש מי"ב האָט אין זעלביקן אַרטיקל אַנגעוויזן אויף די וואָרצלען פֿון ייִדיש אין דער דײַטשער שפּראַך, וואָס איז פֿרעמד דעם ייִדישן גײַסט, האָט ער אָבער מיט ברען פֿאַרטיידיקט איר זעלבשטענדיקייט, ווײַל "ניט וואָרצלען און ווערטער, ניט די סובסטאַנטיוון און די ווערבן דערהייבן אַ שפּראַך, נאָר זייערע בייגונגען און דער אופֿן פֿון זייער באַניץ, די פּסיכישע בייגונגען און פֿאַרפֿלעכטונגען, זייער באַניץ אינעם פֿאָלקסמויל און אין ייִדישן גײַסט. די ייִדישע שפּראַך, אַזוי ווי זי איז געקניפּט און געבונדן מיט דער נשמה פֿונעם פּשוטן המון, און שפּיגלט אָפּ דעם פֿאַרנעם פֿון זייער אינטעלעקט און השׂגה, איז אַ ריין ייִדישע שפּראַך; אין איר געפֿינען מיר דעם אויסדרוק און די אַנטפּלעקונג פֿון דער נשמה פֿונעם פֿאָלק, וואָס איז גאָר דערווײַטערט פֿונעם ספֿר און וואָס האָט זיך נישט געקוקט אויף דעם געהאָדעוועט אינעם ליכט פֿון דער תּורה און אירע מצוות." [25]

25 דאָרטן, ז' קפּה.

פונקט אַזוי ווי העברעיִש איז לויט זײַן מיינונג אַ געטרײַער אויסדרוק פֿון דער וועלט פֿונעם "איש הספר", אַזוי איז דאָך ייִדיש אַ שליסל כּדי צו פֿאַרשטיין די "נשמה פֿונעם פֿאָלק". מי"ב נעמט לגמרי ניט אָן דעם אוטיליטאַרישן צוגאַנג פֿון דער העברעער־מחנה, וואָס איז געניגט געווען זיך צו באַניצן מיט ייִדיש נאָר ווי מיט אַ קאָמוניקאַציע־אינסטרומענט מיט די פֿאָלקסמאַסן ווײַל ייִדיש איז דאָך "אַ מיטל צו דערוויסן זיך און אונדז געבן צו וויסן פֿון דעם פֿאָלק אַליין", זאָגט מי"ב.[26]

קעגן איבער די טענדענצן אין יענע יאָרן, וואָס האָבן ספּעציעל באַטאָנט דאָס שייכות צווישן ייִדיש און די העברעיִשע עלעמענטן אין איר, איז מי"ב מקפּיד געווען אויפֿצוהיטן אַן אַבסאָלוטע סעפּאַרירונג צווישן ביידע שפּראַכיקע תּחומים; ער האָט הייס פּראָפּאַגירט קעגן פֿאַרווישן די גרענעצן צווישן ייִדיש און העברעיִש און האָט ניט געזען קיין באַזונדער חשיבֿות אין יענע דערשײַנונגען פֿון קאָנטאַקט און פֿאַרקניפּונג צווישן זיי וואָס קומען אין ייִדיש צום אויסדרוק אין דעם העברעיִשן עלעמענט. אין דעם האָט ער געהאַט אַן אַנדער מיינונג ווי אליעזר בן־יהודה און י. ח. טאַוויאָוו, וואָס האָבן נעגירט די עצם־עקסיסטענץ פֿון ייִדיש ווי אַ פֿאָלקסשפּראַך, אָבער האָבן פּאָזיטיוו אָפּגעשאַצט דעם העברעיִשן עלעמענט אין איר ווי אַן עדות פֿון דעם היסטאָרישן המשך פֿון העברעיִש ווי אַ שפּראַך וואָס איז כּסדר געניצט געוואָרן אין טאָג־טעגלעכן לעבן.

קעגן טאַוויאָווס מיינונג האָט מי"ב געטענהט: "די העברעיִשע עלעמענטן אין ייִדיש שטאַמען פֿון העברעיִש, אָבער אין דעם ייִדנס מויל האָבן זיי זיך אַ סך פֿאַרענדערט און זיך פֿאַרוואַנדלט אין אַ טייל פֿון אים אַליין. צוריק צו העברעיִש וועלן זיי זיך שוין ניט אומקערן. אָט די קאָמפּאָנענטן זײַנען שוין ניט העברעיִש, אַפֿילו ווען זיי זײַנען גאָר נאָענט צו דער שפּראַך אין איר דיקציע".[27] אין זײַן הייסער פּאָלעמישער אַרגומענטאַציע האָט מי"ב כּסדר באַטאָנט דעם אויטאָנאָמען מעמד פֿון ייִדיש און געלויבט איר שמעלץ־פּאָטענציאַל ביים אַבסאָרבירן אין זיך פֿרעמדשפּראַכיקע עלעמענטן.[28]

הגם מי"ב האָט אַקצענטירט אין זײַנע אויספֿירן די וויטאַליטעט און די בייגעוודיקייט פֿון ייִדיש, האָט ער אָבער מקפּיד געווען שטרענג אָפּצוהיטן דעם ספּעציפֿישן כאַראַקטער פֿון ייִדיש ווי אַ ריידשפּראַך, וואָס שפּיגלט אָפּ

26 זען זײַן בריוו צו מ. קליינמאַן פֿונעם יאָר 1905 (אָן אַ גענויער דאַטע), "אגרות סופרים", 'העולם', כב (1934), נומ' נא—נב.

27 זען: "יהודית ועברית", 'הבקר', דעם 18טן יוני 1909; 'מאמרים', ז' קפט—קצ.

28 פֿאַרגלײַך: 'הבקר', דעם 1טן מאַרץ און דעם 6טן יוני 1909; פּובליקירט שפּעטער אונטערן נאָמען: "שניות — מלואים", 'מאמרים', ז' קפּח.

געטרײַ דעם פֿאָלקסגײַסט. אַרויסגייענדיק פֿון דער הנחה איז ער דערגאַנגען צו זײַן אַן־פּשרותדיקער פֿאָדערונג צו קאָנסערווירן כּמעט אויף אַ מין מוזיי־שטייגער די פֿאָלקסשפּראַך אין איר פּשטותדיקן און רויען קאָלאָריט, און ניט גיין אויסברייטערן זי און פֿאַרטיפֿן, ווי די נײַע צײַט פֿאָדערט עס. וואָס שייך ייִדיש, האָט ער געמיינט, דאַרף די שפּראַך ״איבערגעגעבן ווערן צו אונדז פּונקט אַזוי ווי זי ווערט גערעדט, אָן אַ צוגאָב פֿון נײַע אויסדרוקן, אָן נײַע עפּיטעטן און אָן נײַע זאַץ־קאָנסטרוקציעס, וואָס זײַנען ווײַט פֿון דער פֿאָלקס־נשמה און פֿון איר גײַסט, הונדערט מאָל מער ווי פֿון דער שפּראַך פֿון אונדזער עבֿר. מיר וועלן קענען וויסן וועגן פֿאָלק און וועגן זײַן נשמה, אויב מיר וועלן זיך צוהערן מיט קאָפּ צו זײַן ריידן און צו דעם ווי אַזוי ער רעדט.״ [29]

כאָטש די מאָדערנע טענדענצן פֿון קולטיווירן ייִדיש און איר ליטעראַטור זײַנען אים לגמרי ניט געווען צום האַרצן, האָט זיך דאָך מי״ב באַטייליקט אָן איבעררײַס, אין יאָר 1905, אין דעם זשורנאַל ׳דאָס יודישע וואָרט׳, וואָס איז דערשינען אין קראָקע אונטער אַבֿרהם רייזענס רעדאַקציע.[30] ווי אַן אָפּאָנענט צו דער ייִדישיסטישער אײַנשטעלונג פֿונעם רעדאַקטאָר האָט ער אויך אַקטיוו אָנטייל גענומען אין דער דיסקוסיע וואָס האָט זיך געפֿירט אין דער צײַטשריפֿט אַרום דער שפּראַכן־פֿראַגע, און געשיקט צו אים ״אָפֿענע בריוו״ וועגן דעם ענין.[31]

29 דאָרטן.

30 וועגן דער תּקופֿה פֿון מי״בס מיטאַרבעט אין אָט דער צײַטשריפֿט און וועגן דער פֿרײַנדשאַפֿט מיט אַ. רייזענען, זען דעם עדות פֿון דעם רעדאַקטאָר אַליין אין זײַנע זכרונות: אַ. רייזען, ׳עפּיזאָדן פֿון מײַן לעבן׳, באַנד 2, ווילנע 1929, זז׳ 300—301. אין די באַציִונגען צווישן זיי זײַנען ווײַזט אויס געווען פֿאַרשיידענע תּקופֿות. אין זײַן בריוו צו מ. קליינמאַן פֿון 10טן מאַרץ 1905 לויבט אים מי״ב: ״ווי עס זאָל ניט זײַן באַציט ער [רייזען] זיך דאָך צו מיר יושרדיק און גיט מיר אָפּ אַן אָרט [אין זײַן צײַטשריפֿט], אין פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע וואָס אַפֿילו דאָס וועלן זיי ניט טאָן.״ (״אגרות סופרים״, ׳העולם׳, כב [1934], נומ׳ נא—נב). אין צווייטן בריוו פֿון 31סטן יאַנואַר 1905 דערציילט ער קליינמאַנען: ״ער האָט מיך גערופֿן מיטאַרבעטן און איך האָב זײַן פֿאַרבעטונג אָנגענומען אָן מורא, זײַענדיק זײַנער אַן אָפּאָנענט״ (דאָרטן). אָבער אין דרײַ יאָר אַרום האָט ער אַ תּרעומת אויף רייזענען אין זײַן בריוו צו ברענערן פֿון 14טן מײַ 1908: ״און בכלל איז מײַן האַרץ ניט מיט אים. ער ווייס ווי צו שאַצן מײַנע ייִדישע זאַכן, און גלײַכצײַטיק האָט ער אַפֿילו גאָרניט געהאַלטן און ניט געפֿונען פֿאַר זיי קיין גואל״ (׳מ״י ברדיצ׳בסקי — יוסף חיים ברנר: חליפת אגרות׳, ז׳ 53).

31 רייזען דערמאָנט אָט די בריוו מיט דרך־ארץ און לויבט זיי ״צוליב זייער

ממש אין זעלביקן נומער פֿונעם זשורנאַל, ווו מי״ב האָט געדרוקט זײַנע רײַזע־אײַנדרוקן פֿון ייִדישע שטעטלעך, איז אויך דערשינען זײַנס ״אַ בריוול צום אַרויסגעבער״, געחתמעט ״אַ לעזער פֿון אײַער בלאַט״. ווי אַ המשך צו דעם רעדאַקטאָרס תּשובֿה איז געקומען זײַן צווייטער בריוו, ״נאָך אַ בריוול צום אַרויסגעבער״, געחתמעט — ״דער אייגענער״.[32] אין אָט די בריוו חזרט מי״ב פּאַקטיש איבער עטלעכע פֿון זײַנע גרונטגעדאַנקען וואָס ער האָט אויך געהאַט אויפֿגעקלערט אין זײַנע העברעיִשע אַרטיקלען. די אַרגומענטן זײַנע פֿאַרבינדן זיך איצט מער דירעקט מיט דער ״שפּראַך־דיסקוסיע״, וואָס האָט זיך אינטענסיוו געפֿירט אין יענע יאָרן. אין אָט די ״בריוולעך״ איז אויך בולט דער ייִדישלעך־טראַדיציאָנעלער קאָלאָריט און דער באַריכותדיק־געמיטלעכער נוסח פֿונעם שמועס, וואָס מעסיקט אין אַ ריי ערטער די קאַטעגאָרישקייט פֿון זײַנע אַרגומענטן און איז מטשטש זייער פּרינציפּיעלע קלאָרקייט.

די טענות פֿון מי״ב ווערן געבראַכט ווי באַמערקונגען צו דעם פּרטימדיקן אַרטיקל וועגן דעם סימבאָליסטישן שרײַבער מאָריס מעטערלינג, וואָס האָט זיך געדרוקט אין המשכים אין דעם זעלבן זשורנאַל.[33] אים געפֿעלט לגמרי ניט אָט דער אַרטיקל, סײַ צוליב זײַן טעמע וואָס איז גאָר ווײַט פֿון די פּראָבלעמען פֿון דער ייִדישער ווירקלעכקייט, סײַ צוליב דעם מאָדערנעם לשון זײַנעם, וואָס זעט אים אויס צו זײַן גאָר געקינצלט. מי״ב עצהט דעריבער דעם רעדאַקטאָר, ער זאָל מער אין זינען האָבן דעם פֿאָלקס־לייענער, גענוי ווי ער אַליין טאָקע פֿירט זיך אין זײַנע דערציילונגען און לידער.

רייזענס שטעלונג, וואָס האָט געשטרעבט צו דער העגעמאָניע פֿון ייִדיש, איז אים אַוודאי ניט געפֿעלן. ער האָט געפֿילט, זאָגט מי״ב, ווי ביידע

וווּנדערלעכן אויפֿריכטיקן און אָריגינעלן ייִדישן טאָן״ (׳עפּיזאָדן פֿון מײַן לעבן׳, באַנד 3, ווילנע 1935, זז׳ 36—37).

32 ׳דאָס יודישע וואָרט׳, נומ׳ 5, דעם 31סטן יאַנואַר 1905 און נומ׳ 6, דעם 7טן פֿעברואַר 1905; ווי אויך ״נײַע בריוולעך״, נומ׳ 9, דעם 28סטן פֿעברואַר 1905 און נומ׳ 10, דעם 7טן מאַרץ 1905; אָט די בריוו פֿון מי״ב זײַנען שפּעטער פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אונטער אַ נײַעם טיטל אין ׳יודישע כּתבֿים׳, ה, זז׳ 67—96. זעט אויך: בן־מיכל, ״מײַן תּשובֿה דעם לעזער״, דאָרטן, נומ׳ 6 און אויך די תּשובֿה פֿונעם רעדאַקטאָר: ״אַן ענטפֿער דעם הערן ׳לעזער׳״, דאָרטן.

33 ׳יודישע כּתבֿים׳, ה, זז׳ 73—74; ער האָט געהאַט אין זינען די אָפּהאַנדלונג אין המשכים, פֿון א—ז: ״איבער אייניקע מאָטיוון אין מעטערלינקס ווערק״, ׳דאָס יודישע וואָרט׳, 1905, נומ׳ 5, 6, 7.

שפּראַכן צוזאַמענגענומען זײַנען אַ געטרײַער אויסדרוק פֿון דער פֿאָלקס־נשמה. דאָך איז ער מודה, אַז ער איז ניט בכּוח דאָס געגוי צו דערקלערן, פּונקט אַזוי ווי ער איז ניט מסוגל צו דערקלערן ״פֿאַר וואָס האָט אַ מענטש צוויי אויגן״. פֿונדעסטוועגן פֿילט זיך גאַנץ קלאָר אויך דאָ זײַן נטיה צו געבן העברעיִש די בכורה. אַוודאי ווייסט ער אַז דער מעמד פֿון העברעיִש, אַפֿילו אין דער תּקופֿה פֿון ״נאַציאָנאַלער אויפֿלעבונג״, איז גאָרניט שטאַרק געהויבן, און נאָר ווייניק ייִדן באַניצן זיך פּאַקטיש מיט דער שפּראַך. גלײַכצײַטיק איז ער אָבער אויך באַזאָרגט וועגן דער צוקונפֿט פֿון ייִדיש. ער האָט שטאַרק מורא פֿאַר יענעם טאָג, ווען מיר וועלן זיך מוזן ראַנגלען מיט אונדזערע קינדער פֿאַרן קיום פֿון ייִדיש, פּונקט אַזוי ווי מיר ראַנגלען זיך הײַנט מיט זיי פֿאַרן קיום פֿון העברעיִש; און אפֿשר איז שוין טאַקע איצט געקומען די שעה פֿון אָט דעם געראַנגל — האָט ער אָפֿן אַרויסגעזאָגט זײַנע געדאַנקען.[34]

זײַן ״אַ לעצטער בריוו״ [35] איז געווידמעט דעם לעקסיקאַלישן כאַראַקטער פֿון מאָדערנעם ייִדיש. ער קריטיקירט ווײַטער דעם דײַטשמערישן קאָלאָריט פֿונעם מאָדערנעם ייִדיש, אויף וועלכן ער שטויסט זיך כּסדר אָן אין רייזענס זשורנאַל. אַלץ איז הפֿקר אין מאָדערנעם ייִדיש, יעטוועדער טוט וואָס אים געפֿעלט, פֿירט אײַן אין ייִדיש אַ פֿרעמדע און משונהדיקע פֿראַזעאָלאָגיע און קיינער פּראָטעסטירט גאָרניט, אַפֿילו ווען מען איגנאָרירט ממש דעם גײַסט און די טבֿע פֿון דער שפּראַך. מי״ב רופֿט דעריבער די שרײַבער פֿון נײַעם שניט, זיי זאָלן זיך טאַקע צוהערן ווי דאָס פֿאָלק רעדט אין טאָג־טעגלעכן לעבן; עס איז טאַקע אַ יושר, אַז אָט די ניט־געשריבענע כּללים פֿון דער גערעדטער שפּראַך זאָלן זיי דינען ווי אַ מאָס און מוסטער.

די סענסיטיוויקייט פֿון מי״ב צו אָט דער אָפּגעפֿרעמדקייט פֿון פֿאָלקס־טימלעכן נוסח פֿון ייִדיש פֿילט מען אויך אין זײַנע טאָגבוך־נאָטיצן פֿון יענע יאָרן, בשעתן לייענען סאָציאַליסטישע בראָשורן אין ייִדיש האָט ער באַמערקט: ״דו וועסט דאָ ניט געפֿינען אין זיי אַפֿילו איין וואָרט וואָס שטאַמט אָפּ פֿון אַ ייִדיש האַרץ; אַלץ איז דאָ דײַטשע פּראָדוקציע געשריבן מיט ייִדישע אותיות.״ [36]

צו דער פּראָבלעם פֿונעם מעמד פֿון ייִדיש ווענדט זיך מי״ב ווידער אין יאָר 1909. דער דירעקטער גורם דערצו איז געווען בעיקר דער אַרטיקל

34 ׳יודישע כּתבֿים׳, ה, זז׳ 82—83.

35 דאָרטן, זז׳ 88—96.

36 מ. י. ברדיצ׳בסקי (בן־גריון), ׳עמל יום והגותו — פרקי יומן׳, געבראַכט צום דרוק דורך ע. בן־גריון, תל־אביב תשל״ה, ז׳ 42.

פֿון דעם ייִדישן ליטעראַטור־קריטיקער בעל־מחשבֿות, וואָס האָט פּראָפּאַגירט זײַן האַרמאָניסטישע טעזע וועגן דער קאָעקסיסטענץ פֿון איין ליטעראַטור אין צוויי שפּראַכן, און האָט זיך באַמיט דווקא אונטערצושטרײַכן דאָס פּאָזיטיווע און דאָס פּרוכפּערדיקע אין אָט דעם קעגנזײַטיקן קאָנטאַקט. בעל־מחשבֿות האָט געלויבט די פּאַראַלעלע פּובליקאַציע פֿון ליטעראַרישע שאַפֿונגען אין ביידע לשונות, ווײַל "די ייִדישע ליטעראַטור איז איינע און איר נאָמען איז איינציק; זי דערשײַנט נאָר אין צוויי געשטאַלטן, וואָס באַציִען זיך איינע צו דער אַנדערער ווי די וואָגן אויף די וואָגשאָלן." [37]

אין זײַן אָפּרוף אויף אָט דעם אַרטיקל האָט מי"ב ווידער באַטאָנט דעם מהותדיקן חילוק צווישן ביידע שפּראַכן, וואָס לאָזט זיך גאָרניט מבֿטל מאַכן.[38] ווידער רופֿט ער די ייִדישע שרײַבער זיי זאָלן אָפּהיטן אין זייער סטיל דאָס פֿאָלקס־פּשטות און די נאַטירלעכע תּמימותדיקייט פֿון ייִדיש. עד איז געווען ממש איבערגעצײַגט, אַז די אָריענטאַציע זײַנע איז בהסכם מיטן גײַסט פֿונעם נאַטירלעכן גאַנג פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור זינט מענדעלען און שלום־עליכמען. ער האָט געגלייבט, אַז אַזאַ מין ייִדיש־ליטעראַטור, צו וועלכער ער האָט געשטרעבט אַלע זײַנע יאָרן, "וועט אויספֿילן דעם פּגם פֿון דער געשריבענער ליטעראַטור, און וועט אונדז. די מידע אין גײַסט און געפֿיל, געבן אַ דיכטונג אַ פּשוטע, פֿול מיט לעבנס־תּמימות און מיט אַ פּראָסטן אויסדרוק פֿון דער ווירקלעכקייט." [39] אין אָט דעם רוף מי"בס אַנטפּלעקן זיך אפֿשר די נעאָ־ראָמאַנטישע בענקע־נישן, וואָס האָבן אַרומגעשוועבט אין אונדזער ליטעראַטור אין יענע יאָרן. אָבער פֿאַקטיש האָט זײַן אײַנשטעלונג געקענט באַטראַכט ווערן ווי אַ פּרווו צו צוימען און פֿאַרהאַלטן די באַנײַונג־פּראָצעסן פֿון דער זיך כּסדר אַנטוויקלענדיקער ליטעראַטור אין ייִדיש, וואָס האָט דווקא געשטרעבט אַרויסרײַסן זיך פֿון בצמצומדיקן קרײַז וואָס מען האָט אָנגעצייכנט פֿאַר איר.

אין אָט דער פּאָלעמיק האָט מי"ב אויך אָנגעצייכנט אייניקע וויכטיקע פּרינציפּן וואָס שייך דעם אינערלעכן צוזאַמענהאַנג צווישן דער ליטעראַטור און דער שאַפֿונגשפּראַך, וואָס לייגט אויף איר אַ ספּעציפֿישן חותם: "אמתע שאַפֿונג ווערט געבוירן צוזאַמען מיט דער שפּראַך, דרינגט אַרויס פֿון אירע טיפֿענישן און איז מיט איר פֿאַרבונדן ניט צוליב אַ צופֿאַל."

37 בעל־מחשבות, "סקירות ורשמים", 'הבקר', דעם 19טן יאַנואַר 1909.

38 מי"ב, "שניות", 'הבקר', דעם 31סטן מאַרץ 1909; 'מאמרים', ז' קפד—קפז; זען אויך די שאַרפֿע קעגן־אַרגומענטן פֿון ש. גיגער: "שפת העם ושפת הספר", דאָרטן, דעם 4טן מײַ 1909.

39 "שניות — מלואים", 'מאמרים', ז' קפה.

ער נעגירט דעריבער קאַטעגאָריש דאָס פֿאַרווישן די גרענעצן פֿוןביידע ליטעראַטורן: „יעטוועדע פֿון זיי באַוועגט זיך אַרום איר אייגענער אַקס" — האָט ער באַטאָנט.[40]

מי"ב האָט דעפֿינירט לויט זײַן באַנעם די מהותדיקע מעלות פֿון דער ליטעראַרישער שאַפֿונג אין ייִדיש בזה־הלשון: „יעטוועדער ווונק, יעטוועדער ספּעציפֿישער אויסדרוק אירער, אַלע גשמהדיקע איבערלעבענישן, אַלץ אין איר שטאַמט דאָ פֿון דער ווירקלעכקייט, פֿון די געשטאַלטן אַליין און זייער לײַב און לעבן. מען געפֿינט דאָ גאָרניט קיין מעשׂיות פֿונעם דער־ציילער וועגן זיך אַליין, אָדער זײַנע מעשׂיות וועגן אַנדערע פֿאַרשוינען. אָט די אַנדערע פֿאַרשוינען קומען און דערציילן אונדז אַליין וועגן זייער אייגענעם לעבן; זיי שטעלן זיך אַוועק פֿאַר אונדז און שמועסן — און מיר הערן זיך נאָר צו... פֿאַראַן דאָ ווייניק קאָלירן. דאָס פֿאָלק האָט גאָרניט געוווּסט וואָס ווירטואָזע קונסט הייסט."[41]

מי"ב האָט געמיינט, אַז אָט דער גאַנג פֿון אויפֿמערקזאַמען צוהערן זיך צום שמועס פֿון זײַנע געשטאַלטן, בעת דער מחבר מישט זיך נישט אַרײַן פּערזענלעך און עמאָציאָנעל, איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר שלום־עליכמס אופֿן דערציילן, וואָס איז פֿאַרבליבן געטרײַ אין זײַנע שאַפֿונגען נאָך דעם פֿאָלקסגײַסט אַליין. אויך אין זײַנע אייגענע ייִדישע כּתבֿים האָט ער געהאַט בדעה צו גיין איז אָט דעם וועג. אין דער אמתן האָט אָבער מי"ב אויסגעדריקט דורך זײַנע העלדן, וואָס ער האָט זיי געלאָזט ריידן, אויך זײַן אייגענע פּערזענלעכקייט; זײַנע מחשבֿות שוועבן אַרום אין די כּתבֿים, סײַ אָפֿן און סײַ פֿאַרבאָרגן.

אין זײַן קאָנצעפּציע האָט מי"ב כּסדר קאָנסעקוועגט נעגירט די טענדענצן פֿון דער נײַער ייִדישער ליטעראַטור. זײַנע טענות וואָס ער האָט פֿריִער פֿאָרמולירט אין אַ פֿאָלקסטימלעכן לשון אין 1905 אין רייזענס 'דאָס יודישע וואָרט', לאָזט ער אונדז ווידער הערן דורך זײַן עסייִסטישן העברעיִש אין יאָר 1909. אויך איצט באַקלאָגט ער זיך אויף דעם, „וואָס ניט קיין פֿאָלקסייִדיש, וואָס שטאַמט פֿונעם לעבן פֿון פֿאָלק און זײַנע געפֿילן, גיט מען אונדז איבער, נאָר אַ ייִדיש אַ פֿאַרשענערטן און פֿאַרבעסערטן, אַ ייִדיש וואָס וויל זיך דווקא דערהייבן איבער זיך אַליין."[42]

מי"ב האָט אויך געטענהט קעגן דער גוזמאדיקער לירישקייט פֿון דער

40 „שניות — בעם ובספר", דאָרטן, ז' קפּו.
41 דאָרטן.
42 דאָרטן.

נײַער ליטעראַטור אין יִדיש און קעגן דעם „אויסגוס פֿון מליצהדיקער פּאָעזיע". ניט דאָס פֿאָלק אַליין רעדט דאָ צו אונדז, נאָר עפּעס אַ מין חזן אין שול. אַנשטאָט אָנצוהאַלטן אַ דירעקטן קאָנטאַקט מיטן פֿאָלק און זײַן גײַסט דורך דער פֿאָלקסשפּראַך, איז די מאָדערנע יִדישע ליטעראַטור, די „געציקלטע", ווי ער רופֿט זי, זיך מפֿרנס פֿון פֿרעמדע השפּעות און ציט איר יניקה מער פֿון בוך ווי פֿון פֿאָלקסלעבן.[43]

מי"ב איז ווײַטער געבליבן בײַ זײַן נעגאַציע פֿון די הערשנדיקע טענדענצן אין דער מאָדערנער יִדיש־ליטעראַטור, וועלכע ער האָט כּסדר נאָכגעפֿאָלגט.[44] אין דעם גײַסט האָט ער ווידער געלאָזט הערן זײַנע טענות אין העברעיִשן אַרטיקל „יפוי השפה העברית".[45] כאָטש ער האָט געפֿונען אין דעם שאַפֿן פֿון אייניקע מחברים אַ קינסטלערישע אַנטוויקלונג, מיינט ער אָבער אַז זי קען ניט דינען ווי אַן אידעאַל פֿאַר אַ שרײַבער אין יִדיש: „עס איז גאָר ניט נייטיק צו פֿורעמען פֿונעם פֿאָלקס־מאַטעריאַל אַ ליטעראַרישן שלמותדיקן סטיל; מען דאַרף זיך מיט אָט דעם מאַטעריאַל באַקענען אין אַלע זײַנע קעמערלעך און אותיות און אים פּשוט געטרײַ איבערגעבן אַזוי ווי ער איז." ער נעגירט דעם מצבֿ אין דער יִדיש־ליטעראַטור, וואָס אין איר „רעדט דער שרײַבער נאָר פֿאַר זיך אַליין, פֿאַר זײַן פּערזענלעכקייט; מיר דאַרפֿן דאָ ניט האָבן קיין לירישן מנגן, קיין ווירטואָז, וואָס שפּילט פֿאַר אונדז, נאָר אַ שליח־ציבור, וואָס דערציילט און קלאָגט זיך אין נאָמען פֿונעם כּלל און אין דער שפּראַך פֿונעם כּלל." יעטוועדער „וואָס פֿאַרשענערט נאָר זיך אַליין, אויסניצנדיק די פֿאָלקסשפּראַך, שאַפֿט פֿאַקטיש אַ גרויסע פֿאַלסיפֿיקאַציע."

דעקלאַראַציעס פֿון אָט דעם שטייגער אַנטפּלעקן פֿאַקטיש דעם פּאַראַדאָקסאַל־סתירהדיקן מצבֿ פֿון מי"ב ווי אַ קינסטלערישע און אידעאָלאָגישע פּערזענלעכקייט, מיט אירע בפֿירושע אינדיווידואַליסטישע נטיות אין זײַנע העברעיִשע כּתבֿים, און זײַן גלײַכצײַטיקע דעקלאַרירטע גרייטקייט צו דינען נאָר ווי אַ שליח־ציבור פֿאַר די קאָלעקטיווע פֿאָלק־איבערלעבענישן — אין זײַנע יִדישע כּתבֿים.

ניט געקוקט אויף זײַן נאָענטקייט און טיפֿער ליבע צו דער יִדישער

43 דאָרטן, ז' קפז.

44 זען זײַן רעזערוואַציע לגבי דעם געקינצלטן און פּסעוודאָ־סענטימענטאַלן סטיל אויף וועלכן ער האָט זיך אָנגעשטויסן אין דער צײַטשריפֿט 'ליטעראַרישע מאָנאַטסשריפֿטען', אין: 'מ"י ברדיצ'בסקי — יוסף חיים ברנר: חליפת אגרות', ז' 51.

45 'הבקר', דעם 18טן יוני 1909, 'מאמרים', זז' קצ־קצא.

שפּראַך, האָט מי״ב ניט געגלייבט אין איר קינסטלערישן און דענקערישן אויסדרוק־פּאָטענציאַל, אין פֿאַרגלייַך מיט העברעיִש. אין איינעם פֿון זייַנע אַרטיקלען אין דייַטש וועגן דער שפּראַכן־פֿראַגע, לויבט ער ייִדיש, אַ שפּראַך וואָס גיט איבער געטרייַ שפּאָט און שאַרפֿזין בייַם שילדערן דעם חילוק צווישן אַן עם־הארץ און אַ תּלמיד־חכם. אָבער ייִדיש האָט אויך אירע שוואַכקייטן; אַוודאי עקסיסטירט דאָ אַן ״אינערלעכע געזעצמעסיקייט״, אַפֿילו ווען עס פֿעלן אין ייִדיש געשריבענע גראַמאַטיקעס, אָבער פֿונדעסט־וועגן, ״פֿאַר אַ שילדערונג, פֿאַר בילדערישקייט קלעקט זי ניט. אַקעגן זשע איז ייִדיש ווי אַנגעמאָסטן פֿאַר אַ שמועס. די מעגלעכקייט פֿון דער שפּראַך אויסצודריקן די מענטשלעכע נשמה דורך אַ כּלומרשט דרך־אַגבֿדיקן זאָגעכץ, איז פֿאַראַן אין איר אין אַזאַ מאָס, אַז מיר ווערן צייַטנווייַז ממש געפּלעפֿט פֿון דעם.״ [46]

מי״ב ווייַזט אויך אַן אויף די אויסדרוק־שוועריקייטן פֿון דער פּובליציסטיק אין ייִדיש; מיר קענען טאַקע, זאָגט ער, רעקאָנסטרויִרן און פֿאַרשרייַבן דעם אופֿן ריידן פֿון אַ פּשוטן ייִדן און געטרייַ איבערגעבן זייַנע באַגריפֿן וועגן ענינים פֿונעם פֿאָלק ישׂראל, אָבער גאָר אַנדערש איז דער מצבֿ פֿונעם שרייַבער, ווען ער קומט דערקלערן אָט דעם ייִדן גאַנץ נייַע און פֿרעמדע געדאַנקען און זיי נאָך דערצו לאָזן קומען פֿון זייַן אייגענעם מויל, ממש אַזוי ווי ער וואָלט זיי טאַקע דערקלערט פֿאַר זיך אַליין אין זייַן פֿאָלקס־שפּראַך.[47]

מי״ב האָט אַ סך געטענהט קעגן יענע שרייַבער פֿון זייַן צייַט, וואָס האָבן פֿאַרעפֿנטלעכט זייערע כּתבֿים גלייַכצייַטיק אין ביידע שפּראַכן, פֿאַרטושנדיק אַזוי אַרום די מהותדיקע גרענעצן צווישן ביידע ליטעראַטורן. אין זייַן אַרטיקל ״בדבר הלשון — דבר מדבר״, פֿאַרעפֿנטלעכט צו ערשט אין י. ח. ברענערס זשורנאַל ׳רבֿיבֿים׳ אין 1908, האָט ער ווידער אונטערגעשטראָכן אָט דעם וועזנטלעכן אונטערשייד, וואָס מען טאָר אים ניט מבֿטל מאַכן דורך אַנאָנימע איבערזעצונגען. ווייַל די שפּראַך איז דאָך ניט נאָר אַ לבֿוש פֿאַר באַגריפֿן, ״נאָר אַ טייל פֿון דעם ענין און פֿון דעם באַגריף אַליין.״ [48] אַזאַ מין אומגעווונטשענע אומקלאָרקייט פֿון די גרענעצן צווישן ביידע ליטעראַטורן האָט ער, למשל, געזען אין דער סימולטאַנער פּובליקאַציע פֿון פּרץ, נאָמבערג און אַש אין ביידע שפּראַכן צו גלייַך ״און

46 ״ארמית ויהודית־אשכנזית״, איבערגעזעצט פֿון דייַטש דורך ש. הרברג, ׳מאמרים׳, זז׳ שעט—שפּ.

47 ״ייִדישע צייַטונגען״, ׳יודישע כּתבֿים׳, ה, זז׳ 135—136.

48 ׳רביבים׳, תרס״ח, העפֿט א, זז׳ 25—30; ׳מאמרים׳, זז׳ קפּא—קפּד.

קיינער ווייסט ניט וואָס איז פֿריִער געשריבן אין העברעיִש — און וואָס אין ייִדיש. די שפּראַך, וואָס איז דאָך דער יסוד אין באַזוע פֿאַר יעדער ליטעראַטור, איז ביַי אונדז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן נאָר אין אַ כּלי, אָן אַ ווערט, אין אַ גאָר זיַיטיקן ענין.״

אין אָט דעם גיַיסט האָט מי״ב קריטיקירט די פּראָגראַם פֿון ליטעראַרישע פּובליקאַציעס, וואָס איז פֿאַרויס אָנגעזאָגט געוואָרן דורך דער העברעיִשער טאָגציַיטונג ׳הבוקר׳. ווידער איז דאָס געווען אַ געלעגנהייט פֿאַר מי״ב, אַליין אַ מיטאַרבעטער פֿון אָט דער ציַיטונג, וויַיטער אָנגיין מיט זיַין פֿאָדערן שפּראַכיקע סעפּאַרירונג צווישן מקור און איבערזעצונג. ער האָט גערופֿן די רעדאַקציע ״זי זאָל אָנמערקן אין יעטוועדן פֿאַל, ווער זיַינען דאָס אָט די גרים, וואָס שריַיבן ניט אין העברעיִש און ליפֿערן אונדז פֿאַרט פֿון ציַיט צו ציַיט צופֿעליקן מאַטעריאַל אין העברעיִש.״ [49]

מי״ב איז ניט נאָר יוצא געווען מיט עפֿנטלעכע פּאָלעמישע דעקלאַראַציעס אין אָט דעם ענין; געטריַי צו זיַין שטעלונג איז ער גרייט געווען צו ציִען אַליין די קאָנסעקווענצן פֿון זיַינע טענות. אין 1913 עצהט ער ברענערן זיַין פֿריַינד, ער זאָל חלילה ניט וואָגן פֿאַרעפֿנטלעכן אין זיַין זשורנאַל ׳רביבים׳ שאַפֿונגען וואָס זיַינען פֿאַקטיש איבערגעזעצט געוואָרן פֿון ייִדיש, באַטאָנענדיק: ״מיך שטויסט עס אָפּ פֿון דעם אַלעם. היט זיך פֿאַר דעם. איך האָב שוין געטאָן אַ נדר זיך ניט אויסמישן צוזאַמען מיט אַזעלכע איבעראַנדערשער״.[50] אין אַ צווייטן בריוו האָט ער ממשיך געווען דעם וויכּוח מיט זיַין פֿריַינד. אַפֿילו ווען עס טרעפֿט אַז מיר האָבן צו טאָן מיט אַ בפֿירושדיקן טאַלאַנט, מוז מען כאָטש מודיע זיַין אַז דאָ גייט וועגן אָן איבערזעצונג פֿון ייִדיש, כּדי ניט אַריַינפֿירן אין אַ טעות דעם לייענער־עולם. וואָס שייך זיך אַליין, האָט מי״ב דאָ ווידער איבערגעחזרט זיַין נדר זיך ניט צו באַטייליקן אין קיין שום ציַיטשריפֿט וואָס היט ניט אָפּ ווי געהעריק דעם דאָזיקן כּלל. ״איך בעט דיך — האָט ער געשריבן — דו זאָלסט זיך דערבאַרעמען איבער מיַין כּבֿוד און זאָלסט זיַין גאָר פֿאָרזיכטיק מיט אַריַינגעמען אין דיַין זשורנאַל דעם סאָרט שריַיבער.״ [51]

49 ״בדבר לשון וספר״, ׳הבקר׳, דעם 5טן אויגוסט 1909; פֿאַרגליַיכן אויך זיַין נאָטיץ: ״אחת ושתיים״, ׳מאמרים׳, ז׳ קפד.

50 ׳מ״י ברדיצ׳בסקי — יוסף חיים ברנר: חליפת אגרות׳, זז׳ 98—99, אין זיַין בריוו פֿון 16טן אַפּריל 1913.

51 דאָרטן, ז׳ 104, אין זיַין בריוו פֿון 1טן יולי 1913; זען אויך וועגן דעם ענין: דאָרטן, ז׳ 102, און אויך אין זעלבן גיַיסט: ״טשטוש הגבולים (מכתב אל עורכי ׳נתיבות׳)״, ׳נתיבות׳, וואַרשע תרע״ג, זז׳ 313—317; ׳מאמרים׳, זז׳ קצא—קצב.

דאָס וואָס ער האָט אַזוי קאַטעגאָריש געפֿאָדערט פֿון זײַנע מיטצײַטלער, האָט מי״ב זיך באמת מקיים זײַן אין זײַן אייגענעם שאַפֿן אין יידיש; ער האָט טאַקע זייער מקפיד געווען אָפּצוהיטן די שפּראַכיקע מחיצה און האָט זיך אַליין קאָנסעקווענט אָפּגעהאַלטן פֿון איבערזעצן אין ייִדיש זײַנע העברעיִשע דערציילונגען און עסייען. פֿונדעסטוועגן לאָזט זיך אויפֿדעקן דער בשותּפֿותדיקער וואָרצל פֿון כּתבֿים אין ביידע שפּראַכן צוזאַמען.

אין פֿאַרגלײַך מיט זײַן אַנטווישונג פֿון דער נײַער ליטעראַטור אין ייִדיש, וואָס שייך אירע טענדענצן אין סטיל און אינהאַלט, פֿילט מען גאָר בולט זײַן טיפֿע פֿאַרערונג פֿאַר שלום-עליכמס שאַפֿן, וואָס האָט אים געדינט ווי אַ מקור פֿון אינספּיראַציע און ווי אַ מוסטער פֿאַר זײַן אייגענעם שאַפֿן אין ייִדיש.

מי״ב האָט שטאַרק אָפּגעשאַצט שלום-עליכמען שוין בײַ זײַנע ערשטע טריט אין דער ליטעראַטור. נאָך אין יאָר 1889 האָבן שלום-עליכמס ווערק געמאַכט אויף אים אַ טיפֿן רושם, און בעיקר דער ראָמאַן 'סטעמפּעניו', וואָס האָט זיך געדרוקט אין זײַן זאַמלבוך 'די יודישע פֿאָלקס-ביבליאָטהעק': אין אַ בריוו, וואָס ער האָט דאַן געשיקט צום מחבר אונטער אַט דעם רושם[52] זאָגט ער אַז זינט ער לעבט האָט ער נאָך ניט געלייענט אַזאַ מין דערציילונג וואָס איז פֿול מיט געפֿיל. אונטערן שטאַרקן רושם פֿונעם זאַמלבוך בכלל האָט ער באַשלאָסן צו גיין אין שלום-עליכמס וועג און ווערן אַ שרײַבער אין ייִדיש. ווי אַ באַווײַז האָט ער אים אַפֿילו געשיקט צוויי אַרטיקלען זײַנע, "אויסגעזאָגט פֿון דעם חדר" און "פּשוטע כּתבֿים". אַט די ערשטע, נאָך גאַנץ רויע כּתבֿים זײַנע אין ייִדיש, האָט אָבער שלום-עליכם ניט פֿאַרעפֿנטלעכט.

אין יאָרן אַרום, ווען מי״ב איז שוין געווען אַ באַקאַנטע פֿיגור אין אונדזער ליטעראַטור, האָבן ביידע פֿרײַנדלעך קאָרעספּאָנדירט צווישן זיך. אין איינעם פֿון זײַנע בריוו האָט מי״ב געלויבט שלום-עליכמס דערציילונג "פֿישל דער מלמד", ווײַל ער האָט אין איר געפֿונען אַ געטרײַען אויסדרוק פֿון אונדזער פֿאָלקס-נשמה. אין זײַנע בריוו רופֿט ער שלום-עליכמען "קרובֿ" און זיך אַליין — "רחוק".[53] וואָס שייך שלום-עליכמען האָט ער זיך איצט פֿאַר־ענטפֿערט פֿאַר אים אין אַ וויציק-גוטמוטיקן טאָן פֿאַר דעם וואָס ער האָט אַמאָליקע יאָרן אַ ביסל חוזק געמאַכט פֿון אים אין דער סעריע פֿעליע־

52 דער בריוו איז צום ערשטן מאָל פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן דורך י. ד. בערקאָוויטש. זען: 'דאָס שלום־־עליכם-בוך', ניו-יאָרק תּרפּ״ו, ז' 184.

53 לויט י. ד. בערקאָוויטש, דאָרטן, ז' 185.

טאַנעז ״קבֿורת סופֿרים״, וואָס ער האָט בשעתו פֿאַרעפֿנטלעכט בשותּפֿות מיט י. ח. ראַווניצקין, ניט וויסנדיק בכלל אַז עס האַנדלט זיך וועגן מי״ב.[54]

חוץ דעם פערזענלעכן מגע־ומשׂא צווישן זיי האָט מי״ב שטאַרק געלויבט שלום־עליכמס דערגרייכונגען, סײַ קינסטלעריש און סײַ אַ דאַנק זייער פּרינציפּיעלן באַטײַט, ווי אַ מורה־דרך פֿאַר דעם געווונטשענעם גאַנג פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. אין זײַנע קורץ־געפּאַסטע אָפּשאַצונגען, וואָס ער האָט אים געווידמעט, האָט אים מי״ב געלויבט ביז גאָר, סײַ צוליב דער פֿאַרשטענדעניש וואָס ער האָט אַרויסגעוויזן פֿאַרן ייִדישן מענטשן און סײַ אַ דאַנק די שילדערונגען פֿון זײַן פֿאָלקס־סבֿיבֿה. אין שלום־עליכמען זעט ער דעם ״משורר האמת״, וואָס גיט אַ געטרײַען אויסדרוק פֿון דער אויטענטישער און פשוטער כּנסת־ישׂראל. פֿאַרגלײַכנדיק מיט די אינדיווי־דואַליסטישע טענדענצן פֿון די יונגע שרײַבער איז אים שלום־עליכם נאָענט צום הארצן, ווײַל ״שרײַבן איז בײַ אים נישט אַ מין עבֿודה, נישט אַ שרײַבן פֿאַר זיך (...) ער וויל אײַך נאָר דערציילן פֿונעם ייִדישן פֿאָלק, פֿונעם אמתן ייִדישן פֿאָלק.״ (״שלום־עליכם״ *); וואָס שייך שרײַבן ייִדיש — ״אין דעם איז שלום־עליכם דער גרעסטער וואָס מיר האָבן געהאַט, און איך האָב מורא צו זאָגן, אויך דער לעצטער״. בײַ אים אין די אויגן איז ער אַזוי ווי ״דער רש״י פֿונעם חומש און אפֿשר דער חומש אַליין.״ זײַן שטייגער שרײַבן דאַרף דינען ווי דער אידעאַלער מאָדעל פֿאַר הײַנטצײַטיקע ייִדישע שרײַבער — האָט מי״ב באַטאָנט ווידער אַ מאָל (״ווידער וועגן שלום־עליכמען״ *).

אין אייניקע פֿון זײַנע קורצע נאָטיצן האָט מי״ב געצייכנט פּאָרטרעטן פֿון אייניקע ייִדישע שרײַבער פֿון 19טן יאָרהונדערט, נאָך פֿאַר שלום־עליכמען. אויך אין אָט די סקיצן, מיט זייער פֿאָלקסטימלעכן נוסח, איז פֿאַרבאָרגן צווישן די פשטותדיקע שורות מי״ב מיט זײַן פערזענלעכן באַנעם פֿון ייִדישן גײַסטיק־געזעלשאַפֿטלעכן לעבן, וואָס איז ניט נאָר נוגע ד' פּראָבלעמען פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור. צײַטנווײַז דוכט זיך אַז אָט די דיגרעסיעס זײַנען דער עיקר אין די פֿאָלקסטימלעך־געמיטלעכע סקיצן. א. מ. דיק, למשל, ווערט דאָ פֿאַרגעשטעלט ווי אַ שרײַבער וואָס זאָרגט זיך אין זײַנע מעשׂה־ביכלעך פֿאַר די באַדערפֿענישן און שטרעבונגען פֿון סאַמע פשוטע מענטשן, עפּעס גאָרניט לויטן גאַנג פֿון די משׂכּילישע

54 דער בריוו געפֿינט זיך איצט אין אַרכיוו פֿון מי״ב אין חולון. אַ דאַנק פּ' עמנואל בן־גריון, וואָס האָט געשטעלט אין מײַן רשות אַ פֿאָטאָקאָפּיע. דער פֿעליעטאָן ״קבֿורת סופֿרים״ איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין 'המליץ', 1893, נומ' 22, 25.

מחברים, וואָס זײַנען געוועז אָפּגעריסן פֿון דער פֿאָלקס־ווירקלעכקייט. שוין ניט לויט די השׂגות פֿון זײַן צײַט, האָט דיק גוט פֿאַרשטאַנען אַז דער ספֿר אַליין איז נאָך ניט אַלץ. עס איז בילכער צו באַקענען זיך מיט יענע לייענער, וואָס זײַנען גאָרניט קיין יודעי־ספֿר; דווקא פֿאַר זיי איז כּדאי צו געבן זיך די מי ("א. מ. דיק" *). אויך י. י. לינעצקיס פֿאַרדינסט, ווי דער מחבר פֿון דער אויטאָביאָגראַפֿישער דערציילונג 'דאָס פּוילישע יינגל', האָט מי"ב דערקלערט מיט זײַן חוזק מאַכן פֿון די שטרענגע דינים און איסורים, אָנגעצווונגענע דורך פֿרומע לײַט. לינעצקי האָט מיט זײַן בוך אַ חלק אין דעם פּראָצעס פֿון איבערברוך וואָס האָט זיך גענומען דערוועקן ביים נײַעם דור וואָס טרייסלט זיך אָפּ פֿון אָט דעם שטרענגן רעזשים וואָס די מחמירים האָבן אײַנגעשטעלט. ("י. י. לינעצקי" *). ווען ער האָט סקיצירט דעם פּאָרטרעט פֿון מ. א. שאַצקעס, דעם מחבר פֿון דער סאַטירישער דערציילונג "דער יידישער פּאַר־פּסח", האָט מי"ב געלויבט זײַן קאַמף קעגן מנהגים און דינים, לויט ווי זיי זײַנען ריגאָריסטיש אויסגעטײַטשט געוואָרן דורך שטרענגע רבנים, וואָס "זעען זייער אייגענעם פּסק — ווי אַ מין מתּן־תּורה." ("מ.א. שאַצקעס" *).

אין זײַן עסיי וועגן אַבֿרהם גאָלדפֿאַדען, וואָס האָט געלייגט דעם ווינקל־שטיין פֿאַרן יידישן טעאַטער, ווײַזט ער אָן ווי אַזוי ער האָט גוט פֿאַרשטאַנען וואָס דאָס מיינט הנאות פֿון עולם הזה, וואָס אַפֿילו יידן האָבן צו דעם אַ נייגונג ("אַבֿרהם גאָלדפֿאַדען" *). ווען ער האָט געלויבט מענדעלען, האָט ער אויסגערעכנט צווישן זײַנע שבֿחים, אַז ער האָט גאַנץ גוט פֿאַרשטאַנען אַז אויך צווישן פּשוטע פֿאָלקסמענטשן, און אַפֿילו צווישן די וואָס געפֿינען זיך אויפֿן דנאָ פֿון דער געזעלשאַפֿט, איז אויך פֿאַרבאָרגן אַ מענטשלעכע נשמה ("מענדעלע מוכר־ספֿרים" *).

ווען ער רעדט וועגן שלום־עליכמען, וואָס איז ווי געזאָגט געוועזן בײַ אים באַליבט, האָט ער ניט פֿאַרגעסן צו באַמערקן, אַז פֿון זײַנע כּתבֿים דערגייט צו אונדז די שטים פֿון פּשוטן פֿאָלק, און דווקא ניט "יענע כּנסת־ישׂראל, וואָס לייגט צוויי פּאָר תּפֿילין און האָט ליב שטאַרק שלישי און שישי."

אָט דער באַנעם מי"בס וואָס שייך דעם מהות פֿון דער ליטעראַטור אין יידיש אין 19טן יאָרהונדערט, און בעיקר די ליטעראַטור פֿון זײַן צײַט, איז אויך מסוגל אויפֿצוקלערן אייניקע אַספּעקטן פֿון אידעאָלאָגיע, סטיל און זשאַנער — אין זײַנע אייגענע יידישע כּתבֿים.

ד. מאָטיוון און אידעיִשע טענדענצן אין די ״יידישע כּתבֿים״

אין פֿאַרגלייַך מיט זייַן פֿיל־באַטאָנטער דעקלאַראַציע אין אייניקע פֿון זייַנע העברעיִשע דערציילונגען, אַז זייַן כּוונה איז ״אַוועקצושטעלן אַ דענקמאָל״ און אַרויסצוברענגען פֿונעם עבֿר ״זכרון־דערציילונגען״, געוויד־מעט אַמאָליקע געשטאַלטן פֿונעם שטעטל, וואָס ער געדענקט זיי נאָך פֿון זייַנע קינדעריאָרן, איז גאַנץ אַנדערש זייַן נטיה אין די יידישע כּתבֿים. מען געפֿינט דאָ קורצע מאַנאַלאָגן, וואָס האָבן צו טאָן מיט דער לעבעדיקער קעגנוואַרט, בעת זייַן באַזוך אין זייַן היימשטאָט אַנהייב יאָרהונדערט. די מעשׂים וואָס זייַנען נאָך אין סטאַדיע פֿון אַנטוויקלונג און די פֿאַבולעס וואָס זייַנען נאָך דערווייַל ניט פֿאַרחתמעט געוואָרן מיטן חותם פֿון דורות, — דווקא אָט די טעמאַטיק דאָמינירט אין שאַפֿן זייַנעם, אין זייַן פֿיל־פֿאַרביקן זשאַנערישן קאָלאָריט. אַפֿילו דער מאַנאָלאָגישער שטייגער וואָס אַנטפּלעקט זיך דאָ גאָר בולט אַרויס איז ווי אַנגעמאָסטן פֿאַר דער געשטאַלטיקונג פֿון אַ ווירקלעכקייט, וואָס איז נאָך אין מצבֿ פֿון יוירן.

אין זייַנע יידישע כּתבֿים, און דער עיקר אין זייַנע קורצע סקיצן און נאָטיצן, פֿעלן די ספּעציפֿישע קענצייכנס פֿון קריסטאַליזירונג אין פֿאָרעם און פֿאָרמולירונג, וואָס זייַנען כאַראַקטעריסטיש פֿאַר זייַנע העברעיִש־כּתבֿים, דער עיקר אין זייער דעפֿיניטיוון נוסח. אָט די אַנדערשקייט פֿון אַ טייל יידישע כּתבֿים דערקלערט זיך אפֿשר מיט די ספּעציפֿישע באַדינגונגען פֿון זייער קורץ־אָטעמדיקער פּובליקאַציע אין דער יידישער טאָגפּרעסע אין רוסלאַנד אין דער אומרויִקער רעוואָלוציע־תּקופֿה פֿון יאָר 1905. פֿון אָט די כּתבֿים, בעיקר פֿון די מאָנאָלאָגן, געוווידמעט אָט דער תּקופֿה, פֿילט מען דעם הייסן אָטעם פֿון דער רויער, קינסטלעריש אומגעצוימטער ווירקלעכקייט; זיי פֿאַרמאָגן זייער דאָקומענטאַר־אויטענטישן ווערט. דאָס זייַנען מאָנאַלאָגן אויף דער גרענעץ פֿון רעפּאָרטאַזש, וואָס באַמיִען זיך אָנסקיצירן געשטאַלטן און לאָזן הערן זייער געשפּרעך, וואָס איז גאָר נאָענט צו דער שפּעטערדיקער שריפֿטלעכער באַאַרבעטונג. אין דעם רובֿ העברעיִשע דערציילונגען זייַנע הערן זיך גאָר ווייניק די אַקטועלע אָפּ־קלאַנגען פֿון אָט דער תּקופֿה. עס ווערט דאָרט בעיקר געשילדערט דאָס יידישע שטעטל פֿון די לעצטע צענדליקער יאָרן פֿון 19טן יאָרהונדערט, אין זייַן גליוער און סטאַבילן טראַדיציאָנעלן קאָלאָריט, וואָס ווערט גאָר זעלטן אויפֿגעטרייסלט.

אַנדערש ווי אין זייַנע העברעיִשע דערציילונגען פֿילט מען דאָ אַ געוויסע

נטיה צו אידעאַליזאַציע פֿון אַט דעם ניט־ווײַטן עבֿר פֿון דער ייִדישערווירקלעכקייט מיט איר שלמותדיקייט און אויטאַריטאַרישקייט. אַזעלכע אָפּ־קלאַנגען פֿון נאָסטאַלגיע, וואָס זײַנען ווי פֿאַרוועבט אין די באַמערקונגען פֿון דעם דערציילער־געשטאַלט, זײַנען ניט־ענלעך צו יענע טענדענצן פֿון פּראָטעסט און בונטאַרישקייט לגבי דער טראַדיציאָנעלער סבֿיבֿה, וואָס מען געפֿינט אין זײַנע דערציילערישע ווידויים און אָפּהאַנדלונגען אין העברעיִש, — פֿון דער ערשטער סטאַדיע פֿון זײַן שאַפֿן, בײַם סוף פֿון 19טן יאָר־הונדערט. אין ייִדיש פֿילט זיך געוויסער אויסדרוק פֿון בענקעניש נאָך דער אויטענטישקייט פֿונעם ייִדישן לעבן פֿון אַמאָל, גלײַכצײַטיק מיטן בולט מאַכן דעם אַקטועלן קריזיס און פֿונאַנדערפֿאַל פֿון ייִדישן שטעטל און פֿון זײַנע גײַסטיקע און געזעלשאַפֿטלעכע אינסטיטוציעס.

צו גלײַך מיט אַט די קורצע עקסקורסיעס אין דער פֿאַרגאַנגענהייט איז מי״ב פּרינציפּיעל געבליבן געטרײַ זײַן רעוואָלטירנדיקן אויסגאַנגפּונקט; עס קומען דאָ אָבער צו נײַע אַספּעקטן בײַם קלאָר מאַכן זײַנע איבער־צײַגונגען וואָס שייך דעם היסטאָרישן גורל פֿון ייִדישן פֿאָלק און דעם קיום פֿון זײַן קולטור און טראַדיציע. יענע סקעפּטישע אײַנשטעלונג, אָנגעזאַפּט מיט טיפֿן ייִאוש, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין זײַנע פֿריִערדיקע העברעיִשע כּתבֿים, סײַ אין אַ פּערזענלעכער ווידוי־פֿאָרם און סײַ אין אַ בעלעטריסטישער געשטאַלט, איז איצט בולטער געוואָרן אין אַ נײַעם היס־טאָרישן קאָנטעקסט; דאָס אַלץ פֿונעם קוקווינקל פֿון אַ דערציילער, מייַנסטנס פֿאַרקערפּערט אין דער געשטאַלט פֿון אַ באַיאָרטן ייִדן, אַ כּלומרשט שטאַרק פֿאַרוואָרצלטן אין דעם ייִדישן טראַדיציאָנעלן לעבן־שטייגער, וואָס שמועסט געמיטלעך מיט זײַנע לייענער. באַניצנדיק געוויסע מאַסקירונג־מעטאָדן האָט מי״ב גערעדט ניט נאָר צו לייענער פֿון זײַן אייגענעם דור, וואָס האָבן געהאַט אַ הייסן אינטערעס אין דעם בײַט פֿון ווערטן אין ייִדישקייט, און וואָס האָבן זיך גערانגלט מיט זיך אַליין צוליב זייער אַמביוואַלענטער באַציִונג צו די אוצרות פֿון דער טראַדיציע און איר צוציִונג־קראַפֿט. איצט לאָזט אונדז מי״ב הערן זײַנע אידעען דורך דער פֿאַרמיטלונג פֿון זײַן וואָרטזאָגער, וואָס שמועסט מיט אַ פֿאָלקסטימלעך־טראַדיציאָנעלן עולם וואָס האָט גאָר ניט אַזעלכע ווײַט־גייענדיקע כּוונות. פֿאַר אַט דעם פּובליקום האָט ער אויפֿגעקלערט זײַנע געדאַנקען וועגן פֿאָלק ישׂראל, זײַנע לעבנס־באַדינגונגען און זײַן צוקונפֿט. ער האָט דאָ פֿאַרלאָזט זײַן דענקעריש־עסייִסטישן און פּאַטעטיש־פֿאַרנעפּלטן לשון און אים פֿאַרהיטן אויף אַ פֿאָלקסטימלעך־פֿאַרוואָרצלטער שפּראַך, באַזירט אויפֿן טאָג־טעגלעכן לעבן.

פֿון זײַנע ייִדישע כּתבֿים אין וועלכע ער האָט זיך אַרויסגעזאָגט וועגן אַט

די אַקטועלע פּראָבלעמען, דערגייט צו אונדז זיין דאגה און ציטער פאַרן קיום פון ייִדנטום און די אַנגסט פאַר צעפאַלונג, גייסטיק און מאַטעריעל, אין אַווירקלעכקייט וואָס בייט זיך כסדר, אין די יאָרן פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה. אין אַזאַ מין אומעטיקער אַטמאָספער קוקט אַ מאָל צוריק זיין ייִדישלעכער וואָרטזאָגער מיט אַ געוויסער נאָסטאַלגיע צום נאָענטן עבֿר. אַזאַ מין קאָנפֿראָנטאַציע צווישן אַ מאָל און היינט געפינען מיר אין דעם בינטל נאָטיצן זיינע „אַ מאָל און אַצינד," [55] אויסגעסדרט לויט אַן אַנטיטעטישער סכעמע פון כלערליי דערשיינונגען אין דער ייִדישער ווירקלעכקייט וואָס באַטאָנט כסדר דעם קריטישן מצבֿ פון דער אַקטואַליסטישער ירידה און אָפּשוואַכונג, אין פאַרגלייך מיט דעם וואָס איז געווען אַ מאָל.

אין פאַרגלייך מיט זיין אייגענער צייט מאָלט אויס זיין מאַנאָלאָג־געשטאַלט די אַמאָליקע יאָרן מיט זייער שלמותדיקייט. דאָס איז אַ ווירקלעכקייט וואָס מי"ב אַליין האָט פריִער באַקעמפט אין איר פאַרגליווערטקייט. זיין מאַנאָלאָג־געשטאַלט האָט געלויבט דעם חסידישן רבין פון אַמאָליקע צייטן, אין פאַרגלייך מיט דעם געפאַלענעם פרעסטיזש פון זיינע מיט־צייטלער, די חסידישע מנהיגים, וואָס די אמונה איז ביי זיי געוואָרן אַ מין שאַבלאָן. אויך די היינטיקע רבנים זיינען ניט בעסער; אין פאַרגלייך מיט יענע גרויסע למדנים וואָס אַלע האָבן הויך געשאַצט זייער גדולה און בקיאות, איז איצט געפאַלן דער מעמד פון רבנים ביי וועלכע מ'פּילט ניט דעם אמתן תורה־גייסט. די כלי־קודש, וואָס אַ מאָל האָבן זיך אַלע געבענטשט מיט זייער ערלעכקייט און יראת־שמים, זיינען אויך אין אַ שפּלדיקער מדרגה. פּונקט ווי די גייסטיקע רעפּרעזענטאַנטן זיינען אין אַ ירידה, אַזוי אין אויך מיט אונדזער מאַטעריעלן מעמד; דער מסחר און די אַנדערע ייִדישע פּרנסות זיינען גאָר שטאַרק געפאַלן. ניט ווי אין די אַמאָליקע צייטן געפינט ניט קיין ייִד מזל־ברכה אין זיין מי, און אויך אַ שמחה בציבור איז שוין ניט דאָס וואָס אַ מאָל.

אין העברעיִש איז מי"ב באַקאַנט ווי אַ דענקער און פּובליציסט וואָס אינטערעסירט זיך דער עיקר מיט אונדזערע רוחניותדיקע פּראָבלעמען — און ווי אַ בעלעטריסט וואָס אַנטפּלעקט די אינערלעכע וועלט פון מענטשן אין זיינע ניט־געצוימטע נטיות און אינסטינקטן. אין דער אמתן האָט ער זיך אָבער אַ סך אינטערעסירט אויך מיט דעם עקאָנאָמישן קיום און אָבסערווירט דעם ביטערן גראַנגל פון ייִדן פאַר פּרנסה. שפּורן פון זיין לעבעדיקן

55 'יודישע כתבים', ה, זז' 13—33.

אינטערעס קען מען געפֿינען אַפֿילו אין זײַנע העברעיִשע כּתבֿים, אָבער באַזונדער אין ייִדיש.

מי״ב האָט ניט געשטעלט פֿאַר זיך, ווי מענדעלע־אַבראַמאָוויטש בשעתו, קיין קלאָרע רעפֿאָרמאַטאָרישע צילן לגבי דעם ייִדישן עקאָנאָמישן סיסטעם. גלײַכצײַטיק מיטן שילדערן די קאָלעקטיווע דערשײַנונג פֿון ייִאוּשדיקן אַרומ־יאָגן זיך נאָך פּרנסה, זײַנען פֿאַראַן אין זײַנע דערציילונגען און מאַנאָלאָגן פֿאַבולעס און סיטואַציעס וואָס קאָנצענטרירן זיך אַרום דער געשטאַלט פֿונעם יחיד און זײַן גורל, אויפֿן פֿאָן פֿון דעם גראַנגל פֿאַרן קיום. עס טרעפֿט אָז ער פֿלעכט צונויף משפּחה־באַציִונגען, סיטואַציעס פֿון שׂנאה און קאָנקורענץ, וואָס זײַנען אַ מין באַוועגונג־כּוח אין אָט דעם קיום־גראַנגל. עס טרעפֿט אָבער אויך אַז ער האָט געזען אין דעם עקאָנאָמישן מצבֿ פֿונעם יחיד די האַנט פֿון גורל וואָס איז אפֿשר גאַרניט געווען קיין פּועל־יוצא פֿון דעם אַלגעמיינעם עקאָנאָמישן מצבֿ בײַ ייִדן.

מיר מוזן גלייבן באמונה שלימה, זאָגט דער דערציילער (״די בני־שמעון און די בני־לוי״ [56]), אַז עס איז פֿאַראַן אַ באַזונדערער מזל, וואָס דער־נידעריקט און דערהייבט יעטוועדן מענטשן, ווי אים איז שוין באַשערט. אָט דער לוי און שפּעטער אויך זײַנע קינדער און קינדס־קינדער קענען זיך ניט אַרויסרײַסן פֿון זייער שטענדיקער נויט כאָטש זיי באַמיִען זיך ממש אָן אויפֿהער. אָבער אַפֿילו אין די קומענדיקע דורות, גייען שמעון זײַן ברודער און זײַנע יורשים פֿאַרויס פֿון איין הצלחה צו דער צווייטער. מי״ב שילדערט אָבער אויך, דאָ און דאָרט, געשטאַלטן וואָס זײַנען מסוגל צו נעמען זייער גורל אין די אייגענע הענט און באַפֿעסטיקן זייער עקאָנאָמישן מעמד, אַ דאַנק זייער כאַראַקטער און פּערזענלעכער איניציאַטיוו, אומ־אָפּהענגיק פֿון דעם מצבֿ פֿונעם ייִדישן כּלל. אַזוי, למשל, האָט פּאַסירט מיט יענעם יונגן־מאַן, דעם בטלן, וואָס זיצט בײַ זײַן שווער אויף קעסט און וואָס גיט פּלוצעם אַ הויכן שפּרונג צו עקאָנאָמישער אַקטיווקייט אין דער וועלט פֿון מסחר, און איז מצליח (״די התחלה פֿון ראובֿעלע נאַטענזאָן״ *). דאָ איז ניטאָ קיין קאָמפּליצירטע און פֿאַרוויקלטע פֿאַבולע; דער מחבר אָבסערווירט פּשוט דעם איינזײַטיקן גאַנג פֿון כּסדרדיקן באַפֿעסטיקן זיך פֿון דעם עקאָנאָמישן מעמד פֿון אַ יחיד און ברענגט דורך־אַגבֿ גענויע פּרטים און טערמינען פֿון דער וועלט פֿון מסחר, אין וועלכע דער דערציילער ווײַזט אַרויס גרויס בקיאות און באַהאַוונטקייט.

אָט די יחידישע געשטאַלטן און זייער באַזונדערער גורל, ווי אויך דער

56 דאָרטן, ב, זז׳ 55—58.

סיפור־המעשׂה אַליין וועגן זיי, דערשײַנען אויפֿן פֿאַן פֿון אַלגעמײנעם קיבוצישן שטייגער־לעבן אין שטעטל מיט אַלע זײַנע פֿליטערלעך. דער אויפֿמערק איז אויך געלייגט אויף דער טאָפּאָגראַפֿיע פֿון אָרט, אויף דער סיטויִרונג פֿון די גאַסן און דעם אַרכיטעקטאָנישן בוי פֿון די הײַזער, ווו די מעשׂה קומט פֿאָר ("די געפֿלאָצטע סטרונע" *).

אַפֿילו אונטערן שלייער פֿון דעם געמיטלעכן שמועס, וואָס איז פֿאַרווירצט מיט שפּריכווערטער און באַגלייט מיט וויציקער פּיקחות, אַנטפּלעקט זיך אין דער אמתן אַן אומעטיקע מאַנאָטאָנע און גרויע וועלט, מיט אומאויפֿהערלעכע פֿאַרביסענע משפּחה־קריגערײַען און פֿאַרפּלאָנטערטע סיכסוכים, און דאָס אַלץ צוליב אַ קלייניקייט, אָן קיין שום סימן פֿון דער גערימטער ייִדישער סאָלידאַרישקייט און פֿון דעם געפֿיל פֿון בשותּפֿותדיקן גורל — דערשײַנונגען וועגן וועלכע מי"ב רעדט מיט גרויס חשיבֿות אין זײַנע העברעיִשע דער־ציילונגען.

אין אַ באַטײַטיקן טייל פֿון זײַנע דערציילונגען, אין ייִדיש און אין העברעיִש צו גלײַך, אַנטפּלעקט זיך אַן אַטמאָספֿער פֿון אומגליק און קאַטאַסטראָפֿע, פֿונעם העלדס ירידה ווי אַ מין אומפֿאַרמײַדלעכע גזירה פֿון גורל. דאָס קומט צום אויסדרוק אין שולמיתעס טויט פֿונעם גיפֿט פֿון אַ שלאַנג ("שולמית") [57], דעם ברודערמאָרד און די טויטשטראָף פֿון דעם ברודער דעם רוצח, אַפֿילו אין אַ סך יאָרן אַרום ("די צוויי ברידער" *), דער טויט פֿון קינדער, איינער נאָכן צווייטן, ווי אַ שטראָף פֿאַר דער זינד פֿון זייער פֿאָטער וואָס האָט פֿאַרלייקנט זײַן שבֿועה ("דער עונש אָדער די נײַע חולדה ובֿור" *), אינעם פֿאַלן פֿון העלד וואָס שטעלט אײַן זײַן לעבן כּדי צו פֿאַרטיידיקן מיט זײַן גוף אַ גאַנצע עדה ייִדן ("זיידע" *).

דער טויט דערשײַנט דאָ צײַטנווײַז ווי אַ באַוועגנדיקער כּוח פֿון דער גאַנצער דערציילונג און דינט ס'רובֿ ווי אַ סיום־אַנשפּאַר פֿאַר דער פֿאַבולע, ("די געפֿלאָצטע סטרונע" *), אָדער ווי אַ דערשײַנונג וואָס אינספּירירט פֿון דאָס נײַ אַ פּאַראַלעלע פֿאַבולע פֿון מעשׂים וואָס קומען פֿאָר אויף יענער וועלט ("גדי" * ; "זיידע" *).

אַקעגן דעם ניכטערן און דורכדרינגענדיקן קוק אויף דער משפּחהדיקער און עקאָנאָמישערווירקלעכקייט, אין זײַנע מעשׂיות און מאָנאָלאָגן, שילדערט מי"ב אויך אין אַ צאָל פֿון זײַנע ווערק אין ייִדיש סיטואַציעס פֿון אילוזיע און פֿאַנטאַזיע, ווי אַ מין אַנטלויפֿן פֿון דער דערדריקנדיקער רעאַליטעט, וואָס באַגלייט די גורל־געפּלאָגטע מענטשן. אַזוי פֿירט זיך אויף די פֿיגור

57 דאָרטן, א, ז' 23—32.

פֿון זײַן סקיצע "דער ליגנער" *, וואָס קלערט פּשוט אויס פֿאַר זיך סיטואַציעס אין וועלכע ער איז שטענדיק כּלומרשט מצליח. אַן אילוזאָרישער יסוד איז אויך פֿאַראַן אין דער דערציילונג "דער בן־יחיד" *, אין וועלכער די פֿאַר־יתומטע עלטערן רעקאָנסטרויִרן כּסדר די תּקופֿות און סטאַדיעס אין דער היפּאָטעטישער אַנטוויקלונג פֿון זייער בן־יחיד, וואָס איז פֿון זיי אַפּגעריסן געוואָרן נאָך ווי אַ קינד. אָט דער אויפֿפֿיר זייערער נעמט דאַן אַן אַ סכעמאַטיש־מעכאַניסטישן כאַראַקטער.

פּונקט אַזוי ווי מי"ב האָט געהאַט אַ נטיה צו שילדערן די גרויע וואָר און דעם טאָג־טעגלעכן קיום־געראַנגל פֿון זײַנע פּערסאָנאַזשן אַזוי איז ער צו גלײַך געווען פֿאַראינטערעסירט אין דעם עקסטאַטישן מעמד פֿון נשמה־דערהייבונג וואָס אַ טייל פֿון זיי דערגרייכן. אַזעלכע סיטואַציעס זײַנען טאַקע זעלטענער אין זײַנע יידישע כּתבֿים. דוכט זיך, אַז אין יידיש איז די אינ־ספּיראַציע דערצו געקומען פֿון אייניקע פֿון פּרצעס שאַפֿונגען. פֿון דאַנען שטאַמט אפֿשר דער איבערגאַנג צו דער ספֿערע פֿון װוּנדערבאַר־אויסטערלישן ניגון אין "די געפּלאַצטע סטרונע" *; פֿון דאַנען קומט מן־הסתּם יענע עמאָציאָנעלע איבערלעבעניש פֿון תּפֿילה און געזאַנג פֿונעם חזן, וואָס איז אָנגעסקיצירט אין זײַן מאַנאַלאָגישער שילדערונג "דער חזן" *.

צווישן די קאָמפּאָנענטן, אין אינהאַלט און בוי, פֿון מי"בס יידישע דער־ציילונגען איז קענטיק די ראָל פֿונעם פּאַראַדאָקס, סײַ אין דער לעגענדאַרער דימענסיע און סײַ בײַם שילדערן די גאָר נאָענטע ווירקלעכקייט. אַזוי, למשל, אין "דאָס פֿײַפֿעלע" * איז דאָס דאַרפֿסייִנגל וואָס ווערט באַשולדיקט פֿון, די מתפּללים אין חילול־השם, דווקא דער וואָס דרינגט אַרײַן מיט זײַן פֿײַפֿן דורך די טויערן פֿון הימל און עפֿנט זיי ברייט פֿאַר דער תּפֿילה פֿון דער גאַנצער עדה. יענעם משונהדיקן בחור, וואָס אַלע מיאוסן זיך מיט אים און דערווײַטערן זיך פֿון אים, דווקא אים גיט מען אַפּ גרויס כּבֿוד אין די עולמות־עליונים; מען פֿאַרטרויט אים דאָרט אַפֿילו די שמירה אויף איינעם פֿון די טויערן וואָס פֿירן צום ווינאָרט פֿון דוד המלך ("גדי" *). אַלע זײַנען דערשטוינט פֿון פֿאַרוואָגלטן זון וואָס איז כּלומרשט אַראָפּ פֿון גלײַכן וועג און איז פֿאַרפֿרעמדט געוואָרן צו זײַן יידישער סבֿיבֿה, ווען ער גייט אַרויס פֿאַרטיידיקן זײַנע ברידער בשעת אַ פּאָגראָם און שטעלט אײַן זײַן לעבן אין סכּנה, כּדי אָפּצוראַטעווען אַ ספֿר־תּורה ("זיידע" *).

דער פּרינציפּ פֿון פּאַראַדאָקס ווערט קוואַנטיטאַטיוו אונטערגעשטראָכן דורך אַ כּסדרדיק־אײַנזײַטיקער קאָנצענטרירונג פֿון פּרטים ביז מיר דער־גייען צום דעצידירנדיקן קולמינאַציע־פּונקט וואָס איז מסוגל איבערראַשן דעם לייענער. די נטיה צום פּאַראַדאָקס איז פּאַקטיש אַן אינטעגראַלער

קאָמפּאָנענט אין דעם אידעישן געוועב אין אָט די שאַפֿונגען פֿון מי״ב, וועלכער רעוואָלטירט קעגן דער קאָנווענציאָנעלקייט פֿון דער עקסיסטירנדיקער היעראַרכיע פֿון ווערטן אין דער ייִדישער געזעלשאַפֿט.

אין פֿלוג גענומען איז נאָך מי״ב ממשיך אייניקע טיפּישע מאָטיוון וואָס מיר געדענקען גוט פֿון פּרצעס דערציילונגען. אָבער חוץ די סטיליסטישע אונטערשיידן און דעם אַנדערשדיקן טאָפּאָגראַפֿישן פּאָן פֿון דער האַנדלונג, פֿילט מען אין זיי מער מהותדיקע אונטערשיידן אין דער קאָנצעפּציע פֿון דער געשטאַלט און אין דער שילדערונג פֿון איר סבֿיבֿה. בײַביידן געפֿינען מיר אַ טעמאַטיק פֿון משפּחה־לעבן און זײַנע קריזיסן, פֿון קראַנקייט און טויט, און פֿון עקאָנאָמישער נויט; אָבער בײַ מי״ב איז דאָס אַלץ געקומען צום אויסדרוק ניט אויפֿן פּאָן פֿון סאָציאַלע אַנטאַגאָניזמען און עוולות, נאָר בעיקר פֿונעם אינסטינקטיוו־חושימדיקן אויסגאַנגפּונקט פֿון די געשטאַלטן אַליין, וואָס ווערט דאָ נאָר אָנגעוווּנקען.

אין דער סכעמע פֿון די צוויי דימענסיעס, איינע — פֿון דער מיאוסער רעאַליטעט אויף דער ערד — און די צווייטע, די הימלישע, אין דער דערציילונג ״גדי״ * איז אפֿשר פֿאַראַן אַ קלאָרער אָפּקלאַנג פֿון פּרצעס נוסח אין ״באַנטשע שווײַג״, אָבער דאָ פֿעלן יענע בולטע סאָציאַלע אַקצענטן; ווײַל פֿאַר מי״ב איז געווען דער עיקר דער גורל פֿון מענטשן אין זײַנע גלגולים. אין פּרצעס דערציילונגען פֿון דער קעגנוואַרט, איז דער טויט ניט קיין גזירה פֿון אַ שטומען־אַכזריותדיקן גורל, נאָר בעיקר אַ רעזולטאַט פֿון נויט און פֿאַרוואָרלאָזטקייט. אַקעגן דעם לאָזן זיך אָבער באַמערקן אייניקע באַרירפּונקטן צווישן ביידן פֿון סטרוקטורעלן קוקווינקל; ביידע זײַנען נוטה סכעמאַטיש צו אָרגאַניזירן די מעשׂים און רעאַקציעס אין אַנטיטעזעס אָדער אין אַן איינזײַטיקער לינעאַר־ער סעקווענץ.[58] אַזאַ מין איינזײַטיקע אָרגאַניזאַציע פֿון מעשׂים און פֿאַקטן, תּמיד אין דער זעלבער ריכטונג, פֿאַרמינערט זייער באַגלייבטקייט, אַפֿילו ווען די שילדערונגקאָמפּאָנענטן אַליין פֿון ייִדישן לעבן־שטייגער זײַנען פּרטימדיק פֿאַרגעשטעלט. אַקעגן זשע די הימלישע ווירקלעכקייט אין אַ דערציילונג ווי ״גדי״ זעט אויס ווי אַ ביסל אינסצעניזירט. עס פֿעלט איר יענע מיטיש־דעמאָנישע באַגלייבטקייט, וואָס מיר געדענקען נאָך פֿון מי״ב אייניקע העברעיִשע ווערק און עס איז ניטאָ דאָ די איראָניש־שפּילעוודיקע פּערספּעקטיוו פֿון

58 זען: ״אמנות הסיפור של י. ל. פרץ״, אין מײַן בוך ׳סיפור ושורשו׳, רמת־גן 1971, זז׳ 130—132.

פרצן, ווען ער שילדערט די אימאַגינאַטיווע יענע־וועלט אין וועלכער עס ווערן מגולגל זייַנע העלדן.

די יידישע כּתבֿים פֿון מי״ב ברענגען אונדז וויכטיקע דערגאַנצונגען, וואָס דערמעגלעכן דאָס באַנעמען זייַן באַציִונג צו חסידות אין אירע וואַנדלונגען.[59] די ניואַנסן און שאַטירונגען פֿון זייַן צוגאַנג צו חסידות זייַנען געקומען צום אויסדרוק סיי אין טעמעס־אָפּקלייַב און סיי אין דעם שטייגער פֿון זייער בעלעטריסטישער אינטערפּרעטאַציע. כאַראַקטעריסטיש פֿאַר זייַן אינדיווידועלן צוגאַנג איז זייַן יידישע אינטערפּרעטאַציע פֿון דער מעשׂה ״דאָס פֿייַפֿעלע״ *, וואָס איז באַזירט אויף דער חסידישער זאַמלונג ׳קהל חסידים׳, און וואָס איז באַאַרבעט געוואָרן דורך מי״ב אַליין אויך אין צוויי העברעיִשע וואַריאַנטן, אין ׳אגדות וצפֿונות׳ [60] און אין ׳ממקור ישראל׳. אין זייַן יידישן נוסח פֿון אָט דער מעשׂה פֿילט מען זייַן נטיה צו געבן אַ באַזונדערע ראָלע דער געשטאַלט פֿון דערציילער אַליין, לויט דעם נאַראַטיוון שטייגער פֿונעם חסידישן מקור און פֿון מי״ב אַליין אין זייַן העברעיִשער אינטערפּרעטאַציע, אין וועלכער מיר געפֿינען די שפּורן פֿון זייַן אייגענער אידעאָלאָגישער טערמינאָלאָגיע און אינדיווידועלער לעקסיק, ווי אין זייַנע איבעריקע העברעיִשע כּתבֿים. אין יידיש דערשייַנט פֿאַר אונדז דער דערציילער־אינטערפּרעטאַטאָר מיט זייַן פֿרום־פֿאָלקסטימלעכן לשון פֿון אַ חסיד; אָבער די פֿאַרבאָרגענע טענדענץ זייַנע אַנטפּלעקט זיך אויך דאָ, פֿאַקטיש פּאַראַלעל צום נוסח פֿון ׳אגדות וצפֿונות׳, וואָס אַקצענטירט דעם אַנטי־אינסטיטוציאָנעלן יסוד פֿון דער רעליגיעזער איבער־לעבעניש און וואָס אידעאַליזירט דעם גייַסטיקן כּוח פֿון עם־האָרץ, אַפֿילו אין פֿאַרגלייַך מיט דער מדרגה פֿון דעם בעל־שם־טובֿ אַליין.

פֿאַקטיש האָט מי״ב ניט איבערגעלאָזן אין זייַן חסידישער טעמאַטיק אין יידיש קיין צענטראַלע ראָלע פֿאַר דעם צדיק, נאָר ער האָט זיך אינ־טערעסירט דווקא מיט די וואָס נייטיקן זיך אין זייַן עצה ווען זיי זייַנען אין אַ צרה. אין דער דערציילונג ״דער עונש״ פֿילט מען אַ געשפּאַנטע דערוואַרטונג פֿונעם חסיד ערבֿ זייַן באַגעגעניש מיט דעם חוזה פֿון לובלין, ווען ער האָט אַ סך געהאָפֿט אויף זייַן עצה. אָבער ווי אַ צענטראַלע געשטאַלט צייכנט זיך דאָ אויס דער חסיד אַליין, דער חוזר־בתשובֿה, מיט זייַנע איבערלעבענישן און שטימונגען. צום חסידיש־גאָטספֿאַרכטיקן מקור פֿון דער דערציילונג האָט מי״ב צוגעגעבן זייַן אייגענעם קאָלאָריט:

59 זען: ״החסידות בעולמו של ברדיצ׳בסקי״, דאָרטן, זז׳ 116—117.

60 ׳אגדות וצפונות׳, תל־אביב 1960, ז׳ שיא.

דעם אַקצענט אין דער שילדערונג האָט ער געלייגט אויף דעם כּוח פֿונעם אומפֿאַרמײַדלעכן גורל און אויפֿן געפֿיל פֿון מענטשנס אָנמעכטיקייט, וואָס מאַטערט זיך כּסדר אין זײַן עקשנותדיקן גראַנגל פֿאַרן ביאָלאָגישן המשך, כּדי אויפֿצושטעלן אַ דור פֿון קינדער וואָס וועט בלײַבן לעבן. דאָס מאָל געווינט ער אין גראַנגל.

אין אַנדערע דערציילונגען זײַנע אין יידיש פֿון נאָענטן חסידישן שטייגער־לעבן איז ניט ווייניק פֿאַרטונקלט געוואָרן דער אַרעאַל וואָס האָט אײַנגעהילט די געשטאַלטן פֿון אַמאָליקע חסידישע מנהיגים. איצט פֿילט מען דאָ אַן אַטמאָספֿער פֿון וואָכעדיקייט און גרויקייט. די קאָמ־פעטענץ פֿונעם רבין איז נאָך ניט אין גאַנצן פֿאַרבײַ, אָבער זײַן גײַסטיקע אינספּיראַציע איז שוין איצט גאַנץ פּראָבלעמאַטיש. עס טרעפֿט אַז זײַנע עצות ווערן גאָר ניט מקויים און זײַנען ניט בכּוח אומצובײַטן צום גוטן דעם פֿאַרשטערטן שלום־בית (״די פֿיר שטעקנס״ *). פֿאַקטיש זײַנען דאָס רעאַליסטישע שילדערונגען, אָן דער מאַגישער אַטמאָספֿער פֿון אַ מופֿת און אַ ווונדער.[61] דער רבי איז זיך נאָך טאַקע נוהג אַרײַנצומישן זיך אין משפּחה־לעבן פֿון די וואָס קומען צו אים נאָך אַן עצה. אָבער אַט די דערציילונגען מער ווי זיי קומען באַשײַנען און באַזינגען חסידות, קומען זיי דעמאַנסטרירן דאָס אויספֿעלן פֿון וויזיע און אינספּיראַציע אין דער חסידישער וועלט. זייער אמתער תּכלית איז שילדערן דעם מצבֿ פֿון קריזיס אין יידישן משפּחה־לעבן, וואָס פֿירט זיך אָן ליבע — אַ בולטע טעמע בײַ אים אין זײַנע דערציילונגען איןביידע לשונות.

עס טרעפֿט אַ מאָל, אַז די עקסיסטענץ פֿון דעם גלויביקן און תּמימות־דיקן חסיד באַקומט אין אַט דעם מין דערציילונגען אַ פּסעוודאָלעגענדאַרן קאָלאָריט. אַזוי איז מיט ״די געשיכטע פֿון אומגעקערטן פּאַנטאָפֿל״ *, וואָס באַוועגט זיך אַרום אַן אַנעקדאָטאַרישער אַקס פֿון אַ קייט טעותים, וואָס שטאַמען כּלומרשט פֿון דעם שׂטנס שפּיצלעך. אויך דער סטערעאָטי־פּישער נוסח פֿון יראת־שמים איז אָנגעזאַפּט מיט שפּאַסיקע רמזים.

אין ״פּסול געוואָרן״ * פֿאַרשפּילט דער סאָלידער חסיד זײַן אײַנגעפֿונדע־וועטע וועלט צוליב די שטרויכלונגען פֿונעם יצר־הרע און ברענגט צו דעם אַז מענטשן זאָלן זיך פֿון אים אָפּטרייסלען — און אַלץ צוליב דעם וואָס ער האָט געקושט זײַן שנור, די יפֿת־תּואר, פֿאַר מענטשן אין די אויגן. זײַן באַשלוס תּשובֿה צו טאָן און אַרומוואַגלען איבער ווײַטע מקומות שטאַמט גאָר ניט פֿון זײַן רבינס אינספּיראַציע און עצה; אַפֿילו

61 זען אויך: ״וואָס סע טרעפֿט זיך״, ״יודישע כּתבֿים״, א, זז׳ 209—213.

זײַן טיפֿע חרטה קען שוין ניט געבן דעם זינדיקן דאָס געפֿיל פֿון רו און אָנטשפּאַנונג. אַזאַ דערציילונג איז ווייניקער אויסן צו שילדערן דעם חסידישן לעבן־שטייגער, ווי אָפּהיטן די טיפּישע סטרוקטור־סכעמע פֿון די דערציילונגען פֿון מי״ב אַליין: דער מעמד פֿון פֿולער הצלחה וואָס קערט זיך פּלוצעם אָפּ פֿון זײַנע הויפּטגעשטאַלטן צוליב זייערער אָן אומפֿאַרמײַדלעכער זינד און דעם קריטישן קולמינאַציע־פּונקט מיט וועלכן עס הייבט זיך אָן דאָס ניט־געהאָמעוועטע קײַקלען באַרג אַראָפּ.

מי״ב איז געווען פֿאַרבונדן מיט דער טראַדיציע פֿון דער חסידישער מעשׂה, און האָט זיך באַניצט מיט אירע מקורות, צוגעבנדיק זײַן אייגענעם פּירוש. ער האָט אָבער אויך פּאַקטיש בטל געמאַכט איר טראַדיציאָנעלע קאָנסטרוקציע פֿון דעם אינספּירירנדיקן צדיק דעם העלפֿער — און דעם חסיד זײַנעם וואָס ווערט דורך אים געהאָלפֿן. אָט דעם ספֿק אין דער כאַריזמע פֿון די פֿירער פֿון חסידות — און אין איר אידעיִשן יסוד — פֿילט מען אין זײַן שפּעטערדיקער העברעיִשער תּקופֿה און נאָך בולטער אין זײַנע יידישע כתבֿים.

ה. די דערציילער־געשטאַלט אין אירע אַנטפּלעקונגען

די אַקטיווע אָנוועזנהייט פֿון דער דערציילער־געשטאַלט בײַ מי״ב איז ווי אַ רינגעלע וואָס פֿאַרבינדט צווישן ביידע שפּראַכיקע תּחומים. די דאָזיקע געשטאַלט ווערט אויטאָנאָם לגבי מי״ב דעם מחבר אַליין און פֿאַרוואַנדלט זיך אין אַ מין טאָפּל־פֿיגור, וואָס אינטערפּרעטירט כּסדר לויט אירע אייגענע השׂגות די יידישע ווירקלעכקייט, די העלדן אין די ווערק און דעם דערצייל־פּראָצעס אַליין.[62] פֿאַראַן דאָ אַ פּרווו אָנצוהאַלטן אַ לעבעדיקן קאָנטאַקט מיט דעם לייענער עולם[63] און אַ מין מעמואַריס־טיש־אויטאָביאָגראַפֿישער צוריקבליק, וואָס שטרײַכט אונטער דעם צײַט־מרחק וואָס איז פֿאַרלאָפֿן זינט דער געשילדערטער פּאַסירונג.[64] עס טרעפֿט אויך, אַז ער דעפֿינירט זײַן ראָלע ניט מער ווי אַ דערציילער פֿון זכרונות

62 וועגן דער ראָל פֿון דער דערציילער־געשטאַלט אין זײַנע העברעיִשע ווערק, זען: י. אבן, ״מחברם הבדוי של סיפורי ברדיצ׳בסקי״, ׳מאזנים׳, מג (תשכ״ה/ו), זז׳ 376—380.

63 זען: ״בבטן אמם״, ׳כתבי מיכה יוסף בן־גריון (ברדיצ׳בסקי) — סיפורים׳, תל־אביב תש״ך, ז׳ קא.

64 זען אין די דערציילונגען: ״נתן בן נתן״, דאָרטן, ז׳ קכו; ״יעקב טירדין״, דאָרטן, ז׳ קיד; ״שני יוסף״, דאָרטן, ז׳ קיד.

און טרייסלט זיך כּלומרשט אָפּ פֿון דעם סטאַטוס פֿון אַ פּראָפֿעסיאָנעלן מחבר.[65]

אין ייִדיש האָט זיך מי״ב באַנוצט מיט יענע דיגרעסיווע שיטות מצד דער דערציילער־געשטאַלט, וואָס זײַנען שוין געווען באַקאַנט פֿון זײַנע דערציילונגען אין העברעיִש, סײַ לויט זייערע פֿאָרמולעס און סײַ לויט זייער אינהאַלט; דאָ זײַנען אָבער צוגעקומען צו אָט דער געשטאַלט אויך גאַנץ נײַע לבֿושים. די דאָמינאַנטע פּערסאָנאַ, וואָס באַגלייט די דערציילונגען מיט אירע ראַנד־באַמערקונגען, אָדער וואָס שיילט זיך אַרויס פֿון ניט־ווייניקע אַקטואַליסטישע מאָנאָלאָגן, רעפּרעזענטירט מיט זיך אַ ייִדן וואָס איז באַהאַוונט סײַ אין ענינים פֿון ייִדישקייט און סײַ אין לויפֿיקע, טאָג־טעגלעכע ענינים — און זײַן אויסדרוק־פֿאָרם איז אַ פֿאָלקס־טימלעך־פֿרומע. זײַט בײַ זײַט מיט אים איז פֿאַראַן אין פֿאַרשיידענע כּתבֿים זײַנע, בעיקר אין העברעיִש, אַ דערציילער־געשטאַלט וואָס איז טיילווײַז אויטאָביאָגראַפֿיש און צום טייל אויסגעקלערט.

מי״ב אַליין האָט דערקלערט פֿאַר זײַן פֿרײַנד ברענער, אין יאָר 1912, דעם חילוק צווישן זײַנע כּתבֿים מיט זייער פּערזענלעכן הינטערגרונט, ווי „מחניים" למשל, און צווישן זײַנע שפּעטערדיקע כּתבֿים אין העברעיִש און אין ייִדיש, „וואָס אין זיי איז שוין ניטאָ קיין שרײַבער וואָס דערציילט פֿון זיך אַליין, נאָר וועגן געשעענישן און אַ לעבן וואָס דערשײַנען אויטאָנאָם."[66]

אין פֿאַרגלײַך מיט דער טיפּישער שיטה פֿון מי״ב אין זײַנע העברעיִשע דערציילונגען צו רעפּרעזענטירן זײַנע געשטאַלטן אויף אַ רעזומירנדיק־תּמציתדיקן שטייגער, געזען פֿונעם שפּעטערדיקן קוקווינקל פֿון דעם שוין דערוואַקסענעם מחבר, ווערט דורך אים אין ייִדיש קאָנקרעטיזירט די וועלט פֿון זײַנע פּערסאָנאַזשן, ס׳רובֿ דורך אַ מאָנאָלאָגישן הווה בשעת דער מחבר, דער רײַזנדיקער וואָס אינטערוויויִרט, באַגעגנט זיך מיט זיי בשעת זיי זײַנען שוין אין זייער שקיעה־צושטאַנד. ער הערט זיך צו ווי אַזוי זיי ריידן זיך אַראָפּ פֿאַר אים פֿון האַרצן, ווי פֿאַר אַ מענטשן וואָס מען האָט צו אים צוטרוי. אין פֿאַרגלײַך מיט זײַנע העברעיִשע דערציילונגען שילדערן די פּערסאָנאַזשן אין ייִדיש זיך אַליין און זיי אַנטפּלעקן

65 זען: „אחינו אתה", דאָרטן, ז׳ קיט. וועגן דער גרענעץ צווישן אויטענטישע פֿאַקטן און ליטעראַריש־פּסיכאָלאָגישער מאָטיוויק אין די ייִדישע דערציילונגען בײַ מי״ב, זען: ד. סדן, „שלושה סיפורים וסביביהם", ׳אבני גדר׳. רמת־גן 1970, ז׳ 95.

66 ׳מ״י ברדיצ׳בסקי — יוסף חיים ברנר: חליפת אגרות׳, ז׳ 95.

זייער לעבן און גורל, אין זייערע אינטימע מחשבֿות, דורך אַליין־אָבסערוואַציע און מיט אָפֿנהאַרציקייט. אַזוי ווי אין העברעיִש איז אויך דאָ פֿאַראַן אַ שטענדיקער קאָנטאַקט מיטן לייענער מכּוח דעם מעדיום מיט וועלכן דער דערציילער באַניצט זיך. ער גיט אָפּ דעם לייענער אַ דין־וחשבון וועגן זײַנע דערציילערישע כּוונות. אָבער צו גלײַך מיט דעם פֿילט מען דאָ אויך דעם דיגרעסיוון שטייגער פֿון דעם טראַדיציאָנעל־פֿרומען נוסח, וואָס איז מער כאַראַקטעריסטיש פֿאַר די אַמאָליקע סיפּורי־מעשׂיות.

אַ באַטײַטיק אָרט ווערט דאָ אָפּגעגעבן די באַמערקונגען פֿונעם דער־ציילער וועגן זײַן קונסט. עס טרעפֿט אַז ער גרויסט זיך גאָר ניט מיט זײַן שילדערונג־כּוח. אַזוי רופֿט ער אויס אין דער טראַדיציע פֿון פֿאָלקס־דערציילער: "וואָס זאָל איך נאָך אָפּמאָלן שולמיתן — מײַן פּען איז צו שוואַך דערצו."[67] געטרײַ צו אָט דער שיטה פֿון האַלטן זיך כּלומרשט באַשיידן וואָס שייך זײַן אויסדרוק־פֿעיִקייט, באַמערקט ער ווידער מיט אַ פֿאָלקסטימלעך־דערציילערישער פֿאָרמולע אין "דער בן־יחיד" * : "דאָס אַלץ אָפּצומאָלן פֿאַרמאָגט נישט אַ פּען פֿון אַ ילוד־אשה."

אויך די שיטה פֿון האַמעוועגן בכּוונה דעם נאַטירלעכן דערציילעריש־פֿאַבולאַרישן גאַנג ווערט דורך אים באַניצט אין אָט דער דערציילונג "דער בן־יחיד"; טאָמער מיינט דער לייענער אַז די פֿאַבולע איז שוין דערגאַנגען צום סוף, האָט ער גאָר אַ טעות, ווײַל ערשט איצט, מיט דעם כּלומרשטן סיום, הייבט ער אָן צו דערציילן. עס טרעפֿט אויך, אַז שמועסנדיק מיטן לייענער ענטפֿערט ער אויף זײַנע היפּאָטעטישע שאלות בײַם לייענען — וואָס איז דער טעם פֿון דער טעמע אַליין און ער פֿאַרזיכערט אים ממש, אַז זײַנע קשיות וועלן שוין פֿאַרענטפֿערט ווערן אין גאַנג פֿון דערציילן ("גדי").

פֿאַראַן דאָ באַמערקונגען אויפֿן ראַנד פֿון די שילדערונגען וואָס האָבן אַ דידאַקטישן כאַראַקטער. עס טרעפֿט אַז ער איז זיך נוהג אָנצוהייבן מיט אַן אַלגעמיין־מאָראַלישער סענטענץ, וואָס זײַן דערציילונג וועט ווײַטער קאָנקרעט אילוסטרירן, ווי למשל דורך דער העברעיִשער סענטענץ: "אל תהי בז לכל אדם" ("גדי"). די מעשׂה "דער קאָוואַל וואָס האָט פֿאַרסמט זײַן ווײַב", וואָס ער האָט כּלומרשט פֿאַרצייכנט פֿון מויל פֿון דער הויפּטגעשטאַלט אַליין, האָט ער געבראַכט כּדי דער לייענער זאָל זיך

[67] "שולמית", ׳יודישע כתבֿים׳, א, ז׳ 27.

אַראָפּנעמען דערפֿון אַ מוסר־השׂכל.[68] ער זעט אויך פֿאַר זיך די פּאָטענציעלע ספֿקות פֿון דעם לייענער וועגן דער מאָס פֿון גערעכטיקייט וואָס אַנטפּלעקט זיך אין גאַנג פֿון דער האַנדלונג אין זײַן דערציילונג. ער איז דעריבער מקדים צו דערקלערן די שטרענגקייט פֿון דער שטראָף מיט אַ טאָן פֿון גאָטספֿאַרכטיקייט און מיט אַ תּירוץ פֿון אַ כּלומרשטן צידוק־הדין ("דער עונש" *).

דער דערציילער איז אַנגאַזשירט אין דעם דערציילטן ניט נאָר ווי אַן אָבסערוואַטאָר און צוהערער אַליין, נאָר ער האָט אין דעם אַ געוויסן חלק. כאָטש ער איז אַן אימאַגינאַטיווע געשטאַלט וואָס בײַט זיך אין פֿאַרשיידענע ראַמען, דערטראָגן זיך צו אונדז אין אַ טייל מאָנאָלאָגן מיט אַן אויטאָביאָ־גראַפֿישן כאַראַקטער אַפּקלאַנגען פֿון דער פּריוואַטער וועלט פֿון מי"ב דעם מחבר אַליין ("אַ וועלט מיט וועלטלעך" *). ער ברענגט דאָ אַרויס, בײַם ראַנד פֿון דער פֿאַבולע, אייניקע זכרונות וועגן זײַנע ערשטע און שעמעוו־דיקע ראָמאַנטישע געפֿילן אין זײַן קינדהייט, אין אַ שפּעטערדיקער כראָ־נאָלאָגישער פּערספּעקטיוו, געזען פֿון זײַן ווינאַרט אין דער פֿרעמד, צווישן גויים. ער האָט דאָ אויך דערמאָנט דרך־אַגבֿ די מעשׂיות וואָס ער האָט געהאַט געהערט פֿון זײַן מאַמען און פֿאַרצייכנט צו גלײַך מיט בענקשאַפֿט, ווי ווײַט ער האָט צו פֿאַרדאַנקען זײַנע עלטערן פֿאַר אַלץ וואָס זיי האָבן אים באַשאַנקען אין זײַן קינדהייט. בײַ דער געלעגנהייט איז ער אַפֿילו מודה, אַז עס איז געווען אַ נאַרישקייט פֿון זײַן זײַט, אַז ער, אַ רבֿס אַ זון, זאָל פֿאַרלאָזן אָט די ירושה, אַוועקגיין אין דער פֿרעמד און ווערן "אַ גוי".

ראַנד־באַמערקונגען פֿון אָט דעם שטייגער זײַנען אַ געמיש צווישן אינסצע־ניזירטער פּשטות פֿון אַ פֿאָלקס־דערציילער וואָס לאָזט אונדז הערן תּמימות־דיק זײַן מעשׂה און צווישן אַן איראָנישער אָריענטאַציע, וואָס איז פֿאַרבאָרגן צווישן די שורות. אויך אין אָט די "אויטענטישע" דיגרעסיעס וועגן זײַן פּריוואַטן לעבן איז פֿאַראַן ניט ווייניק פֿונעם שפּיל צווישן אימאַגינאַציע און רויערווירקלעכקייט.

אויטענטישע פּרטים, וואָס זאָגן עדות וועגן דעם לעבן פֿונעם מחבר, זײַנען אַרײַנגעפֿלאָכטן דרך־אַגבֿ אין די מאָנאָלאָגן וואָס ער האָט פֿאַרשריבן, בעיקר בשעת זײַן באַזוך אין זײַן היימשטאָט, אין יאָר 1903. זײַנע מיטשמועסער צווישן זײַנע בני־עיר, ס'רובֿ פּשוטע פֿאָלקסמענטשן, דערציילן אָפֿנהאַרציק וועגן זייערע דאגות פֿאַר "רב יאָסל", דעם מחבר אַליין, און בעטן בײַ אים הילף און אַן עצה. כאָטש ער היט אָפּ די דיסטאַנץ פֿון אַ צוהערער וואָס

68 דאָרטן, ז' 144.

רײַסט ניט איבער די רייד פֿון זײַנע מיטשמועסער, פֿילט זיך אָבער גאַנץ קלאָר זײַן אָנוועזנקייט.

אַזוי, למשל, קומט צו אים נאָך אַן עצה אַ דאַרפֿסײַד, אַ כּבֿד־פּה, וואָס האָט געהערט, אַז דער אורח וווינט ערגעץ ווײַט פֿון דאַנען, אין דײַטשלאַנד. ער קען זײַן טאַטן, דעם רבֿ, און דערמאָנט אים זײַנע יוגנטיאָרן.[69] אַן אַנדערער דערמאָנט אים, ווי אַזוי ער איז געזעסן לעבן אים אין חדר, ווען ער איז נאָך געווען אַ קינד און טראַכט זיך אַרײַן ווי אַזוי די צײַט לויפֿט אוועק אומבאַמערקט. ער איז אים אַפֿילו מגלה, ווי אַזוי זײַן ווײַב האָט שוין פֿון לאַנג נבֿיאות געזאָגט, אַז "יאָסל דעם רבֿס" וועט נאָך דערגיין ווײַט.[70]

איינע פֿון זײַנע מיטשמועסערינס, אַן עלטערע ייִדענע, געדענקט נאָך זײַן פֿאַרשטאָרבענע מאַמע, און אויך אים אַליין ווי אַ קליין ייִנגל. זי באַדויערט וואָס די מאַמע זײַנע האָט שוין ניט זוכה געווען צו זען ווי אַזוי ער איז עולה לגדולה געוואָרן, איצט ווען ער איז שוין "אַ דאָקטאָר", און ער איז אַזוי באַרימט צוליב זײַן שיינעם העברעיִש, וועגן וועלכן מען רעדט אין שטאָט. זי גרויסט זיך מיט אים און וואָלט געוואָלט זען אויך אירע זין אין אַזאַ מעמד ("פֿונעם רײַזעביכל: די וועלט איז גרויס" *).

אַן אַנדער ייִד, אַ ירא־שמים, וואָס פּרוּווט אויך זײַן אַ מחבר, קומט צו אים בעטן הילף אַפּצודרוקן זײַן חיבור. אויך אַ "הסכּמה" זײַנע איז אים אוודאי נייטיק, אַפֿילו ווען ער האָט געהערט אַז דער אורח איז אַ דאָקטאָר וואָס איז ניט אַפּגעהיט אין מקיים זײַן די מצוות. ער איז גרייט פֿאַרגעסן וועגן דעם, ווײַל בײַ אים אין די אויגן איז ער נאָך אַלץ געבליבן "יאָסל דעם רבֿס".[71]

אין פֿאַרגלײַך מיט זײַנע ערשטע העברעיִשע דערציילונגען, אין וועלכע זײַן דערציילערישער "איך" אַנטפּלעקט זיך אויף אַן עגאָצענטרישן ווידוי־שטייגער, דערשײַנט דאָ אַזוי אַרום זײַן פּערזענלעכקייט דורך דעם מאָנאָ־לאָג־געוועב, געזען דורך זײַנע בני־עיר; אָט די עפּיזאָדישע אָנגעוווּנקענע זכרונות וועגן אים זײַנען ניט קריסטאַליזירט געוואָרן דערציילעריש און סטיליסטיש. מי"ב אַליין רעאַגירט ניט אויף דער דרויסנדיקער פּערספּעקטיוו

69 "דער דאָרפֿסײַד", דאָרטן, ג, זז' 92—93.

70 "אַ ציגאַר", דאָרטן, ג, ז' 94.

71 "דער בעל־מחבר", דאָרטן, זז' 99—100. דער אייגן־נאָמען פֿון מי"ב ווערט אויך דערמאָנט דורך די מיטשמועסער זײַנע אין אַנדערע מאָנאָלאָגן, ווי: "פֿון טעפּ צו פּאָסע" (דאָרטן, ז' 96), "איידעמס" (דאָרטן), "איציקל" (דאָרטן, ז' 100), וכּדומה.

פֿון זײַן פּערזענלעכקייט; דוכט זיך אַז ער נעמט זי אויף מיט פֿילזאַגנדיקן שווײַגן.

די ראַנד־באַמערקונגען פֿון מי״ב אַליין, אַדער פֿון זײַנע וואָרטזאָגער, באַגרענעצן זיך ניט נאָר צו ענינים וועגן דערציילקונסט אָדער צו אויטאָ־ביאָגראַפֿישע רמזים; פֿאַראַן אין זיי ניט ווייניק דיגרעסיעס פֿון אַן אידעיִשן כאַראַקטער, ס׳רובֿ פֿאַרשלייערט אין אַ דידאַקטיש־פֿרומען נוסח. עס טרעפֿט, אַז עס דערשײַנען דאָ פֿון דאָס נײַ זײַנע מחשבֿות, וועלכע ער האָט שוין בשעתו אויסגעדריקט, קלאָר און מוטיק, אין זײַנע מאמרים און דערציילונגען אין העברעיִש.

אַזוי באַקלאָגט ער זיך, בײַם ראַנד פֿון דער דערציילונג ״שולמית״, אויף דער אָנגענומענער טענדענץ אין דער טראַדיציאָנעלער ליטעראַטור בײַ ייִדן, אָפּגעבן זיך מיינסטנס מיט באַרימטע לײַט, צדיקים און תּלמידי־חכמים, ״אָבער פֿון די וואָס האָבן ליב געהאַט שיינקייט און זײַנען טאַקע אין דעם גרויס, שטייט ווייניק געשריבן.״ [72] אין די באַמערקונגען צו ״דער עונש״ הערט מען אַן אָפּקלאַנג פֿון דער פּראָבלעם וועגן גוטס און שלעכטס — און וועגן דער פּערמאַנענטער שפּאַנונג צווישן זיי אין דער נשמה פֿון מענטשן. די דאָזיקע מחשבֿות דערוויטערן זיך פֿון טראַדיציאָנעל־פֿרומען באַנעם און פֿאַרקניפּן זיך מיט זײַן אייגענער מאָטיוויק אין זײַנע אַנדערע ווערק.

אויך דער פֿאַטאַליסטישער קוק פֿונעם דערציילער וועגן דעם כּוח פֿון גורל, ווי ״זייערע מזלות זײַנען געווען געבייט נאָך דער אייגענער מאָס ווי זײַן מזל, און מען קאָן דאָס נישט מאַכן אַנדערש, כאָטש גיי דראָפּע זיך אויף די גלײַכע ווענט״ [73] — איז אונדז שוין אויך באַקאַנט ווי איינער פֿון מי״בס מאָטיוון.

אין הסכּם מיט די אָנגענומענע דעפֿיניציעס וועגן מי״ב דעם דערציילער קען מען זען אין דער מעשׂה ״דער עונש״ אַ פּרוּוו צונויפֿצוגיסן דעם זשאַנער פֿון אַ חסידישער מעשׂה מיט דער כּמעט־מיטאָלאָגישער וועלט, וואָס אַנטפּלעקט זיך אין די נאַטור־דערשײַנונגען, וואָס באַגלייטן די פֿײַנפֿולע איבערלעבענישן פֿונעם מענטשן. דעם חסידס חרטה־געפֿילן ווערן באַגלייט מיט אַ שלאַקסרעגן, ווי אַ מין אוראַלטער מבול וואָס קומט אָפּ־שווענקען און פֿאַרפֿלייצן די זינד. ס׳ווײַזט זיך אַרויס, אַז מי״ב איז דאָ געבליבן געטרײַ זײַן עקסיסטענציעלן באַנעם אין ביידע שפּראַכיקע תּחומים,

72 ״שולמית״, דאָרטן, א, ז׳ 26.

73 ״די בני־שמעון און די בני־לוי״, דאָרטן, ב, ז׳ 58.

ניט געקוקט אויף זײַן דעקלאַרירטער כּוונה אָפּצוטיילן צווישן זייער מהות און אינהאַלט.

אין געוויסע באַמערקונגען מצד דער דערציילער־געשטאַלט אין זײַנע ייִדישע כּתבֿים לאָזט זיך פֿילן אַ גרויסע סענסיטיווקייט לגבי דער היסטאָרישער צײַט־דימענסיע. ער באַצייכנט דעם קנופּ צווישן איין תּקופֿה און דער צווייטער, כאָטש דער כראָנאָלאָגישער מרחק צווישן זיי איז גאָר אַ ווײַטער. לויט אָט דער אַנאַכראָניסטישער קאָנצעפּציע, וואָס איז בולט אַנטוויקלט און אילוסטרירט געוואָרן אין זײַנע העברעיִשע כּתבֿים, עקסיסטירט אין אַ ייִדיש שטעטל אַ קעגנזײַטיקע באַציִונג צווישן צוויי צײַט־קאָנצענטרען — פֿון קדמוניותדיקע צײַטן און פֿון דער נאָענטער ווירקלעכקייט. אָט די קעגנזײַטיקע באַציִונג איז גורם בײַ אים צו דער אַקטואַליזאַציע פֿון אונדזער אַלטן עבֿר און צו דער אַרכאַיִזאַציע פֿון דער נאָענטער ווירקלעכקייט.

די צײַט־פֿאַרבינדונג אין זײַנע היסטאָרישע דערציילונגען און אגדות אין ייִדיש שטיצט זיך ניט נאָר אויפֿן אויפֿדעקן העראָיִשע מעשׂים אין אַלע צײַטן; אויך מענטשלעכע שוואַכקייטן און חטאים עקסיסטירן אַ מאָל און הײַנט צו גלײַך, אַפֿילו אין דער אַמאָליקער אידעאַלער צײַט, ווען דאָס פֿאָלק ישׂראל איז געזעסן אין זײַן היימלאַנד. אין דער דערציילונג "טרערן" *, פֿון די צײַטן פֿון בית־שני, ווײַזט אָן דער דערציילער אויף מעשׂים פֿון לוקסוס און פֿאַרשווענדערישקייט און באַמערקט אַז אויך אין יענע צײַטן האָט מען זיך געפֿירט אַזוי ווי הײַנט און די דעמאָלטיקע ירושלים איז גאָר ניט געווען אַזוי פֿול מיט יושר און גערעכטיקייט.

פּונקט אַזוי ווי מי״ב פֿירט אַריבער, אין זײַנע דערציילער־באַמערקונגען, די אַקטואַליסטישע נעגאַטיווע דערשײַנונגען אין דער ייִדישער עדה אין דעם עבֿר פֿון דער אַמאָליקער מדינה, ווײַזט ער אָן אויך אין ייִדיש ניט איין מאָל אויף די וואָרצלען פֿונעם עבֿר וואָס זײַנען פֿאַרבאָרגן אין דער געשילדערטער אַקטואַליסטישער ייִדישער ווירקלעכקייט. דער חסיד וואָס האָט געזינדיקט און דערוואָרט זײַן באַגעגעניש מיט דעם חוזה פֿון לובלין, שטעלט זיך פֿאָר אין זײַן דמיון, אַז אָט גייט ער זיך שטעלן פֿאַרן כּהן־גדול, וואָס קען זיך נאָך אפֿשר בייזערן אויף אים, ווײַל ער האָט אים ניט געבראַכט קיין קרבן־מנחה ("דער עונש"). אַ צווייטער חסיד, וואָס גייט אַ ווײַטן מרחק צו זײַן רבין, טוט דאָס כּדי זוכה צו זײַן צו שׂכר־הליכה; ווען דער בית־המקדש איז נאָך געשטאַנען פֿלעגט מען דאָך אויך עולה רגל־זײַן קיין ירושלים אַפֿילו פֿונדערווײַטנס ("די געשיכטע פֿון אומגעקערטן פּאַנטאָפֿל" *).

אויך בײַם כאַראַקטעריזירן זײַנע געשטאַלטן פֿון דער קעגנוואַרט שווימען

בײַם דערצײלער אויף אַסאָציאַציעס מיט געשטאַלטן און סיטואַציעס פֿון פֿאַרצײַטנס. אין אַ קלײן־שטעטלדיק מײדל געפֿינט ער די שײנע מידות, וואָס זײַנען געווען בנמצא "ווען דאָס פֿאָלק ישׂראל איז געזעסן אין זײַן לאַנד". ווען ער לויבט זי, דערמאָנט ער זיך, אַז זי האָט געהאַט די מעלות "פֿון די אמתע בנות־ירושלים" ("אַ וועלט מיט וועלטלעך").

דער שטאַרקער בחור, וואָס גײט אַרויס פֿאַרטײדיקן ייִדן קעגן די פּאָגראָם־כוליגאַנעס אין דעם ייִדישן שטעטל אין רוסלאַנד, איז "דער גלית פֿון די ייִדן", וואָס איז געפֿאַלן טויט פֿון אַ שטײן געשלײַדערט דורך דעם "דוידל פֿון די באָסיאַקעס" ("דבֿורה אָדער דער הספד" *). מי"ב פֿאַרבינדט דאָ אויך צווישן דער ברוטאַלדיקער קעגנוואַרט און די אַמאָליקע געזעצן פֿון דער תּורה וועגן אַרויסגײן אויף מלחמה. עס דערוועקן זיך דאָ בײַ אים אַנטאַגאָניסטישע אַסאָציאַציעס צו דער תּוכחה, וועגן ייִדן וואָס זײַנען שוין ניט מקיים אירע שטראָפֿרייד וועגן אַנטלויפֿן בהלהדיק פֿאַרן פֿײַנד.

מיט אָט די מאָסן פֿון אַן אַרכאַישער טיפּאָלאָגיע באַניצט זיך קודם־כּל מי"ב אַלײן אין זײַנע דיגרעסיעס. ס'טרעפֿט אָבער אַז דאָס געפֿיל פֿון אַזאַ מין שײכות צו דער אַמאָליקער ווירקלעכקײט ווערט באַטאָנט אויך פֿון זײַנע מאָנאָלאָג־געשטאַלטן אַלײן. בשעת זײַן עקסטאַטישער תּפֿילה בציבור זעט יונתן, פֿון "דער חזן" *, זיך אַלײן ווי אײנער פֿון דעם שבֿט לוי, וואָס האָט געזונגען אין בית־המקדש דוד המלכס ניגונים.

דאָס צײַטגעפֿיל, אין זײַן קעגנזײַטיקן קאָנטאַקט צווישן אוראַלטן הײמ־לאַנד און צווישן גלות־שטײגער פֿון שטעטל, איז אײנע פֿון די כאַראַקטעריס־טישע רינגעלעך, וואָס פֿאַרקײטלען בײדע סעפּאַראַטע שפּראַכיקע דימענסיעס אין די ווערק פֿון מי"ב.

ז. דער זשאַנער־קאָלאָריט פֿון די ייִדישע כּתבֿים

אין דעם אינהאַלט פֿון 'יודישע כּתבֿים פֿון אַ ווײַטען קרובֿ' פֿון יאָר 1924 געפֿינען מיר אַ קאַלײדאָסקאָפּ פֿון זשאַנערן, אײַנגעטײלט לויט דער טער־מינאָלאָגיע פֿונעם מחבר אַלײן, און ווײַזט אויס אויך מיט דער עצה פֿון דעם אַרויסגעבער. פֿאַראַן דאָ אַ דיפֿערענצירונג לויטן אינהאַלט, וואָס איז אַוודאי אויך פֿאַרבונדן מיט דער זשאַנערישער פֿאָרם, ווי: "אַלטע מעשׂיות", וואָס זײַנען כּולל אַ נײַע פּערזענלעכע אינטערפּרעטאַציע פֿון חסידישע מעשׂיות, סײַ שוין געדרוקטע און סײַ מינדלעכע, ווי אויך "נײַע געשיכטעס" — קורצע דערצײלונגען פֿון דעם לעבן־שטײגער פֿון ייִדן אין רוסלאַנד פֿון נאָענטן עבֿר.

אַ צענטראַלע פּאָזיציע פֿאַר זיך זײַנען די פֿאַרשיידענע מאַנאָלאָגן, לויט זייער טעמאַטישער דעפֿיניציע, ווי: "פֿונעם האַרצן", "פֿון שווערע צײַטן", "בילדער", "קליינע מעשׂהלעך". דאָס זײַנען פּאַקטיש מאָנאָלאָגישע דערציי־לונגען באַגלייט מיט אַ דערקלערונג פֿונעם מחבר, ווי: "נאָכדערציילט דעם בעל־המעשׂה", אָדער "פֿונעם בעל־המעשׂה אַליין". אויך די אָפּטיילונגען: "בילדער", "קליינע מעשׂהלעך", אָדער "אויפֿצייכענונגען", זײַנען אויך פֿאַקטיש מאָנאָלאָגן, פֿאַרשיידענע לויטן פֿאָרנעם, אויך טעמאַטיש אָדער כראָנאָלאָגיש. צו דעם קומען נאָך צו, פֿאַרשטייט זיך, די איינאַקטערס, "סצענעס און שפּילן", אַ זשאַנער וואָס איז כמעט ניט בנמצא אין די העברעיִשע כּתבֿים פֿון מי"ב. אויך דאָ באַניצט זיך דער מחבר מיט זײַנע זשאַנערישע צוגאָב־ספּעציפֿיקאַציעס, ווי: "אַ בילד", "אַ שמועס", "אַ סצענע", וכדומה.

די שפּורן פֿון דעם מאָנאָלאָגישן נוסח זײַנען קענטיק אויך אין די פּו־בליציסטישע טיילן, ווו דער מחבר, אָדער זײַן פּערסאָנאַ, שמועסן וועגן אַקטועלע פּראָבלעמען. עס טרעפֿט, אַז ער גיט דאָ צו אַ זשאַנערישן קענ־צייכן, ווי "פֿונעם רייזעבּיכל", וואָס זאָגט עדות אַז דאָס אַלץ האָט ער פֿאַרשריבן ווען ער האָט געשמועסט מיט מענטשן בשעת זײַן וויזיט אין רוסלאַנד. דאָס זײַנען פֿאַקטיש אויך טיפּישע מאָנאָלאָגן, כאָטש ס׳רובֿ גאַנץ פֿראַגמענטאַרישע. זייער חשיבֿות וואַקסט מיט זייער געבונדנקייט אין סעריעס.

מי"ב איז זיך אויך נוהג צו באַניצן מיט אונטערקעפּלעך, כּדי צו דערקלערן גענויער דעם אינהאַלט און כּוונה פֿון דער באַהאַנדלטער טעמע. צו דער דערציילונג "די געפּלאַצטע סטרונע" גיט ער צו "אַ מעשׂה מיט צוויי כּלי־זמר", צו "דער אורח" — "אַ מעשׂה־נורא פֿון אַן אומגליקלעכן וואָס האָט זיך געוואָלט נוקם זײַן אין זײַן פֿאָטער". די דערציילונג "גדי" האָט אַן אונטערקעפּל: "אַ מעשׂה מיט אַ מוסר".

אין אַזעלכע טיטל־הוספֿות איז אויך פֿאַראַן אַן אָריענטאַציע אָנצוגיין ווײַטער מיט דער טראַדיציע פֿון פֿאָלקס־מעשׂיות. אין אַ פֿרום־דידאַקטישן נוסח פֿון האַרצרײַסנדיקע געשיכטעס דערפֿירט דאָך מי"ב זײַנע לייענער אונטערן צודעק פֿון אַ יראת־שמימדיקן מוסר־השׂכּל, אָדער פֿון אַ פּאָפּולערן נוסח, וואָס פֿאַקטיש איז ער שוין ניט קיין אויטענטישער, צו זײַנע אייגענע מאָטיוון און אידעאָלאָגישן באַנעם.

דער צוזאַמענהאַנג פֿון מי"ב מיט זײַנע אַלטצײַטיקע ליטעראַרישע מקורים, וואָס פֿון זיי האָט ער געשעפּט דעם מאַטעריאַל פֿאַר אַ טייל פֿון זײַנע דערציילונגען און באַאַרבעטונגען, נייטיקט זיך נאָך אַלץ אין אַ גענויערער

דעשיפֿרירונג. די מעשׂיות פֿון אַ מאָל זײַנען רעלאַטיוו קליין אין צאָל אין ייִדיש. מען געפֿינט אין זיי אַ המשך פֿון דער טענדענץ זיי צוצופּאַסן צום גײַסטיקן באַנעם פֿון מי״ב וואָס לייגט אַרויף זײַן אייגענעם חותם אויף זײַנע מקורות און טוט מיט זיי לויט זײַן אײַנזען. אין ייִדיש קומען נאָך אָבער צו עטלעכע נײַע שטריכן, וואָס זײַנען ניט קענטיק אין זײַנע זאַמלונגען ׳אגדות וצפֿונות׳ און ׳ממקור ישראל׳. אין העברעיִש איז ער געבליבן געטרײַ דער אַטמאָספֿער פֿון די אַלטע מקורות וועלכע ער האָט געניצט, אַפֿילו ווען ער האָט אין זיי געמאַכט שינויים, סײַ אין דער סטיליסטישער פֿאָרמולירונג און סײַ אין דער אַקצענטירונג פֿון יענע ענינים וואָס זײַנען אים פּערזענלעך געווען נאָענט צום האַרצן; די העברעיִשע שפּראַך־שותּפֿותדיקייט, מיט אירע אַרכאַיִשע ניואַנסן, האָט אָבער פֿאַרווישט די באַגריפֿלעכע אונטערשיידן צווישן אַלטן מקור און מי״בס אינטער־פּרעטאַציע.

אַנדערש איז דאָס אָבער אין ייִדיש, ווו די שינויים זעען אויס בולטער און די באַאַרבעטונג רײַסט זיך אָפּ פֿון מקור. אַקעגן דער אימפּערסאָנאַלער פֿאָרם פֿון דעם פֿאַרבאָרגענעם אַלצוויסיקן דערציילער אין העברעיִש, איז ער מוסיף אין ייִדיש אַ מער נאַראַטיווע קאָמפּעטענץ, וואָס דינט אויך ווי אַ מחיצה צווישן לייענער און דעם אַלטן מקור. מיר באַקענען זיך מיט אַ דערציילער־געשטאַלט, וואָס איז באַהאַוונט אין טראַדיציע און אויך אין אונדזער אַלטער ליטעראַטור, דערמאָנט כּסדר די מקורות פֿון אַגדה און מדרש און טײַטשט זיי אויס פֿאַר דעם פֿאָלקס־לייענער אויף זײַן אייגענעם שטייגער. דער תּלמודישער און מדרשישער קערן פֿון מקור צעוואַקסט זיך; אין פֿאַרגלײַך מיט דער תּכליתדיקער קאָמפּאַקטקייט פֿונעם אָריגינאַל איז איצט קענטיק אַ נטיה צו שילדערישער אויסברייטערונג. מען פֿילט די כּסדרדיקע אָנוועזנקייט פֿון דער דערציילער־געשטאַלט, וואָס האָט זיך איצט באַהאָפֿטן מיט דער אַלטער מעשׂה און שטייט אין אַ דעמאָנסטראַטיוון און דעקלאַראַטיוון קאָנטאַקט מיטן לייענער.

אַזוי אַרום זײַנען דאָ צוגעקומען שילדערונגען פֿון פּאָן, סבֿיבֿה און לעבן־שטייגער, כּדי זיי מקרבֿ צו זײַן צו די באַגריפֿן פֿון זײַן מיטצײַטלערישן לייענער. די פֿאַרגאַנגענהייט האָט דאָ פֿאַרלאָרן איר מיטיש־פֿײַערלעכע צושפּיצונג און עס דערשײַנען דאָ גאַנץ קלאָרע טענדענצן פֿון לאָקאַליזאַציע און דערנעענטערונג צו די השׂגות פֿונעם פֿאָלקס־לייענער. דאָ און דאָרט קען מען באַמערקן אַ נייגונג צו דע־העראָיִזאַציע פֿון דער אַלטער צײַט און אירע געשטאַלטן מיט זייערע שוואַכקייטן. דאָ איז אויך צוגעקומען אַ פֿאַרברייטערונג פֿון דער שילדערונג, סײַ פֿון דרויסנדיקן פּאָן און סײַ

פֿון אינערלעכע איבערלעבענישן פֿון די געשטאַלטן — דאָס אַלץ ווי אַ צוגאָב צו דער דיגרעסיווער אינטערפּרעטאַציע מצד דער דערציילער־געשטאַלט.

אַזעלכע שינויים זײַנען קענטיק אין "די צוויי ברידער" *, וואָס איז געבויט אויפֿן מדרש רבה, דברים, פּרשה ואתחנן. די אַנאָנימע געשטאַלטן פֿונעם אָריגינאַל, וואָס זײַנען באַצייכנט מיט די עפּיטעטן פֿון זייער משפּחה־שייכות, האָבן דאָ איצט באַקומען זייערע פּריוואַט־נעמען. די דערציילונג פֿון מדרש וועגן אַ ברודערמאָרד און די אומפֿאַרמײַדלעכע שטראָף צוליב שפּיכת־דמים איז דאָ דערקלערט געוואָרן דורך דעם סכעמאַטישן כאַראַקטעראָלאָגישן אַנטאַגאָניזם צווישן ביידע ברידער: "דער איינער — פֿול מיט תאוות און לײַדנשאַפֿטן, די וועלט וואָלט ער געקאָנט פֿאַרשלינגען; דער צווייטער, ווי זאָגט מען, אַ ריינער מענטש, אַ כשר בלוט. אויף איין זײַט קין, אויף דער אַנדערער — הבֿל", — האָט מוסיף געווען מי"ב דער נײַער איבערדערציילער, דער מפֿרש. אויך די שילדערונג פֿון דעם קריג צווישן ביידן, די קבֿורה־צערעמאָניע און די אויפֿפֿירונג פֿון דער עלנטער מאַמען, ווערן דאָ שטאַרק פֿאַרברייטערט. ווי דער שטייגער פֿון מי"ב זײַנען אויך די נאַטור־עלעמענטן אַקטיוו שותּפֿים צו דעם געשעענעם, ווען ער לאָזט אונדז דערזען די פֿאַרלײַכטערונג וואָס האָט זיך געשפּירט אין דעם אָרום, נאָך דעם ווי די גערעכטיקייט איז אויסגעפֿירט געוואָרן און דער רוצח האָט באַקומען זײַן שטראָף. אויך אין זײַן מאַמעס מויל האָט ער אַרײַנגעלייגט דאַנקרייד צום הימל.

אַ פֿאַרברייטערונג אין שילדערונג און אַ הוספֿה פֿון אידעאָלאָגישן באַלאַסט געפֿינט מען אויך אין זײַן דערציילונג "שולמית", וואָס שטיצט זיך אויף די אַגדות פֿונעם חורבן, לויט אבות דרבי נתן, קאַפּיטל יז.[74] צוויי פֿאַרשיידענע אַגדות וועגן אַ געפֿאַנגענער ייִדישער טאָכטער וואָס האָט געדינט בײַ אַ גוטהאַרציקן גריך און געפֿונען איר טויט פֿון אַ ביס פֿון אַ שלאַנג, דווקא ווען זי איז דורך אים באַפֿרײַט געוואָרן פֿון קנעכטשאַפֿט, באַהעפֿטן זיך אין איין בשותּפֿותדיקער ראָם, וואָס ווערט אַ סך אויסגעברייטערט, סײַ וואָס שייך דעם פֿאַמיליע־אָפּשטאַם פֿון דער הויפּטגעשטאַלט, כאַראַקטער־שטריכן און קערפּערלעכע און גײַסטיקע מעלות. די צעשיידונג פֿון דער געפֿאַנגענער מיט איר האַר ווערט איבערגעגעבן מיט סענטימענטאַלער גוזמא אין פֿאַרגלײַך מיט דעם תּמציתדיקן און געצווימטן נוסח פֿונעם מקור. דערצו איז נאָך צוגעקומען די דיגרעסיווע שיכט פֿון דער

74 דאָרטן, א, זז' 23—32.

שפּעטערדיקער דערציילער־געשטאַלט וואָס שאַפֿט אין דער קורצאָטעמדיקער אַגדה אַ נײַעם ריטעם.

אַ פֿילפֿאַרביקע אָפּטיילונג אין די ייִדישע כּתבֿים זײַנען די מאָנאָלאָגן. מען זעט דאָ אַז זייער מחבר איז געווען באַהאַוונט אין דעם זשאַנער לויט פּרצן און שלום־עליכמען. אָבער ער האָט זיך אויסגעפֿורעמט זײַן אייגענעם נוסח, וואָס קומט צום אויסדרוק אין דער ריידפֿאָרם פֿון זײַנע געשטאַלטן און אין דעם רעגיאָנאַלן פֿאָן פֿאַר זייער פֿאָבולע.

פֿון אָט די מאָנאָלאָגן קריסטאַליזירט זיך אויס אַן אַטמאָספֿער פֿון מענטש־לעכער פּײַן, פֿון קראַנקייט און פֿאַרוואָרלאָזטקייט, אויפֿן פֿאָן פֿון פּרנסה־ און משפּחה־ענינים; כאָטש ס'איז אין זיי פֿאַראַן אַ סך אויטענטישקייט פֿון דער ייִדישער ווירקלעכקייט, זײַנען דאָס פֿאַקטיש בליץ־פֿאָטאָגראַפֿיעס וואָס שאַפֿן ניט קיין שלמותדיקן קאָמפּלעקס; אָבער אין אָט די תּמציתדיקע איבער־בליקן, פֿאַרשריבן פֿונעם פֿאָלקסמויל, דערטראָגט זיך צו אונדז דער אָפּ־קלאַנג פֿון אַ דורכויסיקער ווירקלעכקייט און עס ווערט אין זיי רעזומירט דער עול פֿונעם מענטשלעכן לעבן.

ניט געקוקט אויף דעם אויטענטישן קאָלאָריט פֿון אָט די מאָנאָלאָגישע געשטאַלטן אין זייער לאָקאַלן אָפּשטאַם, פֿעלט זיי דאָך די קינסטלערישע אייגנאַרטיקייט און זיי קריצן זיך ניט אײַן צו שטאַרק אין זכּרון ווי די געשטאַלטן פֿון זײַנע העברעיִשע כּתבֿים. פֿאַקטיש דערשײַנען פֿאַר אונדז קאָליידאָסקאָפּיש געשווינד אַ צאָל געשטאַלטן, איינע נאָך דער צווייטער. פֿאַראַן אין זיי גאָר אַ סך רויער אמת פֿון לעבן, אָבער די פּערסאָנאַזשן רעפּרעזענטירן קאָלעקטיווע סיטואַציעס, אַפֿילו ווען זיי דערציילן וועגן זייערע פּערזענלעכע צרות. דאָס זײַנען פֿאַקטן פֿון לעבן, אָבער עס פֿעלט זיי אפֿשר דער שטעמפּל פֿון אַן איינמאָליקער איבערלעבעניש. צו גלײַך אָבער מיט דעם פֿילט מען אין אָט די שמועסן דעם לעבנס־ציטער אין זײַן ממשותדיקייט און אמתדיקייט.

אין פֿאַרגלײַך מיט זײַן העברעיִשער בעלעטריסטיק, אין וועלכער מי״ב האָט געמאַכט זײַן רעטראָספּעקטיוון און רעזומירנדיקן צוריקבליק צום ייִדישן שטעטל אין זײַן פֿאַרגליווערטקייט אָדער שטעלט עס פֿאַר ווי אײַנגעהילט אין אַן מין מיטישן שלייער — פֿילט מען אין זײַנע מאָנאָלאָגן אין ייִדיש אַ נטיה צו פֿאַראייביקן די פֿריש־צאַפּלדיקע ווירקלעכקייט פֿון זינקענדיקן שטעטל אָנהייב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט.

אין פֿאַרגלײַך מיט זײַנע העברעיִשע דערציילונגען פֿונעם שטעטלדיקן לעבן־שטייגער וואָס צייכענען זיך אויס מיט זייער געדיכטער שילדערישקייט מיט סיטואַציעס וואָס ווערן פֿונקציאָנעל אויסגעניצט, און מיט דער סטי־

ליסטישער קאָנדענסאַציע, בעיקר אין זייער לעצטן נוסח, — איז גאָר אַנדערש מיט די מאָנאָלאָגן; דאָ האָט מי״ב ריידעוודיק געמאַכט זייַנע פּערסאָנאַזשן. זיי זייַנען דווקא כאַראַקטעריסטיש מיט זייער שפּע רייד און אידיאָמאַטיק, ווייַט איבער דער גרענעץ פֿון דער באַהאַנדלטער טעמע, און נאָך דערצו מיט זייער פֿאַרטאָפּלטער דידאַקטיק מיט אירע שפּריכווערטער. אָבער אין אָט דער ווערטער־שפּע פֿונעם פֿאָלקסמויל, אין דער אינטערפּרעטאַציע פֿון מי״ב, איז אויך אינטעגרירט דער עלעמענט פֿונעם וידוי פֿון אַ מענטשן וואָס איז אין אַ צרה און וואָס האָט גרויס צוטרוי צום אויפֿמערקזאַמען מחבר.

אין פֿאַרגלייַך מיט זייַן מעטאָד אויסצומייַדן דעם מאָנאָלאָגישן קאָלאָריט אין זייַנע העברעיִשע דערציילונגען, צוליב די בצמצומדיקע שפּראַכיקע כּלים, וואָס געפֿינען זיך אין זייַן רשות, בשעת ער קומט אויפֿלעבן אין העברעיִש די יִדישע פֿאָלקס־ווירקלעכקייט, איז איצט, אין די מאָנאָלאָגן אין יִדיש, ווי אויפֿגעריסן געוואָרן די שפּראַכיקע דאַמבע, און מי״ב האָט זיך צוגעהערט און אַבסאָרבירט סענסיטיוו יעטוועדן אויסדרוק און שפּראַכיקן אַטריבוט, דירעקט פֿונעם פֿאָלקסמויל. ער האָט זיך דאָ אָפּגעהאַלטן פֿון אַן אָפֿענעם אַרייַנמישן זיך אין אָט דעם פּראָצעס פֿון האַרצ־אויסגוס און איז אַפֿילו געבליבן ווי פֿון דער זייַט; די מאָס פֿון ״מאָנאָלאָגישן קאָנטראָל״ פֿון זייַן זייַט איז אַ גאַנץ שוואַכע און דאָס האַמעווען און אָפּהאַלטן די רעטאָרישע אַקטיוויקייט פֿון זייַנע געשטאַלטן זעט זיך כּמעט ניט אַרויס, כאָטש זייַנע אייגענע נטיות אין טעמאַטישן אָפּקלייַב פֿון אָט די שמועסן אַנטפּלעקן זיך אויך דאָ.

אין פֿאַרגלייַך מיט דער כּמעט־איינהייטלעכער שפּראַך, וואָס מי״ב האָט באַניצט אין זייַנע העברעיִשע דערציילונגען וועגן יִדישן שטעטל, סייַ אין דעם פּאַטעטיש־עמאָציאָנעלן ערשטן וואַריאַנט זייערן און סייַ אין דעם שפּעטערדיקן, לעצטן, געקירצטן און עמאָציאָנעל־געצוימטן נוסח, ווייַזט זיך אַרויס אין יִדיש זייַן נטיה צו אַ סטיליסטישער פֿילפֿאַרביקייט, אין הסכּם מיט דער אויפֿפֿירונג פֿון זייַנע פּערסאָנאַזשן. גלייַכצייַטיק אָבער איז ער מקפּיד זיך צו באַניצן נאָר מיט אַ גערעדטן פֿאָלקסיִדיש, ווייַל מען קען אפֿשר אויפֿווייַזן אַז צווישן זייַנע געשטאַלטן אין יִדיש זייַנען גאָר ניט בנמצא, אַזוי ווי אין העברעיִש, קיין יוגנטלעכע, אינטעלעקטועלע און בלאָנדזשענדיקע אינטעליגענטן, וואָס מאַטערן זיך מיט גייַסטיקע פּראָבלעמען פֿון יהדות. אויך די פּערזענלעכע וועלט פֿונעם מחבר אַליין ווערט דאָ, ווי שוין געזאָגט, נאָר עפּיזאָדיש אַנגעווונקען.

אַקעגן דער איינזייַטיקער אַליין־אָבסערוואַציע מצד דער מאָנאָלאָגישער

געשטאַלט, וואָס שילדערט אַפּ פֿאַרן מחבר איר מעמד צווישן מענטשן, האָט זיך מי״ב באַמיט צו דערגיין אויך צו אַ מער פֿילזײַטיקער באַלײַכטונג פֿון זײַנע געשטאַלטן מיט דער הילף פֿונעם דראַמאַטישן זשאַנער, אין זײַנע איינאַקטערס אין ייִדיש. דאָ לאָזט ער יעטוועדן פּערסאָנאַזש פֿון די אַנטאַ־גאָניסטישע צדדים פֿאַרמולירן זײַן שטעלונג און אָפּשאַצונג פֿונעם מצבֿ, געזען פֿון אייגענעם קוקווינקל. אַזוי אַרום האָט ער דאָ געמינערט פֿון דער אַבסאָלוטער קאָמפּעטענץ מצד דער מאָנאָלאָגישער געשטאַלט. אַ חותם פֿון באַלאַנסירונג און אַפֿילו פֿונעם אָפּזאָג צו משפּטן די העלדן אין זייער אַנטאַגאָניסטישער קאָנפֿראָנטאַציע איז קענטיק אין די דאָזיקע איינאַקטערס. ס׳רובֿ פֿון זיי, ווי ״שלום געוואָרן״, ״פֿאַרן בית־דין״, ״די שבֿועה״ *, ״אַ נאָכמיטאָג בײַם רבֿ אין שטוב״ * — זײַנען שילדערונגען פֿון לאָדן זיך פֿאַרן בית־דין פֿון קעגנערישע צדדים וואָס קומען צום רבֿ נאָך אַ פּסק. פֿאַקטיש ווערט דאָ דעמאָנסטרירט דאָס אויספֿעלן פֿון זײַן אויטאָריטעט, וואָס ער איז גאָרניט מסוגל אויפֿצווינגען אויף די צדדים. אין פֿאַרגלײַך מיט אַנדערע זשאַנערן אין וועלכע ער האָט רעזומירט אויף אַ רעטראָ־ספּעקטיוון אופֿן דאָס געשעענע און אויפֿגעדעקט מענטשלעכע גורלות אין זייער אַנטוויקלונג, פֿאַרקלענערן די איינאַקטערס אַ סך דעם טעמפּאָ פֿון די געשעענישן. מי״ב ווי אַ דראַמאַטורג האָט זיך צוגעקוקט פּעדאַנטיש צו יעטוועדן פּרט פֿון דער פֿירונג און פֿון געשפּרעך פֿון זײַנע געשטאַלטן. אין די גרענעצן פֿון אַ קליינעם צײַטאָפּשניט האָט ער זיך אַרײַנגעלאָזט אין פּרטימדיקע פּאָן־שילדערונגען פֿון דער בינע מיט אירע ריין־רעאַליסטישע רעקוויזיטן.

ז. וועגן די סטיליסטישע און טעקסטועלע פּראָבלעמען פֿון די ייִדישע כּתבֿים

כאָטש מי״ב האָט, ווי געזאָגט, קאַטעגאָריש אונטערגעשטראָכן די אַנדערש־קייט צווישן ייִדיש און העברעיִש און האָט כּסדר געטענהט אַז די העברעיִשע עלעמענטן אין ייִדיש האָבן גאָר אַן אַנדער באַטײַט ווען זיי דערשײַנען אין דעם נײַעם שפּראַכיקן קאָנטעקסט, האָט ער זיך פֿונדעסטוועגן אַליין באַניצט גאַנץ אָפֿט מיט העברעיִזמען, ניט פֿאַרשמאָלצענע אין ייִדיש, און גלײַכצײַטיק פּאַראַלעל איבערגעזעצטע אין ייִדיש. אָט די אויסערלעכע צונויפֿמישונג צווישן ייִדיש און העברעיִש האָט גאָר ניט געשטאָמט בײַ אים פֿון דער שוועריקייט צו געפֿינען אַ פּאַסיקע אַלטערנאַטיוו אין גערעדטן ייִדיש; אַזאַ מין שפּראַכיקער קאָנגלאָמעראַט קומט אַ מאָל בײַ אים כּדי

צו כאַראַקטעריזירן די גײַסטיקע געשטאַלט פֿון דעם דערציילער, וואָס דערשײַנט אין אַ יראת־שמימדיקן לבֿוש, און אַ מאָל אויך צוליב דער באַהאַנדלטער טעמע אַליין.

פֿאַראַן דאָ ניט ווייניק אַזעלכע פֿאַרבינדונגען צווישן גאַנצע פֿראַזעס אין ייִדיש און העברעיִש אין זײַן חסידישער מעשׂה "דער עונש אָדער אַ נײַע חולדה ובֿור" *. עס טרעפֿט דאָ, אַז דער אָנהייב פֿון אַפּזאַץ איז אַ צוויי־שפּראַכיקער, דער מקור מיט אַ דרשנישער איבערזעצונג צוזאַמען, אין אַ סימולטאַנישן צוזאַמענשפּיל צווישן אַ ביבלישן תּמציתדיקן סטיל און אַ קאַמענטירנדיקן פּאַראַלעלן ייִדישן נוסח וואָס האַלט זיך אַלץ אין איין אויסברייטערן. אין אַזאַ מין צווייִשפּראַכיקן נוסח דערשײַנט דער דערציילער מיט זײַן פֿרומען טאָן (למשל: "ווי זאָגט דער פּסוק: ואפיצכם בגוים! און איך וועל אײַך צעשפּרייטן אונטער די פֿעלקער, ועבֿרתם מגוי אל גוי וממלכה אל ממלכה, און איר וועט גיין פֿון איין פֿאָלק צום אַנדערן און פֿון מדינה צו מדינה. זאָגט איר גלות אַפּריכטן, מוז מען אַפּריכטן, מוז מען אָפּקומען פֿאַר אַ זאַך, זאָל מען אָפּקומען; אַ ייִד איז קיין שני־למלך נישט, כאָטש ער קומט אַרויס פֿון אַבֿרהמען.").

מען קען דאָ אויך געפֿינען אַ המשך פֿון דער צווייִשפּראַכיקער שיטה ווי זי איז בנמצא אין אייניקע דערציילונגען פֿון א. מ. דיק און אויך בײַ שלום־עליכמען, פֿון אָנהייבן יעטוועדן פֿראַגמענט מיט אַ העברעיִשן זאַץ צוזאַמען מיט זײַן גענויער, ווערטערלעכער איבערזעצונג, ווי למשל: "ויהי בצעדו על סף משכן בית הצדיק, און ווי ער האָט באַטראַכטן די שוועל פֿון ר' יצחקל — — — ותוארו כתואר פני אלהים, און דאָס פּנים האָט געשײַנט ווי בײַ אַ מלכות."

פֿאַראַן דאָ אויך אַן אָריענטאַציע איבערצוזעצן דעם העברעיִש אין אַן אידיאָמאַטיש־בילדערישן ייִדיש, וואָס דערווײַטערט זיך פֿון דעם פּאַראַלעלן העברעיִשן נוסח, ווי: "וישב זרח בפחי נפֿש, און זרח איז אַוועקגעפֿאָרן אַהיים מיט אַ שווער האַרץ", אָדער דורך אַ פֿאָלקסטימלעכער פּאַראַפֿראַזע: "לא כהתה עינו ולא נס ליחו, נישט אַ פּיפּס האָט ער געטאָן, און דער וועג ווערט אַלץ שווערער". די פֿאַרבינדונג צווישן ביידע שפּראַכיקע ספֿערעס ווערט דאָ אָנגעהאַלטן דורך אַ פּסעוודאָ־איבערזעצונג, באַניצנדיק זיך מיט אַ פֿאָלקסווערטל, ווי: "אָבער לא לעולם חוסן. אויך די פֿרומסטע נשמה איז נישט פֿון אײַזן". פֿאַראַן אויך אַ סינטאַקטישע און אינהאַלטלעכע אויס־ברייטערונג אין ייִדיש אין פֿאַרגלײַך מיט העברעיִש, ווי: "לא מצא כלום. און אין קיין שום אָרט האָט זיך נישט באַוויזן אַ מענטש וואָס זאָל אים זאָגן דעם טעם פֿון גיין."

אַט די דערשײַנונג פֿונעם אַרײַנדרינגען פֿון ניט־אַבסאָרבירטן העברעיִש, פֿון טאָפּלשפּראַכיקייט לויט דער טראַדיציע פֿון טײַטש־חומש און פֿון די סיפּורי־מעשיות געפֿינט מען מײנסטנס אין זײַנע באַאַרבעטונגען פֿון תּלמוד און מדרש (ווי: "די צוויי ברידער" אָדער "חתן־כּלה"). אין דער אמתן באַניצט זיך מי"ב אין זײַן ייִדיש מיט צוויי סטילן: פֿון איין זײַט זײַנען זײַנע דערציילונגען אָנגעזאָפּט מיט העברעיִשע פֿאָרמולירונגען געשעפּט פֿונעם ספֿר. אָבער אין דער מאָנאָלאָגישער ספֿערע זײַנער איז ער געניגט צו אַ רעאַליסטישן, ניט־איבערקלײַבערישן נוסח פֿון אַ ריידשפּראַך, וואָס איז באַלאָדן מיט רוסיציזמען און אוקראַיִניזמען, צווישן זיי באַניצטע אין ייִדיש און צווישן זיי ווילדגראַז. אַט דער שפּראַכיקער געמיש פֿאַרשטאַרקט אפֿשר נאָך מער די פֿאַלקסטימלעכע אויטענטישקייט פֿונעם טעקסט, אָבער עס פֿעלט אים דאָ און דאָרט די נאַטירלעכע באַהעפֿטונג פֿון פֿרעמד־שפּראַכיקע קאָמפּאָנענטן. אַזוי געפֿינען זיך זײַט בײַ זײַט אין די ייִדישע כּתבֿים פֿון מי"ב דער מער־קאָנטראָלירטער ייִדיש פֿונעם דערציילער און דער ייִדיש וואָס קומט גלײַך פֿונעם פֿאָלקסמויל, פֿון זײַן היימשטאָט און איר סבֿיבֿה (די אויסדרוקן אין רוסיש און אוקראַיִניש זײַנען פֿאַרצייכנט אינעם גלאָסאַר).

כאָטש די ליטעראַרישע אַקטיוויטעט פֿון מי"ב אין ייִדיש האָט זיך געפֿירט פֿון צײַט צו צײַט לויטן בחפֿזונדיקן טעמפּאָ פֿון די טאָגצײַטונגען אין וועלכע ער האָט זיך באַטייליקט, זײַנען דאָך פֿאַראַן קלאָרע סימנים, אַז ער האָט זיך משתּדל געווען אָפּהיטן זײַן אייגענעם סטיל, בעיקר וואָס שייך זײַן דיאַלעקטיש־לאָקאַלן קאָלאָריט, וואָס איז דאָ און דאָרט פֿאַרווישט געוואָרן צוליב דער אינטערווענץ פֿון רעדאַקטאָרן און קאָרעקטאָרן, וואָס האָבן זיך צום ערשטן מתעסק געווען מיט זײַנע פּובליקאַציעס. ביז איצט האָט מען נאָך לגמרי ניט געהאַט באַמערקט דעם פֿאַקט, אַז ניט נאָר אין זײַנע העברעיִשע כּתבֿים זײַנען פֿאַראַן וויכטיקע טעקסטועלע וואַריאַנטן צווישן איין עדיציע און דער צווייטער; אויך אין ייִדיש שטויסן מיר זיך אָן אויף שינויים, וואָס זײַנען ראוי באַהאַנדלט ווערן. עס טרעפֿט אויך, אַז מי"ב ענדערט זײַנע פֿאָרמולירונגען צוליבן דרוק פֿון דער רוסישער צענזור, ווי למשל אין זײַן דערציילונג "דבֿורה, אָדער דער הספּד"*, וואָס איר טעמע איז דער זעלבשוץ פֿון דער ייִדישער יוגנט אין רוסלאַנד בשעת די פּאָגראָמען פֿון יאָר 1905.[75]

75 פֿאַרגלײַכן דעם וואַריאַנט, פֿאַרעפֿנטלעכט אין 'טאָגבלאַט' (לעמבערג), דעם 23סטן יוני 1907 מיט דעם נוסח אין זײַנע 'יודישע כּתבֿים'.

אַט די וואַריאַנטן אין ייִדיש זײַנען מײנסטנס שפּראַכיקע. פֿאַראַן דאָ אויך מער קאַרדינאַלע שינויים, סײַ השמטות און סײַ הוספֿות. אונטערשיידן אין פֿאַרגלײַך מיטן ערשטן דרוק זײַנען קענטיק ניט נאָר אין דער עדיציע פֿון 1924, נאָר שוין אויך אין דער אויסגאַבע פֿון יאָר 1912. די שינויים זאָגן דאָ עדות סײַ אויף זײַן שטרעבן צו סטיליסטישער איינהייטלעכקייט און סײַ אויף אַ מער פּינקטלעכער קאָרעקטור, כּדי צו באַזײַטיקן דרוקפֿעלערן און אומגעוווּנטשענע תּיקונים פֿון זײַנע פֿריִערדיקע רעדאַקטאָרן.

אין אייניקע פֿון זײַנע דערציילונגען, ווי אויך אַרטיקלען, זײַנען קענטיק לעקסיקאַלע שינויים, וואָס שייך דעם באַניץ מיט ווערטער פֿון דײַטשן, סלאַווישן אָדער העברעיִשן קאָמפּאָנענט פֿון ייִדיש. מען געפֿינט דאָ אויך שינויים אין דער דיאַלעקטישער דיקציע פֿון דער ריידשפּראַך. מי״ב האָט זיך געפֿונען אונטער דער שליטה פֿון דרײַ שפּראַכן; צו זײַן נאַטירלעכער פֿאַרוואָרצלטקייט אין ייִדיש און העברעיִש נאָך זינט די קינדעריאָרן, איז צוגעקומען, מיט זײַנע ערשטע וווּניאָרן אין דײַטשלאַנד, זײַן אינטענסיווע פֿאַרבינדונג מיט דער דײַטשער שפּראַך און ליטעראַטור, וואָס קומט צום אויסדרוק אין זײַנע פּרוּוון צו שאַפֿן אין דײַטש. די דאָזיקע דרײַפֿאַכיקע שפּראַכיקע אָריענטאַציע האָט אויך געהאַט איר השפּעה בײַם קריסטאַליזירן זיך פֿון זײַן סטיל אין ייִדיש, פֿון איין וואַריאַנט צום צווייטן. אָבער נאָך אַלעמען דערקלערט זיך דער דיאַלעקטישער און סינטאַקטישער קאָלאָריט פֿון זײַנע ייִדישע כּתבֿים דער עיקר מיט זייער דאָמינאַנטער מאַנאַלאָגישער טענדענץ.

דער אָרגאַנישער בונד פֿון מי״ב מיט דער דיאַלעקטישער ספֿערע פֿונעם דרום־אוקראַיִנישן ייִדיש האָט געדראַט אויפֿצושטעלן אַ מחיצה צווישן זײַן ווערק און דעם לייענער, וואָס שטאַמט פֿון דער פּוילישער און ליטווישער טעריטאָריע פֿון ייִדיש. קיין וווּנדער ניט, אַז ער האָט געהאַלטן פֿאַר נייטיק דערקלערן זײַן עולם לייענער פֿון דער ערשטער אויסגאַבע פֿון זײַן העפֿטל ׳דער קאָוואַל וואָס האָט פֿאַרסמט זײַן ווײַב׳ פֿאַרשיידענע אויסדרוקן פֿונעם ״באַלטער לשון״, לויט פּרצעס איראָנישער באַמערקונג. ווי: ״קאַליש — אַ מין זופּ; אַ באַנטשערקע — אַ טראָפּקע; אַ פֿרענדזל — אַ מין חלה; טשיכאָן — גוייִשער הערינג; אַ טשעריק — אַ רויז״.[76] שפּעטער, ווען די דערציילונג איז אַרײַנגענומען געוואָרן אין דער עדיציע פֿון זײַנע ייִדישע כּתבֿים, האָט ער איבערגעלאָזט אַט די לאָקאַליזמען, אָבער שוין ניט געזאָרגט זיי צו דערקלערן פֿאַר זײַנע לייענער.

76 ׳אַ מעשׂה פֿון איינעם וואָס האָט פֿערסמט זײַן ווײַב׳, וואַרשע 1902, זז׳ 6, 8, 9, 10.

בהסכּם מיט זײַנע גרונטפּרינציפּן װעגן מהות פֿונעם פֿאָלקסייִדיש לאָזט זיך באַמערקן מי״בס נטיה צו באַזײַטיקן פֿון זײַנע כּתבֿים אױסדרוקן פֿון דײַטשן אָפּשטאַם און פֿאַרבײַטן זײ מיט אַ פּאַראַלעלן העברעיִשן אָדער סלאַװישן עקװיװאַלענט. עס קען אפֿשר זײַן, אַז אױך די אַרױסגעבערס פֿון דער לעצטער עדיציע פֿון די ייִדישע כּתבֿים האָבן דערצו צוגעלײגט אַ האַנט.

אַזױ אַרום װערן געביטן אין דער עדיציע פֿון יאָר 1924 די װײַטערדיקע אױסדרוקן: דערצערגען — אַרײַנברענגען אין כּעס; [77] פֿאָטער — טאַטע; [78] אַ לױב — אַ שבֿח; [79] יעצט — אַצינד; שװעל — גאַנעק; [80]

פֿאַראַן דאָ אױך אָרטאָגראַפֿישע שינױים פֿון אַ דיאַלעקטישן כּאַראַקטער װען ער איז מבֿטל די דיאַלעקטישע אָרטאָגראַפֿיע פֿונעם פּױלישן ייִדיש און פֿאַרבײַט זי מיט אַ מער צוטריטלעכער אָרטאָגראַפֿיע פֿאַר ייִדיש־לײענער פֿון אַנדערע מקומות. אַזעלכע שינױים זײַנען ספּעציעל קענטיק אין זײַן דערצײלונג ״אַ קניפּל״, װאָס איז דערשינען אין דעם העפֿטל ׳שמועסן׳ אין װאַרשע אין 1902, װי: ״װאָב — װײַב; האַנט — הײַנט; שראַבער — שרײַבער; האַנטיגע — הײַנטיקע; אַראַן — אַרײַן; שװאָגט — שװײַגט; געמיסט — געמוזט; בײט אײַך — כ׳בעט אײַך; אַ פֿאָג — אַ פֿײַג; דאַן — דײַן; מאַנע — מײַנע; זאַן — זײַן״, אדג״ל.

עס זײַנען אָבער אױך בנמצא אין די ערשטע פּובליקאַציעס פֿון זײַנע כּתבֿים שפּורן פֿון דעם װילן פֿון אירע רעדאַקטאָרן צו פֿאַרטושן די ספּעציפֿישע סימנים פֿון מי״בס דיאַלעקט, װײַל זײ האָבן געװאָלט פֿאַראײנהײטלעכן די שפּראַך און אױסלײג פֿון זײערע אױסגאַבעס. קײן װוּנדער ניט, אַז אין דער סופֿיקער עדיציע געפֿינט מען סימנים פֿון אַן אומגעקערטן פּראָצעס, פֿון צוריקברענגען אױסדרוקן צו זײער פֿריִערדיקן דיאַלעקטישן קאָלאָריט פֿונעם אוקראַיִנישן ייִדיש. אַזױ האָבן זיך שפּעטער אומגעביטן די הילפֿסװערטער: ״עס איז — סי; מען — מי״. אָט די דערשײַנונג אין איר גאַנצן פֿאַרנעם דאַרף נאָך לינגװיסטיש אױסגעפֿאָרשט װערן.

צװישן די ייִדישע כּתבֿים, אין װעלכע עס באַמערקן זיך גאַנץ באַטײַטיקע װאַריאַנטן, זײַנען באַזונדער בולט די טעקסטועלע שינױים װאָס ער האָט געמאַכט אין דער דערצײלונג ״דער עונש אָדער אַ נײַע חולדה ובֿור״, צום

77 ׳יודישע כּתבֿים׳, ד, ז׳ 127.

78 דאָרטן, ג, ז׳ 101.

79 דאָרטן, ו, ז׳ 32.

80 דאָרטן, זז׳ 8—9.

ערשטן מאָל פֿאַרעפֿנטלעכט אין המשכים אין דער טאָגצײַטונג 'דער פֿרײַנד', אין יאָר 1905 (נוסח א'), און שפּעטער אין דער עדיציע פֿון די 'יודישע כתבֿים' פֿון יאָר 1912, וואָס איז אויך דערשינען אין דער זעלביקער פֿאָרם אין דער פּולער עדיציע פֿון 1924 (נוסח ב').

די בולטע שינויים צווישן ביידע וואַריאַנטן פֿון "דער עונש" באַשטייען, צווישן אַנדערע, פֿון דעם צוגאָב פֿון אַ פּאַראַלעלער העברעיִשער פֿאָרמו־לירונג אין אָנהייב פֿונעם זאַץ, וואָס פֿאַרשטאַרקט דעם פֿרום־טראַדיציאָנעלן קאָלאָריט פֿון דעם דערציילטן. אַזוי, למשל, צום געזאָגטן אין נוסח א': "ביסטו פֿון שטויב און וועסט ווערן פֿון שטויב", גיט ער שפּעטער צו דעם העברעיִשן מקור, מיט אַ געוויסן שינוי: "יסודך מעפֿר וסופֿך לעפֿר" צו זײַן ייִדישן פּאַראַלעל און ענדערט דעם ריטעם פֿונעם זאַץ דורך דעם נײַעם ווערטער־סדר: "פֿון שטויב ביסטו און שטויב וועסטו ווערן."

די פֿריִערדיקע תּמציתדיקע פֿאָרמולירונג: "אָבער ווידער גיב איך אַ פֿרעג: משפּט דען גאָט ברוך־הוא אָן אַ דין?" ווערט אין צווייטן נוסח פֿאַרברייטערט און עס ווערט צוגעגעבן צו איר אַ צווייִשפּראַכיקע למדנישע פֿאָרמאַציע, און אין איר אינטעגרירט זיך דער תּלמודישער מקור צוזאַמען מיט אַן אויסברייטערונג אין דער איבערזעצונג און אינעם פּירוש: "אָבער תּיכּף גיב איך מיר צוריק אַ פֿרעג: וכי חשוד קודשא־בריך־הוא ליעבד דינא בלא דיינא? איז דען גאָט דער שופֿט רמים, וואָס קוקט אויף צדק און משפּט, חשוד צו נעמען מענטשן און זיי שטראָפֿן אומזיסט און אומ־נישט?"

אויך דאָ פֿילט מען די בפֿירושע טענדענץ צו פֿאַרבײַטן ווערטער און פֿראַזן פֿון אַ דײַטשן אָפּשטאַם מיט זייער העברעיִשן עקוויוואַלענט, ווי למשל: קעגן זײַנעם אַ ברודער — בין אדם לחברו; דער באַרמהאַרציקער און דער גוטער — איז ער טאַקע דער אל חנון ורחום; זײַנע וווּנדער — די נסים ונפֿלאות; באַרויִקט — מחזק געווען, אאַז"וו.

אין דעם איבערגאַנג פֿון נוסח צו נוסח זײַנען דאָ אויך קענטיק שינויים, השמטות און הוספֿות. מי"ב האָט אויסגעמעקט אַ פּרטימדיקע קריטיק פֿונעם ייִדישן טראַדיציאָנעלן לעבן, געצילט אין די צבֿועקעס וואָס גרויסן זיך מיט מקיים זײַן מצוות און דערדריקן גלײַכצײַטיק דעם אָרעמאַן. אויפֿן אָרט פֿון דער פּרטימדיקער אַלגעמיינער דיגרעסיע האָט מי"ב איצט איבערגעלאָזט נאָר איין זאַץ מיט שטראָפֿרייד.

אין דעם נײַעם וואַריאַנט פֿון "דער עונש" געפֿינען זיך אויך אייניקע הוספֿות, וואָס שטימען שוין ניט אין גאַנצן מיט דער קריטישער רעאַקציע לגבי חסידות וואָס איז דערווײַל פֿאַרגעקומען בײַ מי"ב. אין דעם

נוסח ב׳ פֿון יאָר 1912 געפֿינען מיר דווקא שינויים מיט אַ בפֿירושער אידעאַליזאַציע־טענדענץ, ביים צוגעבן נייע פּרטים צו דער געשטאַלט פֿונעם חוזה פֿון לובלין, צו ווען דער חסיד באַציט זיך מיט אמתן יראת־הכּבֿוד. אויך דער געשפּאַנטער געשפּרעך צווישן זיי איז אין צווייטן נוסח פּרטימדיקער.

אין דעם סופֿיקן נוסח פֿון ״דער עונש״ האָט מי״ב אַריינגענומען אויך אַנדערע שילדערונג־הוספֿות, פֿון דעם וואָס עס טוט זיך אין דעם חסידס האַרצן ווי אויך אַרום אים (ווי למשל, דער פּרימאַרגן פֿון זיין אַרויסלאָזן זיך אין וועג אַריין, כּדי מקיים צו זיין דעם רבינס געבאָט, אָדער זיינע הרהורים וועגן מענטש און בהמה וואָס דינען גאָטביידע צו גלייך).

״דער עונש״, אין זיין שפּעטערדיקן וואַריאַנט, איז אויך אַ באַלערעוודיקע אילוסטראַציע פֿאַר דער אַנטוויקלונג פֿון מי״בס טענדענץ צו פֿאַרשטאַרקן אין זיין יידישן טעקסט דעם העברעישן עלעמענט. אויך די דערציילער־געשטאַלט זעט דאָ אויס צו זיין מער אַנטוויקלט און אויטאָנאָם.

מי״ב איז ניט געווען גלייכגילטיק צו פּראָבלעמען פֿון אָרטאָגראַפֿיע פֿון זיין יידיש. ער האָט זיך אַפֿילו געאַמפּערט צוליב דעם מיט זיינע רעדאַקטאָרן און זיך באַמיט מבֿטל מאַכן די שינויים וואָס זיי האָבן אַריינ־געטראָגן אין זיין אידיאָמאַטיש־פֿאָלקסטימלעכער שרייבפֿאָרעם. אויך דאָ האָט ער לויט זיין איינזען געפֿונען דאָס אַריינדרינגען פֿון דער דייטשער טענדענץ אין יידיש, ווי ער האָט געטענהט. ״איך מיין — זאָגט ער אין אַ בריוו צו משה קליינמאַן וואָס האָט זיך מטפּל געווען מיטן פֿאַרעפֿנטלעכן זיינע כּתבֿים אין יידיש — אַז אָט די פֿאָרעם פֿון מיין אָרטאָגראַפֿיע איז גאָר יידישלעך — און איר זענט דווקא נוטה צום דייטשן צד.״ ער בעט ביי אים דעריבער ער זאָל בייטן זיין אָרטאָגראַפֿיע נאָר ווו עס איז אים באמת נייטיק — ״און איר זאָלט מיר לאָזן שרייבן אויף מיין שטייגער״.[81] נאָר ווייזט אויס, אַז על־פּי־רובֿ האָבן זיך זיינע רעדאַקטאָרן ניט שטאַרק גערעכנט מיט אָט דעם ווונטש; נאָר אין דער לעצטער עדיציע פֿון זיינע כּתבֿים פֿון יאָר 1924, האָבן זיך ווידער באַוויזן זיינע אייגענע ספּעציפֿישע סימנים אויף אַן איינהייטלעכן שטייגער.

81 אין זיין בריוו צו אים פֿון דעם 16טן יולי 1907, ״אגרות סופרים״, ׳העולם׳, כג (1935), נומ׳ ג.

יידישע כּתבֿים

פֿון אַ ווײַטן קרובֿ

טרערן

אַ מעשה פֿונעם חורבן *

צו יענער צײַט, ווען דער בית־המקדש איז נאָך געשטאַנען און ירושלים איז געווען גרויס און די ייִדן זענען נאָך געווען אַ מלוכה, טאַקע אַן אמתע מלוכה מיט מלכים־ושׂרים, און מען איז געזעסן בײַ זיך אין דער היים, איש תּחת גפֿנו, איטלעכער האָט זיך געהאַט אַ שטיקל ערד, און גלות איז גאָרנישט געווען ווי הײַנט, — האָט געוווינט אין אַ דאָרף אין גליל אַ ייִד, וואָס האָט געהייסן טובֿיה בן אליעזר. און ער האָט געהאַט אַ ווײַנגאָרטן און האָט געמאַכט ווײַן, און זײַן ווײַן איז געווען גוט און באַקאַנט און האָט געהאַט אַ שם. אַזוי איז אים געגאַנגען גוט, און ווען נישט דאָס, וואָס ער האָט נישט געהאַט קיין קינדער, וואָלט ער קיין מאָל נישט געהאַט קיין זאָרג; און חנה זײַן ווײַב איז געווען גוט און פֿרום און האָט נישט מהרהר געווען אויף השי״ת. אַלע יאָר פֿלעגן זיי עולה־רגל זײַן קיין ירושלים צו פּסח, צי צו שבֿועות, צי צו סוכּות, און ברענגען אַ קרבן, אַ מאָל טאַקע גאָר ביכּורים און גוטע ווײַנטרויבן פֿונעם אייגענעם ווײַנגאָרטן. חנה, אַז זי איז געקומען אין דער גרויסער שטאָט, וואָס די כּהנים און די שׂרים און טאַקע דער מלך אַליין האָבן דאָרט געוווינט, און ס'איז געווען אַ פּראַכט און ס'איז געווען אויף וואָס צו קוקן, איז זי זיך נישט פֿאָרגעקומען קליין אין אירע דאָרפֿסקליידער; און פֿון די בנות־ירושלים מיט זייער רײַכטום און צירונג און זײַדענע קליידער, טאַקע פּשוט פֿאַרפּוצט, ווי הײַנט אין די גרויסע שטעט מיט מאָדעס, איז זי לחלוטין נישט נתפּעל געוואָרן, און ס'איז איר נישט געקומען אויף דער מחשבֿה צו וועלן אויך זיך אָנטאָן אַזוי. זי איז געווען אַ כּשרע דאָרפֿס־נשמה, ווי זי איז אויפֿגעוואַקסן ריין, אַזוי איז זי געבליבן ריין. טובֿיהן אָבער איר מאַן, כאָטש ער איז געווען אַן ערלעכער און אַן איש־ישר, אָבער אַ מאַנספּאַרשוין, האָט ירושלים מיט אירע סאָלדאַטן, מיט די חצוצרות און מיט די טראָמפּייטן און דעם גאַנצן טאַראַראַם פֿון אַזאַ שטאָט מרובה־באוכלסין, מיט אַזוי פֿיל מענטשן, פֿאָרט בעסער געפֿעלן, ווי דאָס לעבן אין דאָרף. דאָס

* אַרויסגענומען פֿון דער גמרא.

הייסט, זאָגן האָט ער ניט געזאָגט: איך וויל בעסער וווינען אין ירושלים, איידער אין גליל אין אַ דאָרף; און קיין מאָל האָט ער דערפֿון ניט גערעדט מיט זײַן ווײַב חנהן, אָבער אַ הרהור איז אים אַ מאָל אַזוינער געקומען, ווי זאָגט מען, אַ מחשבֿה: מ׳איז פֿאָרט אַ מענטש, און אַז מ׳זעט ירושלים אַלע יאָר בתּפֿארתּה, קאָן זי שוין געפֿעלן!

פֿונדעסטוועגן איז ער זיך ווײַטער געזעסן אין גליל אויף זײַן ווײַנגאָרטן, האָט געאַרבעט און השגחה געגעבן אויף דעם ווײַן און נאָך געפֿלאַנצט נײַע ווײַנשטאָקן; און ווער ווייסט, אויב ער וואָלט דאָרט ניט אָפּגעלעבט די גאַנצע יאָרן און וואָלט געשטאָרבן און צו קבֿורה געקומען דאָרט לעבן זײַן ווײַנגאָרטן, ער און זײַן ווײַב חנה. וואָס זשע טוט גאָט? מוז זיך חנה אַ מאָל פֿאַרקילן אויף אַזאַ וועג קיין ירושלים, קראַנק ווערן אויף דער אמתן און שטאַרבן, קוים דערלעבט פֿערציק יאָר. דאָס האָט טובֿיהן שטאַרק געטראָפֿן, און אַז ער איז צוריק אַהיים געקומען אַליין צו זײַן ווײַנגאָרטן אין גליל, איז אים געוואָרן שרעקלעך אומעטיק, ער האָט שוין מער ניט געפֿילט אויף זיך דעם עול אויפֿצושטיין צו זײַן אַרבעט, אַכטונג געבן אויף די קנעכט, און אַז די קנעכט האָבן געזען, אַז קיינער קוקט ניט, האָבן זיי טאַקע געאַרבעט אַבי ווי. אַזוי איז דער ווײַנגאָרטן צוריקגעגאַנגען און טובֿיה האָט אַ קוק געטאָן, אַז ס׳איז קיין תּכלית ניט, און מרה־שחורהדיק איז אים געוואָרן אַזש צום משוגע ווערן, האָט ער זיך מיישבֿ געווען און האָט פֿאַרקויפֿט דעם גאַנצן ווײַנגאָרטן מיט דעם הויז, מיט דעם ווײַנקעלער. און כאָטש ער האָט באַקומען דערפֿאַר אַ שטיק געלט, האָט ער דאָס געטאָן מיט אַ שווער האַרץ, וואָרעם ס׳איז געווען נחלת־אָבֿותיו. געטרייסט האָט ער זיך, אַז ער וועט אַצינד קאָנען ציִען קיין ירושלים און דאָרט וועט אים ניט זײַן אַזוי אומעטיק.

אָנגעקומען קיין ירושלים מיט אַ סך געלט, האָט זיך טובֿיה געקויפֿט אַ הויז און שענערע מעבל, ווי ער האָט געהאַט דאָרט אין גליל, און האָט געפּרוּווט זיך אײַנצולעבן. און אַזוי ווי ער איז געווען געניט אין ווײַן, האָט ער אָנגעהויבן צו מאַכן מסחרים מיט ווײַן און פֿלעגט קומען אויף דעם גרויסן מאַרק, וואָס איז געווען אין ירושלים, און איז דאָרט זיך צונויפֿגעקומען מיט מענטשן און מיט גרויסע סוחרים.

און כאָטש ס׳איז אַ ווייטיק צו זאָגן, מוז איך מודה זײַן, אַז ירושלים פֿון דעמאָלט איז ניט געווען אַזוי פֿול מיט יושר און צדקה. אמת, שמעיה ואַבֿטליון זענען טאַקע געזעסן און האָבן געלערנט און געפֿלאַנצט ייִדישקייט אין בית־המדרש. אָבער אויף די גאַסן האָט עס אויסגעזען גאָר אַנדערש. די צדוקים, די דעמאָלטיקע אינטעליגענץ, און די גבֿירים האָבן שטאַרק אין זין געהאַט די וועלט, און האָבן געמאַכט גרויסע נסיעות קיין גריכנלאַנד און

רוים און דאָרט האָבן זיי זיך אָפּגעלערנט נײַע מנהגים... אַ סך האָבן פֿאַרביטן די ייִדישע בגדים און בײַ זיך אין דער היים גערעדט גריכיש און רוימיש. דער הויף מיט דער קעניגלעכער פֿאַמיליע פֿון הורדוס האָבן זיך אויפֿגעפֿירט גאַרניט ווי ייִדן, און געבויט האָט מען גימנאַזיעס און טעמפּלען מיט זײַלן ווי מען איז דאָס גאַרניט געוווינט אין דער הייליקער שטאָט. דאָס איז אָבער נאָך ניט אַלץ. צו אַזאַ לעבן אין ווילטאָג מוז מען האָבן אַ סך געלט, און אַז מען האָט דאָס ניט, מוז מען עס פֿאַרט קריגן, און דעמאָלט נעמט מען עס צו בײַ אַנדערע... אַזוי איז געקומען, אַז די רײַכע האָבן אָוועקגענומען בײַ די שוואַכע זייער פֿאַרמעגן, און קיינער האָט פֿון זיי ניט געקאָנט קומען אין געפֿענקעניש אַרײַן. יאָ, ס'איז געווען אַ דור...

איך קאָנט פֿאַרשטיין, אַז בײַ אַזאַ לעבן זענען די בנות־ציון אויך ניט מער געווען דאָס וואָס אַ מאָל. שיין זענען זיי געווען אָבער ס'איז ניט געווען די לויטערקייט פֿון אַמאָל און ניט די ריינקייט פֿון אַמאָל... ניין, פֿאַרשײַטע נקבֿות זענען דאָס געווען, זיך געוווינט צו פּוץ און צו לוקסוס, און אָנגעטאָן אין די טײַערסטע קליידער פֿון דער וועלט מיט אַלע קונצן... און אַז ישעיה און אַלע נבֿיאים, וואָס האָבן געלעבט פֿאַרן ערשטן חורבן און האָבן אויך ניט געזען בעסערס פֿאַר די אויגן, וואָלטן דעמאָלט אויפֿגע־שטאַנען, וואָלטן זיי געקאָנט זאָגן זייערע שטראָפֿרייד אַ סך שאַרפֿער ווי פֿריִער און אַ סך ברענענדיקער. אַזאַ לעבן איז געווען דעמאָלט אין ירושלים!

צו אַזאַ צײַט, ווען גאָט איז שוין דערצאָרנט געווען אויף אַלע די, וואָס לעבן אַזוי, און ס'האָט אים שטאַרק פֿאַרדראָסן אויף זײַן פֿאָלק, וואָס גייט ניט אין זײַנע וועגן און איז גאַרניט מער דאָס הייליקע פֿאָלק, ווי ס'שטייט אין דער פּרשה קדושים, פּונקט פֿאַרקערט: מותרות אויף שריט און טריט, צונעמען בײַם בעל־חובֿ דאָס לעצטע בענקל, אַפֿילו דעם יתום און אַלמנה אויסצוזויגן, אָבי זיך אַליין צו באַרײַכערן, און צניעות שוין גאַרניט, גאָר להיפּוך ולהיפּוך, — יאָ, אין אַזאַ צײַט קומט טובֿיה בן אליעזר אין דער אויסגעלאָסענער שטאָט ירושלים פֿון זײַן שטילן ווײַנגאָרטן און ווערט אַ סוחר. אַזאַ סבֿיבֿה איז ניט געווען פֿאַר אים און ער האָט ניט געדאַרפֿט אַהין צו קומען.

אין אַ יאָר אַרום, ווי טובֿיה איז געזעסן אין ירושלים און האָט זיך שוין באַקענט מיט פֿיל מענטשן און געזען האָט ער נאָר דאָס, וואָס ס'וואַרפֿט זיך אין די אויגן, און האָט ניט פֿאַרשטאַנען פֿונעם תּוך, האָט ער חתונה געהאַט און גענומען איינע פֿון די בנות־ירושלים פֿון אַ גוטער משפּחה און אַ גרויסע יפֿת־תּואר. איך וויל נישט זאָגן, אַז חנה איז שוין גאָר אויסגעלעשט געוואָרן פֿון זײַן האַרצן, אָבער ס'ליגט שוין אַזוי אין דער טבֿע פֿון מענטשן

זיך צו טרייסטן. און דאָס אַליין, אַז אַ ייִד פֿון דאַרף איז זוכה צו נעמען אײנע פֿון ירושלים, פֿון דער הויפּטשטאָט אַליין, דאָס האָט טאַקע טוביהן געצויגן צו דער נײַער פֿרוי, און אַ ביסל האָט עס זי צו אים אויך געצויגן. פֿאַר איר, וואָס איז אויפֿגעוואַקסן אין ווילטאָג און אין ליאַרעם, איז געווען אַ מענטש פֿון דעם מין, ווי טוביה בן אליעזר, אַ נײַס. און תּחילת האָט איר טאַקע גוט געפֿעלן בײַ אים. טוביה האָט זי ליב געהאַט און האָט זי מכבד געווען און זי חשוב געהאַלטן און איר געקראָכן אונטער די נעגל און נישט פֿאַרגעסן קיין איין טאָג, אַז זי איז אַ ירושלימער.

ער האָט זיך אָנגעהויבן פֿירן העכער פֿאַר אירעט וועגן, און זי האָט דאָס אַודאי געוואָלט. אַלע וואָך האָט זי זיך געמאַכט נײַע קליידער פֿון טײַערע שטאָף און טאַקע זיך אָנגעטאָן תּענוגים; און אַזוי האָט זי געצוווּנגען טוביהן צו לעבן איבערן כּח. טוביה האָט זי שטאַרק ליב געהאַט און איר ניט געקאָנט אָפּזאָגן. ער האָט איר נאָכגעגעבן אַלע אירע פֿאַרלאַנגען, און זי איז נישט געווען אַ פּיצל דאַנקבאַר, פֿאַרקערט, זי האָט זיך גאַר אָנגעהויבן אָפּצוקערן פֿון אים...

נײן, זי איז נישט געווען די ריכטיקע פֿרוי פֿאַר טוביהן; ער אָבער איז געווען שטאַרק פֿאַרנאַרט אין איר, און ער האָט נישט געזען, וואָס ער האָט בײַ זיך אין שטוב; זײַן האַרץ איז איר בלינד נאָכגעגאַנגען. מ׳פֿאַרשטייט, אַז פֿון אַזאַ פֿירונג האָט זיך באַלד אויסגעלאָזט דאָס געלט, און מ׳הייבט זיך שוין אָן צו פֿאַרדרייען און אָנצוקומען צו אַ מלווה... דעמאָלט איז דאָס פּונקט אַזוי געווען ווי הײַנט.

און יענער מלווה, וואָס טוביה האָט מיט אים געהאַט צו טאָן, איז געווען אַ גרויסער עושר און איז געזעסן אין בית־לחם, לעבן ירושלים. דאָס איז געווען אַ ריכטיקער בלוטזויגער, אַ שלעכטער מענטש בײַ אין האַרצן אַרײַן; אַלץ, וואָס ער האָט פֿאַרמאָגט, איז געווען גזלה און גנבֿה, און בטבֿע איז ער גאָר קיין פֿרומער נישט געווען, אויך וואָס איז שייך צום זעקסטן געבאָט פֿון די עשׂרת־הדיברות... יאָ, דאָס איז געווען אַן אמתער רשע. ער האָט געקענט טוביהס ווײַב נאָך פֿון פֿריִער, וישׂא עיניו אליה, און האָט דערהויבן זײַנע אויגן צו איר.

און אַט דער בית־לחמער האָט טוביהן פֿאַרנאַרט פֿון אַלע זײַטן, האָט אים געליִען געלט און זיך געלאָזט אַלץ איבערשרײַבן אויף זײַן נאָמען. אין יענע יאָרן האָט מען אַזעלכע זאַכן אויך גוט פֿאַרשטאַנען. דערצו האָט ער נאָך אונטערגעשיקט רכילות־טרײַבער צו טוביהן אויף זײַן ווײַב, און אַליין האָט ער זיך כּלומרשט געשטעלט פֿאַר זײַן פֿרײַנד און אים געראָטן, אַז מיט אַזויגער מוז מען זיך גטן. אויסמעקן פֿונעם האַרצן האָט טוביה זי ניט געקאָנט,

פֿאַרקערט, אין תּוך אַרײַן האָט ער זי ליב געהאַט ווי פֿריִער, איר געשטאַלט האָט אים געצויגן צו זיך מיט אַ משונהדיקן כּוח; אָבער על־פּי־דין און אַז מ׳האָט שוין אַזוי גערעדט און ס׳איז גאָר געווען גבֿית־עדות, וישלחה מעל פּניו, און ער האָט זי אָוועקגעשיקט פֿון זײַן הויז און זיך געמוזט מיט איר גטן.

אָן געלט און אַ בעל־חובֿ איבער די אויערן איז טובֿיה אַליין געבליבן אין דער גרויסער פֿרעמדער שטאָט ירושלים; אויך מיט דער ירושלימער האָט ער קיין קינדער ניט געהאַט. טובֿיהן איז אומעטיק, גאַנץ אַליין זיצט ער אין שטוב, און דאָס פּנים פֿון זײַן געשידענער פֿרוי קאָן ער פֿאָרט ניט פֿאַרגעסן... זי איז אים תּמיד געשטאַנען פֿאַר די אויגן, ווי אַן אַפּטוניש. איר ווייסט נישט, ווי גרויס דער כּוח פֿון דער שיינקייט פֿון אַ ווײַב איז אויף אַ מענטשן. מעג ער אַפֿילו זײַן אַזאַ ערלעכער און ריינער מענטש, ווי טובֿיה בן אליעזר.

און דאָ גייט טובֿיה אַרויס אין גאַס און הערט, אַז יענער, זײַן מלווה פֿון בית־לחם, וואָס האָט אים אַליין געראָטן זיך צו גטן, האָט טאַקע חתונה געהאַט מיט זײַן ווײַב די גרושה. נבֿלה בישׂראל! אַזוינס האָט מען נאָך ניט געהערט בײַ ייִדן, אַפֿילו צווישן גרויסע רשעים. און ווי אַזוי טובֿיה האָט די גוטע בשׂורה אויפֿגענומען, איז מיר שוין פֿאַרשפּאַרט צו דערציילן. עס האָט אים געוויינט אין האַרצן...

דער נבֿל פֿון בית־לחם איז אָבער דערמיט ניט יוצא געווען, ביין, ער האָט זיך גענומען אָן טובֿיהן נוקם צו זײַן. איר הערט אַ מעשׂה! אים האָט פֿאַרדראָסן, פֿאַר וואָס טובֿיה האָט פֿריִער חתונה געהאַט מיט זײַן איצטיק ווײַב, און ער האָט אים גענומען קוועטשן און דריקן, אַז ער זאָל אים באַצאָלן די חובֿות. טובֿיה האָט אָבער ניט געהאַט קיין פּרוטה, און דער בית־לחמער האָט צוגענומען בײַ אים דאָס הויז און די גאַנצע כּלי־בית און אים אַפֿילו ניט געלאָזן אַ בענקל. און אַחוץ דעם, ווײַל דאָס אַלץ האָט ניט אויסגערייכט פֿאַר דעם גאַנצן חובֿ, האָט ער גענומען טובֿיהן צו זיך פֿאַר אַ קנעכט, ער זאָל אים אָפּדינען דעם חובֿ. אַזוינע האַרטע דינים זענען דעמאָלט געווען. דער בעל־חובֿ איז געווען גלײַך ווי אַ גנבֿ, און סע שטייט געשריבן: ונמכּר בגנבֿתו, מען זאָל אים פֿאַרקויפֿן פֿאַר דער גנבֿה.

טובֿיהס לעבן אין בית־לחם איז געווען דער ריינער גיהנום פֿאַר אים, כאָטש מ׳האָט מיט אים ניט אַזוי שווער געאַרבעט, און ער האָט נאָר געהאַט צו טאָן מיט אַ קליינעם שימוש, דערלאַנגען דעם אָדון און דער אָדונית דעם בעכער ווײַן צום טיש.

אין דעם שטילן בית־לחם, לעבן דער קאָכעדיקער שטאָט ירושלים איז געזעסן דער מלווה מיט זײַן נײַער שיינער ווײַב אין דעם שיינעם הויז מיטן

גרויסן גאָרטן. און ווען טוביה פֿלעגט ברענגען דעם בעכער ווײַן צו טראָגן און האָט געזען פֿון ווײַטן, ווי זייביידע זיצן אַרומגענומען האַנט אין האַנט, פֿלעגן אים די טרערן אַרײַן אין די אויגן און פֿון די אויגן פֿלעגן זיי פֿליסן אין בעכער אַרײַן...

און אָט די טרערן — זאָגן די חכמים — האָבן פֿול געמאַכט די מאָס פֿון די זינד פֿון די ייִדן, און גאָט האָט ניט מער אײַנגעהאַלטן זײַן צאָרן און האָט גוזר געווען, אַז דער בית־המקדש זאָל חרובֿ ווערן און די שטאָט ירושלים זאָל פֿון פֿײַנד אײַנגענומען ווערן.

און דורך דעם עוון האָט טיטוס גובֿר געווען, ניט דורך זײַנע לעגיאָנען.

די צוויי ברידער

אַ מעשׂה פֿון מדרש

סע איז פֿאַראַן אַ פּסוק אין חומש: שופך דם האדם באדם, דמו ישפך. פֿאַרטײַטשט: ווער ס׳פֿאַרגיסט דאָס בלוט פֿון אַן אַנדער מענטשן אומזיסט און אומגעשט, דער זאָל נישט שטאַרבן מיט זײַן אייגענעם טויט. די טבֿע אַליין דערמאָנט אים זײַן חובֿ. און כאָטש ס׳קומט אַ מאָל אויס, אַז אַ רוצח ווערט גערעטעוועט און גאָט שטראָפֿט אים ניט תּיכּף נאָך דער רציחה, ווײַזט זיך דאָס נאָר אַזוי אויס, אָבער אין דער אמתן קומט שוין אַ מאָל זײַן צײַט, און ס׳טרעפֿט אים די האַנט פֿונעם אייביקן ריכטער.

*

אין מדרש־רבה צום חומש דבֿרים לייענען מיר אָט אַזאַ מעשׂה: ס׳איז געווען אַ מאָל אין אַ דאָרף אַן אַלמנה, רות האָט זי געהייסן מיטן נאָמען, און זי האָט געהאַט פֿעלד און בהמות. און געאַרבעט האָבן בײַ איר דינסטן און קנעכט, און זי האָט זיי גוט געצאָלט און טאַקע ניט געאַרבעט מיט זיי עבֿודת־פּרך, וואָרעם זי איז געווען אַ מענטש מיט רעכטשאַפֿנדיקייט. דער יושר און די חיובֿים פֿון אַ מענטשן זענען בײַ איר געווען די אמונה. אין דער וועלט מוז זײַן רעכט, פֿלעגט זי זאָגן, קיינער טאָר ניט קרימען דעם אַנדערן אויף אַ האָר, קיינער טאָר ניט אַוועקנעמען בײַם אַנדערן, קיינער טאָר ניט אויפֿהייבן זײַן האַנט אויף דעם אַנדערן... און האָט זיך אירס אַ קינד געקריגט מיטן קנעכט, און דער קנעכט איז געווען גערעכט, האָט זי ניט געקוקט אויף איר בלוט און פֿלייש. נושא־פּנים זײַן, אַפֿילו זיך אַליין, דאָס איז בײַ איר ניט געווען. יאָ, אַזוינע מינים פֿרויען האָבן מיר געהאַט אַ מאָל.

רות האָט געהאַט צוויי ייִנגלעך, איינער האָט געהייסן שמעון און דער אַנדערער האָט געהייסן יעקבֿ. און זיי זענען געווען די לעבעדיקע ירושה פֿון איר מאַן. אַז איר מאַן האָט געלעבט, זאָגט מען, האָט זי געהאַט מיט אים אַ שווער האַרץ. אָבער נאָר איינער פֿון די זין האָט געהאַט אין זיך די ווילדקייט פֿונעם פֿאָטער און דאָס איז געווען שמעון. דער ייִנגערער ברודער, יעקבֿ, איז אויך ניט געווען קיין נעבעך, אָבער ער איז ניט געווען אַזאַ כּעסן ווי שמעון. שמעונס כּעס איז געווען למעלה־מן־הטבֿע. אים צו זען רײַטנדיק

אויפֿן פֿערד, צי אַרויספֿאָרן אויפֿן טויג, האָט מען דערקענט, אַז דער כּעס קאָכט אין אים; אַלץ, וואָס ער האָט געטאָן, האָט ער געטאָן מיט כּעס. יעקבֿ האָט מורא געהאַט פֿאַרן ברודער, אָבער נאָכגעבן מיט רצון האָט ער ניט געקאָנט. אַ מענטש, וואָס טוט קיינעם ניט קיין עוולה, קאָן ניט פֿאַרטראָגן, אַז מען זאָל אים טאָן אַן עוולה; אָבער שמעון איז געווען תּמיד דער תּקיף איבער אים, און וואָס ער האָט געוואָלט, האָט ער אויסגעפֿירט, און שלא־על־פּי־דין. גאַרניט, טו עפּעס. ווי אַזוי די מוטער רות האָט פֿון דעם געליטן, באַדאַרף איך אײַך ניט דערציילן.

ויהי היום, האָבן זיך ביידע ברידער צעקריגט. זעכצן יאָר זענען זיי שוין אַלט געוואָרן, דער איינער — פֿול מיט תּאוות און לײַדנשאַפֿטן, די וועלט וואָלט ער געקאָנט פֿאַרשלינגען; דער צווייטער, ווי זאָגט מען, אַ ריינער מענטש, אַ כּשר בלוט. אויף איין זײַט קין, אויף דער אַנדערער — הבֿל. און דאָס זענען צוויי ברידער...

ווי געזאָגט, זיי האָבן זיך ביידע צעקריגט. ווער ווייסט, טאָמער איז דאָס גאָר געווען אַ פּוסטע זאַך און זיי וואָלטן געקאָנט צוריק שלום ווערן. אָבער מסתּמא איז באַשערט געווען, אַז שמעון זאָל אויסלאָזן זײַן צאָרן. שמעון האָט אָנגעהויבן צו שעלטן זײַן ברודער און דערנאָך אים צו שלאָגן; און אַז יעקבֿ האָט זיך ניט געלאָזן, איז שמעון נאָך מער אַרײַן אין כּעס. ער האָט אַרויסגעכאַפּט אַ שאַרף מעסער פֿון בוזעם אַרויס און האָט עס אַרײַנגעשטאָכן זײַן ברודער אין האַרצן אַרײַן.

יעקבֿ האָט געגעבן אַ מוראדיקן געשריי און איז געפֿאַלן אויף דער ערד. און אַז די מוטער רות איז אַרײַנגעשפּרונגען פֿון דעם הינטערשטן חדר, האָט דאָס וואַרעמע בלוט פֿונעם דערשטאָכענעם זון נאָך געשפּריצט. און דער רוצח איז אַנטלאָפֿן דורך אַן אָפֿענער טיר...

*

שטיל און מיט צוזאַמענגעביסענע ליפּן האָט די מוטער פֿון ביידע גענומען אַ ריין גלאָז, האָט עס אונטערגעשטעלט אונטער דאָס שפּריצנדיקע וואַרעמע בלוט פֿון דעם דערהרגעטן זון, עס איז געוואָרן פֿול.

דערנאָך האָט זי צונויפֿגערופֿן די מענטשן אין שטוב. מע האָט אויפֿגעהויבן יעקבֿן פֿון דער ערד, אים אויסגעטאָן די בלוטיקע קליידער, אים אָפּגעוואַשן און אײַנגעוויקלט אין אַ ווײַס לײַלעך. ער איז שוין געווען אַ טויטער.

געיאָמערט און געקלאָגט האָבן אַלע נאָך יעקבֿן. אַלע האָבן אים ליב געהאַט ווי אַן אייגן קינד, וואָרעם ער האָט געהאַט אין זיך די טײַערע מידות פֿון זײַן מוטער און האָט קיינעם ניט געטאָן קיין עוולה. נאָר זײַן מוטער

האָט ניט געוויינט און ניט געקלאָגט. דאָס בלוט אין גלאָז איז געשטאַנען און האָט געזאָטן.

שטיל און אָן טרערן איז די מוטער געגאַנגען צו דער קבֿורה. דאָס גאַנצע דאָרף איז געווען ביי דער לוויה. באַגראָבן האָט מען אים נאָענט פֿון אַ בערגל.

און אויף דעם בערגל האָט רות געלאָזט אויפֿמויערן אַ טורעם פֿון שטיינער און אויבן, אונטער דעם דאַך פֿון טורעם, האָט זי געהייסן מאַכן אַ קליין חדרל, און אַט אין דעם חדרל האָט זי דאָס קאָכעדיקע גלאָז בלוט אַרויפֿגעבראַכט און האָט עס דאָרט אַנידערגעשטעלט.

עטלעכע פֿון אירע געטרייַע קנעכט האָבן זיך געוואָלט לאָזן אויף דער וועלט, כּדי צו זוכן שמעונען, דעם רוצח, וואָס האָט אומגעבראַכט זייַן ברודער, אָבער רות האָט דאָס ניט צוגעלאָזט. וואָס זי פֿלעגט טאָן, איז געווען איינס: איטלעכן טאָג, אַז זי האָט געענדיקט די אַרבעט פֿונעם גאַנצן טאָג, פֿלעגט זי זיך פֿאַרגנבֿענען און פֿלעגט אַרויפֿגיין אין חדרל פֿון טורעם. דאָרט איז געשטאַנען דאָס גלאָז מיט יעקבֿס בלוט און דאָס בלוט האָט שטענדיק געקאָכט, גלייַך ווי ס'קומט נאָר־וואָס פֿון אַ מענטשן.

שטיל פֿלעגט זי דאָרט זיצן און קוקן אויפֿן גלאָז און פֿלעגט קוקן דורכן פֿענצטערל ווייַט איבערן דאָרף, גלייַך ווי זי וואָלט דאָרט עמעצן געזוכט. דאָס פֿלעגט זי טאָן יעדן טאָג, זומער און ווינטער. עס איז אַוועקגעגאַנגען אַ יאָר, דאָס צווייטע, דאָס דריטע. פֿון שמעונען הערט מען גאָרניט, און פּאַמע־לעך הייבן די מענטשן אָן צו פֿאַרגעסן פֿון אים און פֿון דער רציחה. רות האָט אָבער ניט פֿאַרגעסן און ניט אויסגעלאָזט איין טאָג, וואָס זי זאָל ניט אַרויפֿגיין אויפֿן טורעם, אַזוי גוט, ווי אַ פֿרומער ייִד לאָזט ניט אויס קריאת־שמע. אַזוי זענען אַוועקגעגאַנגען צען יאָר נאָך יעקבֿס טויט, און רות קומט אַלע טאָג צום טורעם, און דאָס בלוט קאָכט און זידט, גלייַך ווי סע וואָלט געווען היינטיקן טאָג.

דרייַצן יאָר זענען פֿאַרגאַנגען. שטום האָט זי געטראָגן דעם צער אין האַרצן, אַזוי ווי מע טראָגט אַ סוד. מיט קיינעם האָט זי ניט גערעדט פֿון איר צער, אַפֿילו ניט מיט גאָט... דערצו איז זי געווען צו שטאָלץ.

אויפֿן פֿערצנטן יאָר, סע איז געווען אַ זומערטאָג, דער הימל איז געווען בלוי, די לופֿט איז געווען ריין און פֿריש. רות איז אַרויפֿגעגאַנגען אויפֿן טורעם, ווי דער שטייגער אירער איז געווען, זי האָט געוואָרפֿן אַ בליק דורכן פֿענצטער, שלום ושלווה איז געווען אויף דער וועלט!

אויף איין מאָל האָט דאָס בלוט אין גלאָז אויפֿגעהערט צו קאָכן און סע איז געבליבן גאַנץ שטיל.

און ווי די שווער געפּרוווטע מוטער האָט דאָס דערזען, האָט זי אויפֿגעהויבן

אירע הענט צום הימל און האָט געזאָגט: איך דאַנק דיר, ריכטער פֿון דער וועלט, וואָס דו האָסט געמשפּט. אַצינד ווייס איך, אַז מײַן זון, דער רוצח, איז ניטאָ מער אויף דער וועלט.

און אַזוי איז טאַקע געווען. דעם אייגענעם טאָג און די אייגענע שעה, וואָס דאָס בלוט איז שטיל געבליבן, איז שמעון אין וואַלד דערהרגעט געוואָרן.

דאָס פּײַפּעלע

צו דעם בעל־שמס צײַטן האָט געלעבט אין אַ דאָרף אַ ייִד, אַן ערלעכער און אַ פּשוטער ייִד, שמעון מיטן נאָמען. געהאַלטן האָט מען אַ שטיקל שענקל, און כאָטש ס׳איז ניט געווען אַזוי מיט הרחבֿה, האָט מען קיין מאָל ניט אַ טראַכט געטאָן מכּוח דעם, צי חס־ושלום גאָר האָבן תּרעומות, פֿאַרקערט, מע דאַנקט נאָך דעם אייבערשטן, אַז מ׳האָט זיך אַ ווינקעלע, און כאָטש מ׳איז שטענדיק אַ טרוד, בלײַבט נאָך אַ ביסל צײַט פֿאַר אַ ייִדיש וואָרט... איי, ס׳איז ניטאָ קיין מנין און קיין מקווה ניט און אַלע זיבן זאַכן פֿון שטאָט, דערפֿאַר איז אָבער דאָ אַ תּהילימל און אַ סידורל, און אַ שטילע שמונה־עשׂרה דאַוונט זיך אין אַ דאָרף אַוודאי גוט... וואָס וואָלט שמעונען און זײַן ווײַב געפֿעלט, אַז גאָט וואָלט זיי ניט געווען געשטראָפֿט מיט אַ קינד, מיט אַ ייִנגל, וואָס איז שוין אַלט צען יאָר און קען אַפֿילו ניט קיין עבֿרי ניט. וואָס זאָג איך עבֿרי, ניט די צורה פֿון אַן אַלף, פֿון אַ מלופֿן. מלמדים האָט מען ניט געקאָנט האַלטן, אָבער באַהעלפֿערס האָט מען גענומען, און געזוכט גוטע איבערן כּוח, אָבער ס׳איז געווען אַלץ אומזיסט. דער מוח איז געווען אַזוי פֿראָסט און פֿאַרשטאָפּט, אַז מע האָט אים ניט געקענט אויסלערנען זאָגן אַ ברכה, צי װער שמועסט קריאת־שמע לייענען צי מודה־אַני. מיינט איר, אַז ער האָט עפּעס פֿאַרשטאַנען פֿון אַן עבֿירה, אַז מע טאָר ניט שבת רײַסן פּאַפּיר צי טראָגן אַ שטיינדל?

וואָס שמעון און זײַן ווײַב האָבן געליטן, קאָנט איר אײַך ניט אויסמאָלן. אָבער ווי געזאָגט, תּרעומות האָבן זיי ניט געהאַט צום אייבערשטן און האָבן ניט גערעדט פֿון זייער מזל. יענע יאָרן און יענע מיני מענטשן! — אָבער דאָס איז אין אַמאָליקע צײַטן אויך געווען ווי הײַנט: מע האָט זיך געשעמט, זיך געשעמט פֿאַר אַנדערע... אַז ס׳זענען געקומען ימים־נוראים און מען איז געפֿאָרן אין שטאָט אַרײַן, האָט מען זיך געשעמט מיטצונעמען דאָס ייִנגל, מ׳זאָל ניט זינדיקן מיט די רייד. אַ ייִדיש קינד, און ס׳זעט אויס, ווי ס׳וואָלט געשטאַמט פֿון גויים און רעדן רעדט דאָס אויך האַלב גויִיש, אַ פּראָסטער שייגעץ...

אָבער וואָס טוט מען, דאָס נפֿש איז שוין באַלד אַלט דרײַצן יאָר, ס׳גייט אויף בר־מצווה און מע מוז דאָך טראַכטן וועגן דעם, ווי מאַכט מען אים

כאַטש צו אַ שטיקל ייִד. האָט זיך דער פֿאָטער מישבֿ געווען און אים דאָס מאָל מיטגענומען אין שטאָט אַרײַן צו יום־כּיפּור. געדאַוונט האָט ער אין בעל־שמס בית־מדרש, און מאָלט אײַך אויס, אַז אַזאַ בופֿלאָקס פֿון אַ מענטשן קומט אין אַזאַ סבֿיבֿה... דער בעל־שם אַליין האָט נאָך דעמאָלט געלעבט און די גאַנצע חבֿריה, און געדאַוונט האָט מען ווי די שׂרפֿים ואופֿנים. דער דאָרפֿס־בחור איז געשטאַנען צווישן די וועקסענע ליכט און די געלע טליתים, וואָס האָבן זיך געשאָקלט, און האָט געקוקט ווונדערלעך. די תּפֿילות זענען דאָס מאָל ניט געווען אַזוי אַקוראַט, וואָרעם ס'איז דאָס יאָר געווען אַ גרויסער קטרוג אויף ייִדן און דער בעל־שם האָט זיך שטאַרק נתעצם געווען און אַלע מאָל אַ געשריי געגעבן שאגת־ארי. כּל־נדרי האָט מען אָנגעהויבן מיט אַ גרויסער ילֵלה, עפּעס אַ קלייניקייט, וזה שער השמים! אַז מע שטייט און מע מוז עפֿענען די טויערן פֿונעם הימל, און סע שטייען תּפֿילות פֿון הונדערטער יאָרן און מ'לאָזט זיי ניט אַרײַן. שמעון האָט געהאַלטן זײַן זון כּסדר לעבן זיך און האָט פֿון אים ניט אַראָפּגעלאָזט קיין אויג. עפּעס איז אים אַרײַן אין דער מחשבֿה, טאָמער איז ער זיך מישבֿ און לעשט אויס אַ ליכט, און ער האָט זיך צעוויינט מיט אַזאַ געבראָכן קול, וואָס דאָס איז געווען באַצאָלט פֿאַר אַלע דרײַצן יאָר. דערנאָך האָבן זיך אָנגעהויבן די סליחות מיט די לאַנגע תּפֿילות. עפּעס אַ קלייניקייט, האָבן די זכיה צו דאַווענען מיטן בעל־שם אין איינעם, אָבער דער בעל־שם וויינט ביטער, אַ פּנים ס'איז אַ שטאַרקע שׂיטנה אויף כּל־ישׂראל...

און אויף מאָרגן פֿרי האָט דער בעל־שם אַליין געדאַוונט שחרית פֿאַרן עמוד און מוסף אויך. איטלעכן איז געווען אַזוי שווער אויפֿן האַרצן און איטלעכער האָט געטאָן תּשובֿה פֿאַר אַלע יאָרן און איטלעכער האָט געפֿילט, אַז מע מוז ממרק זײַן אַלע עוונות... דאַ זעט שמעון, אַז זײַן ייִנגל האַלט די האַנט אין קעשענע און וויל עפּעס אַרויסנעמען. טאַטע, זאָגט ער, איך האָב אַ פֿײַפֿל און וויל בלאָזן אויף דעם. איר קאָנט אײַך אויסמאָלן דעם שרעק פֿונעם פֿאָטער. ער זאָגט אים שטילערהייט און בײַסט מיט די ליפּן: טו דאָס ניט, מ'טאָר ניט... דאָס ייִנגל אָבער זאָגט: כאָטש איין בלאָז טאָן. שמעון וואָלט אים געקאָנט דערהרגענען. טאָר מען אום יום־כּיפּור זײַן אין כּעס? און אַזאַ בלבול בשעת התּפֿילה! ער האַלט אים צו די קעשענע מיטן פֿײַפֿעלע, וואָרעם אַרויסנעמען טאָר מען דאָס ניט, ס'איז מוקצה... דאָס ייִנגל רײַסט זיך און בעט: כאָטש איין בלאָז. שמעון פֿאַרשעלט זיך, פֿאַר וואָס ער האָט אים מיטגענומען; ער וואָלט געגעבן מי־יודע וויפֿל, אַז ער וואָלט אים אַצינד געהאַט אין דאָרף. און דאָס ייִנגל רײַסט זיך און בעט אין איינעם: לאָז מיך בלאָזן, טאַטע. — ס'איז שוין מנחה, ס'קומט צו נעילה. דער בעל־שם האָט

זיך ווידער אַנידערגעשטעלט און האָט אָנגעהויבן מתפלל צו זײַן בשבֿרון־לבֿ. אָבער ער האָט נאָך ניט געפּועלט אויבן, וואָס ער האָט געוואָלט פּועלן. ער איז שוין געווען בײַ זײַן רבין אחיה השילוני און איז שוין געווען אין היכל־המשיח, און ס'העלפֿט ניט, מע וויל די תּפֿילות ניט אַרײַנלאָזן. עפּעס טויזנטער פֿון מקטרגים און משׂטינים האָבן זיך דאָס מאָל צונויפֿגענומען און אָנגערעדט אויף ייִדן, אַפֿילו דעם חטא פֿונעם עגל האָט מען נאָך אַ מאָל אויפֿגעמישט און דעם חטא פֿון ירבֿעם בן נבֿט. האָט דען דער בעל־שם גאָר קיין זכיות ניט? האָט אים דאָס מאָל גאָט פֿאַרלאָזן? אין דעם גאַנצן בית־המדרש איז אימה ופחד. ס'איז שווער, ס'איז שווער, דאָס פֿילט איטלעכער מתפלל, און נאָך אין אַ שעה אַרום איז שוין תּקיעה־גדולה. דאָ כאַפּט אַרויס דאָס דאָרפֿסײַנגל דאָס פֿײַפֿעלע און הייבט אָן צו בלאָזן: טאַ! טאַ! אַ שרעק איז געפֿאַלן אויפֿן עולם. מ'האָט ניט געוווּסט פֿון וואַנען ס'האָט זיך גענומען? און מ'האָט געמיינט, ס'איז דער שׂטן, וואָס בלאָזט, און אַז מע האָט דערזען דאָס ייִנגל האַלטן דאָס פֿײַפֿעלע אין מויל, וואָלט מען אים געקאָנט צערייסן. האָט זיך דאָ דער בעל־שם אומגעקערט מיטן פּנים צום עולם און האָט געגעבן אַ ווונק, מ'זאָל דאָס ייִנגל ניט טשעפּען און האָט זיך ווידער אַנידערגעשטעלט דאַווענען נעילה, און עפּעס גאָר אַנדערש מיט אַ פֿריילעך האַרץ און אַלע האָבן אויף איין מאָל געפֿילט, ס'איז עפּעס גרינגער געוואָרן. אַזוי האָט זיך אויסגעלאָזט דער ווייַנענדיקער יום־כּיפּור רויִק און לײַכט. מעריבֿ האָט מען אויך גיך אָפּגעדאַווענט און נאָך חידוש־לבֿנה, אַז מען האָט שוין פֿאַרשלאָגן די פֿלעקער אויף סוכּות, האָט זיך די חבֿריה צוזאַמענגעקליבן צום בעל־שם און רבי וואָלף קוצעס האָט, ווי תּמיד, געוואָלט פֿון אים וויסן דעם פּירוש פֿון דער זאַך. דער בעל־שם האָט פֿאַררייכערט די ליולקע און האָט דערציילט פֿון דעם גרויסן קטרוג אויף ייִדן און פֿונעם גרויסן צער, וואָס ער האָט געהאַט דעם גאַנצן יום־כּיפּור, אַז ער האָט געזען, אַז ער קאָן נישט אָפּוואַשן די שׂיטנה און מיטנעמען די תּפֿילות. אָבער דאָס ייִנגל, וואָס איז קיין מאָל ניט געווען אין אַ בית־מדרש און וואָס האָט קיין מאָל נישט פֿאַרשטאַנען אַ וואָרט פֿונעם דאַווענען, אָט דאָס ייִנגל איז געווען אַ מליץ־טובֿ... ער שטייט צווישן ציבור און זעט, אַז עס רודערט זיך עפּעס אַרום און ער וויל אויך עפּעס טאָן, אָבער ער קען ניט. דאָ האָט ער אַ בלאָז געטאָן אויפֿן פֿײַפֿעלע און דאָס איז געווען אין דער שעה זײַן עבֿודה. און פֿון דער עבֿודה פֿון אַזאַ פּראָסטער נשמה איז געוואָרן אַן עת־רצון למעלה. און אַלע טויערן האָבן זיך אויפֿגעעפֿנט און די תּפֿילות זענען אַרײַן פֿאַרן כּסא־הכּבֿוד, און מען האָט ייִדן אַלץ מוחל געווען און מען האָט זיי נאָך געשענקט אַ גוט און אַ רײַך יאָר און ישועות און נחמות בכל־תּפֿוצות־ישׂראל.

דער עונש אָדער אַ נײַע חולדה ובֿור

גענווידמעט דעם נודד נצחי

א

— יאָ, עס איז דאָ אַ גאָט, ס׳איז דאָ גערעכטיקייט און מע משפּט אויבן, און אַלץ וואָס דער מענטש טוט דאָ אונטן, ווערט אויבן פֿאַרשריבן אין ספֿר־הזכרונות. סײַ גוטס סײַ בייז ווערט דאָרט פֿאַרצייכנט און פֿאַרשריבן אין ספֿר־הזכרונות, און אַז ס׳קומט די צײַט צו באַצאָלן, באַצאָלט מען. מילא, אַז דער מענטש זינדיקט לשמים, דאַוונט נישט צו דער צײַט, צי סע פֿאַררוקט זיך אים דער תּפֿילין־של־ראש, צי ער טוט טאַקע אַן אמתע עבֿירה, ווי חילול־שבת, שטראָפֿט מען אַוודאי. דערפֿאַר אָבער, אַז מע טוט תּשובֿה, מע פֿאַסט, מע צעוויינט זיך בײַ דער שמונה־עשׂרה, צי בײַ אַ קאַפּיטל תּהילים, איז גאָט מוחל. ווי זאָגן די חכמים: גדולה תּשובֿה, תּשובֿה איז אַ גרויסע זאַך; מע בעט זיך איבער מיט דעם אייבערשטן, און פֿאַרשטאָפּט ווערט אויף איין מאָל דאָס מויל פֿון אַלע מקטרגים, וואָס האָבן גאָרנישט צו טאָן אויף יענער וועלט, ווי נאָר אַרויסצוזוכן כּל עוונות ופּשעים פֿון אַ מענטשן און אים מקטרג צו זײַן. קעגן תּשובֿה האָט אַפֿילו דער שׂטן קיין שליטה נישט; און אַז גאָט זאָגט: איך בין מוחל פּלוני בן פּלוני אויף יענע און יענע זינד, וואָס ער האָט געטאָן, דערפֿאַר ווײַל ער האָט זיך צוריקגעקערט צו מיר און האָט אין האַרצן חרטה, מוזן זיי, די מקטרגים, שווײַגן און נאָכגעבן. אַזוי איז דאָס זיגט גאָט האָט באַשאַפֿן דעם מענטשן, און אַזוי שטייט עס געשריבן אין די ספֿרים הקדושים... און אַפֿילו אַז עס וואָלט נישט געשטאַנען אַזוי געשריבן, וואָלט דער שׂכל אַליין געקאָנט מחייבֿ זײַן, אַז אַזוי באַדאַרף עס צו זײַן, אַז מע מוז קאָנען נישט־גוטס צוריק גוט מאַכן, וואָרעם ווען חלילה נישט, וואָלט די וועלט נישט געקאָנט האָבן קיין שום קיום. דער מענטש האָט אַ יצר־הרע און ס׳ליגט שוין אַזוי אין דער טבֿע אַ מאָל אַראָפּצוגיין פֿון דרך הטובֿ והישר. וואָלט דאָס געווען אויף תּמיד פֿאַרפֿאַלן, וואָלט מען נישט געקאָנט דאָס שלעכטס צוריק פֿאַרריכטן; איך פֿרעג אײַך, וואָס וואָלט פֿון אונדז אַלע געוואָרן, בעוונותינו הרבים?

דאָס איז אָבער אַלץ גערעדט געוואָרן, ווי מיר האָבן שוין אויבן געזאָגט,

אין עבֿירות לשמים. גאָט, וואָס האָט אַליין באַפֿוילן די אַלע מצוות, קאָן אויך זײַן קריוודע מוותּר זײַן. דערפֿאַר אַליין איז ער טאַקע דער אל רחום וחנון. איז אָבער אַ מענטש עובֿר אויף אַן עבֿירה בין אָדם לחבֿרו, טוט עמעצן שלעכטס, האָט נישט קיין רחמנות, ווו מע באַדאַרף צו האָבן רחמנות, רעדט רכילות און לשון־הרע, באַרגט בײַ אַן אַנדערן געלט און וויל נישט באַצאָלן, אָדער איז עמעצן מבֿזה און איז אים שופֿך־דמים, צי גאָר חלילה זיך טשעפּען מיט אַן אַלמנה, צי מיט אַ יתום — דאָס איז, רבותי, קיין קאַטאַוועס נישט; אין די זאַכן איז גאָט אַ מחמיר מוראַדיק, און דאָ איז נישט פֿאַראַן בײַ אים קיין סליחה און קיין מחילה נישט, ביז מע האָט יענעם נישט איבערגעבעטן און ביט אָפּגעווישט די עוולה; איר מעגט צוויי פּאָר תּפֿילין לייגן, דאַווענען ווי אַ ייִד און מקיים זײַן אַלע מצוות, העלפֿט דאָס אַלץ נישט, אויב אַ מענטש האָט עפּעס אין האַרצן קעגן אײַך. ווי זאָגט דער נבֿיא: למה לי רוב זבחיכם? וואָס טויג מיר אײַער פֿרומקייט און אײַער לערנעכץ, אַז נאָר איין מענטש האָט זיך אויף אײַך צו באַקלאָגן.

רעכנט דער מענטש זײַן חשיבֿות קעגן דעם הימל און וויל זײַן אַ מיוחס און זיך גאָר איבערנעמען אויף אַ ווײַלע, האַקט מען אים אָפּ די פֿליגלען: ווער ביסטו און וואָס ביסטו מיט דײַן גדלות? יסודך מעפר וסופך לעפר! פֿון שטויב ביסטו און שטויב וועסטו ווערן. טוט אָבער אַ מענטש שלעכטס קעגן אַן אַנדערן מענטשן, איז דאָס אַן אַנדער חשבון. איטלעכער מענטש, אַפֿילו דער מינדסטער, יאָ, דער פּחות שבפּחותים איז בײַ גאָט אַזוי חשובֿ, אַז ער קאָן, אויב מע האָט אים שלעכטס געטאָן, אַ גאַנצע שטאָט חרובֿ מאַכן פֿאַר זײַנעטוועגן; און אַז די גאולה קומט און משיח שטייט שוין פֿאַר דער טיר און אָט־אָט דאַרפֿן אַלע ייִדן דערלייזט ווערן, און איין אַלמנה לאָזט אַ טרער, דערפֿאַר וואָס מע האָט איר געטאָן אַן עוולה, קומט די איינע טרער פֿאַרן כּסא־הכּבֿוד, און גאָט הייבט זי אויף צו זיך און קוקט אויף איר און זאָגט, משיח זאָל זיך אומקערן אין זײַן מקום אַרײַן, דער דור איז נישט זוכה, ער מוז נאָך לאַנג, לאַנג בלײַבן אין גלות...

ב

פֿאַרצײַטן האָט געלעבט אין אַ שטאָט אַן אַלמנה מיט דרײַ מיידלעך, און אַלע זענען זיי געווען שיין. נאָר געלט האָט זי צו זיי נישט געהאַט. גאַנץ אָרעם איז זי אַפֿילו ביט געווען, וואָרעם זי האָט געהאַט אַ קליינע שטוב מיט דעם רעשט פֿון אַ מעמד, אָבער דאָס איז נאָך ווײַט פֿון אַ קליין זעקל גאָלדענע רענדלעך. און אויך יענע יאָרן האָט מען נישט געקאָנט אויסגעבן אַ מיידל אומזיסט, נישט אָפּצוציילן אויפֿן טיש הונדערט רענדלעך, צי כאָטש פֿופֿ־

ציק. — אַט דאָ איז איר אָבער באַשערט געווען אַ גליק, צו טאָן אַ שידוך מיט דעם עלטערן מיידל, און אַ גוטן שידוך. דער חתן איז געווען אַ ייִנגל פֿון לערנען און פֿון אַ גוט הויז און ווײַל זײַן פֿאָטער איז יונג געשטאָרבן, איז ער צו אַכצן יאָר שוין געווען סאַמאָסטאָיאַטעלנע. אוודאי האָט זיך די אַלמנה זייער געפֿרייט און דאָס מיידל אויך אין האַרצן. — יוגנט! אַז זי האָט אויף איין מאָל אַן ווענמען צו טראַכטן און ווענמען זיך אויסצומאָלן...

ס׳איז שוין געווען אָוועקגעגאַנגען אַ פּאָר חדשים נאָך די תּנאים. מיט איין מאָל האָט זיך דער חתן מישבֿ געווען און האָט אָפּגעלאָזט דעם שידוך. פֿאַר וואָס האָט ער דאָס געטאָן? האָט זיך אים געטראָפֿן אַן אַנדער שידוך, צי אַ קרובֿס אַ מיידל? ווער קאָן דאָס וויסן, ווער קען זיך גיין אָנגעדענקען אַלץ, וואָס מע האָט געטאָן יונגערהייט?

די נײַע כּלה איז געווען אַ ווויל מיידל און אַ שטילע, און נאָך דער חתונה האָט ער מצליח געווען מיט איר, און האָט גאָר פֿאַרגעסן אַן יענער אַלמנה, אַז זי האָט געהאַט אַ טאָכטער... און דער חידוש איז, אַז זרח — אַזוי האָט ער געהייסן — איז געווען אַ מענטש מיט אַ האַרץ און אַן ערלעכער, וואָס האָט קיינעם נישט געקרימט אַ האָר, צי גאָר געטאָן עמעצן אַן עוולה. און ער איז טאַקע געוואָרן דער איש חשובֿ ונכבד בײַן הבריות, און מיט צירלען זײַן ווײַב האָט ער געלעבט בנעימות גוט און פֿײַן. אין אַלעמען וואָס זרח האָט געטאָן, האָט ער מצליח געווען, ער איז געוואָרן אין אַ קורצער צײַט אַן עושר און האָט זיך אויפֿגעבויט אַ הויז. צירל זײַן ווײַב האָט געהאַט אַ שם פֿאַר אַ דימענט, און זי האָט טאַקע גיט אָוועקגעלאָזט קיין אָרעמאַן און קיין הונגעריקן, איידער זי האָט אים נישט געגעבן צו עסן און צו טרינקען. אַזוי האָבן ביידע געלעבט גליקלעך, און ס׳איז געווען שיין פֿאַר גאָט און פֿאַר לײַט. וואָס וואָלט זיי ביידע געפֿעלט? אָבער ווי זאָגט דער פּסוק: ויהי ערב ויהי בוקר! דאָרט ווו ס׳איז דאָ ליכט, איז דאָ פֿינצטערניש. ס׳איז שוין אַזוי אין דער וועלט, אַז גאָלע גוטס איז נישטאָ, אַזוי האָט אויך בײַ זרחן און בײַ צירלען געמוזט זײַן אַ שטן אין זייער לעבן.

אַז ס׳איז אָוועקגעגאַנגען דאָס ערשטע יאָר נאָך דער חתונה, איז זיי געבוירן געוואָרן דאָס ערשטע קינד, אַ ייִנגל. און ס׳איז געווען ששון־ושמחה מיט אַ קריאַת־שמע־לייענען פֿאַר קינד און קייט; אויפֿן ברית האָט מען גערופֿן די גאַנצע שטאָט און מ׳האָט אַראָפּגעבראַכט קלעזמער, ווי אויף אַ חתונה, און דאָ אין מיטן דער סעודה, אַז דער עולם האָט געהאַלטן אין איין עסן און טרינקען און זרחס פּנים האָט געלויכטן, קוקנדיק אויף זײַנע געסט, וואָס האָבן אים אַלע געווונטשן גליק, אים און זײַן זון, לויפֿט אַרײַן די באָבע מיט אַ געשריי: קומט אַהער צום קינד, מיט דעם קינד איז אויס!... און אַז

זרח איז אַרײַנגעפֿאַלן אין חדר, ווו דאָס קינד איז געלעגן, האָט ער עס געפֿונען טויט. גאָרנישט, ווי אַן אויסכאַפּעניש!...

אין אַ יאָר אַרום איז זיי געבוירן געוואָרן דאָס צווייטע ייִנגל, און זרח און צירל האָבן געדאַנקט גאָט, וואָס האָט זיי אַזוי גיך באַצאָלט דעם טויט פֿונעם ערשטן קינד. ווידער האָט מען געמאַכט גרויסע הכנות צום ברית. און אין מיטן דער סעודה האָט מען ווידער דערהערט אַ געשריי, און אין אַ שעה אַרום איז שוין דאָ דער קבֿרות־ייִד... און אַז דאָס דריטע קינד איז געקומען אין אַ יאָר אַרום, האָט מען אָפּגעלייגט דעם ברית, טאָמער מתו אחיו מחמת מילה, אָבער דאָס האָט גאָרנישט געהאָלפֿן און אויך דאָס קינד איז געשטאָרבן אויף דער נאַכט, אַז די מוטער איז שוין געווען אַנטשלאָפֿן געוואָרן, און געוויינט האָט מען דאָס מאָל, ווי נאָך אַ גרויסן.

און אַז ס׳האָט געזאָלט קומען דאָס פֿערטע קינד איז מען שוין געווען אַ חודש פֿריִער מרה־שחורהדיק. און צירלען האָבן זיך אַלץ געחלומט בייזע חלומות. אַ מאָל האָט זיך איר אויסגעוויזן, אַז זי איז פֿאַרבלאָנדזשעט געוואָרן און האָט געהערט, ווי טויטע קינדער שרײַען נאָך דער מוטער... זי האָט זיך אויפֿגעכאַפּט און איז געווען ווי צעמישט. זרח האָט געמוזט אַראָפּגיין פֿון זײַן בעט און אָנצינדן אַ ליכט. וואָס מ׳האָט איבערגעטאָן קאָנט איר אײַך אויסמאָלן: ווו אַ מזוזה, האָט מען דורכגעזען און אַלץ בודק געווען, די אויוונס, די שוועלן, און תשובֿה געטאָן און זיך אויסגעווײנט פֿאַר גאָט, און צדקה געטאָן און נדרים, געגעבן ליכט אין שול אַרײַן און געלאָזט מאַכן אַ נײַעם פּלויט אַרום דעם פֿעלד, כּדי גוט צו מאַכן די מתים — עפּעס בײַ ייִדן זענען פֿאַראַן קאָרג עצות?

און דער סוף איז געווען, אַז דעם האָט גאָט אויך צוגענומען. אַ פּנים, מע האָט זיך דאָרט אײַנגעשפּאַרט... זרח און צירל גייען אַרום טרויעריק, צו דעם קלאָגן איז מען שוין געוווינט. און אַז מען האָט זיך אַנידערגעזעצט צום טיש, האָט זיך קיינער נישט דערוועגט אויפֿצוהייבן דעם קאָפּ, אַזוי איז געווען דער ווייטיק גרויס. צירל האָט זיך געטראַכט, אַז ס׳וואָלט געווען בעסער, אַז זי וואָלט גאָר קיין קינדער נישט געהאַט, און זרח האָט אַפֿילו נישט געהאַט אַזוינע געדאַנקען, אָבער עס האָט אים געריסן דאָס האַרץ קוקנדיק אויף זײַן ווײַב, ווי אַזוי זי איז זיך מצער. דערווײַל איז מען אַ טרוד, מ׳מוז אין זינען האָבן אַנדערע זאַכן מיט אַרענדעס און קוויטעס, יענע יאָרן בײַ די מלכי רוסיה ופולין! און אַזוי איז צירל ווידער פֿאַרגאַנגען אין טראָגן, און אַז זרח האָט זי אַ פֿרעג געטאָן, לאָזט זי אַרויס אַ געוויין. זאָגט איר נישט דאָס האַרץ, אַז דאָס מאָל וועט ווידער אַלץ זײַן לבֿטלה? וואָס מאַטערט מען זי אומזיסט? אַ לעבן! אַרומגיין נײַן חדשים און זיך זאָגן:

דאָס קינד וואָס דו וועסט האָבן, וועסטו נישט דערלעבן צו דערציִען, מע נעמט עס אַוועק בײַ נאַכט צו נײַן טעג, און דו שטייסט און קאָנסט ניט העלפֿן. וואָלט עס כאָטש געווען קראַנק, איך ווייס, מע טוט עפּעס, מע רופֿט דאָקטוי־רים. אָבער אַזוי געבן אַ מאַמען אַ קינד אויף דער דעה עס אַוועקצונעמען, וואָס פֿאַר אַ האַרץ מוז מען האָבן דערצו? און דער אייבערשטער איז דאָך אַ רחום־וחנון! נעכט האָט זי נישט געשלאָפֿן און האָט אַלץ געטראַכט, ווי וועט דאָס זײַן מיטן פֿינפֿטן קינד, דאָס מאָל מוז דאָס לעבן, זי וועט נעמען דאָס קינד און וועט קומען פֿאַרן רבונו־של־עולם אַליין...

און אַז זי איז געלעגן געוואָרן, האָט מען אַלע פֿענצטער פֿאַרהאַנגען, נישט צוגעלאָזט קיין דעך, ווו אַ ווינקל האָט מען צוגעקלעפּט שיר־המעלותן און צעטלעך און קמיעות. פֿרומע ייִדן זענען געזעסן גאַנצע נעכט און האָבן געלערנט משניות, מקובלים האָבן געזאָגט תּהילים שטילערהייט און דאָס מאָל שלא־על־מנת־לקבל־פּרס, איטלעכן האָט ווי געטאָן דאָס האַרץ, קוקנדיק אויף דער אומגליקלעכער מוטער.

און טויט, טויט, טויט! אויפֿן נײַנטן טאָג! נאָך פֿאַר אַ שעה האָט אים די מוטער גענומען צו דער ברוסט, סע ליגט דאָ אײַנגעוויקלט אין ווײַסן קישעלע און קוקט מיט די אייגעלעך. און פּלוצעם אַ דעכל, און זיי זענען געשלאָסן אויף אייביק. דער מלאך־המות מוז האָבן אַ האַרץ ווי אַ שטיין.

אַז גבהלו זרח וציריל אשתו, דאָס מאָל האָט זיך זרח און זײַן ווײַב ציריל שטאַרק דערשראָקן און אָנגעהויבן צו פֿאַרשטיין, אַז דאָס איז אַן עונש מן השמים. אָבער קיינער האָט נישט געוווּסט צו געפֿינען דעם חטא. פֿאַרלאָזט האָט זרח זײַנע עסקים. צו וואָס טויג אים דאָס גאַנצע עשירות, אַז גאָט האָט אים אַזוי געשטראָפֿט? און ציריל האָט שוין גאַרנישט געוווּסט וואָס צו טראַכטן, קיין טרער איז נישט אַרויס מער פֿון אויג, ווי פּעק זענען זיי געלעגן די אויסגעוויינטע תּחינות פֿון פֿריִער — וואָס האָבן זיי געהאָלפֿן? וואָלט בײַ איר געווען דער צער פֿון טראָגן גרויס, צי וואָלט איר דאָס האָבן אָנגעקומען שווער — ניין, מוז איר אַלץ זײַן לײַכט און גרינג, כּדי צו דערלעבן שפּעטער אַזאַ צער... אַז דו האָסט שוין צוגענומען דאָס ערשטע, האָט זי געגרופֿן צו גאָט, וואָס טויג דיר נאָך דאָס צווייטע און אַלע זײַנע ברידער?

און ווי איך שרײַב אָט די שורות, ווייס איך, אַז ס'וועלן קומען מענטשן און וועלן דאָס לייענען און וועלן פֿרעגן: אלה הצאן מה חטאו? וואָס זענען שולדיק די קליינע נפֿשותלעך, אַז גאָט זאָל זיי צונעמען אַזוי גיך פֿון דער וועלט? און איך אַליין פֿרעג דאָס אויך בשעת־מעשה. אָבער תּיכּף גיב איך מיר צוריק אַ פֿרעג: וכי חשוד קודשא־בריך־הוא ליעבד דינא בלא דיינא? איז דען גאָט דער שופֿט־רמים, וואָס קוקט אויף צדק ומשפּט, חשוד צו נעמען

מענטשן און זיי שטראָפֿן אומזיסט און אומגישט? איך בעט אײַך, לייענט ווײַטער.

ג

צו דער צײַט האָט אָנגעהויבן נתפרסם צו ווערן בײַ ייִדן דער חוזה, רבי יצחקל לובלינער, איינער פֿון יענע גרויסע לײַט, וואָס איז אַפֿילו געווען אַ חידוש בײַ צדיקים מיט זײַן צדקות און מיט זײַן עבֿודה און מיט זײַן נאָענט־קייט צו גאָט. און געזען האָט ער וואָס ס׳טוט זיך אויף הונדערטער מײַל ווי אַן אמתער נבֿיא, און אַז ער האָט אויפֿגעהויבן די ברעמען און האָט אַ קוק געטאָן אויף אַ מענטשן, האָט ער געוווּסט, וואָס ס׳האָט זיך מיט אים געטאָן און וואָס ס׳וועט מיט אים זײַן, און דערפֿאַר האָט מען אים טאַקע גערופֿן דער חוזה, דער זעער...

ווי זרח האָט דערהערט פֿון אים דערציילן די ניסים און נפֿלאות, איז ער צוגעטראָטן צו זײַן ווײַב צירלען און האָט צו איר געזאָגט: צירל־לעב, העֶר אויף צו וויינען, איך וועל אַריבערפֿאָרן קיין לובלין צום חוזה, און ער וועט גאָט בעטן פֿאַר אונדז און וועט אונדז העלפֿן. ס׳שטייט דאָך געשריבן: היד אלהים תקצר? גאָט וועט אונדז ניט פֿאַרלאָזן און וועט זיך סוף־כּל־סוף אויף אונדז מרחם זײַן. אַוודאי האָט אים צירל געגעבן רשות; און אַז ס׳איז געגאַנגען די ערשטע בויד קיין לובלין, האָט ער זיך אַרײַנגעזעצט און איז אַוועקגעפֿאָרן.

דעם גאַנצן וועג איז זרח געווען אומעטיק און ער האָט אַלץ געטראַכט, ווי אַזוי טרעט מען פֿאַר אַ צדיק, און ווי הייבט מען אַן אים אַלץ צו דערציילן פֿון אָנהייב אָן, אָבער דער בטחון האָט אים מחזק געווען. אין אַ פֿרײַטיק אין דער פֿרי האָט זיך באַוויזן פֿון ווײַטן די שטאָט לובלין. זרחס האַרץ האָט אָנגעהויבן שטאַרק צו קלאַפּן און ער האָט געטראַכט: ווי אַזוי וועל איך געפֿינען אַן ענטפֿער אויף מײַנע שאלות וספֿקות. אָנגעקומען אויף דער אַכסניה, האָט ער זיך גלײַך איבערגעטאָן, געגאַנגען אין וואַסער אַרײַן און זיך געשטעלט דאַווענען: ער האָט געבעטן צו גאָט, ער זאָל אים העלפֿן אויסגלײַכן אין זיך איטלעכס קנייטשל און האָט זיך שטאַרק מכין געווען צו קבלת־פּנים פֿונעם גרויסן רבין. עפּעס איז אים אויסגעקומען אויפֿן וועג צום חוזה, אַז ער קומט איצט פֿאַרן כּהן־גדול, און טאָמער גיט ער אים גאָר אַ פֿרעג, פֿאַר וואָס ער האָט ניט געבראַכט קיין קרבן...

ויהי בצעדו על סף משכּן בית הצדיק, און ווי ער האָט באַטראַכט די שוועל פֿון רבי ר׳ יצחקל און האָט געזען דעם רבין זיצן אויפֿן שטול מיט דער לאַנגער זילבערנער באָרד און אָנגעטאָן אין ווײַסן, ותוארו כּתואר פּני אלהים,

און דאָס פּנים האָט געשײַנט ווי בײַ אַ מלכות, אַז מע האָט געזען בחוש, אַז די שכינה רוט אויף אים, איז אויף אים געפֿאַלן אַן אימה ופחד. ער איז געבליבן שטיין אויף דער שוועל און האָט ניט געקאָנט אַ טרעט טאָן ווײַטער. דער חוזה האָט זיך אָבער אויפֿגעהויבן פֿון שטול, איז צוגעגאַנגען צום אורח, האָט אים געגעבן שלום און האָט צו אים געזאָגט: איך ווייס, דו הייסט זרח און דו קומסט צו מיר וועגן אַ שווער האַרץ פֿון קינדער. פֿאַר אַהיים תּיכּף נאָך שבת און צעטייל דײַן געלט אויף דרײַ חלקים, איין טייל גיב אַוועק פֿאַר אָרעמע־לײַט, דעם אַנדערן טייל לאָז איבער דײַן ווײַב און דעם דריטן טייל בײַט אויס אויף רענדלעך און נעם דאָס מיט דיר אין וועג אַרײַן. און דו אַליין לאָז זיך אַוועק אין דער וועלט, גיב לעת־עתּה פֿונעם געלט נישט אויס, גיי פֿון שטאָט צו שטאָט, און זוך און פֿרעג, ביז דו וועסט עמעצן געפֿינען, וואָס וועט דיר זאָגן די סיבה פֿון דײַן עונש; און אַז גאָט וועט דיך דערהערן, און ער וועט דיר מוחל זײַן, ונסלח לך, וועט פֿון דיר אַראָפּגענומען ווערן דער גזר־דין און דו וועסט האָבן אַ זרע־של־קימא.

ויהי כּשמוע זרח את הדברים האלה, און אַז זרח האָט דערהערט די דאָזיקע ווערטער, איז ער געפֿאַלן דעם חוזה צו די פֿיס און האָט אָנגעהויבן צו וויינען: רבי, האָט ער געזאָגט, טוט מיט מיר אַלץ, וואָס איר ווילט, גיט מיר אַרויס אַ תּשובֿה, אָבער זאָגט מיר נאָר איינס: וואָס האָב איך געזינדיקט, אַז גאָט האָט מיך אַזוי געשטראָפֿט?

רבי יצחקל האָט אָבער אויפֿגעהויבן נאָך אַ מאָל זײַנע ברעמען און אַ קוק געטאָן אויף זרחן און געזאָגט: איך האָב דיר שוין געזאָגט, וואָס דו האָסט צו טאָן, פֿאָר אַהיים און פֿאָלג מיך, גזרה היא מלפֿני! אַזוי איז אויף דיר נגזר געוואָרן.

וישב זרח בפּחי־נפש, און זרח איז אַוועקגעפֿאָרן אַהיים מיט אַ שווער האַרץ. ער האָט פֿאַרשטאַנען, אַז דער חוזה האָט ניט געמיינט אַ זוכן אויף אַ פּאָר חדשים; ווער ווייסט, ווי לאַנג דאָס קאָן געדויערן, דער גאַנצער ענין איז אים אויסגעקומען ווי אַ שווערער חלום. האָט ער חס־וחלילה נושׂא־ונותן געווען שלא באמונה? האָט בײַ אים איבערגענעכטיקט יענעמס אַ פּקדון איבער דער צײַט? האָט ער אַ מאָל מפֿסיק געווען בײַם דאַווענען, ווו מ׳טאָר נישט מפֿסיק זײַן? האָט ער חס־ושלום פּוגע געווען אין עוונות, וואָס ער היט זיך פֿאַר זיי ווי פֿאַר פֿײַער? ווו ער זוכט, זעט ער ניט פֿאַר וואָס עס קומט אים דער גלות.

ויהי כּבואו לביתו, און אַז זרח איז געקומען אַהיים און האָט אַלץ דערציילט צירלען, וואָס דער חוזה האָט אים געזאָגט, האָט צירל זיך גאָרנישט דער־שראָקן, און ערשט אַצינד האָט ער געזען, אַז זי האָט די אמתע אמונת־חכמים

און דעם גרויסן בטחון. דאַנק דאָך גאָט, זרח־לעב, האָט זי' געזאָגט, אַז ער האָט דיר צוגעשיקט דעם געדאַנק צו פֿאָרן צום צדיק. טו, וואָס דער צדיק האָט דיר געזאָגט, גרייט זיך צו אין וועג אַרײַן, און אַז ס'וועלן אַפֿילו אַוועקגיין ימים־ושנים, וועל איך נישט קלאָגן בײַ גאָט; איך וועל זיצן און וואַרטן און וועל אים בעטן ער זאָל דיר שיקן אָט דעם, וואָס דו באַדאַרפֿסט אים געפֿינען. ווי שטייט עס אין טײַטש־חומש: קווינו להי! מיר מוזן האָפֿן צו גאָט און זיך פֿאַרלאָזן אויף אים.

צירלס רייד האָבן זרחן מחזק געווען, ער האָט געזען, אַז זי איז גערעכט. און אַז זי הייסט אים אַצינד גיין, האָט ער אָנגעהויבן צו פֿאַרשטיין, אַז די אמהות שׂרה, רבֿקה, רחל ולאה זענען נישט געווען קטלי קניא באגמא; און אַז זייער צדקות און צניעות האָט די אָבֿות אַ סך געהאָלפֿן. ער האָט זיך גענומען אײַנשטעלן די מסחרים, האָט באַצאָלט די חובֿות, צוריקגעגעבן די פקדונות און אַלץ, וואָס אים איז געבליבן, האָט ער צונויפֿגעלייגט אין איינעם און האָט דאָס צעטיילט אויף דרײַ גלײַכע חלקים, איין חלק האָט ער אַוועקגעגעבן אויף אָרעמע־לײַט און אויף כּלל־זאַכן, איין חלק האָט ער געלאָזט צירלען לצרכה, און דעם דריטן חלק האָט ער אויסגעביטן אויף גאָלדענע רענדלעך און מיטגענומען מיט זיך אין וועג אַרײַן.

ד

ס'איז געווען תחילת זומער. אַז ס'האָט נאָר אָנגעהויבן שאַרײַען אויף טאָג, איז זרח אויפֿגעשטאַנען, האָט זיך געוואַשן, אָנגעטאָן אַן אַלט בגד, געמאַכט די ברכות פֿון השכּמת־הבוקר און שטילערהייט, כּדי ניט צו וועקן צירלען און איר ניט אָנטאָן דעם צער פֿון פרידה, האָט ער גענומען דעם שטעקן אין האַנט אַרײַן און דאָס קלימעקל אויף די פּלייצעס, אַ קוש געטאָן די מזוזה און וישׂם לדרך פעמיו, און זיך גענומען גיין אין וועג אַרײַן. אין שטאָט האָט מען נאָך ס'רובֿ געשלאָפֿן, נאָר אייניצלנע משכּימים, וואָס האָבן באַדאַרפֿט מעלקן די קי און זיי צו טרײַבן אין טשערעדע אַרײַן, זענען געשטאַנען פֿאַר די הײַזער, אשה ובהמתה, ווי ס'וואָלט שוין מקוים געוואָרן ישעיה הנבֿיאס רייד, אַז מענטשן וועלן דינען דעם בורא אין איינעם מיט די באַשעפֿענישן, וואָס זיי איז נישט געגעבן דער כּוח־הדיבור...

צוויי וועגן זענען געגאַנגען פֿונעם טויער פֿון שטאָט, איינער קיין צפֿון און איינער קיין דרום. זרח האָט אָבער געוווסט, אַז פֿון איצט אָן איז גלײַך וווהין ער גייט. און אַזוי איז ער געגאַנגען, ווו די פֿיס האָבן אים געטראָגן. עפּעס גאָר ווי אַן אַנדער מענטש האָט זיך זרח געפֿילט; ער איז נישט מער דער גרויסער סוחר, וואָס נאָך מיט עטלעכע טעג צוריק איז ער געווען

אַרײַנגעטאָן אין מסחרים. ער גייט ערשט אַ האַלבע שעה צי אַ שעה, אפֿשר איז ער אָפּגעגאַנגען אַ מײַל, אָבער ס'קומט אים אויס, אַז די שטאָט איז מוראדיק ווײַט פֿון אים, ער זעט נאָר פֿעלדער, וואָס זענען געאַקערט אויף תּבֿואות און סע הייבט אָן צו וואַקסן, און זיי ציִען זיך גאָר אָן אַ סוף.

אָנגעקומען צו דער ערשטער קרעטשמע, האָט זיך זרח אַנידערגעשטעלט דאַווענען אָן העוויות, ווי אַ פּשוטער ייִד, זיך געוואַשן, גענומען צו זיך פּיסנע ברויט און געגאַנגען ווײַטער, זיך ניט מער אָפּגערוט; די זון האָט אָנגעהויבן צו בראָטן, טראָפּנס שווייס האָבן זיך געגאָסן פֿון זרחס שטערן און ער איז אַלץ געגאַנגען, נישט געטראַכט פֿון דעם, וואָס איז געווען און פֿון דעם, וואָס וועט זײַן, גאָרנישט, אַ ייִד מיט אַ קלימעקל, וואָס האָט אויף זיך גענומען דעם עול.

ויהי לפֿנות ערבֿ, אַז ס'איז געוואָרן פֿאַר נאַכט, איז ער אָנגעקומען אין דער ערשטער שטאָט. גאָרנישט קענטלעך איז זי אים געווען, כאָטש זי האָט געמוזט ליגן אין דער סבֿיבֿה. אין פּאַליש פֿון אַ בית־מדרש האָט ער געדאַוונט מנחה ומעריבֿ; און אַז דער עולם האָט אָנגעהויבן זיך צו צעגיין, האָט ער זיך באַהאַלטן אין אַ ווינקעלע, געשלאָפֿן איז ער אויף אַ באַנק, דעם קלימעק צוקאָפּנס.

און דאָס מאָל האָט זיך נאָך געטראָפֿן גוט, וואָרעם אויף דער אַנדערער נאַכט, שוין אין אַ צווייטער שטאָט ווײַט פֿון יענער, אַז ער איז געווען טויט מיד און האָט זיך געוואָלט אַנידערלייגן אָפּרוען, איז געקומען אַן אַנדער אָרעמאַן און האָט אים אָוועקגעשטויסן, וואָרעם ס'איז זײַן פּלאַץ... אַ מאָל איז טאַקע דער שמש אַליין געווען דער רשע, וואָס האָט נישט געלאָזט אַ ייִדן נעכטיקן אין בית־מדרש... און אַז ער האָט שוין יאָ גענעכטיקט, האָט זיך נישט איין מאָל געטראָפֿן, אַז אַן אַנדערער האָט געגנבֿעט אַ לײַכטערל פֿון העכלײַכטער, און אויף אים האָט מען אויסגעטראַכט דעם בילבול, און ווײַסע חבֿרה האָבן אים געמאַטערט און געשלאָגן, ער זאָל זיך מודה זײַן אויף דאָס, וואָס ער האָט נישט געטאָן; זרח האָט אָבער אויף זיך מקבל געווען די יסורים באַהבֿה, ויתּן את לחיו למורטים, און האָט זיך געלאָזט ווײַ טאָן און מכניע זײַן...

און אַזוי גייט מען פֿון שטאָט צו שטאָט, פֿון איין מקום צום אַנדערן, דער זומער איז אָוועקגעגאַנגען און ס'איז געקומען דער ווינטער מיט זײַנע קעלט און נעץ, אָבער ולא עצרהו השלג, ס'האָט אים נישט אויפֿגעהאַלטן; אַ ייִד געוווינט זיך צו אַלעמען... נישט איין מאָל איז אים אויסגעקומען צו נעכטיקן אויפֿן פֿרײַען פֿעלד; נישט איין מאָל האָט זיך געטראָפֿן, אַז ער איז דורכגעגאַנגען אַ דאָרף, זענען אים באַפֿאַלן הינט און האָבן אים אָפּגעריסן

אַ פּאַלע, צי שקצים האָבן אים נאָכגעוואָרפֿן שטיינער, און להיפּוך, האָט זיך אים גאָר באַגעגנט אַ דיאַק און האָט אים אָנגעהויבן צוצוריידן, ער זאָל זיך שמדן און צוגעזאָגט גאָלדענע בערג, — אים איז געווען אַלץ איינס ולא פּנה ימין ושמאל, ער האָט זיך ניט אָפּגעקערט פֿון זײַן רצון אויף אַ האָר. געגאַנגען איז ער אַלץ ווײַטער. וואָס איז אים אַ מניעה, וואָס איז אים, אַז ער קומט אָן אין אַן אָרט, וואָס מ׳דאַרף די מענטשן נישט גלייבן אויף כּשר, און ער מוז זיך באַגנוגענען מיט אַ שטיקל טרוקן ברויט, וואָס זענען אים אַלע עכּובֿים פֿון דער וועלט? זרח אין דער היים איז, דאַכט זיך, געווען אַן אָפּגעהיטער און בײַ זײַן צירלען אַ שטיק בן־יחיד, אָבער אַז ער האָט געגומען די טאָרבע אויף די פּלייצעס און דעם שטעקן אין האַנט אַרײַן, איז אין אים אַרײַנגעקומען אַ נײַער כּוח. ווי זאָגט דער פּסוק: ואפיצכם בגוים! און איך וועל אײַך צעשפּרייטן אונטער די פֿעלקער, ועברתם מגוי אל גוי וממלכה אל ממלכה, און איר וועט גיין פֿון איין פֿאָלק צום אַנדערן און פֿון מדינה צו מדינה. זאָגט איר גלות אָפּריכטן, מוז מען אָפּריכטן; מוז מען אָפּקומען פֿאַר אַ זאַך, זאָל מען אָפּקומען; אַ ייִד איז קיין שני־למלך נישט, כאָטש ער קומט אַרויס פֿון אַבֿרהמען.

ה

אַזוי איז ער אויסגעווען אַלע גרויסע מקומות און אַלע גרויסע ירידן. און אין איטלעכער שטאָט, וווהין ער איז געקומען, האָט ער אַלץ געזוכט און געפֿאָרשט, טאָמער טרעפֿט זיך עפּעס, טאָמער באַגעגנט ער אַ מענטשן, וואָס וועט אים זאָגן, וואָס ער זאָל טאָן. אָבער ס׳פֿאַרגייט איין יאָר, דאָס צווייטע, דאָס דריטע און ער געפֿינט אַלץ נישט, וואָס ער זוכט. מ׳ווערט אַ ביסל גרוי פֿון נע־ונד זײַן, און מ׳גייט אַלץ ווײַטער. לא כהתה עינו ולא נס לחו, נישט אַ פּיפּס האָט ער געטאָן, אַז דער וועג ווערט אַלץ שווערער, און אַ מאָל, אַז ס׳קומט דאָך אָן אַנדער געדאַנק, מע טוט אַ בענק אַהיים... באַדאַרף ער זיך דערמאָנען דעם חוזהס צורה, ווי אַזוי ער שטייט און הייבט אויף די ברעמען און קוקט אים אָן, אַז ס׳דערגייט ביז אין האַרצן אַרײַן. און אַ מאָל גיט מען גאָר אַ טראַכט פֿון כּלל־ישׂראל, פֿון משיחן און פֿון די צדיקי־הדור. אַ קליין חוקל האָט זיך זרח מיטגענומען אין וועג אַרײַן, און האָט דאָס געהאַלטן אין איינעם מיטן טלית־און־תּפֿילין, און אַז ער ווערט מיד אין מיטן וועג, זעצט ער זיך אַנידער אויף אַ שטיין, נעמט אַרויס דאָס ספֿרל, וואָס פֿון דער גאַנצער תּורה און די חכמים ביז צום רמב״ם און שפּעטער איז אַלץ פֿאַראַן אין אים, אַלץ צו שטיקלעך און אַלץ אויף דער פּרשה, און הייבט אָן צו קוקן אין אים; און וואָס דאָ שטייט געשריבן, איז פֿאַר אַלע מענטשן, וואָס זיי

זענען דאָ אויף דער וועלט און צו אַלע צײַטן, און אַ מאָל רעדט דאָס ספֿרל טאַקע צו אים אַליין, צו זרחן... ס׳רעדט פֿון מוסר און עבֿודת־הבורא, און פֿון מצוות און עבֿירות, און פֿון דעם, אַז דער מענטש איז נידעריק און אַז ער וויל, קאָן ער זיך דערהייבן...

דאָ לויפֿט אַ טשערעדע קי איבערן וועג און זיי שלאָגן מיט די פֿיס, אַז ס׳גייט אַ פּאַרעך. זרח הייבט זיך אויף, גייט צו אַ קרעניצע, וואַשט זיך די הענט און שטעלט זיך אַנידער דאַווענען מנחה.

אַזוי זענען פֿאַרגאַנגען זעקס יאָר!

אָבער לא לעולם חוסן, אויך די פֿרימסטע נשמה איז נישט פֿון אײַזן. און ס׳איז געקומען דאָס זיבעטע יאָר און זרח גייט אַלץ און גייט, און נאָך איז קיין עק נישט, ער איז אָפּגעגאַנגען הונדערטער מײַלן ולא מצא כלום, און אין קיין שום אָרט האָט זיך נישט באַוויזן אַ מענטש, וואָס זאָל אים זאָגן דעם טעם פֿון זײַן גיין... דאָס חוקל האָט זיך אָנגעהויבן שטאַרק אָפּצוניצן, אַז זרח האָט אין אים אַרײַנגעקוקט, זענען פֿון אים געפֿאַלן די בלעטער. זרח האָט דאָס געהאַלטן צוגעבונדן מיט אַ שטריקל... אַז ער פֿלעגט איצט מיד ווערן, האָט ער שוין מורא געהאַט אָפּצורוען, טאָמער וועט ער נישט קאָנען גיין ווײַטער. די כּוחות האָבן אָנגעהויבן נאָכצולאָזן, און אַזוי האָט אויך אָנגעהויבן נאָכצולאָזן דער בטחון... האָט איר געזען אַ דייזשקע, אַז זי טריקנט, תּחילת ווערט אַ קליין שפּעלטל, דערנאָך אַ גרעסערער שפּאַלט ביז ס׳פֿאַלט אַרויס אַ קלעפּקע... די גאַנצע צײַט, אַז מ׳האָט זרחן געהאַלטן פֿאַר אַן אָרעמאַן און מ׳האָט אים געבעטן צו זיך אויף שבת און אים געזעצט אונטן בײַם טיש, האָט ער געהאַט הנאה, אַז מע ברעכט זײַן טבֿע; אָצינד אָבער איז אים ווידער אָנגעקומען שווערער אָנצונעמען הילף... זרח האָט שוין נאָר געשלעפּט די פֿיס, דאָס אַלטע צעריסענע און אָפּגעניצטע חוקל האָט נישט מער געהאַט דעם כּוח פֿון אַמאָל.

ס׳איז געווען אַ זומערדיקער טאָג. זרח האָט זיך אַלץ אין מוח געפֿלאָנטערט און געפֿלאָנטערט, מיד איז ער געווען, ווי איר קאָנט אײַך אויסמאָלן; און אַז ער האָט זיך אַנידערגעזעצט אויף אַ בערגל אין מיטן וועג אָפּרוען אַ ביסל, איז אים פּלוצעם אַרײַן אַ געדאַנק אין קאָפּ, ווי ס׳גיט אַ בליץ: פֿאַר וואָס האָסטו, זרח, דאָס אַלץ געטאָן און דיך אַוועקגעלאָזט אויף אַזאַ ספֿק? וואָס טויג דיר דאָס פֿרום זײַן און מאַטערן זיך, אַז דו קומסט פֿאָרט נישט צו אַ תּכלית? און אַז ער האָט אָנגעהויבן צו פֿאַרשטיין, אַז דאָס הייסט האָבן חרטה, פֿאַר וואָס ער האָט געפֿאָלגט דעם חוזה, איז ער אויפֿגעשפּרונגען פֿאַר שרעק און האָט אָנגעהויבן צו לויפֿן, ווי איינער וויל אַנטלויפֿן פֿאַר אַ מחשבֿה־זרה... די מחשבֿה האָט אים אָבער נישט געלאָזט רוען, און אַזוי

איז ער געגאַנגען דרײַ טעג כּסדר און האָט אַלץ געטראַכט, פֿאַר וואָס ער איז אַוועק פֿון דער היים ? פֿאַר וואָס מאַטערט ער זיך ? און אַז ער איז געקומען צו אַ וואַסער, איז אין אים אַרײַן אַ הרהור, צוריק אומצוקערן זיך... האָט ער אָנגעהויבן זיך אַרומצוקוקן, ווי ווײַט ער איז אַראָפּגעבלאָנדזשעט פֿון גלײַכן וועג און האָט פֿאַרלוירן די אמונה, און האָט זיך צעוויינט, ווי אַ קליין קינד...

אַל תּבֿיאני לידי נסיון! האָט ער אָנגעהויבן בעטן גאָט. אָ, גאָט! נעם פֿון מיר אַוועק דעם נסיון און מאַך אין מיר ווידער שטאַרק דעם בטחון. דו ביסט אַן עדות, ווי אַזוי איך האָב די אַלע יאָר דיר געטרײַ געדינט און געגלייבט אין די רייד פֿון דײַן קנעכט דעם חוזה, והראני את הדרך, פֿיר מיך ווידער אויפֿן גלײַכן וועג! און לאָז מיך זען דײַן זון.

ס׳איז פֿאַרט נישט מעגלעך, האָט ער געטראַכט נאָך דעם, אַז ער איז ווידער אַ ביסל געקומען צו זיך, אַז דער חוזה זאָל זיך טועה זײַן; ער האָט מסתּמא געהאַט דעם ריכטיקן קוק, נאָר ער, זרח, איז נאָך נישט זוכה, כּדי צו קומען צו דער גאולה, און כאָטש ער האָט דאָס געזאָגט אין האַרצן, האָט דאָס אים נישט גאַנץ געהאָלפֿן. געגאַנגען איז ער אַפֿילו ווײַטער, אָבער די מנוחה פֿון פֿריִער האָט ער ניט מער געהאַט. איז דאָס אַ וווּנדער, אַז מ׳הייבט אָן אַ ביסל חרטה האָבן, אַז מע דערמאָנט זיך, וויפֿל יאָר מע האָט צוגעבראַכט אין דער פֿרעמד, און ווי ס׳איז גאָרנישט געוואָרן פֿון דעם. אײַ, פֿאַר צוריק אַהיים, — ווי לאָזט מען אָבער די מי און טרחה פֿון אַזוי פֿיל יאָר ? טאָמער טרעפֿט זיך פֿאַרט אַ נס, און דו געפֿינסט נאָך וואָס דו זוכסט, האָסט אַזוי פֿיל געוואַרט, וואַרט נאָך... אַזעלכע געדאַנקען קענען מיר אַלע.

ו

אָט דאָ האָט זרח געהערט, אַז אין קורצן וועט זײַן אין אַ גרויסער שטאָט אַ גרויסער יריד, וואָס אויף אים קומט זיך צוזאַמען דער ועד־ד׳־ארצות. זרח האָט באַשלאָסן אַהין צו גיין. טאָמער וועט גאָט דאָס מאָל אויף אים רחמנות האָבן און וועט אים העלפֿן. אָבער אין האַרצן האָט ער זיך געזאָגט: דאָס איז זײַן לעצטער גאַנג און אויב חס־וחלילה, גאָט וועט אים דאָ אויך ניט צושיקן, וואָס ער זוכט, פֿאָרט ער אַהיים, ס׳מעג קומען, וואָס ס׳קומט.

אַזוי האָט זרח דערגרייכט דעם יריד און האָט באַלד געפֿונען אַ סטאַנציע. אין שטאָט האָט זיך שוין אַלץ געגרייט פֿאַרן מאַרגנדיקן טאָג. טויזנטער מענטשן מכּמה לשונות גייען אין די גאַסן: ייִדן, רוסן, פּוילן, גרעקן, טאָטערן. טויזנטער וואָגנס און פֿורן זענען שוין געשטאַנען; אומעטום זענען שוין געווען אויפֿגעשטעלט פּאַלאַטקעס און די גרויסע סוחרים האָבן אָנגעהויבן

אויסצולייגן די סחורות: װאָלנס, זײַדנס, קאָרט, סאַמעט, טײַערע טיכער און גרויסע געשטריקטע קאָלדרעס. װוּ מע האָט געטאָן אַ קוק, איז געװען אָן עשירות. דאָ האָט מען געזען אַרויסנעמען פּעלצן, דאָ שמוישן, דאָ לעדער, דאָ גרייטע שטיװל. אויף אַן אַנדער אָרט האָט מען געזען אויספּאַקן העלפֿאַנדביין, בערנשטיין, קאָרעלן, פּערל, גאָלד און זילבער. נאָך אויף אַ פּלאַץ האָט מען געזען צוזאַמענטרײַבן פֿערד און רינדער, שאָף און ציגן.

דעם אַנדערן טאָג אין דער פֿרי, װי ס'האָט נאָר אָנגעהויבן טאָגן, האָט זיך אָנגעהויבן דער יריד. און די גאַנצע שטאָט האָט אָנגעהויבן צו קאָכן װי מיט טויזנט קעסלען, טויזנטער קולות האָבן זיך צוזאַמענגעמישט אין איין קול: מ'לויפֿט, מ'האַנדלט, מ'שרײַט! טשערקעסן גייען אַרום און האַלטן אויפֿן קאָפּ סחורות, בעטלערס זינגען און שפּילן אויף לירעס, און די זון בראָט. תּקופֿת־תּמוז איז דאָס געװען. זרח גייט פֿון אין דער פֿרי אָן אַרום און זוכט. װוּ אַ קלייט, װוּ אַ פֿור שטעלט ער זיך אַנידער און האָרכט צו. ער פֿאַרלירט נישט קיין מינוט, ער לאָזט נישט צו קיין שום געדאַנק אין קאָפּ אַרײַן. װי אַ װאָלף גייט אַרויס אויף יאַגד און האָט נאָר אין זינען צו שטילן זײַן הונגער, אַזוי האָט זרח נאָר געהאַט די איינע מחשבֿה: צו געפֿינען דעם מענטשן, װאָס זאָל אים אויסזאָגן דעם ענין פֿון זײַן גזר־דין. איצט מוז ער אים געפֿינען, און ער װעט אים געפֿינען... עפּעס האָט ער דאָך געהערט פֿון בעל־שם און פֿון אליהו הנבֿיא, װאָס זיי ראַטעװען מענטשן אין נויט. װאָס איז שייך, זאָל אויף אַזאַ יריד ניט קומען איינער פֿון די גדולים, צי זאָלן דאָ נישט זײַן למדװאָװניקעס װאָס זיי װייסן פֿון אַלעמען און קאָנען אַלץ דערגיין. די פֿיס שלעפּן זיך קוים, דער הונגער קלעמט אים דאָס האַרץ און דער האַלדז איז אויסגעטריקנט פֿאַר דורשט; אָבער ער זעצט זיך ניט אַנידער אויף איין מינוט: ער קאָן גאָר אַ דרעמל טאָן און גראָד אין דער מינוט גייט פֿאַרבײַ דער, װאָס ער זוכט אים שוין אַזוי לאַנג. און אַזוי איז אַװעקגעגאַנגען דער גאַנצער טאָג. אויסגעגאַנגען איז ער אין דעם איינעם טאָג, װאָס ער איז פֿריִער געגאַנגען אין אַ יאָר, אָבער לשווא עמלו! זײַן מי איז געװען אומזיסט, צעשלאָגן און מיד אין אַלע אבֿרים איז ער געקומען אויף דער אַכסניה און איז אײַנגעשלאָפֿן אין אַ שװערן שלאָף.

און אויפֿן מאָרגנדיקן טאָג איז ער אויפֿגעשטאַנען כּאור־הבוקר און מאַרש! מיט אַ נײַעם כּוח האָט ער אָנגעהויבן צו גיין און צו זוכן. דאָס מאָל האָט ער ניט דערלאָזן, אַ פּיצל געדאַנק זאָל אים מבֿטל זײַן. אַװעק! אַװעק! האָט ער זיך געטרייסלט, איך מוז הײַנט אָט דעם געפֿינען, װאָס דער חוזה האָט געזאָגט. און צו גאָט האָט ער גערופֿן: דו מוזסט מיר העלפֿן, הײַנט, הײַנט, הײַנט! װאָלט ער אַצינד געװען אויפֿן הימל, װאָלט ער געמאַכט אַ געשריי

און אַ געפּילדער: זיבן יאָר האָט איר מיך געמאַטערט און אויסגעשיקט שטעט, געגאַנגען בין איך ווינטער און זומער, אין די גרעסטע קעלטן און אין די גרעסטע היצן. וואָס האָט איר פֿון מיר געוואָלט! העלפֿט מיר, מלאכים! העלפֿט מיר, אַלע צדיקים פֿון דער וועלט, בעט פֿאַר מיר! ווו איז דער צדק און משפט? ווו זענען אַלע הבֿטחות? וואָס וויל מען פֿון מיר? ער שרייַט מיט אַ משונהדיק קול, ער וויל לויפֿן, שפּרינגען איבער אַלע פֿורן, גאַרניט מער דער זרח...

און דערנאָך, אַז ער איז געקומען אויף דער נאַכט אין דער אַכסניה טויט מיד, האָט ער זיך אַנידערגעזעצט אין אַ ווינקל, ווי אַ שטומער. איז געקומען דער שׂטן און האָט געהאַט דאָס חציפֿות און האָט געזאָגט: ווי קאָנסטו נאָך האָבן אמונה? דאַוון נישט קיין מעריבֿ און זייַ מפֿקיר יענע וועלט! און ס'האָט שוין געהאַלטן דערבייַ, אַז זרח זאָל אים דערהערן... אַט, אַט! דאָ האָט ער אַ געשריי געטאָן, ווי אַ לייב, אַז אַלע מענטשן האָבן זיך דערשראָקן און האָבן געמיינט, אַז ער איז אַראָפּ פֿון זינען...

און אויפֿן דריטן טאָג פֿון דעם גרויסן יריד, וואָס איז שוין געווען דער לעצטער טאָג, איז זרח גאָר אַרומגעגאַנגען ווי אויפֿן עולם־התוהו... וואָס האָט ער געזוכט אַזוי פֿיל יאָר? עפּעס איז אים אויסגעקומען דאָס לעבן ווי אַ לאַנגער חלום און אין מיטן גיין שטעלט ער זיך אָפּ און טאַפּט זיך בייַ דער בעקעשע, אויב ער איז באמת דאָ. דער קאָפּ איז אים געווען ווי צעמישט און אין האַרצן איז שוין נישט געווען קיין האָפֿענונג און קיין בטחון. געגאַנגען איז ער, וואָרעם די פֿיס האָבן זיך נאָך געשלעפּט.

און פֿאַר נאַכט האָט זיך אָנגעהויבן דער יריד פֿונאַנדערצופֿאָרן. די בייַדלעך ווערן אַראָפּגעריסן, די סחורות פֿאַרפּאַקט מען אין גרויסע פּעק און מע לייגט זיי אויף די וואָגנס און מע דעקט זיי צו מיט רעדנעס. אויף דער ערד וואַלגערט זיך אַרום שטרוי און פּאַפּיר, שאָלעכץ פֿון אייער און שטיקלעך אַרבוז, אָפּגעריסענע ייִנגלעך קלייַבן דאָס אויף פֿון דער ערד און שלאָגן זיך. ס'ווערט אַלץ שיטערער און ליידיקער אין די גאַסן. זרח גייט אַרום ווי אַ ייִד אום שבֿעה־עשׂר־בתּמוז אין אַ דאָרף.

ז

ס'איז געוואָרן כמאַרנע. דער הימל האָט זיך פֿאַרפֿינצטערט און ס'האָט זיך צעלאָזט אַ טוטשע רעגן, ווי אַן אמתער מבול איז דאָס געקומען פֿון אויבן כּדי אָפּצושווענקען אַלע זינד... זרח לויפֿט פֿאַרן רעגן, ווי ווייַט ער האָט נאָר כּוח צו לויפֿן, ביז ער קומט אין אַ טויער פֿון אַ שטוב און שטעלט זיך דאָרט אַנידער. עטלעכע מיידלעך און ווייַבלעך זענען דאָרט אויך געשטאַנען,

וואָס האָבן זיך אויך באַהאַלטן פֿאַרן רעגן. איינע פֿון זיי, אַ מיידל פֿון אַ יאָר צוואַנציק, האָט געהאַלטן אַ זאַנטיק און האָט נישט געלאָזט דעם רעגן אין פּנים אַרײַן; זי איז צוגעגאַנגען צו דעם באַרעגנטן ייִדן און האָט אים געוואָלט באַדעקן דעם קאָפּ מיטן זאַנטיק, האָט זיך זרח אָפּגערוקט, ווי איטלעכער פֿרומער ייִד רוקט זיך אָפּ פֿון אַ נקבֿה... האָט זיך דאָס מיידל אָנגערופֿן צו די איבעריקע: קוקט אים אָן, ווי ער רוקט זיך אַוועק, שוין איין מאָל, אַז ער איז געווען מײַן חתן, האָט ער זיך פֿון מיר אָפּגערוקט און איצט אויך... און ווי זרח האָט אויפֿגעהויבן די אויגן און האָט געוואָלט זען ווער דאָס רעדט, איז זי נישט געשטײַעט... ער פֿרעגט זיך בײַ די ווײַבלעך און מיידלעך: איז דאָ נישט געשטאַנען אַ מיידל מיט אַ זאַנטיק? זיי קוקן אים אָן ווי אַ משוגענעם.

דער רעגן האָט אויפֿגעהערט צו גיין, דער הימל איז געוואָרן העלער. פּאַמעלעך און פֿאַרטראַכט איז זרח געגאַנגען אויף דער אַכסניה, איצט האָט ער זיך ערשט אָנגעהויבן צו דערמאָנען פֿון דער גאַנצער מעשׂה, ווי ער איז נאָך געווען אַ ייִנגל און איז געווען אַ חתן מיט דער ערשטער כּלה, און דערנאָך אַז ער האָט אָפּגעלאָזט דעם שידוך און דעמאָלט איז געקומען צו אים איר מוטער און האָט געוויינט; אַוודאי האָט ער אויף איר רחמנות געהאַט, אָבער וואָס האָט ער געקאָנט טאָן, אַז דער שידוך איז פֿאַרט אָפּגע־לאָזט, מסתּמא איז אַזוי געווען באַשערט. געשאָלטן האָט זי אים נישט, טאָמער יאָ? ס'איז אים אַליין געווען אַ חידוש, ווי ער האָט דאָס אַלץ פֿאַרגעסן ביז אַצינד און ווי ער האָט זיך קיין מאָל נישט דערמאָנט וועגן דעם.

אויף דער סטאַנציע אָנגעקומען, האָט ער איבערגעביטן די קליידער און האָט זיך אַנידערגעשטעלט דאַווענען מנחה. ווי אַ נײַער מענטש האָט ער זיך געפֿילט אויף איין מאָל, ווי איינער וואָס האָט אַראָפּגעוואָרפֿן פֿון אַקסל שווערע שטיינער. אַוודאי איז נאָך אין האַרצן געלעגן דער עוון, אָבער אַצינד זעט ער אים, אַצינד ווייסט ער, פֿאַר וואָס גאָט האָט אים געשטראָפֿט...

שטילערהייט האָט ער געדאַוונט מנחה און דערנאָך האָט ער אָנגעהויבן ברכו. ער איז געשטאַנען אין ווינקעלע און האָט געציילט די ווערטער, איטלעכס וואָרט אַזוי פֿריש און פּאַוואָליע, ווי אַ ייִנגל וואָס הייבט אָן צו פֿאַרשטיין פּירוש־המילות. השׂם נפשנו בחיים ולא נתן למוט רגלינו, דו גאָט, וואָס דו האָסט אונדז געגעבן דאָס לעבן און אונדזערע פֿיס לאָזט דו נישט שטרויכלען. מי כּמוך באלים! ווו איז דען דאָ אַ גאָט, ווי אונדזער גאָט? כּי בידך נפשות החיים והמתים, אין דײַן האַנט איז טויט און לעבעדיק — דאָ גיט עס אַ פּיק אין האַרצן און אַ צי ווי מיט אַן אָפּצווענג — פּדית אותי ה', דו גאָט האָסט אונדז דערלייזט — אַ רויק ווינטל בלאָזט, — אלוהינו שבשמים

יחד שמך וקיים מלכותך, גאָט אין הימל דו ביסט איין גאָט אין דער גאַנצער וועלט — די טרערן גיסן זיך ווי פּלאַכעס...

ח

און אויפֿן מאָרגנדיקן טאָג איז ער אויפֿגעשטאַנען, האָט אַרויסגענומען דאָס געלט, באַצאָלט אויך דער סטאַנציע און האָט זיך גענומען פֿאָרן אין שטעטל אַריַין, ווו ער איז אַ מאָל געווען אַ חתן. אַציגד איז ער נישט מער געגאַנגען, נאָר געפֿאָרן ווי אַ מענטש, און אַזוי לאַנג, ביז ער איז אין אַ פּריַיטיק אין דער פֿרי אָנגעקומען אַהין, אין שטאָט אַריַין. ער האָט זיך גענומען גליַיך פֿרעגן נאָך יענער אַלמנה, אָבער קיינער האָט זי נישט געקענט און נישט געוווּסט פֿון אַזאַ נאָמען. אַזוי האָט ער צוגעבראַכט דעם שבת און האָט אַלץ געפֿרעגט, ביז ער האָט געפֿונען אַן אַלטן ייִדן, וואָס ער האָט אים געזאָגט, אַז ס׳האָט טאַקע געוווינט אַ מאָל אַזאַ אַלמנה, זי איז אָבער שוין לאַנג געשטאָרבן. זי האָט געהאַט דריַי מיידלעך, די צוויי ייִנגערע האָבן ערגעץ חתונה געהאַט פֿון וויַיטן, די עלטערע איז אויך געווען אַ כלה, מע האָט אָבער מיט איר אָפּגעלאָזט דעם שידוך, און זי איז שוין אויך געשטאָרבן...
זרח האָט אָפּגעשנירט דאָס טיכל און האָט געגעבן דעם ייִדן אַ רענדל, און איז דערנאָך אַריבערגעגאַנגען אויפֿן הייליקן אָרט פֿון דער שטאָט, האָט געבעטן דעם קבֿרות־ייִד, ער זאָל מיטקומען, און האָט גענומען זוכן דעם קבֿר פֿון זיַין כלה, און אין אַ פּאָר שעה אַרום, אַז מ׳האָט שוין געהאַט אויסגעזוכט דאָס גאַנצע פֿעלד, האָט מען געפֿונען אין אַן עק דעם קבֿר גאַנץ פֿאַרוואַקסן מיט גראָז און מיט אַן אָנגעלענטער צעבראָכענער מצבֿה: פה נקברה הנערה המשכלת ויעלת חן... מתה בת עשרים בשברון לב בשנת... לפ״ק. ת׳נ׳צ׳ב׳ה.

זרח האָט געהייסן דעם קבֿרות־ייִדן, ער זאָל גיין רופֿן דעם חזן. דער חזן איז געקומען און האָט געמאַכט אַן ״אל מלא רחמים״. זרח האָט אים אויך געגעבן אַ רענדל און ער איז אַוועקגעגאַנגען. דעם קבֿרות־ייִד האָט גערופֿן דאָס וויַיב און זרח איז געבליבן אַליין, ער האָט זיך אָנגעבויגן אויפֿן קבֿר און האָט אָנגעהויבן בעטן מחילה, ס׳איז געווען ערבֿ ראש־חודש.

זיַי מיר מוחל, רחל־לעב, האָט ער אָנגעהויבן, לך חטאתי, צו דיר האָב איך געזינדיקט ולבבי אשפך כמים, און מיַין האַרץ פֿאַרגיס איך פֿאַר דיר. און אויב איך האָב דיר שלעכטס געטאָן, האָב רחמנות אויף מיַינע ניַי־געבוירענע קינדער און לאָז זיי נישט שטאַרבן בעוון־אָבֿות, זאָג מיר וואָס דו ווילסט פֿון מיר און מיט וואָס איך קאָן אָפּוואַשן דעם צאָרן פֿון אַבֿי־יתומים ודיין־אַלמנות.

ער זאָגט און שלאָגט זיך אָשמנו!

און ווי ער איז אַזוי געשטאַנען פֿאַרן קבֿר אײַנגעבויגן, איז ער אַנטשלאָפֿן געוואָרן שטייענדיק; און ווי ער דרעמלט אַזוי, איז אים געקומען די כּלה צו חלום האָט צו אים געזאָגט; איך בין דיר מוחל, זרח, במחילה־גמורה, וואָס דו האָסט מיר געטאָן, איך האָב אויך אין קבֿר קיין מנוחה נישט... נאָר איין זאַך וויל איך דיך בעטן: דו ווייסט, איך האָב נאָך צוויי שוועסטער און זיי ווױנען אין שעפּעטיווקע, דאָרט האָבן זיי חתונה געהאַט, אָבער זיי זענען אָרעם און האָבן קינדער חתונה צו מאַכן. פֿאָר אַהין און העלף זיי.

זרח האָט זיך אויפֿגעכאַפּט פֿון שלאָף, האָט אויפֿגעהויבן זײַנע הענט און האָט געזאָגט: אודה ה׳ כּי פדיתני, אַ דאַנק דיר, גאָט, פֿאַר וואָס דו האָסט מיך דערלייזט!

אַזוי איז זרח געפֿאָרן קיין שעפּעטיווקע און האָט געלאָזן אָנזאָגן זײַן כּלהס שוועסטער, אַז ס׳איז געקומען צו זיי זייער אַ רײַכער פֿעטער פֿון ווײַטן, וואָס האָט זיך דערוווּסט, אַז ס׳איז זיי שלעכט און ער וויל חתונה מאַכן זייערע קינדער און זיי געבן נדן און זיי אויסקליידן. געזאָגט — געטאָן. שעפּעטיווקע האָט זיך געחידושט אויפֿן גרויסן עושר, וואָס האָט געגעבן תּיקון אין ביידע בתּי־מדרשים, און נדבֿות — וועד ס׳האָט נאָר געבעטן. מיט צוויי מיידלעך האָט מען באַלד געטאָן אַ שידוך. ווער האָט זיך נישט געוווּנטשן צו נעמען אַ מיידל, וואָס האָט אַזאַ רײַכן פֿעטער? פֿאַר די אַנדערע קינדער האָט ער אויך אײַנגעלייגט געלט און די מוטערס אויך געלאָזט אַ סך געלט און זיך געזעגנט מיט טויזנט ברכות.

אַזוי איז זרח געקומען נאָך אַ סך יאָרן אַהיים צו זײַן ווײַב צירלען צוריק, וימצאה בריאה ושלמה, און האָט זי געפֿונען געזונט און פֿריש, וואָרעם זי האָט די גאַנצע צאָל יאָר ניט איין מינוט פֿאַרלוירן דעם בטחון, און האָט יעדן טאָג געהאָפֿט צו גאָט, אַז זרח איר מאַן וועט קומען אַהיים און אַלץ וועט נאָך ווערן גוט. ויפקד ה׳ את אשתו, און גאָט האָט ווידער געעפֿנט דעם טראַכט פֿון צירלען און אין נײַן חדשים אַרום האָט זי געהאַט אַ זון, און ער איז אויפֿגעוואַקסן געזונט, און איז געוועזן ווויל און געראָטן און האָט חתונה געהאַט פֿון יִיחוס, און האָט געהאַט קינדער און קינדס־קינדער, און אַ טייל לעבן נאָך הײַנט אין עושר און אין כּבֿוד. אַזוי זאָלן מיר אַלע ייִדן זוכה זײַן צו ישועות ונחמות ובא לציון גואל!

גדי

אַ מעשה מיט אַ מוסר

א

אל תּהי בז לכל אדם! זײַ ניט מבֿזה דעם אָרעמאַן, קוק ניט אַוועק פֿון אַ מענטשן, וואָס האָט ניט אַזאַ שײן פּנים און איז נישט שײן אָנגעטאָן, קרים דיך ניט קוקנדיק אויף אַ בעל־מום און אויף אַן אָפּגעריסענעם, וואָס ווײנט הינטער דער באָד. אַז יענער האָט אַ שוואַרצע פֿאַרהאָרעוועטע האַנט, די נעגל זענען פֿאַרגעלט און קײן מאָל נישט גערײניקט און די הויט איז האַרט און געדראָלן ווי אַ ריבאײַזן, און דו האָסט, ברוך־השם, אַ ווײך, ווײַס הענטל, ווי יעדער אײדעם, וואָס זיצט נאָך אויף קעסט און טוט גאָרנישט, מיאוס זיך ניט אים צו געבן די האַנט. פֿון אַ טרעגער אין מיל, וואָס זײַן פּנים און קאַפּאָטע און זײַנע שטיוול און אַלץ אין אים איז לויטער מעל, רוק דיך ניט אָפּ, טאָמער וועט ער חס־ושלום דיר אויסשמירן דעם נײַעם סורדוט דײַנעם. מײן ניט, אַז די נשמה פֿון אײנעם וואָס שטײט ווײַט הינטער דיר, איז פֿון קליאָטשע; מײן ניט, אַז אַ ייִד, וואָס זיצט אין בית־מדרש פֿון תּמיד אָן אויף דער הינטערשטער באַנק און זײַנע אָבֿות־אָבֿותיו זענען ניט געזעסן העכער, איז אַ מענטש פֿון אַ נידעריקערן סאָרט פֿון דיר, וואָס דו זיצסט כּל־ימיך אין מזרח און ביסט געוווינט צו זיצן אויבן אָן. דער אײגענער גאָט, וואָס האָט דיך באַשאַפֿן, האָט אים באַשאַפֿן, און ער איז אַזוי גוט זײַן פֿאָטער ווי דײַן פֿאָטער. איך וויל אײַך דערצײלן אַ מעשה, איך בעט אײַך, הערט צו.

*

די מעשה איז פֿון אַ שמשס אַ זון, גדי מיטן נאָמען, אַן אומגליקלעך באַשעפֿעניש, — קײן מענטש האָט נישט געוווּסט, ווי אַלט ער איז געווען, — מיט אַ פֿאַרוואַקסענער ווילדער באָרד, דאָס פּנים שוואַרץ, די האָר קײן מאָל נישט געקעמט און אָנגעטאָן אין אַ מין אַלטן וואַטאָוון בגד, אויסגעשמירט און באַפֿלעקט און מיט טויזנט לעכער און מיט צעריסענע קעשענעס. דאָס היטל איז געווען אַ גלגול פֿון אַ קאַשקעט מיט אַ צעבראָכענעם דאַשעק און שוין אַוודאי אַלט געווען אַ יאָר צוואַנציק. אויף די פּיס האָט ער געטראָגן

אויסגעדרייטע שטיוול, וואָס זענען קיין מאָל נישט געשמירט געוואָרן, און די כאַליעוועס זענען געווען צוגעבונדן מיט שטריקלעך... וואָס פֿאַר אַ לײַבל און וואָס פֿאַר אַ העמד ער האָט געטראָגן אונטער דער קאַפּאָטע, וויל איך שוין גאָרנישט זאָגן. דאָס האַרץ זײַנס איז געווען שטענדיק אָפֿן און פֿאַרוואַקסן מיט האָר, ווי בײַ אַ ווילדער חיה. געפֿעלט האָבן אים אַלע ציין אין מויל, און אַז ער האָט אַ מאָל געגעבן אַ שמייכל און ס׳איז אים גערונען דאָס שפּײַעכץ — דאָס איז געווען פֿון אים אַ חולשה — האָט געקאָנט, מ׳זאָל נישט זינדיקן מיט די רייד, נישט גוט ווערן...

ווי סע שטייט אויבן, האָט קיינער נישט געוווּסט, ווי אַלט ער איז און ווען ער איז געבוירן געוואָרן. אַזוי ווי ער איז, געדענקט מען אים שוין פֿון תּמיד אָן. זײַן מוטער איז געווען אַן אַלטע און אַן ערלעכע ייִדענע, קליין און אײַנגעצויגן און אויסגעדאַרט ווי אַ שפּאָן. זײַן פֿאָטער ראובֿן דער שמשׂ איז געווען אַ גרויסער מגושמדיקער ייִד און, לאַ־עליכם, אַ שטיק שיכּור. וואָס ס׳איז געווען צו טאָן אין קלויז, איז אַלץ געווען אויף גדין און אַלע עבֿודות־קשות זענען געווען חל אויף זײַן קאָפּ. אַפֿילו וואַשן דעם פּאָל אין קלויז אַלע ערבֿ־שבת, וואָס אין אַן אַנדער שטאָט דינגט מען דערצו אַ גויע, האָט גדי אַליין געטאָן; ער האָט געקערט, געשאָבן די בלאָטע פֿון די טרעפּ, גערייניקט די פֿענצטער, געפּוצט די הענגלײַכטער און אַרויסגענומען דעם פֿאַרגרינטן חלבֿ. דאָס פֿאַס וואַסער צום וואַשן די הענט האָט ער תּמיד אָנגעפֿילט, אַרויסגעטראָגן דעם צעבער און געטריקנט די האַנטעכער. ווינטער האָט ער געהייצט ביידע אויוונס און טאַקע אַליין געהאַקט דאָס האָלץ, געקליבן שפּענער, געגאַנגען נאָך נאַפּט, אַרויסגעטראָגן די אַש. איז אָפּגעפֿאַלן דער טינק פֿון אַ וואַנט, האָט גדי זי פֿאַרשמירט מיט ליים; זענען אַרײַן ציגן אין דער ווײַבערשער שול, — דאָרט זענען נאָך דעמאָלט ניט געווען קיין פּאָלן, — און האָבן צעשאַרט די ערד, האָט גדי געטראָגן פֿרישע ערד און זאַמד און האָט אויסגעגלײַכט די ערד; האָט אַ שטאַרקער רעגן אָוועקגעשווענקט די שוועל פֿון קלויז, האָט גדי זי ווידער אויפֿגעמויערט מיט שטיינער. אין קוימען איז גדי געקראָכן, אַז ס׳האָט גערייכערט, נאָכגעקוקט אויפֿן דאַך, ווען ס׳האָט גערונען. הכּלל, ס׳איז נישט געווען קיין עבֿודה, וואָס גדי האָט זי נישט געטאָן, און גאָרנישט איז געווען פֿאַר אים צו שווער. צו וואָס זאָל אַזוינס רוען? וואָס דען זאָל אַזוינס טאָן, ווען נישט אַרבעטן?

און איז נישט געווען אין קלויז וואָס צו טאָן, האָבן אַנדערע מיט אים געאַרבעט. פֿון די גבאים און דעם רבֿ און די שוחטים און די חזנים איז גאָרנישט צו רעדן, אָבער איטלעכער אין שטאָט, פֿון גרעסטן ביז צום קלענסטן, האָט געהערשט אויף גדין און זיך מיט אים געשאָפּט. ווו ס׳איז

געווען אַ לאָך צו פֿאַרשטאָפּן, האָט מען פֿאַרשטאָפּט מיט גדין. גדי איז געגאַנגען רופֿן די בעלי־דינים צום רבֿ, דעם שוחט צום קצבֿ קוילען, דעם כּהן אויף אַ פּדיון־הבן, די לײַט פֿון דער חבֿרה־קדישא אויף אַן אַסיפֿה. נגידיתטעס האָבן אים מיטגענומען אין מאַרק אַרײַן, ער זאָל זיי נאָכטראָגן די גענדז און די הינער. בײַ די גבאיטעס האָט ער געהאָלפֿן שטעלן באָרשטש, בײַ דער באָבען איז ער געווען איר משרת, און אַפֿילו איטלעכע דינסט האָט קלײַען פֿאַר אַ קו און דאָ האָט ער געקליבן שפּענער. קינדער, וואָס האָבן נישט געוואָלט גיין אין חדר אַרײַן, — און דער באַהעלפֿער האָט זיך צעקריגט מיטן רבין, — האָט גדי געמוזט זיי טראָגן אויף די פּלייצעס. בײַ אַ גט און בײַ אַ חליצה איז זיך גדי אָנגעלאָפֿן די פֿיס. בײַ אַ ברית איז ער געווען דער ערשטער און דער לעצטער. בײַם בעל־ברית איז ער געווען זײַן משרת און בײַ דער באָבען איז ער געווען איר משרת, און אַפֿילו איטלעכע דינסט האָט אים באַהאַנדלט ווי אירן אַ דינער... ווער שמועסט אויף אַ קנס־מאָל, צי גאָר אויף אַ חתונה, האָט גדי געאַרבעט עבֿודת־פּרך. ווער האָט געטראָגן די ברעטער צום שאַלאַש און די רעדנעס? גדי. נאָך געפֿעפֿס צום קרעמער ווער איז געלאָפֿן? גדי. נאָך פֿיש, נאָך פֿלייש, נאָך צוקער און נאָך מאַנדלען האָט מען געשיקט גדין. גדין האָט מען געשיקט נאָך בראָנפֿן, נאָך ווײַן. אוודאי איז ער אַרומגעלאָפֿן אויף אַלע סטאַנציעס, ווו די מחותּנים זענען געשטאַנען. דעם עולם געגאַנגען רופֿן צום אויפֿרופֿן, צו דער וועטשערע. ס'איז גאָרנישט געווען איין גדי, נאָר צען גדיס האָבן געאַרבעט און זענען געלאָפֿן אין פֿאַרשיידענע ערטער, און פֿון אַלע איז גערונען דער שווייס. און טאָמער מיינט איר, ער האָט דערפֿאַר עפּעס באַקומען? צו וואָס באַדאַרף אַזאַ בריאה האָבן געלט?

און פֿאַר פּסח האָט גדי געמוזט לויפֿן אין די גרעסטע בלאָטעס צו די בעקערס העלפֿן טראָגן די מצות. און וואָס האָט ער נישט איבערגעטאָן, אַז ס'האָט זיך אָנגעהויבן אלול מיט אַלע ימים־נוראים מיט דעם רײן מאַכן די קלויז און מיט די דאַרפֿסיידן, וואָס זענען געקומען אין שטאָט אַרײַן; איטלעכער פֿון זיי האָט באַלד געהאַט זײַן משרת און שמש, און ער האָט געהייסן גדי. חנוכּה־צײַט האָט ער געבונדן די גענדז צום קוילען און זיי געטראָגן צום שוחט, געפֿליקט די פֿעדערן און געשלעפּט די אַבדירקעס אין מאַרק אַרײַן. און איך באַדאַרף דעם לעזער נישט צו זאָגן, אַז גדי האָט קיין מאָל נישט טועם געווען דעם טעם פֿון אַ גריוו...

און וואָס האָט גדי געוווסט פֿון אַ שבת, צי פֿון אַ יום־טובֿ, צי פֿון אַפּרועץ, צי גאָר פֿון דאַווענען, אַז אין מיטן דאַווענען קאָן מען אים שיקן טויזנט געגג, אַז ער איז גאָרנישט בגדר מענטש, כאָטש ער קומט שטאַרק צו ניץ

און איז אַן עבֿד־כּנעני פֿון איטלעכן. אַ מצווה טאָן איז אַוודאי אַ גוטע זאַך, אָבער איז דען גדי, וואָס אין קלויז טרײַבט מען מיט אים ליצנות, בגדר מצווה, מיינט מען דאָס אים, אַז ס׳איז אַ מצווה צו געבן אַן אָרעמאַן אַן אָפּגעלייגטן בגד? פֿרעגט אים, צי ס׳האָט אים איין מאָל אין זײַן לעבן צוגערופֿן אַ ייִדענע אין ווינטער און אים געזאָגט: גדי, ס׳איז דיר קאַלט, דאָ האָסטו אַן אַלט לײַבל פֿון מײַן מאַן. געלאָפֿן איז ער פֿאַר איטלעכן און האָט געטאָן אַלע שליחותן. האָט אים עמעצער געגעבן זומער אַ פּאָר שיך, אַז ס׳זענען געווען היצן און די שטיוול האָבן אים אָפּגעברענט די פֿיס? וואָס הייסט, פֿילט ער דען? פֿאַרשטייט דען אַזוינס, אַז נידעריקע שיך אין זומער זענען בעסער ווי אויסגעדרייטע שטיוול? זעט איר, גיין אָפּזוכן די קו בײַ אַ בעל־בית, אַז זי איז זיך פֿאַרגאַנגען אין פֿרעמדע גערטנער, און די הינט בײַ די גויים האָבן אים אָפּגעריסן די פּאָלעס, דערצו איז גדי ווי געשאַפֿן. גיין רײַסן גרינס אויף שבֿועות, צי שנײַדן ערבֿות אויף הושענות, און זיך לאָזן שלאָגן פֿון די שקצים מכּות־רצח, אָדער גאָר נעכטיקן אויפֿן הייליקן אָרט, אַז מ׳האָט געבראַכט אַ מת פֿון דאָרף און ס׳איז שוין געווען צו שפּעט אים מקבר צו זײַן — דערצו איז גדי גוט. גדי האָט גאָר געמוזט אַליין גראָבן דעם קבֿר, אַז ס׳איז געווען קאַלט און נאַס, און דער קבֿרות־ייִד האָט זיך געפֿוילט צו גראָבן...

וואָס האָט גדי נישט געטאָן? און צו וואָס איז ער נישט געווען ניצלעך? האָט איינער באַדאַרפֿט אָפּזיצן וויעזשע, ווײַל ער האָט געהאָט אויף זיך אַן אַקט, האָט מען געדונגען גדין פֿאַר אַ מזומנעם זעקסער, און ער איז געזעסן. האָט מען געדאַרפֿט אָפּהיטן אַ משוגענעם, וואָס האָט געשלאָגן און געהרגעט, האָט גדי אים אָפּגעהיט, און יענער האָט אים צעדראַפּעט דאָס פּנים און שיִער ניט אויסגעזעצט די אויגן. דער פּריסטאַוו פֿון דער שטאָט האָט אויך געאַרבעט מיט גדין און אויך דער סעקרעטאַר און דער שרײַבער ביז צום סאָטסקי. גדי איז געווען דער אמתער שׂעיר־המשתּלח; נאָר יענער איז כאָטש אָפּגעקומען מיט איין מאָל, אַראָפּגעוואָרפֿן פֿון באַרג לעזאזל מיט די עוונות פֿון כּל־ישׂראל אויף זײַנע פּלייצעס, וואָס וואָלטן געקלעקט פֿאַר כּמה דורות.

און ווי אַזוי ער האָט דאָס אויסגעהאַלטן איז נאָך עד־היום אַ חידוש. אַ מענטש, וואָס האָט קיין מאָל רעכט נישט אָפּגעגעסן, קיין מאָל נישט גערוט, און כּל־ימיו קיין קישן צוקאָפּנס נישט געזען. זומער איז ער געשלאָפֿן אין דער ווײַבערשער שול אויפֿן בוידעם און ווינטער אויף דער הוילער באַנק לעבן דעם אויוון, ווען ס׳איז נאָר נישט געווען אַן אורח אַ תּקיף, וואָס האָט אים אָוועקגעטריבן. ווער האָט זיך אָנגענומען פֿאַר אים, ווען מען האָט דאָס געאַרט, אַז גדי איז געשלאָפֿן אויף דער ערד? פֿאַרקערט, האָט אַ ייִנגל אַ

שייגעץ אים געפונען שלאפנדיק, האט ער אים א טרעט געטאן מיטן פוס, אדער ארויפגעגאסן אויף אים א קווארט וואסער.

אפילו גוטע און פרומע לייט מיט א הארץ האבן נישט אנגעהויבן צו פארשטיין, אז ער איז אויך א מענטש, און אז למשל, מע ווארפט אים א שטיין אין קאפ אריין, קאן אים דאס וויי טאן. יינגלעך און ווייסע־חברה האבן זיך תמיד צו אים געטשעפעט; דער האט אים געצופט ביי דער נאז, דער ביי דער בארד, דער האט אים אראפגעווארפן דאס היטל. און אפילו די סטא־טעטשנע בחורים, וואס זענען געזעסן אין קלויז און האבן געלערנט, האבן געהאט גרויס תענוג צו נעמען גדין נאך מיטאג, אים ארויפלייגן אויפן טיש, אויף וועלכן ס'איז קריאת־התורה, און אים שמייסן. און ער זאל דאס געבן א שעלט, זאל זיך נישט לאזן, זאל שלאגן מיט די פיס, אדער בייסן, ווי דער שטייגער איז. און דערנאך, אז מע האט אים שוין גוט אפגעשמיסן, האט מען זיך צונויפגעלייגט צען קאפיקעס און מ'האט אים געשיקט קויפן עפל אין מארק אריין. זיי האבן געביסן די שיינע, רויטע עפל וואס פון זיי האט געשפריצט דער זאפט, און גדי האט געמוזט קוקן און קלייבן די קערנער, און אז ס'איז שוין געווען ביי זיי א נדבן, האט ער אים געקאנט געבן דאס אפגעגעסענע הארץ פונעם עפל... וואס זאל אזוינס זיין א מפונק און וועלעריש? ס'מוז דאך זיין איינער אין שטאט, וואס זאל אויפעסן דאס טרוקענע פארשימלטע ברויט ביי דער בעל־הביתטע. און ווער דען זאל אויסטרינקען די גערונענע מילך, אדער אויפעסן די שלעכט צעקראכענע אוגערקעס, ווען נישט גדי?

יא, ווען איך וואלט ליב געהאט צו רעדן אין גלייכענישן, וואלט איך געזאגט, אז גדי איז געווען אין שטעטל דאס מיסט בבחינת מענטש.

וואס קאן דאס זיין פאר א מין בריאה אויף דער וועלט? וואס ווייסט אזוינס פון פרייד און לייד, וואס גייט ארום, דאכט זיך, מיט טויבע חושים? און דאך איז דאס געווען א באשעפעניש. אפילו א ווארעם און א זשוק, וואס איר מיאוסט אייך פאר דעם, קומט אויך פון גאטס האנט. ווער קאן אריינקריכן אין א הארץ פון אזא גדי, צו וויסן, וואס ער טראכט און צי אויב ער טראכט. האט ער שוין גאר קיין השגה נישט פון א מענטשן? ציט אים נישט צו איינעם און צו דעם אנדערן נישט? האט ער לחלוטין גאר קיין חילוק ניט געוווסט צווישן דעם, אז דער ווינט האט אים געפאטשט דעם רעגן אין פנים אריין און די נאסקייט האט אים דורכגענומען, און צווישן דעם, אז ס'איז געווען זומער און די זון האט געלויכטן? ווי געזאגט, ווער קאן אריינקריכן אין א הארץ פון אזא מענטשן און ווער קאן דאס וויסן אויף ד ע ם עולם?

ויהי היום איז זיך גדי מישב און גייט א שטארב. צי ער איז געלעגן שלאף,

צי גלאַט אַזוי די ערד האָט אים צוגענומען, — וואָס איז די נפֿקא־מינה, געשטאָרבן, באַגראָבן! נישט אַ האָן האָט אין שטעטל נאָך אים געקרייט, און קיינער האָט נישט נאָכגעזאָגט נאָך אים אַ גוט וואָרט, גוט ער האָט דאָך פֿאָרט געדינט דעם כּלל און דעם פּרט אַלע זײַנע יאָר, — גאָרנישט, עלעהיי אַ בהמה. אפֿשר האָט די גבאיטע געדאגהט, אַז היינט איז נישטאָ ווער ס'זאָל איר מעלקן די ציג, צי אַן אַנדערער, וואָס ס'איז אים אײַנגעפֿאַלן דער אויוון, און ס'איז נישט געווען ווער ס'זאָל שלעפּן די ציגל אומזיסט. און איר מיינט, אַז באַלד אַז גדי איז געשטאָרבן, איז געקומען דער מלאך־הדומה און האָט געגעבן די פֿיר שמיץ אויפֿן קבֿר און אים גערופֿן צום בית־דין של מעלה, ווי איטלעכן מענטשן, — פֿרעגט מיך, לאָמיך הערן. אַפֿילו אַזוינער האָט אויך אין זין נאָר בכּבֿודיקע ייִדן, צי אַפֿילו אמתע רשעים, וואָס האָבן שטאַרק הנאה געהאַט פֿון דער וועלט, בעת זיי האָבן געלעבט... ניין, גדין האָט מען אין דער ערד טיף באַגראָבן, אַן שערבלעך אויף די אויגן און אַן אַ טלית, — ער איז דאָך געשטאָרבן אַ בחור, און אַפֿילו אין ספֿר־הזכרונות אַליין אויפֿן הימל, וואָס דער מינדסטער האָט דאָרט אַ בלאַט, און זײַן נאָמען און זײַנע מעשׂים שטייען דאָרט פֿאַרשריבן, האָט אויך געפֿעלט גדיס נאָמען. איר קאָנט דאָרט זוכן אַ גאַנצן טאָג אין אות גימל, — די שרײַבערס דאָרט האָבן בילכערס צו טאָן, ווי אין זינען האָבן אַזאַ מין בריאה משונה בצורת מענטש, אַ פֿאַרוואַלגערט און אומגליקלעך באַשעפֿעניש אַן אַ טראָפּן ליכט אין גאַנצן לעבן... און אַז דאָס שטעטל, וואָס גדי האָט דאָרט געלעבט, האָט אים קיין מצבֿה נישט געשטעלט, באַדאַרף איך נישט צו זאָגן; און אַז קיין קדיש האָט מען נאָך אים נישט געזאָגט, באַדאַרף איך אײַך אוודאי נישט צו זאָגן. גאָרנישט, מען מיינט אָדם יסודו מעפֿר וסופֿו לעפֿר, גדי איז געקומען פֿון שטויב און וועט ווערן שטויב... אַפֿילו אַ ווערעמל וועט פֿון אים קיין הנאה נישט האָבן, וואָרעם ער איז געווען אויסגעטריקנט ווי אַ שפּאָן. און אויב ס'איז אַזוי, טאָ וואָס זשע האָב איך באַדאַרפֿט קומען און דאָס אַלץ דערציילן? און צו וואָס באַדאַרף דער לעזער וויסן, אַז ס'איז אַ מאָל געווען אַ שמשׂ אַ זון, וואָס האָט געהייסן גדי און האָט אַזאַ מין לעבן געלעבט, וואָס מען קאָן דאָס גאָרנישט אָנרופֿן לעבן? יאָ, — וועט ער פֿרעגן, — וואָס לאָזט מיך דען דער דערציילער מיט דעם הערן? אָט דאָ הייבט זיך אָן דער צווייטער טייל פֿון מײַן סיפּור...

ב

דרײַ טעג נאָך דעם, ווי גדי איז געשטאָרבן, איז גאָט געזעסן אויפֿן הימל, און ס'איז געזעסן די גאַנצע פּמליה של מעלה, און ס'זענען געזעסן די שבֿעה

רועים, די זקנים און אַ סך צדיקים, און מלאכים זענען געשטאַנען, און ס'איז געווען דער שמועס מכּוח עולם התּחתּון, און ווי אַזוי די מענטשן האָבן זיך ליב צו פֿאַרשטעלן, און ווי אַזוי מע ווייסט גאָרנישט, ווער איז דער אמתער צדיק און ווער דער אמתער רשע... האָט זיך גאָט אָנגערופֿן צו אַ קליין מלאכל און האָט צו אים געזאָגט: קענסטו דעם וועג צו יענעם און יענעם שטעטל? גיי אויפֿן בית־עולם און זוך אין עק לעבן דעם צוים, וועסטו געפֿינען אַ קבֿר אויפֿגעשאָטן ווי אַ קליין בערגל, עפֿן דעם קבֿר און ברענג אַהער צו טראָגן אַט דעם וואָס ליגט דאָרט באַגראָבן. גיי אָבער גיך, רו זיך נישט אָפּ. ויעש המלאך כּן, האָט דער מלאך אַזוי געטאָן, איז אַראָפּגעשטיגן פֿון עולם־העליון אין יענעם שטעטל אַרײַן און האָט געשפּאַלטן דעם קבֿר, גענומען גדין אויף זײַנע פֿליגלען און אים געבראַכט צו טראָגן אויפֿן הימל. און ווי דער מלאך איז מיט גדין אָנגעקומען אויבן, האָט גאָט באַפֿוילן, מ'זאָל נעמען גדין אין גן־עדן אין אַ באָד און אים ערשט רייניקן דעם גוף און אים שטאַרקן, און צוריקגעבן דעם צלם פֿון אַ מענטש, וואָס מ'האָט דאָרט אונטן אין אים צעטראָטן... באַלד האָט מען זיך גענומען אין גן־עדן אים וואַשן און רייניקן און שמירן זײַן לײַב מיט סמים און מרקחת. איין מלאך האָט אים אָפּגעשוירן די פֿאַרווילדערטע האָר, אַן אַנדערער האָט אים אָפּגעשניטן די פֿאַרוואַקסענע נעגל פֿון די הענט און פֿון די פֿיס, גראָזן און קרײַטעכצער האָט מען געבראַכט מיט די טײַערסטע ריחות, און מע האָט מיט זיי געריבן זײַן גוף, און געוואַשן האָט מען אים מיט ווײַן און מיט מילך און מ'האָט אים דערנאָך געלייגט אײַנגעוויקלט אין אַ ווייכער קאָלדרע אַפּרוען, ביז דער גוף האָט זיך אַ ביסל געלײַטערט און די הויט איז געווען ווי פֿון אַ מענטשן. אים אַליין האָט מען געגעבן כּל מיני דערקוויקעכץ, און אַלע שמשים אין גן־עדן האָבן זיך מיט אים אָפּגעגעבן, און גאָט איז ער געוואָרן אַזוי טײַער, ווי דער גרעסטער צדיק.

אַזוי איז אַוועקגעגאַנגען אַן ערך פֿון צוויי חדשים. און אַז ס'איז געקומען דער דריטער חודש, האָט גדי אויפֿגעעפֿנט די אויגן און זיך אָנגעהויבן פֿילן ווי אַ מענטש. ס'איז געווען צום ערשטן מאָל אין זײַן לעבן, אַז מ'האָט מיט אים נישט געאַרבעט, און גיין גייט ער אָנגעטאָן אין ריינע קליידער און ער הערט נישט זײַן נאָמען פֿאַרדרייען, און נישט יעדער יִנגל טרעט אים מיט די פֿיס. פֿאַרקערט, ער איז אַ מענטש ווי אַלע מענטשן, און כאָטש ער קאָן קוים עבֿרי, — וואָרעם קיין מאָל האָט מען אים נישט געלאָזן דאַווענען, — דאַנקט ער גאָט, ווי ס'קומט אים פֿאַר אויף זײַן אופֿן, און ער איז אַ שטילער רויִקער מענטש, וואָס טשעפּעט נישט אַפֿילו אַ פֿליג אויף דער וואַנט. איי, וואָס ער האָט נישט די גרויסע השׂגות און קאָן נישט תּופֿס זײַן די ענינים, —

האָבן דאָך אַ סך בריאות, וואָס גאָט האָט זיי באַשאַפֿן, קיין השגחה נישט פֿון דער וועלט, און פֿונדעסטוועגן האָט גאָט פֿון זיי נחת־רוח. דערפֿאַר וואָס איך האָב מער שׂכל פֿון מײַן חבֿר און פֿאַרשטיי אַ זאַך מער ווי ער, בין איך נאָך נישט זײַן אָדון, און דער בורא־עולם איז אַזוי גוט זײַן שעפֿער ווי מײַן שעפֿער. און טאָמער גאָר פֿאַרקערט, דעם שׂכל, וואָס גאָט האָט אין מיר געפֿלאַנצט, כּדי צו טאָן גוטס, באַניץ איך צו שלעכטס און צו פֿאַלשקייט. ער אָבער איז אַ פּשוטער מענטש, אָן חכמות, אָן העוויות און אָן העזה אַלץ וועלן צו דערקלערן און צו דערפֿאַרשן, און אַפֿילו אין גן־עדן אַליין איז ער זיך שטיל און זאָגט נישט קיין וואָרט. ס׳איז נישטאָ קיין פּיצל קנייטש אין זײַן נשמה און קיין פֿאַרקרימעכץ אין אים, וואָס קומט אַלץ דערפֿון, וואָס מע וויל אײַננעמען די וועלט און מע פֿאַרגעסט דעם גבֿול, וואָס גאָט האָט געזעצט דעם מענטשן... אויסגעגליכן איז אַלץ אין גדין געוואָרן, זינט מע האָט פֿון אים אַראָפּגענומען דעם שווערן עול און די קנעכטשאַפֿט...

און פֿאַר דעם שׂכר, דערפֿאַר וואָס גדי איז געווען אויף דער וועלט איטלעכן אַן עבֿד־נכנע, און זײַן אַרבעטן און טאָן האָבן געהאַט אין זיך ריינע קנעכטשאַפֿט, טאַקע ווי דער אָקס אין אַקער און ווי דער אייזל, וואָס גייט אין די לאַנגע מדבריות און רוט נישט אַ ווײַלע, אַט דערפֿאַר האָט גאָט אַרײַנגעגעבן גדין אין דעם נײַעם לבֿוש פֿון מענטש, און ווי ער האָט זיך אויפֿגעריכט, צו דוד המלך אין הויף אַרײַן.

אין די הונדערטער פּאַלאַצן און גערטנער פֿון גן־עדן, ווו סע וווינען דוד המלך וכל מלכי בית־דוד הטובים און אַלע מלכי־צדק, וואָס קומען אַרויס פֿון דודן, איז זיך גדי אַרומגעגאַנגען און האָט געהערט אַלע אינדערפֿרי דעם תּהילים זינגען אין גרויסן סאָד, און האָט געזען די מלאכים און שׂרפֿים און האָט זיך נישט געוווּנדערט. ער האָט זיך אויך נישט געשטופּט דאָרט, ווו מען טאָר נישט. ווי געפֿרייט האָט ער זיך, אַז מ׳האָט אים געמאַכט פֿאַר אַ שומר בײַ איינעם אַ טויער און אַז ער האָט באַקומען אַן אַרבעט. געשטאַנען איז ער אויף זײַן פּלאַץ און האָט שומר געווען באמונה, און פֿונדעסטוועגן, אַז ס׳איז געקומען אַ נשמה און האָט געבעטן, מ׳זאָל זי אַרײַנלאָזן צו דוד המלך, וואָרעם זי וויל האָבן אַ תּיקון, האָט ער איר נישט געענטפֿערט גראָב. אים איז געווען די פֿאַרוואָגלטע נשמה אַזוי חשובֿ ווי דוד המלך אַליין, און זײַן הארץ האָט ניט געוווּסט פֿון דעם וואָס מיר רופֿן דאָס "געהויבענע" און "נישט־געהויבענע", און דעם חילוק צווישן דעם מלך און זײַנע עבֿדים. און אַז דוד המלך איז געגאַנגען שפּאַצירן אין יענעם גאָרטן, ווו גדי איז געשטאַנען, און האָט אים דערזען און איז צו אים צוגעגאַנגען און האָט געזאָגט צו אים: וואָס מאַכסטו, גדי? — האָט זיך גדי נישט דערשראָקן

און איז נישט געפֿאַלן צו די פֿיס, ווי ער האָט דאָס געזען טאָן אַפֿילו גרויסע שׂרים. ער פֿילט זיך ריין און טוט זיך זיינס; פֿאַר וואָס זאָל ער דען האָבן אימה און פּחד? אַזוי איז גדי געוואָרן אַן אַנדער מענטש, זינט גאָט האָט זיך אָנגענומען זיין קריוודע און אים אַרויסגעצויגן מעבֿודת־מצרים, פֿון דער אמתער קנעכטשאַפֿט, און האָט אים דערלייזט.

און דאָך איז ער טאַקע דודן געפֿעלן מער ווי אַלע עבֿדים ושׂרים. און ס׳איז אַ סבֿרה, אַז זינט דוד המלך האָט אים דערקענט און ס׳איז אים דורכגעבליצט דער מין מענטש גדי, האָט ער געמאַכט אַ ניי קאַפּיטל תּהילים אויף אים, דאָס הונדערט און איין און פֿופֿציקסטע קאַפּיטל. דאָס איז אָבער אין אונדזער תּהילימל נישטאָ, און דאָס וועט ערשט אויפֿגענומען ווערן, ווען ס׳וועלן קומען די צייטן פֿון תּחית־המתים...

*

יאָ, מקימי מעפר דל, מאשפות ירים אביון, גאָט דערהייבט דעם אָרעמאַן פֿון שטויב, פֿון מיסט קלייבט ער אים אויף, דעם נידעריקסטן, און מאַכט אים גרויס. ס׳איז אַ שיין ליד; אָבער דאָס איז נאָך נישט דער גאַנצער זמר גדי און די בחינה פֿון אַזאַ מין מענטשן. אין דער גמרא און אין די שפּעטערדיקע ספֿרים איז אויך דאָ פֿון דעם אַ ביסל. לייגט אייך אַנידער פֿאַר דער שוועל אין בית־המדרש — זאָגט איינער — כּדי די, וואָס גייען דאַווענען מיט די גרויסע טלית־און־תּפֿילינס און מיט די ברייטע גאַרטלען זאָלן אויף אייך טרעטן, און איר זענט מער פֿאַר זיי אַלע...

דער אורח

א מעשה־נורא פון אן אומגליקלעכן, וואס האט געוואלט זיך נוקם זיין אין זיין פאטער

איך וואלט עס ניט געגלייבט, אז איך וואלט עס ניט אליין געהערט פון זיין מויל, אז מען וועט דאס לייענען וועט מען דערפון זען, ווי אזוי די דרכים פון א בשר־ודם זענען פארשיידן...

דאס איז געווען פאר א יארן זומער. אז איך בין געקומען אין קלויז אריין, איז שוין געווען נאכן דאווענען. איך האב ארויפגעלייגט דעם טלית אויפן אקסל און האב אנגעהויבן צו זאגן פון אלהי־נשמה ביז הודו. א ביסל גיי איך מיר ארום. דער קאפ טראכט, איך שטעל מיך אפ ביי דער שאפע ספרים. וויסע־חברה שלאגן זיך מיט גמרות. דא דערזע איך ביים אויוון זיצן א פרעמדן ייִדן. א סוחר איז דאס ניט, א פראסטער ארעמאן אויך ניט. איך גיי צוריק אויף מיין שטאט און דאוון ווייטער, אבער איך בין מהרהר אין יענעם ייִדן. איך האלט שוין ביי קריאת־שמע. אז איך וואלט געוווסט, אז איך וועל אים ניט מבייש זיין, וואלט איך אים געבעטן אויף אנבייסן. איך גיב א דאוון און בין שוין אין מיטן דער שמונה־עשרה. הייַנט, דאכט זיך מיר, זאגט מען ניט קיין תחנון. צו אשרי־ובא־לציון טו איך אויס די תפילין און גיי צו צום ייִדן. ער האט גארניט געזאגט, אז איך האב אים גערופן, ער האט זיך אויפגעהויבן און איז מיט מיר געגאנגען. אויפן וועג איז מיר אריין אין זינען: דאס מוז זיין איינער פון מרחקים. איך האב מיך גוט צוגעקוקט, ווי אזוי ער האט זיך געוואשן און געמאכט המוציא. א ייִנגעלע מיינס, פון צוויי יאר, וואס זיצט שוין ביים טיש, האט זיך פלוצעם צעוויינט, אז ער האט דערזען דעם ייִדן. געגעסן האט דער אורח ניט קיין סך. פאר וואס איך האב אים ניט געפרעגט פון וואנען איז א ייִד, ווייס איך ניט. איך אליין האב אים געזאגט, אז איך בין א מעזשעבעזשער. אז מען האט אפגעבענטשט און מען האט זיך גענומען אויפרוימען, האב איך אים אריינגעבעטן אין דעם אנדערן חדר. מיינע איז א מכניס־אורחטע, ס'איז נאך ניט אוועקגעגאנגען א פערטל שעה, איז געווען אויסגעוואקסן טיי אויפן טיש. טרינקט, פעטער! — איז אייַער פלוניתע אויך פון יענע מקומות? — ניין, א סידילקאווער. אז ער האט

אויסגעטרונקען אַ גלאָז און האָט זיך אַרומגעקוקט, אַז קיינער איז ניטאָ, האָט ער אָנגעהויבן ריידן.

*

— איך וויל אײַך טאַקע מגלה זײַן דעם אמת. איר וווּנדערט זיך אַוודאי פֿון וואַנעט איך בין. אַ בורח בין איך. אפֿשר שוין צוואַנציק יאָר. אַז איר זענט אַ מעזשבעזשער, האָט איר מסתמא געהערט פֿון וואָלף טויבעס, וואָס אים האָט געהערט האַלב כאַנאַראַד און די מילן און די גאַראַלניעס. אים זענען אַ מאָל באַפֿאַלן זײַנע אייגענע קינדער, און ער האָט אויף זיי דערלאַנגט... דאָס בין איך זײַנער אַ זון; וואָס, איר האָט מורא דאָס צו הערן?

— דערציילט ווײַטער.

— איר וווּנדערט זיך, ווי אַזוינס קאָן זיך טרעפֿן? גאָרניט, מענטשן האָבן אַ גוט האַרץ און אַ בייז האַרץ... איך זאָג אײַך, איר וואָלט געקענט מײַן פֿאָטער... אַ דעמב, זאָג איך אײַך, און אַן עומד־על־דעתו. איך האָב פּשוט ניט געקאָנט דערטראָגן דעם אימה־ופּחד שוין יינגלווײַז... אַז די מאַמע איז געשטאָרבן, האָט ער גענומען אַ שטעקן און האָט געזאָגט: אַז אַ שדכן וועט זיך דערוועגן קומען איבער דער שוועל, וועל איך אים ברעכן רוקן און הענט. זיבן יינגלעך זענען מיר איבערגעבליבן און צוויי מיידלעך. איך בין געווען דער בכור און האָב געמוזט צוויי שעה אין טאָג בײַ אים אין קאָנטאָר שרײַבן. איך זאָג אײַך, איר וואָלט באַדאַרפֿט אים הערן ריידן מיט אַ פּריץ, אַז יענער האָט געדאַרפֿט אים האָבן. אַזוי איז ער געזעסן און האָט יענעם געצויגן די קישקעס. מיינט איר פֿון רשעות, — ניין, נאָר זאָל יענער וויסן, אַז ער דאַרף ניט הויך האַלטן די נאָז: קום איך צו אים? ער קומט צו מיר!

אַכצן יאָר בין איך דעמאָלט אַלט געווען. דאָ האָב איך געהערט, אַז איך ווער אַ חתן. מײַן פֿאָטער האָט זיך אײַנגעשפּאַרט, אַז ער מוז נעמען פֿאַר מיר די שענסטע יפֿת־תואר און די גרעסטע מיוחסת; ניט פֿון מײַן טובֿה וועגן, גאָרניט, די וועלט זאָל וויסן, אַז וואָלף קאָן אַלץ דערגרייכן און אַפֿילו צום שני־למלך גיין. די כּלה, וואָס מען האָט מיר גערעדט, איז געווען דעם גרויסן נתן שימכאָוויטעס אַן אייניקל. איך זאָג אײַך, מיט גאָלד האָט מען געשאָטן. אַז ער איז געפֿאָרן אַהין אָנקוקן, האָט מען אײַנגעשפּאַנט פֿיר ברענענדיקע פֿערד אין אַ קאַרעטע, אַז ס׳האָט געבליסקעט. מיך האָט מען געלאָזן אין דער היים...

ויהי אַחרי־כן, די וועלט שמועסט, זי איז אים אַליין געפֿעלן. ווי אַזוי ס׳איז געקומען, וואָס ווייס איך? בקיצור, ער אַ ייִד קרובֿ לחמישים, האָט זי גענומען — די בודושטנע כּלה מײַנע... אַ סבֿרה פֿון אַ טאַטן! מיר האָט מען

געגעבן צוויי טויזנט רובל יוצא־געלט, דאָס הייסט, מען האָט זיי איינגעלייגט פֿאַר מיר — און מיר אַליין האָט מען געדונגען קעסט אין אַן אַנדער דאָרף, ווייַט פֿון די אויגן... דעם גאַנצן וועג בין איך געווען ווי צעמישט און איך האָב לחלוטין ניט פֿאַרשטאַנען, וואָס ס'טוט זיך מיט מיר. ערשט אַז איך בין אָנגעקומען אַהין און בין אַרויסגעגאַנגען אויפֿן פֿעלד, האָט זיך פֿון מיר אַרויסגעלאָזט אַ געוויין. פֿון דעמאָלט אָן איז בייַ מיר אַרייַן אַ שׂנאה אין האַרצן.

מייַן מומע האָט געזאָגט, איך עס גאָרניט. אומעטיק איז מיר געווען. די גאַנצע טעג בין איך איבערגעלעגן אין מיל. דער מאַראָטשניק פֿלעגט צו מיר זאָגן: איי, בערל, וואָס טוסטו דאָ? פֿאַר אַהיים צו דייַן טאַטן. דאָס האָט ער טאַקע געזאָגט אויף ייִדיש, ווייַל ער איז געווען פֿון די דייַטשן.

דאָ האָב איך געהערט, אַז זי איז אָנגעקומען. חוה האָט זי געהייסן. מען זאָגט, איר שיינקייט איז געווען ווי די זון. זומער אויף דער נאַכט איז דאָס געווען. איך בין אַרויסגעגאַנגען אויפֿן פֿעלד, ס'האָט מיך געצויגן און געצויגן, אַז איך בין שיִער ניט געשטאָרבן. בין איך דען ניט אַ באַשעפֿעניש? אַז דער הימל הערט דאָס און אַלע, וואָס זיצן אויבן — משפּט מען? איך בין בערל וואָלפֿס זון און איך זיץ דאָ בייַם פֿעטער, לעבן אַ וואַסער. אַז איך בין ניט אַראָפּ פֿון זינען, איז דאָס געווען אַ נס.

נאָך צוויי יאָר האָב איך זי געזען... איך בין געשטאַנען אויף אַ טויג און האָב צוגעקוקט, ווי די גויים דרעשן. די מאַשין האָט זיך געדרייט און דאָס שטרוי איז געפֿלויגן ווי אין אַ זאַווערוכע. דאָ קומט צו פֿאָרן אַ בריטשקע מיט צוויי פֿערד, און עס שפּרינגט אַראָפּ אַ נקבֿה. ס'האָט געגעבן אַ לייַכט! איך האָב גאָרניט געוווסט און האָב אָנגעהויבן צו שרייַען מיט אַ מין קול, גלייַך ווי איך וואָלט געווען משוגע געוואָרן. אַ סך הענט האָבן מיך געפּאַקט בייַ די אַקסלען און האָבן מיך אַוועקגעטראָגן אויף אַ זייַט. אַז איך האָב מיך אויפֿגעכאַפּט, איז געווען אין דער פֿרי; איך בין געלעגן בייַם פֿעטער אין אַלקער און האָב געפֿילט, אַז דער קאָפּ ווערט מיר צעשפּאָלטן.

וואָס־זשע איז געווען דער סוף? אַ חתן בין איך געוואָרן. דער פֿעטער און די מומע האָבן מיר צוגערעדט. וואָס וועסטו זיצן און קלאָגן אויף חורבן־בית־המקדש? האָב חתונה און ווער אַ ייִד. זיי אַליין טאַקע זענען מיט מיר געפֿאָרן צו דער חופּה; די כּלה איז געווען אַ יתומה. נאָך דער גילדענער יויך גיב איך אַ קוק: אַ דאַר מיידל, אָבער דאַכט זיך אַן ערלעכע, זי איז מיר געפֿעלן.

די סלוזשבע, וואָס מען האָט מיר געגעבן אין אַ פּאַראָווע מיל, איז געווען אַ גוטע; איך האָב געהאָרעוועט ווי אַן אייזל און האָב ניט געהאַט קיין צייַט

צו טראַכטן. נאָר אַז איך האָב געמוזט אויפֿשטיין בײַ דער נאַכט און אַראָפּגיין אין מיל אַרײַן, איז מיר געווען קאַלט אויפֿן האַרצן. האָט עס גאָר גערעגנט, האָט אין מיר געברענט דער כּעס אויף מײַן טאַטן.

אַ זונעניו האָבן זיי געהאַט, אַ יאַמשטשיק! געבאָדן האָבן זיי אים אין מילך און אים נאָכגעגעבן די שמד. אַז ער איז אויפֿגעוואַקסן, פֿלעגט ער גאָר אַרומלויפֿן אויפֿן פֿערד און קאָמאַנדעווען... איך האָב אים פֿײַנט געהאַט ווי אַ שפּין, און אַז איך האָב אים געזען פֿון ווײַטן קומען, האָב איך מיך פֿאַרשלאָסן אין שטוב און האָב איבערגעלאָזט די מיל. דאָס איז אָבער געווען אַ גזלן, וואָס האָט אַלץ איבערגעקערט מיטן קאָפּ אַראָפּ. כאַשט גיי שרײַ. אַז ער האָט די ממשלה, אַז דער טאַטע מײַנער הענגט אָן אים און אָן איר. דער אַלטער בעל־תּאווה! איך האָב מיך אַליין דערשראָקן, אַז איך האָב דערפֿילט בײַ מיר דעם דאָזיקן געדאַנק.

מילא איך, לאָז זײַן, אָבער אויך די קינדער מײַנע האָט זי, די הולטײַקע, נישט געלאָזט קומען איבער דער שוועל. אַ זיידע! אַזאַ גבֿיר, וואָס קויפֿט איר זילבערנע זאַקנבענדלעך, האָט נישט פֿאַר מײַנע קינדער כאָטש אָן אַדיזנע.

מײַן ווײַב איז אָן ערלעכע און לאָזט מיך נישט קומען אין כּעס אַרײַן, אָבער איך זע, אַז איר אַרט דאָס אויך. ס'איז דען דאָס געלט? איך שפּײַ אויף דעם. אָבער דער ענין, אַ זיידע! דאָס בלוט קאָכט זיך אין מיר, אַז איך דערמאָן מיך.

וואָס זאָל איך אײַך דערציילן, די שׂנאה איז געוואָרן אַ שׂנאה־כּבֿושה.

די אַנדערע ברידער מײַנע האָבן אויך געהאַט געענוג אויסצושטיין. אַז מען האָט זיי נאָר פֿאַרשטאָפּט דאָס מויל מיט נדן און דערנאָך האָט מען זיי געהערט ווי דעם פֿאַראַיאָריקן שניי. אַז אַלע האָבן געמוזט זיך אָפּווישן דאָס מויל און גאָרנישט זאָגן; אַז יאַסקע זײַנער, דער סמאַרק, איז אויף זיי דער מושל, גלײַך זיי וואָלטן גאָרנישט געווען זײַנע ברידער. אַ שוועסטער מײַנע האָט חתונה געהאַט פֿון ווײַטן; דער מאַן אַפֿילו אָן עושר, אָבער אַ פּאַסקוד־ניאַק. דער אַנדערער שוואָגער מײַנער איז געווען אַ יונג מיט ביינער און האָט געדינט אין אַ וואַלד.

אַז מיר פֿלעגן זיך צונויפֿקומען אין איינעם אויף אַ קנס־מאָל, אַ ברית — זיי, די פּריצים, איז ניט אָנגעשטאַנען צו קומען הוליען צי זיי זענען גאָר אַוועקגעפֿאָרן קיין קיִעוו הוליען — איז מען געווען עלול אײַנצושלינגען זיי אויף איין מאָל. מײַן שוואָגער איז תּמיד געווען אש־להבֿה, און אַז ער האָט אַ מאָל גענומען אַ שטאַרקע כּוסע, האָט ער געזאָגט: איך וועל זיי נאָך אַ מאָל מקיים־פּסק זײַן, איך וועל נעמען אַ זעג און וועל זיי צעזעגן אויף פּיץ־פּיצלעך. ער איז שוין געווען צעמישט. וואָס־זשע טו איך? איך נעם אויך אַ

כּוסע נאָך דער אַנדערער און פֿאַרטרינק דעם כּעס. אַז זיי זענען אַוועקגעגאַנ־
גען, האָלט מיך מײַן ווײַב צו בײַ דער האַנט און זאָגט: בערל, איך בעט דיך,
הער אויף צו זײַן פּאַני־בראַציע מיט גדליהן! (גדליה האָט געהייסן מײַן
שוואָגער). פֿון דעם וועט נישט אַרויסקומען קיין גוטס. — איך וויל מיך גוקם
זײַן! — גיב איך אַ שפּרונג. — גאָט איז מיט דיר, בערל, קום צום זינען!
זי האָלט מיך צו פֿאַרן מויל: בערל, דו וועסט מיך הרגענען, אַז דו וועסט
נאָך אַ מאָל אַזוי רעדן. דערמאַן זיך אָן דעם בורא. לייג זיך שלאָפֿן. זי
זעצט זיך אַנידער אויפֿן באַנקבעטל און וויינט: — גאָטעניו, וואָס האָסטו מיך
געבראַכט צווישן אַזוינע מענטשן!

ס׳איז אַוועקגעגאַנגען דער זומער. דאָ האָבן מיר געהערט, אַז ער וויל
איבערשרײַבן די אימעניע מיט כּל־ולך אויפֿן יורש־עצר זײַנעם און אונדז
אַלע מעבֿיר־נחלה זײַן. אוודאי האָבן מיר שוין לאַנג געטראַכט, אַז ס׳וועט
אַזוי קומען, אָבער אַז מיר האָבן דאָס דערהערט, האָט עס אונדז געטראָפֿן ווי
אַ דונער. מיר זענען געפֿלויגן איינער צום אַנדערן און מיר האָבן געשוווירן,
אים די שטוב צו צעטראָגן און דאָס נישט צוצולאָזן. מײַן שוואָגער האָט
געקלאַפּט אין טיש, אַז די הענט זענען אים אַזש געשוואָלן געוואָרן. דער
דריטער ברודער מײַנער איז אויך געווען אַ שטילער כּעסן, אָבער ער האָט
מורא געהאַט פֿאַר גאָט — און אַז ער האָט געזען, אַז מען איז צען מאָל
עובֿר לא־תּקלל אָבֿ־ואם, האָט ער זיך אָפּגעטראָגן. איך אָבער און די
איבעריקע האָבן זיך געהאַלטן אין איינעם.

וואָס־זשע זאָל איך אײַך דערציילן? מיר, איך און דער צווייטער ברודער
מײַנער און מײַן שוואָגער, האָבן זיך פֿאַרגנבֿעט פֿון אונדזערע ווײַבער. מיר
האָבן געוווסט, אַז די מלכּה און דער בן־מלך זענען אַוועקגעפֿאָרן אין שטאָט
אַרײַן, און דער אַלטער איז אַליין. מיר האָבן זיך אַנגעטאָן אין גוייִשע פּעלצן
און לאַנגע שטיוול, דאָס שמוישן היטל האָבן מיר געצויגן ביז איבער די
אויערן און דאָס פּנים האָבן מיר זיך אויסגעשמירט מיט סאַזשע. אַז איך
האָב מיך צוגעגאַרטלט מיטן גרינעם גאַרטל, גענומען דעם שטעקן אין האַנט
אַרײַן און געגעבן אַ טרעט מיט די שווערע אָפּצאַסן, האָב איך מיך אַליין
ניט דערקענט... מײַן שוואָגער האָט געהאַלטן אין איין טרינקען. כּאַצקל,
דער ייִנגערער ברודער מײַנער, האָט געקוקט אויף מיר מיט אַ פּאָר אויגן,
גלײַך ער וואָלט מיך ערשט דערזען.

ס׳איז געווען אַ פֿינצטערע נאַכט. מיר זענען אַרויסגעפֿאָרן מיט צוויי
פֿערד, איך האָב געהאַלטן די לייצעס. ס׳איז געגאַנגען ווי אַראָפּ אַ באַרג.
די ערד איז מיט אונדז געפֿלויגן. איך האָב געמיינט, אַז דער הימל שפּאַלט
זיך. אַז איך בין געווען אַ ייִנגל און האָב געלערנט חומש, איז געגאַנגען אַ

סדרה, אַז ייִדן האָבן געהאַלטן מלחמה. איך בין געזעסן און האָב געפּיבערט. מען שיסט... איז דאָס אַ מענטש, וואָס שטייט דאָרט אַנגעטאָן אין שוואַרצן?... די פֿערד האָבן זיך צעפּלאָכעט; מיר האָבן געמיינט, די ביינער ווערן אונדז צעשאָטן. גדליה, גיב איך אַ זאָג. איידער איך האָב נאָך אויסגערעדט, זענען מיר שוין ניט ווײַט פֿון טויער. דער גאַנצער הויף איז געשלאָפֿן.

*

מײַן ייִד האָט זיך אָפּגעשטעלט און געבעטן אַ גלאָז וואַסער. איך זע, אַז ס'רינט פֿון אים דער שווייס. מײַנע איז אַרײַנגעקומען מיך עפּעס פֿרעגן.

— מײַן שוואָגער האָט אים געדושעט, — האָט ער ווידער אָנגעהויבן, אַז זי איז אַרויסגעגאַנגען, — ס'איז מיר ווי אין חלום. איך האָב געהאַלטן אָנגעצונדן דאָס וועקסענע ליכט. דאָ האָט ער אַרויסגעכאַפּט פֿון אונטערן קישן עפּעס אַ שוואַרצס און האָט אויסגעשאָסן. מײַן ברודער איז געפֿאַלן בײַם פּלויט און האָט זיך צעבראָכן אַ פֿוס. מײַן שוואָגער האָט געפֿוילט יאָרן אין אַסטראָג. איך האָב פֿאַרלאָזט ווײַב און קינדער און בין נאָך עד־היום פֿאַרוואָגלט...

די געשיכטע פֿון אומגעקערטן פּאַנטאָפֿל

אַ מאָל איז געגאַנגען אַ חסיד צום רבין. סע איז געווען פֿרײַטיק. פֿון דער שטאָט, וואָס דער חסיד האָט דאָרט געוווינט, ביז צום רבינס שטאָט איז געווען אַ מײַל פֿיר. שוין גאַנץ פֿרי איז דער חסיד אויפֿגעשטאַנען, אָפּגעדאַוונט, עפּעס גענומען אין מויל אַרײַן און וילך! זומער איז דאָס געווען, אַ שיינער טאָג, נאָך שניט. דאָס העמד אויף שבת האָט ער זיך מיטגענומען אונטער דער פּאַכווע און אַ זעקסער אין קעשענע אויף באָדגעלט און אַזוי האָט ער זיך געמאַכט זײַן וועג צום רבין אויף שבת, און זײַן האַרץ האָט זיך געפֿרייט, אַז ער וועט נאָך הײַנט האָבן די זכיה צו זען דעם צדיק. אין איטלעכן דאָרף האָט ער זיך אַ ביסל אָפּגערוט און איז ווײַטער געגאַנגען געשמאַק. ער האָט קיינעם נישט באַגעגנט. און אַפֿילו ווען סע וואָלט אָנגעפֿאָרן אַ פֿור, וויל ער דאָך בעסער האָבן שׂכר־הליכה. קיין ירושלים פֿלעגט מען דאָך עולה־רגל זײַן, אַז דער בית־המקדש איז נאָך געשטאַנען.

אין מיטן וועג איז ער געוואָרן מיד, און ווײַל ער האָט געזען, אַז עוד־היום־גדול, האָט ער זיך אָפּגעקערט אָן אַ זײַט, האָט גענומען אַ בינטל סנאָפּעס צוקאָפּנס און האָט זיך אַנידערגעלייגט אַ ביסל איבערצודרעמלען. נישקשה, אויף אַ ווײַלע קאָן ער זיך אָנטאָן דעם תענוג, און אַז ער וועט זיך אַ ביסל אָפּרוען, וועט ער האָבן מער כּוח צו גיין. נאָר האָט ער מורא געהאַט, טאָמער שטייט ער אויף און פֿאַרגעסט פֿון וואָס פֿאַר אַ זײַט ער איז געקומען און אין וואָס פֿאַר אַ זײַט ער באַדאַרף צו גיין, ובכן איז ער געפֿאַלן אויף אַ שׂכל: ער האָט אויסגעטאָן די פּאַנטאָפֿל און האָט זיי געשטעלט מיטן פּנים צו דער זײַט, וווּהין ער באַדאַרף צו גיין, אַזוי וועט ער זיך נישט מער קאָנען טועה זײַן... ער האָט זיך אויסגעשטרעקט אויף דער ערד און האָט צוגעמאַכט די אויגן. די זון האָט געברענט, און היישעריקן זענען אַרומגעשפּרונגען אין גראָז און האָבן געזשומעט. דער חסיד איז באַלד אַנטשלאָפֿן געוואָרן און האָט שוין שטאַרק געכראָפּעט. איז געקומען דער שׂטן און האָט אים אָפּגעטאָן אַ שפּיצל: גענומען די פּאַנטאָפֿל און זיי איבערגעשטעלט קאַפּויר ווי זיי זענען געשטאַנען, דאָס הייסט מיטן פּנים צו דער זײַט, וואָס דער חסיד איז פֿון

דאָרט געקומען... דער חסיד האָט זיך אויסגעשלאָפֿן, האָט זיך געגעבן אַ כאַפּ, אָנגעטאָן אויף גיך די פּאַנטאָפֿל אַזוי ווי זיי זענען געשטאַנען און האָט זיך גענומען גיין. אַ ביסל האָט ער שוין חרטה געהאַט, פֿאַר וואָס ער האָט זיך געלייגט שלאָפֿן, וואָרעם די זון איז געשטאַנען הויך, און צום רבין אָנקומען און זיך פֿאַרשפּעטיקן וואָלט ער שטאַרק נישט געוואָלט. ער האָט פֿאַרקאַטשעט די פּאָלעס און געמאַכט גרויסע טריט, אַז ער האָט געסאָפּעט. און ער גייט אַלץ גיכער און גיכער, אָבער סע קומט אים אויס, אַז ער איז שוין געגאַנגען דעם וועג. נאָר ווער האָט דאָס צײַט אַצינד צו טראַכטן און זיך אַרומקוקן? ער גייט ווײַטער. גאָט האָט אים געהאָלפֿן, אַז ער האָט דערזען פֿון ווײַטן די שטאָט נאָך צו דער רעכטער צײַט... אַז ער איז אָנגעקומען צום טויער, האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז דאָס זעט עפּעס אויס ווי די שטאָט, וואָס ער וווינט אין איר. דערווײַל איז שוין פֿאַר נאַכט און מע מוז לויפֿן אין מרחץ אַרײַן. אָבער אין מרחץ האָט ער זיך ווידער געחידושט, אַז בײַם רבין אין שטאָט איז פּונקט אַזאַ מרחץ ווי בײַ אים אין דער היים, און דוכט זיך די מענטשן זענען אויך קענטלעך... אַ סך, האָט ער געמעגט שווערן, אַז ער קען זיי גוט און זיי זעען פּונקט אויס, ווי זײַן שכן חיים־בער און ווי שמעון קלמנס, אָבער ער האָט מורא געהאַט מיט זיי אָנהייבן צו רעדן. אין דער מקווה זיך געטובֿלט דרײַ מאָל, מוז מען אַרײַנשפּרינגען אין העמד אַרײַן און זיך גיך אָנטאָן. אין מרחץ ווערט עס אַלץ שיטערלעך. גייענדיק פֿון מרחץ זעט ער, אַז מע צינדט שוין אָן ליכט. מוז ער, אַז ער קומט צום רבין, זיך פֿאַרשפּעטיקן. דער עולם גייט שוין דאַווענען, און דער חסיד גייט גלײַך אין קלויז אַרײַן. אָבער אין קלויז איז אויף אים געפֿאַלן אַ פּחד. דאַכט זיך דער אייגענער חזן, וואָס אין דער היים, און די אייגענע ווענט און דער אייגענער עמוד און די אייגענע מענטשן. — סע מוז זײַן אַ כּישוף. ער האָט זיך געשטעלט אין אַ ווינקל און האָט געדאַוונט בדחילו־ורחימו. גאָרנישט, דער רבונו־של־עולם ווייסט אוודאי, ווּהין ער האָט אים געפֿירט. נאָכן דאַווענען ווייסט ער ניט, אויב ער זאָל גלײַך גיין אין הויף אַרײַן צום רבין און פֿאַרכאַפּן אַן אָרט, צי ער זאָל פֿריִער גיין אין אַן אַכסניה מאַכן קידוש און מאַכן המוציא — ווּהין ער קוקט, טראַכט ער, פּונקט אַזעלכע הײַזער זענען דאָ אין מײַן שטאָט, ס'איז משונה... אָט אין אַזאַ גאָס וווינט ער אַליין, ער האַלט זיך צו בײַם קאָפּ און טראַכט זיך, טאָמער איז אַלץ אַ חלום. אָט דאָ דערזעט ער אַ שטוב פּונקט ווי זײַנע; טראַכט ער בײַ זיך, איך וועל דאָ אַרײַנגיין און זוכן איבער שבת אַן אַכסניה. ווי ער עפֿנט אויף די טיר, איז ער שיִער געפֿאַלן פֿאַר שרעק. אַקוראַט ווי זײַן שטוב, און די בעל־הביתטע זעט פּונקט אויס ווי זײַן ווײַב און זײַנע לײַכטער ברענען אויפֿן טיש.

כּישוף, אמתער כּישוף! דאָס ווײַבל האָט גוט געוווּסט, אַז איר מאַן איז אַצינד בײַם רבין אויף שבת, און מיט אַ מאָל גייט אַרײַן אַ מענטש, וואָס זעט אויס אַקוראַט ווי איר מאַן. אפֿשר איז דאָס דער עולם־התּוהו...

דער חסיד איז צוגעגאַנגען צום טיש און מאַכט קידוש, וארכּובֿותיו־דא־לדא־נקשין. אַצינד האָט ער זיך דערוווּסט בײַ זיך, אַז ער איז אין די הענט פֿונעם שׂטן. פֿון אַזעלכע מעשׂיות האָט מען פֿיל געהערט. דער חסיד האָט זיך געוואָשן, געמאַכט המוציא און האָט אָן ווערטער פֿאַרמאַכט די טיר און איז אַוועק. דאָס ווײַבל איז שיעור געבליבן אין חלשות. נאָר האָט זי זיך געטראַכט, טאָמער חלומט זיך איר דאָס אַלץ. זי שלאָפֿט אָבער גאָרנישט און האַלט איצט בײַ די פֿיש. זי האָט אַפֿילו געטראַכט אַרײַנצורופֿן אַ שכן, אָבער זי האָט מורא געהאַט, אַז מע וועט זי האַלטן פֿאַר משוגע. דער חסיד איז געגאַנגען זוכן דעם רבינס הויף און האָט אים נישט געקענט געפֿינען; און וווּהין ער גייט, טראַכט ער זיך, אָט דאָ בין איך ערשט נעכטן געווען. ער איז שיִער ניט אַראָפּ פֿון זינען זוכנדיק און האָט שוין נישט געוווּסט וווּהין ער זאָל גיין. עפּעס איז ער דאָך געגאַנגען דעם גאַנצן טאָג צום רבין און האָט זיך שוין געפֿרייט דערויף די גאַנצע וואָך. איז דאָס אַן עונש־מן־השמים? ער האָט אָנגעהויבן מהרהר צו זײַן בתּשובֿה און צו זוכן אויף זיך חטאים. ער איז געוואָרן מיד, אַז סע האָט זיך אים געדרייט דער קאָפּ, און מרה־שחורהדיק אינעם רעכטן שבת. ער האָט זיך אַנידערגעזעצט אויף אַ פֿרעמדער פֿריזבע און האָט אָנגעהויבן צו וויינען: רבונו־של־עולם! פֿאַר וואָס האָסטו מיך אַזוי געשטראָפֿט און מיך פֿאַרבלאָנדזשעט, איך וועל טאָן תּשובֿה און איך וועל קיין מאָל נישט זינדיקן, נאָר עפֿן מיר אויף די אויגן, כּדי איך זאָל וויסן, ווו איך בין. אין מיטן וויינען איז ער אַנטשלאָפֿן געוואָרן אויף דער פֿריזבע. איז געקומען אליהו צו אים אין חלום און האָט אים מגלה געווען, ווו ער איז און ווי אַזוי ער איז געקומען צוריק אַהער. פֿון דעמאָלט אָן איז ער געוואָרן נאָך אַ גרעסערער עובֿד און אַ צדיק־גמור.

פּסול געוואָרן

אַ מעשׂה פֿון אַ שוחט

יהונתן דראַזשנער, דער אַלטער דראַזשנער שוחט, איז געווען אַ שם־דבֿר און האָט געהאַט אַ נאָמען ניט נאָר אין דראַזשנע אַליין. יאָ, ס׳איז דאָ אַ שוחט און אַ שוחט, ס׳זענען פֿאַראַן חילוקים. תּנחום יאַקלס איז אויך אַ שוחט. און יודל־בער איז אויך אַ שוחט. אָבער ווי קומען זיי צו יהונתן? און וואָס זנאַטשען זיי קעגן אים און קעגן זײַן קענען? דאָס איז נישט גלאַט אַזוינער, וואָס האָט זיך אויסגעלערנט בײַם אייגענעם שווער אַ ביסל שחיטה מיט אַ פּאָר דינים און ווייסט נישט מער, ווי אַ ביסל הלכות־טריפֿות; דאָס איז געווען אַ ייִד אַ למדן, אַן אמתער למדן און אַ בקי אין ש״ס און פּוסקים, און טאַקע אַ שטיק מושלם אין לשון־קודש.

אין די ערשטע יאָרן האָבן זיך די חסידים אַ ביסל געקווענקלט, וואָרעם צו גוט איז בײַ זיי אַ חסרון... אָבער וואָס איז שייך? יהונתן איז פֿאָרט געווען דער גרויסער למדן און ירא־שמים און, דער עיקר, אין זײַן אומנות אַ בריה־נפֿלאה; די שווערסטע סירכה פֿלעגט ער אַראָפּנעמען, ווי אַ האָר; און קיין מאָל האָט זיך אים נישט געטראָפֿן, ער זאָל מאַכן טריף אַן אָקס צי חס־ושלום ניט דערקוילעגען אַ דקה צי אַ גסה. די קצבֿים פֿון דראַזשנע וואָלטן פֿאַר אים געקאָנט זיך אָפּשנײַדן די פֿינגער, ער האָט אָבער פֿון זיי נישט מקבל־טובֿה געווען, און קיינער האָט פֿון אים נישט געקאָנט דערציילן, אַז ער האָט אַ מאָל גענומען פֿון זיי אַ פֿונט פֿלייש אומזיסט, צי אַ פֿוס אויף שבת, ווי דער שטייגער איז בײַ אַנדערע שוחטים. אַז מע האָט אים גערופֿן קוילענען, האָט ער נישט געמאַכט קיין שהיות; בײַ אים איז ניט געווען פֿאַרשלאָפֿן זײַן צײַט, צי לאָזן עמעצן וואַרטן, צי גאָר לאָזן שטיין אַן אָרעמע ייִדענע מיט דער הון און פֿריִער קוילענען אַ נגידישע גאַנדז, וואָס די דינסט האָט זי געבראַכט צו טראָגן; אָרעם און רײַך איז בײַ אים געווען גלײַך. קיין מאָל האָט ער זיך נישט געקריגט מיט די אַנדערע שוחטים, צי גערעדט אויף זיי לשון־הרע, צי גאָר געהאַט אַ סכסוך מיטן חזן מכּוח ״מי־שברך־געלט״. פֿאַרקערט, ער האָט געלאָזט זײַנס איבערגיין, און אַז ס׳איז געקומען אַ מענטשן אַ טובֿה צו טאָן, איז ער תּמיד געווען אין דער היים. אַן אייניקל,

צי אַן אָרעמאַן, אַן אָדם־חשובֿ, אַז ער איז געקומען קיין דראַזשנע, ביי וועמען האָט ער געפֿונען סטאַנציע ? ביי יהונתן. און דווקא בכבֿוד, מיט אַ גלאָז טיי, מיט אַ וועטשערע און מיט אַ ווייס לײַלעך צום שלאָפֿן. יהונתן אַליין פֿלעגט דעם אורח צוטראָגן נעגל־וואַסער ; ער האָט פֿאַר דעם מבֿקש געמאַכט אַ צעטל פֿון די נגידי־העיר, צי ער איז טאַקע פֿון זײַנעטוועגן אַליין געגאַנגען. פֿאַר פּסח איז ער מיטן רבֿ פֿון שטאָט געקראָכן אין די גרעסטע בלאָטעס און האָט געהאָלפֿן רײַסן מעות־חיטים פֿון טויט און פֿון לעבעדיק. אָבער אַ גוטער איז יהונתן געווען נאָר ווו מע באַדאַרף צו זײַן גוט. האָט אָבער איינער אויסגעדונגען אַן אַנדערן די חזקה, צי גלאַט אַזוי געטאָן זײַן חבֿר שלעכטס, דאָ האָט יהונתן געצויגן גאָר אַן אַנדערע סטרונע און האָט געמאַכט אַזאַ רעש אין בית־מדרש, ביז יענער האָט געמוזט גיין און זיך אויסגלײַכן מיט זײַן בעל־דין.

אויף שׂמחות איז יהונתן דער שוחט געגאַנגען צו איטלעכן, וואָס האָט אים נאָר גערופֿן, אַפֿילו צו אַ שנײַדער און צו אַ שוסטער, צום נידעריקסטן. ביי גאָט זענען אַלע יידן גלײַך, פֿלעגט ער זאָגן. און אַ קאַפּעטשקעלע האָט ער אויך געקאָנט נעמען און אַ מאָל אַפֿילו אַן איבעריקס, אַבי אַן אָרעמאַן משׂמח צו זײַן : און דאָס האָט די חסידים, — וואָס בכלל זענען זיי נישט געווען גאָר שטאַרק צופֿרידן מיט אים, פֿאַר וואָס ער איז אַ מושלם און אַ ידען — ווידער שטאַרק געאַרט אין האַרצן. כּלי־קודש מוזן זײַן כּלי־קודש און טאָרן זיך נישט אַראָפּלאָזן צום פּראָסטן עולם, פֿלעגן זיי זאָגן. דאָס זענען געווען די סאַווראַניער חסידים, וואָס האָבן זיך דערין זייער דרך.

יהונתן איז אויך נישט געווען אַ ייִד אַ כּניאַק און האָט ליב געהאַט אָרומצו־גיין ריין ; זײַן קאַפּאָטע איז קיין מאָל נישט געווען פֿאַרדריפּעט, ווי דער מנהג איז פֿון אַ פֿרומען ייִדן. תּמיד האָט ער געטראָגן אַ רייבעם קאָלנער און געפּוצטע שיך, און דאָס איז ביי חסידים, וואָס האָבן אַלץ געזוכט אויף אים חסרונות, געווען חסרון נומער דרײַ. אַ ייִד אַ בן־תּורה, פֿלעגן זיי זאָגן, דאַרף נישט אין זינען האָבן חיצוניות, ווי זאָגט די גמרא : כּך דרכּו של יצר־הרע !

אָבער יהונתנס שם איז אַלץ געוואַקסן ; און אַז דער טאָלנער איז אַ מאָל געקומען קיין דראַזשנע, און ס׳איז געווען יהונתנס וואָך צו שעכטן, האָט ער זיך נישט געלאָזט פֿריִער ווײַזן דעם חלף, ווי דער שטייגער איז. דאָס האָט די חסידים שטאַרק פֿאַרדראָסן ; אַ בשׂר־ודם באַדאַרף מען נישט צו פֿיל דער־הייבן, פֿון דעם קומט קיין גוטס נישט אַרויס, האָבן זיי געזאָגט.

אַזוי האָט זיך יהונתן אָפּגעלעבט אין דראַזשנע אַ סך יאָרן. ער האָט שוין געהאַט אויסגעגעבן אַלע זײַנע קינדער, און גאָט האָט אים געהאָלפֿן, אַז ער

האָט מיט אַלעמען געטראָפֿן. איין איידעם זײַנער איז געווען אַ חזנס אַ זון, דער צווייטער איז געווען אַ שוחטס אַ זון, אַ דריטער איידעם איז געווען אַ כּתבֿא־רבה און שרײַבט קוויטלעך בײַם זינקיווער רבין. זײַן איינציקער זון איז געווען אַ געראָטענער און אַ פֿײַנער יונגער־מאַן און האָט זיך געשניטן אויפֿן פֿאָטער, און געווען איז ער אַן איידעם בײַם סידילקעווער רבין און דאָרט איז ער געזעסן אויף קעסט און האָט געשמאַק געלערנט. דאָס ווײַבל זײַנס איז געווען אַ שיינע און אַ ווילע, און מע האָט זיך מיט איר לחלוטין נישט אָפּגענאַרט. אָט אין דעם פֿאַרפֿאָלק האָבן זיך ביידע, יהונתן און ביילע זײַן ווײַב, געקאָכעט; אַלע מאָל האָבן זיי געשיקט אַהין מתּנות, און די שוחטקע פֿלעגט אַלע מאָל אַריבערפֿאָרן אַהין, וואָרעם זי האָט שטאַרק געבענקט נאָך די קינדער...

דאַכט זיך דאָך אַלץ גוט און פֿײַן, אַז מע איז שוין אַזוי ווײַט מיטן מיזיניק, ס'איז שוין געווען עובֿר־רובֿ־שנותיו, אַזוי האָט יהונתן אָפּגעלעבט פֿופֿציק יאָר, אַן זאָרגן און אַן עגמת־נפֿש, און איז געשטאַנען גוט מיטן אייבערשטן און מיט דער תּורה. דאַכט זיך, וואָס פֿעלט נאָך? וואָס זשע קאָן טאָן דער שׂטן, אַפֿילו ער זאָל זיך אײַנשפּאַרן קאַליע צו מאַכן?

אָבער ווי זאָגן די חכמים: אַל תּאמין בעצמך עד יום מותך ואַל תּתיאש מן הפּורענות; דאָס הייסט: אַז גאָט האָט דיר געהאָלפֿן און דו ביסט שוין אין אַלעמען באַוואָרנט, גלייב ניט פֿונדעסטוועגן, אַז דו האָסט שוין דאָס מזל אָנגעכאַפּט בײַ די פֿיס. איין ווינטעלע גיט אַ בלאָז און נעמט דיר אַוועק אַלץ... און טאָמער מיינסטו, אַז דערפֿאַר וואָס דו ביסט גוט געקאָוועט אין ייִדישקייט און ס'איז דיר קיין מאָל אַפֿילו אין חלום נישט אַרויפֿגעגאַנגען אויף דער דעה צו טאָן אַן עבֿירה, ביסטו שוין זיכער פֿאַרן יצר־הרע? זאָגט מען דיר, אַז אַפֿילו פֿאַרן טויט קאָן זיך יאָווען דער בחור...

*

ס'איז געקומען אַ יום־טובֿ, און יהונתנען איז געווען גוט אויפֿן האַרצן. ער האָט געשיקט אַ פֿור קיין סידילקעוו און מען האָט גענומען די קינדער אַהער קיין דראַזשנע. ס'איז געווען אַ לעקעך־און־בראָנפֿן אויפֿן ברייטן אופֿן, ווי נאָר בײַ יהונתנען קאָן זײַן; פֿון ביידע בתּי־מדרשים האָט מען זיך אַ לאָז געטאָן צו יהונתנען אויף קידוש. איטלעכער גאַסט האָט איבערגעחזרט דאָס גלעזל און גוט פֿאַרביסן. און גוט פֿאַרבײַסן האָט דווקא נישט געפֿעלט, שטרודל און אַלע גוטע זאַכן, וואָס מע לייגט צו זיי לחלוטין נישט צו. דערנאָך האָט מען אָנגעהויבן צו שיקן פֿון שטאָט כּל מיני אײַנגעמאַכטסן און משקה לכּבֿוד די געסט. און די ייִנגלעך און די מיידלעך, וואָס האָבן געטראָגן

די טעצלעך מיט די פֿלאַשן, האָבן געהאַט שׂכר־הליכה; ביילע האָט זיי אָנגעשטאָפּט די קעשענעס מיט ניס און מיט צוקערקעס און האָט געהייסן זאָגן די פֿאָטערס, אַז מע בעט זיי נאָך אַ מאָל אַריבערצוקומען. יהונתן איז אַרומגעגאַנגען מיט דער אָפּגעקנעפּלטער קאַפּאָטע און איז געווען שטאַרק בניחה־דעתיה... מע האָט זיך געזעצט צום טיש; ס'איז געווען אַן עסן כּיד־המלך! געפּרעגלטע פֿיש, וואָס זענען געשווומען אין בוימל, די יויך האָט געפּלימערט אין שיסל, ווי בורשטין, אַז ס'איז געווען אַ שאָד אַריינצו־לאָזן דעם לעפּל. דערצו האָט מען געטרונקען וויין, רויטן, פֿייערדיקן וויין. ביים פֿלייש הייבן זיך שוין אָן צונויפֿקומען די אייגענע בעלי־בתּים, וואָס האָבן פֿריִער געשיקט משקה, און שטעלן נאָך משקה. איטלעכער האָט זיך זיין ווייַנשענקער און זיין "סימן" און איטלעכער וויל ווייַזן זיין מבֿינות אויף וויין. ס'איז געוואָרן אַ שמועס מכּוח וויין און מכּוח די עליות; און בתּוך־כּך הייבט מען אָן צו גיסן אין האַלדז אַריין; און טאַקע באמת, מע ווייסט גאָר קיין חילוק נישט פֿון גוטן ביז פּראָסטן וויין, מע טרינקט לחיים אויף אַלע לשונות, סע פֿאַלט אַריין אַ ניגון, סע גיט אַ פּליעסק! די נשים האָבן זיך שוין לאַנג אויפֿגעהויבן פֿון טיש, וואָרעם די מענטשן שיטן זיך, און סע קומען אַלץ אָן נייַע נגידים און ברייטע בעלי־בתּים שטופּן זיך אַריין אויבן אָן און חסידים פֿון יהונתנס צד שלעפּן בענקלעך און זיצן איינער אויפֿן אַנדערן. ביילע די שוחטקע האָט געמאַכט די גוטע פּראַקעס, וואָס מען האָט זיי געקאַכט אין וויין, און דער עולם איז שיִער משוגע געוואָרן פֿאַר תּענוג... אָוועקגעווישט זענען אַלע אַנדערע מחשבֿות, איטלעכער איז נאָר אַריינגעטאָן אינעם עצם־הענין. דער וויין האָט זיך געגאָסן און די פֿרייד איז געווען אַן אמתע פֿרייד. איר קענט נישט דעם יידן, אַז מען נעמט פֿון אים אַראָפּ דאָס פּעקל דאגות, איר ווייסט נישט, וואָס דאָס הייסט, אַז מע לאָזט אים פֿריי פֿון עול־הפּרנסה... דער חזן זינגט אויף די אייבערשטע כּלים, דער עולם זינגט איין ניגון נאָכן אַנדערן. מע כאַפּט די פֿלאַשן, וואָס קומען אַלץ "מיט די געסט", און מע גיסט זיי אַריין אַלע אין איין פֿאַס, איטלעכער שטעקט אַריין זיין גלאָז און טרינקט. קרעמערס, וואָס האָבן זיך ערשט פֿאַר אַ פּאָר טעג געשלאָגן פֿאַר אַ קונה, זענען אויף איין מאָל געוואָרן גוטע פֿריינד; איידעלע בעלי־בתּים האָבן זיך אויסגעמישט מיט עמי־הארצים; מע כאַפּט שוין אַ ריקודל, מע הייבט אָן צו טאַנצן. עפּעס אַ קלייניקייט יהונתן, זייער יהונתן האָט געשיקט צו זיך רופֿן, מוז מען דאָך ווייַזן, וואָס מע קען. אַ ייִד האָט זיך אַרויפֿגעכאַפּט אויפֿן טיש און טאַנצט, אַן אַנדער ייִד טאַנצט אַ וואַלעך אין אַ יאַרמלקע. דער עולם איז שטאַרק באַלעקט און פּליעסקעט אים צו. די נשים, וואָס האָבן זיך ביז אַצינד געהאַלטן פֿון ווייַטן, קומען אַלץ

נענטער און נענטער. דאָס שיינע יונגע ווייַבל איז אויסגעפוצט און איר פּנים לייַכט פֿאַר פֿרייד. איציקל אַליין זיצט אויבן אָן, לעבן דעם פֿאָטער, אַ שטילער בלייכער יונגערמאַנטשיק, נאָך אַן אַ חתימת־זקן... אוודאי האָט מען אים אָפּגעקוועטשט די פּלייצעס. קינד און קייט שטייען אויף די פּריזבעס און קוקן אַרייַן אין די פֿענצטער. "ברוך אלהינו שהבדילנו מן התועים!" דונערט עס פֿון אַלע העלדזער. דעם ווייַן זופּט מען שוין מיט די הענט. דאָס יאָר איז געווען אַ שנת־שובֿע, און יידן האָבן פֿאַרדינט אַ קערבל. יהונתן איז גאָר לעילא־ולעילא, סע קומט אים פֿאַר, אַז ער האָט זיך נאָך קיין מאָל אַזוי נישט געפֿרייט, ווי הייַנט. ווי הייסט, דאָס יינגסטע קינד, דער אייניציקער זון און אַזאַ נחת! און גאָט איז גאָט, און יידן זענען יידן... די שנור שטייט גאַנץ נאָענט און האַלט דאָס ווייַסע פֿאַטשיילעכל אין האַנט. די פּערל אויפֿן האַלדז בלישטשען, אַן אמתע יפֿת־תואר־ויפֿת־מראה! יהונתן האָט פֿאַרגעסן, ווו ער איז אין דער וועלט — ער נעמט זי אָן בייַ דער האַנט און ער הייבט זי אָן צו קושן...

דער עולם איז געבליבן שטיין פֿאַר שרעק! פֿון די פֿענצטער איז מען זיך צעלאָפֿן. אַלע ניגונים זענען דערוואָרגן אין האַלדז, קיינער האָט זיך נישט דערוועגט אויסצוריידן אַ וואָרט; איטלעכער איז געווען ווי פֿאַרגליווערט! ערשט אַז סע זענען אַריבער די ערשטע פּאָר מינוט, האָט איינער אָנגעהויבן צו קוקן אויפֿן אַנדערן און ווידער געוואָלט פֿאַרגראָבן דעם פּנים פֿאַר שאַנד.

און אין שטאָט האָט זיך באַלד צעטראָגן די ידיעה, ווי אַ שטורעמווינט, און האָט אַרויסגעבלאָזן דעם יום־טובֿ פֿונעם האַרצן. אומעטום האָט מען געזען אַרומלויפֿן מענטשן מיט בלייכע פּנימער, רעדלעך האָבן זיך געזאַמלט, מע האָט גערעדט און געשריגן, אַ טייל האָבן געבראָכן די הענט: אַ קלאָג צו זיי, דרייַסיק יאָר האָט מען געגעסן פֿון זייַן שחיטה! די סאַווראַניער חסידים האָבן נישט געמאַכט קיין לאַנגע שהיות און האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוואַרפֿן דורכן פֿענצטער די טעפּ... וואָס ס'האָט זיך דעמאָלט אָפּגעטאָן אין דראַזשנע, איז גאָרנישט אויסצומאָלן. ס'איז געווען ווי ווען מע וואָלט גענומען אַ באַרג מיט חרפּה און איטלעכן דראַזשנער יידן געוואָרפֿן אין פּנים אַרייַן.

*

און מוצאי־יום־טובֿ, נאָך דעם אומעטיקן מעריבֿ, וואָס לייגט זיך אויפֿן האַרצן ווי אַ שטיין, אַז מע האָט אָפּגעמאַכט הבֿדלה, האָט זיך יהונתן פֿאַרגנבֿעט, גענומען אַ פּאָר העמדער, זיי אַרייַנגעלייגט אין טלית־זאַק,

אַנגעטאָן דעם לאַנגן וואָכעדיקן בורנעס, גענומען דעם שטעקן אין האַנט אַרײַן און איז אַוועק פֿון דראַזשנע.

צוויי יאָר זענען אַוועקגעגאַנגען און מע האָט נישט געוווּסט, ווו ער איז אַהינגעקומען. ס'איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז ער איז ערגעץ בײַ די קאַראַימען, אַנדערע האָבן געזאָגט, אַז ער טוט תּשובֿה און ריכט אָפּ גלות...

דער בעל־טאַקסע האָט געצאָלט ביילען די ערשטע צײַט אַ פֿערטל שׂכירות, און דערנאָך — אויס יום־טובֿ! ביילע האָט געמוזט פֿאַרקויפֿן די שטוב, כּדי זיך צו דערהאַלטן. אַ תּל איז פֿון אַלעמען געוואָרן.

יהונתן האָט זיך קיין מאָל נישט געזען מיט זײַן ווײַב און קינדער. אָפּגעוואַלגערט האָט ער זיך אויף דער וועלט און בײַ רביים אַרום דרײַצן יאָר, און דערנאָך איז ער געשטאָרבן.

די פֿיר שטעקנס

אַ מעשׂה אין פֿיר קאַפּיטלען. סע ווערט אין זיי דערציילט, ווי אַזוי חנה־גיטל האָט חתונה געהאַט מיט איר מאַן נחמן־שמואלן צום צווייטן מאָל. אַז דער לעזער וועט זיך גוט צוקוקן וועט ער זען, ווי אַפֿילו צום ערשטן מאָל האָבן זיי זיך נישט געדאַרפֿט האָבן שטאַרק בייטיק.

א

מיר גייען איבער צום ענין אַליין. שוין דערפֿון, אַז איך הייב אָן מיט חנה־גיטלען און נישט מיט נחמן־שמואלן, איז געדרונגען, אַז זי איז געווען דער ספּאָדעק. אַוודאי, ווי דען זאָל עס אַנדערש זײַן? אַז זי איז געווען די קרעמערקע, און די קלייט און די שטוב האָט זי געירשנט פֿון איר מאַמען. זי האָט געמאַכט דעם קוואַס, פֿאַרקויפֿט די זאַלץ און דאָס מעל און זי האָט געהאַנדלט מיטן גוי און מיט די פּריצים. אַפֿילו בײַם פּריסטאַוו האָט זי זיך געקאָנט אַן עצה געבן און איז ניט בטל געוואָרן פֿאַר וועמען איר ווילט אַליין. מיטן רבֿ האָט זי זיך געקאָנט קריגן, אַז ער האָט געאַסרט צו טאַרגעווען דורך אַן ערלית אום אַ שבֿיעי־של־פּסח, וואָס איז אויסגעפֿאַלן אין אַ טאָג פֿון אַ יריד פֿאַר חגא. מיאוס איז זי געווען, ווי איר קאָנט אײַך נאָר אויסמאָלן. בײַ אירע טירדות האָט זי דען אַ מאָל צײַט געהאַט זיך אויפֿצונייען אַ קלייד, צי אַ פֿאַרטעך, צי אויסוואַשן דאָס קאָפּטיכל? אַז דאָ וועגט מען מעל און תּיכּף מוז מען מעסטן בוימל צי גאַזע, און מע מוז לויפֿן אין קעלער אַרײַן נאָך קוואַס. קומט צו גיין אַ פּריצל און וויל אַן אַכטל טיטון. דאַרף מען אים הייסן זיך צוזעצן. עס לויפֿט אַרײַן אַ שכנה און לײַט אַ דרײַ־פֿונט־וואָג, אַ גוי קומט נאָך טשוועקעס און פּאָדקאָוועס. דער אָנבײַסן דאָרט אין אויוון הינטער דער טיר קאָכט איבער און לויפֿט אויס. אַ גבאיטע קומט נאָך אַ נדבֿה און וויל מאַכן אַ לאַנגן שמועס. האָט קיין פֿאַראיבל נישט, עפּעס גייט אַ יריד און מע מוז צוגרייטן סחורה. געלט מוז מען באַצאָלן יאַנקלען און חיימען און גדליהן; און דאָ מוז מען, פֿאַרקערט, בײַ אַנדערע אײַנמאָנען חובֿות. אַז קיינער נעמט נישט אַרויס דאָס טײַסטערל, ביז מע מאָנט אים נישט צען מאָל. אין מיטן דערמאָנט זי זיך, אַז מען מוז גאָר רופֿן דעם

מוליער, כדי ער זאָל צו רעכט מאַכן דעם אויוון; דער קוימען־קערער האָט שוין לאַנג נישט אויסגעקערט די סאַזשע, און ערשט פֿאַר צוויי וואָכן איז בײַ נתן־יחיאלס געווען אַ שׂריפֿה. דאָס אַלץ איז אויף איר קאָפּ און אויף אירע פּלייצעס. ער, נחמן־שמואל, איז עפּעס אַ מענטש, מי'שטיינס געזאָגט! פֿאַרשטיין פֿאַרשטייט ער נישט פֿון דאַנען אַהין, און אין קלייטזאַכן איז ער אַ לא־יוצלח. אַ גליק נאָך, וואָס ער איז אַ שטיקל מלמד און קנעלט ערגעץ אין דער פֿרעמד, אָט איז זי כאָטש פּטור פֿון אים און ער מישט זיך נישט אין אירע זאַכן, אַבי קאַליע צו מאַכן. פֿאַרט ער אָבער אַוועק, איז אים נישט צו באַקומען אַהיים אַ יאָר כּסדר, צי צוויי; אַפֿילו אויף פּסח מאַכט ער זיך אַ מאָל אַן אויסרעדעניש און קומט נישט... שרײַבן שרײַבט ער נאָר, ווען ער באַדאַרף צו האָבן אַ העמד צי אַ פּאָר זאָקן. זײַנע פֿאַרדינסטן! אַלץ גייט אים דאָרט אַוועק, און תּיקון האָט ער שטאַרק ליב, דווקא ווי אַ סאַדיגורער חסיד, כאָטש ער איז אַליין אַ זינקעווער. אַז ער ברענגט אַ מאָל אַהיים די זיבעציק צי די אַכציק קערבלעך, האָט מען צו פֿאַרשטאָפּן הונדערט לעכער. און פֿון די צוויי וואָכן, וואָס ער זיצט אָפּ אין דער היים, איז מען שלום נאָר דעם ערשטן שבת און דערנאָך הייבט זיך אָן פּאַוואָלינקע אַ קריגעניש, ווי דער שטייגער איז בײַ דער קאָץ מיט דער מויז, און מע זאָגט זיך אַנאַנדער וואָס אין דער קאָרט און סע קומען בייזע טעג פֿאַר זיי ביידע...

אַזוי לעבט מען שוין אַ יאָר פֿערצן, צי זעכצן. אַ קינד האָבן זיי געהאַט, איז עס געשטאָרבן צו דרײַ יאָר. גטן האָבן זיי זיך געוואָלט שוין תּיכּף נאָך דער חתונה, אַז איר מאַמע ציפּע־לאה האָט נאָך געלעבט און סע פֿלעגט זיך איר פֿאַרגלוסטן מיטן איידעם צו לערנען בלק. זי אַליין האָט זיך אויך טויזנט מאָל פֿאַרווינטשט איר לעבן, אַז גאָט האָט איר צוגעשיקט אַזאַ שלימזל־ניק פֿאַר אַ מאַן. ער האָט איר אויך געווונטשן דעם ליכטיקן גן־עדן, און אַז ער איז אַריבערגעפֿאָרן די בריק פֿון כמעלניק זיך זוכן אַ מלמדות, האָט ער שוין אָנגעהויבן צו דאַנקען דעם בורא פֿאַר דעם, וואָס ער וועט אַצינד האָבן מנוחה פֿון איר. אַז ער האָט זיך אָבער געמאַכט דעם חדר, פֿלעגט ער תּמיד געבן די בעלי־בתּים צו פֿאַרשטיין: בין איך דען גלאַט אַ קבצן, צי אַ פּועל־בטל, און מיינט איר, אַז ווען נישט אײַערע ייִנגלעך, וועל איך שטאַרבן פֿאַר הונגער? עפּעס האָב איך דאָך אין דער היים אַ ווײַב און אַ קלייט און אַ שטוב און אין כמעלניק זנאַטשע איך אויך עפּעס... לערנען האָט ער נישט ליב געהאַט שטאַרק מיט די תּלמידים, און אַז די ייִנגלעך האָבן אים גענאַרט און האָבן אַפֿילו דאַנערשטיק נישט אָנגעהויבן צו קענען דעם שיעור, האָט ער זיך געלאָזט נאַרן. זײַן באָבעס דאגה, אַז שלמה־נתנס בן־זקונים, צי אַבֿרהם־חיימס אייניקל וועט נישט זײַן אַזאַ למדן; דער עיקר איז, אַז ער קאָן שלאָפֿן

אין דער פֿרי און נאָכן אָנבײַסן און בײַ נאַכט. אַ קאַפּעטשקעלע בראָנפֿן שאַט אויך נישט, און נײַנציקער איז אַוודאי גוט. דער עולם־הבא זײַנער איז אָבער געווען דער מרחץ. פֿרײַטיק פֿון צוויי אַ זייגער אָן ביז פֿאַר נאַכט איז ער אָפּגעלעגן אויף דער אייבערשטער באַנק און האָט געשמאַק געשוויצט. דאָ אין פּאַרע און אין היץ און אין געשריי האָט ער זיך אויסגעשטרעקט מעשה־מלכות און האָט זיך געריבן מיטן בעזעמל, אַז ס'האָט געבראָטן! אַלע מאָל האָט ער אַ געשריי געגעבן: מער! מער פּאַרע! גיסט אויף! גיסט! און ווי סע האָט געגעבן אַ שאָס פֿון די גליִענדע שטיינער, האָט ער איבער אַ נײַס אָנגעהויבן זיך צו רײַבן מיט אַלע כּוחות און האָט קוים געקאָנט דעכען. מיט אָט דעם חיות האָט נחמן־שמואל געלעבט דעם גאַנצן שבת, אַפֿילו ווען דער טשאָלנט בײַ דער בעל־הביתטע איז נישט געווען אַזוי געראָטן, צי ס'איז גאָר געווען אַ קאַלטער מלאך. זונטיק פֿלעגט ער זיך נאָך דערמאָנען אָן דעם מרחץ פֿון פֿרײַטיק, און אַז ס'איז געקומען מיטוואָך, פֿלעגט ער שוין אָנהייבן צו ציילן די שעהען ביז פֿרײַטיק נאָך מיטאָג. איז ער געווען אין דער היים אין כמעלניק, און האָט כּדרך־הטבֿע געליטן פֿון זײַן ווײַב, האָט ער געדאַנקט גאָט, אַז ס'איז געקומען דער פֿרײַטיק און ער האָט זיך געקאָנט ראַטעווען פֿון אירע קללות אין באָד אַרײַן... דער בעדער האָט אַפֿילו געוווּסט, אַז בײַ נחמן־שמואלן באַדאַרף ער צו נעמען פֿינף קאָפּיקעס, ווי בײַ אַ נגיד, נישט דרײַ קאָפּיקעס, כאָטש ער איז אַ מלמד. נישקשה, איר זיצט אָפּ געזונט דאָס געלט, פֿלעגט ער אים זאָגן. דערפֿאַר אָבער איז ער זוכה געווען צו הערן פֿון זײַן מויל, אַז די כמעלניקער באָד איז נישט שלעכט, אַזוי ווי די ליפּאָוועצער צי די הײַסינער. וואָס דאָס האָט באַטײַט פֿאַרן בעדער, באַדאַרף איך אײַך נישט זאָגן.

ב

ויהי היום, האָט זיך געטראָפֿן, אַז נחמן־שמואל האָט ניט געקראָגן קיין קנעלעכץ, און נאָך דעם, אַז ער האָט זיך אַ חודש כּסדר אָפּגעוואָלגערט אין דער פֿרעמד און געזוכט ייִנגלעך און נישט געפֿונען, האָט ער נעבעך געמוזט קומען אַהיים קיין כמעלניק און צו זײַן בײַ חנה־גיטלען. די ערשטע צײַט האָט חנה־גיטל אַפֿילו געהאַט אויף אים רחמנות און אים ניט מקבל־פּנים געווען, ווי איר שטייגער איז. עפּעס איז ער איר אויסגעקומען אַצינד, ווי אַ פֿאַרבלאָנדזשעטע שאָף... און אין שטאָט אַליין איז ער דאָך אין מיטן יאָר מער נישט ווי אַ פֿרעמדער. נחמן־שמואל האָט זיך אַליין געחידושט און האָט געהאַלטן אין איין ציטערן: אָט, אָט, שיסט זי אויס. פֿאַרקערט, ער וואָלט שוין בעסער געוואָלט, זי זאָל אַרויס מיטן כּעס, איידער סע זאָל זיך בײַ

איר קלײַבן... אין קלויז איז ער געווען דער ערשטער און אַוועקגעגאַנגען איז ער דער לעצטער, ניט פֿון גאָטס טובֿה וועגן. אַ ביסל פֿלעגט ער זיך אַריבערכאַפּן צום שוחט, צי אַזוי צו אַן אײדעלן ייִדן שמועסן. די צײַט וואָס ער איז געווען אַוועק פֿון דער היים, איז בײַ אים געווען ווי געפֿונען, וואָרעם כאָטש זי האָט זיך געהאַלטן שטיל, איז אים נמאס געווען דאָס לעבן; יאָ, אַז זי שווײַגט, איז נאָך ערגער. אָט דאָ האָט ער געמוזט גײן מנחם־אָבֿל זײַן אַ ייִדן, וואָס בײַ אים איז געשטאָרבן דאָס ווײַב, מוז ער דאָרט פֿאַרגעסן דעם שטעקן און די פּאַטשיילע און דעם טאַבעק, עפּעס האָט ער געפֿילט, אַז הײַנטיקן טאָג נעמט דאָס אַן עק. און כּל־הווה! ווי ער איז נאָר געקומען אַהיים און האָט נאָך נישט אוספּייעט צו איבערטרעטן די שוועל, האָט זי שוין אָנגעהויבן אויפֿן קול: — ווו פֿידלסטו דיך אַרום דעם גאַנצן טאָג אין קרענק? אַ ייִד גייט אַרום פּוסט־און־פּאַס און טוט גאָרנישט. וואָס האָסטו דיך אָנגעדערגעזעצט אין כמעלניק אין געהאַקטע ווונדן? קראַנק ביסטו צו טאָן ווי אַלע מענטשן, נעמען די אויגן אין די הענט אַרײַן און אַכטונג געבן אין קלייט? אָבער גיי רייד מיט אַ פֿוילפּעלץ! צוויי הערינג האָט מען מיר הײַנט אַוועקגעגנבֿעט. אָבער דאָרט אים דען דער קאָפּ ווי מיר? מע וועט מיר אַלץ צעטראָגן; אַרויסטראָגן זאָל מען דיך, גאָטעניו! קוק אים נאָר אָן, ווי ער שטייט דאָ! די אויגן וואָלט איך דיר געקאָנט אויסקראַצן! וואָרט נאָר, איך וועל דיר ווײַזן, ווער איך בין, אַז דו וועסט זיך דערוועגן זיך אַרומטרײַבן! אויסגעריסן זאָלסטו ווערן, פֿאַרשׂרפֿעט זאָלסטו ווערן!... די תּוכחה שיט זיך, וואָס זאָג איך שיט זיך, סע גיסט זיך איר צאָרן. עפּעס האָט זי געוואָלט אין דעם איין מאָל אָפּצאָלן אים פֿאַר אַלע טעג, זיך קילן אין זײַן בלוט. עפּעס האָט זיך איר אויסגעוויזן, אַז זי איז נאָך גאָרנישט יוצא אין דעם אַלעמען, וואָס זי זאָגט אים...

וואָס טוט נחמן־שמואל, ער הייבט זיך אויף און דערלאַנגט איר אַ באַך אין פּלייצע... ער איז איבערגעביטן געוואָרן אין דער מינוט, און דער כּעס אין אים האָט זיך צעפֿלאַקערט, ווי קיין מאָל נישט ביז אַצינד. זי איז אויף אים אַרויפֿגעשפּרונגען ווי אַ הונט. אין טאָטנס־טאָטן און אין מאַמעס־מאַמען, און אַזוי האָט מען זיך געשלאָגן און געהרגעט, אַז די גאַס איז געווען מיט זיי אויף. אַן איידעלער ייִד זאָל אויפֿהייבן די האַנט אויף זײַן ווײַב?... אַזוינס איז נאָך קיין מאָל ניט געווען בײַ ייִדן. אין שטאָט האָט זיך געקאָכט.

ג

איר ווייסט אַליין, ווי דער שטייגער איז בײַ ייִדן, זיך אַלע מאָל אַרײַנצולייגן אין אַ שלום, אָבער דאָס מאָל איז זיך איינער מישבֿ און האָט אַ זאָג געטאָן

דאָס וואָרט „גט“, און בײדע האָבן זיך אָנגעכאַפּט. זי וויל זיך נוקם זײַן אָן אים און ער וויל פּטור ווערן אויף אײביק פֿון איר. אין דער גאַנצער שטאָט רעדט מען שוין: נחמן־שמואל גט זיך מיט חנה־גיטלען! מע איז שוין בײַם רבֿ און מע טענהט און דער עולם שטופּט זיך. אַפֿילו די, וואָס קערן זיך גאָרנישט אָן מיט דעם, האָבן אין האַרצן הנאה צו הערן אַ קריגעכץ.

דער רבֿ נעמט נחמן־שמואלן אָן אַ זײַט און זאָגט צו אים: וואָס מאַכט איר זיך נאַריש? איר זענט דאָך שוין אַ ייִד פֿון איבער פֿערציק, שטופּט אָפּ די ביסל יאָרן און זײַט מקבל יסורים באהבֿה. אָבער ער האַלט אין אײן טענהן: אַז מע שמועסט פֿון גט, זאָל זײַן גט. ס'איז אַרײַן אין אָן עקשנות; אויך זי, וואָס די רביצין האָט געפּרוּווט מיט איר ריידן און פֿירן זי צוריק צום שׂכל, האַלט אין אײן טענהן: איך וויל פֿון אים ניט מער וויסן, אויף דער שוועל וועל איך אים גיט לאָזן. דער אמתער שׂטן! דער רבֿ האָט בדעה צו ווערן אין כּעס און זײ מקיים־פּסק זײַן, אָבער דאָ איז שוין געוואָרן שפּעט צו מנחה. אין קלויז איז ערשט רעכט אַ גערודער, קײנער דאַוונט נישט אַ וואָרט, אַפֿילו אין מיטן שמונה־עשׂרה שושקעט מען זיך. קוים האָט מען אָפּגעזאָגט קדושה, זעט מען שוין רעדלעך יונג און אַלט, וואָס האַלטן אין אײן רעדן. ער האָט זיך זײַן צד און זי האָט זיך איר צד. בײַ דער וועטשערע הערט מען נאָך אַלץ מאַן און ווײַב און עלטערע קינדער שמועסן פֿון נחמן־שמואלן און חנה־גיטלען. גאָרנישט, גאָט האָט צוגעשיקט כּמעלניק אַן עסק.

און אויף מאָרגן אין דער פֿרי האָט זיך אָנגעהויבן איבער אַ נײַס אַ קאַן. סע האַלט בײַ גט, כאָטש לײג זיך אין דער לענג און אין דער ברײט. מענטשן קומען און ווילן אויסגלײַכן — און לײגן צו נאָך מער פֿײַער. חנה־גיטל האָט שוין גאָר צוגעמאַכט די קלײט. בײַם רבֿ איז שוין ווידער פֿול די שטוב, נאָר ער שפּאַרט זיך נאָך און וויל ניט מסדר זײַן דעם גט. דער שמשׂ, וואָס לויפֿט אַרום אַהין און אַהער, איז צעמישט. בערל דער סופֿר איז לכל־הדעות דאָ און מאַכט מיט אַ מעסערל צורעכט די פּען. די דײַנים זיצן און קוקן אַרײַן אין „טיבֿ־גיטין“, ווי ווען עס וואָלט זײ גאָרנישט אָנגעגאַנגען, נאָר דער דין. עפּעס ווילט זיך דעם רבֿ אויפֿשטײן און זײ אַלע לאָזן דאָ זיצן. דערווײַל הײבט מען שוין אָן אויסצופֿרעגן: ר' נחמן־שמואל בן יצחק, ווילסט דו מיט דײַן גוטן רצון אַזוי און אַזוי זיך גטן מיט דײַן ווײַב? און אַזוי ווײַטער. מקבל־קנין איז מען שוין אויך געווען. בקיצור, געגט. מזל־טובֿ! נו, מײנען מיר, אַז מיר האָבן רו אין כּמעלניק.

טרעפֿט זיך גאָר, אַז מע האָט חרטה אויפֿן שידוך!

דער סוף פֿון דער מעשׂה איז געווען, אַז ווען אַלע אין שטאָט האָבן זיך אויסגעשלאָפֿן און מאָרגן אין דער פֿרי גענומען איבערצעקײַען וואָס נעכטן

איז געשען, האָט עס אָנגעהויבן אין האַרצן צו פֿאַרדריסן און מע האָט זיך געחידושט: וואָס הייסט דאָס עפּעס, אָפּזיצן זעכצן יאָר מיט אַ ווײַב און מיט אַ מאָל נעמען און זיך גטן! אַפֿילו די, וואָס זענען, דאַכט זיך, געווען שטאַרק פֿאַר אַ גט, שרײַען הײַנט: ס'איז פּאַסקודנע, פּאַסקודנע, אַז אין אַ שטאָט ווי כמעלניק זאָל זיך אַזוינס טרעפֿן צווישן ייִדן, ס'איז ממש אַ בזיון פֿאַרן המון, אַז מען ווײַזט זיי אַ דרך!... נחמן־שמואל אַליין האָט זיך געשעמט אַרויסצו־גיין אין גאַס און אַ ביסל איז אים געווען פּריקרע... עפּעס פֿאַר זעכצן יאָר געוווינט מען זיך אַ ביסל צו. דערווײַל איז ער אַוועקגעפֿאָרן קיין מעזשבעזש צו אַ ווײַטן קרובֿ. חנה־גיטל האָט גאָר פֿאַרלוירן דעם קאָפּ. ס'איז געווען אין קלייט ווי אַן אָנשיקעניש; וואָס זי האָט אָנידערגעשטעלט אַ זאַך, האָט זי־ פֿאַרגעסן ווו. די שכנים האָבן נישט אויפֿגעהערט צו ריידן און צו דערמאָנען נחמן־שמואלס מעלות; און אַפֿילו אמתע שׂונאים זענען איר געוואָרן גוטע פֿרײַנד און האָבן אָנגעהויבן מיט איר צו טענהן, טאָמער טוט זיך צוריק אַ דריי... אַוודאי האָט חנה־גיטל זיך בײַ זיי געבעטן רחמים: לאָזט מיך צו רו. מרוצה געוואָרן איז זי אָבער אין האַרצן גלײַך אויף דער שטעל, נאָר זי וויל נישט, אַז ער זאָל וויסן. זי האָט זיך שוין אַפֿילו אָנגעהויבן אויסצומאָלן, אַז זיי האָבן שוין צוריק געהאַט חתונה און זי האָט עמעצן, צו וועמען זי קען אויסלאָזן איר ביטער האַרץ.

ד

גאָרנישט, איינער, וואָס זשאַלעוועט ניט קיין טרחה צו פֿאַרדינען אַ קערבל און האָט זײַן כּלל: אַז מע לייגט נישט אַרײַן, נעמט מען נישט אַרויס, האָט נישט געמאַכט קיין סך שהיות און האָט זיך אַרויפֿגעכאַפּט אויף אַ פֿור, וואָס איז געפֿאָרן קיין מעזשבעזש פֿאַר דרײַ גדולים. דאָרט אָנגעקומען, איז ער גלײַך אַוועק צו נחמן־שמואלן און תּיכּף אַן שום קונצן אָנגעהויבן פֿון עסק פֿון אונטן און פֿון אויבן און פֿון אַלע זײַטן. צוגעצויגן דעם קרובֿ זײַנעם און זײַן ווײַב, וואָרעם ער האָט ניט באַדאַרפֿט אַרײַנצולייגן די האַנט טיף אין קעשענע אַרײַן, כּדי צו דערקענען, אַז זיי וועלן נישט שטאַרק ווייַנען נאָך נחמן־שמואלן. נחמן־שמואל אַליין וואָלט אויך נישט געזאָגט גראָד ניין. עפּעס דרייַצן פּסחס האָט ער געפּראַוועט דעם סדר אין כמעלניק, און ער איז שוין געווען געוווינט... אָבער אַז מע איז צו אים געקומען און מע וויל, אַז ער זאָל זאָגן יאָ — זאָגט ער ניין. חיים־נתן, וואָס איז געקומען צו אים צו פֿאָרן, איז געוואָרן אין כּעס און האָט אים אָנגעהויבן שטאַרק צו זידלען. אַז ער האָט אָבער געזען, אַז דאָס העלפֿט נישט, האָט ער אים געגעבן אַ שפּײַ אין פּנים און איז געפֿאָרן צוריק אַהיים מיטן בײַטשל. אָנגעקומען קיין

כמעלניק, האָט ער אויסגעטראַכט טויזנט ליגנס. עפּעס, זאָגט ער, איז נחמן־שמואל געוואָרן גאָר אַן אַנדער מענטש און וויל זיך אָוועקלאָזן קיין וואַרשע־ווער פּוילן צי קיין בראָד. וליהודים היתה... כמעלניק האָט אויף לאַנג געהאַט וואָס צו רעדן.

לײַט האָבן מזל, מוז נחמן־שמואל זײַן אַ זינקעווער חסיד און נאָך דער גאַנצער חתונה מוז אים קומען אויף דער דעה, ער זאָל ביני לביני אַריבער־פֿאָרן קיין זינקעוו, וואָס ער איז שוין דאָרט נישט געווען אפֿשר צוויי יאָר. אַ ביסל האָט ער זיך געשעמט צו געבן דעם רבין דאָס קוויטל און דאָרט ניט מער שרײַבן: זוגתי חנה־גיטל בת פּעסי שתחיה׳. ר׳ חיים זינקעווער האָט ליב געהאַט אַ הלצהלע און פֿלעגט אים תּמיד אָצען מיט דעם שלאָק זײַנעם, אָבער אַז ס׳איז שוין אים אַרײַן אין זינען צו פֿאָרן, מוז מען פֿאָרן. געקומען איז ער קיין זינקעוו פּונקט ראָש־חודש־אלול, ווען דער עולם הייבט אָן צו קומען. און דער רבי האָט אים געזאָגט: בלײַב שוין דאָ איבער די ימים־טובים, אַן אַלמן האָסטו פֿון דיר געמאַכט אויף דער עלטער, בלײַב בײַ מיר און עס זיך אָן מיטן וואָרעמען קאַליש... תּשובֿה קענסטו דאָ אויך טאָן. אין מיטן איז געקומען צו פֿאָרן דער כמעלניקער רבֿ אויף אַ שבת, האָט אים ר׳ חיים געמאַכט אַ שוואַרצן סוף: ווּ איז געווען אײַער שׂכל, ר׳ שלמה? איר נעמט צוויי מענטשן, וואָס זענען באַשאַפֿן געוואָרן אײנער פֿאַרן אַנדערן נאָך פֿון ששת־ימי בראשית אָן און איר מאַכט צווישן זיי אַ גט. דערווײַל זענען געקומען צו פֿאָרן נאָך כמעלניקער ייִדן, אַ פֿור ווײַבער אויך. חנה־גיטל איז פֿון תּמיד אָן אַפֿילו נישט געווען אַזאַ שטאַרקע חסידה, בשעת ס׳איז געקומען צו געבן דעם רבין מעמד־געלט; אַצינד אָבער האָט זי צוגעמאַכט די קלייט און איז געפֿאָרן. גאַרנישט, געבן דעם רבין אַ קוויטל און זיך פֿאַר אים אויסוויינען, טאָמער האָט מען זיך פֿאַרזינדיקט.

אַזוי האָט מען זיך דערוווּסט בײַם רבין אין הויף, אַז ביידע צדדים זענען דאָ... חסידים האָבן זיך גענומען צו נחמן־שמואלן און אים אָנגעהויבן צו דרייען בײַ דער נאָז; אַז ער וואָלט נישט מורא געהאַט פֿאַר גאָט, וואָלט ער אויפֿגעהויבן ביידע פֿיס אין מיטן שבת און וואָלט געמאַכט אַ ויבֿרח... דערווײַל איז מען דאָך אָבער בײַם רבין, און תּורה זאָגט ער אויך דעם שבת און אַ גרויסער שלש־סעודות איז אויך דאָ, און גלאַט אַזוי איז מען דאָך עפּעס אין זינקעוו. ס׳איז געקומען שבת־צו־נאַכט און ר׳ חיים האָט אָפּגע־מאַכט הבֿדלה און זיך איבערגעטאָן פֿון די בגדי־שבת מיטן שטרײַמל אין דעם זײַדענעם כאַלאַט מיט די זילבערנע קוואַסטן און אין אַ זײַדענער יאַרמלקע, און האָט זיך אַנידערגעזעצט אין דעם טײַערן שטול. אַ גבאי האָט אַרויסגענומען די לאַנגע טערקישע ליולקע און דערלאַנגט דעם רבין צו

רייכערן. דער עולם איז געשטאַנען אַרום אים און ער איז געווען זייער אויפֿגעלייגט און האָט אַ פֿרעג געטאָן: ווו איז נחמן־שמואל? מע האָט אים אויסגעגראָבן פֿון אונטער דער ערד און מע האָט אים געבראַכט צום רבין. דאָ האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטופעניש, אַ פּאָר חסידים האָבן אים אַרײַנגעשטעקט די הענט אין גאַרטל אַרײַן: הכּלל, ער מוז קעריק חתונה האָבן מיט חנה־גיטלען. איז דאָס נישט אַ וווּנק פֿון אויבן, אַז זי איז אויך דאָ? דער רבי וועט בענטשן, דער כמעלניקער רבֿ וועט אומזיסט מסדר־קידושין זײַן, הפּה שאָסר הוא הפּה שהתּיר! נחמן־שמואל רײַסט זיך מיט די הענט און פֿיס און וויל פֿון דעם נישט הערן. דער עולם לאַכט און האָט שטאַרק הנאה פֿונעם גאַנצן עסק. דער רבי האָט אַרײַנגעטראָגן אַ פֿלעשל בראָנפֿן און גיט איטלעכן אַ גלעזל טרינקען צו אים לחיים. דאָס האָט גאָר געראָטעוועט און דער רבי גיט אַ רוף: וואָס טענהט איר מיט דעם שלימזל? נעמט פֿיר שטעקנס און שטעלט אַ חופּה. זוכט ערגעץ אויף די אַלטע.

אויף מאָרגן זענען נחמן־שמואל און חנה־גיטל געפֿאָרן אין איינעם קיין כמעלניק. זיי האָבן שוין געמעגט.

די געפּלאַצטע סטרונע

אַ מעשׂה מיט צוויי כּלי־זמר

אַז דו פֿאָרסט קיין אומאַן אין שטאָט אַרײַן איבער דער גרויסער בריק בײַ די מילן, גייט דאָס אַלץ ווי באַרג אַרויף. די הײַזער און די מויערן שטייען העכער איינס איבער די אַנדערע און די גאַסן קומען אויס איינס איבער די אַנדערע. אַלץ גייט אַרויף צו דער אַלטער שטאָט און צו דער נײַער שטאָט, צום מאַרק, צום ראָטהויז, צו די קלייטן, צו די גרויסע דאָקטוירים און אײַנפֿאָרהײַזער, צו דער טאַלנער קלויז און צו דער גרויסער שול, צום בולוואַר און צום סקווער, צום קאָסטיאָל און צו דער ניקאָלאַיעווסקע אוליצע. אַלע גרויסע גבֿירים פֿון שטאָט וווינען אויבן; דער איספּראַווניק און דער אַקרוזשנאָי סוד זענען אויבן, דער לאַגער איז אויבן, די פּאָסט און די קאַזנאַטשייסטווע איז אויבן, די וואָג איז אויבן, דער גרויסער טורעם מיטן זייגער, וואָס קלינגט פֿון איין עק שטאָט אין אַנדערן, איז אויך אויבן. און אומעטום זעסטו אַ סך מענטשן גיין, לויפֿן, זיך שטופּן, די דראָזשקעס הילכן אויפֿן געפּלאַסטערטן שאָסיי, גרויסע וואָגנס פֿול מיט סחורה שלעפּן זיך. אַלע טאָג איז עס ווי אויף אַ יריד. פֿון אַרום און אַרום קומען צו פֿאָרן גויים און ייִדן פֿון קליינע שטעטלעך; איטלעכער קויפֿט צי פֿאַרקויפֿט, מעקלער דרייען זיך אַרום מיט שטעקעלעך, גויים אין ווײַסע פּעלצן און שמוישענע היטלען גייען מיט די בײַטשן, ייִנגלעך שרײַען אויס בייגל און קוואָס און קיסליצעס. משרתים שלעפּן בײַ די פּאָלעס; ווו מע טוט אַ קוק, איז אַ לעבן. אַלע שענקען זענען פֿול: גרויסע סאַמאָוואַרן וואָס אפֿשר אַ גאַנצע דייזשקע וואַסער גייט אין זיי אַרײַן, שטייען אויף טישן אין גאָס און קאָכן, און קאַצאַפּעס מיט לאַנגע פּאַטלעס און דאָס העמד פֿון אויבן פֿאַרקויפֿן טיי; בלינדע בעטלער זיצן אויף דער ערד און שפּילן אויף לירעס, אַנדערע קניִען זיך, זאָגן מאָליטוועס און האַלטן רויטע שיסעלעך אין די הענט. דאָ מאַרשירט דורך אַ פּאָלק סאָלדאַטן מיט טראָמפּייטן און פּויקן, און יונג און אַלט לויפֿן זיי נאָך. דער שטאָטזייגער הייבט אָן צו שלאָגן צוועלף און פֿון אַלע קלויסטערס הייבט עס אָן צו קלינגען... ווער ס'האָט נישט געזען אומאַן, דער ווייסט ניט, וואָס הייסט אַ גרויסע שטאָט. און אַז ס'קומט בײַ נאַכט און

מע צינדט אָן אין אַלע גאַסן די לאַמטערנעס און הונדערטער פֿענצטער פֿון אַלע גאָרנס פֿון די מויערן זענען באַלייַכט, איז ליכטיק ווי אין מיטן טאָג. אַז ס׳גייט אַ רעגן, ווערן נאָר די שטיינער אָפּגעוואַשן און אין אַ פֿערטל שעה איז שוין אַלץ טרוקן, אַז ס׳איז אַ מחיה. עפּעס אַ קלייניקייט אומאַן, דער שענסטער אויעזדנע גאָראָד אין קיִעווער גובערניע. ייִדן זענען דאָרט פֿאַראַן, קיין עין־הרע, אַ סך, אפֿשר דרייַסיק טויזנט און מער; אַז די נייַע שטאָט וואָלט ניט געווען אַ ביסל דייַטש מיט אַ שליאַפּע און, לא־עליכם, אַ ציגאַר אום שבת, וואָלט עס געווען אַ ייִדישע שטאָט בפּה־מלא. יאָ, צום טאַלנערס צייַטן, דעם אַלטן טאַלנער רבין, איז עס געווען אַזוי; דעמאָלט, אַז רבי זלמן האָט נאָך געלעבט און יואל־נתן זייַן זון, אַ ייִד פֿון אַ האַלבן מיליאָן קערבלעך, איז געזעסן בייַם רבין אויף דער קעלניע, אַז ער פֿלעגט אַרייַנפֿאָרן אין שטאָט אַרייַן, און האָט געהאַלטן די לייצעס פֿון די פֿערד... דאָס איז געווען אַלץ אַ מאָל!

גיט מען זיך אָבער אַ בייג רעכטס פֿון דער בריק, אַז מע קומט אַרייַן אין שטאָט, גייט עס באַרג־אַראָפּ; איין הויז שטעקט אונטער דעם אַנדערן. וואָס וויַיטער, איז אַלץ נידעריקער; און אַז מען פֿאָרט, מוז מען אייַנהאַלטן די פֿערד, כּדי זיי זאָלן זיך ניט צעפּאַלאַכען. די גאַסן זענען ברייט און שיטער, די הייַזער זענען מיט גערטנער און מיט דעכער מיט רויטן טשערעפּ, די ווענט זענען געפֿאַרבט בלוי און געל, מיט גרינע לאָדן, ווי פֿאַרצייַטן, ס׳איז ווי אַ גאַנץ אַנדערע שטאָט פֿאַר זיך. אָבער אַז איינער באַדאַרף עפּעס צו האָבן, גייט ער אַלץ אין שטאָט אַרייַן אַרויף צו און ניט קאַפּויער. פֿון די פֿרעמדע איז גאָרניט צו רעדן, אַז זיי קענען גאָרניט די אַלטע שטאָט; אַפֿילו אין דער שטאָט גופֿא זענען דאָ אַ סך מענטשן וואָס זיי זענען קיין מאָל ניט געווען רעכטס פֿון דער בריק. און אַז איינער ווערט דאָרט אַ מאָל פֿאַרבלאָנדזשעט, קומט אים אויס, אַז מע מוז דאָרט מורא האָבן צו גיין אַפֿילו אין מיטן טאָג; אַזוי פּוסט איז דאָרט. מע זאָגט, אַז עס וווינען דאָרט מחילה אַ סך גנבֿים, ווער שמועסט די קצבֿים און בעלי־עגלות און טרעגער. דער הקדש איז אויך דאָרט, און די אייַנגעפֿאַלענע באָד איז אויך דאָרט און די אַלטע שול. די כּלי־זמר פֿון דער שטאָט וווינען דאָרט און דער אַלטער חזן וווינט אויך דאָרט. אַז גדליה דער חזן וואָלט דאָרט ניט געוווינט, וואָס האָט געהאַט אַ שטוב פֿון השׂכּלה מיט מיידלעך, וואָס קענען לשון־קודש, וואָלט איך אַליין ניט געוווּסט, אַז ס׳געפֿינט זיך אין אומאַן אַזאַ טייל שטאָט. מילא, דאָס בין איך ניט אויסן.

*

יאָ, בײַ די כּלי־זמר מוז איך מיך אָפּשטעלן און פֿון זיי דערציילן. תּחילת האָט מען נאָר געהערט פֿון ראובֿעלען וואָס שפּילט אויפֿן פֿידל און איז דער ראש פֿון דער קאָמפּאַניע, וואָס זיי פֿאָרן נישט אויף אַ חתונה, אַז מע גיט זיי ווייניקער פֿון הונדערט רובל, און וואָס זיי שפּילן בײַ די גרעסטע גבֿירים און בײַ פּריצים; ראובֿעלע איז געווען אַ געל יידל, אַ שטיקל דײַטש, און ער האָט געהאַט אַ פֿידל, וואָס אַז מען גיט איר נאָר אַ ריר, שפּילט זי פֿון זיך. אים צו הערן אויף אַ חתונה, אַז ער פֿלעגט זיך צעשפּילן צו דער וועטשערע, איז ווערט געווען מי־יודע־וויפֿל. ער פֿלעגט זיך אומיסטן אַראָפּ־לאָזן צום עולם און האָט געשפּילט, וועדליק אַ מענטש קאָן משׂיג זײַן מיט די אויערן, וואָרעם אַז ער האָט זיך פֿאַרגעסן אויף אַ ווײַלע און האָט אָנגע־הויבן אויף דער אייבערשטער סטרונע, זענען די מענטשן אויסגעגאַנגען פֿאַר גרויס מתיקות. מע דערציילט זיך, אַז ער האָט אַ מאָל געשפּילט אויף אַ חתונה, איז געזעסן דאָרט אַ מסור, וואָס מע האָט אים נאָר גערופֿן, ווײַל מע האָט פֿאַר אים מורא געהאַט... ראובֿעלע האָט זיך דעמאָלט צעלאָזט אויף זײַן פֿידל, אַז ס'האָט יענעם צעבראָכן ביז אין הארצן אַרײַן, און ער איז אַוועקגעגאַנגען אַהיים און איז געוואָרן אַן אַנדער מענטש... ראובֿעלע איז געווען פֿון תּמיד אָן דער באַרימטער כּלי־זמר, און אַז דער גרויסער פּדהצור האָט אים געהערט, האָט ער געזאָגט, אַז ער וועט אָפּנעמען די האַלבע וועלט. און ראובֿעלע האָט טאַקע אָפּגענומען די וועלט; אַרום און אַרום אין דער גאַנצער סבֿיבֿה און אויף דרײַסיק מײַלן ווײַט האָט מען געוווּסט פֿון ראובֿעלען. און וועלכער בגיד צי אַ שיינער בעל־הבית, וואָס האָט חתונה געמאַכט אַ מיידל, האָט ניט אַראָפּגעבראַכט ראובֿעלען? אַז גאָט האָט זיי געהאָלפֿן אויסצוגעבן אַ קינד, מוז מען דאָך אַלץ מאַכן מיט לײַטן גלײַך, און ווי קאָן זײַן אַ לײַטישע חתונה אָן ראובֿעלען? און אַפֿילו אַז מע איז געווען פֿאַרזונקען אין חובֿות ביז איבערן קאָפּ, צי מע האָט פּראָסט גע־זשאַלעוועט אַרויסצונעמען אַ קנאַקעדיקן הונדערטער און אַנידערלייגן ראו־בֿעלען, האָט די כּלה אַזוי לאַנג געוויינט און די מוטער האָט אַזוי לאַנג געבעטן רחמים, ביז מע האָט געמוזט נאָכגעבן... אַ מאָל האָט מען גאָר געמוזט שיקן נאָך ראובֿעלען אַ שליח־מיוחד, אויב ער האָט זיך געפֿוילט צו פֿאָרן און האָט געשיקט זײַן פּאַמאָטשניק. וואָרעם די כּלה האָט געזאָגט, זי גייט ניט צו דער חופּה אָן ראובֿעלען, כאָטש גיי האַק דיך! און אומגעקערט, ברענגט מען ניט אַראָפּ ראובֿעלען, איז דאָס שוין אַליין אַ סימן, אַז ס'גייט ניט אַזוי מיטן קנאַק, און עס קאָן שאַטן צום קרעדיט. גיי, זײַ בײַ יענעם אין מויל! און גלאַט ראובֿעלע, ווער קאָן איבערשפּאַרן דעם יצר־הרע און ניט אַראָפּברענגען ראובֿעלען? ס'איז גאָר אַן אַנדער חתן־מאָל מיט ראובֿע־

לען און אַן אַנדער וועטשערע מיט ראָובֿעלען. ס׳איז לעבעדיקער, עפּעס די שׂמחה איז גאָר אַן אַנדערע. איך וויל אײַך מגלה זײַן אַ סוד, אַז איר שיקט קוויטלעך און בעט די שטאָט צו דער חתונה און דער פּסוק מיינט: דרשה־געשאַנק, קען איך אײַך שווערן בהן שלי, אַז ווען ראָובֿעלע וועט שפּילן, וועט איר האָבן מער עולם... אַז מע גיט אַ קערבל דרשה־געשאַנק צי צוויי, כאַטש מע עסט טאַקע די גוטע וועטשערע, וויל מען דאָך אויך הערן אַ גוט שפּילעכץ. איך וויל ניט זאָגן, אַז מע וויל זיך מיט דעם אַרויסשלאָגן די הוצאות. אָבער אַז מע באַקומט דאָס קוויטל, וואָס מע בעט צו דער חתונה, און דער יצר־הרע מישט זיך אַרײַן: וואָס בין איך עפּעס אים פֿאַר אַ מחותן, עפּעס גלאַט גיין און אַרויסוואַרפֿן אַ קערבל, — וואָס, קומט עס גרינג אַן? און דער יצר־טובֿ פֿון זײַן זײַט טענהט שטילערהייט: ס׳איז דאָך אַ שטיקל שכן, אַ ביסל דאַרף איך האָבן זײַן טובֿה, אַ ביסל, ווי זאָגט מען, שלח לחמך על־פּני המים, עפּעס וועל איך דאָך אויך האָבן חתונה צו מאַכן אַ טאָכטער צי אַ פּלימעניצע — נאַ! טוט דער יצר־הרע ווידער אַ טאָרקע: אַ מזומן־קערבל איז פֿאַרט מזומן, און ביז ס׳קומט אַהין, זעצט ער אַן און פֿאַרגעסט גאָר, אַז ער איז דיר שולדיק דרשה־געשאַנק... רוקט זיך אַרויס דער יצר־טובֿ: עפּעס איז דער כּלהס מאַמע געשטאָרבן און ס׳איז אַ מצווה משׂמח זײַן אַ יתומה. זעט איר, פֿאַר אַ מצווה ווערט דער יצר־הרע אַ ביסל בטל. אָבער אַז ראָובֿעלע שפּילט אויך, אי ראָובֿעלע, אי אַ מצווה, ביידע אין איינעם זענען גובֿר... עפּעס אַ קלייניקייט גיין הערן ראָובֿעלען, זײַן כּל־נדרי אויפֿן פֿידל! צי זײַנעם אַ וואָלעך! צי גלאַט אַזוי אַ וויינעדיקס, וואָס צעגיסט זיך אַזוי טיף אין האַרצן אַרײַן, אַז מע פֿאַרגעסט אָן אַלעמען אין דער וועלט. און אַז ער פֿירט דעם חתן צו דער וועטשערע צוועלף אַ זייגער בײַ דער נאַכט, און די גאַנצע שטאָט שלאָפֿט, שפּאַלט זיך דער הימל ווי אום תּשעה־באָבֿ, און טײַכן טרערן גיסן זיך. וואָס זאָל איך אים לויבן, — ווער ס׳האָט ניט געהערט ראָובֿעלען שפּילן, האָט קיין מאָל קיין גוט שפּילן ניט געהערט.

ווי זאָגט מען, ס׳איז אַ וועלט מיט דריידלעך. אַז ראָובֿעלע איז געווען במדרגה העליונה און איז בײַ זיך געוואָרן אַ גאַנצער פּריץ, פֿלעגט ער שוין טאָן אַ לאַסקע, ווען ער איז געפֿאָרן אויף אַ חתונה, און אויפֿן חתן־מאָל וואָלט ער שוין גאָרנישט געוואָלט שפּילן, נאָר נאָך צו דער חופּה; גיט גאָט אַ דריי, און ס׳קומט אויף פּלוצעם שימעלע, שימעלע כּלי־זמר, וואָס ווינט אין דער נײַער שטאָט. אַוודאי וואָלט מען אײַך אויסגעקראַצט די אויגן, ווען איר וואָלט אײַך דערוועגט צו זאָגן, אַז שימעלע שפּילט בעסער פֿאַר ראָובֿע־לען. נאָר שפּעטער, אַז שימעלעס נאָמען האָט אָנגעהויבן צו קלינגען און מע האָט אים גאָר אַראָפּגעבראַכט קיין קיִעוו צו בראָדסקין, האָט איטלעכער

געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז ראובֿעלע איז טאַקע דער גוטער כּלי־זמר אָבער שימעלע — דאָס איז גאָר עפּעס אַנדערש, און אַז מען הערט אים שפּילן, פֿילט מען ערשט דעם טעם פֿון שפּילן. ראובֿעלע אַליין, אַז ער האָט דאָס ערשטע מאָל געהערט שפּילן שימעלען, איז ער געווען ווי דערשראָקן...

און דער שטערן שימעלעס איז אַלץ געגאַנגען העכער און העכער, און ראובֿעלעס אַלץ נידעריקער און נידעריקער. ראובֿעלע האָט שוין געשפּילט פֿאַר פֿינף און זיבעציק און פֿאַר פֿופֿציק און פֿאַר פֿינף און צוואַנציק קערבלעך. ס'איז אַ חרפּה, איין מאָל גאָר פֿאַר פֿופֿצן און פֿאַר צען... אין דער קאָמפּאַניע האָט ער ניט געקאָנט מער האַלטן קיין פֿיר און צוואַנציק מאַן, נאָר אַכצן, דערנאָך צוועלף, און דערנאָך גאָר צען און זעקס... אַוודאי זענען נאָך געבליבן עלטערע לײַט, וואָס זיי האָבן געזאָגט, אַז מיט אַן אַנדער מין שפּיל ווי ראובֿעלעס קאָנען זיי זיך ניט געוויינען! אָבער ער איז שוין געוואָרן אויס יום־טובֿ! דעם הונדערטער האָט איצט גענומען שימעלע, און אַ מאָל ק״ן אָדער רי״ש. פֿון בראָדסקין האָט ער גאָר מיטגעבראַכט אַ מאַסע געלט, נאָר ער האָט ליב געהאַט אַ קערטל.

אָט דאָ איז געקומען אַ חתונה בײַ שאול עטינגער. אַוודאי מוז דאָרט שפּילן שימעלע, און מע זאָגט, אַז ער וועט בעמען דרײַ הונדערטער, אָבער אַזוי גלאָט איז די מעשׂה ניט. בײַ אַלע פֿריערדיקע קינדער פֿלעגט ראובֿעלע שפּילן, און ער האָט געהאַט די חזקה, און גלאָט אַזוי שפּיכת־דמים, גיי מבֿייש זײַן אַ מענטשן! אַז ס'וואָלט געווען אויפֿן אַלטן עטינגער אַליין, וואָלט ער פֿאַרט גענומען ראובֿעלען, אָבער דער יונגער דור און די ווײַבער האָבן געמאַכט אַ געפּילדער. אַן עלטערער זון זײַנער האָט זיך אַפֿילו מישבֿ געווען און האָט געוואָלט געבן ראובֿעלען אַ הונדערטער אָפּטרעטגעלט, האָט זיך ראובֿעלע צעוויינט ווי אַ קליין קינד. האָט מען געמאַכט אַ פּשרה, און ס'איז געבליבן, אַז צום חתן־מאָל זאָל שפּילן ראובֿעלע און צו דער חופּה און צו דער גרויסער וועטשערע זאָל שפּילן שימעלע. דאָ האָט זיך שימעלע אײַנגעעשפּאַרט און האָט געזאָגט, אַז אויב ניט ער אַליין וועט שפּילן אַלץ, וויל ער גאָרניט שפּילן. איז געגאַנגען דער אַלטער עטינגער אַליין און האָט אים אַזוי לאַנג געבעטן, ביז ער האָט בײַ אים געפּועלט.

וואָס־זשע טוט ראובֿעלע? אויפֿן חתן־מאָל, אַז די מיידלעך האָבן געטאַנצט, איז ער געזעסן אַן אַ זײַט און האָט געהייסן גדליהן, דעם וואָס איז נאָך אים, פֿירן די קאָמפּאַניע. אָבער דערנאָך, אַז ס'איז געקומען צו דער וועטשערע, — ס'איז געווען אַ חתן־מאָל מיטן חתן, דאָס הייסט דער חתן איז זיך צונויפֿגעקומען מיט דער כּלה נאָך אַ טאָג פֿאַר דער חופּה, ווי מע טוט דאָס בײַ גרויסע גבֿירים, — דער עולם האָט זיך אַנידערגעזעצט בײַ

די גרויסע טישן, וואָס זענען געווען געדעקט מיט זילבער, און קאַראַפֿן ווייַן זענען געשטאַנען, אַז ס'האָט געפֿינקלט, און פֿון די פֿיש, וואָס מע האָט דערלאַנגט אויף טייַערע פֿאַרצעלאַנענע טעלער, האָבן זיך צעלאָזט די ריחות. האָט ראובֿעלע זיך אַנידערגעשטעלט, אַרויסגענומען אַ רויטע פֿאַטשיילע און זיך אַ וויש געטאָן דעם שטערן, גענומען די פֿידל און זי אַנגעשפּאַרט אויפֿן אַקסל און האָט געגעבן אַ שמיר מיטן שמיציק — וואָס זאָל איך אייַך זאָגן, איך האָב געקענט אומאַנער ייִדן, וואָס זיי האָבן געהערט ראובֿעלען צוואַנציק יאָר כּסדר און שימעלען אויך — אַזוינס האָבן זיי אין זייער לעבן ניט געהערט; ס'איז געווען, ווי אַ ליד פֿונעם הימל אַליין לאָזט זיך אַראָפּ און טוט זיך אַרייַן אין איטלעכער נשמה. ס'איז געווען, ווי כּל־נדרי מיט מוסף פֿון ראש־השנה און נעילה אין איינעם... דער עולם האָט פֿאַרגעסן, אַז ס'איז אַ חתונה; מ'איז געזעסן און מע האָט זיך ניט גערירט פֿון אָרט. וואָס מיר עסן, ווער מיר עסן! און ראובֿעלע גייט אויפֿן פֿידל טיפֿער, אַלץ טיפֿער. אַלע חלומות פֿון אַ מאָל, און זייַן ירידה, זייַן מוראַדיקע ירידה, אַלע פּופּציק יאָר זייַנע, וואָס ער האָט געלעבט, און ער האָט אַ סך געלעבט, אַלץ לייגט ער אַרייַן אין דעם שפּילן. בייַ יעדן צי שפּרינגט די נשמה און ציט זיך די נשמה מיט אַ מין דבֿקות און אַ צער אין איינעם. סע קומט פֿאָר, ווי איינער זאָגט ווידוי. די פֿידל רעוועט און וויינט, אַלע קולות גיסן זיך אין איינעם, און ציִען אויף באַרג און טאָל. סע גייט אַוועק אַ שעה, צוויי, דרייַ, פֿיר! דאָס שפּיל הייבט אַלע מאָל אָן פֿון נייַעם, און אַלץ שטאַרקער און מוראַדיקער. ווי שווערע וואָלקנס ציִען איבער דאָס גאַנצע לעבן פֿון אַ מענטשן, און ער זאָגט אייַך אַלץ און רעדט צו אייַך... און דער גאַנצער עולם איז געזעסן ווי פֿאַרכּישופֿט! פֿאַרגעסן, פֿאַרגעסן האָט יעדער, וואָס איז דאָ און פֿאַר וואָס ער זיצט דאָ; אַזאַ שפּיל נעמט אַ מענטשן פֿון אינעווייניק און פֿון אויסנווייניק... האָט דאָך איטלעכער אין דעם, וואָס ער זאָגט אויפֿן פֿידל, אַ חלק, זייַן אייגענעם חלק, און ראובֿעלע האָט אַנגעלייגט דעם קאָפּ אויפֿן פֿידל, און זאָגט. דער שמיציק טוט זייַנס און שפּילט און שפּילט... ס'הייבט שוין אָן צו טאָגן. אין דעם גרויסן שאַלאַש פֿון גלאָז ברענען די הענגלייַכטער ווי דערשראָקן... קיינער רירט זיך ניט פֿונעם אָרט, און מע הערט, מע הערט. דער גאַנצער עולם האָט זיך אויפֿגעכאַפּט. דאָ רייַסט אַ סטרונע, נאָך איינע, ראובֿעלע פֿאַלט אום... מע האָט אים אַנגעהויבן צו מונטערן, אַוועקגעפֿירט אַהיים, און אין דעם אייגענעם טאָג איז ער געשטאָרבן.

אַז די כּלה איז געגאַנגען צו דער חופּה פֿיר אַ זייגער בייַ טאָג, און קינד און קייט זענען געשלאָפֿן, האָט מען ראובֿעלען באַגראָבן...

דער בן־יחיד

אַ מעשׂה פֿון לעבן

אין דער גמרא איז פֿאַראַן אַ שפּרוך: גזרה היא על המת שישתכח מן הלב, פֿאַרטײַטשט אויף ייִדיש וועט דאָס הייסן, ס׳איז נגזר געוואָרן פֿון הימל און ס׳איז אַזוי באַשטימט פֿון אויבן, אַז אַ מענטש זאָל קאָנען פֿאַרגעסן אַן אַ מת און אַז מע זאָל נישט אייביק וויינען נאָך אַ טויטן... וואָרעם ווען עס וואָלט ניט אַזוי געווען, וואָלט מען דאָך גאָרניט געקאָנט אויסהאַלטן אויף דער וועלט און סע וואָלט פֿאַר די לעבעדיקע געווען נאָך אַ סך ערגער, ווי פֿאַר די טויטע. אַ מאָל אָבער טרעפֿט זיך אַ יוצא־מן־הכּלל, אַן אויסנאַם פֿון דעם, וואָס איז דער שטייגער בײַ ס׳רובֿ מענטשן, און פֿון אַזאַ אויסנאַם וויל איך דאָ דעם לעזער דערציילן.

*

אין אַ שטעטל לעבן ליגנעץ האָט געלעבט אַ יונגער־מאַן מיטן נאָמען נתן־נטע. דאָס איז געווען אַ מענטש פֿון אַ יאָר דרײַסיק, מיט אַ שיינעם ווײַסן פּנים און אַ קויל־שוואַרצער באָרד, וואָס האָט אַרומגערינגלט דאָס פּנים. געגאַנגען איז ער תּמיד ריין אָנגעטאָן און פֿלעגט טראָגן די פּלודערן איבער די שטיוול. נתן־נטע איז געווען אַ שטיק אָדם־שלם, ער האָט געקענט דיקדוק, איז געווען אַ בעל־תּנ״ך און געלערנט האָט ער תּמיד מיט אַ פּאָר נגידישע ייִנגלעך, ניט פּראָסט בתּורת מלמד, נאָר ווי אַ שטיק לערער. געוווינט האָט ער אין צוויי שיינע חדרים ניט ווײַט פֿונעם טײַך, ווו מ׳איז זיך געגאַנגען באָדן, און פֿון די פֿענצטער איז געווען אַ פֿרײַער בליק... און אויך אין די חדרים איז געווען ריין, ווי בײַ אַ לערער, און ניט ווי בײַ אַ מלמד. די ספֿרים זענען געווען אײַנגעבונדן און אָפּגעהיט, און געהאַט האָט ער דעם חומש מיטן ״ביאור״ און אַ סלאָוואַר פֿון שטיינבערגן... נאָר אַ ווײַב האָט ער געהאַט דוואָסיע מיטן נאָמען, וואָס איז גאָרניט געווען קיין שיינע; זי איז געווען העכער פֿון אים מיט אַ קאָפּ און האָט געהאַט אַ געשטופּלט פּנים. דאָס איז געווען אַ שרײַערקע און אַן עכטער ווײַבערשער שלאַק, אים אויף צו

להכעיס איז זי געווען שטענדיק קויטיק אַנגעטאָן און אויפֿן קאָפּ האָט זי געטראָגן אַ טיכל, ניט קיין שייטל.

כאָטש זיי האָבן ניט באַדאַרפֿט אַ סך צו האָבן — ס'איז שוין געווען אַוועקגעגאַנגען אַכט יאָר נאָך דער חתונה און זיי האָבן ניט געהאַט קיין קינדער, און צוויי מענטשן אַליין האָבן ניט קיין גרויסע הצטרכות אין אַ קליין שטעטל — האָט זי זיך געמאַכט אויפֿן מאַרק אַ שטעל פֿון זאַלץ און הערינג און האָט געקרעמערט דעם גאַנצן טאָג און זיך אָפּגעגעסן דאָס האַרץ. אַהיים פֿלעגט זי קומען נאָר אויף אַ מינוט, כאַפּן אַ פֿריִערטאָפּ, צי קאָכן אָנבײַסן אויף איין פֿוס, צי גלאַט אַזוי אַ שרײַ טאָן אויפֿן מאַן; און איידער ער הייבט זיך אויף און גיט אָן ענטפֿער, איז זי שוין פֿון יענער זײַט טיר. ליב האָבן זיי זיך קיין מאָל ניט געהאַט. איך ווייס אַליין ניט, וואָס איז דאָס געווען פֿאַר אַ זיווג צווישן זיי ביידע און צו וואָס האָט די השגחה זיי צונויפֿגעבראַכט אין איינעם? דער חומש מיטן ביאור נתן־נטעס און דוואָסיעס זאַלץ און הערינג זענען לחלוטין ניט געווען קיין מחותנים... און גלאַט אַזוי האָט מען קיין הכרחיות ניט געזען, אַז זי מוז דאָס דווקא אים האָבן פֿאַר אַ מאַן, צי להיפּוך, אַז זײַן ווײַב מוז דווקא זײַן זי.

און דאָ טרעפֿט זיך אויף איין מאָל, אַז דוואָסיע איז פֿאַרגאַנגען אין טראָגן און עס ווערט זיי געבוירן אַ קינד, אַ ייִנגל, אומגעריכט! דעם קינד האָט מען צום ברית געגעבן אַ נאָמען יואליק, און מיט אָט דעם קליינעם יואליק הייבט זיך אָן אַ נײַע תּקופֿה אין לעבן פֿון נתן־נטען און פֿון זײַן ווײַב דוואָסיען.

איז זייער לעבן פֿריִער שוין ניט געווען זיס, טאָ איז עס אַצינד געוואָרן אויף דער אמתן זויער און ביטער. זיי האָבן אָנגעהויבן ביידע צו ציטערן פֿאַר דעם קינד און האָבן זינט דעמאָלט ניט געהאַט קיין רויִקע מינוט. עפּעס אַ קלייניקייט צו האָבן אַ קינד, איין אויג אין קאָפּ, אַזאַ ווייך גופֿל און אַ ילד־רך, וואָס איטלעכס ווינטל קאָן עס אַוועקבלאָזן! גאַנצע טעג פֿלעגן זיי ניט אַוועקגיין פֿון זײַן וויגעלע און האָבן אַלץ אָפּגעהיט דאָס קינד. אַז דאָס קישעלע האָט זיך נאָר אַ ביסל פֿאַררוקט אויף אַ זײַט, זענען זיי שוין געווען אויסער זיך, איטלעכס רויט פּינטעלע אויפֿן פּנימל האָט זיי אָנגעיאָגט אַ שרעק: זיי האָט זיך אויסגעמאָלט, אַז דאָס לעבן פֿון קינד הענגט אויף אַ האָר, און אָט־אָט ווערט דאָס צעריסן; אַזאַ אימה־ופּחד האָט זיך אַרויפֿגעלייגט אויף זייער נשמה... און כאָטש איידער דאָס קינד איז געבוירן האָט מען געזען קלאָר, אַז נתן־נטע און זײַן ווײַב דוואָסיע האָבן געהאַט צוויי פֿאַרשיידענע טבֿעס: וואָס אים איז געווען ליב, איז איר געווען אומליב, און ס'איז ניט געווען איין זאַך, וואָס ביידע זאָלן דערין זײַן בהסכם, — האָט זיך נאָך דעם, אַז יואליק איז געבוירן געוואָרן, באַוויזן, אַז בנוגע צו דעם

קינד און דעם ציטערן און פּלאַטערן איבער אים, זענען זיי געווען ביידע גלײַך, ווי איין מאַמע וואָלט זיי געהאַט. דאָס קינד האָט באַדאַרפֿט נאָר אַ פּיפּס צו טאָן, האָבן זיי באַלד אָנגעהויבן איינער צום אַנדערן: וואָס שטייסטו ווי אַ קלאָץ? גיב דאָך עפּעס דעם קינד. טאָמער איז ער ניט גוט אײַנגעוויקלט. אַוווּ איז די באַבע? מע מוז רופֿן דער באָבען. אָן אַנדער באַבע קומט אַלע טאָג זיך נאָכפֿרעגן אויפֿן קינד, נאָר זי, די הולטײַקע, האָט זיך גענומען אירס און מע זעט זי גאָרנישט. זויגן האָט דוואָסיע ניט געקאָנט, האָט מען געמוזט אויפֿציִען דאָס קינד מיט אַ פֿלאַש; פֿון אָן אָם האָבן זיי ניט געוואָלט הערן — ווי טאָר דאָס אַ פֿרעמדער מענטש זיך צורירן צו זייער קינד? דאָס טעפּעלע פֿון דער מילך האָט קיינער ניט געדאַרפֿט נעמען אין האַנט אַרײַן. אַ טייל האָבן געזאָגט, אַז פֿאַר אַ קינד איז גוט ציגענע מילך, האָט מען באַלד געקויפֿט אַ מעלקעדיקע ציג! אַפֿילו דאָס וואַסער, וואָס מע האָט געקאָכט צו באָדן דאָס קינד, איז געווען אַ מין קודש; דער טאָפּ האָט געמוזט זײַן שפּאָגל־נײַ, נאָר־וואָס פֿון מאַרק, און געשטאַנען איז ער נאָך דעם אין אַ ווינקעלע ווי עפּעס פּסחדיקס...

שפּעטער, אַז דוואָסיע האָט שוין געמוזט אַרויסגיין צו איר שטעל, פֿלעגט זי אַלע האַלבע שעה קומען אַ זע טאָן דאָס קינד; און טאָמער איז ניט געווען אַלץ אַזוי אַקוראַט, האָט זי געקאָנט דעם מאַן צעדראַפּען דאָס פּנים: אַזאַ טאַטע, גיט ניט אַכטונג אויף זײַן קינד! און ער, וואָס ער האָט פֿריִער ליב געהאַט איר צו פֿאַרשווײַגן, פֿלעגט איר באַלד ענטפֿערן: אַ מאַמע איז דאָס, גייט אַוועק צו דער שטעל און לאָזט דאָס קינד אַליין! איך בין דיר מוחל דײַנע פֿאַרדינסטן, אַבי זײַ שטענדיק בײַם קינד. און ער אַליין האָט אויך ניט געקאָנט עוסק זײַן אין זײַן מלאכה. אין מיטן לערנען מיט די יינגלעך, איז ער אַלע ווײַלע געלאָפֿן צום וויגעלע... האָט דאָס קינד אָנגעהויבן צו שרײַען, האָט ער גלײַך געשיקט אַ תּלמיד נאָך דוואָסיען אין מאַרק אַרײַן; און זי אין איין לויפֿעניש: אַ דונער האָט זי ניט דערשלאָגן! פֿאַרגעסן איבערצוזײַען די מילך! און האָט גענומען שעלטן זיך מיט טויטע קללות און זידלען, ווי דוואָסיע קאָן זידלען... האָט דאָס קינד געשלאָפֿן, האָט קיינער ניט געטאָרט אויסרעדן אַ וואָרט, ווי אויסגעשטאָרבן איז אַלץ געווען אין שטוב, מע איז געזעסן און מע האָט זיך ניט גערירט פֿון אָרט. אָט דאָס קליינע נפֿשל, וואָס האָט קוים געווויגן צען פֿונט, האָט געהאַט די ממשלה איבער זײַן טאַטן און מאַמען, אויף זײַן פּסוק און אויף איר שטעל אין מאַרק. די גאַנצע וועלט איז פֿאַר זיי געוואָרן אַנדערש, דער טאָג און די נאַכט, די שבתים און די יום־טובֿים. ניט דעמאָלט איז געווען שבת, ווען גאָט האָט באַפֿוילן, אַז מע זאָל רוען, נאָר דעמאָלט, ווען יואליק האָט געוואָלט

אַ טאָג זײַן רויִק, און בשעת זיי האָבן ניט געהאַט דעם צער, טאָמער איז ער ניט געזונט, טאָמער פֿעלט אים עפּעס, חלילה. האָט זיך אָבער יואליקן פֿאַרגלוסט פֿרײַטיק צו נאַכט צו שרײַען, איז שוין געווען פֿאַרשטערט דער גאַנצער שבת, און מען איז געזעסן אין איין פּחד... דאָס, וואָס אַלע קינדער האָבן ליב צו שרײַען גלאַט אַזוי, ווײַל עס פֿרייט זיי צו שרײַען, און דאָס איז דער איינציקער דרך פֿאַר קליינע באַשעפֿענישן צו באַווײַזן, אַז זיי זענען ניט געקומען אויף דער וועלט גלאַט ווי לײדיק־גייערס, דאָס האָבן זיי ניט געוווּסט, און איטלעכס שרײַען איז געווען בײַ נתן־נטען און בײַ דוואָסיען אַ סימן פֿון קראַנק זײַן; אַ הוסטל איז גאָר געווען אַ סכּנות; ווער שמועסט, אַז דאָס קינד האָט געקראָגן אַ ביסל היץ, איז גלײַך אויסגעוואַקסן דער רופֿא, און זיי האָבן פֿאַר אים געוויינט און געקלאָגט, און ער האָט זיי געמוזט שווערן, אַז דאָס קינד וועט לעבן. נתן־נטע האָט זיך דערנאָך גענומען שטאַרק צום "רופֿא־הילדים", און די כּללים און געלערעכצן האָבן אים נאָך מער צעמישט. דוואָסיע איז אַרומגעלאָפֿן צו שכנטעס און צו אַזוינע, וואָס זענען געניט אין אויפֿציִען קינדער, און האָט זיי געשלעפּט, זיי מוזן נאַכזען, וואָס איז אַצינד איר יואליקל, און האָט בײַ זיי חוקר־ודורש געווען נאָך אַלע סגולות און רפֿואות. און אַז ס'איז געקומען אַ שכנטע און איז צוגעגאַנגען צו דער וויג און האָט געזאָגט, אַז דעם קינד איז גלאַט גאָרניט, הלוואי אויף איר קליינעם וואָרעם געזאָגט, האָט דוואָסיע נאָך מער מורא געהאַט, וואָרעם טאָמער גיט זי יואליקן אַ גוט־אויג. פֿאַר אַ גוט־אויג האָט זי מורא געהאַט אימת־מוות. אַפֿילו נתן־נטע, וואָס האָט געהאַלטן, על־פּי השׂכּלה, אַז אַ מענטש טאָר זיך ניט אַרײַנלאָזן אין אַבערגלויבן, האָט מורא געהאַט פֿאַר אַ גוט־אויג... די ייִנגלעך אין חדר איז געווען דעמסטמאָל אָנגעזאָגט, ניט חלילה צוצוגיין צו דער וויג. דער פֿאָטער אַליין האָט ניט געטאָרט אַ סך קוקן אויפֿן קינד; די מוטער האָט שטענדיק געבעטן רחמים, מע זאָל זיך ניט געבן אַן איבעריקן ריר צום קינד. הכּלל, קינד אַהער, קינד אַהין, ביידע מענטשן, נתן־נטע און דוואָסיע, האָבן לחלוטין גאָרניט מער געלעבט און האָבן נאָר אין זינען געהאַט דאָס קינד. געוואַשן דאָס קינד, געבאָדן דאָס קינד, געוואַשן די ווינדעלעך, געטריקנט די ווינדעלעך, געמאַכט נאָך אַ קישעלע און נאָך אַ קישעלע, גענייט העמדעלעך. און האָט מען אים אָנגעטאָן דאָס העמדל, האָט זי — אַ זויערע ייִדענע, וואָס אין איר הויז איז קיין טראָפּן שׂמחה ניט געווען, און וואָס אַפֿילו אויף איר חתונה האָט זי זיך ניט געפֿרייט — געקאָנט אָנהייבן צו טאַנצן. און טאַקע מניה־וביה, אַז נתן־נטע האָט גענומען דאָס קינד און איר האָט זיך געדאַכט, ער גיט דעם אַן איבעריקן צי אַדער אַ קוועטש, האָט זי געקאָנט אָנהייבן שרײַען: גזלן, רוצח, דו

הרגעסט מיר אַוועק דאָס קינד! און ער טאַקע באַלד צוריק: וואָס מאַטערסטו דאָס קינד מיט דײַן אָנטאָן? דאָס קינד וועט זיך נאָך פֿאַרקילן. אַזוי איז ניט געווען קיין מינוט רו און שטענדיק האָט מען זיך געקריגט און געזאָגט, אַז מע איז נישט יוצא פֿאַרן קינד. באַלד האָט מען זיך פֿאַראייניקט, אַז מיט ביידנס כּוחות זאָל מען אָפּהיטן דאָס קינד און אַכטונג געבן אויף דעם קינד, און באַלד האָט איטלעכער פֿון זיי אַליין געוואָלט האָבן די השגחה אויפֿן קינד און האָט דעם אַנדערן ניט געטרויט.

ווי האָט נתן־נטע געקאָנט האָבן אין זינען לערנען מיט תּלמידים, וואָס מע האָט אים פֿאַר זיי געצאָלט? וואָס האָט דוואָסיע געקאָנט האָבן אין זינען די קראָם, צי גאָר טראַכטן, אַז מע נעמט איר אַוועק אַ קונה? אין מיטן זיצן אויפֿן מאַרק האָט איר געקאָנט אײַנפֿאַלן, טאָמער ברעכט אײַן דער באַלקן פֿון דער סטעליע איבער דער וויג און פֿאַלט און צעקוועטשט דאָס קינד; צי די שטריק, וואָס די וויג הענגט אויף זיי, צערײַסן זיך און די וויג פֿאַלט אַראָפּ; צי אַ קאַץ שפּרינגט אַרויף און גיט אַ דראַפּ דאָס קינד; צי אַ הון פֿליט אַרײַן דורכן פֿענצטער און פּיקט אויס דעם קינד אַן אויג. די אייגענע מינוט האָט זי שוין געקאָנט זײַן אין דער היים און אָפּדרייען דער הון דעם קאָפּ, צי געבן דער קאַץ אַ באַך מיטן פֿוס, כאָטש זי האָט געזען, אַז יואליק איז געזונט און נישט אָנגערירט. נתן־נטע האָט אין בית־המדרש אָנגעווירן דעם חשק צו רעדן פֿון נײַס, צי גלאַט אַזוי האָבן מיט עמעצן אַ וויכּוח וועגן אַ כּלל אין דיקדוק, צי פֿרעגן דעם טײַטש פֿון אַ וואָרט אין ישעיה... וואָס מע רעדט צו אים, ענטפֿערט ער ניט צו דער זאַך, וואָרעם ער האָט נאָר אין זינען זײַן בן־יחיד...

אַזוי איז דאָס געווען אַלע טאָג און אַלע נאַכט, ביז גאָט האָט געהאָלפֿן, אַז דאָס קינד איז אויף אַן אמתן נישט געזונט געוואָרן, ווי אַלע קינדער אין די ערשטע חדשים; ס'איז געוואָרן אַ געלויפֿעניש און אַ גערודער, אַז די שטוב איז געגאַנגען כאַדראָם. געלאָפֿן צום פֿעלדשער, געלאָפֿן אין אַפּטייק, גענומען טאָן באַבסקע רפֿואות; און טאַקע ווידער פֿונעם "רופֿא־הילדים". ווער טראַכט פֿון עסן און טרינקען צי פֿון אָפּרוען. ער און זי זענען געזעסן די גאַנצע נאַכט איבער דער וויג אַריבערגעבויגן צום קינד און האָבן עס שיִער ניט זאַדושעט מיט זייער דעך. אַז דער פֿעלדשער האָט פֿון זיי אויסגעהאַלטן, איז ער געווען פֿון אײַזן. זיי האָבן אים ממש נישט געלאָזט לעבן און געוואָלט, ער זאָל בײַ זיי טאָגן און נעכטיקן. ווי האָט ער אַ האַרץ צו גיין צו אַנדערע, אַז זייער קינד איז קראַנק? פֿאַר וואָס האָט ער אויף זיי קיין רחמנות נישט?

ס'איז געווען אַזוי, ווי אויבן אויף איין וואָגשאָל ליגט דער קליינער יואליקל

מיטן שפיציקן קעפל, און אויף דער אַנדערער וואָגשאָל איז די גאַרע וועלט מיט די מענטשן און די ימים־ומדבריות, און נתן־נטע און דוואָסיע שטייען און מוזן ציִען מיט אַלע כּוחות די שאָל פֿון יואליקן, כּדי יענע שאָל זאָל נישט אַרויפֿציִען.

די קראַם האָט דוואָסיען ניט געטראָגן אַ פֿערטל פֿון דעם, וואָס זי האָט געטראָגן פֿריִער. ביַי אים, ביַי נתן־נטען, האָט איין ייִנגל גאָר אויפֿגעהערט צו קומען צו אים לערנען און האָט זיך נישט געשעמט צו זאָגן דעם פֿאָטער, אַז ער צאָלט אומזיסט שׂכר־לימוד... די אַנדערע ייִנגלעך, וואָס זענען נאָך געבליבן, איז דאָס גיין אויך געווען נמאס־ומיאוס; און אַז זיי פֿלעגן בליַיבן אַליין אין חדר, האָבן זיי געקאָנט נאָכמאַכן דעם לערער און די לערערקע, ווי זיי פֿלאַטערן איבער דעם קינד. ייִנגלעך שקצים! וואָס ווייסן זיי פֿון אַ האַרץ פֿון אַ פֿאָטער און אַ מוטער!

און וואָס דאָס קינד ווערט עלטער אַ חודש, ווערט עס נישט גרינגער, נאָר נאָך אַלץ שווערער. דוואָסיע און נתן־נטע האָבן נאָך מער געהאָנגען אָן אים און געציטערט איבער אים. ס'איז שוין גאָר קיין לעבן אין זיי נישט געווען, נאָר דאָס קליינע פֿיַיערל יואליק האָט אין זיי געקוילט... איז פֿריִער געווען דער פֿעלדשער, האָט זיך אַצינד אַנגעהויבן ביַי איטלעכער קלייניקייט מיטן רופֿא. ס'איז געווען אַזוי, אַזביידע האָבן זיי געהאַלטן פֿאַר פּראָסטע משוגעים און האָבן שוין גאָרנישט געוואָלט גיין, אַז מע האָט זיי גערופֿן; און דערפֿאַר אַליין האָבן זיי געטראַכט, אַז יענע האָבן זיך מייאש געווען פֿון דעם קינד און זיך געריסן די האָר און אָנגעטאָן מעשׂים. איין מאָל איז דוואָסיע אויפֿגעשטאַנען אין דער פֿרי מיט אַ געוויין: ס'האָט זיך איר געחלומט, אַז דעם קינד האָט געטראָפֿן אַן אומגליק. און ווי נתן־נטע האָט ניט געהאַלטן פֿון חלומות, איז ער געלאָפֿן צו נאָך דריַי ייִדן, זיי זאָלן אים פּותר־חלום זיַין... דער געדאַנק, אפֿשר קומט אין זייער שטוב ווידער אַ שלאָפֿקייט, האָט זיי געקאָנט שיִער משוגע מאַכן. די גאַנצע גאַס האָט געציטערט וועגן דעם קינד. אַפֿילו אַזוינע וואָס האָבן ביַי זיך אויך געזען קינדער געבוירן ווערן און שטאַרבן, ווי דער שטייגער איז ביַי ייִדן, וואָס האָבן אַ סך קינדער, און וואָס ווייסן נאָר, אַז מע מוז אויסגיסן דאָס וואַסער, אַז סע שטאַרבט אַ קינד, האָבן געוווּסט, אַז ווען חלילה סע זאָל שטאַרבן דאָס קינד פֿון נתן־נטען און דוואָסיען, וועט דאָס זיַין אַ שרעקלעכער אומגליק.

און דאָ טרעפֿט זיך טאַקע, אַז סע גייען אַרום מאָזלען אין שטעטל, און יואליק ווערט אויף דער אמתן קראַנק. מילא, וואָס זאָל איך איַיך אָפּמאָלן, וואָס דוואָסיע און נתן־נטע האָבן דעמאָלט אָנגעגעבן? באַדאַרף איך איַיך צו זאָגן, אַז ביידע האָבן זיי אויסגעזען, ווי מע ציט זיי אַרויס פֿון דער ערד?

זיי האָבן שוין גאַרנישט געהאַט קיין כּוח צו שרײַען און צו יאָמערן, ס'איז געווען אַ שרעק אויף זיי אַ קוק צו טאָן. זיי זענען פּשוט געקראָכן אויף די ווענט, כּדי צו ראַטעווען דאָס קינד. ייִדן בני־רחמנים! איך ווייס, עס זענען געווען אַזעלכע ווײַבער, וואָס כאָטש זיי קערן זיך גאַרנישט אָן מיט נתן־נטען און מיט דוואָסיען און האָבן אויך אַ מאַמעס האַרץ, וואָלטן געקענט מפֿקיר זײַן דאָס לעבן פֿון זייערע אייגענע קראַנקע קינדער, אַבי יואליקל, אַט דאָס קליינע באַשעפֿעניש, וואָס שוין נײַן חדשים אַז מע לייגט פֿון זײַנעטוועגן אײַן די וועלט, זאָל בלײַבן לעבן.

אָבער ואין־רחמים־בדין! דער אייבערשטער האָט ניט ליב, אַז די מענטשן זאָלן זײַן קליגער פֿאַר אים. און דערפֿאַר אַליין טאַקע, וואָס מען האָט אַזוי געפּילדערט און גערעשט וועגן יואליקן און געהאַלטן צוגעשלאָסן זײַן לעבן מיט טויזנט שלעסער, האָט ער געוויזן, אַז סע העלפֿט גאַרנישט, אַז ער וויל נישט...

דעם טויט פֿון יואליקן און זײַן קבֿורה, ווי די מוטער האָט זיך ווי אַ לייבין געוואָרפֿן איבער דעם טויטן קינד און עס ניט געלאָזט פֿונעם קבֿרות־ייִד אַוועקטראָגן; די בכיות און די יללות, דאָס רײַסן די האָר פֿון קאָפּ און דאָס בײַסן אין די פֿינגער, אַז סע זאָל שפּריצן דאָס בלוט, טאַקע ווי בײַ די עובֿדי־כּוכבֿים פֿון אַ מאָל און גאַרניט ווי בײַ ייִדן, וואָס גאָט האָט זיי געגעבן די אמונה און דעם כּוח צו דערטראָגן דעם צער, — דאָס אַלץ אָפּצומאָלן פֿאַרמאָגט ניט אַ פּען פֿון אַ ילוד־אשה.

*

און מיינט איר, אַז דאָ לאָזט זיך שוין אויס די מעשה? ניין, זי הייבט זיך ערשט רעכט אָן. נתן־נטע און דוואָסיע זענען ניט פֿון די דאָזיקע, וואָס זאָלן אויף זיך מקבל זײַן דעם גזר־דין באַהבֿה און פֿאַרגעסן יואליקן. ווי קען מען פֿאַרגעסן דאָס איינציקע קינד, וואָס מע האָט עס געהאַט בײַ זיך כּסדר נײַן חדשים? דאָס קינד וואָלט נאָך אַצינד געקענט לעבן און זיי וואָלטן אים מגדל געווען... פֿאַר וואָס מוז גראַד זייער קינד שטאַרבן? אַ סך קינדער זענען דאָך קראַנק געוואָרן אויף מאַזלען און זענען געזונט געוואָרן, נאָר יואליק, ז ײ ע ר יואליק, האָט געמוזט שטאַרבן! פֿאַר וואָס האָבן זיי ניט אַראָפּגעבראַכט אַ דאָקטער פֿון לינעץ? פֿאַר וואָס האָבן זיי זיך ניט אויסגעטאָן ביז אויפֿן העמד, כּדי צו ראַטעווען דאָס קינד? — נתן־נטע האָט נאָר באַדאַרפֿט אויפֿעפֿענען דעם תּהילים און קומען אויפֿן פּסוק ״על־מות־לבן״, און זיך צעוויינען, ווי אַ קליין קינד. אַלע טאָג פֿלעגט ער זאָגן קדיש נאָכן זון גאַרניט ווי דער שטייגער איז; אים איז געווען דער ״יתגדל ויתקדש שמיה

רבה" נאָר אַ מזכּרת עוון, ווי ער דערמאָנט זיך אָן אַ זינד... ס'איז שוין געווען נאָך שבֿעה און נאָך שלושים, ס'איז שוין באַלד געווען אַוועקגעגאַנגען דאָס ערשטע יאָר נאָך יואליקס טויט, און דער שאָטן פֿון יואליקן איז נאָך אַלץ געווען אין שטוב און דער צער איז געווען אַזוי גרויס, ווי ווען ער וואָלט ערשט נעכטן געווען געשטאָרבן. אַז יואליק וואָלט אַצינד נאָך געלעבט, וואָלט ער שוין געווען אַלט באַלד צוויי יאָר און וואָלט שוין געגאַנגען און אפֿשר גערעדט. זיי זעען אים אַקאָרשט ווי ער גייט, און ער רייַסט די מוטער בייַם פֿאַרטעך.

דאָס יאָר האָט זיך נתן־נטע פֿאַרעלטערט אויף צען יאָר און האָט באַקומען גרויע האָר אין דער שוואַרצער באָרד. און זי, דוואָסיע, וואָס האָט תּמיד אויסגעזען אַלט, איז שוין גאָרניט געווען צו דערקענען: די אויגן זענען איר אַרייַן אין קאָפּ אַרייַן, דאָס מויל האָט זיך פֿאַרצויגן... אַ לאַנגע צייַט האָבן זיי גאָר געשוויגן און האָבן מורא געהאַט אויסצורעדן דעם נאָמען יואליק. דערנאָך האָבן זיי זיך ווידער אָנגעהויבן צו דערמאָנען פֿון אָנהייב אָן, פֿונעם ערשטן טאָג, ווי יואליק איז געבוירן געוואָרן, און אַלץ וואָס זיי האָבן זיך קענען אים פֿאַרזינדיקט: פֿאַר וואָס איז די וויג תּמיד געשטאַנען אינעם פֿאָדערשטן חדר און ניט אינעם הינטערשטן, וואָס דאָרט איז וואַרע־מער, ווייַל ס'איז לעבן דער קיך? אָפּט מאָל האָט איינער דעם אַנדערן באַשולדיקט אין יואליקס טויט, און איטלעכער האָט דערצו געהאַט זייַנע ראיות און איז געווען זיכער, אַז ער איז גערעכט.

איטלעכס ווינדעלע און קישעלע און העמדעלע פֿון יואליקן האָט מען באַהאַלטן אין קאַסטן און דאָס אָפּגעהיט, ווי אַ ספֿר־תּורה, וואָס מע לייגט ניט מער אין איר. איטלעכע זאַך, וואָס מע האָט נאָך געהאַלטן אין די הענט און וואָס האָט געהאַט אַ שייכות צו יואליקן, האָט מען באַווייַנט און באַיאָ־מערט.

איז פֿאַרבייַגעגאַנגען אַ ייִנגל פֿון דרייַ יאָר, — און ווען יואליק וואָלט אַצינד געלעבט, וואָלט ער אויך אַלט געווען דרייַ יאָר, — האָט מען זיך פּלוצעם דערמאָנט און צעוויינט... פּסח צום סדר האָט מען זיך אַוודאי צעוויינט: אַז יואליק וואָלט אַצינד געלעבט, וואָלט ער דאָך געזעסן מיט זיי בייַם טיש און וואָלט אפֿשר שוין געפֿרעגט די קשיות... האָט אַ שכנטע, וואָס האָט ניט אַזאַ פֿייַנעם רגש, דערציילט דוואָסיען, אַז איר ייִנגעלע הייבט אָן די וואָך חומש, איז דוואָסיע בלוי און געל געוואָרן פֿאַר עגמת־נפֿש און האָט זיך קוים אייַנגעהאַלטן ניט אַרויסצולאָזן אַ געוויין.

נתן־נטען איז דער תּנ"ך, וואָס איז אים פֿריִער געווען דאָס אמתע דער־קוויקעניש, אַצינד געוואָרן אַ גיהנום, וואָרעם ער האָט זיך אַלץ פֿאַרגעשטעלט,

אַז יואליק וואָלט אַצינד געלעבט, וואָלט ער דאָך מיט אים אַליין געקאָנט אָנהייבן פסוק, און אַצינד איז פֿון אים דער נחת־רוח אַפּגענומען געוואָרן אויף אייביק.

ס'איז שוין אַוועק צען יאָר נאָך יואליקס טויט, דאָס עלפֿטע און דאָס צוועלפֿטע גייט שוין צום סוף, און דאָס טרויערן נאָך יואליקן האָט ניט אויפֿגעהערט. מאָלט אייַך אויס, ווען יואליק וואָלט אַצינד געלעבט, וואָלט ער שוין געגאַנגען אויפֿן דרייַצנטן יאָר און וואָלט געוואָרן בר־מצווה... דאָס איז שוין בייַ לייַטן אַ יונג, וואָס מען האָט פֿון אים נחת, און דאָס האָבן זיי געמוזט פֿאַרלירן, ניט יענעם יואליק פֿון נייַן חדשים, ניין — אַ בחור פֿון באַלד דרייַצן יאָר!

און וואָס סע גייט אַוועק נאָך אַ יאָר, ווערט יואליק אַלץ עלטער אין זייער דמיון. ער איז שוין פֿערצן און פֿופֿצן און זעכצן יאָר אַלט. ווען ער וואָלט אַצינד געלעבט, וואָלט ער שוין געקענט פֿיל תּנ״ך און דיקדוק און וואָלט געווען דער אמתער מושלם, ווי נאָר אַ זון פֿון אַזאַ פֿאָטער קאָן זייַן. אַפֿילו אויף די תּלמידים קאָן מען ניט קוקן מיט אַ רויִק האַרץ, וואָרעם איטלעכער דערמאָנט אָן דעם אייגענעם זון. יאָ, אַז ס'איז אַפֿילו פֿאַרבייַגעגאַנגען אַ מיידל אין די יאָרן, וואָס האָט זיי געפֿעלן, האָבן זיי גלייַך געגעבן אַ טראַכט, אַז ווען יואליק וואָלט אַצינד געלעבט, וואָלט ער געקאָנט האָבן אַזוינע פֿאַר אַ כּלה... די גאַנצע צייַט, זינט יואליק איז געשטאָרבן, האָבן זיי ניט געקאָנט גיין אויף שׂמחות; תּחילת ניט — ווען אַ ייִנגל האָט אָנגעהויבן לערנען חומש, דערנאָך ניט צו אַ בר־מצווה, דערנאָך ניט צו אַ קנס־מאָל און דערנאָך ניט צו אַ חתונה.

דוואָסיע און נתן־נטע זענען שוין איבער חמישים, יואליק איז אָבער אין זייער דמיון שוין איבער צוואַנציק, און איצט וואָלט ער שוין אַוודאי געהאַט אַ ווייַב און וואָלט געזעסן מיט איר בייַ זיי אויף קעסט און גאָט וואָלט זיי געהאָלפֿן מיט אָן אייניקל... אַחוץ דעם, וואָס דער זון איז געשטאָרבן, האָבן זיי נאָך אָנגעווירן די שנור און דאָס אייניקל, און ניט איין דור האָבן זיי באַגראָבן, נאָר צוויי דורות...

דרייַסיק יאָר האָבן זיי זיך אַזוי אַרומגעטראָגן מיט דעם צער פֿון יואליקס טויט. אַנדערע אויף זייער אָרט וואָלטן זיך שוין געווען גענומען דאָס לעבן, צי וואָלטן אַראָפּ פֿונעם זינען; זיי האָבן אָבער געטראָגן די צרות. ערשט אַז זיי זענען שוין אַלט געוואָרן זעכציק יאָר, און אין שטעטל איז אומגעגאַנ־גען אַ קראַנקייט, איז נתן־נטע געשטאָרבן און דוואָסיע — מיט איין וואָך שפּעטער. און אין דער וואָך האָט זי געהאַט צו באַווייַנען צוויי טויטע...

דבֿורה אָדער דער הספּד

אַ בלעטל געשיכטע

אין דער תּורה איז פֿאַראַן אַ דין, אַז אַ חתן איז פּטור פֿון גיין אין מלחמה אַרײַן; אַז איינער, וואָס האָט נאָר וואָס חתונה געהאַט, צי האָט געבויט אַ נײַ הויז, צי האָט געפֿלאַנצט אַ נײַעם ווײַנגאָרטן, מוז בלײַבן אין דער היים, כּדי משׂמח זײַן זײַן ווײַב, מאַכן דעם חנוכּת־הבית און צוזען ווי עס בליִען די ערשטע בלומען — און דערפֿאַר איז ער פּטור פֿון גיין דינען, און מ׳טאָר אים נישט נעמען פֿאַר אַ סאָלדאַט. אַ דאַנק גאָט, זענען אַזוינע מנהגים בײַ אונדז נישט תּמיד מקוים געוואָרן, און מ׳האָט בײַ אונדז זיך נישט געהאַלטן שטענדיק אָן דעם דין. פֿאַרקערט, מיר קענען געשיכטעס, וואָס די כּלה אַליין האָט דעם געליבטן חתן געטריבן אין קריג אַרײַן, אַז די נײַע בעלי־בתּים פֿלעגן אַליין צענעמען די הײַזער און זענען געגאַנגען שלאָגן דעם פֿײַנד מיט די הענט, אַז מאַמעס האָבן פֿאַר זייערע בני־יחידים, וואָס זענען געגאַנגען אין קריג אַרײַן, גענייט העמדער... און אַזעלכע געשיכטעס זענען פֿאָרגעקומען נישט נאָר אַ מאָל, נאָר גם בימים הקרובֿים, אין צײַטן, וואָס שטייען גאָרניט ווײַט פֿון אונדז.

אין אַ דאָרף לעבן אַ גרויסער שטאָט אין וואָלין האָט געלעבט אַ ייִדישע פֿרוי מיטן נאָמען דבֿורה. פֿון תּמיד אָן האָט זי געוווינט אין דאָרף. פֿון איר פֿאָטער האָט זי גערירשנט אָן אייגן הויז מיט אַ גאָרטן און אַ שטיקל פֿעלד. איר פֿאָטער האָט זיך דאָרט באַזעצט אין דער צײַט, וואָס ייִדן האָבן דאָרט נאָך געמעגט קויפֿן ערד. דבֿורה האָט פֿאַרשטאַנען צו אַקערן די ערד און צו באַאַרבעטן דאָס פֿעלד, און כאָטש דאָס וואָס זי האָט גערירשנט, איז געווען נישט פֿיל, האָט עס איר געטראָגן אויף היונה און זי האָט געקאָנט אָוועקגעבן פֿאַר אַזעלכע, וואָס האָבן נישט. מענטשן האָט זי געהאַלטן ווייניק, וואָרעם איר זון בערל האָט איר געהאָלפֿן אין אַלעמען. בערל איז געווען אַ דאָרפֿס־קינד, ווי ס׳שטייט אין פּסוק: גרויס געוואַקסן מיט אַ פֿאַרברענט פּנים און צוויי שטאַרקע הענט, וואָס קאָנען אַלצדינג טאָן, און רוען נישט אַ מינוט; אַ יונג, וואָס איז געווען אַ פֿרייד אויף אים צו קוקן, כאָטש אין די קליינע אותיותלעך האָט ער געקענט אַ סך ווייניקער, ווי איך און איר, מײַנע לעזער. דבֿורה איז טאַקע געווען שטאָלץ פֿון איר זון. און כאָטש זי איז אויך נישט

געוועזן פֿון די וואָס האָבן מורא אַליין אַרויסצוגיין בײַ נאַכט, האָט זי אים דאָך באַדאַרפֿט האָבן. ווי זאָגט מען, אַ מענטש איז פֿאַרט נישט קיין הונט. אַ מאַן האָט מען נישט, קרובֿים אויך נישט, נישטאָ קיין שוועסטער און נישטאָ קיין ברודער, און אַ ייִדיש קינד אַליין אין דאָרף. און כאָטש וואַסיל און איוואַן און די איבעריקע גויים זענען געווען מיט איר תּמיד שלום און האָבן געגומען בײַ איר דעם גוטן טרונק בראָנפֿן, מוז מען פֿונדעסטוועגן געדענקען, אַז מ׳איז אין גלות. קידוש קאָן מען און מע מעג מאַכן אויף חלה; און אַז מען וויל, קאָן מען זיך דעם סדר אַליין אָפּריכטן, אָבער אַז ס׳קומט שניט און די אַרבעט אין פֿעלד, דעמאָלט קומט בערל ריכטיק צו ניץ. נישט אומזיסט זענען דאָ מאַנספּאַרשוינען אויף דער וועלט!

דבֿורה און איר זון בערל זענען אויך געווען צוויי גוטע פֿרײַנד. בערל האָט געהאָט דעם אָנבליק פֿון זײַן פֿאָטער, וואָס איז געשטאָרבן יונגערהייט: אַ פֿערד האָט אים אַראָפּגעוואָרפֿן באַרג אַראָפּ און האָט אים דערהרגעט. ווי געזאָגט, זומער איז דאָ פֿיל צו טאָן. דעמאָלט איז נישטאָ קיין צײַט צו זאָכן, וואָס האָבן נישט קיין שייכות צו דער אַרבעט. אָבער אין די לאַנגע ווינטער־דיקע נעכט, ווען אין דרויסן איז אַ זאַווערוכע און אין שטוב איז ליכטיק און וואַרעם, פֿלעגט דבֿורה זיצן אין שטוב און שטריקן זאָקן און בערל פֿלעגט שניצן האָלץ, און איז געווען אַרײַנגעטאָן אין זײַן אַרבעט, — דעמאָלט פֿלעגט דבֿורה קוקן אויף איר קינד מיט אַ פֿרייד, פֿון וועלכע די אויגן ווערן נאַס.

אַ שווערע צײַט איז געקומען דעמאָלט פֿאַר דער גרויסער מדינה, וואָס דבֿורה האָט אין איר געוווינט. נאָך אַ שרעקלעכער מלחמה, מאָלט אײַך אויס אַ לאַנד, אין וועלכן מ׳איז נישט רעכט זיכער מיטן לעבן, וואָס מײַנס איז יענעמס און יענעמס איז מײַנס; וואָס אין מיטן העלן טאָג קאָן מען איבערגעפֿאַלן ווערן, איטלעכער וויל זײַן דער גרעסטער, און איטלעכער וויל אַלץ איבערקערן מיטן קאָפּ אַראָפּ... אין דערפֿער אַרבעט מען נישט מער, מילן שטייען פּוסטע, שפּײַכלערס ווערן אונטערגעצונדן. ממש: איש את רעהו חיים בלעו!

און דאָס אַלץ איז נאָך גאָרנישט אַקעגן דעם, וואָס ייִדן האָבן געהאַט דעמאָלט צו לײַדן. אַ שׂינאה איז אויסגעבראָכן אויף זיי, וואָס מ׳זעט דאָס גאָרנישט. מאָלט אײַך אויס: הונדערטער ייִדישע שטעט זענען אין מיטן העלן טאָג פֿון באַסיאַקעס איבערגעפֿאַלן, אויסגעראַבעוועט ביז אויפֿן לעצטן און פֿיל מענטשן גאָר דערהרגעט. יאָ, די מענטשלעכע רציחה האָט נישט קיין גרענעץ, אַז זי צעלאָזט זיך! קינדער זענען דערשטאָכן געוואָרן פֿאַר די אויגן פֿון זייערע מאַמעס, ווי אין גאַנטעס צײַטן. מע האָט געריסן דאָס

פֿלייש פֿון לעבעדיקע לײַבער און אַלע עינויים־קשים פֿון דער וועלט זענען געמאַכט געוואָרן אויפֿן ייִדישן גוף, ס'איז ממש געווען אויסגעגאָסן די גאַנצע תּוכחה אויף ייִדן!

ניין! קיין נײַע קינה וויל איך נישט שרײַבן, דערצו מוזן מיר האָבן אַ נײַעם „שבֿט יהודה"; בעסער וויל איך דערציילן פֿון די, וואָס זענען אויפֿגעשטאַנען אין דער צײַט בײַ ייִדן, בעת־צרה, און האָבן אָנגעהויבן אָפּצולײַקענען דעם ענין פֿון דער תּוכחה און אַז מע מוז אויף זיך נעמען די שטראָף; און ווען סע שטייט געשריבן: ונסו מנוסת חרב, ייִדן וועלן אַנטלויפֿן פֿאַרן פֿײַנד און וועלן זיך לאָזן אויסהרגענען, האָבן זיי געזאָגט, די יונגע־לײַט, וואָס זענען דעמאָלט געקומען: ניין! מיר וועלן זיך נישט לאָזן! און זיי האָבן טאַקע געפּרוּווט זיך שטעלן קעגן דעם פֿײַנד. די אייגענע יונגע־לײַט, וואָס האָבן מורא געהאַט צו גיין דינען, האָבן זיך אַצינד געקויפֿט ביקסן און האָבן זיך אויסגעלערנט שיסן און געשאָסן אויף די, וואָס זענען געקומען זיי צו דערשיסן. ווי זאָגט דער פּסוק: הבא להרגך, השכם להרגו! אַז איינער קומט דיך אומצוברענגען, מעגסטו אים אויך אומברענגען!

אין דער שטאָט לעבן דעם דאָרף, ווו דבֿורה האָט געוווינט, און אין די שטעטלעך אַרום און אַרום האָט זיך געלאָזט הערן פֿון שרעקלעכע פּאָגראָמען אויף ייִדן. ס'איז געווען אין כּל חדש, ס'האָט זיך אָפּגעטאָן, וואָס ס'האָט זיך אָפּגעטאָן אין אַלע ייִדישע שטעט אין יענער צײַט; אָבער דאָס, וואָס איז נאָענט, פֿאַר דעם איז די מורא גרעסער. אַזוי איז דער מענטש באַשאַפֿן.

אין דער שטאָט, ניט ווײַט פֿון דעם דאָרף, האָט מען שוין געשמועסט פֿון דעם יום־הדין אַ וואָך פֿריִער און מע האָט זיך געריכט יעדן טאָג. אַ טייל זענען זיך צעלאָפֿן אין אַנדערע שטעט און האָבן גאָרנישט אויסגעפֿירט, וואָרעם דאָרט איז געווען נאָך ערגער, דאָס רובֿ איז געבליבן, און ווידער אַ טייל פֿון דעם רובֿ האָט געזאָגט: מיר וועלן זיך שטעלן אַקעגן! יונגע־לײַט מיט אַ הארץ האָבן נישט געקאָנט צולאָזן, אַז זייערע מאַמעס זאָלן געהרגעט ווערן און זייערע שוועסטער זאָלן געשענדט ווערן. זיי האָבן זיך אָנגעגורט מיט שווערדן און געזאָגט, ווי שמעון־ולוי: הכזונה יעשׂה את אחותנו!

ס'איז געווען אַ ווינטערטאָג. אַ קאַלטער און אַ שאַרפֿער ווינטערדיקער ווינט האָט געבלאָזן אין דאָרף, און מיט דעם ווינט זענען געקומען די זיפֿצער פֿון אַן עם־מוכּה, וואָס מע שלאָגט עס. די גויים פֿון דעם דאָרף האָבן זיך געגרייט אין שטאָט אַרײַן, דאָס הייסט, כּדי צוצוקוקן און בשעת־מעשׂה טאַקע מיטצוהעלפֿן. מוזשיקעס, גוטע פֿרײַנד פֿון דבֿורהן, האָבן זיך געמאַכט תּמעוואַטע, ווי זיי דערקענען זי גאָרנישט, און ס'האָט נישט פֿיל געפֿעלט, זיי זאָלן באַפֿאַלן דבֿורהס הויז. מ'האָט נאָר געוואַרט, איינער זאָל קומען און

זאָל הייסן דאָס טאָן... דבֿורה האָט אָבער זיך אַליין נישט אײַן זין געהאַט; אַז זי האָט געזען, אַז די שרעקן הערן נישט אויף, האָט זי גערופֿן איר זון און האָט צו אים געזאָגט: גיי אַהין, צו דײַן פֿאָלק, און העלף.

זי אַליין האָט אים געהאָלפֿן פּוצן דעם ביקס, האָט אים אַרויסגענומען דאָס לעדער מיטן שרויט, אים אַלץ צוגעגרייט אויפֿן וועג און אים געזאָגט, ער זאָל נישט גיין אויפֿן ברייטן שליאַך. אַ פֿרייד האָט אַ בליץ געטאָן אין איר פּנים, אַז זי האָט דערזען איר זון אין אַ האַלבער שעה אָנגעטאָן און גרייט צו גיין...

און בערל איז געגאַנגען מיט אַ מוטיק האַרץ און איז אָנגעקומען אין שטאָט אַרײַן אין מיטן פֿײַער. מיט דעם גאַנצן כּוח האָט ער זיך אַ וואָרף געטאָן אויפֿן שונא און האָט געהאָלפֿן זײַנע חבֿרים פֿון דער זעלבסטשוץ, וואָס זענען שוין געווען מאַט און זענען שיטערער געוואָרן. מע זאָגט, וווּנדער האָט בערל באַוויזן, פֿאַרטיליקט אַ סך פֿײַנד און אַ סך מענטשן געראַטעוועט דאָס לעבן; דרײַ שעה האָט ער געקעמפֿט מיט אַ ווילדן כּוח און מיט אַ גבֿורה נפֿלאה.

דאָ איז געקומען אַ קליין שייגעצל, האָט אויפֿגעהויבן אַ שאַרפֿן שווערן שטיין, האָט זיך צוגעצילט צו בערלען, האָט אים געטראָפֿן און אים געשפּאָל־טן דעם קאָפּ. אַזוי איז דער גלית פֿון די ייִדן געפֿאַלן דורך דעם דודל פֿון די באָסיאַקעס.

און אַז מ'האָט אויסגעראַבעוועט די שטאָט און דערהרגעט אַזוי פֿיל און אַזוי פֿיל מענטשן, איז געקומען מיליטער צו לעשן דאָס פֿײַער, וואָס האָט שוין אויסגעברענט. נאָך דעם האָט מען זיך גענומען באַגראָבן די געפֿאַלענע און זיי ברענגען צו קבֿר־ישׂראל...

אַ מחנה פֿון מענטשן איז נאָכגעגאַנגען נאָך דער לוויה. דרײַצן מיטות האָט מען געטראָגן. מ'האָט נישט געקלאַפּט מיט פּושקעס און נישט אויס־גערופֿן: צדקה תּציל ממות! אָבער ווער קאָן באַשרײַבן די מוראדיקע יללות, וואָס מע האָט דאָרט געהערט? מאַמעס האָבן באַוויינט זייערע אומגעבראַכטע קינדער, קינדער האָבן באַקלאָגט און באַוויינט זייערע טאַטעס און מאַמעס, ייִדן, סײַ נשים, סײַ אנשים, האָבן פֿאַרגאָסן טײַכן טרערן. אַ ציבור, אַ גאַנצער ציבור, האָט געטראָגן צום קבֿר זײַנע געפֿאַלענע קרבנות און אין האַרצן האָט נאָך איטלעכער דעם פּחד...

שטיל, אָנגעטאָן אין אַ שוואַרץ קלייד, דעם קאָפּ אײַנגעוויקלט אין אַ טונקעלן שאַל, איז דבֿורה געגאַנגען נאָך דער לוויה. געגאַנגען איז זי גלײַך, נישט אײַנגעבויגן. מע האָט אַפֿילו נישט געוווּסט ווער זי איז, ווער האָט אין זין זיך אומצוקוקן אויף פֿרעמדע אין אַזאַ מינוט?

דער עולם איז געקומען צום בית־עלמין. מע האָט זיך אָפּגעשטעלט בײַם אוהל. האַרץ־רײַסנדיקע מלאָס האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוקומען. ייִדן האָבן געבראָכן די הענט און געררופֿן צום הימל; און אַז מע האָט גענומען מקבר צו זײַן די געפֿאַלענע, איז אַ טייל פֿון דעם עולם געבליבן אין חלשות; דאָס איז געווען דער אמתער סתימת־הגולל; און די שערי־רחמים זענען געשלאָסן, דאָס האָט איטלעכער געפֿילט.

דער דרײַצנטער קבֿר איז געווען בערלס קבֿר, בערלס דעם בחור פֿון דאָרף, וואָס איז געקומען אַהער העלפֿן און האָט זיך געקויפֿט דעם טויט...

און אַז מען האָט גענומען אים פֿאַרשיטן מיט ערד, איז אַרויסגעטראָטן די אײַנגעוויקלטע ייִדענע מיטן שאַל, האָט דערהויבן איר קול און האָט אַזוי געזאָגט:

— איך בין די מאַמע פֿון דעם דערהרגעטן, וואָס איר באַגראָבט אים אַצינד, איך האָב אים געשיקט צו אײַך. איך וויל נישט וויינען, וואָס גאָט האָט מיר צוגענומען מײַן זון. קיינער האָט אים נישט צוגענומען, איך האָב אים אַליין געגעבן. דאָס האַרץ האָט מיר געזאָגט, אַז ער וועט נישט קומען צוריק אַ לעבעדיקער. אָבער איך האָב אים געשיקט, ער זאָל זײַן מיט אײַך און ער זאָל שטאַרבן פֿאַר אײַך...

זיידע

זײַן טאַטע ישׂכר־בער איז געווען אַ ייִד, וואָס איז כּל־ימיו געזעסן אין אַ דאָרף, אַן אַ פּיצל נשמה פֿון אַ דאָרפֿסייִדן. עפּעס פֿאַר פֿערציק יאָר איז אים געווען באַשערט חתונה צו האָבן אין אַ דאָרף; און אַז ער איז אָפּגעזעסן זײַנע זעקס יאָר קעסט און דער שווער איז געשטאָרבן, איז ער אַליין געבליבן אין דאָרף. דאָרט האָט ער געהאַלטן אַ קלייטל, געהאַנדלט מיט תּבֿואה און מיט האָלץ, אַ מאָל פֿלעגט ער פֿאַרקויפֿן אַ קצבֿ אַ שטיקל סקאָט, וואָס ער האָט אויסגעהאָדעוועט; אָבער אַליין אין האַרצן איז ער געבליבן אַ תּהילים־זאָגער, אַ משניות־לערנער, צי גאָר אַ שטיקל בעל־תּפֿילה, אַז ער פֿלעגט קומען אין שטאָט אַרײַן.

ביילע, זיידעס מאַמע, האָט צום טאַטן, ישׂכר־בערן, נישט אַזוי געפּאַסט. ביילע איז געווען העכער פֿון אים מיט אַ קאָפּ און אַ ייִדענע וואָס נאָך אין די שפּעטערע יאָרן האָט מען געזען, אַז זי איז אַ שיינע. אַז זי איז געווען אַ מיידל, האָט זי אין זינען געהאַט גאָר אַן אַנדער חתן, אַ מענטש, וואָס האָט געדינט אין גאָראָדניע; חתונה געהאַט האָט זי מיט ישׂכר־בערן, וואָס אויב זי וואָלט זיך נישט געשעמט פֿאַר זיך — אַ ייִדענע מיט פֿינף קינדער — וואָלט זי זיך מודה געווען, אַז בסך־הכּל איז ער איר נישט ליב.

איר גאַנצע נחמה איז געווען זיידע, איר עלטערער זון, און דעם האָט זי מחנך געווען אויף איר דרך. נאָר נישט אַן אײַנגעבויגענער ייִד, ווי דער טאַטע, האָט זי זיך געזאָגט. און אַז ס'איז געקומען די צײַט, אַז ער האָט שוין געקאָנט אַ ביסל עבֿרי און מע האָט געזאָלט אָנהייבן מיט אים חומש, האָט זי זיך מישבֿ געווען און אָוועקגעפֿירט אים אין אַן אויעזדנע גאָראָד, נישט אין דעם שטעטל, וואָס איז לעבן זייער דאָרף; דאָרט האָט זי אים געדונגען קעסט בײַ אַ קרובֿ, וואָס איז געווען אַ שטיק הײַנטיקער, און מע האָט אָנגעהויבן מיט אים לערנען רוסיש. ישׂכר־בער האָט געמיינט, דער רוח נעמט אים, וואָרעם בסך־הכּל האָט ער פֿײַנט געהאַט דעם נײַעם דור מיט אַלע זײַנע קענטענישן, אָבער בײַ זײַן ווײַב ביילען האָט ער קיין מאָל נישט געהאַט די דעה.

זיידע האָט זיך אַ לאַנגע צײַט פֿריגאָטאָוועט און פֿריגאָטאָוועט, און דערנאָך איז ער מיט מי אָנגעקומען אין דער נאַראָדנע אוטשילישטשע. אין איטלעכן קלאַס איז ער געזעסן צו צוויי יאָר, וואָרעם דאָס לערנען איז געווען שווער און דער מוח איז נישט געווען דער גוטער; דערפֿאַר אָבער איז ער שטאַרק געוואַקסן, און אַז ער איז געקומען אויף יום־טובֿ אַהיים, האָט מען אים פּשוט נישט דערקענט. געטראָגן האָט ער אַ קורץ רעקל מיט מעשענע קנעפּ, אַ היטל מיט אַ לעדערנעם דאַשיק און אויסגעזען האָט ער, גאָרנישט ווי אַ ייִדיש ייִנגל.

ביילע האָט זיך אַוודאי געפֿרייט, אָבער די פֿרייד איז נישט געווען אָן אַן עגמת־נפֿש. זי האָט זיך געטראַכט אין האַרצן, וואָס וועט זײַן דער סוף פֿונעם לערנען? אַז ער זאָל ווײַטער שטודירן, האָט מען נישט פֿון וואַנען, און ער אַליין האָט אויך נישט קיין חשק דערצו... אַז סע קומט אַרײַן אַ שיקסל, גייט ער צו איר צו און גיט איר אַן קונצן אַ קניפּ אין באַק. אַ מאַמע אַז זי זעט דאָס, האָט דערפֿון שטאַרקע יסורים.

און אַז זיידע האָט אויסגעלערנט און טאַקע געקאַנטשעט די דרײַ קלאַסן און איז געקומען אין דאָרף אַרײַן שוין אויף שטענדיק, האָבן זיך אָנגעהויבן די אמתע דאגות. אַ האַלבער געקאַנטשעטער קאָן אַוודאי נישט העלפֿן דעם טאַטן בײַם מעסטן ווייץ, צי דער מאַמען בײַ די בהמות, און אַזוי ווערט מען אַ פּוסטעפּאַסניק. די ביכער ליגן און שימלען, און ווען מע האָט תּחילת נאָך געשאַנעוועט דעם טאַטן, זיך געוואַשן צום עסן, זיך געזעצט פֿרײַטיק צו נאַכטס צום טיש, האָט דאָס נאָך דעם אויך אויפֿגעהערט; מע זאָל נישט זינדיקן מיט די רייד, אַן אמתער משומד.

אין האָראָדישטש, אין דעם שטעטל לעבן דעם דאָרף, האָט מען געמיינט, אַז אַזוינער וועט ווערן אַ שרײַבער אין אַ וואָלאָסט און וועט כאָטש פֿאַרדינען אַ קערבל. צונעמען אַ ייִדן אויף אַזאַ שטעלע האָט מען אָבער נישט געוואָלט; און די טבֿע איז געווען פֿון זיידען זיך נישט צו שטופּן, נישט עפּעס וועלן צו דאָסטיגײַען. זײַן שטייגער איז געווען צו שלאָפֿן שפּעט ביז צען אַ זייגער, דערנאָך אויפֿשטיין, זיך פּאַוואָלינקע וואַשן און זייפֿן. נישט נאָר פֿרײַטיק, נאָר אַלע טאָג פּוצן די שטיוול און דעם סורדוט, איבערבײַסן און אַוועקגיין, ביז צום אָנבײַסן. דאָס איז געווען זײַן טועכץ אַלע טאָג. און דאָ איז מען געוואָרן איין און צוואַנציק יאָר און מע האָט די טריפֿהנע הצלחה אַרויסצו־ציִען אַ גרויסן נומער און בלײַבן אין דער היים.

וואָלט ער כאָטש געטראַכט חתונה צו האָבן און צו נעמען אַ ווײַב און ווערן אַ מענטש ווי אַלע מענטשן, אָבער דאָס אויך נישט. זיידע איז שוין אַלט געוואָרן פֿינף און צוואַנציק יאָר און איז נאָך אַלץ אַ בחור. סע גייט

אים דער זעקס און צוואַנציקסטער יאָר, דער זיבן און צוואַנציקסטער, און מע איז אַכט און צוואַנציק, באַלד דרײַסיק, און אַלץ קיין תּכלית נישט. אַז ער איז געקומען אין שטעטל אַרײַן, האָט מען אויף אים געטײַט מיט די פֿינגער...

ישׂכר־בער, דער טאַטע, האָט נישט געטאָרט אויסרעדן אַ וואָרט, צי אים גאָר עפּעס זאָגן. אין דער פֿרי, בשעתן דאַווענען און קיינער איז נישט געווען אין שטוב, פֿלעגט ער געבן אַ שטאַרקן געוויין: דער שבֿרון־לבֿ צו זײַן דער טאַטע פֿון אַזאַ זון, וואָס עסט פּשוט קאַלבאַס און איז שוין גאָר קיין ייִד נישט, איז נישט קיין קלייניקייט. אָבער אַפֿילו ביילע, וואָס האָט תּמיד געהאַלטן מיט איר קינד — איר האָט געהערט אַ קינד, אַ בחור פֿון דרײַסיק יאָר! — האָט אויך געהאַט אַ ווייטיק אין האַרצן. אַוודאי איז ער אַ גוט קינד, האָט זי געטראַכט בײַ זיך, אָבער ער האָט נעבעך נישט קיין מזל.

מענטשן האָבן איר געזאָגט, אַז ס׳וואָלט געווען בעסער, אַז ער וואָלט געבליבן אין אויעזדנע גאָראָד, דאָרטן וואָלט ער זיך געקאָנט צושלאָגן צו אַ שטעל; עפּעס מוז ער דאָך אָנהייבן צו וועלן פֿאַרדינען. זיידע האָט אָבער גאָרנישט געוווּסט פֿון עצם פֿאַרדינען. און אַז ער האָט געפֿאָלגט און איז געפֿאָרן אין שטאָט אַרײַן קלאָמפּערשט זוכן אַ דאָלזשנאָסט, זענען נישט אַוועק קיין זעקס וואָכן, ביז ס׳האָט אים געצויגן צוריק פֿון שטאָט אין דאָרף אַרײַן... איר וועט מיר נישט גלייבן, אָבער סע האָט אים אויך געצויגן צו דער מאַמען... אַט דער גרויסער און געזונטער מענטש, מיט דער געשווירענער באָרד, האָט געבענקט נאָך דער מוטער. אַז ער איז געקומען אַהיים און די מאַמע האָט פֿאַר אים געגרייט דעם טיש צו דער וועטשערע — דער טאַטע איז נישט געווען — און ער האָט זיך געזעצט עסן, און זי האָט זיך אַנידערגעזעצט קעגן אים, אָנגעשפּאַרט דעם קאָפּ אויף ביידע הענט און געקוקט ווי ער עסט, איז אים געגאַנגען איבערן האַרצן. רחמי־אם איז אַ געפֿיל, וואָס מאַכט אַפֿילו ווייך אײַזן...

ויהי היום, האָט ישׂכר־בער געהאַט יאָרצײַט און ער האָט געדאַרפֿט מאַכן אַ מנין אין דאָרף; האָט ער צונויפֿגערופֿן נײַן ייִדן פֿון די דערפֿער, — ס׳איז אַ חרפּה צו זאָגן, דעם אייגענעם זון קאָן ער נישט מצרף זײַן צום מנין. אַלע נײַן ייִדן זענען געקומען און האָבן אָנגעטאָן די טליתים און האָבן זיך אַנידערגעשטעלט דאַווענען. זיי שטייען און שאָקלען זיך. דאָ קומט צו לויפֿן אַ שייגעץ און גיט אַ קוק דורכן פֿענצטער. אַזוינס האָט ער נאָך קיין מאָל נישט געזען. אַוודאי איז ער באַלד צוגעלאָפֿן צו אַן אַנדער שייגעץ און אים אויך געוויזן די ייִדן, וואָס שטייען און שאָקלען זיך... און דאָס שייגעצל האָט אויף קאַטאָוועס געכאַפּט אַ שטיין און אַרײַנגעוואָרפֿן אין פֿענצטער

אַרײַן. די ייִדן האָבן זיך דערשראָקן, און איינער איז אַרויסגעלאָפֿן און האָט געוואָלט כאַפּן דעם שייגעץ. אָבער באַלד זענען אַרויס פֿון די כאַטעס אַלע גויים, וואָס האָבן ביז אַצינד קיין מאָל נישט געטשעפּעט ישׂכר־בערן און וואָס פּלוצעם האָט זיך אין זיי דערוועקט די שׂינאה; זיי האָבן זיך געוואָרפֿן אויף די ייִדן און האָבן אָנגעהויבן זיי צו שלאָגן מכּות־רצח. מאָלט אײַך אויס, דאָס גאַנצע דאָרף גויים וואַרפֿט זיך אויף אַ מנין דאַוועגעדיקע ייִדן! ישׂכר־בערס שטוב איז שיִער נישט צעטראָגן געוואָרן. אָבער דאָ האָט זיידע געוויזן, וואָס ע ר קאָן. ער האָט זיך אַנידערגעשטעלט קעגן די גויים מיט אַזאַ גבֿורה און האָט אָנגעהויבן אַרײַנצושיטן אין זיי אַזעלכע מוראדיקע קלעפּ, אַז זיי האָבן געזען, אַז אים וועט מען נישט מנצח זײַן. ווי אַ לייב האָט ער געקעמפֿט קעגן די פֿײַנד און זיי זענען זיך פֿונאַנדערגעלאָפֿן...

אַזוי האָט זיידע, דער פּוסטער בחור, געראַטעוועט פֿאָטער און מוטער, געראַטעוועט די שטוב, געראַטעוועט די ייִדן און געראַטעוועט דעם ספֿר, וואָס מע האָט אים געבאָרגט אין שטעטל.

אַט דאָס מאָל האָט ישׂכר־בער און אַלע ייִדן זיך דערוווּסט, אַז מיט גאָלע משניות־ייִדן אַליין און לערנערס קומט מען נישט אויס; אַז אויך אַזוינע זיידעס קומען אַ מאָל דעם כּלל שטאַרק צו ניץ.

אַ וועלט מיט וועלטעלעך

אַ מעשׂה פֿון פֿאַרצײַטן. דאָ הייבט זיך אָן צו דערציילן פֿון אַ גרויסן גבֿיר און זײַן טאָכטער, ווי סע ווײַזט זיך אויס, איז דאָס אין לעבן פֿונעם מחבר אַ ביסל נוגע. אין מיטן גיט ער אַ שטילן וויין.

ס'איז געווען אַ מאָל אַ שיין מיידל, זי האָט געהייסן רחלע. זי איז געווען אַזוי שיין און אַזוי ליכטיק, אַז מע האָט נישט געקאָנט קוקן אין איר פּנים אַרײַן, ווי אין דער זון. זי איז טאַקע געווען אַ בת־יחידה בײַם גרויסן גבֿיר אין שטאָט, וואָס ער האָט געהאַט אפֿשר ק״ן אַלפֿים רענדלעך און נאָך אַ סך אוצרות. מע זאָגט, אַז ער האָט געהאַט אַ קעסטעלע, וואָס אַז מע האָט געגעבן אין דער פֿרי אין דעם אַ קוועטש אויף אַ קנעפּל, איז אַרויסגעשפּרונגען אַ גאָלדן רענדל, און אַזוי אַלע טאָג. דאָס איז געווען אַ ברכה פֿונעם שפּאָלער זיידן זכרונו לבֿרכה, דערפֿאַר וואָס ער האָט אים פֿאַר אַ מאָל געגעבן טויזנט רענדלעך אויף פּדיון־שבֿויים. שלמה־וואָלף האָט ער געהייסן, אָט דער גבֿיר. געבוירן איז ער געווען אַזש פֿון יענער זײַט קישינעוו, צי אין רומעניע. אַז ער איז אַלט געוואָרן זעכצן יאָר, האָט ער זיך אַוועקגעלאָזן אין דער וועלט מיט אַ קליין רענצל און מיט בטחון, און דאָס האָט טאַקע געבראַכט צו עשירות.

שלמה־וואָלף איז געווען אַ ייִד פֿון אַ יאָר פֿופֿציק און האָט געהאַט נאָר אָט דאָס מיידל. מיט יענעם ווײַב, דאָס הייסט מיט דעם ערשטן, האָט ער נישט געהאַט, לאָ־עליכם, קיין קינדער, און איז מיט איר אַרומגעפֿאָרן צו אַלע גוטע־ייִדן און צו די גרויסע רופֿאים, ווו די וועלט האָט נאָר אַן עק. עפּעס, זאָגט מען, האָט זי געהאַט אַ טויט קינד. אַז מע שפּאַרט זיך אײַן קעגן דעם רבונו־של־עולם! דערפֿאַר איז זי געשטאָרבן אין דעם יאָר, און שלמה־וואָלף האָט געשענקט פֿאַר איר נאָמען אַן אָרון־קודש מיט אַן עמוד און אַ נײַעם באַלעמער אין שול אַרײַן, און אַ נר־תּמיד, אַ קליין לעמפּל פֿון גאָלע זילבער, ברענט אין אַ ווינקל בײַ טאָג און בײַ נאַכט... עס זענען שוין אַוועק אַ סך יאָרן, זינט איך האָב געזען ברענען דאָס לעמפּל, און עד־היום, אַז איך דערמאָן מיך אָן דעם, גיט מיר אַ צופּ אין האַרצן... עפּעס איז דאָך דער מענטש אַ שטיק בעל־מחשבֿות, און וואָס מע לעבט מער, האָט מען מער אין

אַלעמען אַ קוק... פֿאַר וואָס האָט דער בורא די וועלט אַזוי באַשאַפֿן און דעם מענטשן אַזוי געמאַכט, אַז דעם גוף לאָזט ער דאָ באַגראָבן און די נשמה נעמט ער אַהין? עפּעס זענען פֿאַראַן זאַכן, וואָס דער שׂכל קאָן דאָס גאָר נישט משׂיג זײַן. איך זע, אַז איך בין ווײַט פֿאַרקראָכן.

שלמה־וואָלף האָט אַזוי לאַנג געטרויערט אויף זײַן אשת־נעורים, ביז ער האָט ווידער חתונה געהאַט און האָט גענומען אַ יונג ווײַבל פֿון גרויסן יִחוס און אַ בת־בנים. איר זיידע האָט זיך אָנגעקערט מיטן רבין ר׳ שמעלקע און אַליין איז זי געווען פֿון סידילקעוו, צי פֿון קאַרשעוו. דער עיקר איז, אַז ער האָט געהאַט מיט איר אַ מיידל נאָך אין דעם אייגענעם יאָר. דערנאָך האָט ער שוין מער קיין קינדער נישט געהאַט, אָבער די איינע איז געווען אַזוי געראָטן און אַזוי מיט אַלע מעלות פֿון שיינקייט און גוטסקייט, וואָס מע זעט דאָס גאָרנישט אין אַ האַלבער וועלט. עפּעס אַ קלייניקייט רחלע, רחלע די בת־מלכה. יאָ, טאַקע די שׂרי־מלוכה אַליין וואָלטן זיך געקאָנט ווינטשן צו האָבן אַזוינע קינדער. שלמה־וואָלף איז געווען איבערגליקלעך פֿאַר דער מתּנה, וואָס גאָט האָט אים געגעבן. רײַכער איז ער געוואָרן פֿון טאָג צו טאָג, אָרום און אָרום האָט ער געדונגען אַלע מילן און גאָראַלניעס, אַ וואַלד האָט ער געהאַט אויף צוואַנציק יאָר, וואָס ער פֿלעגט פֿון אים פֿאַרדינען ממון־קורח. ייִדן האָבן אָרום אים געלעבט און זענען געווען גליקלעך. און אויך ווער סע האָט בײַ אים געדינט איז געווען פֿאַר זיך אַ שטיק פּריץ, וואָרעם ער האָט איטלעכן געצאָלט ביד־רחבֿה. פֿון צדקה און מצוות איז גאָרנישט צו רעדן. דאַכט זיך, ער איז רחוק פֿון גאווה, אָבער גרויס דרך־ארץ האָט מען פֿאַר אים און אַפֿילו גויים האָבן אים אָפּגעגעבן כּבֿוד! אַז גאָט העלפֿט אַ ייִדן, העלפֿט ער אים אין אַלעמען און גיט אים הצלחה און אַלץ, וואָס דאָס האַרץ באַגערט. וואָס איז שייך? אַז סע וואָלט נישט געווען שלמה־וואָלף דער גבֿיר מיט דעם גאַנצן קנאַק, וואָלט געווען פּוסט אין דער גאַנצער שטאָט... אַפֿילו דער, וואָס סע גייט אים נישט אַזוי גוט, האָט דאָך אַ שטיקל התחזקות אין דעם, וואָס אַ ייִד איז אַזוי געהויבן, אַז אַפֿילו דער ספּראַווניק פֿאַרט צו אים אויף טיי. ייִדן האָבן פֿאַרט אַ כּוח, און אַפֿילו אַז זיי זענען אין גלות, זענען זיי פֿאַרט נושׂא־חן... אויף אונדז אַלע געזאָגט געוואָרן, וואָס ער פֿלעגט צעטיילן נאָר אין איין יאָר. אַרויסגעפֿאָרן איז ער אויף פֿיר שוואַרצע פֿערד, אַז סע האָט געברענט; דער קוטשער איז געווען אָנגעטאָן אין רויטן און האָט געהאַט אַ בײַטש מיט אַ זילבערנעם קנעפּל. מע זאָגט, אַז ווען דער גובערנאַטאָר אַליין איז געפֿאָרן פֿון ראַשעוו קיין אומאַן, האָט מען בײַ שלמה־וואָלפֿן געבאָרגט די קאַרעטע. מע זאָגט, ס׳איז אַ מאָל אַראָפּגעקומען אַ מאַרשאַל, האָט אים שלמה־וואָלף פֿאַרבעטן צו זיך און האָט מיט אים גערעדט מכּוח אַ

גרויסן ענין. אַט דאָ האָט זיך שלמה־וואָלפֿן פֿאַרגלוסט צו האָבן אַ שלאָס. דער פּריץ פֿון שטאָט, וואָס איז קיין מאָל נישט געווען אין דער היים, האָט זיך פֿאַרהוליעט און האָט געמוזט פֿאַרקויפֿן די אימעניע. עפּעס יענער, וואָס האָט דאָס געקויפֿט, איז געווען אַ גרעק, אַ האַלבער משוגענער און האָט זיך אָנגעהויבן צו קריגן מיט דער שטאָט. וואָס־זשע טוט שלמה־וואָלף? ער פֿאַרט אַריבער קיין אַדעס און דינגט בײַ אים אָפּ די אימעניע מיטן שלאָס מיט כּל־וּלד אויף נײַן־און־נײַנציק יאָר... דאָס הויז זײַנס האָט ער אַוועק־געשענקט דער שטאָט צו מאַכן דערפֿון אַ שפּיטאָל, און ער אַליין האָט זיך אַריבערגעקליבן אין שלאָס אַרײַן. אַ יִידישער שׂררה! דער רבֿ פֿון שטאָט, אַז ער פֿלעגט גיין אַהין צו, פֿלעגט ער זיך אָנטאָן אין דער שבתדיקער קאַפּאָטע אַפֿילו אין דער וואָכן. דאָס שלאָס אַליין אָפּצומאָלן מיטן לאַנגן גאָרטן און מיט אַלעמען קאָן מען גאָרנישט מיט ווערטער. דער פּריץ, וואָס האָט דעם שלאָס פֿאַרקויפֿט, האָט אים אויך נישט אַליין געבויט, דאָס האָט ער געירשנט פֿון אַ פֿעטער, וואָס פֿלעגט אַזוי אַרומפֿאָרן אין אַ זילבערנער קאַרעטע; און אַז ער האָט זיך אַ מאָל געוועט מיט נאָך אַ פּריץ צו פֿאָרן אין אַ שליטן אין מיטן זומער, האָט מען אויף דרײַ וויאָרסט כּסדר געשאָטן מעלצוקער אויף אַ האַלבן אַרשין די הויך. ווײַס ווי שניי איז געווען דער שלאָס מיט אַ סך הויכע פֿענצטער, פֿון פֿאָרנט פֿון די פֿענצטער אָן איז אַלץ געווען געפֿלאַסטערט מיט גלאַטע שטיינער, און מע גייט אַרויף אויף ווײַסע טרעפּ פֿון מאַרמאָר. דער גאָרטן איז אַן אמתער גן־עדן. וואָס זאָג איך אַ גאָרטן, — אַן אַגאַראָד! קליינע טײַכן זענען דאָרט פֿאַראַן און פֿיש, וואָס שווימען אויבן אַרום און פּאַטשן זיך. וואָס מע גייט ווײַטער, איז אַלץ ווי אין אַ חלום... אַז איך האָב מיך דאָרט פֿאַרגנבֿעט דאָס ערשטע מאָל, בין איך געווען ווי פֿאַרכּישופֿט, אַזוי שטיל איז דאָרט געווען אין מיטן העלן טאָג. דאָ הער איך גאָר שפּילן; מיר דוכט זיך, אַז דאָס שפּיל קומט פֿון יענער זײַט וואַסער — מע קאָן דאָס גאָרנישט אויסמאָלן. דער מענטש האָט נאָר איין נשמה, אָבער סטרונעס זענען פֿאַראַן אין איר אַ סך... איך האָב אַ מאָל געלייענט וועגן אַ בן־מלך, וואָס איז פֿאַרבלאָנדזשעט געוואָרן אין אַ טיפֿן וואַלד, און אַז ער האָט זיך אַנידערגעזעצט אויף אַ קלאָץ פֿון אַן אַלטן בוים, איז צוגעפֿלויגן אַ גאָלדענע גאַנדז און האָט אָנגעהויבן מיט אים צו רעדן... מײַן מאַמע, עליה־השלום, האָט געקאָנט דערציילן אַ סך אַזעלכע מעשׂיות! — אַז איך בין געווען אַ קליין יִינגל, האָט מיך דער טאַטע מײַנער גענומען בײַ ביידע אויערן און האָט מיך אַרײַנגעפֿירט אין דער תּורה־הקדושה און האָט מיר געגעבן אַ ספֿרל, וואָס סע שטייט אין אים געשריבן פֿון גן־עדן־התחתון מיט די גאָלדענע ברונעמס, מיט די טײַכן בוימל. עפּעס זינגען

מלאכים אַ מין שירה, וואָס ס׳איז גאָרנישט פֿאַר אַ ילוד־אשה. אַלץ, וואָס איך האָב היינט אין מיר, — איך, אַ ייִד אָן באָרד און פּאות, און ווייַט אין דער פֿרעמד, אצל עם־לא־ידעתי־לשונו, — קומט אַלץ פֿון דאָרט, פֿון דער מאַמען און פֿון דעם טאַטן, און וואָס זיי האָבן מיר אַלץ דערציילט... אַ הולטייַ בין איך, אַז איך האָב דאָס אַוועקגעוואָרפֿן און בין געוואָרן אַ גוי... מילא, דאָס בין איך נישט אויסן. איך האָב דאָ נאָר אָנגעהויבן צו דערציילן די מעשׂה פֿון דער שיינער רחלע, אָבער אַזוי פֿאַרפּלאָפּלט מען זיך, אַז מען קומט אין רעדן...

רחלע איז געווען איינע פֿון יענע נשמות, וואָס בלאָנדזשען אַרום ביַי אונדז פֿון גאַנץ לאַנגע דורות, אפֿשר נאָך פֿון שלמה־המלכס צייַטן. אַז די מקובלים זאָגן: ״איתפּשטותא דמשה בכל דור״, מיינען זיי, אַז אַ פֿונק פֿון משה־רבינוס גרויסער נשמה איז דאָ אין איטלעכן דור. נישט נאָר די תּורה גייט איבער פֿון האַנט צו האַנט, פֿון איין דור צום אַנדערן און ריכט מיט אונדז צוזאַמען אַפּ גלות... נאָר אויך אַ טייל פֿון יענע נשמות פֿון דער גאָלדענער צייַט, וואָס יעדער דור איז נאָך געזעסן אונטער זייַן פֿייַגנבוים און אונטער זייַן ווייַנשטאָק, ווערן מגולגל און לייַכטן אין דעם עולם, ווי איינצלנע שטערן אין אַ שטילער נאַכט. אַ ייִדיש מיידל מיט דער נשמה פֿון אַ מלכות, טאַקע פֿון די אמתע בנות־ירושלים. ס׳איז אַ סך צו דערציילן!

אַוודאי האָט מען מיט איר געטאָן דעם גרויסן שידוך מיט דעם ריזשענערס אָן אייגן אייניקל. אויך גוטע־ייִדן האָבן אין זיך אַ כּוח און זייערע נשמות ווייסן אויך פֿון פֿאַרשיידענע דורות. דער ריזשענער אַליין פֿלעגט דערציילן, אַז ער איז שוין דאָ אויף דער וועלט צום דריטן מאָל. צו ערשט האָט ער געלעבט אין אחיה־השילוניס צייַטן; ער האָט שוין אָבער כּמעט אַלץ פֿאַרגעסן און געדענקט נאָר עפּעס ווי פֿונעם שלאָף; צום צווייטן מאָל איז ער געווען פֿון די פּרחי־כּהונה, און ער געדענקט נאָך ווי היינט איטלעכס סטעזשקעלע אין דער הייליקער שטאָט ירושלים... אַז אַ ייִד, אַפֿילו דער גרעסטער גבֿיר, וואָס ער געהערט נישט צו אָט דער פֿאָן, דערלאַנגט צו אַזאַ ייִחוס, איז מען אַוודאי ביַי זיך געהויבן און מע עפֿנט די האַנט זייער ברייט. וואָס שלמה־וואָלף האָט צעטיילט יענעם טאָג אויף צדקה, וואָלט מען דערמיט געקאָנט אויסבויען אַ שול. צום קנס־מאָל האָט מען געקוילעט אָקסן און שאָף און רינדער. פּדהצורן האָט מען אַראָפּגעבראַכט פֿון בערדיטשעוו, ווי אויף דער גרעסטער חתונה פֿון דער וועלט! טייַכן ווייַן האָבן זיך געגאָסן, און אַכט טאָג און אַכט נעכט האָבן ייִדן געהוליעט אין די גאַסן. אַפֿילו די גויים האָבן געשיכּורט. איטלעכער, וואָס איז נאָר געקומען, האָט זיך אָנגעשטאָפּט פֿול די קעשענעס און האָט מיטגענומען אַהיים פֿון אַל דאָס גוטס לדור־דורות.

עפעס אַ קלייניקייט אַזאַ גדולה, וואָס מע דערלעבט דאָס אפֿשר איין מאָל אין הונדערט יאָר: אויפֿן אַכטן טאָג האָט שלמה־וואָלף געשענקט אַלע יִדן דעם טשינוש, צוגעזאָגט איטלעכן צו געבן פּלאַץ, וואָס וויל נאָר בויען. אויסגערופֿן האָט מען: כּל־צמא־ייתי־וישתּה! פֿון אַלע שטעטלעך אַרום זענען געקומען אָרעמע־לײַט און האָבן גאָרנישט צוגעלייגט. ראַשעוו האָט געזען טעג, וואָס מע וועט זיי שוין קיין מאָל נישט זען.

נאָר מיר אַליין, וואָס איך דערצייל אײַך דאָ די דאָזיקע מעשׂה, האָט שטאַרק געצויגן דאָס האַרץ... בין איך דאָך אויך אַ רבֿס אַ זון. געטראַכט האָב איך בײַ זיך, וואָס וואָלט געווען, אַז איך אַליין בין דער בן־מלך און קום אויף אַ באַרג און דערזע די בת־מלכּה... אַז ס'איז געקומען די לעצטע וואָך פֿון געזעגענען זיך און פּדהצור האָט געשפּילט און איך בין אַרויפֿגעקראָכן אויפֿן מויער, וואָרעם פֿאַר אַ ייִנגל אין מײַנע יאָרן האָט נישט געפּאַסט צו גיין אויף חתונות, זענען מיר די טרערן אַרײַן אין די אויגן. פֿאַר וואָס לעב איך נישט אין אַלכּסנדר מוקדונס צײַטן, צי אַפֿילו אין די צײַטן פֿון די מלכי־פּרס? — ס'איז מיר פֿאַרגעקומען, אַז אין שושן איז נישט ווי אין ראַשעוו, און איך האָב מיר אויסגעמאָלט, ווי וואָלט עס געווען, אַז איך וואָלט געגאַנגען אָנגעטאָן אין רויטן און רחלע וואָלט גאָר מיך גענומען... פֿון דעמאָלט אָן איז מיר אַרײַן אַ מרה־שחורה אויף אייביקע צײַטן.

רחלע האָט חתונה געהאַט, זיך געבאָדן אין מילך און אין האָניק, געהאַט אַ קינד און נאָך אין דעם יאָר צוגענומען געוואָרן פֿון דער וועלט, וואָרעם די וועלט האָט צו איר נישט זוכה געווען... פֿאַרשטייט זיך, אַז דער זײַדע־נער יונגערמאַנטשיק האָט נאָך דעם חתונה געהאַט מיט אַן אַנדערער. ער לעבט נאָך און איז אַ גבֿיר און אַ רבֿ אין איינעם. איך וויל אויף אים נישט רעדן, אָבער מע זאָגט, אַז די אַנדערע רביצין האָט בײַ אים אויך נישט קיין גוט לעבן.

און רחלע האָט זיך מיר געחלומט און געחלומט נאָך אַ סך יאָרן און הײַנט נאָך... אַזוינס טראָגט מען שטענדיק אין זיך אַרום, אַפֿילו ווען מע גייט אין עק וועלט. וואָס איז פֿון מיר געוואָרן, האָט זיך דער לעזער שוין דערוווּסט, ס'איז אַ וועלט מיט וועלטעלעך!

די התחלה פון ראובעלע נאטענזאן

דער דין איז אזוי, אז א ייד טוט א שידוך מיט א מיידל פון פופצן יאר און גיט איר דריי הונדערט רענדלעך נדן, איז מסתמא דער חתן א לערנער און מע האלט אים אויף קעסט, ביז ער וועט האבן א פאר קינדערלעך, ארייַנוואקסן און ווערן א מענטש... אין די דאזיקע יארן, וואס מע טוט נישט פון דער האנט אין א קווארט וואסער און מע קריגט פון שווער און שוויגער אפילו אויף געבן נדבות, לערנט מען א ביסל חושן־משפט און יורה־דעה און גמרא, מען איז יעדן דאנערשטיק די גאנצע נאכט אויף, און מען געהערט צו די פיינע יונגע־לייַטלעך פון שטאט. זיך מישן אין דעם שווערס מסחרים, צי גלאט אזוי אין עניני־דעלמא, ליגט אזוינס אפילו נישט אין דער לינקער פאה; צו וואס זאל מען נעמען בייַצייַטנס אויף זיך דעם עול? און דער שווער האט אויך גאר קיין חשק נישט לאזן דעם איידעם זיך מישן אין זייַנע עסקים, ווארעם אזא יינגל, וואס האט קוים א חתימת־זקן, וואס ווייסט ער פון וועלטזאכן? אז מע וואלט אים געגעבן אין האנט אריַין דאס געלט, וואס איז אייַנגעלייגט אויף א שלישות, וואלט ער דאס גלייַך צעטרענצלט... גייען אבער אוועק דריַי־פיר יאר נאך דער חתונה און מע האט שוין עטלעכע קינדערלעך, מוז מען דאך אנהייבן צו טראכטן וועגן א תכלית... די גאנצע וועלט קאנען דאך נישט ווערן קיין רבנים. און אזוי מוז דער יונגער־מאן פון בית־מדרש אנהייבן טראכטן צו ווערן א סוחר... די קשיה איז נאר, מיט וואס זאל ער אנהייבן האנדלען: מיט שטשעטינעס, צי מיט פעל, צי מיט לעדער, צי עפענען א קראם, צי דינגען א מיל? טראכט אהין, טראכט אהער, אן עצה האלטן מיטן שווער און מיטן אייגענעם טאטן. א קיצור, אז די גאנצע משפחה האנדלט מיט פעדערן, מוז ראובן יאסלס איידעם, וואס מיר שמועסן אצינד פון אים, אויך אנהייבן האנדלען דערמיט. פעדערן קויפט מען אויף אין לעטיטשעוו און אין דער סביבה, מע פאקט זיי אייַן אין זעק און מע פירט זיי אוועק קיין בראד אין דעם גרויסן מקום, וואס דארט קריגט מען פאר זיי דעם גוטן מקח, און מע קויפט דארט גופא אייַן וואלוול אנדערע סחורות. אוודאי זענען אין לעטיטשעוו געווען גענוג סוחרים, וואס האנדלען

מיט פֿעדערן, אָבער דערפֿון איז נישט געדרונגען, אַז ראובן זאָל נישט האַנדלען אויך דערמיט. אַז גאָט וויל העלפֿן, האָט ער פֿאַר אַלעמען... אין אַ ביטל, וואָס זיבן ייִדן זיצן שוין דערינען, קריך אַרײַן מיט די פֿיס, און דאָס וואָסער ווערט נאָך פֿולער. — אײַ וואָס, ראובֿן איז אין די ענינים נאָך נישט דער גרויסער בקי, שטעלט מען אים צו דעם עלטערן אײדעם חיימען, וואָס איז שוין געניט אין דעם עסק. חיים איז אויך אָפּגעזעסן זײַנע קעסט, ווי ראובֿן, און האָט אויך געהאַט געלערנט, ווי ער; און אַז ער איז געזעסן בײַ דער גמרא, האָט מען געמיינט, אַט דער וועט קיין מאָל נישט פֿאַרדינען קיין זעקסער, און אַצינד איז ער אויסגעקאָכט אין מסחר. דער עיקר איז בײַ אַ מענטשן דער שׂכל: אַז אַ מענטש האָט שׂכל און הייבט נאָר אָן פֿילן דעם טעם פֿון געלט און פֿון פֿאַרדינען, ווערט מען שוין ממילא אַ סוחר...

אַזוי האָט ראובֿן, צי ראובֿעלע, דער ייִנגסטער אײדעם פֿון ר׳ יאָסלען, אַרויסגענומען דעם נדן און האָט אָנגעהויבן זיך מכין זײַן צו ווערן סאַמאָסטאָיאַטעלנע. ראשית האָט ער גלײַך אָנגעקגעלייגט דאָס לערנען, און אַז ער האָט אָנגעהויבן ציילן דאָס נדן־געלט וואָס מע האָט אַצינד אַרויסגענומען האָט ער זיך באַלד געפֿרעגט, צי מע האָט אים אַלץ אָפּגעגעבן, וואָס מע האָט צוגעזאָגט. און האָט זיך גענומען קריגן מיטן שווער... ר׳ יאָסלען האָט אָפֿילו געאַרט, אַז מע וויל פֿון אים אַרויסקוועטשן נאָך געלט, אָבער אין האַרצן האָט ער בײַ זיך געטראַכט, אַט פֿון דעם וועט ווערן אַ לײַט. און אַז זײַן פּעסי האָט אים געמאַכט אַ בייזע שעה, פֿאַר וואָס ער לאָזט זיך אַזוינס זאָגן פֿון אַזעלכן, וואָס האָט געגעסן זײַן ברויט און איז נאָך בסך־הכל אַ ייִנגל, האָט ער זיך צו איר אָנגערופֿן: פּעסי, לאָז זײַן; וואָלט דיר געווען מער ניחא, ער זאָל זײַן אַ תּמעוואַטער און נישט פֿאַרשטיין קיין צורת־מטבע? איר באַדאַרפֿט צו וויסן, אַז ר׳ יאָסל האָט שוין אָנגעהויבן צו האָבן אין זינען זיך גאַר אויסטאָן פֿון די עסקים און אַלץ איבערגעבן די אײדעמס, ער האָט נאָר געוואָלט, אַז דער מסחר זאָל איבערגיין אין גוטע הענט. אַז מע ווערט אַלט און מע פֿילט שוין אַ מיחוש, מוז מען אָנהייבן טראַכטן פֿון יענער וועלט...

נו, איז געקומען די צײַט, אַז ראובֿן זאָל פֿאַרן מיט חיימען אין וועג אַרײַן. צוויי וואָכן כּסדר האָט מען זיך געגרייט. דאָס געלט האָט מען אויסגעביטן אויף האַלבע אימפּעריאַלן און אײַנגעניייט אין אַ לעדערנעם גאַרטל. דער שמועס איז געווען, אַז אַצינד זאָל ראובֿן נישט גלײַך אָנהייבן קויפֿן פֿעדערן און מיט זיי פֿאַרן קיין בראָד, ווי דער שטייגער איז; ניין, ער זאָל תּחילת פֿאַרן מיטן מזומן געלט און דאָרט זיך אָנהייבן אַרומקוקן... און אַז ער וועט דאָרטן אײַנקויפֿן סחורה, וועט ער דאָ מאַכן חילופֿים מיט פֿעדערן.

נישקשה, חיים וועט שוין פֿאַרשטיין, ווהין ער זאָל אים פֿירן; און ראובֿן אַליין וועט ערשט עפּעס עפֿענען אַ פּאָר אויגן, אַז ער וועט קומען אין דער גרויסער שטאָט בראָד און וועט זיך צונויפֿקומען מיט הונדערטער מענטשן און וועט דערזען אַ וועלט, וואָס ער האָט נאָך קיין מאָל נישט געזען, הן אין לעטי־טשעוו, ווו ער איז אַצינד, והן אין כמעלניק ביי זיין טאַטן.

חיים, אָדער ווי מע האָט אים אויפֿגערופֿן צו דער תּורה, חיים־מאיר, איז געווען דער גרויסער מושלם אין האַנדלען און בדיעבֿד אויך אַ שטיק פּלוט און האָט קיין מאָל נישט געוווסט, ווו ער האַלט. דער מסחר איז געווען זיין חיות און זיין נשמה. ס'איז אַ וועלט, מע גיט, מע נעמט, מע קויפֿט, מע פֿאַרקויפֿט! דאָס שיקט מען אַהין, דאָס קומט אָן פֿון דאָרטן. פֿון אומעטום נעמט מען שלישות־געלט... דערווייל איז דאָ אַ שטוב מיט קינדער קיין עין־הרע, אַ קימפּעט, אַ ברית, אַן אָם. סע קומט צו פֿאָרן אַ ברודער און עס איז פּלאַטשיק מיט אים, מוז מען אים אַ ביסל העלפֿן. דערווייל גיט ער זיך אַ טאַפּ, האָט ער פֿאַרלוירן אַ וויכטיק כּתיבֿהלע. און דאָ קומט אים פֿאָר, אַז ער טוט צו ווייניק, אַז ער מוז אָנהייבן זוכן נייע עסקים... מיט אַ מאָל דערמאָנט ער זיך, אַז איינער האָט אים נישט באַצאָלט און ער ווייסט אַליין נישט, וויפֿל יענער איז אים שולדיק.

נו, פֿאָרט ער אַצינד מיטן יינגערן שוואָגער אין איינעם קיין בראָד, און מע פֿירט מיט זיך אַן אַפּותיקא; און דאָרטן וועט זיך אָנהייבן צו דרייען אַ נייע מעשׂה: מע וועט קויפֿן לעדער און זיידנס. צאָלן וועט מען די העלפֿט און דאָס איבעריקע וועט זיין אויף זעקס חדשים. דאָס אַנדערע געלט בלייבט ביי אים, און מניה־וביה האָט ער פֿאַרשטאָפּט אַ סך לעכער. הכּלל, פֿריש און לעבעדיק, דאָס ראָד דרייט זיך!

וואָס־זשע טוט גאָט? מוז חיים אין דער פֿערטער קרעטשמע ווערן קראַנק. אַ פּנים ער האָט זיך פֿאַרקילט. מע בלייבט נעכטיקן. אין דער פֿרי איז אים נאָך ערגער און מע מוז נעבעך פֿאָרן צוריק אַהיים... אַוודאי וויל חיים, אַז ראובֿן זאָל אויך פֿאָרן צוריק. וואָס איז שייך, ווי לאָזט מען ראובֿענען אַליין? עפּעס האָט ער דאָך גענומען אויף זיך די אַחריות... אָבער ראובֿן האָט זיך איינגעשפּאַרט, ער פֿאָרט אַליין ווייטער. חיימען איז אַפֿילו געווען פּריקרע אים צו לאָזן; אָבער ער האָט געזען, אַז ער האָט צו טאָן מיט אַן עקשן און סע וועט אים גאָרנישט העלפֿן; און דאָס אייגענע געזונט איז פֿאָרט טייערער, האָט ער זיך געזעגנט מיט אים און איז געפֿאָרן צוריק אין לעטיטשעוו.

ראובֿן איז געבליבן אַליין און האָט אָנגעהויבן צו פֿילן דעם טעם פֿון דעם, וואָס הייסט זיין אַן אייגענער בעל־הבית און האָט באַלד געהייסן דערלאַנגען

זיך דעם סאַמאָוואַר... עפּעס האָט ער געהאַט הנאה פֿון דעם עצם הייסן, און אַז ס'איז נישט געווען צו דער מינוט, האָט ער זיך אָנגעהויבן צו בייזערן. ער האָט געקוועלט זעענדיק, ווי אין יעדער נײַער קרעטשמע קריכט מען אים אונטער די נעגל און מען טראָגט אים אַלץ אונטער. אַז ער פֿלעגט אַרײַנטאָן צוקער אין גלאָז טיי און אָנברעכן דעם בייגל, איז אים פֿאַרגע־קומען, אַז ער האָט שוין לאַנג געמאַכט עסקים און וועט נישט בטל ווערן פֿאַר קיינעמען... פֿאַרקערט, האָט ער צו זיך געזאָגט, איך מוז ווערן דער ערשטער סוחר פֿון לעטיטשעוו. אויפֿן וועג האָט ער אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן דעם שווער זײַנעם און חיימען און וועגן דעם גבֿיר פֿון לעטיטשעוו און וועגן די אַנדערע גרויסע סוחרים, וואָס פֿאַר אַ טבֿע סע האָט דער און יענער, און ווי אַזוי מע קומט צו אַ גרויסן מעמד. עפּעס איז אים דאָס גאַנצע זיצן בײַם שווער און זיך לאָזן בעטן יעדן אין דער פֿרי, ער זאָל נעמען דאָס ביסל קאַווע, צי די ציקאָריע, פֿאַרגעקומען מעשׂה־ייִנגל. און ווי ער זיצט זיך אַצינד אײַנגעוויקלט אין בורקע און דער גוי אויף דער קעלניע טרײַבט די פֿערד און פֿליט דורך די ווײַטע פֿעלדער, פֿילט ער, אַז ער איז טאַקע אַן אַנדער מענטש! און דער קוראַזש זײַנער וואַקסט פֿון מינוט צו מינוט און פֿאַרן פֿאַרט ער אין דער גרויסער מדינה, און פֿינף הונדערט גאָלדענע רענדלעך פֿירט ער מיט זיך, און זיי וואַרעמען אַ סך מער, ווי אין בית־מדרש דער "כּריתי־ופּליתי", צי דער "קרבן־אהרון"; און אים ווילט זיך אַצינד גאָר לערנען בלק מיט חיימען און אים ווײַזן, אַז ער איז צען מאָל קליגער פֿאַר אים. עפּעס האָט ער אַצינד פֿײַנט אים און דעם שווער און אַלע אַנדערע שוואָגערס. ער מוז זיי טרעטן אויפֿן קאָפּ און נישט זיי אים. האָט איר געזען אַזוינס? ווי שטייט עס: אָדם קרובֿ לעצמו, דאָס האָט ער אַצינד געפֿילט אין אַלע אבֿרים, און ער האָט באַקומען אַ שטאַרקן רצון אין בראָד קונה־שלימות זײַן...

אָנגעקומען קיין בראָד, האָט ער גענומען די אויגן אין די הענט אַרײַן און אָנגעהויבן צוצוקוקן זיך אויף אַלע זײַטן. אויף דער סטאַנציע האָט ער זיך גלײַך איבערגעטאָן, אַרויסגענומען דאָס געלט, עס איבערגעציילט און צע־טיילט אויף צוויי חלקים, גערענקענדיק דעם פּסוק פֿון יעקבֿן: והיה אם יבוא אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפלטה. ווען איין טייל געלט גייט צום רוח, בלײַבט נאָך איבעריק דער אַנדערער טייל. אַרויסגעגאַנגען אויפֿן מאַרק, האָט ער צו ערשט אָנגעקוקט די קליטן, געגאַנגען אַהין אַהער, זיך צוגעהערט וואָס מע רעדט, זיך אַלץ מיט זיך אַליין מישבֿ געווען. און האָבן אים געזען אַנדערע און זענען צוגעגאַנגען צו אים און מיט אים געוואָלט מאַכן אַ שמועס, האָט ער זיי גלײַך אָפּגעהאַקט און געענטפֿערט: אַז איך

װעל אײַך דאַרפֿן, װעל איך שיקן אײַך רופֿן... און אַזױ איז ער אַרומגע־גאַנגען דעם גאַנצן טאָג און ס'איז בײַ אים געבליבן צו קױפֿן װאַלנס און ציץ אין אײנעם.

אויף מאָרגן אין דער פֿרי איז ער אויפֿגעשטאַנען, זיך געװאַשן און געטאָן אַ קורצן דאַװען, װי מע איז דאָס אין לעטיטשעװ גאָרנישט געװױנט. אָפּגע־טרונקען טײ, זיך אָפּגעװישט די ליפּן און איז אַװעק פּאַװאָליע אין אַ גרױסער קלײט אַרײַן, און האָט דאָרטן אָנגעהױבן רעדן מכּוח קױפֿן. אַזױ װי ער האָט פֿאַרשטאַנען, אַז מע האָט דאָ גאָרנישט פֿײַנט אָפּצונאַרן, האָט ער זיך געמאַכט תּמעװאַטע, אױסגעפֿאַרשט אַלע קנײטשלעך און כּיטרעס; און דערנאָך, אַז יענער האָט געמײנט, אַט קומט מען שױן צום סמיך און מען כאַפּט אים אַרײַן מיט בײדע הענט, האָט ער זיך געשטעלט אויף די שפּיץ פֿינגער פֿון די פֿיס, געעפֿנט אַ מױל און געװיזן צײנער, אַז דער קרעמער האָט גלײַך דערקענט, אַז ער האָט צו טאָן מיט אַ דורכגעטריבענעם יונג. אין דער צװײטער קלײט האָט ער שױן געהאַט די פּראַקטיקע פֿון דער ערשטער קלײט און האָט גלײַך אָנגעהױבן: איר האָט דאָ נישט צו טאָן מיט אַ פֿריץ. אַ סוחר בין איך, און איך האָב ליב ראַיעל און צאָל מזומנים. און געגעבן האָט ער צו פֿאַרשטײן, אַז ער האַנדלט שױן מיט יענעם קרעמער, װאָס ער האָט נאָר װאָס בײַ אים געקױפֿט דאָס ביסל סחורה, און דאָס טוט ער שױן אַ פּאָר יאָר; אָבער אַצינד װיל ער זען נײַע מוסטערן... אַ קיצור, ער האָט אומעטום געמאַכט די בעסטע קניות און אומעטום האָט ער אָנגע־הױבן גרױס און געקױפֿט נאָר די העלפֿט. בײַם אײַנפּאַקן איז ער געשטאַנען אַלײן און איז נישט אַװעקגעגאַנגען, ביז מע האָט דאָס נישט אַרומגעבונדן און פֿאַרחתמעט. שױן פֿון בבֿא־קמא און בבֿא־מציעא האָט ער געװוּסט, אַז אַ מענטש, אַ בשׂר־ודם איז עלול צו פֿאַרבײַטן... און דערפֿאַר װאָס ער האָט באַצאָלט מזומן, האָט ער געהײסן אַראָפּלאָזן פּראָצענטן. ער האָט זיך געזעצט אויף די סחורות און נישט געפֿאָרן אויף אַן אַנדער װאָגן און האָט גענעכטיקט גלײַך מיט די טשומאַקעס און נישט געטרױט קײנעם אַ האָר. פֿאַר דער װײַב האָט ער אין דער לעצטער מינוט אײַנגעהאַנדלט אַ זײַדן טיכל און איז געפֿאָרן אַהײם אויף אַ האַלבער אײל גרעסער װי ער איז געפֿאָרן אַהין...

און אין לעטיטשעװ האָט ער באַלד פֿאַרקױפֿט די סחורות אַן קונצן. און דערנאָך האָט ער אָנגעהױבן אױפֿצוקױפֿן פֿעדערן פֿאַר בראָד, און האָט זיך אפֿשר מיט זעכציק קלײנע ײדלעך אַרײַנגעלאָזט אין אַ שמועס און אַרײַנגע־רומט זײ אין אויער אַרײַן אַ סוד, אַז ער צאָלט מיט דרײַ קאָפּיקעס מער אויפֿן פֿונט, אָבער ער װיל גוטע פֿעדערן. און צום פּאַקן האָט ער גענומען

שפּאָגל נײַע זעק און געלאָזט פּאַקן, ווי איינער וואָס האָט דאָס אויסגע־שטודירט ביז אויפֿן פּינטעלע: זיבורית מלמטה ועידית למעלה! און אַז ער איז אין דרײַ חדשים אַרום ווידער געפֿאָרן קיין בראָד, און דאָס מאָל אַן חיימען טאַקע פֿון לכתחילה אָן, האָט ער דאָרט גענומען די גרויסע מקחים און האָט איטלעכן געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז ער טוט אים אַ לאַסקע, ווען ער פֿאַרקויפֿט אים. אָפּגעלייזט און איבערגעציילט אַ גוטן פֿאַרדינסט, האָט ער דאָס אַלץ גוט אײַנגעשנירט און זיך גענומען אײַנצוקויפֿן סחורות. אָווו ער האָט פֿרײַער געקויפֿט ציץ, האָט ער אַצינד געקויפֿט וואָלנס, ולהיפוך — כּדי אויסצופּרובירן איטלעכן קרעמער אין אַלעמען. און ווו מע האָט אים פֿרײַער אַרײַנגעשטופּט אַ שלעכט שטיקל סחורה, האָט ער זיך גאַרנישט געשעמט און אָפּגעבראַכט אויף איבערצובײַטן און געזאָגט, אַז ווען אַזוינס קומט פֿאַר נאָך אַ מאָל, וועלן זיי אים קיין מאָל אין די אויגן נישט זען. די קרעמער זענען אים נאָכגעלאָפֿן און האָבן אים געבעטן, ער זאָל קויפֿן בײַ זיי. אַ קיצור, ראובֿנען קען מען שוין אין גאַנץ בראָד!

און אַז ער איז געקומען צום דריטן מאָל קיין בראָד מיט פֿעדערן, און די מעקלערס אויפֿן מאַרק האָבן אָנגעהויבן דרייען דעם מקח, האָט ער זיך נישט געאײַלט צו פֿאַרקויפֿן און האָט אָנגעהויבן פּאַוואָלינקע אויספֿרעגן, וווהין די פֿעדערן קומען אַהין. איז ער געוואָר געוואָרן, אַז זיי ווערן פֿאַרקויפֿט קיין נאַנסי אין פֿראַנקרײַך. וואָס טוט אונדזער ראובֿן? ער לאָזט אײַנפּאַקן צוריק די פֿעדערן, גיט די טשומאַקעס נײַע אַדרעוויפֿן און איז נישט פֿויל אויפֿן פּעלץ און לאָזט זיך אַוועק קיין נאַנסי. דאָרטן אָנגעקומען, האָט ער זיך באַצאָלט דעם רווח, וואָס די בראָדער פֿאַרדינען אָן די פֿעדערן. און אַחוץ דעם וואָס ער האָט בשלימות פֿאַרקויפֿט די פֿעדערן, וואָס ער האָט אַליין געבראַכט, האָט ער נאָך אָנגענומען אַ סך מכירות אויף פֿעדערן, וואָס ער האָט געזאָלט זיי צושטעלן ערשט אין זעקס חדשים אַרום.

פֿאָלג מיך אַ מאַרשרוט פֿון נאַנסי קיין לעטיטשעוו, — הרים־וגבֿעות איז ער דורכגעפֿאָרן! און געקומען אַהיים דער גרויסער סוחר, האָט ער אָנגעהויבן אויפֿצוקויפֿן פֿעדערן, און געצאָלט גוט און אָנגעהויבן צו דריקן דעם שווער און דעם שוואָגער און די איבעריקע סוחרים, ביז זיי זענען אַלע געקומען צו אים און האָבן געבעטן רחמים, אַז זיי וועלן מאַכן מיט אים יד־אחת... הכּלל אַהין, אַהער, ער האָט אָפּגעקויפֿט בײַ זיי די פֿעדערן צו בראָדער מקחים, אָפּגערעכנט די פֿראַכט און די הוצאות און כּכלות־חצי־שנה זיך געלאָזן מיט דרײַסיק פֿורן פֿעדערן אין דעם ווײַטן וועג אַרײַן... איטלעכער האָט זיך געחידושט אויף ראובֿנען, ווי סע האָט זיך צו אים גענומען די שטײַפֿקייט. אַ טייל האָבן אָפּילו געזאָגט, ער ברעכט דעם קאָפּ; אָבער ראובֿן

האָט זיך אויסגעלאַכט פֿון זיי אַלעמען. פֿינף טויזנט רענדלעך פֿאַרדינסט האָט אים געבראַכט אָט די נסיעה, און צוריקגעקערט קיין לעטיטשעוו איז ער שוין אַ גאַנצער מאַכער. קויפֿט זיך אַ שטוב מיט מעבל, ווערט אַ נגיד און אין דער גאַנצער משפּחה איז ער דער יושבֿ־ראש...

וואָס זאָל איך מאריך זײַן? נאָך פֿינף יאָר האָט ראובֿן דעם גאַנצן מסחר פֿון לעטיטשעווער פֿעדערן אין זײַן האַנט; און געלט גייט צו געלט, און ער ווערט אַלץ גרעסער און גרעסער. אַ פּאָר שוואָגערס זײַנע דינען בײַ אים און ער האַלט שוין גאָר אַ בוכהאַלטער. און ער קען זײַנע מענטשן פֿון אינעווייניק און פֿון אויסנווייניק. אַז ער האָט זיך דערשלאָגן צו די ערשטע ששים־אַלפֿים, האָט ער זיך אָנגעהויבן מישן אין קהלשע ענינים. אין האַרצן האָט ער געטראַכט, אַז אַלץ קאָן ווערן אַ כּפּרה פֿאַר אים און זײַן עסק, אָבער ער וויל זאָגן די דעה. און רופֿן רופֿט ער זיך אַצינד ראובֿעלע נאַטענזאָן און פֿירן פֿירט מען זיך אַ ביסל דײַטש. חוהן זײַן ווײַב, אַז איר וואָלט זי אַצינד געזען, וואָלט איר זי גאָרנישט דערקענט: אָט דאָס קליינע ייִדישע ווײַבל זעט גאָר אַנדערש אויס, אַז זי גייט אַרויס אָנגעטאָן אין סאַמעט און אין זײַדנס און מיט דעם האַלדז פּערל! און צו די קינדער האַלט מען לערערס. אַזוינס האָט מען אין לעטיטשעוו נאָך נישט געזען!

און דער סוף איז געווען, ויפֿרוץ ממונו לרובֿ. ראובֿעלע נאַטענזאָן איז געוואָרן אַ גבֿיר אין די מאה־אַלפֿים און איז אַרויסגעפֿאָרן אויף אַ פּאָר פֿערד, אַז סע האָט געטראַסקעט. ווײַנען וווינט ער אין אַ מויער מיט געוועקסלטע פֿאָלן; זײַן מעבל, זײַן זילבער, זײַנע שידוכים מיט קינדער! גאָט און לײַט האָבן אים מקנא געווען, און ס'איז געווען פֿאַר וואָס...

יעקבֿ־נתן

יעקבֿ־נתן איז געווען אַ קלוגער ייִד און אַ מענטש מיט אַ גוטן קאָפּ און אַ שטיק קענער און אַ לערנער, און אַלץ האָט ער געוווסט, און אין אַלעם האָט ער געהאַט אַ ידיעה. אַ בלעטל גמרא, אַ תּוספֿות, אַ פּסוק מיט אַן אבֿן־עזרא, אַ שאַרפֿער חשבון, צי גאָר אַ שמועס אין תּכונה. דער ענין גופֿא פֿון אַ זאַך איז אים קיין מאָל נישט אָנגעגאַנגען, אָבער ער האָט ליב געהאַט דעם עצם ענין פֿון וויסן, צו זײַן אַ ידען און אַ בעל־השׂגה. אָקערשט פֿרום איז ער קיין מאָל נישט געווען; ער האָט געוווסט, אַז ס'איז דאָ אַ גאָט, אָבער דאָס איז בײַ אים געווען אַן האַרץ און אַן יסוד. ער האָט קיין מאָל נישט עובֿר געווען אויף אַ מצווה, ער איז געווען צו פֿויל אויף נישט צו דאַוונען און נישט אָפּצוהיטן וואָס מע דאַרף אָפּהיטן. ייִדישקייט איז געווען אַ זאַך, עלעהיי מע טוט אַן שיך און זאָקן, צי די קאַפּאָטע. דעם ענין פֿון תּאווה האָט ער ניט געקענט, הן אין עסן, הן אין געלט־פֿאַרדינען, צי אין אַנדערע זאַכן. דער עיקר איז בײַ אים געווען דער שׂכל און אַז ער פֿאַרשטייט אַ זאַך לכתּחילה. וואָס ער האָט אָנגעהויבן האָט ער נישט געקאָנטשעט, און עס איז אים געווען גענוג, אַז ער האָט אין דעם אַ תּפֿיסה. פֿרעגט איר, ווי איז ער געווען אין וועלטזאַכן צי בנוגע צו מענטשן? איז דאָס שווער צו זאָגן. אַז מען וויל איז ער געווען אַן איש־ישר, אָבער אַ קאַלטע בריאה און אין האַרצן נישט קיין גוטער. אַ וואָרט האָט ער געהאַלטן, אָבער דאָס איז נישט געווען אויף דער אמתן, וואָרעם בסך־הכּל האָט ער נישט גערעכנט פֿון הײַנט אויף מאָרגן. נגידים האָט ער נישט מקנא געווען, וואָרעם ס'רובֿ נגידים האָבן נישט קיין שׂכל. אַן אָרעמאַן צו זײַן איז נאָר שלעכט, בשעת מע האָט נישט צו דער רגע דאָס קערבל; דערנאָך, אַז מע האָט עס שוין יאָ, צי מע פֿאַרדינט עס צי מען לײַט עס, עסט מען עס גלײַך אויף און מען האָט ווידער גאָרנישט. אים איז געווען קלאָר, אַז אַן אָרעמאַן איז נאָר דער, וואָס פֿילט זיך פֿאַר אַן אָרעמאַן. דעם געפֿיל האָט ער אָבער קיין מאָל נישט געהאַט, כאָטש ער האָט קיין מאָל נישט געהאַט קיין געלט. און אַז ער האָט אַ מאָל געכאַפּט אַ הונדערטער אין אַ גרויסער בוררות — דאָס איז געווען איין מאָל,

צי צוויי מאָל אין זײַן לעבן — איז אים געווען דער עיקר נאָר דער שׂכל דערפֿון, דער אויפֿטו, אַז מע רעדט צוויי טעג מיט מענטשן מכּוח גרויסע סכסוכים און מע פֿאַרשטייט דאָס. פֿרעגט אים, צי איז ער אַ מאָל געווען פֿריילעך אין זײַן לעבן, אַז ס'איז אויפֿגעגאַנגען די זון, צי אַז ער האָט חתונה געמאַכט אַ קינד און צי ער האָט איבער הויפּט ליב געהאַט אַ קינד! אַז מע טוט אַ קוק אויף אים מיט זײַן גרוילעכער קײַלעכדיקער באָרד און זײַנע לעבעדיקע אויגן, ווײַזט ער זיך נישט אויס ווי אַ קאַלטער מענטש; פֿאַרקערט, ער האָט ליב אַ מאָל אַ זינג צו טאָן פֿאַר זיך, אַ ברום צו טאָן. ער רעדט מיט כּוח און מיט אַ קול, און בעצם איז אים נישט נוגע שטאַרק וואָס ער רעדט. ער איז שוין אַריבער חמישים און קיין מאָל רעכנט ער נישט זײַנע יאָרן. ער איז אַ מענטש, וואָס ווערט נישט קראַנק, וואָס פֿאַרקילט זיך נישט, וואָס טוט קיין מאָל נישט קיין הוסט. ער רייכערט נישט און גייט נישט אויס נאָך אַ ציגאַר; ער האָט אַ שיינעם כּתבֿ און איז פֿויל צו שרײַבן. אין קלויז זיצט ער קיין מאָל נישט אויף זײַן שטאָט, און אַז ער דאַוונט, נעמט ער אַ פֿרעמדן סידור. אין עניני־פּאָליטיקע איז ער דער ערשטער און וואַרפֿט זיך אַרום מיט אַלע שטעט פֿון דער וועלט, און אַרויסגעפֿאָרן פֿון זײַן שטאָט איז ער נאָך נישט אויף אַ וויאָרסט. ער פֿאַרשטייט אַפֿילו דעם שׂכל פֿון באַן און פֿון טעלעגראַף, און ביידן האָט ער נישט געזען. אַ מאָל האָט ער מיט נאָך אַ שותּף געעפֿנט אַ שטיקל זאַוואָד און האָט געמאַכט מאַלץ על־פּי כעמיע און דער גאַנצער משׂא־ומתּן האָט געהאַט אַ קיום אַן ערך דרײַ חדשים און דער מאַלץ האָט ניט געטויגט, און פֿונדעסטוועגן איז ער אין דעם אַ שטאַרקער בקי. פֿון אַלע מסחרים ווייסט ער: פֿון טאָרגעס ווייסט ער, פֿון קאָנטראַקטן ווייסט ער, און איז קלאָר אין אַלע חשבונות און אַליין קען ער אײַך נישט צונויפֿרעכענען דרײַ רובל אַ וואָך, וואָס ער זאָל זיי האָבן במזומן. בײַ אים אין שטוב פֿירט מען זיך נגידיש, ס'איז דאָ אַ טישל און אַ בענקל און אַ לעפֿל און אַ גאָפּל, און ס'איז נישטאָ וואָס צו עסן. נאָר וואָס דען, מע רופֿט דאָס נישט אָן מיטן נאָמען. אין דער פֿרי כאַפּט מען עפּעס און מע האָט שוין עפּעס; מע גיט דאָס אויס אַלץ אויף אַ מאָל. אַז מען האָט נאָר אַ פּאָר קוילן און אַ שטיקל צוקער און דער סאַמאָוואַר קאָכט און ס'איז פֿאַראַן דערבײַ עפּעס צו דערציילן, איז מען שוין לעילא־ולעילא. גאָט האָט מיט אַזוינע מענטשן נישט פֿיל צו טאָן און זיי דולן אים נישט דעם קאָפּ און זיי פֿרעגן אים נישט צי איז ער יאָ משגיח אָדער נישט משגיח. יעקבֿ־נתן האָט אַוודאי אַ מאָל אַרײַנגעקוקט אין "מורה־נבֿוכים" און אין "שער־היחוד" און ער פֿאַר־שטייט אַ שטיקל חקירה, אָבער אין תּוך געמומען איז אים דאָס גאָרנישט נוגע. דער חילוק, צי די וועלט איז אַ קדמון, צי איז זי באַשאַפֿן געוואָרן אין

אָדם־הראשונס צײַטן, איז נאָר דער, אַז דאָס זאָגט אַריסטו און יענץ זאָגט דער רמב״ם, און אין תּוך גענומען איז סײַ ווי סײַ דאָ נאָר איין וועלט און דער פועל־יוצא דערפֿון איז קיין נפֿקא־מינה נישט. דאַרפֿן דאַרף מען נאָר וויסן די דעות אויף טשיקאַוועסט. יעקבֿ־נתן וויל זיך קיין מאָל נישט לאָזן אָפּנאַרן און ער איז נאָך קיין מאָל נישט דערגאַנגען אַ זאַך ביזן דנאָ. ער וויל קיינעם נישט טאָן קיין שלעכטס און האָט נאָך קיינעם נישט געטאָן קיין טובֿה. ער פֿאַרשטייט נישט דעם טעם פֿון טאָן אַ טובֿה, פֿון רחמנות, פֿון חסד און פֿון נאָך אַזוינע זאַכן, און פֿונדעסטוועגן רעדט ער פֿון מידות און ווייסט פֿון די ״שמונה־פּרקים״. ער האָט קיין מאָל נישט אָפּגעגעבן זיך קיין דין־וחשבון פֿון אַ זאַך און האָט שטאַרק ליב צו רעכענען וועגן יענעם. מע קען נישט זאָגן, אַז ער איז אַ בעל־רכילות, אָבער אַז ער רעדט וועגן יענעם, איז דאָס נישט לטובֿתו. צו איטלעכן מענטשן זאָגט ער ״דו״ און רעדט אַ סך מיט ייִנגלעך.
אַז סע קומט אַ פּאַקן־טרעגער, איז יעקבֿ־נתן דער ערשטער וואָס דרשנט וועגן אים און טאַפּט בײַ אים אויס אַלע ספֿרימלעך און ער האָט כּל־ימיו נישט געקויפֿט קיין ספֿר. קיין שום שיטות האָט ער נישט געהאַט און אײַנגערעדט האָט ער זיך, אַז ער האָט זיך ז ײַ ן דרך. מיט אים זיך צו שפּאַרן וועגן אַ זאַך איז געווען אוממעגלעך, און אַן עקשן איז ער נישט געווען. מאָרגן האָט ער שוין געקענט זאָגן פֿאַרקערט, אַז ס׳איז אים נאָר אַזוי אויסגעקומען. אַוודאי האָט ער געוואָלט מער פֿאַרשטיין פֿאַר אַלע מענטשן און וואָלט קיין מאָל נישט געזאָגט, אַז ס׳איז דאָ איינער, וואָס פֿאַרשטייט מער פֿאַר אים און ווייסט מער פֿאַר אים, אָבער דאָס איז נישט געווען גלאַט גאווה און נישט לשם זיך איבערצונעמען. עס איז אים געווען קלאָר, אַז אין יעדער שטאָט מוז זײַן איינער, וואָס פֿאַרשטייט מער פֿאַר אַלע און וואָס האָט אַ גרעסערן שׂכל פֿאַר אַלע, און אויב עס איז אַזוי, איז דאָס אין דער שטאָט, ווו ער וווינט, יעקבֿ־נתן, און נישט קיין אַנדערער.

מיינט איר אַז אַזאַ מענטש גלייבט אין טויט, צי ער גיט אַ טראַכט וועגן דער צײַט, וואָס מע הערט אויף צו זײַן ? אָסור ! ער קען זיך נישט אויסמאָלן זײַן שטאָט אָן זיך. און אַז סע שטאַרבט עמעצער, שטאַרבט דאָך אַן אַנדערער און נישט ער. פֿון צרות־ישׂראל רעדט ער אויך, אָבער דאָס אַרט אים ווייניקער פֿון טבֿעיות. אַז ס׳איז ייִדן שלעכט, דאָס פֿאַרשטייט איטלעכער און וועגן דעם קען שמועסן אַפֿילו אַ ייִדענע, אָבער נישט יעדערער קען שמועסן פֿון טבֿעיות, און די טבֿע אַליין איז נאָר אַ טפֿל צום שׂכל פֿון דער טבֿע. איין וואָרט האָט ער שטענדיק געהאַט אין מויל און דאָס איז געווען ״מושׂכּל ראשון״. און אַז ער האָט דאָס אַרויסגעלאָזן פֿון מויל, האָט ער גוט געוווּסט, אַז גערעכט איז ער און נישט יענער ; און וואָלט דאָס פּאַסירט, אַז ער זאָגט,

וואָס יענער זאָגט, און יענער זאָגט, וואָס ער זאָגט, וואָלט ער ווידער געווען גערעכט, וואָרעם ביי אים איז מויל באַקומט די זאַך דעם מושׂכּל און דעם עיון. פֿון עיון האָט ער שטאַרק געהאַלטן, נאָר איז ביי אים עיון נישט געווען דער טייטש זיך צו פֿאַרטיפֿן אין אַ זאַך, נאָר דאָס, וואָס סע בליצט דורך אינעם קאָפּ וועגן אַ זאַך. אים האָבן געקענט יונגע־לייט זאָגן אַ שטיקל גמרא, וואָס איז נישט געשטויגן און נישט געפֿלויגן, און באַלד האָט ער געזאָגט דעם מהרש״א דערצו. בטבֿע האָט ער תּמיד געזאָגט ליגן און בשעת־מעשׂה האָט ער געמיינט, אַז ער זאָגט דעם אמת.

אין שטאָט האָט הינטער זיין פּלייצע קיינער פֿון אים נישט געהאַלטן, און להיפּוך, אַז ער איז געווען דערביי, האָט מען פֿאַר אים געהאַט דרך־ארץ. ביי קיינעם איז ער נישט געווען באַגלייבט אויף אַ הלוואה, און פֿונדעסטוועגן, אַז ער האָט געבעטן אַ דרייערל, האָט מען אים געליִען. ס׳איז קיינער נישט געווען אין שטאָט, וואָס וואָלט נישט געוווּסט, אַז יעקבֿ־נתן האָט נישט פֿאַרדינט און פֿונדעסטוועגן איז ער נישט געווען נחשבֿ פֿאַר קיין קבצן. נאָך יעקבֿ־נתנען האָט מען נישט געבענקט, וואָרעם ער האָט דערקוטשעט מיט זיינע חקירות, און פֿונדעסטוועגן איז מען געווען פֿריילעך, אַז ער איז געקומען. ער האָט גאָר געקענט אַ מאָל אויספֿירן אַ שידוך, צי רעדן אַ שידוך, און אַז איר וואָלט אים געזאָגט אַז ער איז אַ שדכן, וואָלט ער אייך געלאַכט אין פּנים אַריין. ער האָט צוויי איידעמס און צוויי זין און אַלע מאָל האָט ער געהאַלטן אַלץ פֿון אַן אַנדערן. וואָס אים איז געווען געפֿעלן אויף אַן אמתן, איז געווען זיינס אַן אייניקל, אַ מיידל בריינע; זי האָט געלערנט חומש און דאָס איז געווען דאָס איינציקע, וואָס ער האָט געליבט.

פֿון רביים האָט ער נישט שטאַרק געהאַלטן, דאָס באַדאַרף איך אייך נישט צו זאָגן, נאָר פֿון איין רבין האָט ער יאָ געהאַלטן, וואָס ער האָט פֿאַרשטאַנען דעם שׂכל פֿון מילן און וואָס פֿלעגט ריסעווען פֿאַר זיינע חסידים דעם פּלאַן פֿון מילן. אַז ער האָט זיך דערוווּסט פֿון יענעם רבין, וואָס ער האָט געפֿונען ביי אַ ברעג פֿון ים דעם חילזון, איז ער געווען אויסער זיך און האָט דערפֿון געשמועסט אַ יאָר נאָך אַנאַנד, כאָטש ציצית זענען אים נישט געלעגן אין זינען און ער וואָלט זיך געקענט באַגיין אָן זיי, אַז ייִדן וואָלטן דאָס נישט געטראָגן.

אַז יעקבֿ־נתן האָט זיך דערוווּסט, אַז אין מחזור צו נעילה זענען דאָ לעבן אַנאַנדער פֿיר שטיקלעך, וואָס הייבן זיך אָן מיט די פֿיר ווערטער: יה הנקרא אלהים טבע, האָט ער נאָר געהאַט די התפּעלות, אַז ער ווייסט פֿון דעם און קען דאָס וועגן במאזני־ההגיון. אין האַרצן האָט אים אלהים געלאָזן קאַלט ווי די טבֿע. אַז גאָט האָט באַשאַפֿן די וועלט, קען מען פֿאַרשטיין, און אַז

אַלץ קומט פֿון דער טבֿע קען מען דאָס אויך על־פּי חקירה פֿאַרשטיין. פֿון דוד המלך מוז מען אַוודאי האַלטן, אָבער וואָס איז ער קעגן דעם רמב״ם? וואָס זנאַטשעט רש״י מיט זײַן ווײַבערשער נשמה קעגן דעם רלב״ג? און מיינט איר, ער האָט געהאַט התפּעלות כאָטש פֿאַרן רמב״ם און רלב״ג און נאָך אַזעלכע? ניין, אַז סע וואָלטן נישט געווען קיין חוקרים, וואָלט דאָך יעקבֿ־נתן נישט געהאַט זיך וועגן וואָס צו חקרנען. דער טוחן מוז האָבן ווייץ, אַ מענטש וואָס האַנדלט מיט תּבֿואה מוז האָבן קאָרן, און פֿאַר אַ ייִדן ווי יעקבֿ־נתן באַדאַרפֿן צו זײַן חוקרים. אַז עס גייט אונטער די זון און סע ווערט נאַכט, צינדט מען אָן אַ ליכט; אָבער אַז סע וואָלט נישט געווען קיין הגיון, וואָלט דאָך יעקבֿ־נתן נישט געהאַט דעם יתרון.

אַזוי איז יעקבֿ־נתן געוואָרן אַ בן־ששים און איז געוואָרן נאָך גרויער; מע הייבט שוין אָן אַרײַנצוגיין אין די שבֿעים און ער איז ווי ער איז געווען. ער זאָל דאָס געבן אַ טראַכט וועגן ערבֿ שמשי... יאָ, די זון אַליין און די לבֿנה און די שטערן זענען דאָך נאָר דאָ לשם־תּכונה.

וואָס אים האָט געפֿעלט אין גלות — און דאָס איז געווען די איינציקע זאַך, וואָס ער האָט אין דעם געזען אַ חילוק פֿון הײַנט צו אַ מאָל, ווען ייִדן האָבן נאָך געהאַט זייער לאַנד — איז געווען, וואָס מע בענטשט ראש־חודש ווי סע שטייט אין לוח, און וואָס מע מאַכט נישט מער דעם קידוש־החודש. דאָס האָט אים כּל־ימיו געאַרט, ביז ער איז געשטאָרבן און מע האָט באַגראָבן דעם טויטן מושׂכּל אויפֿן בית־עולם.

דער ליגנער

שלום־לייזער, אַ הײַסיגער ייִד פֿון דער נײַער שטאָט, די גרוילעכע באָרד איז אַ ביסל אונטערגעשוירן. טראָגן טראָגט ער אַ געפּרעסטן קאָלנער און אַ ריינעם סורדוט, די שטיבלעטן זענען אַלע טאָג געפּוצט. צו די פֿרומע געהערט ער נישט, און אַז ער וויל יענעם אײַנרעדן, אַז ער האַלט לחלוטין מיט די הײַנטיקע, ליאַפּעט ער אויף ייִדן. אָבער יום־כּיפּור צי גלאָט אַזוי אין דער פֿרי ביַים דאַווענען גיט ער אַ שטילן כליפּ. ער קומט אַפֿילו אַרויס פֿון נגידים, אַליין איז ער שוין אָבער לאַנג נישט קיין עושר. געלעבט האָט ער כּל־ימיו פֿון דער ירושה, וואָס איז אים געבליבן פֿון זײַן מאַמען. דאָס הייסט, ער האָט אַלץ אויפֿגעגעסן און האָט פֿאַרקויפֿט איין קלייט נאָך דער אַנדערער, דערנאָך דאָס זילבער און דעם ווײַבס צירונג, דערנאָך אַפֿילו דעם גוטן טכוירענעם טולופּ. און די שיינע שטוב, וואָס איז אים נאָך געבליבן מיטן מעבל, איז שוין צען מאָל פֿאַרזעצט, הכּלל, ער האָט נישט קיין אייגענע האָר אויפֿן קאָפּ. און גיט אים אַ פֿרעג, גלייבט ער נישט, אַז אַנדערע האָבן יאָ: אַלע נגידים זענען פֿאַרשולדיקט ביז איבער די אויערן, און די, וואָס האָבן נאָך נישט אַנגעזעצט, וועלן נאָך אַנזעצן. ס'איז נישטאָ קיין אמת אויף דער וועלט! יענע יאָרן איז געווען גאָר אַנדערש, געלט האָט מען געשאַרט מיט די לאָפּעטעס; און ער אַליין, אַז ער האָט אָנגעהויבן צו האַנדלען נאָך דער חתונה, האָט ער פֿאַרדינט אין איין חודש, וואָס ליבערמאַן אין קיִעוו פֿאַרדינט הײַנט אַ יאָר. אויך די פּריצים פֿון אַמאָל זענען געווען גאָר אַנדערע פּריצים און דער מיסחר איז געווען גאָר אַן אַנדער מין מיסחר. וואָס האָט אים דעמאָלט געפֿעלט? ווו האָט ער נישט אָנגעשפּאַרט? הערט אַזאַ מעשׂה: ער קומט איין מאָל צו פֿאָרן קיין קיִעוו און ווױנט אויפֿן קרעשטשאַטיק אין אַן ערשטן נומער. קלאַפּט עס אין דער טיר און ווער קומט אַרײַן? פּאָטאָצקי. פּאָטאָצקי אַליין און זאָגט אים: דיר, שלמה־לייזער, גיב איך איבער דעם גאַנצן צוקער אויף קאָמיסיע, פֿון אַלע מײַנע סאַכאַרנע זאַוואָדן. איין מאָל האָט ער מיד־ליד געכאַפּט למ"ד אַלפֿים קערבלעך פּראָוויזיע. ער פֿלעגט אַזוי פֿיל פֿאַרדינען, אַז ס'איז אים נמאס געוואָרן

רעכענענדיק... און געפֿירט האָט ער די גרעסטע מיסחרים אָן אַ שרײַב־פּענדל און אַלץ אויפֿן קאָפּ. שוין צוריק מיט דרײַסיק יאָר האָט ער גערעדט פּויליש און אַלע פּריצים האָבן זיך געחידושט. און ווי איז ער געגאַנגען אָנגעטאָן! קאָרט אויף אַ סורדוט פֿון פֿופֿצן רובל אַן אַרשין, — יאָ, פֿופֿצן רובל, ווי איר זעט אים לעבן. און זײַן ווײַב האָט געטראָגן אַ זײַדן קלייד פֿון דעם אייגענעם זײַדנס, וואָס אַפֿרתיס און בראָדסקיס טעכטער האָבן געטראָגן. איר ווייסט נישט, וואָס ער האָט געקאָנט. אַז סע האָט זיך אים פֿאַרגלוסט אַ פּאָר קאַשטאַנעס, האָט ער פֿאַר זיי באַצאָלט פֿאַר איטלעכן צוועלף הונדערט רובל. וואָס האָט בײַ אים געזנאַטשעט אַ טויזנטער? ווער האָט דאָס געהערט, ווי הײַנט, אַז אַכציק קאַרבאָנצעס זאָלן אויסמאַכן אַ גרויסן פֿאַרדינסט, צי גאָר אַ פֿינף־און־צוואַנציקער! דעמאָלט האָט ער טאָקע געקאָנט נעמען אַ גאַנצן פֿופֿציקער און פֿאַררייכערן דערמיט אַ ציגאַר. און טרעפֿט, וואָס ער האָט אַ מאָל געגעבן פֿאַר אַ בוטעלקע אונגאַרישן ווײַן אויף אַרבע־כּוסות, — דרײַסיק קערבלעך, ווי איר זעט אים לעבן.

שלום־לייזער האָט אויך נישט פֿײַנט געהאַט אַ ביסל משקה, אַ מאָל — אַז ער האָט געקאָנט — גוטע, און הײַנט אַפֿילו שלעכטע... און אַז קיינער האָט נישט געזען, האָט ער זיך אַרײַנגעכאַפּט אין אַ קעלער און האָט געטרונקען פֿון פֿינף און צוואַנציק גדולים אַ פֿלאַש. און וואָס ס'איז מיט אים געגאַנגען אַרונטער, האָט ער אַלץ געזאָגט גרעסערע ליגנס. ווער פֿאַרשטייט ווי ער אין זאַכן פֿון צירונג, פֿון בריליאַנטן און פּערל: האָט דאָך זײַן ווײַב געטראָגן פּערל, וואָס זענען געווען אַזוי גרויס ווי קליינע האָזערנע ניס. פֿאַר אַ פּאָר אוירינגלעך האָט ער באַצאָלט מזומנע פֿינף טויזנט קאַרבן, און אַ סך מבֿינים האָבן געזאָגט, אַז דאָס איז נאָך אַ מציאה. הײַנט פּוצן זיך אַלע מיט וואַרשעווער זילבער, מיט אָפּגעגילטע קייטן, ס'איז דער עולם־השקר אין אַלעמען, ווו איר קוקט אַרײַן.

דעמאָלט, אַז סע האָט בײַ אים געקנאַקט, און זײַן נאָמען איז געגאַנגען ווײַט איבער פּרײַסן, האָט ער אַ מאָל אַ פּאָר געטאָן קיין אונגאַרן. וואָס מיינט איר, וואָס פֿאַראַ שטעט מע זעט דאָרט! ווי די מענטשן גייען אַרום מיט רויטע באַקן און מיט גראָבע טײַסטערס. און גיין גייט מען אויף גאָלע ווײַסע שטיינער. וואָס איז אַפֿילו קיִעוו קעגן טשערנאָוויץ! האָט איר אַ השגה, וואָס ער האָט דאָרטן געזען און וואָס ער האָט פֿון דאָרטן מיטגעבראַכט: אַ זייגער, וואָס אַז ער פֿלעגט שלאָגן, האָט ער אָנגעהויבן אַליין צו שפּילן, און אַז סע זענען אַרויסגעפֿלויגן צוויי פֿויגלען, וואָס האָבן געפּיפּסעט, ווי לעבע־דיקע...

און מיינט איר, נאָר גוטס, גאָלע גוטס האָט ער געזען אין לעבן? שלעכטס

איז אים אויך אַ מאָל געגאַנגען; סע האָט געהאַלטן אַזוי, ער זאָל פֿאַרלירן אַלץ, וואָס ער האָט געהאַט. ווארעם ער איז דאָס מאָל געווען שטאַרק פֿאַרקראַכן אין צוקער, און צוקער איז דעמאָלט געפֿאַלן מוראדיק... אַז ער וואָלט נישט געווען ער, שלום-לייזער, און סע וואָלט געווען אַן אַנדערער אויף זײַן אָרט, וואָלט ער צען מאָל געבראָכן דעם קאָפּ. וואָס-זשע טוט ער? ער גייט אַריבער צו הענעכן, און זאָגט אים: הענעך, באָרגט מיר פֿופֿציק טויזנט קערבלעך אויף דרײַ חדשים, כּדי איך זאָל קאָנען אַלץ דעקן, און גלייבט מיר, סע זאָל נישט זײַן אײַער שאָדן, און הענעך נעמט און גיט אים די פֿופֿציק טויזנט רובל אָן אַ שום חתימהלע, נאָר אויפֿן וואָרט. ער האָט אַלעמען געצאָלט, און דערנאָך, אַז ער האָט געהאַט כּוח איבערצוּוואַרטן, איז דער צוקער ווידער געשטיגן, און שלום-לייזער איז ווידער פֿון אויבן.

וואָס אים האָט אין לעבן געטראָפֿן! אַ מאָל, אַז ער איז געפֿאָרן אויף אַ שליטן אין וואַלד, האָט ער באַגעגנט צוויי וועלף. דער גוי, וואָס איז מיט אים געפֿאָרן, האָט זיך דערשראָקן און האָט נישט געקאָנט זיך רירן פֿון אָרט; ער אָבער האָט אַרויסגענומען דאָס פּעקל שוועבעלעך און האָט אָנגעצונדן אַ סירניקל, זענען זיי אַנטלאָפֿן!

וויפֿל מאָל איז ער שוין געווען טויט-קראַנק, אַז די דאָקטוירים האָבן זיך פֿון אים מייאש געווען: דרײַ טעג איז ער געלעגן אָן לשון, און מ'האָט שוין אָנגעהויבן אים צו באַווייַנען, און אויפֿן פֿערטן טאָג איז ער אויפֿגעשטאַנען פֿריש און געזונט און אַלע האָבן זיך געחידושט, אַז ער האָט אַ גוף ווי פֿון אײַזן. פּרוּווט אים לייגן אַ גליִענדע קויל אין האַנט, צי ער וועט אײַך געבן אַ פּיפּס צי אַ מאַך מיטן אויג. אַ רופֿא האָט אים אַ מאָל געצויגן דרײַצן פּעניאַקעס אויף איין מאָל, און ער זאָל זיך געבן גאָר אַ קרים. אַז ס'האָט געברענט אין הײַסין די גרויסע שול, איז ער אַרײַנגעשפּרונגען אין פֿײַער אַרײַן און האָט אַרויסגעטראָגן דעם גאַנצן אָרון-קודש מיט אַלע ספֿרי-תּורות. מיט יוחנן עטינגער האָט ער אַ מאָל זיך געוועט, ער וועט נעמען אַ מילשטיין און זיך דרײַ מאָל מיט אים איבערדרייען, און ווער האָט געוווּנען? ער.

אַזוי האָט ער זיך אײַנגערעדט אין אַלעמען, וואָס ער האָט גערעדט, און האָט תּמיד געגלייבט, אַז ער זאָגט דעם אמתן אמת. ס'איז בײַ אים געווען אַ תּענוג אַזוי פֿון זיך צו רעדן, און אין האַרצן האָט ער געפֿילט, אַז מע מוז דאָך די הײַנטיקע דורות ווײַזן, ווי אַזוי מ'האָט אַ מאָל געלעבט און וואָס דער מענטש האָט אַלץ געקאָנט...

קיינעם האָט ער נישט ליב געהאַט, אַפֿילו נישט זײַן אייגענע ווײַב און קינדער! און פֿונדעסטוועגן האָט ער געוואָלט, אַז סע זאָל אין אַלעמען אַרײַן אַן אַנדער השׂגה; דער עיקר איז, אַז מע דאַרף נישט אַרומגיין צונויפֿגעשנירט,

און זײַן אין אַלעמען אָפּגעמאָסטן און מורא האָבן און פֿלאַטערן. כראַבראַסט!
דאָס איז געווען זײַן זאַך. הייסט אים אַריבערשווימען דעם גרעסטן טײַך, צי
נאַכיאָגן גנבֿים, אַז זיי האָבן בײַ נאַכט איינעם באַגנבֿעט. אַפֿילו פֿאַר פּאָניען
אַליין האָט ער אויך נישט מורא געהאַט. האָט ער נישט אַ מאָל דערלאַנגט אַ
פּאָמאָטשניק־פּריסטאַוו אַ מזומנעם פּאַטש? און אַחוץ דעם, וואָס מע האָט
אים גאָרנישט געטאָן, איז נאָך יענער אַראָפּ פֿון בענקל...

און ווי ער האָט אַזוי גערעדט און זיך גערימט אין טאָג אַרײַן, איז אים
געגאַנגען אַלץ ערגער און ערגער. די שטוב האָט מען בײַ אים שוין צוגענומען
און געווינט האָט ער אין שכנות. זײַן בורנוס איז געווען אַזוי אָפּגעטראָגן,
אַז סע האָבן זיך פֿון אים געצויגן די פֿעדעם. אַ געפֿאַלענער און דער אמתער
יורד... און אַצינד, ערשט אַצינד פֿילט ער זיך אַרײַנגעזעצט גאָר אין אַן
אַנדער מין וועלט. האָט ער דאָך אַ מאָל געווינט זומער אויף אַ דאַטשע,
אין יענע יאָרן וואָס אַפֿילו יחידי־סגולה האָבן דאָס נאָך נישט געטאָן. עפּעס
לעבן אַזוי אין אַ דאָרף און האָבן פֿאַר זיך אַן אַגאָראָד, און דאָ זיצט מען
דאַכט זיך שטיל און אין דער היים דרייען זיך מיסחרים און סע לויפֿן אָן די
קוויטעס אויף די טויזנטער...

וואָס איז בײַ אים געווען פֿאַרדינען? וואָס האָט בײַ אים געזנאַטשעט אַ
מיסחרל? מענטשן האָבן פֿון אים געלעבט און נישט ער פֿון אַנדערע. גיט אַ
פֿרעג, אויב עמעצער האָט אויף אים זיך באַקלאָגט, אויב ער האָט זײַנס נישט
אַריבערגעלאָזן. אַ כּלל האָט ער בײַ זיך געהאַט — זיך נישט צו סודיען,
וואָרעם ער האַלט נישט פֿון אַזוינע זאַכן. פֿונדעסטוועגן, אַז ס'איז אים אַ
מאָל דערגאַנגען ביז אין דער לעבער, האָט ער געפֿירט אַ דיעלע ביז קיין
פּעטערבורג און ביז צום סענאַט און האָט געוווּנען, כאָטש די גרעסטע
אַדוואָקאַטן האָבן געזאָגט, אַז ער וועט פֿאַרלירן. דערפֿאַר האָט ער דאָך זײַן
קאָפּ און הייסט שלום־לייזער.

און שלום־לייזער איז נאָך מער געפֿאַלן. פֿיל מאָל האָט מען אים אַרויס־
געוואָרפֿן פֿון דער דירה, וואָרעם ער האָט נישט געהאַט צו צאָלן דירה־
געלט. די בנים זײַנע זענען געוואָרן שאַרלאַטאַנעס, און האָט ער זיי געפּרוווט
זאָגן אַ וואָרט, האָבן זיי דעם אייגענעם טאַטן געקאָנט מבֿוזה־ומבֿזה זײַן.
אויסגעזעצן האָט ער אויסגעדייוועט. און האָט ער אַ מאָל דערטאַפּט אַ
באַקאַנטן און געקראָגן פֿון אים אַ האַלב קערבל, האָט ער דרײַסיק קאָפּיקעס
געבראַכט אַהיים און צוואַנציק האָט ער אַוועקגעגעבן אין אַ שענק און זיך
אָפּגעווישט דאָס מויל. דער צער זײַנער און דער כּעס אויף דער וועלט,
וואָס באַשטייט פֿון לויטער לײדיק־גייערס און קיינער פֿאַרשטייט נישט צו
גיין אינעם רעכטן וועג, אַזוי ווי ער האָט פֿאַרשטאַנען, איז געווען גרויס.

פֿריִער, אַז ער איז נאָך געגאַנגען אַנגעטאָן מעשׂה־מענטש, האָט ער כאַטש געפֿונען פֿאַר ווען זיך אויסצורעדן. אַצינד שעמט מען זיך מיט אים אָפּצושטעלן אויף דער גאַס. ס׳איז נישטאָ קיין אמת אויף דער וועלט!

דרײַ חדשים אָדער דער עגמת־נפֿש פֿון אַ ייִדן

גאָט, וואָס זענען דאָס פֿאַר אַ מענטשן, וואָס איז דאָס פֿאַר אַ דור! נעמען אַ מענטשן און אים מוטשען. פֿאַר וואָס, איך פֿרעג אײַך? שטעלט אײַך פֿאָר, איך זיץ שוין דאָ דרײַ חדשים און טענה אַלץ מיט זיי: גיט מיר אַרויס די ירושה! לאַכן זיי מיר אין פּנים אַרײַן און זאָגן: ווער ס׳גיט, איז אַ נאַר. זאָג איך צו זיי מיט גוטן: איר זענט דאָך מײַנע ברידער און איר מוזט דאָך אַרײַנגיין אין מײַן לאַגע, אַז איך קען נישט לאָזן איבערגיין מײַנס. זאָגן זיי: מיר ווילן דען בײַ דיר עפּעס נעמען? פֿאַר אַהיים געזונטערהייט און דו וועסט זען, צי מיר וועלן קומען צו דיר. הייב איך אָן אויף טערקיש: סטײַטש, ממזרים, פֿאַר וואָס קומט אײַך די גאַנצע ירושה? איר זאָגט: דער טאַטע האָט בײַם לעבן מיר געגעבן; אײַך האָט ער דען ווייניק געגעבן? פֿאַרקערט, גייען מיר צו מענטשן, צום רבֿ, צו וועמען איר ווילט אַליין. אַז רעדט צו דער וואַנט. וואָס טויג אונדז דאָס גאַנצע לאַדעכץ, אַז מיר זענען דיר נישט שולדיק קיין קאָפּיקע. הייב איך אָן פּשוט צו שרײַען געוואַלד: איך וועל אײַך נישט שענקען, אַהער מיט דער ירושה. זיי: שאַ, נאַר אָן וועל גיין אין קלויז און וועל מאַכן אַ רעש. איך וועל נישט לאָזן לייענען. זיי זיצן זיך רויִק און זאָגן: כאַצקל, ווילסט אַ גלעזל טיי? קלעמט דיר נישט דאָס האַרץ? איך קלאַפּ אין טיש: הינט, איר ווילט מיר געבן שוחד? איך וועל אײַך נישט שענקען, אַהער מיט דער ירושה. זיי: שאַ, נאַר אָן געפּילדער און אָן רעש. וויפֿל האָבן דיר געקאָסט די הוצאות אַהער? זיבן קערבלעך. מיר קערן דיר אום די הוצאות אַהער און צוריק און אַחוץ דעם גיבן מיר דיר נאָך צוויי קערבלעך, דעם ווײַב אויף אַ זײַדן טיכל אַ מתּנה. פֿונעם טאַטן וועלן מיר דיר געבן די זוהרס און די משניותן און פֿאָר אַהיים. דאַכט זיך יוצא? איר הערט ווערטער? דרײַ הונדערט קאַרבן איז געבליבן במזומן און אַ האַלבע שטוב, אַחוץ ספֿרים און מעש. איר ווייסט נישט אַלץ, וואָס מײַן טאַטע האָט געהאַט. די קו האָבן זיי אים אַוועקגענומען נאָך בײַם לעבן. זיי זענען געזעסן דאָ און האָבן אים געציקעט און איך נאַר מוז ווינען אין סוויטיאַץ און בין געבליבן בײַם שרײַען. אַ טענה האָבן זיי, אַז

איך האָב חתונה געמאַכט אַ קינד, האָט דער טאַטע, עליו־השלום, געגעבן דעם נדן און האָט מיט דעם מיר אויסגעצאָלט דעם חלק ירושה. פֿרעג איך אײַך, ווער ירשנט דאָס אַ פֿאָטער בײַם לעבן? איך זאָג צו זיי: — לאָמיר נאָר זען די צוואה. זאָגן זיי: — נישטאָ קיין צוואה. זאָג איך: — סע מוז זײַן אַ צוואה. — אַדרבה, גיי און ווײַז זי. — חכמים, איר זענט געווען בײַ דער לוויה און האָט די צוואה צוגענומען. — האָסטו עדות? — קיין עדות האָב איך נישט, אָבער ברענגט איר עדות, אַז ס'איז נישט געבליבן קיין צוואה. אַזוי טענהן מיר אַלץ און סע קומט נישט צו קיין עק. אין קלויז זאָגט מען מיר: דערלאַנג! דערווײַל זיץ איך בײַ זיי און עס בײַ זיי און שלאָף בײַ זיי. איך פּרוּוו איין מאָל צו זאָגן: ווייסט איר וואָס? דאָס געלט האָט איר צוגענומען, גיט מיר אַוועק די שטוב. זאָגט די שוועסטער מײַנע: די שטוב האָט דער טאַטע שוין בײַם לעבן פֿאַרשריבן אויף מײַן נאָמען. איך ווייס, אַז דאָס איז אַ ליגן. די חתימה איז נישט די חתימה פֿונעם טאַטן. מײַן שוואָגער איז זיך מישבֿ און וויל מיר געבן צוואַנציק קערבלעך יוצא־געלט. איר פֿאַרשטייט אַן ענין? דאָ עס איך מיר אויס די גאַל מיט זיי און מײַן שווין, אַז איך בין שוין אויף אַ שטיקל לאַד, און דאָ לאָזט זיך אויס: צוואַנציק קערבלעך! דאָרט אין סוויטיאָץ מיינען זיי, איך ברענג די אַפּותיקא און שאַרפֿן זיך שוין די ציין, און איך קום אָן מיט מײַנע צוויי צענערלעך. און הײַנט בין איך דאָך גערעכט. ווער האָט דאָס געהערט, מע זאָל נעמען אַ ברודער, דערפֿאַר וואָס ער האָט נישט געוווסט און איז נישט געווען אַקוראַט צו דער לוויה, און מע זאָל פֿון אים אַוועקנעמען זײַנס? איז שוין גאָר קיין יושר נישטאָ אויף דער וועלט? איך פֿרעג אײַך, וואָס זאָגט איר דערצו? מאָלט אײַך אויס, איר זענט איך און אײַך וויל מען אַוועקנעמען די ירושה. וועט איר פֿאַרבײַסן מיט די ליפּן און מאַכן אַ שווײַג? עפּעס האָט דאָך דער מענטש אַ גאַל און סע גריזשעט אים ביז אין ביין אַרײַן. ס'איז נישט דאָס געלט אַליין, נאָר די עוולה. אַז איך זאָג מיר אַפֿילו טויזנט מאָל: זיי זענען גנבֿים און רוצחים, פֿאַר אַהיים און זײַ אַלץ מפֿקיר, לאָזט מיך עפּעס דאָס האַרץ נישט. עפּעס איז אין האַרצן דאָ אַ דעה, אַן עקשן, וואָס זאָגט: ניין, דו טאָרסט נישט צולאָזן איבערגיין דײַנס. איר פֿאַרשטייט? אין מוח זענען דאָ נאָך דעות און נאָך מחשבֿות און איטלעכע האָט זיך איר ראיה; איין דעה זאָגט: זיץ. און די אַנדערע זאָגט: גיב אַ שפּײַ, כאַצקל, דײַן זיצן דאָ וועט דיר נישט העלפֿן. אָבער אַן אַנדער דעה, דער עקשן, איז גובֿר און האַלט מיך און לאָזט מיך נישט אַוועקפֿאָרן. דאָס לאָזט מיך נישט שלאָפֿן און עסן און פּיקט מיר אַלץ אין האַרצן: רײַס זיי אויס די אויגן, לאָז זיי נישט רוען, צי זיי אַזוי לאַנג בײַ די קישקעס, ביז זיי וועלן נאָכגעבן. און ווי איך הער דאָס, גיב איך אַ

טראַכט: אפֿשר טאַקע יאָ? האָסט אַזוי פֿיל געוואַרט, וואַרט נאָך. עפּעס וועלן זיי דאָך נישט וועלן, דו זאָלסט בײַ זיי אָפּזיצן ימים־ושנים. און אין פֿלוג, לייג איך נישט צו מיט מײַן זיצן? און ווער איך נישט קאַרג אָן, וואָס איז פֿינף מאָל מער ווערט ווי די גאַנצע ירושה? איר ווייסט, אַ קלייט לאָזן אויף אַ ייִדענע אַליין. איך, אַז איך בין דערבײַ, מאַך איך חילופֿים. מע האַנדלט און מע זעט דעם לעבעדיקן זעקסער. וואָס טו איך דאָ? וואָס מאַך איך דאָ? אַזוי טענה איך מיט מיר אַליין, אָבער סע העלפֿט נישט. איך קען נישט אויפֿהייבן די פֿיס און אַוועקפֿאָרן און זיי לאָזן דעם חלק ירושה. איך שווער אײַך, איך קען נישט. און אַז איך וועל שוין אַוועקפֿאָרן, וועל איך נישט האָבן קיין רו אין דער היים. מײַנע וועט מיך גריזשען און עסן. אין בית־מדרש וועט מען מיר אָפּעסן די גאַל: סטײַטש, ווי נעמט אַ ייִד און לאָזט אַ ירושה? וויפֿל מאָל ירושות האָט מען אין לעבן? פֿאַר צוריק קיין אַכרימאָווע און גיב אָן אין סוד. מיר וואָלטן מיט זיי בלק געלערנט. גיב אַ טראַכט: דאָ שטייסטו און האָרעוועסט אויף אַ פּיאַטאַק און דאָרט לאָזסטו ליגן אַ הונדערטער. ווי איר זעט מיך לעבן, אַ גאַנצער הונדערטער קומט מיר אַרויס. איר ווייסט, וואָס דאָס הייסט? איר ווייסט, וואָס איז דער טײַטש פֿון אַ הונדערטער, אַ געלער הונדערטער מיט דער קרוין, און דאָס קנייטש איך צונויף און האַלט דאָס אין האַנט און דאָס איז מײַנס? איך זעץ מיך אַנידער עסן און איך האָב דעם הונדערטער; מע לייגט זיך שלאָפֿן און אונטערן קישן ליגט דער הונדערטער; מע גייט דאַווענען מיטן טלית־ותפֿילין און אין קעשענע ליגט דער הונדערטער. איר פֿאַרשטייט דעם טעם? און דאָס האָב איך געירשנט, נישט צונויפֿגעלייגט אַ רובל צו אַ רובל און צו איטלעכן צוגעגעבן אַ שטיק געזונט, נאָר אַלץ געירשנט אין איין מאָל, דאָס איז עפּעס ווערט, דאָס פֿאַרגין איך מיר און פֿאַרגין דאָס אײַך און אַלע גוטע פֿרײַנד. קומען זיי, די ימח־שמוניקעס, און נעמען מיר אַוועק מײַן פֿרייד. פֿאַר וואָס? פֿאַר ווען? בין איך ווייניקער אַ זון ווי זיי? וואָס האָב איך מיר שוין נישט אויסגעמאָלט פֿאַר דעם הונדערטער: איבערבויען מײַן שטוב, אַוועקלייגן אויף פּראָצענט. און דאָ לאָזט זיך פֿון אַלעמען אויס אַ בוידעם. וואָלטן זיי מיר כאָטש געגעבן אַ פֿופֿציקער, זאָגן מיר, די העלפֿט. איר קענט דאָך די פּשרה פֿון אַ גזלן: חצי שלי וחצי שלך, זאָלן זיי זיך דערוואַרגן מיט דעם אָפּגעריסענעם פֿופֿציקער. אַ פֿופֿציקער גייט אויך נישט צו פֿוס, דאָס איז שוין אַ מטבע; אָבער צוואַנציק קערבלעך, וואָס הייב איך אָן מיט צוואַנציק קערבלעך? איך זאָג אײַך, איך גיי שיִער אַראָפּ פֿון זינען פֿון עגמת־נפֿש און דאָ זיץ איך בײַ זיי און מוז עסן בײַ זיי און שלאָפֿן בײַ זיי, ווי איך האָב אײַך געזאָגט. ס׳פּאַסט דאָך נישט, אַ ברודער און אַ שוואָגער זאָל נעכטיקן בײַ אַ פֿרעמדן. יאָ, איר

וויסט נישט, וואָס אַ מענטש קען ליידן. מע איז, דוכט זיך, צו גאַסט, אַ שיינער גאַסט. נישט איין מאָל האָבן זיי מיר געוווּנטשן מײַן קלימעקל ווײַט פֿון דאַנען. אַז איך עס, בלײַבט מיר דער ביסן שטעקן אין מויל. אָבער איך פֿאָר נישט אַוועק, ביז איך וועל נישט באַקומען מײַנס. איך זאָל אַפֿילו שטאַרבן, וועל איך זיך נישט רירן פֿון אָרט. דערפֿאַר הייס איך כאַצקל.

אויף אַ רגע קומט מיר אַפֿילו דער געדאַנק: פֿאָר אַהיים און זאָג: אַ שיינע ריינע כּפּרה, די ירושה וועט זיי נישט ווייל באַקומען. דאָס געלט וועלן זיי אויסקרענקען, די שטוב וועט אָפּגעברענט ווערן, ס'איז דאָך דאָ אויף דער וועלט שׂכר־ועונש. קומט אָבער די אַנדערע דעה, די עקשנטע, און זאָגט: פֿאָר נישט, האַלט אויס, ביז דו וועסט אויספֿירן. פּרוּוו איך צו זאָגן: ס'איז מיר שוין נמאס געוואָרן, איך פֿאָר אַהיים, איך בענק נאָך מײַן ווײַב און קינדער. גיט זי — די עקשנטע — אַ געשריי: פֿאַרקערט, דו מוזסט האָבן אין זינען ווײַב און קינדער און באַשטיין אויף דײַנס. אַט אַזוי זיץ איך דאָ אָפּ שוין דרײַ חדשים...

די קליינע השגה

טויזנט יאָר זאָלט איר לעבן, גאָט זאָל אײַך העלפֿן, וווהין איר וועט אײַך קערן און ווענדן, איר זאָלט האָבן נחת פֿון אַלע אײַערע קינדער און קינדס־קינדער, און איר זאָלט אײַך עלטערן אין עושר און אין כּבֿוד און זאָלט האָבן גרויס הצלחה! איך ווייס גאָרנישט, מיט וואָס איך זאָל אײַך באַדאַנקען פֿאַר דעם, וואָס איר האָט מיך דערהאַלטן מיט ווײַב און קינדער, גאָט האָט אײַך צוגעשיקט צו דער צײַט, און אַז ער וויל, געפֿינט ער שוין זײַן שליח. איך האָב געמיינט, די וועלט איז אויף מיר געפֿאַלן. האָט איר דען אַ השׂגה, ווי אַזוי איך האָב געבידעוועט? עפּעס אַ קלייניקייט, צוויי יאָר זיצן מיט פֿיר קינדער אָן פּרנסה? אויפֿגעגעסן האָבן מיר זיך, איך און מײַן ווײַב! אַז מע וויל, בין איך געווען געגרעכט: מע קאָן דאָך נישט נעמען און זיך צעשנײַדן אויף שטיקער, אַז ס'איז נישטאָ פֿון וואַנען. און אַז מע וויל, איז זי געווען גערעכט: מילא, איך בין אַ מאַנצביל און גיי אַרום אין גאַס און פֿאַרגעס זיך; זי זיצט שטענדיק אין שטוב און זעט רק דעם דלות. און שׂכר־לימוד צאָלן, ווי האָב איך דאָס געקאָנט? מע זאָל נישט זינדיקן מיט די רייד, קיין גאַנץ העמד אויפֿן לײַב. אַז איר וואָלט מיר דעמאָלט נישט געגעבן די שטעל פֿאַר צען גילדן די וואָך בײַ אײַך אין דער טאַקסע, ווייס איך אַליין נישט, ווו איך וואָלט אַצינד אָנגעשפּאַרט, ס'איז מיר אויסגעקומען צו נעמען די טאָרבע און גיין איבער די הײַזער, איך און מײַן ווײַב. צי וויל איך געבן אײַך אַ חניפֿה? אָבער איר האָט מיך אויפֿגעהויבן פֿון דער ערד ביז אין הימל אַרײַן, אַז איר האָט מיך געשיקט רופֿן און האָט צו מיר געזאָגט: בערל, אַז דו ווילסט, ווער אַ נאמן בײַ מיר אין דער טאַקסע. אַז איך וויל! דערקוויקט האָט איר מיך און בשעת־מעשׂה אַרײַנגעטאָן אין מיר אַ נײַע נשמה.

אַוודאי, עס איך מיר אָפּ דאָס האַרץ מיט אונדזערע קצבֿים און איך האָב פֿון זיי גענוג אויסצושטיין די וואָך. אַ חבֿרה גנבֿים, וואָס קאָנען אומברענגען אַ מענטשן! דערפֿאַר אָבער, אַז סע קומט פֿרײַטיק, ווייס איך, אַז איך האָב מיר מײַנס און מאַך מיר שבת במנוחה, און אויך אַ שטיקל פֿיש און ווײַן צו קידוש. און וועמען האָב איך עס צו פֿאַרדאַנקען? אײַך, ר' שלמה, יאָ!

פֿריִער גאָט און נאָך דעם איר האָט מיך אויפֿגעריכט. איך ווייס עס און פֿיל עס, וואָס איר האָט מיט מיר געטאָן. קיין מאָל וועל איך דאָס נישט פֿאַרגעסן, און אַז איך וועל אַפֿילו ליגן שוין אויף דער ערד, און מע וועט מיך באַוויינען, וועל איך אַלץ טראַכטן, וואָס איר, ר' שלמה, זענט מיר געווען.

איר ווייסט, איך שאָנעווע נישט דאָס געזונט. שוין אַז סע הייבט אָן צו טאָגן, לויף איך איבער די יאַטקעס און הייב אָן צו וועגן דאָס פֿלייש און לאָז מיך מבֿוזה און מבֿזה זײַן, איידער סע זאָל איבערגיין אײַערס. די פֿינגער וואָלט איך מיר געקאָנט אָפּהאַקן פֿאַר אײַערן אַ גראָשן. בײַ נאַכט אַז איך ליג שוין אויסגעטאָן, טראַכט איך אַלץ, ווי היט מען אָפּ אײַערס; די שוחטים זענען אײַך כּלומרשט גוטע פֿרײַנד, אָבער וואָס זיי ווינטשן אײַך הינטער אײַער פּלייצע, מעג זיי געשען. דער רבֿ האַלט אויך נישט מיט אײַך, ווי ס'באַדאַרף צו זײַן, און אין שטאָט זענען זיי אײַך אַלע דם־שונאים, פֿאַר וואָס איר האָט מוסיף געווען אַ גראָשן אויף אַ הון און אַ קאָפּיקע אויף אַ גאַנדז, צי אויף דעם פֿונט פֿלייש, און די אָרעמעלײַט — זאָגן זיי — קאָנען שוין גאָרנישט עסן קיין פֿלייש: ס'איז גאָרנישט צוצוקומען דערצו. גיי זײַ יוצא פֿאַר אונדזערע אַכרימאַוווער, אַז זיי קאָנען גאָר האָבן טענות, פֿאַר וואָס איר גיט זיי נישט אַרויס דאָס געלט פֿון דער סמעטע אויף דער באָד צי אויפֿן בית־המדרש; צו נעמען זענען זיי בעלנים, און אַז סע קומט צו געבן, טראַכטן זיי אויף אײַך אויס כּל עוונות ופשעים שבעולם. איך שווער אײַך, איך האָב אַליין געהערט, אַז איינער האָט געזאָגט — פֿרעגט מיך נישט ווער — אַז איר האָט ליב אײַער שנור, אַזאַ משוגעת!

זאָל איך מיך גיין קריגן מיט איטלעכן באַזונדער און יענעם פֿאַרשטאָפּן דאָס מויל? מילא, אַז דו רעדסט, רעד און ווער דערוואָרגן, אָבער אָרן אָרט מיך פֿאַרט; און אַז איך הער, אַז מע רעדט אויף אײַך, גיט דאָס מיר אַ שטאָך אין האַרצן. און טראַכטן טראַכט איך מיר: איטלעכער מענטש, וואָס גאָט האָט אים געהאָלפֿן, האָט שונאים, און סע מוז אַזוי טאַקע אַ פּנים זײַן. אַפֿילו איך בין דאָך אַוודאי נישט קיין עושר; אָבער זינט דעם, וואָס איך בין דורך אײַך געקומען צו אַ שטיקל מעמד, האָב איך שונאים, וואָס גינען מיר נישט דעם ביסן ברויט אין מויל, און אַז זיי וועלן מיט אײַך רעדן, ווער ווייסט, וואָס זיי קאָנען אויף מיר אויסטראַכטן. אַ קשיא אויף בייזע צונגען? איך זאָג אײַך, ר' שלמה, איידער זיך אַלץ נעמען צום האַרצן, צי גאָר ווערן אין כּעס און זיך אויסעסן די לונג אויף איטלעכן, צי גאָר גיין אַרײַנלאָזן זיך מיט יעדן, איז שוין בעסער, מע לייגט אַרײַן די האַנט אין בוזעם און מע שטעלט דאָרט זיי אַלעמען אויס אַ פֿײַג... האָב זיי אַ שוואַרץ יאָר מיט זייערע מײַלער, און וואָס זיי טשעפּען זיך אָן צו איינעם און הערן גאָרנישט אויף. און אַז איך

װײל, הער איך אָט די אַלע רייד, װי דעם פֿאַראַיאָריקן שניי. דער עיקר איז, אַז דער מענטש טוט זיך זײַנס, און האָט זיך זײַנס. איך ש אַ ץ זיך גליקלעך און װײס נישט, מיט װאָס צו ל ו י ב ן דעם רבונו־של־עולם, אַז איך בין געװאָרן אײַערער אַ מענטש און קאָן אײַך פֿאַר אַ בעל־הבית, און איך האָב מיר אַרום אײַך מײַן חיונה. סע פֿאַלט אויף מיר אַ פּחד, װען איך הער, אַז אליקום געצלס װיל אײַך אויסדינגען די טאַקסע; בעסער זאָל ער צעברעכן הענט און פֿיס, דער הונט! עפּעס נעמט ער זיך אָן דער שטאָטס קריװודע. נעכטן װי איך זיץ מיר אין קלויז, הער איך װי אײנער זאָגט צום צװײטן — לשון־הרע װיל איך אַפֿילו נישט רעדן — אַז איר האָט אַװעקגענומען בײַ אײַער ייִנגערן ברודער די ירושה און האָט זיך נישט געװאָלט סטאַרען, אַז ער זאָל נישט גײן דינען. װײס איך, אַ נעכטיקער טאָג! װי איר זעט אויס אין מ ײַ נ ע אויגן, זאָל איך האָבן אַזאַ יאָר.

מײנט איר, אַז איך האָב חס־ושלום עפּעס קעגן דעם, פֿאַר װאָס איר האָט מיר נישט געװאָלט מוסיף זײַן אַ האַלבן גילדן די װאָך, אַז ס׳איז שוין געװען אַריבער דאָס ערשטע יאָר, אַז איך בין בײַ אײַך? אַװדאי װאָלט מיר דער האַלבער גילדן גוט צו ניץ געקומען, עס װערט אַלע מאָל אַלץ טײַערער און טײַערער, אָבער איך זאָג מיר, אַז װען נישט איר, װאָלט איך דאָך גאָרנישט געהאַט. און שטילערהײט זאָג איך מיר: נישקשה, ר׳ שלמה האָט אַ גוט האַרץ, און אַז ער װיל, איז בײַ אים אַ האַלבער גילדן אַ שפּײַ, און װאָס איך האָב נאָך פֿאַרט נישט די הוספֿה, איז אַװדאי נאָך נישט געקומען די צײַט דערצו. איך פֿרעג אײַך, װאָס בין איך און װער בין איך, איך זאָל חס־ושלום זײַן אַ מהרהר אחרי מידתכם? קאָנט איר מיך תּמיד האָבן אין זינען בײַ אײַערע עסקים, קײן עין־הרע? און אין פֿלוג װיל איך גאָרנישט פֿון אײַך, איך װיל נאָר, אַז איר זאָלט לאַנג לעבן און איך זאָל זײַן בײַ אײַך און אײַך זײַן געטרײַ. צו װאָס דען בין איך דאָ? און צו װאָס דען האָט גאָט מיך באַשאַפֿן? דער תּענוג, צו זיצן בײַ אײַך שבת־צו־נאַכט און צו טרינקען אײַערס אַ גלאָז טײ פֿון סאַמאָװאַר! ר׳ שלמה, שיקט מיך אין פֿײַער אַרײַן, שיקט מיך װוּהין איר װילט, איך בין גרײט צו אַלעמען, אַבי צו טאָן אײַער רצון.

דער חלום

פֿרײַטיק־צו־נאַכטס איז דאָס געווען, מײַנע זיצט מרה־שחורהדיק ווי תּמיד, זי איז לא־עליכם ווי דערשלאָגן, שוין פֿון נאָך דער חתונה אָן. אַ כּלה, דאַכט זיך, איז זי געווען אַ פֿריילעכע און אַ פֿאַרשוין, אָבער אַז ס׳איז באַשערט. מע הערט בײַ לײַטן, עמעצער ווערט משוגע; זי, מײַנע, אויפֿן שׂכל איז זי קלאָר, אָבער אומעטיק. נײַן יאָר מיט איר אָפּגעזעסן און געהאַט דרײַ קינדער — זי זאָל דאָס געבן אַ שמייכל, זי זאָל זיך פּרוּוון אָנטאָן ווי אַן אַנדער ווײַבל. זי קאָכט און באַקט און טוט אַלץ און איז דווקא אַ בריה. אָבער אַז סע פֿאַלט אויף איר אָן דער אומעט, איז דאָס נישט אויסצוהאַלטן. מאַלט אײַך אויס, אָפּצוזיצן מיט אַ מענטשן עטלעכע שעה און שווײַגן ווי אַ שטיין; מילא, אין דער וואָכן בין איך אײַך שוין מוחל, אָבער אַז סע קומט שבת, צי יום־טובֿ . . .

די קינדער, אַלע דרײַ, זענען געשטאָרבן און מער האָבן מיר נישט. און אַז מיר זיצן אַזוי אַליין פֿרײַטיק־צו־נאַכטס און די ליכט ברענען, פֿאַלט אויף מיר אַ פּחד. ווייס איך, מיר דוכט זיך אַז זי האָט אַצינד אַ בייזע מחשבֿה. אַזוי בין איך געזעסן אָט־אָ־דעם פֿרײַטיק־צו־נאַכטס און איך האָב געהאַלטן דעם קאָפּ אײַנגעגראָבן אין אַ חומש, געגאַנגען איז די סדרה וישלח . . . און ווי איך זעץ מיך אויפֿן בענקל, זע איך, אַז זי שטייט אויף און זי גייט צו צו מיר, אַ לאַנג מעסער האַלט זי אין האַנט, איך ווייס נישט, ווו זי האָט דאָס גענומען, און מיר ציטערט איטלעכער אבֿר. זי קומט צו אַלץ נעענטער צו מיר. איך וויל אויפֿשטיין פֿון בענקל און געבן אַ געשריי, איז מיר אָבער דאָס לשון ווי אָפּגענומען פֿאַר שרעק. זי שפּיליעט מיר אָפּ דעם זשילעט און איך קען מיך נישט געבן אַ ריר. איך קוק זי אָן ווי זי האַלט דאָס מעסער, זי מאַכט מיר אויף דאָס האַרץ און גיט אַ שניט! אַ חידוש, ס׳רינט נישט קיין בלוט; זי שנײַדט אַלץ, נעמט מיר אַרויס דאָס האַרץ, נעמט אַרויס אַ נאָדל מיט פֿאָדעם און נייט ווידער צו. איך גיב מיך אַ טאָפּ: צי איז דאָס נישט קיין חלום . . . איך זע, זי האַלט מײַן האַרץ אין האַנט און זעצט זיך צוריק אויפֿן בענקל. סע קומט מיר פֿאָר, אַז דער חדר ווערט אַלץ גרעסער, די ווענט רוקן

זיך און רוקן זיך. פּלוצלינג גיט עס מיך אַ שטופּ פֿונעם בענקל, און איך בין שוין נישט מער אין דעם חדר, נאָר לעבן אַ באַרג. איך חידוש זיך, ווי אַזוי סע האָט זיך גענומען אַ באַרג, אָבער ס'איז אַזוי. דאָ ווערט אַ ווינט און הייבט מיך אָן צו טראָגן אַלץ ווײַטער און ווײַטער... סע קומט מיר פֿאָר, אַז אין אַ פּאָר שעה בין איך אויסגעוועזן ימים ומדבריות און דאָ ווייס איך נישט מער ווער איך בין און ווי איך הייס און פֿון וואַנען איך בין. די שטערן גלאָצן צו מיר, איך בין טויט־מיד. איך פֿאַל אַנידער און ווער אַנטשלאָפֿן, ווי אַ טויטער. אָפּגעשלאָפֿן בין איך צוויי טאָג כּסדר. און אַז איך האָב זיך אויפֿגעכאַפּט פֿאַר נאַכט צו מנחה־צײַט, זע איך, איך בין אין אַ גאָרטן מיט שיינע ביימער. מע זאָגט צו מיר: ס'איז דער גן־עדן התחתון. איך גיי אויס פֿאַר חיות פֿון די ריחות. און ווי איך שטיי אַזוי און וווּנדער זיך, ווי אַזוי איך בין אַהער אַרײַנגעקומען, הער איך פֿון ווײַטן זינגען אויפֿן קול. וואָס זאָג איך אַ קול, עפּעס אַ מתיקות, אַזוי זיס, ווי דער אמתער שיר השירים מיט אַלע פּסוקי־דזמרה... און ווי איך גיי נאָך דעם געזאַנג, דערזע איך אַ שלאָס פֿון גאָלע מאַרמאָר מיט פֿענצטער פֿון בורשטין און גילדענע טרעפּ. הונדערטער מענטשן, אָנגעטאָן אין ווײַסן, גייען אַרום און האַלטן ליכט אין האַנט און דאַווענען מנחה. וואָס זאָג איך דאַווענען, ס'איז געווען אַ שבח צום בורא, אַז איך צעגיי פֿון דבֿקות. דער קול, וואָס איך האָב אים פֿאַרלוירן פֿאַר צוויי יאָרן (איר ווייסט דאָך, אַז איך בין דער אומגליקלעכער חזן), האָט זיך אומגעקערט צו מיר, און איך דערהייב מײַן שטים און וויל אויך זינגען און דאַווענען. סע ציט מיך צו געבן אַ געשריי אויפֿן באַס, אַז איך שטאַרב. דאָ שטייט אויף איינער פֿון זיי, גייט צו מיר צו און זאָגט צו מיר: גיי אַוועק פֿון דאַנען, דו טאָרסט נישט דאַווענען מיט אונדז, דו האָסט אַ מום, דאָס האָרץ דײַנס איז אָרויסגעשניטן, דו ביסט אַ כּהן און אַ כּהן מיט אַ מום איז פּסול צו דער עבֿודה... ער האָט מיר געגעבן אַ פּיק אין נאָז און אַלץ איז פֿאַרשווונדן. סע האָט זיך מיר אויסגעוויזן, אַז איך קײַקל זיך באַרג אַראָפּ...

וואָס זאָל איך אײַך זאָגן, אָט דער חלום האָט זיך אין מיר געפּלאָנטערט אפֿשר אַ יאָר צען און נאָך עד־היום, אַז איך מאַך צו די אויגן, קומט מיר פֿאָר, אַז איך זע דאָס אַלץ מיט מײַנע אייגענע אויגן; איך האָב געהערט, אַז איר זענט אַ גרויסער חכם, אפֿשר קענט איר מיר פּותר־חלום זײַן...

דער חזן

וואָס־זשע מיינט איר, איך בין עפּעס גלאַט אַ חזנדל פֿון האַצעקלאַץ, אַז אַבי וואָס? איר מוזט הערן מײַן קול. איר מוזט מיך הערן דאַוונען; אַז איך שטעל מיך אַוועק פֿאַרן עמוד און גיב אַ זאָג: לכו נרננה! גיט עס אַ קלונג, אַז עס הילכן די פֿענצטער. דאָ קאַטשע איך מיך אויף אַלע כּלים, און דער עולם ווערט ווי צוגעזאָטן. וואָס איז שייך, זאָל איך זיך אַליין לויבן? אָבער אַז איך בין געווינט ליב צו האָבן דעם געזאַנג פֿון ייִנגלווײַז אָן און צו לעבן דערמיט אַליין. אַז גאָט האָט אונדז פֿאַרט אַרײַנגעגעבן די טבֿע, זיך אָנצונעמען בײַ דער באַק און צו זינגען: די ווערטער פֿליִען פֿון מויל, און איך שוועב מיט זיי.

אַ בשׂר־ודם בין איך, און אַ ווײַב האָב איך און קינדער, און צרות האָב איך אויך! גיב איך מיר אַ שאָקל, וואַרף איך אַלץ פֿון מיר אַראָפּ און ווער גאָר עפּעס אַן אַנדער מענטש, עפּעס קומט אין מיר אַרײַן אַ מין כּוח, אַ מין חשק, און איך צעלאָז מיך פֿונעם סאָפּראַן ביז צום באַס און אויף וואָס איר ווילט אַליין; איך בין אויף דער הויכער מדרגה, סע שרײַט אין מיר, סע זינגט אין מיר, סע ברענט אין מיר — בין איך דען אַזוי פֿרום? אָבער דעמאָלט קום איך אַרײַן אין דער גרעסטער התלהבֿות און סע טראָגט מיך און הייבט מיך און איך קום אַלץ העכער און העכער: יונתן חזן, קנאַק אויף וואָס די וועלט שטייט, ווײַז זיי, וואָס דו קענסט! אין פֿלוג מיין איך גאַרנישט דווקא דעם עולם, דעמאָלט האָב איך אַפֿילו פֿאַרגעסן וועגן מיר אַליין. איך שטיי דאָ, און סע קומט מיר פֿאַר, אַז איך בין אויבן, איך וואָלט געגנומען דעם עמוד און אים אַ טראָג געטאָן... אַ רעווע געטאָן ווי אַ לייב. עפּעס אַ קלייניקייט, אַז סע קומט צו מוסף: ומפּני חטאינו גלינו מארצנו... און איך וויל דערהייבן מײַן קול צום בורא, צום גרויסן בורא, אַלע ייִדן זאָלן קענען זינגען און מיר אונטערהעלפֿן. דער גאַנצער עולם אין בית־המדרש איז ווי אַן אמתדיקער כאָר און איך שטיי און זינג, זינג, אַז די ווענט ציטערן.

וואָס־זשע איז דער טעם פֿון זינגען? מילא אַ פֿידל האַלט מען דאָס אין האַנט, צי אַ פֿלייט — אין מויל, צי גאָר אַ טראָמפּייט — מע זאָגט, סע ליגט

אין האַלדז. בײַ מיר קומט עס פֿונעם האַרצן, מעומקא דליבא, עפּעס ווי אײנער זיצט אין מיר און זשומעט שטענדיק. אין מיטן נאַכט וואָלט איך אויפֿגעשטאַנען זינגען, צו עטלעכע שעה אין טאָג. אַז איר ווילט, זינג איך אײַך אַ שטיקל פֿון דער ראש־השנהדיקער שמונה־עשׂרה. אַז סע קומט ספֿירה, צי ראש־חודש־בענטשן, בין איך ווי נײַ־געבוירן, ווער שמועסט די ימים־נוראים. וואָס טויגן מיר נאָטן און משוררים? איך, יונתן, נעם אַריבער דעם טלית אויפֿן קאָפּ און שטעל מיך אַנידער פּאַוואַליע, אַן לויפֿעניש, אַן תּנועות, אַן העוויות, גאַרנישט, אַ ייִד אַ חזן. אָבער דערנאָך, דערנאָך, וואָס מיר טעפּליק, ווער מיר טעפּליק, וואָס מיר בית־מדרש, וואָס מיר שמעיה דער נגיד, וואָס שטייט אויבן אַן און קוקט מיר גלײַך אין די אויגן אַרײַן? — איך צעלאָז מיך אויף מײַן קול, איך הער מיך אַליין זינגענדיק און צעגיי פֿאַר מתיקות. בין איך דען אַזאַ בהול? אָבער איך שטאַרב פֿאַר חיות, איך וויל אײַנבעמען די וועלט, אַלע גויים מגייר זײַן, אַלע ייִדן זאָלן זײַן בני־מלאכים און איך, יונתן, בין אַ לוי אין בית־המקדש, טאָקע פֿון די אמתדיקע לוויים און מיט די ניגונים פֿון דוד המלך... וואָס זאָל איך אײַך זאָגן, איר מוזט זײַן דעמאָלט אין מיר, איר מוזט אַוועקוואַרפֿן אײַערע עסקים אויף אַ ווײַלע און זיך אַרײַנטאָן אין אַ זמר, אין אַ כּגוונא, צי אין אַ וידבר משה...

יונתן איז נישט ניסי בעלזער, נישט קאַשטאַן, אָבער ער איז יונתן. מיט זעקס קאַרבן אַ וואָך האָבן זיי מיך אָפּגעקויפֿט אַ גאַנץ יאָר, און הכנסה — אויף אַלע שׂונאי־ישׂראל געזאָגט געוואָרן. ווען איך וואָלט נישט געהאַט קיין ווײַב און קינדער, פֿליעוואַט! אַ פֿאַר קיין אַדעס! אַ שטודיר טאָן, און איך בין דער חזן פֿון דער גרויסער שול — דאָס נעם איך אויף מײַנע פּלייצעס. אײַ, איז דאָך די קשיה, ווי קום איך, יונתן טעפּליקער, צו די דײַטשן? אַדרבא, פּרוּווט מיר לײַען שי״ן קערבלעך און לאָזט מיר מאַכן אַ ויבֿרח. מיינט איר, איך וואָלט עס נישט געמאַכט מיט רי״ש, צי מיט ק״ן, צי גאַר מיט אַ הונדערטער? דער סוף פֿון דער מעשׂה איז, אַז אַזוי זיצט מען אָפּ די יאָרן אין אַ העק לעבן דער באָד... נאָר ניסין וואָלט איך געוואָלט הערן צי קאַפּויער, ער זאָל הערן מײַן קול. איך וואָלט צו אים געקומען און וואָלט אים געזאָגט: ר׳ ניסי־לעב, הערט אַ טעפּליקער חזן זינגען. וואָס האָב איך מורא צו האָבן? פֿון אחינו בני ישׂראל איז ער אויך, און אַ ייִדיש קינד איז ער אויך, נאָר ער נעמט די אַכציק טויזנט רובל אַ יאָר און איך — זעקס קערבלעך אַ וואָך. דער חילוק איז אַפֿילו אַ גרויסער, אָבער וויל איך דען נתעשר ווערן? צי וויל איך האָבן אַ סך געלט און טראָגן אַ גאָלדענעם זייגער און אַרויספֿאָרן ווי דער אַפּטייקער? דאָס הייסט פֿאָרן אין אַ בריטשקע ווילט זיך מיר יאָ אַפֿילו, וואָרעם דאָ איז דער קנאָק מיטן בײַטש, איר

פֿאַרשטייט, מע גיט זיך אַ זעץ אויבן אָן, און די פֿערד יאָגן און לויפֿן ווי אין סמיק... איַי, יונתן, פֿאַרשאַרטער קבצן, ווּהין איז דיַין קוק? פֿרעגט מיך, צי האָב איך מיַין אייגנס פֿינף רובל, צי אַפֿילו אַ דריַיערל, וואָס איך וואָלט באַדאַרפֿט אַזוי בייטיק האָבן — זיַיט אַזוי גוט... פליעוואַט, לעבן זאָל דער מענטש און האָבן זאָל ער אַ קול.

אַ שיינע וועלט

— פֿונעם הימל וואַרפֿט גאָט נישט אַראָפּ. אַז איך האָב אָבער פּלאַץ, ווילט זיך מיר בויען אַ שטוב, נישט גלאַט אַזוי אַ יאַכנע מיט אַ שטר־חצי־זכר, אַז דער איידעם מײַנער זאָל זיך אַליין קויפֿן די סלופּעס, נאָר איך טאַקע אַליין וויל בויען אַ שטוב, מיט פֿענצטער און טירן, מיט פּאָלן און אַלע פּיטשעווקעס. געלט האָב איך אַפֿילו נישט, אָבער צו וואָס טויג מיר געלט? דערפֿאַר האָב איך אַ שכן יאַנקל חיימס. ער האָט אויך אַ פּלאַץ, פֿון וואַנען קומט צו אַ הונט אַ פּלאַץ? אָבער אַז ער האָט, האָט ער. בײַם רבֿ זאָגט ער, ליגט דער קנין. מײַנער איז אײַנגעשריבן בײַם פּריץ. ער מאָנט מיך פֿון מי־יודע ווען דעם צינדז. מילא, אַז דו האָסט נישט, בוי נישט. נאָר אײנער, בויען וויל איך טאַקע יאָ, כאַצקל פּערלס בויט אויך און האָט אויך נישט, הערשעלע קאַזאַק האַלט שוין בײַם דאַך און האָט נישט זײַן אייגנס אַ פּיאַטאַק, און טאַקע יחיאל אַליין, וואָס גיט געלט אויף פּראָצענט, איז אַ שטאַרקע סבֿרה, אַז ערגעץ אַנדערש איז ער שולדיק, און יענער גבֿיר כּלומרשט, וואָס לײַט אים, האָט אויך שוין נישט איין מאָל אָנגעזעצט. אַזוי איז די וועלט געגליכן צו אַ דריידל. אונדזערע חכמים האָבן געזאָגט — נאָר ווייס איך נישט, וואָס זיי האָבן געזאָגט, גיי געדענק וואָס. דער עיקר איז, אַז איך וויל מיר בויען אַ שטוב, און יאַנקל דער שוטה, אויף מיר קוקנדיק, אויך. מילא, אַז דו ווילסט, כאַפּט דיך דער רוח. ווער לאָזט דיך נישט? אַז ער זאָגט אָבער: איך יאָ, און דו נישט. זאָג איך: פֿאַר וואָס איך נישט און דו יאָ? זאָגט ער: משומד אײנער, דו וועסט מיר פֿאַרשטעלן די פֿענצטער. האָט איר געהערט אַ מעשׂה? ער האָט נאָך גאַרנישט און האָט שוין מורא. ס'איז אָבער אַרײַן אין אַן עקשנות. ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ קריגעכץ, זײַן ווײַב איז אַ מרשעת, מײַנע איז אויך נישט פֿויל אויף די ציין. טאַטע, מאַמע! די תּוכחה, זאָג איך אײַך, און אינעם האַרצן ווייס איך אַליין נישט ווער ס'איז גערעכט, אָבער אַ פּאַדליעץ איז ער פֿאַרט. וואָס וויל ער האָבן פֿון מיר מיט זײַן טיקעכץ? זאָל איך נישט בויען, ווײַל ער האָט נישט קיין חשק, צי זאָל איך אים גיין בעטן מחילה, אַז מײַן ווײַב האָט זיך בײַ נאַכט פֿאַרגנבֿעט, און האָט אויסגעגאָסן

א צעבער וואסער פאר זיין טיר ? אז מע ווינט לעבן אזא מענטשן, איז מען שוין נישט צו לייטן גלייך. איך וועל אייך דערציילן בקיצור : ער האט מיך געמסרט, אז איך פארקויף טריפהנעם טיטון, און איך אים, אז ער האט נישט קיין בלעטל ; בלבולים, אבער ס׳איז אריין אין אן עקשנות. צדדים פון ביידע זייטן, שמעיה, ראובן, גדליה, מענדל, לייצע, רבקה און יאנקל פון מיל זענען אויף מיין זייט ; יונתן, קלמן, מייטע, סענדער און קאציקוצי — אויף זיין זייט ; הייבן זיך אן ביים רב דין־תורות. און אז ס׳קומט צו פסק־געלט, זאג איך : ר׳ משה, מיטן הונט איז נישטא וואס צו רעדן. אז די רביצין האט רחמנות און גיט מיר א גלאז טיי, בין איך מיך מחיה. צוויי שעה כסדר געשריגן אויף אלע כלים, עפעס א קלייניקייט. איך וויל נישט מאריך זיין, איר מיינט, אזוי גיך נעמט דאס אן עק ? מילא, ער וויל גארנישט בויען ; אבער איך וויל יא און בוי אויך נישט. א שידוך טאן מיט א מיידל איז בילכער. קומט צו מיין בעל־מחלוקת אראפ א זון עפעס א גאנצער פריצל. משה נאז, אזא חצוף, דערטאפט מיך אין קלויז און וויל פון מיר, אז איך זאל זיך מיט דעם דם־שונא מיינעם משדך זיין און זיי, חתן־כלה, אוועקגעבן אין נדן דעם שותפותדיקן פלאץ. ביסטו משוגע צי מטורף, נא דיר א שווארץ יאר, ווער רעדט פון שותפות ? מיין ווייב שפרינגט שיער פון דער הויט. איז אראפגע־קומען אין שטאט א רבי און זאגט : ס׳איז א זיווג... איך וויל נישט הערן. דער סוף איז געווען : מיין טאכטער האט געמוזט נעמען זיין זון. ביי דער חופה האב איך מיך אפילו געשעמט. א דור איז דאס, א שיינע וועלט !

זיך פארפלאנטערט

ר' יאסל, איך מוז אויסגיסן פאר אייך מיין הארץ. גאט אליין און איר וועט מיך פארשטיין. צווישן אונדז רעדנדיק, וואס זענען דאס פאר א מענטשן די פאקיטילאווער ? רייבע סקאטינעס. צי ווייסן זיי, וואס מיר טוט וויי אין איטלעכער ריפ, און וואס איך האב אויסגעליטן ? אז מען ליגט נישט ביי אונדז טויט־קראנק, און דער פעלדשער קומט נישט, און סע שטייען נישט א שאק סלאיעקלעך און פלעשלעך אויפן טיש און מע האלט נישט שוין ביי דער קבורה, גלייבט מען נישט אז מע איז קראנק און מע דארף שוין אנהייבן זאגן תהילים... גייט מען אבער ארום, דאכט זיך, געזונט און מע האנדלט און מע קומט אריין אין בית־המדרש און מע רעדט מיט א מענטשן, מיינען זיי, אז עס גייט אייך גארנישט אפ, נאר דאס ביסל פרנסה. וואס איז שייך, וואס דען קען א ייד האבן אין זינען און וועגן וואס קען ער זיך דארן דעם קאפ, אז ניט וועגן פרנסה ?

אויף צו להכעיס האב איך יא פרנסה, און אז איך וויל, פעלט מיר גארנישט. דאס הייסט פעלן פעלט מיר א סך : א געזונט ווייב. מיינע איז, לא־עליכם, א חולנית שוין צען יאר. זי גייט ארום און קאכט א ביסל און שטריקט א זאק, אבער ניט איין ביין איז ביי איר גאנץ. געקומען איז דאס ביי איר פון א קימפעט... דאס ערשטע יאר האט דאס מיר געריסן ביים הארצן און איך האב איר געשטופט גאנצע צענערלעך, אבי זי זאל עפעס טאן. דערנאך האט מיך דאס אבער אנגעהויבן צו ארן... פאר וואס זאל גראד זי נישט ווערן געזונט און תמיד קרענקען ? ווייס איך, אזא זאך ווערט נמאס...

וואס־זשע טוט גאט ? קומט צו פארן מיינע א פלימעניצע, א ווייבל, א שטיקל עגונה, און בלייבט ביי אונדז צוויי וואכן. אויף איין מאל וואקסט אויס א מענטש ביים טיש מיט א פאר רויטע באקן און א געזונט שטיק — און גארנישט... איך זיץ און לעפל די זופ, ס'דערקוטשעט מיר עפעס... צוגעלאזט איז זי אויך צו מיר א ביסל ; איך וואלט געגעבן מי־יודע וויפל, אז זי וואלט געווען מיינע. מיינע איז אבער קראנק, און דאס איז א קרובה און מע טאר נישט. א ייד טאר נישט אנרירן א פרעמדע נקבה און פאר איין

ריר איז צען יאָר גיהנום. וואָלט זי זיך אויפֿגעהויבן און וואָלט אַוועקגעפֿאָרן... איך וואָלט געדאַנקט גאָט. זי פֿאָרט אָבער נישט, און מיר דערקוטשעט עס אין האַרצן ביז צום שטאַרבן.

אַוועקגעפֿאָרן איז זי שוין, אָבער ס'איז שוין געווען צו שפּעט. איר פּנים האָט זיך מיר אײַנגעפֿרעסן אין האַרצן, ווי אַ שד. מאָלט אײַך אויס, אַ ייִד ווי איך פֿון איבער פֿערציק יאָר, און קיינער וואָלט אויף מיר אַזוינס נישט געגלייבט. און איך גיי אַרום, האַנדל, קויף, פֿאַרקויף, און האָב עפּעס אין זינען, וואָס דער רוח ווייסט דאָס. אַז מײַנע וואָלט דאָס געוווּסט, וואָלט זי געשטאָרבן פֿון שרעק! און ס'רובֿ, אַז ס'דערגייט מיר, גלוסט זיך מיר איר צו זאָגן: פֿאַר וואָס ביסטו נישט ווי יענטע? יענטע איז, ווי איר פֿאַרשטייט, די פּלימעניצע. איך בײַס מיר אין מויל און זאָג מיר: ביסט דאָך נישט קיין קאָוואַל צי אַ בעל־מלאכה. אין בית־המדרש האָסטו אַ שטאָט אין שפּיגל. שעם זיך פֿאַר זיך אַליין. און איך שעם זיך גאַרנישט, און טראַכט נאָר פֿון יענער. אַן אַנדערער וואָלט נישט געסמייעט דאָס צו זאָגן און וואָלט זיך צען מאָל אָפּגעביסן די צונג, אָבער אײַך דערצייל איך אַלץ. איך האָלט דאָס מער נישט אויס. טאָג און נאַכט טראַכט איך אַלץ פֿון יענער. וווּהין איך גיי, שטייט זי מיר פֿאַר די אויגן; איך זאָג אײַך, אַז איך גיי נישט אַראָפּ פֿון זינען איז דאָס אַ נס.

איידעמס

שמעיה־ראובֿן נחמן־פּייסיס בין איך. אָט דאָס וואָלט איך אײַך געוואָלט דערציילן. איך בין עפּעס אײַערס אַ פּאַניע־בראַטשקע? אַ ייִד בין איך, ווי אַלע ייִדן. אַז איר ווילט, פֿאַרשטיי איך אַ ביסל אין אַלעמען; אָבער, אַז דער קאָפּ איז דערשלאָגן... וואָס זאָגט איר, וועט זײַן אַ געראָטן יאָר? איך זאָג אײַך, ר׳ יאָסל, מע קאָן דאָס גאָרנישט וויסן. גייט שוין יאָ אַ רעגן, גייט עס דערנאָך נישט; איז שוין יאָ אַ גרויסער יריד, וויל דער פּויער זעכציק קאָפּיקעס אַ פּוד, כאָטש גיי שרײַ דיר אויס די קישקעס. אַזוי לעבט מען אָפּ די יאָרן, איך בין שוין קרובֿ לחמישים. פֿאַר וואָס איך בין צו אײַך געקומען? איך ווייס נישט, גלאַט אַזוי: איך האָב נאָר געוואָלט מיט אײַך שמועסן און אײַך דערציילן. נישט דאָ געדאַכט, איז בײַ מיר אַ טאָכטער אַראָפּ פֿון זינען, שוין לאַנג. אַז ס׳איז באַשערט אַן אומגליק, העלפֿט נישט. מיינט איר, אַז דער רופֿא ווייסט עפּעס? איך ווייס שוין מער פֿון אים. לאָמיר זיך נישט נאַרן, וואָס איז היינטיקע צײַטן דער מענטש? אַז מע לעבט שוין יאָ, שטראָפֿט גאָט. אַז מע האַלט שוין בײַם איבערקערן די קעשענע, פֿאַלט אַרויס דער לעצטער זעקסער און קאַטשעט זיך. צו וואָס זשע טויג אַלץ? אין די ספֿרים קען איך נישט לייענען. איר ווילט וויסן דעם תּכלית? אָט נעמט אַ פֿיש און צעהאַקט אים אויף פּיצלעך. איך זאָג אײַך, ס׳איז גאָרנישט...

ווי אַזוי ס׳איז געקומען מיט מײַן טאָכטער? גאָרנישט, אַז דאָס אומגליק איז געשען פּלוצעם. דאַכט זיך אַ געזונט ווײַבל. דער מאַן איז אַפֿילו אַ ירא־שמים און אויסגעטונקט אין ייִחוס, אָבער אַ נהרג על פּחות משווה פּרוטה. ווייס איך, מע זאָגט, איר איז דאָס געקומען פֿון אַ קימפּעט, דאָס הייסט, דאָס קינד האָט זיך באַלד אָפּגעטראָגן. אַז שלמה המלך האָט געזאָגט: ורחמיו על כּל מעשׂיו. מילא קראַנק זײַן פֿאַרשטיי איך, אָבער אַזוי זיך מוטשען! מיר ביידע, איך און מײַן ווײַב, האָבן שוין נישט קיין כּוחות. ער איז אַוועקגעפֿאָרן און לערנט זיך דערווײַל שחיטה. וואָס זשע זאָלן מיר טאָן? פֿאָרט אַ טאָכטער, אַ צער־בעלי־חיים.

וואָס זשע וויל איך פֿון אײַך? אַן עצה וויל איך אײַך פֿרעגן. פֿאַרשטייט

איר, ביז פֿון העמד קענען מיר אונדז אויך נישט אויסטאָן, ס׳זענען דאָ נאָך קינדער... מע זאָגט, ס׳זענען דאָ הײַזער, ווו מע נעמט אַזוינע אָן, עפּעס אין ווינעצע, ווײס איך. ס׳איז אַוודאי אַ ווייטיק. אַ טייל זאָגן, פֿאַרט מיט איר קיין אַדעס.

איך וויל אײַך עפּעס זאָגן, אַז דער מענטש גיט אַ טראַכט, האָט ער נישט וואָס צו פֿאַרלירן, סײַ אויף דער וועלט, סײַ אויף יענער וועלט. אַז מע זיצט דאָ אַפּ די יאָרן אין קרענק, וואָס זשע איז די פּעולה פֿונעם גאַנצן ? זיך אָפּגעמוטשעט, נישטאָ קיין געלט, נישטאָ קיין נחת פֿון קינדער און נאָך אַזעלכע עגמת־נפֿשן. וואָלט איך איר געווען חתונה געמאַכט מיט אַ פּראָסטן ייִדן, — אויף השגחה זאָל מען נישט רעדן. אָבער איך זאָג אײַך, אַלע די, וואָס זיי זענען גאָט־אין־ציצית, זענען גוט פֿאַר זיך, פֿאַר איידעמס זאָל זיי קיין ייִד נישט קענען...

דער נײַער דור

שטעלט אײַך פֿאָר מײַן צער און מײַן עגמת־נפֿש. איין זון, דאָס גאַנצע לײַב און לעבן, און טוט מיר אָן אַזוינע צרות. איך האָב מיך בײַ אים געבעטן, ווי בײַ אַ גזלן; וואָס אַרט דיך, אַז זיי שלאָגן זיך דאָרט אַרום? אָבער ער זאָגט: מאַמע, דו פֿאַרשטייסט דאָס נישט. מיר זענען דער נײַער דור, מיר מוזן גיין מיט קולאַקעס און מאַכן אַ נײַעם טאָלק. בײַ אונדז טאָר נישט זײַן קיין חילוק צווישן אָרעם און רײַך, צווישן ייִד און גוי, אַלע מענטשן זענען גלײַך! איר הערט ווערטער? און דאָס זאָגט ער נישט, ווײַל ס'איז אַזוי געדרונגען פֿון דער תּורה; פֿאַרקערט, ער האָט פֿײַנט די תּורה, ער האָט פֿײַנט ייִדישקייט, און כאָטש ער זאָגט מיר דאָס נישט און שאַנעוועט מיך, ווייס איך דאָס. ער וואָלט אפֿשר אַליין גאָרנישט געווען געגאַנגען אין ד י דרכים, אָבער אַז ער קומט זיך צונויף מיט זײַנע חבֿרים, נאָך אַזעלכע יונגען, און זיי לייענען אין איינעם אַזוינע מיני ביכלעך, וואָס דאָרט ווערט אַרויסגעדרונגען, אַז איטלע־כער, וואָס האָט מזומנע צען גילדן און גיט זיי נישט אַוועק אויף דעם כּלל, איז אַ גנבֿ, אַז איך האָב אַ שטוב און פֿאַרדינג און נעם דירה־געלט, בין איך פֿאַדלע־שבפֿאַדלע, און יענער, וואָס האָט געדונגען די שטוב און צאָלט נישט, איז דער צדיק. איך זאָג אײַך, זיי צו הערן, ווי אַזוי זיי שמועסן און מאַכן פֿון דער גאַנצער וועלט אַ תּל, קערט זיך איבער דער מוח. און דאָס איז נישט גלאַט גערעדט, נאָר טאַקע געטאָן: נעמען אומברענגען אַ מענטשן, וואָס האַלט נישט פֿון זייער דרך, איז בײַ זיי אַ מיצווה. איך וואָלט דאָס אַליין נישט געגלייבט, אַז ס'קענען זײַן מענטשן מיט אַזוינע מיני דעות און נאָך דערצו בײַ ייִדן. וואָס איך האָב מיט אים אַלץ צעטענהט און געוויינט, געפּרוּווט מיט גוטן און מיט בייזן! אַז ער זאָגט מיר, אַז זײַן זאַך איז אים טײַערער פֿון זײַן אייגענער מאַמען... זאָגן זאָגט ער: אַז איך האָב דיך ליב, איז דאָס גאָר עגאָיִזם און דאָס איז די טבֿע פֿון איטלעכן באַשעפֿעניש; אָבער דער מענטש מוז זײַן פֿרײַ... אַז איך און ער רעדן מיר גאָר אויף צוויי באַזונדערע לשונות, איך הייב נישט אָן צו פֿאַרשטיין, וואָס ער טאָלקעוועט מיר און מיר דאַכט זיך, אַז דאָס איז די אמתע משוגעת.

מילא, אַז דאָס האָט זיך אַלץ נאָך אָפּגעטאָן אין שטוב, האָב איך זיך געהאַלטן. וואָס זאָל אַ מאַמע טאָן אַז איר קינד איז אַראָפּ פֿונעם דרך־הישר? ס'איז פֿאַרט איר קינד און האָט געזויגן פֿון איר ברוסט...

אָבער דערנאָך האָט זיך דאָס אָנגעהויבן בײַ זײַנע חבֿרים און בײַ די טאָוואַרישטשעס. דערנאָך זענען געווען נעכט, וואָס ער פֿלעגט נישט קומען אַהיים... אַ מאָל זענען זיי געקומען שפּעט אין דער נאַכט און האָבן עפּעס פֿאַרגראָבן אין קעלער... איר קענט אײַך אויסמאָלן ווי מיר איז געווען אויפֿן האַרצן. געזאָגט האָב איך צו מיר, דאָס וועט נישט האָבן קיין גוטן סוף. און כּך־הווה! אין אַ מיטוואָך זענען געקומען דרײַ סאָטסקיס און האָבן אָנגעהויבן צו זוכן. איר האָט געדאַרפֿט צו זען, ווי אַזוי זיי האָבן געזוכט, אַרײַנגעקוקט אין איטלעכס ווינקעלע און אַלץ דורכגעטאַפּט, וואָס זיי האָבן גאָר געזען. דערנאָך זענען זיי געגאַנגען אין קעלער, איך האָב זיי נאָך געמוזט האַלטן דאָס ליכט...

אַ גאַנצן דרוק האָבן זיי געפֿונען און ביכלעך און געדרוקטע פּאַפּירן. מײַן זון האָבן זיי געשמידט אין קייטן, און מע וויל מיר נישט זאָגן, וואָס סע וועט זײַן מיט אים.

איר ווייסט נישט דאָס האַרץ פֿון אַ מאַמען. איך ווער שיִער נישט משוגע פֿון ווייטיק און פֿון צער. פֿאַר וואָס מוז דער גורל פֿאַלן גראָד אויף מײַן זון? איז דאָס נאָך קאַרג פֿאַר ייִדן, אַז זיי זענען פֿון תּמיד אָן אין גלות, מוזן זיי זיך נאָך אָנהייבן מישן און בעמען אויף זיך אַזוינע פּעק... זאָגט מיר, וואָס זאָל איך טאָן? ווי אַזוי קען מען אַרויסנעמען מײַן זון? גאָטעניו, וואָס האָסטו מיך אַזוי געשטראָפֿט?

(זי וויינט).

עמיגראַנטן

ס׳ברענט

און איר מיינט, אַז איך ווייס ווי אַזוי איך בין אַוועק? פֿרעגט מיך בחרם. גאַרנישט: ייִדן לויפֿן, לויף איך אויך. פֿון פּרנסות איז שוין גאַרנישט צו רעדן, אָבער דאָס נאַקעטע לעבן וויל מען ראַטעווען. איך אַליין — באַך זנאַיעט! אַז איך וויל, פֿאַרלאָז איך מיך אויף גאָט, אָבער דאָס ווײַב און די קינדער — אַפֿילו מלחמה האַלטן אויך נאָר סאָלדאַטן, ווי זאָגט מען, הנשים והטף בלײַבן אין דער היים; דאָ אָבער גייט דער שונא אויף אַלעמען, טאַקע להרוג ולהשמיד את הכל, אויסהרגענען די ייִדן און זיי פֿאַרטיליקן מיטן שורש... איר פֿאַרשטייט, יענע צײַטן זענען אויך געווען גזרות אויף ייִדן און מע איז געגנוג געוואָרן פֿאַרשוואַרצט און אויסגעריסן, אָבער מע האָט זיך פֿאַרט געהאָלפֿן; איז אָנגעקומען אַן אוקאַז, איז מען געפֿאָרן זיך סטאַרען... דער פּריסטאַוו, דער איספּראַווניק און ביז אַרויף האָבן זיי אַלע ליב דאָס קערבל, מע קען זיך כאַטש אויסקויפֿן דאָס לעבן... דאָ אָבער קומט מען אין מיטן העלן טאָג און מע שלאָגט און מע הרגעט, און די סאָטסקיס שטייען און קוקן און סע אַרט זיי גאַרנישט. עפּעס זאָגט מען, מיר מוזן נאָך אַ מאָל שווערן אין שול, אַז מיר וועלן זײַן טרײַ דעם קייסער! צי מאַכט מען נישט זײַנעטוועגן אַ הנותן תשועה אַלע שבת פֿאַר מוסף? אָבער דאָרט אין דער עיר־מלוכה מוזן זיי דאָך אויך זײַן מענטשן, און אַז מע קוילעט אונדז, איז דאָס אַ פּראָסטע רציחה און אַזאַ אכזריות, וואָס מע זעט דאָס גאַרנישט אויף דער גאַנצער וועלט.

איר פֿאַרשטייט, בײַ אײַך, זאָגט מען, האָט מען אויך פֿײַנט ייִדן, און אַז ס׳איז זיי שוין גוט און זיי האָבן יאָ אַ מעמד, האָבן זיי צו לײַדן פֿון אַנטיסעמיטן. מילא, זאָלן הינט בילן, ייִדן מוזן דאָך געדענקען, אַז מע איז אין גלות... אָבער אַזוי ווי בײַ אונדז, וואָס מע איז נישט זיכער מיטן לעבן? געזונטע מענטשן מאַכט מען פֿאַר קאַליקעס; מענטשן, וואָס האָבן אָפּגעהאַרעוועט יאָרן אויף אַ שטוב און אויף אַ קלייט, זיי מאַכן אָרעם ביז אויפֿן העמד! און פֿרעגט: פֿאַר וואָס? פֿאַר ווען? וואָס האָט די ממשלה פֿון דעם, אַז הונדערטער שטעט ווערן בדיל־הדל? עפּעס קומט דאָך דער מדינה אויך

אַרויס אַ שאָדן, אַז דער פּ ר ט האָט נישט; נעמט מען דאָך בלעטלעך אויף אַ קלייט בײַ זיי און שטײַער צאָלט מען זיי אויך. דער גאַנצער ענין איז אַזוי פֿריקרע, אַז מע מוז זאָגן, אַז סײַדן גאָט האָט אונדז געשטראָפֿט. פֿרום איז מען טאַקע נישט, איר ווייסט, ווי ייִדן פֿירן זיך אַצינד בײַ אונדז, מע זאָל נישט זינדיקן מיט די רייד, אָבער חייבֿ־מיתה איז מען אויך נישט, און אַז מע קען נישט אַזוי האָבן אין זינען דאָס דאַווענען צי דאָס לערנען, מוז מען שוין באַצאָלן מיטן לעבן, מיט ווײַב און קינדער? עפּעס מוז דאָך גאָט זײַן אַ בעל־רחמים און פֿאַר וואָס לאָזט ער תּמיד אויס דעם כּעס צו ייִדן? די גויים לערנען דאָך אַוודאי נישט און דאַווענען אויך נישט.

פֿון חקירהען זיך קומט אָבער קיין סך נישט אַרויס. אַ דאָ בלײַב איך שטעקן אין פּרײַסן. ס'איז נאָך אַ גליק, אַז מע האָט מיך דורכגעלאָזן איבער דער גרענעץ. געקאָסט האָט עס מיך גענוג: דאָס לעצטע געלט. איך פֿרעג אײַך, ווער האָט הײַנט אין זינען, אַז מע פֿאַרט אַוועק פֿון רוסלאַנד, זיך צו באַוואָרענען מיט פּאַפּירן? און וואָס האָט ער, דער זשאַנדאַר, שוין דאָ אין פּרײַסן, אַז איך האָב דאָרט גענומען אַ פּאַפּיר און דאָרט באַצאָלט? אָבער אומעטום איז מען גלײַך, ווי איר זעט מיך לעבן... בײַ אונדז האָב איך געמיינט, אַז דאָ גייט מען מיטן קאָפּ אַראָפּ. וואָס זע איך אָבער? אויך קלייטן מיט מענטשן און מע קויפֿט, און געלט איז דאָ אויך אַ מטבע, און איטלעכער נעמט, אַז מע גיט נאָר. ייִדן דערקענט מען אַפֿילו נישט, אָבער בײַ אונדז אין די גרויסע שטעט דערקענט מען זיי אויך נישט. ווי זאָגט דער פּסוק: סדנא דארעא חד הוא, אומעטום איז איין וועלט. דער עיקר איז אָבער, אַז דאָ טשעפּעט מיך קיינער נישט, און כאָטש איך גיי אַרום אין דער לאַנגער קאַפּאָטע, זאָגט מיר קיינער נישט אַ וואָרט. אַפֿילו דער פּאָליציסט אויף דער גאַס רעדט מיט מיר אַזוי, אַז איך פֿאַרשטיי, און אַז איך פֿרעג אים, זאָגט ער צו מיר: גייט אַהין, גייט אַהער.

איר פֿאַרשטייט, איך האָב געפֿרעגט, וווּ איז דאָ די ייִדישע געמיינדע, וואָרעם מען האָט מיר געזאָגט, אַז זיי גיבן בילעטן קיין האַמבורג און אויפֿן שיף. איר מעגט מיר גלייבן — דאָ גיט ער אַ זיפֿץ — בײַ אונדז בין איך קיין מאָל נישט אָנגעקומען צו לײַטן, אָבער אַז איך פֿאַר מיט אַ ווײַב און מיט פֿיר קינדער און אויפֿן גרענעץ האָבן זיי מיר אַוועקגענומען פֿינף און זיבעציק קאָרבן, וואָס זשע זאָל איך טאָן? מוז מען אַוועקלייגן דעם ייִחוס און זיך אַליין לאָזן העלפֿן. קום איך צו גיין אַהין אין דער געמיינדע, לאָזט מען מיך פֿריִער שטיין אפֿשר אַ האַלבע שעה, דערנאָך הייבט ער אויף דעם קאָפּ און פֿרעגט מיך, וואָס איך וויל? און איידער איך ענטפֿער נאָך, נעמט ער אַרויס אַ מטבע און וויל מיר געבן... איך כאַפּ צו די האַנט ווי אַן אָפּגעבריטער:

אַזוי בין איך נאָך בײַ מיר נישט געפֿאַלן, איך זאָל נעמען אַ נדבֿה. און אַז איך פּרוּוו אים דאָס צו זאָגן, הערט ער שוין גאָרנישט, גראָבט אײַן דעם קאָפּ און שרײַבט. איך שטיי מיט אַ שבֿרון־לבֿ, עפּעס פֿיל איך, אַז דער גאַנצער ענין דאָ איז בזוי פֿאַר מיר. איך וויל אים נאָך עפּעס זאָגן און קען נישט, איך וויל גיין און קען נישט, שטעלט אײַך פֿאָר, אַ ייִד ווי איך, פֿון פֿינף און פֿערציק יאָר, און ווען איך וואָלט מיך נישט געשעמט, וואָלט איך מיך צעוויינט. און אַזאַ הונט, אַ גלות, און דאַכט זיך אַ ייִד אויך און זיצט נאָך אין קהל. אַפֿילו דער פּרעדיקער אַליין אין דער דײַטשער שול ווייסט אויך, אַז סע שטייט געשריבן: ואהבתם את הגר...

ניין! איך זאָג אײַך, צו זײַן אין אַזאַ מעמד אין דער פֿרעמד, ווי איך בין, מיט אַ געזינד, און נישט צו וויסן, ווי אַזוי זיך צו רירן, באַדאַרף מיר קיינער נישט מקנא צו זײַן. מילא, אין גאַליציע, אַז מע בלײַבט און מע קען נישט פֿאָרן קיין אַמעריקע, קען מען דאָרט אַליין טאָן מיסחר. דאָ אָבער לאָזט מען נישט בלײַבן, און ווען אַפֿילו איך בלײַב יאָ, ווייס איך גאָרנישט, וואָס מע הייבט אָן צו טאָן. דאָרט אין אַמעריקע האָב איך קרובֿים, דאָרט ווייס איך, אַז איטלעכער, וואָס האָט הענט און וויל אַרבעטן, קומט צו אַ תּכלית... אַ שוועסטערקינד מײַנער, אַ יונגער־מאַן, האָט מיט מיר אַפֿילו געפּרוּווט אַ שמועס טאָן וועגן "ציוניות", אָבער זאָגן זאָגט ער: פֿאַר לעת־עתּה קיין אַמעריקע, דאָרט זענען אויך דאָ חבֿרה ציונים, פֿאָרן פֿאָר איך שוין, אָבער דאָס איז די קשיה: ווי קום איך אַהין? אפֿשר קענט איר מיר געבן אַן עצה, איר זענט דאָך אַן אונדזעריקער, איך האָב געהערט, אַז איר זענט פֿון אונדזערע מקומות...

אימה ופּחד

אַליין בין איך פֿון אַ קליין שטעטל, לעבן פּאָליניצע. געשלאָגן ייִדן בײַ אונדז אַליין האָט מען אַפֿילו נישט געשלאָגן, אָבער דער אימה ופּחד, דער שרעק! איר אין אײַער שטוב, ווי איר זיצט דאָ און שרײַבט, קאָנט אײַך דאָס גאָרנישט אויסמאָלן, וואָס דאָס הייסט, אַז אַלע שעה קען זיך אויפֿעפֿענען די טיר און זיך אַ שיט טאָן אַ פּאָר צענדליק שיכּורע גויים און אײַך אַלץ צעברעכן און צערײַסן און מאַכן אַ תּל פֿון אַלעמען. מילא, איר זענט אַ מאַנצביל, אָבער וואָס טוט מען מיט ווײַב און קינדער? בײַ אונדז אין אַ סך שטעט האָב איך געהערט האָבן ייִדן אויך געפּרוּווט שיסן. איר ווייסט, מיט וואָס דאָס שמעקט... איך ווייס, פֿאַר צוואָנציק יאָר האָט מען געמאַכט אַ

פּאָגראָם אין שטאָט. סע האָט זיך דעמאָלט אָפּגעטאָן אין אונדזער קאָנט אַ זומער כּסדר, אָבער וואָס איז דאָס קעגן היינט? דעמאָלט איז מען כאָטש אַרויס מיטן נפֿש, ווי זאָגט מען: הרכוש קח לך! אָבער נעמען אויסהרגענען ייִדן, אַזוי ווי מען הרגעט פּשוט אין אַ מלחמה, און דער שונא, וואָס אים הרגעט מען, איז נישט דער טערק, צי דער גרעק, נאָר דער ייִד, דער ייִד, וואָס זיצט אין קלייטל צי אין שטוב און האָט נישט אָנגערירט קיינעמען...

אַ פּאָר שקצים זענען ביי אונדז דאָ, ליידיק־גייערס, און זיי האָבן דאָס אַ פּאָר וואָכן כּסדר געפּיקט אין קאָפּ, אַז מע גיט ייִדן ראַוונאָפּראַוויע. אַ טייל האָבן זיך גאָר צונויפֿגענומען און האָבן געזאָגט, אַז ייִדן מוזן מאַכן סאַבראַ־ניעס... איך ווייס, וואָס סע האָט זיך ביי אונדז אָפּגעטאָן דעם ווינטער, און דאָס איז נישט אַ חבֿרה "אַהבֿת־ציון" ווי די ציונים צי ווי די "דורשי שׂפֿת עבֿר", נישט יונגע־לייט, וואָס פֿריִער האָבן זיי געהאַלטן דעם "המליץ" צי דעם "הצפֿירה", ניין, דאָס זענען בחורים, וואָס זיי רעדן זיך איין, אַז זיי וועלן גיין מיט קולאַקעס. וואָס זאָל איך אייך זאָגן, טאַקע דערפֿאַר אַליין האָבן מיר נאָך טויזנט מאָל מער מורא געהאַט. איר פֿאַרשטייט, דער שׂכל פֿונעם פֿריִערדיקן ייִדן איז געווען זיך נישט צו מישן: מיר זענען ביי זיי און מיר מוזן דאַנקען גאָט, אַז זיי לאָזן אונדז לעבן און טשעפּען אונדז נישט, זענען מיר דאָך דער מ י ע ו ט און זיי זענען דער ר ב י ם... צו וואָס זאָל איך אָנהייבן משׁשת ימי־בראשית, צי אַפֿילו פֿון טיטוסן, איר ווייסט דאָך, ווי אַזוי ייִדן זענען געווען דאָס כּפּרה־הינדל פֿון תּמיד אָן און וואָס סע שטייט אין אונדזערע קינות און אין די סליחות... גאָרנישט, דער לאַנגער גזר־דין און ייִדן מוזן ווערן פֿאַרשוואַרצט, וואָרעם, וואָרעם אַזוי שטייט עס געשריבן... קומען זיי און זאָגן ראַוונאָפּראַוויע און ייִדיש בלוט גיסט זיך טייכנווייז.

איר קענט ב אַ פּ אָ ל י און ב אַ ל ט ע? צוויי שטעטלעך לעבן אָן אַנדער, ווי צוויי שוועסטער, מיט שיינע הייזלעך; ס׳איז געווען אַ דערקוויקעניש אַהין צו קומען און צו זען, ווי אַזוי ייִדן זיצן זיך דאָרט און האָבן שיין פּרנסה. האָט מען דאָס עוקר־מן־השורש געווען, אוןביידע שטעט האָט מען אָנגעצונדן און פֿאַרברענט. א ו מ אַ ן קענט איר אוודאי, וואָס דאָרט האָט זיך אָפּגעטאָן אין דער אַלטער און אין דער נייער שטאָט! מע דערציילט זיך אָן ביי אונדז, ממש מעשׂה גאָנטע און כמעלניצקי, און דער סוף וועט זיין אַ נייער כ׳ סיוון און אַ גרויסע מוראדיקע יללה...

איך אַליין פֿאָר קיין אַרגענטינע. מיינער אַ שוואָגער איז שוין דאָרט לאַנג, און כאָטש תּחילת האָט ער געשריבן, סע גייט אים נישט אַזוי פֿויגלדיק און האָט אַלע מאָל געצויגן פֿון מיר אַ דרייערל און אַ פֿינפֿערל, שרייבט ער מיר

אַצינד: קום אַהער. אויף הוצאות האָב איך דאַנק גאָט, וואָרעם איך האָב פֿאַרקויפֿט וואָס איך האָב געהאַט, אַפֿילו די פֿעדערן; אָבער טראַכטן טראַכט איך מיר, וואָס וועט זײַן דער תּכלית פֿון אונדז ייִדן? זעט איר, איר זענט אַ געלערנטער, און איך ווייס, אַז די געלערנטע האָבן אַ סך מחשבֿות און זיי קאָנען אַרויסדרינגען, אָבער אין האַרצן פּיקט עס. איר פֿאַרשטייט, דאָס בין איך דאָך נישט איך אַליין, נאָר דער כּלל. דעם כּלל ייִדן איז הײַנט שלעכט, מוראדיק שלעכט, און איך ווייס נישט, ווי סע וועט גיין ווײַטער. יאָ, אַז עס וואָלט אויפֿגעהערט דער גלות און מיר זאָלן טאַקע זײַן בײַ אונדז, וואָלט אונדז געווען בעסער, אָבער ווי אַזוי וועט ער אויפֿהערן, אַז גאָט וויל נישט? פֿון דער גאולה רעדט מען אַזוי גרויס, זינט דער גלות האָט זיך אָנגעהויבן.

אַ צײַט, וואָס בערבֿ זאָגט מען: מי יתּן בוקר, און וואָס איין טאָג ווייסט מען נישט, אויב מע וועט דערלעבן דעם אַנדערן! איר פֿאַרשטייט, אויף ייִדן זענען מיט אַ מאָל אָנגעשטאַנען חיות־רעות. דאָס איז נישט ווי בשעת המן מיט אחשוורושן, וואָס מע האָט געשריבן צו אַלע מדינות, אַז מע זאָל שלאָגן ייִדן און דערנאָך איז געקומען אסתּר און מע האָט זיי שוין מער נישט געשלאָגן. דאָ האָט מען אָנגעהויבן שלאָגן נאָך איידער מע האָט זיך געריכט, און מרדכין האָט מען אויך געשלאָגן; אַפֿילו ליבערמאַנען און אַפּרתין, די גרעסטע אדירים, האָט מען נישט געשאַנעוועט, און וואָס זאָל איך, כּאַצקל שמעונס, זאָגן.

איר זאָגט, אַז איר ווילט וויסן פֿון אונדזער שטאָט פּאַדראַבנע. פּאַדראַבנע ווייס איך נישט. ס'איז בײַ אונדז אין שטאָט געווען אַזאַ שרעק, אַז אַלץ בײַ מיר אין קאָפּ האָט זיך אויסגעמישט! איר ווייסט נישט, וואָס דאָס הייסט: זיצן אין שטוב און אַלע מינוט געבן אַ קוק, צי מע גייט שוין; די גוים מיט די גראַבליעס און מיט די שטיקער אײַזן זענען שוין טאַקע געווען אין מיטן מאַרק. ווי אַזוי מע האָט זיך בײַ אונדז אויסגעקויפֿט פֿון זיי און ס'איז נישט געקומען צו אַ פּאָגראָם, ווייס איך עד־היום נישט. מיך אַליין, וואָס איך גיב מעות־חיטין אַלע יאָר אַ קערבל, האָט דאָס געקאָסט אַ גאַנץ צענערל, דער פּריסטאַוו האָט געריסן פֿון טויטע און פֿון לעבעדיקע.

וואָס האָב איך אײַך געוואָלט פֿרעגן, צי מע פֿאָרט פֿון אַמעריקע קיין אַרגענטינע אויך איבערן וואַסער? איר פֿאַרשטייט, אַרגענטינע איז נאָך פֿון יענער זײַט אַמעריקע. פֿאַר וואָס דער באַראָן הירש האָט זיך אַזוי ווײַט פֿאַרקליבן, ווייס איך עד־היום נישט. מילא, זאָל זײַן אַרגענטינע, ווי דערלעבט מען שוין אַהין צו קומען און אויסצורוען די מידע ביינער, שוין פֿיר וואָכן אַז איך בין פֿאַרוואָגלט מיט אַ ווײַב און מיט פֿיר קינדער! דער

עלטערער מײַנער האָט געדינט און איז געװען אין דער מלחמה אין מאָנ־דזשוריע און איז נהרג געװאָרן (ער טוט אַ כליפּ) פֿרעגט מיך נישט בעסער װעגן מײַן יאָסלען. דאָס האָט מען אונדז אָװעקגענומען אונדזער לעבן, איר װאָלט זען אַ יונג, אַז גאָט און לײַט האָבן מיך מקנא געװען, מוזן זײ אָנהייבן מלחמה האַלטן מיט יאַפּאַניע און מיר אַװעקנעמען מײַן זון, און דעם שׂכר דערפֿאַר, איז צו נעמען דעם קלימעק און גײן אויף דער עלטער קײן אַרגענטינע. װאָלט איך דאָס כאָטש געװען געטאָן מיט צװײ יאָר צוריק, אַז איך האָב זיך בײַ אים, בײַ מײַן זון, געבעטן רחמים: קום.

האָט קײן פֿאַראיבל נישט, אַז אַ ייִד רעדט זיך אויס דאָס האַרץ פֿאַר אײַך. איר האָט דאָך אויך אַ ייִדישע נשמה און איך זע אָן אײַך, אַז סע דערנעמט אײַך ביז צום האַרצן.

מיט לײדיקע קעשענעס

װי איר קוקט מיך אָן, װי איך שטײ דאָ פֿאַר אײַך מיט די לײדיקע קעשענעס, אַ דאָס איז מײַן גאַנץ פֿאַרמעגן. אַפֿילו דעם טלית און תּפֿילין האָב איך נישט פּאַספּײעט אַריבערצופֿעקלען. איר װײסט נישט, װאָס סע הײסט גנבֿע־נען דעם גרענעץ, און פֿאַפּירן האָב איך אַזױ פֿיל צו װײַזן, װי דעם װײַבס כּתובֿה... יאָ, אַז זי װאָלט אַצינד געלעבט! מוז זי זיך ראש־השנה פֿאַרקילן און שטאַרבן, און דעם זון מײַנעם, װאָס איך האָב אים נאָך נישט אויסגעגעבן, האָט מען מיר דערהרגעט צו אַכצן יאָר! ניין, איך זאָג אײַך, בײַ אונדז איז אַצינד געװאָרן די אמתע ארץ הדמים, פֿון פּרנסות איז שוין גאָרנישט צו שמועסן, אַז זײ זענען שוין לאַנג נישטאָ... װי איר זעט מיך אָן, האָב איך מיך אויפֿגעהױבן און געזעגנט מיט רוסלאַנד אויף אײביק, כאָטש דער עולם שמועסט בײַ אונדז, אַז סע װעט נאָך קומען אַ צײַט און סע װעט װערן אָרדענונג. איר פֿאַרשטײט, דער פּריסטאַװ בײַ אונדז איז סײַ װי סײַ אַ סוקין־סין; אָבער איצט, זינט סע האָט זיך בײַ אונדז אָנגעהױבן צו רודערן און דער עולם רעדט שוין, אַז באַלד װעט שוין גאָר קײן פּריסטאַװ נישט זײַן, איז ער געװאָרן נאָך אַ סך ערגער... איר קענט נישט פֿאַניען, װאָס דאָס הײסט מיט אים צו האָבן צו טאָן, אַז אין אים צעקאָכט זיך די רציחה, און דעם ייִדן האָט מען אַלע מאָל פֿײַנט, און בפֿרט נאָך אַצינד.

איר פֿרעגט מיך, װוהין איך פֿאָר. װוהין פֿאָרט אַ ייִד? קײן אַמעריקע. אויף הוצאות האָב איך אַפֿילו נישט קײן פּיאַטאַק און די קאַרטע אַלײן אויפֿן שיף, האָט מען מיר געזאָגט, קאָסט זעכציק קאַרבן, אָבער איך װײס, אַז אין עטלעכע װאָכן אַרום װעל איך שוין זײַן אין אַמעריקע; איך װײס דאָס

אַזוי זיכער, ווי איך ווייס, אַז איך בין אַצינד ביַי איַיך אין שטוב. ייִדן פאַרלאָזן נישט, און גאָט איז תּמיד דער עוזר בשעת־צרה. איַי, וואָס וועל איך טאָן אין אַמעריקע ? פּאַפּיראָסן וועל איך מאַכן. איר פאַרשטייט, מיַין ייִנגל, דער וואָס איז בשעתן מאַניפעסט דערהרגעט געוואָרן פון אַ פּיסטאָל, האָט זיך געלערנט צו מאַכן פּאַפּיראָסן און האָט שוין געהאַלטן ביַי פאַרדינען פיר רובל די וואָך. איך אַליין האָב דאָס אַפילו נישט געלערנט, אָבער איך האָב זיך גוט צוגעקוקט ווי מע מאַכט דאָס, און אויגן האָב איך, און אַ גרויסע קונץ איז דאָס אויך נישט. אין אַמעריקע וועל איך מיט דעם אָנהייבן, וואָרעם אַרומגיין מיטן קעסטעלע און איטלעכן בעטן ער זאָל ביַי מיר קויפן אַ פּעקל שוועבעלעך צי שוואַקס, איז נישט פאַר אַ ייִדן אין מיַינע יאָרן. דאָס פּאַסט פאַר אַ ייִנגל. מע זאָגט, אַז אין אַמעריקע צאָלט מען נישט אויפן רובל, נאָר אויפן דאָלאַר און דאָס איז אַ סך מער.

איר פרעגט מיך, פאַר וואָס איז מיַין ייִנגל דערהרגעט געוואָרן ? פאַר וואָס ? אָט הערט זשע. איך האָב אים טויזנט מאָל געזאָגט : מיש זיך נישט, יאַנקל, וואָס אַרט עס דיך אַז מע שלאָגט זיך דאָרט אַרום מיט די שרי־מלוכה. ער איז אָבער געזעסן און האָט געטאָלקעוועט, אַז אַצינד הייבט ער אָן צו אַרבעטן זעקס אַ זייגער אין דער פרי און הערט אויף קעגן צען ביַי נאַכט און אַ מאָל זיצט מען ביז עלף און ביז צוועלף און נעמען נעמט ער פינף און זעכציק קאָפּיקעס אַ טאָג, וועט דאָך זיַין אַ סך בעסער, אַז ער וועט אַרבעטן נאָר אַכט שעה אַ טאָג און וועט שוין צו מנחה־ציַיט אויפהערן און וועט נעמען אַ רובל אַ טאָג. זאָג איך צו אים : זיי וועלן זיַין משוגע, אַז זיי וועלן דאָס וועלן. זאָגט ער : זיי וועלן מוזן דאָס וועלן. איך האָב שוין געוווּסט, אַז דערפון וועט נישט אַרויסקומען קיין גוטס. אָבער גיי, היַינטיקע יאָרן זאָגן עפּעס אַ דערוואַקסן קינד.

ויהי־היום, איז אָנגעקומען פון פּעטערבורג דער פּאַפּיר וועגן מאַניפעסט. אַ טייל האָבן געזאָגט, אַז פון אַצינד אָן וועלן ייִדן נישט מער דאַרפן דינען. אַ טייל האָבן געזאָגט : פאַרקערט, ייִדן וועלן אַצינד זיַין גליַיך מיט אַלעמען און סע וועט גאָרנישט זיַין קיין חילוק צווישן ייִד און גוי. מילא, דאָס ערשטע, וואָס סע הייבט זיך אָן, איז צו מאַכן אַ מאַניפעסטאַציע און גיין איבער דער שטאָט מיט פאָנען און אַ חופּה. איר וואָלט דאָס צוגעזען, ס'איז געווען ווי מע גיט אַ נײַעם ספר אין שול אַריַין... און מיַינער איז אוודאי דערביַי. איך אַליין בין זיך מיר געבליבן אין דער היים, איך בין נישט קיין גרויסער מאמין אין פּעטערבורג, און אַפילו, אַז אַ מלאך פון הימל וועט קומען און וועט זאָגן : ליהודים היתה אורה און דאָס איז געקומען פון זיי, וועל איך אים נישט גלייבן.

איך וויל אײַך דערציילן בקיצור. פֿון טאַנצן האָט זיך אַרויסגעלאָזט אַ שלאָגן, דאָס הייסט, מע האָט אָנגעהויבן צו שלאָגן ייִדן, און אַז ייִדן האָבן געפּרוווט געבן צוריק, האָט מען אָנגעהויבן צו שיסן. דערהרגעט זענען געוואָרן דרײַ ייִדן, אַ קליין קינד און מײַן ייִנגל. מיט פֿינף קרבנות האָט מען באַצאָלט פֿאַר דעם פּאַפּיר: אַ קרבן עולה און אַ קרבן חטאת און אַ קרבן אשם; דאָס איבעריקע קען איך אײַך נישט אויסרעכענען. און איך, בערל פּאַדוצער, וואָס איך האָב אַפֿילו נישט אַ שטאָט אין שפּיגל אין קלויז, מוז אויף מײַן חלק אַליין געבן אַ גאַנצן קרבן.

אַ ייִד פֿון אמאָל

געהאַלטן האָב איך די מיל אין אַ דאָרף לעבן כאַנאַראַד פֿערצן יאָר כּסדר, און גאָט האָט געהאָלפֿן, אַז ס׳איז געגאַנגען תּמיד גוט. תּמיד האָב איך געהאָט וואָס צו מאָלן, און כאָטש איך האָב דעם פּריץ פֿון דער מיל געצאָלט אַ גוטן מקח, איז מיר נאָך געבליבן גענוג פֿאַר מיר און פֿאַר אַנדערע. איך האָב נישט געהאָט ליב צו לעבן פֿאַר זיך אַליין און תּמיד איז בײַ מיר געווען אַן אָפֿן הויז פֿאַר אַלע, וואָס פֿאָרן דורך און פֿאַר די טוחנים אַוודאי. איר קענט פֿרעגן אין שטאָט און אין דאָרף, אויב ס׳איז דאָ איינער, וואָס זאָל זיך באַקלאָגן אויף מיר, אַז איך האָב אים אָפּגעזאָגט אין אַ טובֿה. איך בין געווען גלײַך גוט סײַ צו ייִדן סײַ צו גויים. און מײַן ווײַב, עליה־השלום, אַוודאי; זי איז געווען דער אמתער מזג־טובֿ, און איך ווייס, אַז דאָס האָט זי מיך אויך געמאַכט פֿאַר אַ גוטן מענטשן. אַלע גויים פֿון דאָרף זענען געווען פֿאַר איר די כּפּרה. יענטע פֿון דער מיל איז זיי געווען אַ סך טײַערער ווי די פּריצה, בײַ יענטען האָט מען תּמיד געקאָנט באַרגן אַן פּראָצענט. אַז אַ גוי האָט זיך צעשלאָגן מיטן ווײַב, האָט זי געמאַכט שלום און זיי ביידן אײַנגע־רעדט מיט גוטן. קראַנקע האָט זי געגעבן רפֿואות, און האָט זי נאָר געוווּסט, אַז ס׳איז אַ סכּנה, האָט זי געגעבן געלט און מע האָט געשיקט נאָכן דאָקטער. איר קאָנט אײַך נישט אויסמאָלן, וואָס דאָס איז געווען פֿאַר אַ מענטש. אַ גאָלדן האָרץ! הײַנט איר צניעות, און ווי זי האָט דאָס געקאָנט רעדן צו אַ מענטשן מיט אַן אָנגעווייטיקט געמיט. אַז זי פֿלעגט קומען אין שטאָט, איז מען געלאָפֿן צו איר פֿון אַלע זײַטן, גבאים פֿון חבֿרות, גבאיטעס און גלאַט אָרעמע־לײַט. סע האָבן זיך גאָר געפֿונען מענטשן פֿון די נגידים, וואָס האָבן געזאָגט, אַז זי וועט מיך מיט איר פּזרנות מאַכן פֿאַר אַן אָרעמאַן, אָבער איך האָב פֿון זיי געלאַכט. איך האָב געוווּסט, אַז צו גאָט דערלייגט מען נישט, אַז

פֿון געבן און העלפֿן מענטשן אין נויט ווערט מען נישט בדלות. ווער איז געווען גלײַך צו מיר! אַז ס'איז געקומען אַ שבת צי אַ יום־טובֿ, און גאָט האָט מיר געהאָלפֿן, אַז סע האָבן זיך בײַ מיר אָפּגעשטעלט אַ פּאָר אורחים, צי אַז איך האָב גאָר געהאַט בײַ מיר אַ מנין, וואָס האָט מיר דעמאָלט געפֿעלט? טאָמער איז דאָס טאַקע געווען די עבֿירה, אַז ס'איז מיר געגאַנגען צו גוט. אָן גאָט האָב איך אַוודאי נישט פֿאַרגעסן. אָבער איך ווייס, דער אָרעמאַן, דער מענטש, וואָס האָט אַ גרויסע צרה, טוט דאָך גאָר אָן אַנדער מין געוויין פֿאַר גאָט. בײַ מיר איז געווען זומער און ווינטער זומערדיק אויפֿן האַרצן; מע איז געגאַנגען שלאָפֿן רויִק, מע איז אויפֿגעשטאַנען אין דער פֿרי רויִק. יאָ, וואָס האָב איך געהאַט אויסצובעטן ימים־נוראים? אַ כּתיבֿה וחתימה טובֿה האָט מען מיר תּמיד געגעבן, און איך האָב געמיינט, אַז סע מוז שוין אַזוי זײַן.

נאָר דעם לעצטן ראש־השנה, אַז איך האָב געזאָגט: מי בחרבֿ! האָט עס אין מיר געגעבן אַ ריס. בין איך משוגע? אַ זון אין סאָלדאָטן האָב איך נישט, בײַ אונדז זענען די גוֹיִים אַזוי רויִק, אַז זינט איך געדענק, האָב איך נישט געהערט, אַז עמעצער זאָל נהרג ווערן. אָבער דער מי בחרבֿ איז מיר געלעגן ווי אַ שטיין אויפֿן האַרצן, און אַפֿילו שפּעטער, אַז איך בין געקומען פֿון שול אויף דער סטאַנציע, בין איך געווען מרה־שחורהדיק, ווי עס איז גאַרנישט מײַן שטייגער. מײַנע האָט מיך אַפֿילו געפֿרעגט, וואָס איז מיט מיר. איר פּנים אין ווײַסן ײַידענעם טיכל האָט געלויכטן ווי די זון.

שטעלט אײַך פֿאָר, מע קומט צו פֿאָרן אַהיים, סע ווערט אַסיען און מע פֿילט מיט אַ מאָל, אַז ס'איז אַ שווערע צײַט. קיין צײַטונגען לייענט מען בײַ אונדז נישט, אָבער אין וואָלאָסט ווערט מען אַלע מאָל געוויר: גוֹיִים גייען אַרום און רעדן, זיי האָבן צו ווייניק ערד. אַז מע גיט זיי יאָ ערד, אַז מע גיט זיי נישט, אַלע זענען זיי צערודערט. מײַנע שקצים אַליין און די אַרבעטער אין מיל זעען אַנדערש אויס ווי תּמיד. איך ווייס נישט וואָס, אָבער מע פֿילט, אַז דאָ וועט עפּעס קומען.

וואָס זאָל איך אײַך זאָגן? תּחילת האָט מען זיך גענומען צום פּריץ — אַ הונט איז ער געווען, דאָס קאָן מען נישט לייקענען, און אַפֿילו הײַנט, אַז אַ גוי האָט בײַ אים געגנבֿעט האָלץ אין וואַלד, האָט ער נאָך געקאָנט אים אַנידערלייגן און אַרײַנצײלן אים צוואַנציק פּרוטיעס אויפֿן הוילן, אַז סע האָט געשפּריצט דאָס בלוט. דעם פּריץ האָט מען חרובֿ ומוחרבֿ געמאַכט, אַנגעצונדן דעם פּאַלאַץ, פֿאַרברענט דעם טויג, און ער אַליין איז אַנטלאָפֿן. דערנאָך האָט מען זיך גענומען צום י ײ ד ן... פֿון מײַן שטוב און וואָס איך האָב געהאַט איז נישט געבליבן קיין שׂריד־ופּליט, אין דער מיל האָט מען

איבערגעשניטן אַלע רימענס, פֿון די רעדער אויסגעריסן די ציינער, אויפֿגע־הויבן די זאַסטאַווקעס און אַרויסגעלאָזט דאָס וואַסער, און מײַן ווײַב, מײַן גוטע, טײַערע יענטע, וואָס איז מיר געווען אַלץ אין דער וועלט — קינדער האָבן מיר נישט געהאַט — האָט מען דערהרגעט... דרײַ וואָכן נאָך דער קבֿורה בין איך אַרומגעגאַנגען ווי משוגע און נישט איין מאָל האָב איך מיך געוואָלט וואַרפֿן אין וואַסער, אָבער אַצינד, אַז ס'איז געוואָרן פֿינצטער בײַ אַלע ייִדן, בײַ מיר און בײַם גאַנצן כּלל, זאָגט גאָט: דווקא לעב!

אַ דעראַזשנער

אַ דעראַזשנער בין איך. פֿון לעבן מעזשבעזש. איר קענט אונדזערע שטעטלעך אין וואָלין? דאָס איז נישט אײַער קאַנט. בײַ אונדז איז נישטאָ דער קאָרן און דער ווייץ, ווי בײַ אײַך; דער גוי איז בײַ אונדז אַ דערשלאָגענער, און גרויסע נגידים, ווי בײַ אײַך, זענען בײַ אונדז אויך נישטאָ. גאָרנישט, מע זיצט אין דער אָנגעשטאָפּטער שטאָט און מע מוטשעט זיך און מע ציט דאָס ביסל חיונה. מע ציט! אַ לעבן איז דאָס! וואָלטן בײַ אונדז נישט געווען די לאַגערס מיט די סאָלדאַטן, וואָס מען קאָן דערבײַ האַלטן אַ קלייטל צי אַ שטיקל טשײַנע, וואָלט מען געקאָנט צען מאָל אין טאָג שטאַרבן פֿון הונגער. און האָלט איך שוין יאָ אַ קלייטל, האָלט חיים אויך, און יוחנן אויך און איטלעכער ייִד אין שטאָט, אַז מען ר ײַ ס ט ממש דעם ב י ס ן פֿון מ ו י ל. ס'איז גאָרנישט קיין חידוש נישט, אַז זינט די לעצטע יאָר צעפֿאָרט זיך דער עולם קיין אַמעריקע; סע פֿאָרט ווער סע קען נאָר און ווער סע האָט נאָר אויף הוצאות. די שטעטלעך ווערן נאָך מער פּוסט. ווער האָט הײַנט אין זינען זיצן און לערנען, צי גאָר נעמען אַן איידעם אויף קעסט, וואָס זאָל זיצן און לערנען? די קענערס גייען הײַנט אויך אַרום און האָבן נישט וואָס צו טאָן. וואָס זענען דאָס אַ מאָל געווען פֿאַר אַ צײַטן! ווּהין איז דאָס אַלץ אַהינגע־קומען? אָבער ווער האָט צײַט צו טראַכטן, אַז דער קאָפּ דאַרט און מע זיצט און מע קוקט אויס דעם גאַנצן טאָג אויפֿן קונה, אַז די אויגן קריכן שיִער פֿון קאָפּ, און דאָ האָט מען דערוואַקסענע קינדער, סע גייט אַ סדרה אַ שידוך טאָן מיט אַ מיידל, באַוואָרענען אַ ייִנגל, און אייגנס האָט מען נישט קיין מזומנע צען גראָשן. ווען איר וואָלט הײַנט אַרײַנגעפֿאָרן קיין דעראַזשנע, די שיינע שטאָט מיט די טײַכן, וואָלט איר זי נישט דערקענט: דער געלער ליים פֿון די הײַזער איז אָפּגעפֿאַלן, ס'איז נישטאָ פֿון וואַנען זיי צו פֿאַרבן, אַ סך צעבראָכענע דעכער און ס'איז נישטאָ פֿון וואַנען זיי צו פֿאַרריכטן.

מע גייט אַנגעטאָן, אַז אַ מאָל וואָלט מען זיך געשעמט אַזוי זיך צו ווײַזן אויפֿן גאַס. אַ שטאָט פֿון גאָלע עניים און אבֿיונים, און ס'איז נישטאָ קיין איין מענטש, וואָס מע זאָל אים אַ ביסל קאָנען מקנא זײַן און זאָגן: אָט דער איז אַ מוצלח. איטלעכער טראָגט זיך אַרום מיט אַ שטיין אויפֿן האַרצן. אין קלויז און אין די בתּי־מדרשים איז פּוסט, אַפֿילו חדשות קריכן שוין אויך נישט אין קאָפּ... וואָס האָט מען שוין דערפֿון, אַז עטלעכע יונגע־לײַט האָבן בײַ אונדז אַ מאָל געשמועסט פֿון ציוניות? גיי, נעם דעם קבצן און פֿאָר אַוועק קיין ארץ־ישׂראל און נעם דאָרט חלוקה, און הײַנט גיט מען שוין דאָס אויך נישט... איר קאָנט אײַך גאָרנישט אויסמאָלן, וואָס פֿאַר אַ שבֿרון־לבֿ סע האָט זיך בײַ אונדז אַנגעקליבן. אַ מאָל האָט מען כאָטש געקאָנט האָבן בטחון און האָפֿענונגען: איז דאָס יאָר געווען שלעכט, האָט מען געהאָפֿט, אַז דאָס אַנדערע יאָר וועט זײַן בעסער, און געזען האָט מען טאַקע, אַז גאָט פֿירט. הײַנט וואָס איז צו האָפֿן? פֿון וואַנען זאָל ווערן בעסער? און מיט ייִדישקייט גייט עס אויך באַרג־אַראָפּ... ווער פֿילט הײַנט דעם טעם פֿון אַ מיצווה ווי אַ מאָל? ווער האָט הײַנט אין זינען ייִראת־שמים? אַז סע קומט אַ פּאַקן־טרעגער, פֿאָרט ער צוריק אַוועק מיטן פּעקל... סע זאָל זיך עמעצער קויפֿן אַ ספֿרל, צי אַ סידור. אַרבע־כּנפֿותן מאַכט מען פֿון ציץ, אַבי נישט צו קויפֿן קיין גרייטן. אַוווּ זעט מען הײַנט סע זאָל עמעצער האָבן אין זינען זיך מאַכן אַ שיינע סוכּה צי קויפֿן אַ שיינעם אתרוג? אַפֿילו צום רבין פֿאָרט מען שוין אויך נישט, און ווער שמועסט פֿון געבן מעמד־געלט, און זיי מוזן שוין אויך אָנהייבן פֿאַרמשכּונען דאָס זילבער; צו האַלטן פֿערד האָבן זיי שוין לאַנג אויפֿגעהערט. יאָ, איר ווייסט נישט, וואָס עס טוט זיך בײַ אונדז: מתים, כּולנו מתים, לעבעדיקע מתים גייען אַרום אין די גאַסן. די קלייטן זענען אַ בית־עולם, נישטאָ קיין סחורה, נישטאָ קיין קונים, פּשוט מע פֿאַלט אויפֿן פּנים, יונג ווי אַלט, דער סוחר ווי דער בעל־מלאכה, קיינער האָט נישט וואָס צו טאָן, און אַלע גייען אַרום מיט ליידיקע הענט.

און שטעלט אײַך פֿאָר, אַז אַפֿילו דאָס פֿאַרגינט מען אונדז אויך נישט. האָט זיך אָנגעהויבן בײַ אונדז אַ צײַט פֿון פּאָגראָמען, מע שלאָגט ייִדן, און מע הרגעט, און מע נעמט זיי צו דאָס לעצטע! וואָס בײַ אונדז איז שוין דאָ צוזונעמען, מישטיינס געזאָגט, אָבער ווי אַ קללה האָט זיך אויף אונדז אויסגעגאָסן. טאָמער איז מען נאָך געזעסן אין אַ ווינקל און געהאָט ווו אָנצושפּאַרן דעם קאָפּ, איז דאָס שוין אויך נישטאָ. פֿאָרט אַרײַן אין אַזאַ שטעטל, וואָס איז צעראַבעוועט געוואָרן, און גיט אַ קוק. צעבראָכן די הײַזער, אַ טייל פֿאַרברענט, נישטאָ קיין גאַנץ בענקל, נישטאָ קיין קישן. מענטשן לעבן אויף

די גאַסן מיט ווייַב און קינדער, און ס'איז ווינטער, ס'פֿרירט. קליינע קינדער בייַ דער ברוסט האָבן נישט וואָס צו זייגן. איך זאָג אייַך, מע מוז האָבן אַ האַרץ ווי אַ שטיין דאָס צוצוזען און נישט אַראָפּ פֿון זינען פֿאַר צער. רבונו־של־עולם, וואָס ווילסטו פֿון אונדז ייִדן האָבן?

דער סוף

און וואָס מייַנט איר וועט זייַן דער סוף מיט אונדז ייִדן? איר זענט דאָך אַ געלערנטער און האָט אַוודאי געטראַכט וועגן דעם. פֿאַרקערט, זאָגט מיר, לאָמיך הערן. מע זאָגט, ייִדן האָבן שוין אַזאַ מזל צו זייַן תּמיד דער השה־לעולה, אָבער דאָס קאָן דאָך נישט זייַן דער תּירוץ אויף דער קשיה. אַ פֿאָלק זאָל לייַדן תּמיד פֿון טויזנטער יאָרן, זאָל לייַדן ווי קיין שום אומה לייַדט נישט, און דערפֿאַר אַליין האָט מען אונדז געגעבן די תּורה און מיר היטן אָפּ די מצוות! קאָנט איר דאָס פֿאַרשטיין? קאָנט איר דאָס משׂיג זייַן, אַז דערפֿאַר, וואָס איך בין אַ ייִד, שטיי אויף אין דער פֿרי און וואַש מיך, דאַוון, מאַך המוציא פֿאַרן עסן און בענטש, אַרבעט שווער און צאָל שׂכר־לימוד, גיב געלט אויף דער קלויז און צרכי־הקהל — איך וויל מיך נישט איבער־נעמען, איך בין אַ ייִד און היט אָפּ ייִדישקייט, ווי ווייַט מען קאָן — איז דערפֿאַר מוז איך אָפּקומען, פֿאַרלירן מייַן קלייט און מייַן שטוב און אַלץ וואָס איך האָב, און נעמען דאָס ווייַב און די קינדער און זיך לאָזן אין דער וועלט? וואָלט דאָס מיט מיר אַליין פּאַסירט, וואָלט איך געזאָגט, אַז איך האָב פֿאַרזינדיקט; אָפֿילו סע וואָלטן געמעגט קומען נאָך גרעסערע צרות, וואָלט איך געווען מקבל באַהבֿה דעם גזר־דין און וואָלט נישט געסמייעט צו זייַן אַ קובֿל קעגן גאָט; בין איך דאָך אַ בשׂר־ודם, וואָס ווייסט נישט זייַנע דרכים, און אַז ער שטראָפֿט מיך, מסתּמא ווייסט ער פֿאַר וואָס. אָבער, אַז נישט איך איינער, נאָר דער כּלל, און דאָס איז נישט נאָר אין אונדזער צייַט אַליין, נאָר אין אַלע דורות און אין אַלע צייַטן האָט מען געשלאָגן ייִדן, אָפֿילו אין די צייַטן פֿון דעם אַר״י און פֿון אַלע גרויסע צדיקים און גדולים, וואָס זאָל ד אָ ס הייסן? פֿאַר וואָס קומט עס כּ ל ל - י שׂ ר א ל אַזוי אָפּצוקומען? גאָט האָט אונדז אויסדערוויילט און אונדז געגעבן דאָס לאַנד כּנען און מיר זענען אין גלות. און וואָס הייסט גלות? ס'איז אַ לעבן ווי אין דער תּוכחה.

און איר וועט מוזן פֿרעגן, ווי אַזוי קום איך, אַ פּראָסטאַק, צו פֿרעגן קשיות אויף גאָט, וועל איך אייַך זאָגן. איך מיין אַוודאי אייַך נישט צו טרעפֿן: אַז איר וואָלט געזעסן אַציונד בייַ אונדז און עס וואָלט אייַך חרובֿ געוואָרן אייַער

שטוב און איר וואַלט געמוזט נעמען דעם שטעקן אין האַנט אַרײַן, וואַלט איר אויך געפֿרעגט... דער מענטש איז שוין אַזוי באַשאַפֿן, אַז כּל־זמן סע טרעפֿט אים נישט אַליין און זײַן הויט איז נאָך גאַנץ, מיינט ער, אַז אַלץ איז אַ מקרה און סע וועט דורכגיין. שטייט מען אָבער בתוך הגולה און מע פֿאַרט צווישן די צעראַבעוועטע וואַגאַנעס מיט מענטשן און מע זעט דעם עלנט און מע איז אַליין אַן אבֿר פֿון דעם עלנט, דעמאָלט פֿרעגט מען און פֿרעגט מען... טאַקע אין דעם וואַגאָן אַליין כאַפּט מען אַרויף אויף זיך דעם טלית און תּפֿילין און מען טוט אַ דאַוון, און אַ ייִנגל שטעלט זיך אַוועק לעבן דיר און זאָגט קדיש נאָך אַ דערהרגעטן פֿאָטער: יתגדל ויתקדש שמיה רבא! — ווי זאָל מען זיך נישט צעוויינען און אַ שרײַ טאָן צו גאָט: רבונו־של־עולם, פֿאַר וואָס האָסטו אונדז אַזוי געשטראָפֿט?...

פֿונעם רײַזעביכל

מאַמעס

זי האָט זיך פֿאַר מיר פֿונאַנדערגעוויינט, אַז סע האָט געריסן דאָס האַרץ. גאַטעניו, פֿאַר וואָס האָסטו מיך אַזוי געשטראָפֿט? אַוודאי איז מען אַ בשׂר־ודם, זינדיקן זינדיקט דער מענטש, אָבער האָב רחמנות אויף אַ נפֿש, פֿאַר וואָס ווילסטו אויסגיסן דײַן גאַנצן צאָרן! נעם די מוטער און לאָז דאָס קינד, נאָ דיר אַוועק דאָס לעבן מײַנס, אָבער לאָז אים זײַן אַ ייִד. ניין! הײַנטיקע יאָרן איז נישטאָ מער קיין רבונו־של־עולם, די מענטשן זענען לויטער רשעים און האָבן אַ האַרץ פֿון אַ שטיין, כאָטש רעד צו זיי און וויין, כאָטש צי זיך אויס און פֿאַל צו די פֿיס. גאָרנישט, זיי ווילן נישט הערן... סע גיסט זיך דאָס בלוט און מע זיצט זיך קאַלט און מע עסט דעם אָנבײַסן. אין בית־מדרש איז מען דער שיינער ייִד און מע שאָקלט זיך בײַם דאַווענען, יום־כּיפּור טוט מען תּשובֿה און מען בעט גאָר, קומט מען אָבער אין דרויסן — איז מען אַ גזלן... איך זאָג אײַך, איך האָב שוין נישט קיין כּוח צו וויינען. ווו איר ווילט נאָר בין איך אויסגעוועזן! מיך אַליין וואָלט איך מפֿקיר געווען: וואָס איז דאָס גאַנצע לעבן, מישטיינס געזאָגט! אָבער אים, מײַן בלוט און פֿלייש, דאָס איינציקע וואָס איך האָב! וויפֿל טרערן האָב איך אויף אים פֿאַרגאָסן, איידער איך האָב אים דערצויגן! און איידער איך האָב דערלעבט אים צו מאַכן פֿאַר אַ שטיקל מענטש, זענען מיר צען מאָל די אויגן אויסגעקראָכן פֿונעם קאָפּ. אַ סדרה פֿון צוואַנציק יאָר, דאָס איז זיך גלאַט געזאָגט, אָבער גיי צייל טאָג פֿאַר טאָג, וואָך פֿאַר וואָך, חודש פֿאַר חודש, יאָר פֿאַר יאָר און אַזוי כּסדר.

די הויט האָב איך פֿון מיר געצויגן און אים מגדל געווען. איר ווייסט, הײַנטיקע יאָרן, ווי מע מוטשעט זיך געגנוג אָן אויפֿן שטיקל ברויט און ווי סע קומט אָן שווער. געהאָרעוועט האָב איך ווי אַן אייזל בײַ טאָג און בײַ נאַכט: פֿליקן פֿעדערן איז פֿליקן פֿעדערן, נייען איז נייען, געלאַטעט זעק, געמאַכט בײַ יענעם אַבדירקעס, אַ ניאַנקע געווען בײַ פֿרעמדע קינדער, אַפֿילו דעם צעבער בײַ יענעם אַרויסגעטראָגן, אַבי איך זאָל האָבן פֿאַר אים. איך אַליין וועל מיך באַגיין די גאַנצע וואָך מיט טרוקן ברויט און וועל

מיך קיין מאָל נישט קלאָגן. אַן אָרעם מענטש, ווי איך בין: טאָמער האָב איך נישט פֿאַרדינט קיין בעסערס ביַי גאָט, אָבער פֿאַר אים מוז זיַין דאָס ביסל וואַרעמס און דאָס שטיקל פּוטער מיט קוילעטש. מיַין זון איז מיר טיַיערער ווי כאַצקלס זון און ווי דעם גרעסטן נגידס קינד. און אַז איינער וועט זאָגן, ער דאַרף עס נישט האָבן, וועל איך אים אויסדראַפּען די אויגן.

אַ קלייניקייט, אַ מאַמע! צי בין איך געזעסן אַ מינוט ליידיק און האָב מיר פֿאַרגונען אָפּצורוען? אָדער צי האָב איך געוואָלט, סע זאָל אים עמעצער עפּעס שענקען, אָדער גאָר פֿרעמדע זאָלן מיר געבן? אַ וויאָרסט האָב איך געקאָנט גיין צו פֿוס, אַבי אַליין צו פֿאַרדינען דעם גראָשן אַפֿילו אינעם גרעסטן רעגן, ווינטער אויפֿן מאַרק האָב איך אָפּגעפֿרוירן די פֿינגער.

אַז מע האָט קיינעם נישט און מע איז עלנט ווי אַ שטיין! ער, דער מאַן, האָט מיך פֿאַרלאָזן. מיַין הירשל איז נאָך דעמאָלט געווען אַ קינד ביַי דער ברוסט. גאָט, דו ביסט אַן עדות, דו קענסט מיַינע שבתים און מיַינע ימים־טובֿים; ניַינצן יאָר צו זיַין אַן עגונה, אויסגעוויינט האָב איך די אויגן. אַז ס'איז נישטאָ, אַז די ערד נעמט צו, איז עפּעס אַנדערש: אַ מת פֿאַרגעסט מען, אָבער אויף אַ לעבעדיקן, אַז מע זיצט ביַי דער אַרבעט ביַי נאַכט און מע הייבט זיך אָן צו דערמאָנען, איז אַ ווייטיק... אַוודאי האָב איך געפּרוווט אויסצוריַיסן אים פֿונעם האַרצן און האָב מיר געזאָגט: לעב פֿאַר אים, פֿאַר דעם קינד, דער מאַן איז נישט ווערט דו זאָלסט זיך מצער זיַין. גאָרנישט, האָט ער מיך געלאָזן און ער איז אַוועק, אַפֿילו דאָס בעטגעוואַנט האָט ער מיך געגנבֿעט צו פֿאַרזעצן... זאָל איך אויף אים רעדן שלעכטס? ער איז פֿאָרט דער טאַטע פֿון מיַין קינד און איז מיַין מאַן, ווער ווייסט ווו ער קאָן אַצינד זיַין און צי ער לעבט? געזוכט האָב איך אים גענוג און ס'איז מיר נמאס געוואָרן זוכנדיק. אַנדערטהאַלבן יאָר זענען מיר געזעסן אין איינעם, מילא, מע איז גענוג געשטראָפֿט אויף דער וועלט. וואָס זשע טוט גאָט? טאָמער האָב איך געהאַט אַ מאָל אַ גוטע מינוט, לאָזט דער קהל צושריַיבן צו מיר נאָך אַ זון. עפּעס אַ טעות איז אַריַינגעקומען אין דער מעטריקע. אַ פּגירה אין זייערע בייגער מיט זייערע מעטריקעס. דערוויַיל מוז מיַין קינד, חס־ושלום, נאָך פֿאַרלירן די לגאָטע! איין אויג אין קאָפּ און אַלץ וואָס איך האָב אויף דער וועלט. דאָס האַרץ צעגייט מיר שיִער פֿאַר ווייטיק און פֿאַר כעס! האָט איר שוין אַזוינס געהערט, מע זאָל זיך אָנזעצן אויף אַ מאַמען און אַוועקנעמען איר קינד? מילא דעמאָלט, אין ניקאָלײַס ציַיטן, זענען געווען פּראָסטע ראַזבאָיניקעס, און אַז מע וויל זענען דאָס געווען גזרות קשות אויף ייִדן און מע האָט טאַקע גוזר־תענית געווען און די מאַמעס האָבן זייערע קינדער געקאָנט באַהאַלטן; היַינט איז אָבער אַלץ

פאַפּירן: פאַפּירן אַהין, פאַפּירן אַהער. קום איך צום סטאַנאַוואַי, הייסט ער מיר ברענגען פאַפּירן, ווײל איך גיין אין דומע, טרעבעוועט מען פאַפּירן, און דאָס קאָסט געגנוג אָפּ. אויף גאָלע מאַרקעס האָב איך שוין אויסגעגעבן אַן עשירות, אָבער ווער רעדט וועגן געלט! ביזן העמד וועל איך מיך אויסטאָן, אַבי צו ראַטעווען מײַן זון. איך וויל מיך פאַרקויפן אויף דרײַ יאָר. נעמט מיך צו אַ טויטע, אַ לעבעדיקע, אַבי גיט מיר, ממזרים, צוריק אָפּ מײַן זון!

אַז זיי זאָגן אָבער, אַז זיי זענען גאָרנישט שולדיק און שווערן זיך אָפּ דאָס געביין; זאָגן זאָגן זיי, ס'איז עפּעס פון זיך אַרײַנגעקומען — קומען זאָל אויף זיי המנס מפּלה, גאָט דערבאַרעמדיקער און האַרציקער! סע האָט זיך פאַרשריבן, פאַרשרײַבן זאָל מען זיי אין בויך, רבונו־של־עולם! אָבער סע שטייט דאָך פאַרט אַזוי, און דאָ רופט מען שוין מײַן זון. האָט מען מיר געזאָגט, אַז צען ייִדן וועלן גיין שווערן, אַז איך האָב נאָר איין זון, וועט עס אפשר זײַן אַ פּעולה. איך טראַכט אַצינד אַריבערצופאָרן אין אויעזד צום מאַרשאַל, אַפילו צום קייסער אַליין וואָלט איך געגאַנגען. וואָס הייסט: עפּעס איז שוין גאָרנישט דאָ קיין רחמנות אויף דער וועלט, עפּעס וועט מען מיר אַוועקנעמען מײַן לעבן און גאָרנישט? (זי וויינט).

אוי, אוי, גאָט, וואָס האָסטו געוואָלט פון מיר האָבן? שטייט בײַ דיר דען ניט געשריבן פון צער־בעלי־חיים? סע לויפן אַרום אין שטאָט אַזוי פיל יונגאַטשעס, מוז גראָד מײַן זון אַרײַנפאַלן אין דעם אומגליק! טאָמער האָב איך מיר דערלעבט צו געבן אַ טראַכט, אָט־אָט וועט קומען די צײַט אים חתונה צו מאַכן — איך ווייס, מע איז דאָך אַ מענטש — מוז דער רוח אָנטראָגן די אופּראַווע מיט אירע מעטריקעס, ס'זאָל זיך מעטריקען בײַ זיי אין האַרצן און אין די אויגן, און ווו זיי וועלן זיך קערן און ווענדן, אַז דער גיהנום איז נאָך קאַרג פאַר אַזוינע. בין איך דען אַזאַ מרשעת, איך זאָל רעדן אויף מענטשן שלעכטס? אָבער איך זאָג אײַך, דער גלות און אַלץ וואָס ייִדן האָבן אויסצושטיין איז אַלץ דורך זיי, אין זייער בלוט וואָלט איך מיך נישט געקאָנט קילן, אָט די הולטײַעס און די ימח־שמוניקעס.

מילא אַז מע נעמט אים, נעמט מיך אויך, נעמט אַ מעסער און קוילעט אונדז ביידע און לאָז זײַן אַן עק. איך זאָג אײַך, ר' יאָסל, איך ווער שיִער משוגע, טראַכטנדיק; נעכט שלאָף איך נישט, און אַז איך גיי נישט אַראָפּ פון זינען איז אַ נס.

וואָס זשע וואָלט איך געוואָלט פון אײַך בעטן, פאָרט מיט מיר אַריבער קיין אומאַן. פאַר געלט וואָלט איך קיין מאָל נישט אָנגעקומען צו קיין מענטשן, אָבער איר האָט דאָך ליב מצוות, און איר קאָנט אײַך צען מאָל קויפן עולם־הבא און ראַטעווען אַ מאַמען. איטלעכן אבֿר וועל איך אײַך אויסקושן. איך

האָב געגנוג קוראַזש און איך בין גרייט אויף אַלץ, אָבער איר זענט פֿאָרט אַ מאַנצביל, נעמט זיך אַן פֿאַר אַן אַלמנה־חיה, ר׳ יאָסל!
(סע גיסן זיך בײַ איר די טרערן).

די וועלט איז גרויס

איר דערקענט מיך גאָרנישט? קוקט מיך אָן, יאָסל. ווער וואָלט דאָס געגלייבט? אַז אײַער מאַמע האָט געלעבט, האָט זי געוווּסט ווער חיה־רבֿקה איז. דעמאָלט ביסטו נאָך געווען אַ קליין ייִנגל. אַז סע לייגט זיך מיר גאָרנישט אויף דער צונג צו זאָגן אײַך „איר". איך האָב אַפֿילו געוואָלט, אַז מײַן שלום זאָל גיין מיט דיר אין איינעם אין איין חדר. אַצינד האָט איר אַ שם, אויף מײַנע קינדער געזאָגט געוואָרן, און אויף אַלע, וואָס איך ווינטש זיי גוטס. אַז מײַן שלומען וואָלט איך אויך געלערנט; ער האָט זיך פֿריגאָ־טאָוועט און האָט געקאָנט אַרײַן אין צווייטן קלאַס, אין אומאַן איז ער אויך געווען און איך האָב אים געדונגען קעסט אין דער נײַער שטאָט... איר קענט לאַדיזשענקע? אַז איך קום פֿונעם דאָרף אין שטאָט, הער איך אַלץ: חיה־רבֿקהס זון קאַנטשעט, חיה־רבֿקהס זון גייט אין די קלאַסן! דעם מאַן מײַנעם קענט איר? אַ פּלאַטשיקער און ערלעך, איך זאָל האָבן אַזאַ יאָר, אָבער פֿאַרדינען פֿאַרדינט מען נישט. איר פֿאַרשטייט, אַז מע האָט נישט קיין גנבֿיש פּנים און מע איז נישט צען מאָל מאַשעניק, עסט מען סעראָוועטקע און נישט קיין פּוטער. איך, אַ ייִדענע, אין די מילן קריג איך אַ מאָל אַ מעסטעלע ווייץ, צי האָבער, דער גוי ווערט אַלץ קליגער און מע טאָר אין דאָרף גאָרנישט ווינען און ס׳איז אַ סבֿרה, אַז דאָס אַלץ האָט מען אויסגעטראַכט, כּדי דער אוריאַדניק זאָל אַלע מאָל נעמען אַ האַלבן קערבל, און ער איז נאָך דער גוטער און מע מוז זיך נאָך מיט אים זדראַסטעווען...

וואָס זשע האָב איך געוואָלט דערציילן? אַז מײַן שלום איז אַראָפּגעקומען און האָט געזען ווי אַזוי איך מאַטער זיך מיט דעם אַלטן טאַטן זײַנעם, האָט ער געזאָגט: מאַמע, איך וויל נישט מער שטודירן! און גייט אַוועק צו אַ קאַוואַל און לערנט זיך מעכאַניקע... דעם בוך האָט ער אַפֿילו באַהאַלטן און געטראָגן אַ היטל מיט אַ לעדערנעם דאַשעק. איך זאָג אײַך, אַ פּאָלנער הײַנטיקער! זאָל איך זיך שעמען, אַז מײַן זון ווערט אַ בעל־מלאכה? ס׳איז דאָך אַן אַנדער דור מיט אַנדערע מיני השׂגות! אַז איר זענט אַ רבֿס אַ זון און זענט אַליין אַ דאָקטער און ווינט גאָר אין פּרײַסן. מײַן שלום איז אויך געווען אין פּרײַסן, לעבן ווין, דערנאָך איז ער אַוועק קיין ענגלאַנד מיטן

וואָסער... איר פֿאַרשטייט, אַז ער האָט דאָ אויסגעלערנט און האָט נישט געהאַט וואָס צו טאָן. חתונה האָט ער שוין אויך געהאַט און האָט שוין צוויי קינדער, זאָלן מאריך־ימים זײַן, און האָט נישט דעם פֿאַרדינסט, ווערדליק זײַן ווונטש, און איז אַ בריה אין זײַן זאַך. עפּעס האָט מען דאַך דעם ייִדישן קאָפּ מיט קאָנען רעכענען, און מע קאָן מיט אַ קויל מאַכן אויף פּאַפּיר "ריסאָווניקעס", ווי איר זעט מיך לעבן, אַז דער מוח טראַכט כּסדר! און דאָ איז אים אין אַלקער צו ענג און געקומען פֿון דער אַרבעט, אַראָפּגעוואָרפֿן דאָס אויסגעשמירטע רעקל, זיך אָפּגעוואַשן מיט זייף און זיך אָנגעטאָן פֿונעם קאָפּ ביז צו די פֿיס אַנדערש. מע זאָל דאָס אָנהייבן צו דערקענען אויף זײַן פּנים, אַז ער האָט הײַנט געקאָוועט רעדער.

און זעט איר, אַט־דאָס האָט אים נישט געהאַלטן אין דער היים. דער קאָפּ טראַגט... אַז מע זאָגט, אַז סע זענען פֿאַראַן ערטער, ווו מען פֿאַרדינט זעקס רובל אַ טאָג, און דאָ פֿאַרדינט מען עס אַפֿילו נישט אין אַ חודש. איי, דאָ ביסטו אין איינעם מיט דער מאַמען, און כאָטש פֿרום ביסטו נישט, אָבער אַז סע קומט ימים־נוראים פֿאַרסטו אויך אין שטאָט אַרײַן? אַז ער אָבער האָט זיך אײַנגעעקשנט, ער מוז קיין ענגלאַנד. מילא ענגלאַנד לאָז זײַן ענגלאַנד, לאַנד איז לאַנד, גאָט איז דאָ אומעטום, אָבער שלום, זונעניו, שרײַב אַ בריוול, כאָטש איין מאָל אין דרײַ חדשים! דאָס ווײַבל איז אַוועקגעפֿאָרן צו איר טאַטן, איין קינד איז בײַ איר און איינס איז בײַ מיר... איר זאָלט זען קינדער! אָבער איר פֿאַרשטייט, אַז דער טאַטע איז נישטאָ אין דער היים... איך האָב אַנדערע זאַכן אין קאָפּ, איידער נאָכלויפֿן דעם אייניקל! און זי, די מאַמע, איר פֿאַרשטייט, איז נישט אַקוראַט געזונט... און אַזוי שוין תּמיד נאָך פֿון מיידלוויז... שיקן שיקט ער איר אַ מאָל אַ ביסל געלט און דאָס גייט אַוועק צו אַלדע רוחות אויפֿן דאָקטער. אַז הייבט דערמיט אָן! מיר האָט ער אויך אַ מאָל געשיקט אַ פֿינפֿערל אויף פּסח. דערנאָך, אַז ס׳איז אַוועקגעגאַנגען אַ צײַט, איז אָנגעקומען אַ קאַרטע פֿון אים. אַ שאָד, וואָס איך האָב זי נישט בײַ זיך. דומה־למלך, זאָג איך אײַך, גאַרנישט צו דערקענען! אַז ייִדן גאָלן זיך דאָרט די בערד! דער עלטערער זון מײַנער, נתן, איז נאָך פֿון יענעם דור, אַ כּשר קינד — דער פֿאָטער! אָבער סע גייט אים נעבעך שלעכט און האָבן האָט מען זעקס קינדער. סע רײַסט דאָס האַרץ, אַ מאַמע! העלף, העלף, און אַליין האָט מען אויך נישט פֿון וואַנען.

איך וויל אײַך עפּעס זאָגן, איך בין נאָר געקומען צו אײַך, כּדי אײַך צו זען. געהערט האָב איך, אַז איר פֿאָרט שוין אַוועק, האָב איך מיר געטראַכט, גיי אַריבער און זע יאָסלען. איר זענט געקומען צו אײַער אַלטן טאַטן זיך זען? שיין פֿון אײַך! אײַער מאַמע האָט נישט געהאַט די זכיה דאָס צו

דערלעבן... פֿאַרשטייט גאָטס דרכים און ווי אַזוי ער פֿירט די וועלט... דאָ שטיי איך אַזוי און קוק אויף אײַך: אַז גאָט וואָלט מיך געבענטשט מיט אַזאַ זון! איך זאָג אײַך בישט קיין חניפֿה. אַז מע רעדט אַזוי פֿיל פֿון אײַער לשון־קודש... דאָ אַ דאָקטער, כאָטש ער איז אַ ייִד, איז אַ פּראָסטער גוי. וואָלט מײַן שלום געווען אין דער היים, איך ווייס, אפֿשר וואָלט מיר נישט געווען אַזוי שווער, יונג בין איך שוין אויך נישט. פּופֿציק יאָר און צוויי פֿאַמיליעס אויף זיך. און די כּוחות זענען אויך נישט ווי פֿון אַ מאָל. אַ מאָל גיב איך אַ טראַכט: ווער ווייסט צי דו וועסט דײַן שלומען נאָך זען... (זי ווישט זיך די אויגן). איר פֿאַרשטייט, אַ מענטש; צי בין איך שולדיק, אַז מע מוז אויף דער עלטער אָנקומען צו יענעם? קיין נדבֿות נעם איך נישט, אָבער אַז איר וואָלט מיר געקאָנט העלפֿן מיט אַ קערבל! שיקן שיקט ער שוין לאַנג נישט. איך בעט אײַך צען מאָל איבער, אַז איך רעד צו אײַך אַזוי. איר זענט דאָך אַן אונדזעריקער, גאָט זאָל אײַך באַצאָלן. אַז איך וועל אַ מאָל שרײַבן צו שלומען, מוז איך אים שרײַבן וועגן אײַך. אָבער צי זיצט ער אײַן אויף איין אָרט? אַצינד איז ער שוין גאָר אין אַפֿריקע... אַז די וועלט איז גרויס...

אויף דער עלטער

יאָסל, דו דערקענסט מיך גאָרנישט? איך בין דאָך דײַן רביצין. ווי לאַנג איז דאָס, אַז דו ביסט געגאַנגען צו אונדז אין חדר, אַ יאָר צוואַנציק מסתּמא. מײַן יואל איז שוין דרײַצן יאָר עליו־השלום. ווער האָט זיך דעמאָלט געריכט אויף דיר, אַז דו וועסט ווערן אַ דײַטש! מיר האָבן געמיינט, אַז דו שנײַדסט זיך אויף אַ רבֿ אין בערדיטשעוו. ביסטו בײַ זיי כאָטש אַ ראַבינער? אַ ייִד ביסטו דאָך נאָך און האָסט נישט פֿאַרגעסן אונדזער שטעטל, ניין! ניין! ווי אַזוי גאָט פֿירט די וועלט: זיצסטו דאָ אַן אַ היטל און איך קום צו דיר און זע אָט יענעם יאָסלען, דאָס ווילע ייִנגל מיט פּאהקעלעך. ביסט מיר שוין, דאַכט זיך, געווען אַ חתן בײַ אַ גבֿיר; וואַרפֿסטו אַוועק אַלץ, גיסט אָפּ דעם קורס און קומסט אַראָפּ אַ פֿאַרטיקער דאָקטער. און מײַן יואל שטאַרבט און איך בין אויף צרות. דו געדענקסט נאָך מײַן שטוב מיט דער קלייט? אַלץ האָב איך זיי אַוועקגעגעבן. וואָס באַדאַרף אַ ייִדענע ווי איך? אַצינד האָב איך חרטה. אָבער וואָס העלפֿט דאָס מיר? די וועלט איז שוין אַזוי, אַז מע פּלאָגט זיך אַן מיט קינדער, און דערנאָך פּלאָגן זיי די עלטערן. שטייט דאָך געשריבן אין דער תּורה די מצווה פֿון כּיבוד־אָבֿ־ואם, און דאָס מוז מען מקיים זײַן, און

מײַנע פֿאַרגינען נישט דער מאַמען דעם לעפּל יויך... מילא ער, דער איידעם מײַנער, איז דאָך בסך־הכל אַ פֿרעמדער, און אַז איך וואָלט נישט געהאַט דעם איידעם, וואָלט איך געהאַט אַן אַנדער איידעם. אָבער זי, די טאָכטער מײַנע, בתיה, דו קענסט בתיהן? וואָס פֿאַר אַ וווּיל מיידל דאָס איז געווען און אַ בנעימותדיקע, און ווי זי איז געהאַנגען אָן דער מאַמען. האָט זי אָבער אָנגעטאָן דאָס טיכל, איז זי גאָר געוואָרן אַן אַנדער מענטש... מאָל דיר אויס מײַן ווייטיק: ס'איז מײַן שטוב, ס'איז מײַן טיש און מײַנע בענק; איך האָב געגעבן די איבערבעטן און די קאָלדרעס וכל המלבושים. ס'איז נישטאָ אַ טעלערל אין שטוב, וואָס איז נישט מײַנס, און געלט האָבן זיי מיך אויך גענוג אָפּגעקאָסט; און איך, די מאַמע צו די עלטערע יאָרן, בין שוין איבעריק. איך שעם מיך צו זאָגן, אָבער איך ווייס, זיי ווינטשן מיר, איך זאָל זײַן דאָרט, ווו דער טאַטע ליגט. און די אייניקלעך, זיי לאַכן אויך פֿון אַן אַלטן מענטש.

מילא, די עבֿירה בין איך דיר שוין מוחל. הײַנט האָט קיינער נישט קיין מורא פֿאַר גאָט, אַפֿילו די פֿרומע און אַפֿילו די, וואָס זאָגן אַז דו ביסט אַ גוי. אָבער איך בין דאָך די מאַמע, וואָס האָב זי געטראָגן אונטערן האַרצן און זי געהאַט, און דעמאָלט האָט יואל, עליו־השלום, נאָך נישט געהאַט קיין שם, און די קלייט איז געווען אָט נאָר וואָס, אָן קונים און אָן סחורה און אָן לײַב־און־לעבן. וואָס האָב איך געהאַט צו לײַדן מיט דער פּראַקלאַטע! דאָ די דאַר, דאָ מאָזלען, דאָ פּאָקן. און דערנאָך, אַז זי איז געוואָרן אַ גרויס מיידל, מוז מען דאָך תמיד האָבן אין זינען קליידער און שמאַטקעלעך און היטעלעך. און דעם רבין דײַנעם געדענקסטו, און דו פֿאַרשטייסט מסתמא, ווי איך האָב געמוזט זיך רײַסן מיט אים וועגן איטלעכער זאַך. און דערנאָך די חתונה! ווער האָט דאָס געזען ביז דעמאָלט בײַ אַ מלמד אַזאַ חתונה! און אַצינד, צאָלן זיי מיר אָפּ אַלץ מיט פּראָצענט. אַפֿילו דעם אויוון לאָזן זיי בײַ מיר נישט הייצן. איך זאָג אײַך, איך קום אום! די גאַנצע וואָך לעב איך נאָר פֿון אַ שטיקל בולקע און אַ ביסל קאַליש, וואָס איך קאָך מיר אַליין, און אַז סע קומט שבת, און איך וויל עסן מיט זיי בײַ איין טיש, ווי אַ מענטש, מוז איך געבן צו שטײַער...

טאָמער קאָנסטו אים רופֿן צו דיר, יאָסל, און זיך מיט אים דורכשמועסן? פֿאַר אַ דײַטש האָבן זיי מורא דאָס קדחת, און אַ ביסל וועט ער זיך שעמען. מע זאָגט, אַז דו ווילסט, קאָנסטו שרײַבן אין די בלעטער. איך זאָג דיר, איידער צו האָבן אַזוינע קינדער, איז שוין בעסער גאָרנישט צו זײַן קיין מאַמע!

זאָג זשע מיר, איך בעט דיך, טראָגט דאָס אַ סך אײַן, די דאָקטערײַ, וויפֿל

האַט מען דערפֿון אַ חודש? האָב מיר קיין פֿאַראיבל נישט, אָבער כאַטש איך בין אַלט און שטיי שוין, ווי מע זאָגט, מיט איין פֿוס אין קבֿר — איך וויל אָבער נאָך נישט שטאַרבן, כדי נישט צו מאַכן זיי קיין פֿרייד — בין איך פֿונדעסטוועגן טשיקאַווע צו וויסן, צי דו האָסט בעסער געמאַכט, וואָס דו ביסט נישט געוואָרן ערגעץ אַ גרויסער רבֿ. איך האַלט דיך נישט פֿאַר קיין נאַר און איך ווייס, אַז דו וועסט נישט שטודירן אומזיסט. עולם־הבא וועסטו אַוודאי נישט האָבן דערפֿון. טאָ האָב כאַטש ד י וועלט. גלייב מיר, איך גין דיר דאָס. ווען יואל וואָלט געלעבט, וואָלט ער מיט דיר אַ שמועס געטאָן אין לערנען, כדי צו זען, צי דו האָסט נאָך נישט אַלץ פֿאַרגעסן. רבונו־של־עולם! איך זע דיך נאָך, ווי דו זיצסט בײַם טיש פֿאַרטראַכט בײַ דער גמרא. דעמאָלט האָב איך מיר געזאָגט: אָט דער קוקט ערגעץ אַנדערש... יואל איז געווען דער גרויסער למדן, ווי דו ווייסט, אָבער ער איז געווען אַ פּלאַטשיקער, און האָט נישט געקענט זײַנע אייגענע תּלמידים; אָבער איך האָב געהאַט אויגן...

און פֿונדעסטוועגן, ווען איך וואָלט געהאַט נאָך אַ מיידל חתונה צו מאַכן און דו ביסט, ווי איך הער, נאָך אַ בחור, וואָלט איך זי דיר בעסער געגעבן, ווי פּיניען, דעם איידעם מײַנעם, דעם שייגעץ. וואָס האָב איך פֿון זײַנע צוויי פּאָר תּפֿילין, אַז ער איז אַ הונט! אַוודאי וואָלט עס געווען גוט, אַז דו זאָלסט יאָ אַ ביסל דאַווענען, אָבער בײַ אַזעלכע מענטשן, ווי דו, קען מען כאָטש אויסרוען. טריפֿות וועט מען נאָך בײַ דיר נישט עסן, אַזוי ווײַט ביסטו נאָך נישט אַוועק; איך זע עס בײַ דיר אָן די אויגן, אַז דו ביסט נישט אַ שׂונא פֿון ייִדישקייט.

ווי לאַנג ווילסטו נאָך בלײַבן בײַ אונדז? ווי געפֿעלט דיר הײַנט שעפּעטיווקע? עס איז בײַ אונדז אַ סך געוואָרן אַנדערש, אָבער אין תּוך גענומען — ניין, בעסער צי מיך נישט בײַ דער צונג: איך וואָלט געקענט דערציילן דיר אַ סך פֿון אונדזערע שעפּעטיווקער; מעגסט דאַנקען גאָט, אַז דו וווינסט אין פּרײַסן, ווײַט פֿון דאַנען. ווייסטו, עס ווילט זיך מיר גאַרנישט גלייבן, אַז דו ביסט אָט ד ע ר יאָסל פֿון אַמאָל. זאָג מיר דעם אמת, פֿלעגסט זיך דערמאָנען אַ מאָל אויף דײַן רבין און אויף דער רביצין דײַנער? דו ווייסט, ווי ליב מיר האָבן דיך געהאַט! אײַ איז דאָס אַ וועלט, צו וואָס דער מענטש קען דערלעבן. וואָס איז דאָס לעבן וואָס איך פֿיר? מע שלעפּט זיך אַרום און די אייגענע קינדער איז מען נמאס...

אַ משוגע ייִנגל

זי האָט שטאַרק געכליפּעט: גאָטעניו, פֿאַר וואָס האָסטו מיך אַזוי געשטראָפֿט? ווען נאָך האָב איך אויף דער וועלט אַחוץ אים? מײַן מאַן איז נישטאָ, מײַן שטוב איז אָפּגעברענט, קיין טאַטן האָב איך נישט, קיין מאַמען האָבן איך נישט, איך בין עלנט ווי אַ שטיין, ווער באַדאַרף צו וויסן פֿון אַן אַלמנה מיט איר ביסל אָרעמקייט? מילא, דאָס אַרט מיך נישט; אַז מע האָט ברויט, אַפֿילו פּיסנע, איז שוין אויך גוט; אַ העמד אויפֿן לײַב האָט מען אויך. אָבער ער, מײַן בן־יחיד, איין אויג אין קאָפּ, וואָס פֿאַר אַ צרות בין איך פֿון אים אויסגעשטאַנען, ביז ער האָט אָנגעהויבן גיין און רעדן. דאָס קינד האָט געהאַט די דאַר, אַזוי האָט מען געזאָגט, ווייס איך? פֿון דעמאָלט אָן איז ער געווען געזונט און שטאַרק, אָבער ער איז נישט ווי אַלע מענטשן. אין חדר וויל ער נישט גיין, דעם רבין האָט ער פֿײַנט און קאָן גאָרנישט, אַפֿילו דאַווענען קאָן ער נישט. דעם מאַרך פֿון די ביינער צי איך פֿון מיר, ביז איך באַצאָל פֿאַר אים שׂכר־לימוד, אָבער ער איז אַקוראַט ווי מע וואָלט אין אים אַרײַנגעטאָן אַ כּישוף. ער הערט מיך נישט און פֿאָלגט מיך נישט. מאַמע — זאָגט ער — דאָס לערנען אין חדר מאַכט מיך דול, אַלץ: ויאמר, דאָס וואָרט מאַכט אַזוי און י ע נ ץ וואָרט מאַכט אַזוי. — וואָס דען ווילסטו? — מאָלן וויל איך, גיב מיר אַ פּען, אַ שטיקל קויל, צי קרײַד. — ביסטו משוגע? אַז ער הערט מיך אָבער גאָרנישט. מילא, זינגען האָב איך געהערט, ס'איז אַזוינס דאָ, אָבער מאָלן — וואָס איז דאָס פֿאַר אַ זאַך? אים אָבער, אַז סע פֿאַרווילט זיך, העלפֿט גאָרנישט. ער באַמאָלט דעם טיש, די ווענט; באַקומט ער אַ מעסער, גראָבט ער אין דער ערד אָדער ער שניצט. אַ מאָל ווערט ער גאָר פֿאַרפֿאַלן, נעם איך אים זוכן און געפֿין אים: ער ליגט זיך אויפֿן גראָז און קוקט. הייב איך אָן צו שרײַען; שטיי אויף! — ניין, איך וויל נישט. — פֿאַר וואָס ווילסטו נישט? — איך קאָן נישט אַוועקגיין, דער הימל איז אַזוי שיין, ער איז אַזוי רויט, קוק זיך נאָר אײַן, מאַמע. — האָט איר געהערט? אָט אַזאַ משוגענער. אויף איטלעכן בוים קלעטערט ער, אויף איטלעכן וואָגן שפּרינגט ער. איין מאָל זאָגט ער צו מיר: מאַמע, איך וויל גיין באָרוועס, אַלע באַשעפֿענישן גייען אויך באָרוועס און טראָגן נישט קיין שיך.

פֿרום איז ער גאָרנישט, שוין פֿון קינדווײַז אָן נישט. אַז קיין טאַטע איז נישטאָ! מאַך מיר, זונעלע, קידוש, — אַז ער קען גאָרנישט. די שכנות טײַטן אויף מיר מיט די פֿינגער. זאָגט מיר, ר' יאָסל, וואָס זאָל איך טאָן? צי בין איך דען נישט אַ מאַמע ווי אַלע?

(זי צעוויינט זיך).

ווי מע לעבט

פֿיר שעה גיהנום

שטיקער פֿלייש זענען פֿון מיר געפֿאַלן, איך האָב נאָך געהאַלטן אין צעשנײַדן דעם לעצטן פֿונט הייוון און וועגן אים אין לויטן און אין האַלבע לויטן, כּדי צוצוגרייטן אויפֿן יריד. קומט צו פֿאָרן אַ פּריצל רײַטנדיק און וויל האָבן אַ גאַנצן האַלב־פֿונט הייוון; וואָלט ער געקומען כאַטש אַ האַלבע שעה פֿריִער, איידער איך האָב נאָך צעשניטן דאָס לעצטע! אָבער אַצינד, וואָס מאַכט מען? זאָגן אים: ניין? איר פֿאַרשטייט אַליין, אַז אַזעלכע קונים וואַקסן נישט אויס פֿון דער ערד, און אַז גאָט שיקט אַזוינעם צו, מוז מען שפּרינגען אַפֿילו אין פֿײַער, כּדי צו טאָן זײַן רצון. אַ גליק, אַז ער האָט באַדאַרפֿט האָבן נאָך אין ערגעץ, האָב איך צו אים געזאָגט: פּריצל, איר קאָנט אײַך טאָן אײַערס, און איך וועל דערווײַלע צוגרייטן פֿאַר אײַך, און אַז איר וועט פֿאָרן צוריק, וועט איר עס שוין קאָנען מיטנעמען, וואָרעם צו וואָס באַדאַרפֿט איר זיך אַרומטראָגן דערמיט? איך ווייס אַליין נישט, ווי אַזוי איך האָב עס געקאָנט גאָר אים זאָגן, בשעת איך האָב דאָך געוווּסט, אַז איך האָב שוין גאָרנישט מער דעם גאַנצן האַלב־פֿונט הייוון. איר ווייסט, איך זאָג קיין מאָל נישט קיין ליגן, און שאַטן קאָן עס אויך. מילא, צוגעזאָגט, מוז מען זען קריגן הייוון, עפּעס לעבט מען דאָך צווישן ייִדן! נאָך איידער דער פּריץ האָט זיך אויסגעדרייט מיטן פֿערד, נעם איך די פֿיס אין די הענט און לויף צו יענטלען: יענטעניו, נשמהניו, האַרצעניו, לײַט מיר אַ האַלב פֿונט הייוון; נאָך הײַנט אויף דער נאַכט באַדאַרף מען מיר צו ברענגען פֿון אומאַן הייוון; איך האָב מיטגעגעבן שואלן. זי קוקט מיך אָן און שווײַגט; אַ פּנים, זי הייבט זיך אָן שלאָגן מיטן יצר־הרע, זאָל זי זאָגן: "ניין", איז וואָס הייסט: ווי איז מען דאָס אַזוי שלעכט און מע טוט נישט יענעם אַ טובֿה אין אַ נויט? און זאָגן "יאָ" — לאָזט איר נישט דאָס האַרץ, וואָרעם למאַי זאָל זי מיר העלפֿן, ווען זי ווייס גוט, אַז איך באַדאַרף עס טאַקע האָבן? בכן זאָגט זי זיך פּאַוואָלינקע: איך וועל זען, אפֿשר האָב איך נאָך. פֿון מיר פֿאַלט די נשמה און זי האָט צײַט. ווייס איך — זאָגט זי — איך האָב, דאַכט זיך, שוין אַלץ פֿאַרקויפֿט. אָט אַזוי רעדט זי צעקראָכן. אַוודאי מוז איך פֿון איר

לויפֿן צו עטלען און צו היהן און צו שמואלן און צו נחמנען, און קיינער האָט נישט... איך בעט זיך ביי זיי רחמים: איך וועל צאָלן ווי דער בעסטער קונה, אַבי פֿאַרקויפֿט מיר; און זיי הייבן אָן מיך אויסצופֿרעגן, אַ גאַנצן טאָג. פֿון מיר צאַפּט זיך דאָס בלוט, און ווען איך וואָלט מיך נישט געשעמט פֿאַר גאָט, וואָלט איך זיי אַ שפּײַ געטאָן אין פּנים אַרײַן און אויסגעזאָגט, וואָס אין דער קאָרט. פּלוצעם דערמאָן איך מיך, עפּעס דאַכט זיך, ביי מיר אין קעלער אינעם לינקן קעסטל מוז נאָך זײַן אַ האַלב פֿונט הייוון. איך לויף אַהיים און שפּרינג אַראָפּ פֿון די טרעפּ האַלב־טויט, האַלב־לעבעדיק און הייב אָן צו זוכן פֿון אונטן און פֿון אויבן, אַפֿילו דעם דנאָ האָב איך איבער־געקערט. מאַלט אײַך אויס מײַן עגמת־נפֿש, ס'איז נישטאָ, און נישטאָ, כאָטש גיי צערײַס זיך... און דאָ האָב איך מיר געטראַכט, אַז ווען איך האָב אַפֿילו נישט איבערגעלאָזן אין קעסטל דעם האַלב־פֿונט הייוון, מוז זײַן אַ נס און סע מוז זיך פֿאַרט געפֿינען. וואָס הייסט, דער אייבערשטער וועט אויף מיר נישט האָבן קיין רחמנות און וועט מיר נישט העלפֿן אין אַזאַ שעה? איך גיב נאָך אַ לויף צו שואלן, אפֿשר האָט אים גאָט אַרײַנגעשיקט אין דער דעה צו קומען פֿריִער. דערווײַל האָב איך אַלץ מורא, טאָמער וואַרט שוין דאָס פּריצל ביי מיר אין דער היים, אַ שיין פּנים וועט דאָס האָבן!

אין מיטן פֿאַלט מיר אײַן: אַז דו ביסט שוין יאָ געווען אין קעלער, פֿאַר וואָס האָסטו נישט אַרײַנגעקוקט אין דעם אַנדערן קעסטל, וואָס איז ביי דער וואַנט? ווו איז געווען דײַן שׂכל? איך לויף ווי משוגע ווידער אין קעלער אַרײַן, שכנים הייבן שוין אָן צו קוקן און זיך וווּנדערן. אַ גנבֿה האָב איך דאָרטן אַוודאי נישט באַהאַלטן. אָבער לײַט האָבן אויגן און טרויען דיר נישט פֿון דאַנען אַהין. אַוודאי איז דאָס צווייטע קעסטל געווען ליידיק, און מײַן גאַנצער בטחון הענגט אויף איין האָר, טאָמער געפֿין איך נאָך אין שאַפֿע. איך מאַך אויף די שאַפֿע און גיב אַ קוק, אַ לאַך איז מיר אַרײַן אין האַרצן: די קאַץ האָט זיך אַרײַנגעכאַפּט און האָט מיר חתונה געמאַכט אַ טעפּל שמאַלץ, גענדזענע, ערשט אייערנעכטן געפּרעגלט, און מיר נישט פֿאַרגונען. מילא, ווער האָט צײַט זיך אָפּצועסן דאָס האַרץ וועגן דעם שמאַלץ, אַז דאָ שטייט מען פֿאַר אַזאַ זאַך. דער זייגער שלאָגט דרײַ, אָנבײַסן צו עסן האָב איך אַפֿילו שוין צוויי מאָל פֿאַרגעסן: ווער האָט אין זינען צו עסן? מיר דאַכט זיך, אַז איך וואָלט מנדר געווען צען תּעניתים, אַבי סע זאָל זיך באַלד עפֿענען די ערד און סע זאָל אַרויסשפּרינגען אַ האַלב פֿונט הייוון. דאָס וואָלט ביי מיר געווען דער בעסטער אוצר. און דאָ בין איך שוין מיד פֿון יסורים און פֿון לויפֿעניש, איך ווייס אַליין נישט וואָס מע טוט פֿון עגמת־נפֿש. און איך בין אַלץ אין כּעס אויף מיר אַליין: מוז מיך דער רוח אָנטראָגן

צו צעשנײַדן די גאַנצע הייוון און אַפֿילו איין האַלב פֿונט הייוון נישט איבערלאָזן אַ גאַנצן. איך זאָג אײַך, שׂרה־ריווע, איך האַנדל שוין מיט הייוון דרײַ און צוואַנציק יאָר, אַזאַ טאָג האָב איך נאָך נישט געהאַט. מאָלט אײַך אויס דעמאָלט מײַן פּאַלאַזשעניע, זאָל קומען דער פּריץ און זאָל זאָגן, אַז איך האָב אים געהאַלטן צום נאַר, אַז בײַ מיר, חנהן, האָט ער נישט געקראָגן, וואָס ער האָט באַדאַרפֿט? בעסער וואָלט איך מיך באַגראָבן לעבעדיקערהייט, איידער מע זאָל אַזוינס זאָגן אויף מיר. מילא, טענה אַהין, טענה אַהער, לויף, זוך, בעט רחמים, כאַטש האַק דיך און בראַק דיך, אַ גאַנץ האַלב־פֿונט הייוון איז נישטאָ! פֿערציק האַלבע לויט און גאַנצע לויט זענען דאָ און ליגן פֿאַר מיר אויפֿן טיש און ברענגען מיך אַרײַן אין כּעס. הלוואַי וואָלט איך זיי געקאָנט צוזאַמענקלעפּן, איז נישטאָ דערצו קיין עצה? איך זעץ מיך אַנידער אויפֿן באַנקבעטל און דער קאָפּ איז מיר וויסט. נאָך אַ גליק, אַז דער מאַן מײַנער איז הײַנט אַוועקגעגאַנגען אין מיל אַרײַן; וואָלט ער געווען אַצינד אין דער היים, וואָלט איך מײַן ביטער האַרץ אויסגעלאָזט צו אים, מוז זיך מיר אַזוינס טרעפֿן! סע זענען פֿאַראַן טעג, וואָס סע ליגן בײַ מיר די פֿונטן און די האַלב־פֿונטן הייוון און נישט איין לויט פֿאַרקויף איך, און הײַנט מוז עס אויף צו להכעיס זײַן קאַפּויער! איך זאָג אײַך, שׂרה־ריווע, אַז מע האָט נישט קיין מזל, איז מען נישט ווערט אַז די ערד טראָגט. ווער איך קאַרג פֿאַרשוואַרצט און האָרעווע נישט גלײַך מיט דעם מאַן מײַנעם אויף פּרנסה? איך זאָל זאָגן, אַז איך דערלייג? איר ווייסט, מע ציט די חיונה, און חתונה געמאַכט קינדער האָט מען אויך. אַבער, אַז ס'איז אויף איין מאָל טײַערער געוואָרן הייוון אין אומאַן, און איך האָב נישט געוווסט און האָב פֿאַרקויפֿט דרײַ פֿונט צו דרײַ גראָשן אַ האַלב לויט, בשעת איך וואָלט דערפֿאַר געקאָנט נעמען צו פֿיר גראָשן, אוי, האָט מיר דאָס ווי געטאָן! און יענע, די גזלנים, האָבן אונטערגעשיקט צו מיר און אויסגעקויפֿט דאָס לעצטע פֿונט הייוון צום אַלטן מקח. אַ דונער האָט מיך דערשלאָגן, אַז איך האָב דאָס דערהערט. טוט אײַך אַ רעכן: פֿיר פֿונט הייוון, אויף איטלעכס לויט אַ גראָשן. ס'איז מיר געווען ערגער, ווי ווען איך וואָלט צען מאָל אַנגעוואָרן פֿון קעשענע. און הײַנט גלאַט דער עגמת־נפֿש, אפֿשר צוויי חדשים כּסדר האָב איך מיך געגעסן און געגריזשעט. און דאָ, אַז גאָט האָט מיר צוגעשיקט אַ פּריצל, מוז עס אַזוי זײַן! גאַטעניו, איך פֿאַל, איך גיב אַ קוק אין פֿענצטער. דאָס פּריצל פֿאָרט צו מיר רײַטנדיק און מאַכט מיטן בײַטשל; ער איז שוין בײַ דער שטוב, איך וויל אַנטלויפֿן, וואָרעם איך האָב נישט די העזה אים צו קוקן אין פּנים אַרײַן, ער איז אָבער שוין דאָ; איך זאָג אײַך, די מינוט האָט מיר אָפּגעקאָסט אַ האַלב לעבן. וואָס זשע טוט גאָט? גיט ער מיר אַרײַן אַן

עצה און איך זאָג: פּריצל, אַט דאָ האָב איך אײַך צעשניטן דעם האַלב־פֿונט הייוון. צי דאַרפֿט איר עס דען האָבן אויף איין מאָל? וועט די פּאַני פֿאַרשפּאָרן צו צעשנײַדן. איך וויקל אים אײַן אַלץ אין רייניע ווײַסע פּאַפּיר און מײַנע הענט ציטערן; ער נעמט אַרויס דעם טײַסטער און באַצאָלט און דאַנקט. אַזאַ מזג, איך וואָלט אים געקאָנט קושן די הענט פֿאַר זײַן גוטסקייט; טרערן זענען מיר אַרײַן אין די אויגן פֿאַר פֿרייד. איך זאָג אײַך, שׂרה־ריווע, איך בענטש נאָך עד־היום דעם בורא, וואָס ער האָט מיר דעמאָלט צוגעשיקט אין מויל אַרײַן די ווערטער אַזוי צו זאָגן, און עס האָט געפֿירט צו גוטן. אָבער וואָס איך האָב אין די פֿיר שעה איבערגעלעבט, דאָס קאָנט איר אײַך נישט אויסמאָלן.

די עגונה

האָב איך צו איר געזאָגט: קער אום, מײַן קינד, די ק"ן קערבלעד, וואָס איך האָב איר געגעבן אין נדן, און גיב איר אַרויס די הלבשה און לאָז זײַן אַן עק; האָט ער צו מיר געזאָגט: שווער, איך הער אײַך מיט אײַער רעדן פֿאַר אַ פּיאַטאַק. טענה איך און בעט זיך בײַ אים רחמים: בערל, האָסטו שוין גאָרנישט קיין יושר, גייען מיר צו מענטשן, אַז דו ווילסט. אַדרבא, טאָמער ביסטו גערעכט! איז גיי, רעד מיט אַ הולטײַ! ווער איז מיר שולדיק, אַז איך האָב גענומען מײַן טאָכטער און זי אַרײַנגעגעבן אין אַזוינע הענט? איר וואָלט געדאַרפֿט זען זי צו דער חתונה, אַ ליכטיק ווײַבל, וואָס מע האָט אין איר צורה נישט געקאָנט אַרײַנקוקן פֿאַר שיינקייט, און בטבֿע אַ מזג־טובֿ און אַ גוטס. אַז סע גיט זיך אײַן, גערעט עס שוין אין אַלעמען! אַז ער איז נישט ווערט איר פּיאַטע: אַ מענטש, וואָס האַלט זיך שטענדיק קליגער פֿון דער גאַנצער וועלט און ווו ער רירט זיך צו, דערלייגט ער, און פּרוווט אים עפּעס זאָגן, ווערט ער אײַך גלײַך אָנגעצונדן, און דערצו נאָך אַן עקשן, און אַ ביטערער יונג. און גייט אַרום תּמיד אָנגעבלאָזן. פֿאַר אים יוצא זײַן קאָן קיינער נישט.

תּיכּף אַז ער האָט אַרויסגענומען דאָס געלט און איך האָב געזען, ווי אַזוי סע צערינט בײַ אים פֿון חודש צו חודש און ער הייבט נישט אָן צו האָבן אויף דער מחשבֿה, ווי אַזוי ס'איז מיר שווער אָנגעקומען, האָב איך געפּרוווט אַ רעד צו טאָן מיט אים, ווי מע רעדט מיט אַ קינד: טו אַזוי און אַזוי, און דו וועסט קומען צו אַ תּכלית. איז ער אָבער אַן עקשן: ווײַל מע זאָגט אים, טוט ער דווקא קאַפּויער, ווי דער עכטער צו־להכעיסניק. דערווײַל

האָב איך דאָך נאָך קינדער: האָב איך געמוזט אַראָפּנעמען די האַנט פֿונעם האַרצן און האָב געמוזט צוזען, ווי ער קײַט איין פֿינפֿערל נאָך דעם אַנדערן, און מע עסט שוין גאָר אַ פֿרעמד קערבל... איך פֿרעג מיך אַליין, ווו איז געווען מײַן קאָפּ צו טאָן אָט דעם שידוך. דוכט זיך, איך האָב נישט ליב מיך צו אײַלן; פֿאַרקערט — איטלעכע זאַך איבערלייג איך מיר צען מאָל, איידער איך טו, אָבער אַז ס'איז באַשערט אַן אומגליק, נעמט גאָר אָפּ דעם שׂכל.

געסוחרט האָט ער, אַז ס'איז געווען אַ חרפּה, און אַז ער פֿלעגט קומען אַהיים, איז ער נאָך דער פּריץ און וויל דעם גוטן אָנבײַסן, און ווען נישט צו דער מינוט, איז ער מלא־רציחה. דעם גאַנצן טאָג טוט זי זיך מאַרדעווען אין אַלקער אָן אַ ברעקל מענטשן; און אַז ער זאָל דאָס האָבן פֿאַר איר אַ מאָל אַ גוט וואָרט! פֿאַרקערט, אַז זי דערגאָדזשעט אים נישט אַ ביסל און ס'איז נישט אַזוי אַקוראַט, קאָן ער זי מאַכן פּונקט גלײַך מיט דער בלאָטע. איר זאָלט הערן ווערטער, וואָס אַ ייִד פֿאַרגינט זיך צו זאָגן צו אַן אייגן ווײַב, און נאָך אַזאַ ווײַבל, וואָס אַן אַנדערער, אַז ער וואָלט זי געהאַט, וואָלט ער זי געטראָגן ממש אויף די הענט! איך זאָג אײַך, דאָס האַרץ צעגייט זיך אין מיר, זיך דערמאָנענדיק.

און אַז סע פֿלעגט איר דערנעמען ביז צו דער לעבער און זי פֿלעגט קומען צו אונדז מיט פֿאַרוויינטע אויגן, האָט מען נאָך געמוזט איר אויסרעדן... איר ווייסט, הײַנטיקע יאָרן איז נישט אַזוי גרינג. אַ גרושה איז נישט קיין מיידל און געפֿינט נישט גרינג קיין בעלנים. פֿונעם גדן איז שוין נישטאָ קיין זכר. אַ קינד איז אויך נישט קיין גרויסע מעלה צו אַ שידוך, מיטן אַנדערן איז מען פֿאַרגאַנגען אין טראָגן... אָוודאי רײַסט אונדז דאָס האַרץ צו זען, ווי אַזוי זי לײַדט נעבעך בײַ אים און האָט בײַ אים אַזאַ לעבן, אויף אונדזערע שׂונאים געזאָגט געוואָרן! אָוודאי האָט זי פֿאַרדינט בעסערס, אָבער אַז גאָט האָט געוואָלט, מע זאָל מיט איר אַזוי אַרײַנפֿאַלן! וואָס זאָג איך אַרײַנפֿאַלן, נעמען לעבעדיקערהייט און באַגראָבן, — און אַזאַ גאָלדן קינד, וואָס אַז זי איז געווען אַ מיידל, האָט זי געשײַנט ווי די זון.

און שטעלט אײַך פֿאָר, דער אייגענער מענטש נאָך קנאַפּע פֿיר יאָר! אַזוי פֿאַרוואָגלט און אַזוי פֿאַרשוואַרצט און אַזאַ יוגנט! זאָל איך זאָגן, אַז ער האָט זי פֿײַנט געהאַט? פֿאַרקערט, נאָך דער חתונה איז ער נאָך איר אויסגעגאַנגען, און דערנאָך, — אַלע מאָל קילער! האָט איר געהערט, אַז אַ ייִדן זאָל דאָס אייגענע ווײַב ווערן נמאס? און אונדז איז ער בפּועל־ממש אַ דם־שׂונא און וואָלט נישט געקאָנט זיך קילן אין אונדזער בלוט: די קאַפּאָטע האָט מען אים געקוילעט! און אַ גאַנץ יאָר איז ער געזעסן בײַ אונדז אויף קעסט, און האָט געגעסן אונדזער ברויט. איך זאָג אײַך, עס

איז גאָר אַן אַנדער וועלט! און איידער צו האָבן אַט אַזאַ נחת פֿון קינדער איז שוין בעסער גאָרנישט צו האָבן קיין קינדער. וואָס האָב איך פֿון מײַן לעבן? געהאָרעוועט האָב איך אַלע יאָר און אַלץ פֿאַר זייערטוועגן, פֿונעם מויל האָט מען אָפּגעשפּאָרט, אַבי זיי חתונה צו מאַכן מיט לײַטן צו גלײַך. מילא זי, די עלטערע טאָכטער מײַנע, פֿון דער וויל איך שוין גאָרנישט רעדן. איר מאַן איז אויך אַ גרויסער כּלבֿ, אָבער ז י האַלט מיט אים. אָבער די ייִנגערע מײַנע העגנט אַן אונדז און וואָלט זיך פֿאַר טאַטע־מאַמע געקאָנט אָפּהאַקן די פֿינגער, מוז זי קריגן פֿאַר אַ מאַן אַזאַ גאָרנישט!

נעכײַ וואָלט ער כאַטש געווען אין דער היים. דעם עיקר האָב איך פֿאַרגעסן צו דערציילן: דער מענטש איז דאָך גאָרנישט דאָ, ער איז אַוועק און האָט זי געלאָזן אַן עגונה שוין אַכט חדשים. איין מאָל אַ שבת־צו־נאַכט איז יוכבֿד, די טאָכטער מײַנע, געקומען צו לויפֿן אין איין יאָמערן. איך און די מאַמע: אַ דונער האָט אונדז דערשלאָגן, וואָס איז געשען, טאָכטערוניו? ס'איז אָבער פֿון איר נישט אַרויסצובאַקומען קיין וואָרט, זי וויינט און גראָבט אײַן דעם קאָפּ אין אַ באַנקבעטל. מיר זענען אויסער זיך: טאָכטער־לעב, דערצייל דאָך, וואָס האָט ער דיר געטאָן? זי כליפּעט און הייבט אָן איבער אַ נײַס צו וויינען אויפֿן קול. מיר שטייען און ווייסן נישט וואָס צו טאָן, דאָס ווײַבל עקט זיך. איך נעם דעם בורגעס און וויל גיין צו אים, פֿרעגן; טוט זי זיך אַ כאַפּ: טאַטע, גיי נישט צו אים, ער איז אַ רוצח! איך הער זי נישט און לויף. די אויגן וועל איך אים אויסרײַסן. קום איך אַהין, איז פֿינצטער אין אַלקער; אין אַ שעה אַרום קום איך ווידער און ס'איז אַלץ פֿינצטער. די גאַנצע נאַכט — ער איז נישטאָ, אין דער פֿרי — ער איז אַלץ נישטאָ, און אַזוי דעם גאַנצן טאָג. מע עפֿנט אויף די טיר, ער האָט צוגענומען דאָס ביסל צירונג און אַלע גוטע זאַכן און איז אַוועק, און זי זיצט נעבעך בײַ אונדז. מע האָט מיר געזאָגט, אַז ער מוז זײַן אין אַרגענטינע. אפֿשר קאָנט איר שרײַבן אויף די בלעטער?...

פֿ אַ ר ז אָ ר ג ט

וואָס זשע האָב איך געזאָלט טאָן, איך פֿרעג אײַך. קומט צו פֿאָרן אַ זון אַנדערטהאַלבן יאָר נאָך דער חתונה און זאָגט: מאַמע, איך וויל נישט ווינען מיטן ווײַב. איר פֿאַרשטייט דאָך, דער קאָפּ האָט מיר גענוג געדאַרט, ווי דערלעב איך אים חתונה צו מאַכן אַזוי ווי איך וויל, און ווי סע קומט אים, און איך האָב טאַקע געטראָפֿן מיטן שידוך און האָב געהאַט נחת, לאָזט זיך

אָבער אויס גאָר אָט אַזאַ מעשׂה. און דאָ האָט מען שוין אַ קינד, אַ ייִנגל. ערשט מיט אַ פּאָר חדשים צוריק בין איך געפּאָרן אויפֿן ברית, און אַצינד פֿאַרגלוסט זיך אים גאָר אָוועקצופּאָרן. זונעניו, פּאָר וואָס ווילסטו נישט זײַן מיט פּערלען? — זי איז מיר נמאס. — ווער איך שוין אין כּעס: וואָס הייסט "נמאס", שייגעץ איינער! אַ ייִדיש ווײַבל ווערט דען נמאס? וואָס האָסטו צו איר? וואָס גייט איר אָפּ? איַ, זי איז נישט אַזוי שיין, ווּהין זאָלן אַהינקומען די נישט־שיינע? אַז גאָט וועט אײַך העלפֿן, און איר וועט קומען צו אַ מעמד, וועט זי שוין זײַן שיין. ווען נישט חלילה דאָס, העלפֿט שיינקייט אויך נישט. — מאַמע, זי איז שלעכט, זי דערגאַדזשעט מיר נישט, זי טוט שטענדיק מיר אויף צו להכעיס. זאָג איך טאָג, זאָגט זי נאַכט. זאָג איך אַזוי, זאָגט זי פּונקט קאַפּויער. איך קאָן נישט אָנקוקן איר פּנים מיטן שפּיציקן נאָז. מילא פֿריִער, אַז זי האָט נאָך נישט געהאַט דאָס קינד און זי איז נאָך נישט געווען אַזוי דאַר, האָט מען נישט געזען, הײַנט קערט זיך מיר איבער די גאַל. — איַ, קינד איינער, זאָג איך צו אים, ווער קוקט אויף דעם? דער עיקר איז פּרנסה און עפּעס אַ מסחר. אַז דו וועסט האָבן אין זינען אַ קערבל, וועסטו נישט האָבן אין זינען קיין נאַרישקייטן. אַזאַ נאָז, צי אַזאַ נאָז, דאָס איז אַלץ בלאָטע. דער עיקר איז, אַז מע איז אָנגעקומען אין אַ גוטן אָרט. גיב אַ קלער וועגן אונדזער פּאַלאַזשעניע, ווי אַזוי מיר זיצן אויפֿן טרוקענעם, און באַרעכן נאָר, אַז איר טאַטע איז, קיין עין־הרע, אַ ייִד מיט אַ שטוב און מיט צוויי קלייטן, אַ ייִד, וואָס האָט שפּע, אָט וועסטו אַליין זען אַז ס׳איז נאַריש אָוועקצוואַרפֿן אַ שמאַלצגרוב און קומען צו מיר. וואָס קאָן איך דיר געבן? פֿריִער האָסטו נישט געזען קיין בעסערס און ביסט נישט געווען געווױנט צו פֿויגלמילך, אָבער אַצינד, נאָך אָנדערטהאַלבן יאָר קעסט, און נאָך אַזוינע קעסט! ניין, שמעון, מאַך זיך נישט נאַריש און פּאָר צוריק, פּאָר צוריק נאָך איידער סע וועט זײַן שפּעט. מיינסטו, אַז זיי וועלן דיך וועלן, אַז זיי וועלן זען, אַז דו קווענקלסט זיך נאָך! וואָס פּאָר אַ מענטש ביסטו? איידער אָנצוהייבן צו טראַכטן אַ תּכלית און זען צו ווערן אַ מענטש, הייבט דיר אָן נישט צו געפֿעלן דײַן ווײַבס נאָז. פּראָסטע משוגעת! אַ יונגער־מאַן מיט זעקס הונדערט קערבלעך נדן און מיט הלבשה און מיט ספֿרים, זיצט זיך אין דרײַ חדרים, ווי אַ מלכות, אין דער פֿרי צוגעטראָגן די ציקאָריע, נאָכן דאַווענען — דעם גוטן אָנבײַסן, און וואַרמעס און טיי און וועטשערע מיט פֿלייש! וואָס ווילסטו נאָך? ווען האָסטו בײַ מיר אַזוינס געזען? סע האָט זיך דיר אַפֿילו נישט געקאָנט חלומען פֿון אַזוינס. און אַצינד הייבט זיך אַ יונגער־מאַן אויף און פֿאַרלאָזט אַלץ. וואָס וועט מען בײַ אונדז אין שטעטל זאָגן? מע וועט מיינען, דו ביסט אַראָפּ פֿון זינען. גיי אַריבער צו יאָנקל דעם

נגיד און פֿרעג אים, צי ער קאָן דיר אַצינד אויסצאָלן מזומנע זעקס הונדערט קערבלעך, און דיר האָט מען דאָס אויסגעצאָלט אויפֿן טיש. ניין, שמעון, צו דעם וואָס דו טוסט, מוז הײַנט זײַן תּמוז. — אָבער מאַמע, זאָגט ער, איך האָב זי פֿאַרט פֿײַנט, איך קאָן זי נישט אָנזען, וואָס טויג מיר די ציקאָריע, אַז זי געפֿעלט מיר נישט. — דאָס קומט אַלץ פֿון דעם, וואָס דו טוסט גאָרנישט. טו עפּעס, וועסטו נישט האָבן אין זינען קיין פּוסטע מחשבֿות. זאָגט ער: וואָס הייסט פּוסטע, איך מוז דאָך מיט איר שטענדיק זײַן, און דאָס קאָן איך נישט. איך האָב מיך געפּרוּווט צוגעוווינען צו איר, אָבער איך קאָן מער נישט, גלייב מיר: איך קאָן נישט. אַפֿילו דאָס קינד איז מיר אויך נישט ליב, כאָטש עס איז מײַן קינד, ווײַל אַלץ וואָס סע קומט פֿון איר איז מיר נישט ליב. מיט אירע העוויות האָט זי מיר זיך אַזוי אײַנגעגעסן, אַז אַפֿילו אַז זי זאָגט גלײַך, ווײַזט זיך מיר אויס, אַז דאָס איז קרום. מילא, אַז זי זיצט אַזוי אין אַן אויסגעשמירט קליידל און זייגט דאָס קינד, זאָג איך מיר, לאָז זיך מיר דאַכטן, אַ דינסט, צי אַן אַם; אָבער, אַז זי טוט זיך אָן אין זײַדנס מיט די ווײַסע בענדלעך און מיט פּערלמוטערנע קנעפּלעך מיט די בראָשקעלעך און טשעפּ־קעלעך און גיט זיך נאָך אַ שמיר דאָס פּנים מיט קרײַד, איז דאָס פּשוט אַ פֿאַרזעעניש! זאָג איך: אײַ, אײַ, מײַן זון, רעד נישט אויף אַ ייִדישער טאָכטער! וואָסער ייִדיש ווײַבל טוט זיך שבת נישט אָן, אַז זי האָט נאָר וואָס. אַן אַנדערער וואָלט זיך געפֿרייט, אַז זי האָט אַזאַ הלבשה און אַזאַ צירונג, און בײַ דיר איז אַלץ אַ חסרון. אַ חסרון, די כּלה איז צו שיין. — מאַמע, דו קאָנסט מיך און דו ווייסט, אַז איך בין נישט קיין הולטײַ און וו׳ל נישט דווקא אַ שיין ווײַב, אָבער איך וויל אויך נישט קיין מיאוסקייט! איך וויל, אַז ווען איך זיץ בײַם טיש, זאָל איך קאָנען קוקן מײַן ווײַב אין פּנים אַרײַן און נישט פֿאַרדרייען מיט די אויגן. איך וויל אַ ווײַבל, וואָס זאָל האָבן אַ ייִדיש האַרץ און זאָל מיך נישט נודזשען שטענדיק מיט שמאָכטעס. איך וויל האָבן אַ ווײַב, וואָס איך זאָל מיט איר זיך קאָנען ווײַזן פֿאַר מענטשן. דו האָסט פֿאַר מיר גוט אויסגעזוכט, נישטאָ וואָס צו רעדן, און איך גיי נאָך צו דער חופּה און פֿאַרלאָז מיך אויף דיר.

זעט איר, אָט דאָס האָט מיך שוין שטאַרק פֿאַרדראָסן. מילא דו האָסט מחלוקת מיטן ווײַב און ציסט בײַם שטריק נאָך דער חתונה, דאָס טוען אַלע יונגע־לײַט, אָבער גיין האָבן טענות צו אַ מאַמען, אַז זי האָט אים אונטער־געפֿירט, דאָס האָט מען נאָך נישט געהערט, זינט די וועלט איז באַשאַפֿן. פֿרעג איך אײַך, פֿאַר וועמען האָב איך דאָס געטאָן? צי האָב איך דאָס געטאָן פֿאַר מײַנעטוועגן? אַ יאָר כּסדר בין איך געפֿאָרן אָנקוקן כּלות. איז אַז דער קרן איז טאַקע נישקשה און עס איז טאַקע אַ שיין מיידל, איז נישטאָ קיין

זעקסער. וואָס זשע טויג מיר דאָס פּנים? איר ווייסט נישט, ווי איך בין געווען אָפּגעהיט און ווי איך האָב אומעטום נאָכגעפֿרעגט. וואָלט ער, דער מאַן מײַנער, נאָך געלעבט, וואָלט די אַחריות געווען אויף אים, אַזוי איז אַלץ אויף מיר. איך קאָן מײַן שמעונען, אַ ריין און ציכטיק ייִנגל, ריין דערצויגן, כאָטש ער איז בײַ מיר נישט געזעסן אויף שמאַלץ און אויף פּוטער. איך האָב אים נישט געקאָנט געבן, וואָס בײַ לײַטן באַדאַרף אַזאַ ייִנגל האָבן. האָב איך מיר געטראַכט: בײַ יחיאל פּאַסטערנאַק, אין אַכרימאַ־ווע, וועט ער האָבן אַלץ און איך האָב עס טאַקע געטראָפֿן. געסילוקט דעם גאַנצן נדן און נישט געפּרוווט אַראָפּרײַסן, הלבשה פֿאַרן חתן אויך און מתנות. איך שעם מיך צו זאָגן, אַ נאַקעט ייִנגל האָט מען אים גענומען. אַפֿילו דער סורדוט, וואָס אַצינד איז ער אין אים געקומען צו פֿאָרן, איז אויך זייערער. וואָס זשע זאָל איך מיך איבערנעמען? וואָס האָב איך, אַן אַלמנה מיט ליידיקע הענט, געקאָנט טאָן בעסער? נו, טראַכט איך מיר, האָב איך אים, דאַנק גאָט, פֿאַרזאָרגט אויף אייביק. קומט ער גאָר און זעצט זיך אַנידער דאָ און וויל נישט צוריק, כאָטש הרגעט אים. גיט מיר אַן עצה, וואָס זאָל איך טאָן?

אַ נאָכמיטאָג בײַם רבֿ אין שטוב

אַ בילד

דער פּאָדערשטער חדר בײַם טאַדאָװעצער רבֿ. אַ נידעריקע סטעליע. צװײ קלײנע פֿענצטערלעך גײען אַרױס אױף דער שמאָלער גאַס. לעבן אַן אַלט באַנקבעטל שטײט אַ לענגלעכער קײַלעכדיקער טיש. אױבן אָן, אױף אַן אַלטן שטול, אונטערגעשפּאַרט מיט אַ קישן, זיצט דער רבֿ, אַ קלײן ייִדל מיט אַ שפּיציק גרױ בערדל. ער האַלט די האַנט אָנגעשפּאַרט אױפֿן טיש און קוקט אַרײַן אין משניות. אַ הױכער ייִד, מיט גרױסע שטיװל, אין אַ לאַנגן ריפּסענעם כאַלאַט מיט אַ פֿאַרגרינט פּליושן היטל, שטײט בײַם אַנדערן עק טיש און טענהט.

דער רבֿ: (הײבט נישט אױף די אױגן פֿונעם ספֿר) איך האָב דיר געזאָגט, חײם, איך טאָר דיך אַלײן נישט אױסהערן.

דער ייִד: רבי לעבן, ער קװילעט מיך, ער איז מיר משׂיג־גבֿול.

דער רבֿ: (מיט כּעס) איך טאָר נישט הערן אײן בעל־דין אָן דעם אַנדערן. קום אין אײנעם מיט אים און האָט אַ דין־תּורה.

דער ייִד: אַז דער הולטײַ װיל גאָרנישט גײן צװישן ייִדן און װיל נאָר אָנגעבן אין סוד.

דער רבֿ: (הײבט אױף דעם קאָפּ) איך װעל אים שיקן רופֿן.

דער ייִד: ער װעט אײַך נישט הערן, דאָס איז אַ כּלבֿ־שבכּלבֿים.

דער רבֿ: (רופֿט) יאַנקל, יאַנקל, װוּ איז ער? (סע קומט קײנער נישט) װוּ איז יאַנקל? זאָל ער גײן נאָכן שמש.

(מע הערט דער רביצינס קול: **יאַנקלען האָב איך געשיקט צו פּײסין אין קלײט נאָך צוקער.**)

דער ייִד: װעל איך אײַך אַלײן גײן רופֿן שואלן.

דער רבֿ: אַז דו װילסט, גײ.

(דער ייִד גײט אַרױס דורך דער טיר, װאָס עפֿנט זיך אין דרױסן. די טיר װיל זיך נישט צומאַכן, אַ װינטל בלאָזט. די רביצין, אַ גראָבע מיאוסע ייִדענע אין אַ טשיפּיקל, קומט אױף דער שװעל פֿון קיך אין חדר און קוקט אַרײַן.)

די רביצין: שלמה, איז ער שוין אַוועק?
דער רבֿ: יאָ.
די רביצין: טאָמער האָסטו נאָך צוואַנציק קאָפּיקעס?
דער רבֿ: (קראַצט זיך) איך האָב נישט.
די רביצין: אַ כּפּרהניק איז דאָ געווען און וויל צעהאַקן דאָס האָלץ, ער וויל אָבער פֿערציק קאָפּיקעס אַ טאָג.
(די טיר פֿון דרויסן עפֿנט זיך און דער ייִד קומט אַרײַן.)
דער ייִד: ער וועט באַלד קומען.
דער רבֿ: זעץ זיך דערווײַל.
די רביצין: אַ, חיים.
דער ייִד: (קרעכצט) יאָ, מ׳בידעוועט.
די רביצין: וואָס איז אײַך?
דער ייִד: אַ דין־תּורה האָב איך מיט שמואלן; ער האָט מיך באַראַבעוועט און וויל מיך אויסטאָן פֿון העמד.
די רביצין: יאָ, יאָ, חיים, מע מוז נאָך אויסהערן יענעמס צד...
דער ייִד: (שפּרינגט אויף) וואָס זאָגט איר, רביצין! דאָס איז אַ ראַזבאָיניק, ווי איר זעט מיך לעבן, איך זאָל אַזוי גערעכט זײַן פֿאַר גאָט, ווי איך בין גערעכט.
(די טיר פֿון דרויסן עפֿנט זיך אויף, און שואל, דער שמש, אַן אַלטער, שוואַרצער ייִד פֿון אַ יאָר זעכציק, קומט אַרײַן הוסטנדיק.)
שואל: קכי, קכי (ער שנײַצט אויס די נאָז) רבי, וואָס לאָזט איר מיך נישט שלאָפֿן. איך וואָלט מיך אַ ביסל אָפּגערוט, איך הוסט שוין זינט דרײַ טעג און דער קאַטער... האָט איר געהערט, בײַ ראובֿן־זיסעס איז הײַנט געפּגרט די ציג. אַ רחמנות. שׂרה־רבֿקה איז געלעגן געוואָרן און האָט געהאַט אַ ייִנגל, דאָס אַכטע. אין בית־מדרש האָט מען הײַנטיקע נאַכט גענבֿעט האָלץ. איך מוז מיר אָפּעסן דאָס האַרץ מיטן גבאי, ער זאָל קויפֿן אַ שלאָס.
דער רבֿ: (גוט־ברידערלעך) לאָז די מעשׂיות, שואל. גיי אַריבער צו שמואלן און זאָג: איך לאָז אים רופֿן, ער זאָל באַלד קומען צו גיין.
דער שמש: (קוקט אויף חיימען) איך פֿאַרשטיי שוין — אַ לאָדעניש. בײַ וועמען האָב איך דעם זעקסער? מוז איך מיר אָפּגיין די פֿיס אומזיסט? (ער פֿאַרהוסט זיך), קכי, קכי, קכי.
דער רבֿ: גיי שוין. אונטערוועגנס קויף מיר בײַ פייסין אַן אַכטל טיטון, סרעדניע.
דער שמש: גיט אַהער געלט.
דער רבֿ: נעם אויף באָרג.

(די רביצין ווינקט צום רבֿ. דער רבֿ גייט צו צו איר.)

די רביצין: (שטילערהייט) שיק נישט נעמען אויף באָרג. ער האָט קיין חשק נישט. מיר זענען אים שולדיק ניַין קערבלעך.

(דער רבֿ הייבט אָן צו קראַצן אין קעשענע און געפֿינט אַן אָפּגעריבענעם דרײַער. שואל איז דערווײַל אַוועקגעגאַנגען. סע קומט אַרײַן אַ געזונטע שיקסע מיט אַ רויט קליידל מיט אַן אויסגעבייט העמד.)

די שיקסע: דאַוואַי דרישדזשי נאַ שעסט קאָפּיעיעק.

(די רביצין גייט צו צו דער שאַפֿע און וועגט אָפּ אַ לויט הייוון.)

דער רבֿ: וויפֿל האָסטו געלייזט, רבֿקה?

די רביצין: זעקס קאָפּיקעס.

דער רבֿ: השגחה!

(אַ יונג ווײַבל, אַ שעמעוודיקע, עפֿנט אויף די טיר.)

די רביצין: שלמה, אַ שאלה.

דער רבֿ: קומט אַהער.

(דאָס ווײַבל גייט פּאַמעלעך צו צום טיש און נעמט אַרויס פֿון האַנטעך אַ מאָגערע הון.)

דאָס ווײַבל: איך האָב זי גענומען כּשר מאַכן, האָב איך נישט געפֿונען די גאַל.

(דער רבֿ שטעקט אַרײַן די האַנט און נעמט אַרויס די לעבער און לעקט זי.)

דער רבֿ: ס'איז ביטער — ס'איז כּשר.

דאָס ווײַבל: (שטייט) איך וואָלט אײַך געוואָלט פֿרעגן. איך האָב אַ דייזשקע, וואָס איך באַניץ זי נאָר צו וואַסער, און שטיין שטייט זי אין קאָמער, נישט אין קיך, אַצינד וויל איך אין איר שטעלן פּסחדיקן באָרשט.

דער רבֿ: מע מעג, אָבער מע מוז זי כּשרן.

דאָס ווײַבל: נעכטן האָב איך געהאַט די האַנט אין מעל, האָב איך גענומען די קוואָרט און האָב אָנגענומען וואַסער.

דער רבֿ: איך האָב אײַך געזאָגט, כּשרט זי.

דאָס ווײַבל: (נישט צופֿרידן) ווייס איך, איך האָב געמיינט קויפֿן בעסער אַ נײַע דייזשקע. אָבער אַז מע מעג...

(זי נעמט די הון פֿונעם טיש, וויקלט זי אײַן און גייט אַוועק.)

דער רבֿ: (צו דער רביצין) ווער איז זי?

דער ייִד: שמעונס שנור.

דער רבֿ: אַ מחמירטע.

דער ייִד: יאָ, דער מאַן איז אַ גנבֿ.

דער רבֿ: דו רעדסט מיר צו שטאַרק אויף ייִדן.

דער ייִד: אַלע זענען זיי גנבֿים, די שמעונס.

דער רבֿ: (גייט צו צום פֿענצטער און קוקט) שואל איז נאָך נישטאָ, אַז מע שיקט אים אַוועק, קען מען זיך נישט דערוואַרטן. רבֿקה, (ער קערט זיך צו דער רביצין) זע נאָר, אין שופֿלאָד האָב איך אַ ביסל טיטון.

דער ייִד: (נעמט אַרויס אַ ציגאַר טיטון) נאָט אײַך, רבי, ס'איז גוטער.

דער רבֿ: דו ווילסט מיר געבן שוחד? איך וועל שוין וואַרטן אויף שואלן.

(יאַנקעלע קומט אַרײַן. אַן אויסגעשמירט, באָרוועס ייִנגל פֿון אַ יאָר ניַין מיט אַ צעריסן היטל.)

יאַנקל: באָבע, איך בין געפֿאַלן און האָב אויסגעשיט דעם צוקער.

(דער רבֿ ווערט רויט פֿאַר כּעס. די רביצין נעמט אים אַן בײַ דער האַנט און פֿירט אים אַוועק אין קיך אַרײַן.)

דער שמש: (קומט) וואָס איז בײַ אײַך פֿאַר אַ הונט בײַ דער טיר? אַ דאָ האָט איר דעם טיטון. פּייסי האָט זיך אַפֿילו אַ ביסל געקרימט... שמואלן האָב איך נישט געפֿונען אין דער היים. האָב איך געזאָגט זײַן ווײַב (ער הוסט) אַ ווינט איז דאָס! צו נחום קאַזניאַנסקי איז געקומען צו פֿאָרן אַ פּריץ.

(דער ייִד כאַפּט זיך אויף.)

דער רבֿ: ווּהין גייסטו, חיים?

דער ייִד: איך וועל באַלד קומען.

(גייט אַוועק.)

דער שמש: (אַז חיים איז אַוועקגעגאַנגען) רבי, ס'איז פּוסטע זאַכן, זיי וועלן זיך קיין מאָל נישט לאָדן, איר האָט געזען?

דער רבֿ: וואָס?

דער שמש: ווי ער האָט זיך אויפֿגעכאַפּט, אַז איך האָב געזאָגט וועגן פּריץ.

דער רבֿ: אַ ייִד וויל נעבעך פֿאַרדינען.

דער שמש: אַ שיינער נעבעך, אויף מיר געזאָגט געוואָרן. ווי ער זיצט דאָ, וואָלט איר קיין צוויי גראָשן פֿאַר אים נישט געגעבן, אָבער איר וואָלט אים געדאַרפֿט זען אין אַ מעקלערײַ.

דער רבֿ: שמואל פֿאַרנעמט זיך דאָך אויך מיט מעקלערײַ.

דער שמש: אַוודאי, און דערפֿאַר טאַקע רײַסן זיי זיך אַרום.

(דער רבֿ זעצט זיך ווידער צום משניות און הייבט אָן אַרײַנצוקוקן.)

דער רבֿ: וואָס שטייסטו, שואל?

דער שמש: ווער וועט מיר באַצאָלן פֿאַרן גאַנג?

דער רבֿ: (מאַכט אַ הלצהלע) האָב דו מיט חיימען אַ דין־תּורה.

דער שמש: אײַך איז גוט צו לאַכן. פֿון וואַנען זאָל איך לעבן?

דער רבֿ: הייבסטו שוין ווידער אָן. (זוכט אין קעשענע. נעמט אַרויס אַ דרײַער) נאַ, האָסטו.

דער שמשׂ: (טאַפּט דאָס געלט. צו זיך) אַ דרײַער.

(ער גייט.)

דער רבֿ: (זעצט זיך ווידער, מישט צוריק די בלעטלעך און הייבט אָן צו לערנען) מאימתי קורין את שמע בערבית (צו זיך) מ'איז מיך מבֿטל פֿון דער תּורה...

די שבֿועה

אַ סצענע

די פּערזאָנען

דער רבֿ
די רביצין
ערשטער ייִד
צווייטער ייִד
דריטער ייִד
דעם רבֿס קינדער
די שכנים פֿון גאַס

די שטוב פֿונעם לעטיטשעווער רבֿ. אַ גרויסער חדר פֿול מיט שאַפֿעס ספֿרים. פֿון דער רעכטער זײַט גייט אַ טיר צו דער גאַס. דער רבֿ, אַ בײַכיקער ייִד אין די מיטעלע יאָרן, זיצט מיט דער רביצין און צוויי קינדער בײַם טיש, וואָס איז געדעקט נאָר צוויי דריטל, זכר־לחורבן. אויפֿן אַנדערן עק טיש ליגט אַ גמרא. זיי עסן אָנבײַסן. אַלע לעפֿלען קאַליש פֿון אַ גרויסער שיסל, וואָס סע גייט פֿון איר אַ פּאַרע. אין דרויסן איז אַ יריד. מע הערט אַ פֿאָרן פֿון וואָגנס און אַ געשריי פֿון גויים. עס איז זומער. סע עפֿנט זיך די טיר און עס קומען אַרײַן דרײַ ייִדן זיך לאָדן.

ע ר ש ט ע ר י י ִ ד: רבי, האָט נישט קיין פֿאַראיבל, אַז מיר שלאָגן אײַך איבער דאָס עסן, ס'איז הײַנט אַ יריד און מיר האָבן נישט קיין צײַט.

ד ע ר ר בֿ: נישקשה. (צו דער רביצין, אַ ריינע ייִדענע מיט אַ געל טיכל אויפֿן קאָפּ): ס'איז ווייניק געזאָלצן . . .

ד י ר ב י צ י ן: נאַ, טו אַרײַן זאַלץ.

צ ו ו י י ט ע ר י י ִ ד: רבי, הערט מיך אויס, ער טשעפּעט זיך צו מיר אומזיסט.

ד ר י ט ע ר י י ִ ד: (צום צווייטן) זײַ נישט קיין נאַר, משה.

צ ו ו י י ט ע ר י י ִ ד: (צום דריטן) דו מיש זיך נישט. ווער האָט דיך געבעטן?

ד ע ר ר בֿ: (לייגט אָוועק דעם לעפֿל, ווישט אָפּ דאָס מויל מיטן האַנט.) קריגט אײַך נישט ייִדן. דערציילט בעסער, וואָס האָט איר צווישן אַנאַנדער.

ערשטער ייִד: איך האָב אַ דין־תּורה מיט דעם ייִדן.

(ווײַזט אויפֿן צווייטן.)

צווייטער ייִד: אַ שיינע דין־תּורה. טאָמער איז היַינט אַ שטיקל יריד, זאָל איך אים אָנווערן פֿון זײַנעטוועגן. אָן אמתע אָנשיקעניש אויף מיר!

דער רבֿ: (צום צווייטן ייִד) שלאָגט נישט איבער, איך בעט אײַך. אַז איך וועל אויסהערן איינעם, וועל איך אויסהערן דעם אַנדערן.

צווייטער ייִד: ס׳איז נישטאָ וואָס אויסצוהערן, ס׳איז פּוסטע זאַכן, גאָלע בלבולים!

ערשטער ייִד: זאָל טאַקע דער רבֿ אויסהערן די בלבולים...

דער רבֿ: (צו די קינדער) גיט מיר מים־אחרונים־וואַסער.

(דאָס עלטערע ייִנגל לויפֿט אין קיך און ברענגט אַ האַלב גלאָז וואַסער. מע באַגיסט זיך די שפּיץ נעגל.)

צווייטער ייִד: איך האָב קיין מורא נישט. מעגסט דערציילן.

(ער זעצט זיך.)

דער רבֿ: (צום צווייטן ייִד) שטייט אויף, זײַט מוחל. איין בעל־דין טאָר נישט שטיין און דער אַנדערער זיצן.

(ער בענטשט. מען הערט די ווערטער: "הזן־ומפֿרנס". די ייִנגלעך ברומען נאָך.)

ערשטער ייִד: הערט מיך אויס, רבי. איך בין היַינט געקומען צו פֿאָרן אויפֿן יריד, האָב איך געהאַט בײַ מיר הונדערט און דרײַ און אַכציק קערבלעך פּאַזיטן: צוועלף צענערלעך, צען פֿינפֿערלעך, דרײַ דרײַערלעך און איין איינציק קערבל. דאָס האָב איך אַלץ געהאַט צונויפֿגעלייגט אָט אין דעם טײַסטער (ער נעמט אַרויס אַ שוואַרצן לעדערנעם טײַסטער). געציילט האָב איך דרײַ מאָל. אַזוי ווי איך שטענדיק אַז איך פֿאָר אויפֿן יריד, און אײַנגע־שריבן האָב איך אַלץ אין אָט דעם ביכעלע (ער נעמט אַרויס אַ קליין ביכעלע און לייענט): דאָנערשטיק פּרשת קורח הונדערט און דרײַ און אַכציק קער־בלעך פּאַזיטן און צוויי און אַכציק קאָפּיקעס קופּער. דעם קופּער האַלט איך דאָ אין קעשענע. איך האָב געמוזט געבן אַ רובל מיט צען קאָפּיקעס אויף האָבער, האָב איך אַרויסגענומען דעם איינציקן קערבל און צען קאָפּיקעס.

צווייטער ייִד: וואָס גייט מיך אָן דער גוי דײַנער מיטן האָבער?

דריטער ייִד: לאָז אים אויסרעדן.

צווייטער ייִד: שווײַג, פּאַסקודניאַק, וואָס שטופּסטו דאָס מויל, אַז מע בעט דיך נישט.

ערשטער ייִד: (דערציילט ווײַטער) איז געקומען יונה, אָט דער ייִד, (ווײַזט אויפֿן דריטן) און האָט בײַ מיר אויסגעביטן אַ צענערל און אַכט

פֿינפֿערלעך. דערנאָך האָב איך געקויפֿט בײַ אָט דעם ייִדן (ווײַזט אויפֿן צווייטן ייִדן) אַ קו און האָב באַצאָלט זעכציק קערבלעך, און האָב אים אויסגעצאָלט זעקס צענערלעך, מוז מיר דאָך איבערבלײַבן נאָך זיבן. זאָגט ער צו מיר אויך: בײַט מיר אויס איין צענערל אויף צוויי פֿינפֿערלעך, מוז איך דאָך האָבן זעקס פֿינפֿערלעך און אַכט צענערלעך, האָב איך אָבער פֿאַרגעסן צוריקצונעמען דאָס צענערל...

צווייטער ייִד: רבי, ס'איז אַלץ ליגן! איך האָב גאָרנישט גענומען צו מיר דעם זעקסטן צענערל. ער האָט מיר באַלד געגעבן פֿינף צענערלעך און צוויי פֿינפֿערלעך. והא־ראיה. ציילט מײַן געלט (ער לייגט אַנידער פֿאַזיטן אײַנגעוויקלט אין אַ טיכעלע): איך האָב לויטער דרײַערלעך און איינצלנע קערבלעך, צוויי פֿינפֿערלעך און פֿינף צענערלעך.

(דער ערשטער ייִד וויל כאַפּן דאָס געלט פֿון טיש.)

צווייטער ייִד: (לייגט זיך אָן אויפֿן טיש און פֿאַרדעקט מיט די עלנבויגנס דאָס געלט) בײַ מיר איז נישטאָ קיין כאַפּן.

דער רבֿ: (קאָנטשעט דאָס בענטשן) שלאָגט אײַך נישט, ייִדן. (צו דער רביצין): נעם צו פֿונעם טיש.

דריטער ייִד: (צום רבֿ) איר זעט.

דער רבֿ: (צום ערשטן ייִד) טאָמער האָט איר אײַך טועה געווען און איר האָט געהאַט מתחילה ווייניקער מיט אַ צענערל?

ערשטער ייִד: סטײַטש, רבי, ווי אַזוי קען איך מיך טועה זײַן, אַז איך האָב איבערגעציילט דאָס דרײַ מאָל און איך ווייס גוט, וויפֿל איך האָב עס געגומען בײַ יאַנקל כ״ץ און פֿאַרשריבן שטייט בײַ מיר אויך...

צווייטער ייִד: מאָלע, אַז דו האָסט בײַ דיר פֿאַרשריבן, ווער גלייבט דיר!

דריטער ייִד: איך בין אַליין געשטאַנען דערבײַ.

צווייטער ייִד: (צום דריטן) דײַן עדות־זאָגן איז ווערט בלאָטע. דיך קאָן מען אָפּקויפֿן מיט אַ טרונק בראַנפֿן.

דריטער ייִד: (צום רבֿ) זײַט אַן עדות, רבי, אַז ער איז מיך מבֿוזה און מבֿזה.

צווייטער ייִד: (צום דריטן) איך בעט דיך, ווער האָט דיך גערופֿן, זאָלסט קומען. איינער איז מיר ווייניק?

(די רביצין רוימט אַראָפּ פֿון טיש. זי שטרויכלט זיך און וואַרפֿט אַראָפּ אַ טעלער, ער ווערט צעבראָכן.)

די רביצין: אַ קלאָג צו מיר, דער צווייטער היזק די וואָך.

(אַלע דרײַ ייִדן בייגן זיך אײַן און קלײַבן אויף די שערבלעך.)

דער רבֿ: לאָזט זײַן, מע װעט שױן אױפֿקלײַבן. (צו די ייִנגלעך): פֿאַר װאָס גײט איר נישט אין חדר, פּוסטעפּאַסניקעס!

דאָס עלטערע ייִנגל: ס'איז אַ יריד בײַם רבין.

דאָס ייִנגערע ייִנגל: און בײַ מײַן רבין רײַבט מען הײַנט מאַכאָרקע און ס'ברענט אין די אױגן.

דער רבֿ: (צו די ייִנגלעך) גײט אַרײַן אין יענעם חדר און חזרט איבער פֿונעם חדר.

(די ייִנגלעך גײען אַרױס.)

צװײטער ייִד: רבי, נו, װיל איך אַצינד טענהן. אין תּוך גענומען האָב איך גאָרנישט צו טענהן. ס'איז אַלץ ליגן, שקר־וכּזבֿ!

דער רבֿ: װײסט איר זיכער, אַז איר האָט בײַ אײַער בעל־דין נישט איבערגענומען דאָס צענערל?

צװײטער ייִד: אַװדאי װײס איך, איר האָט דאָך אַלײן געזען אַז איך האָב נאָר פֿינף צענערלעך.

ערשטער ייִד: אױף דיר איז אַ קשיה. דו קענסט האָבן נאָך געלט אין די שטיװל...

צװײטער ייִד: איך װעל דיר געבן אין מאָרדע, אַז דו װעסט מיך חושד זײַן.

(כאַפּט אים בײַם אַרבל.)

דער רבֿ: אַז איר װילט זיך קריגן קענט איר אײַך גײן געזונטערהײט.

בײדע ייִדן: (אין אײנעם) װער שלאָגט זיך דען?

(זײ לאָזן אָפּ אײנער דעם אַנדערן.)

דער רבֿ: (צום דריטן ייִד) און װאָס װילט איר זאָגן?

דריטער ייִד: איך בין אַן עדות.

דער רבֿ: קערט איר אײַך אָן מיטן תּובֿע?

דריטער ייִד: מיר זענען נאָענטע שכנים און איך בין זײַן װײַבס אַ פֿרײַנטל.

דער רבֿ: אױב אַזױ, זענט איר פּסול־לעדות.

דריטער ייִד: אַז איך האָב אָבער פֿאַרט געזען אַלץ מיט מײַנע אײגענע אױגן.

דער רבֿ: (צום ערשטן און צום צװײטן ייִדן) לײגט אַנידער פּסק־געלט.

(דער ערשטער ייִד לײגט אַרײַן די האַנט אין קעשענע און נעמט אַרױס פֿיר קופּערנע צענערס און לײגט זײ אַנידער אױפֿן טיש. דער צװײטער ייִד זוכט אין בוזעם און לײגט אַנידער אַ זילבערנעם גילדן.)

דער רבֿ: איך טאָר נישט נעמען בײַ אײנעם מער און בײַ אײנעם װײניקער.

(דער צווייטער ייִד קראַצט זיך און לייגט צו נאָך אַ צענער. דער רבֿ נעמט אַרויס פֿון כאַלאַט אַ רויטע קויטיקע פֿאַטשיילע און זאָגט צו די בעל־דינים):

דער רבֿ: זײַט מקבל־קנין.

(דער ערשטער ייִד גייט צו און נעמט אַן איין עק פֿאַטשיילע און לאָזט זי אָפּ פֿאַמעלעך. דער צווייטער ייִד גייט צו און טוט דאָס אייגענע.)

דער רבֿ: (צו זיי ביידע) ווילט איר אַן אמתע דין־תּורה צי אַפּשר אַ פּשרה!

ערשטער ייִד: מײַנעטוועגן זאָל זײַן אַן אמתע דין־תּורה.

צווייטער ייִד: איך האָב נישט קיין מורא אַפֿילו פֿאַר אַן אמתע דין־תּורה. איך ווייס, אַז אַלץ איז אַ בלבול...

דער רבֿ: איך טאָר אײַך נישט צורעדן, אָבער אויב איר ווילט מיך פֿאָלגן, וועל איך בעסער מאַכן אַ פּשרה...

צווייטער ייִד: ניין! אַצינד וויל איך נאָר אַן אמתע דין־תּורה.

דער רבֿ: וואָס עקשנט איר זיך אַזוי? על־פּי אמתער דין־תּורה איז אויף אײַך חל אַ שבֿועה.

צווייטער ייִד: נו, וועל איך שווערן.

דער רבֿ: הײַנט שווערט מען אָבער נישט.

צווייטער ייִד: איך וויל אָבער דערויף יאָ שווערן.

ערשטער ייִד: וועסטו שווערן בײַ אַ ספֿר?

צווייטער ייִד: אַז דער רבֿ וועט הייסן, שווער איך בײַ אַ ספֿר.

דער רבֿ: אַזאַ זאַך נעמט מען נישט אויף זיך. גיט בעסער דעם ייִדן אַ פֿינפֿערל און ווערט פּטור פֿון דער שבֿועה.

צווייטער ייִד: בײַ מיר גייען פֿינפֿערלעך נישט צו פֿוס...

דער רבֿ: הײַנטיקע צײַטן שווערט מען נישט, אַפֿילו אַז ס׳גייט אין טויזנטער.

צווייטער ייִד: רבי, זײַט מסדר די שבֿועה און לאָזט מיך גיין.

דער רבֿ: איר זאָלט מיר אַפֿילו אָנשיטן פֿול די שטוב מיט גאָלד, וועל איך אַזוינס נישט טאָן.

צווייטער ייִד: וועל איך אַליין שווערן.

דער רבֿ: דאָס וועל איך נישט לאָזן.

(דער צווייטער ייִד גייט צו צום טיש, כאַפּט די גמרא, וואָס ליגט אויפֿן טיש און וויל בײַ איר שווערן.)

ערשטער ייִד: ניין, בײַ אַן אמתן ספֿר זאָלסטו שווערן, בײַ אַ ספֿר־תּורה.

צווייטער ייִד: בײַ מיר איז קיין חילוק נישט בײַ וואָס איך שווער, אַלע ספֿרים זענען הייליק.

דער רבֿ: איך בעט אײַך, גיט אַהער די גמרא. זינט איך בין רבֿ, האָב איך

נישט דערלאָזן צו קיין שבֿועה. ביי ייִדן גלייכט מען זיך אויס און מע נעמט נישט אויף זיך אַזאַ זאַך.

צווייטער ייִד: איך נעם אַלץ אויף מיר. איך שווער, איך שווער אָט ביי דעם ספֿר.

דער רבֿ: (שפּרינגט אויף) לאָזט אים נישט.

ערשטער ייִד: (רייסט פֿון אים די גמרא) גיב אַהער, ממזר, דער רבֿ הייסט נישט.

צווייטער ייִד: לאָז מיך, דו כּלבֿ, איך שווער ביי ווייב און קינדער.

דער רבֿ: (שרייט) רבונו־של־עולם! (צום דריטן ייִד) וואָס שוויגט איר, דאָס איז קיין קאַטאָוועס נישט.

צווייטער ייִד: איך שווער, אַז איך האָב נישט...

(דער דריטער ייִד לויפֿט צו צו אים און האַלט אים ביים מויל. דער צווייטער ייִד דערלאַנגט אים אַ פּאַטש. סע פֿאַלט אַראָפּ די גמרא. דער רבֿ בייגט זיך איין און הייבט זי אויף. די רביצין און די קינדער לויפֿן אַריין. אַלע דריי ייִדן שלאָגן זיך. פֿון דרויסן לויפֿן אַריין שכנים, זיי פֿונאַנדערצוטעמען. זיי שלאָגן זיך ווייטער. מיט מי שטופּט מען זיי אַרויס. מע הערט פֿון יענער זייט זייער קול: ביים פּריסטאַוו וועסטו קענען שווערן וויפֿל דו ווילסט.)

דער רבֿ: (צו זיך) ברוך שפּטרני. אַבי נישט שווערן ביי מיר...

וויכּוחים

א

אל תּאמין בעצמך עד יום מותך. נאָך פֿאַר פֿיר וואָכן, אַז איינער וואָלט געקומען צו גיין מיר זאָגן, אַז היַינט וועל איך שטיין דאָ פֿאַר איַיך און האָבן מיט איַיך אַ וויכּוח, וואָלט איך געמיינט, ער רעדט פֿון שלאָף, — מוז זיך מיר פֿאַרגלוסטן צו שריַיבן צו איַיך אַ בריוו און דערנאָך נאָך אַ בריוו, ווי זאָגט מען: עבר ושנה נעשה לו כּהיתּר.

שולדיק זענט איר אָבער אַליין. וואָלט איר נישט געווען געדרוקט, וואָס איך האָב איַיך געשריבן, וואָלט איר איַיך געקאָנט טאָן איַיערס וויַיטער און איך וואָלט אויך פֿאַרגעסן אין דעם וואָס מיך האָט דעמאָלט געאַרט. איר קענט אַ יידן: שבת טוט מען אַ קוק אין אַ ספֿר און מען איז, דאַכט זיך, אַ מין רוחניות; קומט שבת־צו־נאַכטס, נעמט מען די קאַלטע שליסלען און מע גייט אין קלייט אַריַין... וואָס זשע טוט איר? נישט נאָר איר האָט אַלץ אָפּגעדרוקט מיט הויט און ביין, וואָס איך האָב איַיך געשריבן, איר האָט זיך גענומען מיר צו ענטפֿערן און נישט איין מאָל, נאָר צוויי מאָל: אין צווייען איז שטאַרקער; און נישט נאָר איר אַליין, בן־מיכל ענטפֿערט אויך און בן־קלמן וועט אויך קומען. אויב אַזוי שטייט עס מיט מיר, מוז איך מיך פֿאַרגאַרטלען, נעמען דעם שטעקן און די פֿאַטשיילע אין האַנט אַריַין. מע גייט צום בית־דין!

יאָ, ר׳ רייזען, איך וויל מיט איַיך האָבן אַ דין־תּורה, אַן אמתן דין־תּורה און נישט קיין פּשרה פֿונעם רבֿ, ווי געוויינטלעך, אַבי גלאַט מאַכן. איך האָב פֿיַינט פּשרות, ווי אַ ייד האָט פֿיַינט חזיר.

איך וויל איַיך עפּעס זאָגן. אַ שטייגער אַז איך זיץ מיר און טו אַ קוק, דאָ איז עפּעס צעבראָכן, דאָרט פֿעלט עפּעס און יענץ איז נאָך נישט אַקוראַט, האָב איך דאָס אַלץ אין זינען. קומט צו מיַין מיידל און זאָגט: טאַטע, די שיך זענען צעריסן, זאָג איך: מע מוז אַריבערשיקן צום שוסטער, ער זאָל לייגן נײַע פּאַדעשוועס; קומט צו מיַינע און זאָגט, מע מוז האָבן ניַיע שיך. זאָל זיַין ניַיע שיך. און וויל די טאָכטער מיַינע האָבן שיינע שיך מיט קנעפּלעך,

גיב איך אין דעם אויך נאָך. דאָס וואָס אַ מיידל האָט ליב שיין, מוז דאָך אַ פּנים ליגן אין טבֿע, גראַד אַזוי ווי אַ ייִנגל האָט זיך ליב צו באָרען. און איך אַליין, אַז איך טרינק טיי, וויל איך אַז דאָס גלאָז זאָל זײַן אויסגעוואַשן, און דער סאַמאָוואַר, וואָס שטייט אויפֿן טיש, זאָל שפּיגלען. פֿאַרקערט, איך האָב הנאה, אַז דאָס האַנטעך איז ווײַס, און אַז די קאַפּאָטע איז ריין, און אַז מע טוט אָן אַ ווײַס העמד, איז ווי מע באַקומט אַ נײַע הויט.

ס׳איז דאָ ברויט און קוילעטש און כאַטש מ׳איז פֿון ביידע זאַט, האָט דאָך דער קוילעטש, פֿריש געבאַקן, אַז ער קומט אַרויס פֿון אויוון, גאָר אַן אַנדער חן! שוין דאָס קוקן אויף אים ווי עס גייט נאָך פֿון אים אַ פּאַרע, גיט צו עפּעס צום האַרצן. און דער חילוק פֿון דעם ביז צו שוואַרץ ברויט, איז דער אייגענער, ווי ווען מע טוט אַ קוק אויף אַ שיינער כּלה, אָנגעטאָן אין ווײַסן און נאָר וואָס פֿון דער חופּה, און דערנאָך אויף אַ ייִדענע פֿון פֿערציק יאָר, וואָס שטייט אין קיך פֿאַרחושכט און מאַכט כּשר דאָס פֿלייש.

איך זאָג דאָס אַלץ אַנטקעגן דעם, איר זאָלט נישט מיינען, אַז מיר זענען עפּעס פֿון דער מדבר. אַפֿילו אַ פֿערד פֿאַרשטייט אויך דעם חילוק פֿון זומער־לעב, אַז ס׳איז אײַנגעשפּאַנט אין אַ גוט וועגעלע און סע גייט זיך מחיהדיק צווישן די פֿעלדער קאָרן און ווייץ און רעטשקע מיט אַלע ריחות, און פֿון ווינטער, ווען עס איז קאַלט און נאַס און מ׳איז אײַנגעשפּאַנט בײַ יאַנקל בעל־עגלה און מע מוז שלעפּן דרײַסיק פֿאַרשוינען...

אָבער ווען איז דאָס אַלץ גערעדט געוועז, אַז מע לעבט און מע קאָן לעבן, אַז מע האָט כאָטש איין ווינקל און מע האָט ווו אָנצושפּאַרן דעם קאָפּ. גייט מען אָבער אַרום איבער די הײַזער, אָפּגעריסן און אָפּגעשליסן, און מע מוז נעכטיקן אין קלויז אויף דער האַרטער באַנק, און איבער דעם קנייטשט זיך שוין אויך דער שמש, און דער גבאי איז גאָר מלא־רציחה. אוי, איז ביטער און פֿינצטער! וואָס, איר ווילט נעמען אַ ייִדן, וואָס האָט נישט קיין העמד אויפֿן לײַב, און איר ווילט אים געבן צו פֿאַרשטיין, אַז זאָנע איז בעסער פֿון לײַוונט און באַטיסט איז נאָך בעסער! איר ווילט נעמען אַ מענטשן, וואָס האָט אַפֿילו נישט קיין טרוקענע אָניטשעס, און ווילט פֿאַר אים דרשענען וועגן זײַדענע זאָקן און נאָך אים געבן צו פֿאַרשטיין, ווי אַזוי מע מאַכט אַזעלכע זאָקן און ווי אַזוי זײַד ווערט געצויגן.

די מאַמע גייט אַרום מיט חולשת־הלבֿ, דער טאַטע האָט קיין האָר נישט אויפֿן קאָפּ, די שטוב איז אויסגעדונגען, אָט־אָט מוז מען נעמען אַלע זאַכן און גיין... גיין וווהין? וווהין לאָזט מען אַצינד אַרײַן אַ ייִדן? און דו, טאָכטער, ווילסט האָבן אַצינד שיך מיט קנעפּלעך, וואָס זאָלן זײַן ווי שוואַרצע קרעלן! — קיין מאָל איז אונדז נישט געוועזן אַזוי שלעכט, ווי הײַנט, וואָרעם

דער חיזוק איז קיין חיזוק נישט און דער האַלט איז קיין האַלט נישט. אויסגעשטאָרבן איז אַלץ, וואָס איז געווען אַ מאָל, און מע גייט אַרום נאַקעט און באָרוועס הן אין גשמיות והן אין רוחניות, צו וואָס זאָל מען דאָס לייקענען? און איר קומט צו גיין מיט מעטערלינקן און מיט עלען קעי, און אויף דעם זאָגט אײַך אײַערע "אמונת חכמים", אַז דאָס איז ייִדיש און דאָס דאַרפֿן מיר אַציגנד צו האָבן, וואָרעם אַניט, זענען מיר חוטא־בעגל.

איר פֿאַרשטייט, פּריצים זענען מיר אויך געווען אַ מאָל. ווי זאָגט מען: כל ישראל בני מלכים הם, און פֿײַנט האָבן גויים האָבן מיר אַוודאי נישט, און אַז איינער פֿון זײ קומט צו גיין אונדז עפּעס זאָגן, טוען מיר אים נישט אַ פֿרעג: "אחינו אתה? דאַוואַי פּאַספּאָרט"... אָבער עס איז דאָ אַ צײַט, וואָס אַזוינע זאַכן גייען לחלוטין נישט אין קאָפּ אַרײַן.

ב

איר האָט שוין פֿון מײַן פֿערטן בריוו געזען, ווי אַזוי איך בין מיט אײַך מחולק און איך זאָג מיר: צו ערשט ברויט מיט זאַלץ און דערנאָך בייגל מיט פּוטער; און דערנאָך, אַז גאָט וועט העלפֿן, אַ ביסל יויך, צי גאָר אַ הינדל, ווי די מאַמע האָט עס געהאָט, און דערנאָך, אַז איר ווילט, קאָנט איר צושפּילן. מבֿינים זענען מיר אַ ביסל, אַז דער קאָפּ איז רויִק, און מיר ווייסן בײַ אַ גלעזל ווײַן אויך דעם חילוק פֿון ארור־המן ביז ברוך־מרדכי.

נאָר וואָס דען, איר זאָגט ב ײ ד ע א י ן א י נ ע ם, אין איין האַנט האַלטן דעם זאַסטופּ און גראָבן אויף פּרנסה און אין דער אַנדערער האַנט — דעם סמיטשיק, דאָס איז א ײַ ע ר פּשרה; זאָג איך מיר, אַז אויב אַזוי, וועט פֿון ביידע גאָרנישט אַרויסקומען, הן אין גראָבן והן אין שפּילן. ווער שמועסט, אַז עס איז נאָך אַ סבֿרה אַז בײַ אונדז זענען פֿאַראַן מענטשן, וואָס אַז זיי האַלטן אין איין האַנט דאָס און אין דער אַנדערער יענץ, זענען זיי זיך טועה און ווילן גראָבן מיטן פֿידל און שפּילן אויפֿן זאַסטופּ. מילא, נישט דאָס בין איך אויסן.

וואָס איך האָב אײַך אָט אין דעם בריוו געוואָלט זאָגן, איז, אַז די אייגענע קשיות, וואָס איר פֿרעגט אויף לשון־קודש, קאָן מען פֿרעגן אויף ייִדיש. אַוודאי מוז מען לשון־קודש ערשט אויסלערנען, כּדי דאָס צו פֿאַרשטיין. און דער קאָפּ דאַרף געוווינט ווערן אויף צו צאָלן שׂכר־לימוד, און דער ייִנגערער מײַנער מוז זיך מוטשען מיטן פּסוק און מיט דער גמרא, און הײַנט איז גאָר דאָ דקדוק אויך, אַ סדרה פֿון צען יאָר בהתמדה פֿאַר אַ ייִנגל, וואָס וויל זיך אויסלערנען גוט לשון־קודש, אַז ער זאָל קענען לייענען און פֿאַרשטיין. און האָט ער זיך דאָס אויסגעלערנט און לייענט שוין אויך צײַטונגען און ביכלעך,

טראָגט ער זיך דערמיט אַרום, ווי אין אַ פּושקעלע, וואָרעם רעדן קאָן ער נישט אויף דעם, נישט אין קלויז, נישט אויפֿן מאַרק, און מיט גויים אַוודאי נישט. און אַז איינער קען היינט לשון־קודש, איז ווי ער שפּאָרט אָפּ פֿון מויל און לייגט עס אַוועק אין אַ זייט. און פֿונדעסטוועגן טוט מען עס, מע ציט זיך דעם מאַרך פֿון די ביינער און מע טוט עס. מע איז פֿאָרט אַ ייִד, און לשון־קודש איז נישט קיין פּראָסטע זאַך ביי ייִדן...

איך ווייס נישט, אויב איר זענט אַ חסיד. ביי אונדז דערציילט מען, אַז דער ריזשענער, זכרונו־לברכה, האָט אויפֿן פּסוק כּי לא יראנו האדם וחי, געזאָגט כּהאי לישנא: דעם טעם פֿונעם גאַנצן פּסוק האָט אַפֿילו משה־רבינו נישט געוווּסט און אַ ביסל ווייסן מיר אויך... דער ענין פֿון לשון־קודש ביי אונדזער אומה איז אַזאַ זאַך, וואָס קיינער קאָן דאָס נישט משׂיג זיין ביזן גרונט. אַ ביסל אָבער ווייס יעדער, כאָטש ער איז נישט פֿון די בראָדער חכמי־הקלויז. דאָס פּינטעלע ייִד פֿילט איטלעכער, און כאָטש איר זענט שטאַרק אין כּעס און ווינטשט דעם גאַנצן לשון־קודש דעם ליכטיקן גן־עדן און זאָגט, אַז דעמאָלט וואָלט געווען אַ סך קלאָרער פֿאַר די אויגן, וואָלט איך געמעגט שווערן, אַז סע זענען געווען צייטן און סע זענען דאָ צייטן, וואָס איר האָט געלייענט און געלייענט אַ לשון־קודשדיקן ספֿר און איר האָט געהאַט הנאה. און נאָך מער, כאָטש איר זענט, ווי עס ווייַזט זיך אויס, אויף ביאַליקן להרוג ולאבד, און די "ייִדישע ענציקלאָפּעדיע" איז ביי אייך לעילא־ולעילא, ווייס איך געוויס, אַז בשעת ייִדן זענען געווען שרוי־בצער פֿון מעשׂה־קעשענעוו און ס'איז געווען, ווי מע זאָגט, הדם שותת, וואָלט איר געשענקט הונדערט ביכלעך פֿון דער ענציקלאָפּעדיע פֿאַר איין בלעטל פֿון "משׂא נמירוב". איי, פֿאַר וואָס האָט מען דאָס געשריבן אויף לשון־קודש און נישט אויף ייִדיש? פֿאַרקערט, אָט די קשיה פֿרעג איך ביי אייך...

וואָס מיר פֿאַרדריסט, איז צו זען, ווי לשון־קודש צעברעקלט זיך. און כאָטש מע רעדט ביי אונדז גאַנץ שטאַרק מכּוח ציוניות און מכּוח תּחית הלאום, שטאַרבט אָפּ פֿון לשון־קודש אַלע טאָג אַן אבֿר.

טאָמער אָבער מיינט איר, אַז דאָס ייִדישע לשון, וואָס אונדזערע קינדער זייגן אים איין פֿון דער מוטערס ברוסט און קענען אים פֿאַרשטיין נאָך איידער זיי גייען אין חדר, און מע באַדאַרף זיך ביי זיי נישט בעטן רחמים, זיי זאָלן אים לערנען, — וועט האָבן אַ גרעסערן קיום, זענט איר אייך טועה. איר פֿאַרגעסט, אַז מיטן ייִדישן לשון זענען מיר אין איינעם אין גלות, און אַז פֿון דעם אייגענעם טעם, פֿאַר וואָס אונדזערע אָבֿות האָבן אויפֿגעהערט צו רעדן לשון־קודש, וואָס איז געווען זייער אייגענע שפּראַך, און האָבן גענומען רעדן אַנדערע לשונות, אָט פֿון דעם אייגענעם טעם וועט דאָס ייִדישע לשון

אויך נישט האָבן קיין קיום, כּל־זמן מיר וועלן פֿאַרבלײַבן אין דער פֿרעמד און בלײַבן אין שכנות...

און אַז מע טוט צוריק אַ קלער, זעט מען, אַז כאָטש ייִדיש און לשון־קודש זענען בײַ אײַך דם־שונאים, האָט דאָך דאָס ייִדישע לשון געקאָנט האָבן אַ קיום נאָר אַ דאַנק לשון־קודש, און איך וועל אײַך באַווײַזן, אַז דאָס איז נישט אַזוי וווּנדערלעך.

אַז אַן אומה ווױנט זיך אויף איר ערד און רעדט איר לשון בײַ זיך אין דער היים, איז דאָס אַזוי פּשוט און סע ליגט שוין אַזוי אין דער טבֿע, אַז מע באַדאַרף וועגן דעם נישט צו רעדן. פֿריקרע איז נאָר, אַז מען איז כּל־ימיו אין דער פֿרעמד, מע האַנדלט מיט יענעם און מע לעבט פֿון יענעם און מע האָט אויף זיך יענעמס ממשלה און מע רעדט זיך אויף זײַן אייגענעם לשון און מע האַלט דערפֿון שטאָל און אײַזן.

ג

איך בין נישט קיין חוקר, אָבער אַז איך טו אַ מאָל אַ טראַכט אין דעם עצם־העניין: פֿאַר וואָס רעדן די אומות אויף פֿאַרשיידענע לשונות, דאַכט זיך אַלע מענטשן האָבן א י י ן מויל און א י י ן צונג, איז אַחוץ דעם תּירוץ פֿונעם דור־הפּלגה נאָך פֿאַראַן אַט דער תּירוץ, וואָס דאָס זאָגט מיר דער שׂכל־הישר מײַנער: למאַי וואַקסט דאָ קאָרן, און דאָ ווייץ און דאָ האָבער, און דאָ קרויט. וואַקסן וואַקסט אַלץ אויף א י י ן ערד, אָבער סע זענען פֿאַראַן פֿאַרשיידענע מינים, און אַזוי איז דאָס אויך מיט די אומות... און וואָס איך לערן פֿון דעם אַלעמען איז, אַז קאָרן און ווייץ און האָבער וכל־המינים וואַקסן אויפֿן פֿעלד, וואָס איז באַאַקערט און באַזייט און סע גייט רעגן, אַלץ טוט וואַקסן אויפֿן פֿעלד און נישט אויפֿן ב ו י ד ע ם... פֿאַרקערט, אַז מע לייגט אָפּ אויף אַ בוידעם אויסגעדראָשענעם ווייץ און ער ליגט לאַנג, נעמט ער פֿוילן... די ערד אָבער גיט אַרײַן אין אַלע תּבֿואות דעם כּוח צו וואַקסן און צו ווערן צײַטיק און צוליב דעם זאָגט מען טאַקע: משנה עתּים ומחליף את הזמנים, צוליב דעם טאַקע בעט מען אויף רעגן און אויף זון. איר פֿאַרשטייט, אַ ברכה צו מאַכן איז נישט, בשעת מען גיט זיך כּלומרשט אַ וואַש צום עסן מיט אַ צעשפּאָלטענער קוואָרט, וואָס האַלט נישט אַפֿילו אַ רבֿיעית, און מע ווישט זיך אָפּ מיטן קויטיקן האַנטעך, און מע זאָגט על נטילת ידים, נאָר בשעת מע גייט אַרויס אויפֿן פֿעלד און מע זעט וואָס די ערד גיט אַרויס...

אַז איר וואָלט אַרויסגעגעבן אײַער בלאַט אין ארץ־ישׂראל, צי אין אַן אַנדער לאַנד, וואָס איז שייך אין גאַנצן צו ייִדן, און ייִדן וואָלטן דאָרט

געהאַט צו זאָגן, און איר וואָלט דאָרט געזעסן און געשריבן, און ייִדן וואָלטן געהאַט אָקסן און פֿערד וכדומה, און געאַקערט אונדזער לאַנד און געזייט אונדזער תּבֿואה, און סע וואָלט טאַקע געווען באַ־גד! און אַלע ייִדן, ווי איין מענטש, וואָלטן זיך דעמאָלט אײַנגעשפּאַרט: מיר ווילן נישט מער וויסן פֿון לשון־קודש און ווילן נאָר ייִדיש און לויטער ייִדיש, לשון־קודש איז אָסור אַפֿילו במשהו, וואָלט מיר אַוודאי ווײ געטאָן דאָס האַרץ, און איך וואָלט געגאַנגען אויף דער מוטער רחלס קבֿר קלאָגן, זאָל זי קומען און זאָגן: קערט זיך אום קינדערלעך צו מיר! און דערנאָך, אַז איך וואָלט זיך אויסגעוויינט — בין איך דאָך אויך אַ ייִד אַ סוחר, וואָס האַלט פֿון פּראַקטיקע — וואָלט איך געזאָגט: איר, ייִדלעך, ווילט, עס זאָל בלײַבן, ווי רייזען זאָגט, נעכײַ בודיע! לעבט אײַך געזונטערהייט, בײַ זיך אין דער היים האָט איר דעם רצון און די דעה! אָבער לעת־עתּה זיצט איר אין אַ לאַנד, וואָס איז שייך צו פּאָליאַקן, און שרײַבט פֿאַר ייִדן, וואָס זיצן אין רוסיש־פּוילן און אין רוסלאַנד און אין אַמעריקע, און מיר זענען צעזייט און צעשפּרייט אויף שבֿעה־ימים. ווי ווילט איר אַז דווקא ייִדיש זאָל האָבן אַ קיום? ווי קאָנט איר מאַכן, אַז קאָרן זאָל וואַקסן אויף אַ בוידעם?...

אלא, וואָס דען, איר וועט זאָגן: אין מקשין על מעשה שהיה, אויף אַ מעשה פֿרעגט מען נישט קיין קשיה. אַן אומה, וואָס אַפֿילו אַז מע רעכנט אָפּ לודוויפּאָלן און נאָך אַזעלכע מצה־שמורהניקעס, פֿאַרבלײַבן נאָך איבעריק דרײַ צי פֿיר מיליאָן, צי גאָר פֿינף, וואָס רעדן ייִדיש און דווקא ייִדיש. איז, מיר דאַכט זיך, שוין אַ מטבע... און פֿאַרקערט, אַלע לשון־קודש־קענערס אין איינעם, מיט אַלע לערערס און שרײַבערס, באַטרעפֿן אפֿשר בסך־הכּל אַ פֿערטל מיליאָן, צי וויניקער, צי אַ ביסל מער, און זאָגט דאָך די תּורה: אחרי רבים להטות! אָפּגעזאָגט און פֿאַרטיק. אָבער איך האַלט אײַך בײַ דער פּאַלע און זאָג אײַך, אַז אָן אַט־דעם מיעוט, וואָלט יענער רובֿ גאָרנישט געווען: יאָ, וואָלטן מיר אונדז נישט געווען אײַנגערעדט הונדערטער יאָרן, אַז מיר זענען אַלע שני־למלכס און מע וואָלט אונדז נישט געווען אויסגע־טײַטשט דעם טעם פֿון אונדזער גלות, אַז סע מוז זײַן אַזוי און סע קאָן זײַן גאָר אַזוי, אַז מיר זאָלן זײַן אין דער פֿרעמד, כּדי מיר זאָלן זיך האַלטן אין איינעם און אָפּהיטן ייִדישקייט מיט אַלע פּינטעלעך, און בײַשטיין דעם נסיון; און וואָלטן דער שמע־קולנו, און די שטילע שמונה־עשׂרה, און די מגוהחה פֿון שבת מיט אַלע ספֿרים נישט געווען אויף לשון־קודש, כאָטש דאָס רובֿ בײַ אונדז פֿאַרשטייט נישט קיין לשון־קודש, — וואָלטן מיר אַפֿילו נישט געקענט זאָגן אויף ייִדיש דער "גאָט פֿון אַבֿרהם".

און אַפֿילו אַז סע זענען דאָ אויפֿגעקלערטע און מע שמועסט, אַז אַלץ,

וואָס די לשון־קודשדיקע ספֿרים האָבן אונדז געזאָגט, איז געווען אַ לאַנגער און אַ גרויסער טעות, טאַקע פֿון אַל״ף ביז תּי״ו, מוז מען דאָך צוגעבן, אַז גראָד אָט דער טעות האָט אונדז אַזוי לאַנג דערהאַלטן.

בכן איז היינט גאָר אַן אַנדער דור און איך הער, ווי מײַנע אייגענע עלטערע קינדער ביים טיש רעדן פֿון אַלץ שוין גאַנץ אַנדערש. אַוודאי קאָן מען נישט פֿאַרמאַכן ביידע אויגן, נאָך דעם ווי מע האָט אָנגעהויבן צו זען קלאָר און סע ווילט זיך צו זען פֿאַר ייִדן עפּעס אַנדערש און צו מאַכן עפּעס אַנדערש! אָבער וואָס ניצט אַלץ, ווען סע פֿעלט דער כּוח, דער כּוח פֿון וואַקסן!

איר זענט יונגע־לײַט, און אַז איר רעדט איך אַרויס אײַערע נײַע מיינונגען אויף ייִדיש, מיינט איר, אַז דאָס זענען סימנים פֿון גאולה. איך אָבער בין אַן עלטערער און איך קוק ווײַטער פֿון אײַך. און איך זע, אַז אויב מיר פֿאַרבלײַבן נאָך אין גלות, וועט אַנשטיין אַ צײַט, וואָס מע וועט זיך מוזן שלאָגן מיט די קינדער וועגן ייִדיש, ווי אַצינד וועגן לשון־קודש, און אפֿשר איז די דאָזיקע צײַט שוין אָנגעשטאַנען...

אַ בריוו צו אַ ייִדישן שרײַבער

איך ווייס, איר זענט נישט קיין גוטער פֿרײַנד פֿון לשון־קודש, אַ ביסל זאָגט איר דאָס שטילערהייט, אַ ביסל אין דער הויך, כּדי אַנדערע זאָלן אויך הערן, אין מיטן גיט איר אַליין אַ ביסל אַ שרײַב לשון־קודש; קומט צו גיין איינער און טוט אײַך אַ כאַפּ, זאָגט איר: ניין, נישט דאָס מיין איך, ס׳איז נאָר איבערגעניצעוועט פֿונעם ייִדישן און נאָר דאָס איז דער עיקר. דערווײַל האַלט דער אַנדערער צד אײַערס אַ לשון־קודשדיק ביכל און נאָך אַזעלכע איבערגעניצעוועטע זאַכן פֿון ייִדיש, וואָס אײַערע חבֿרים האָבן געשריבן, און מע זאָגט זיך: זעט איר, הײַנט איז ד אָ ס אונדזער לשון־קודש; אײַ וואָס, דאָס איז שוין געווען געשריבן אויף ייִדיש? זאָגן זיי, דאָס האָט מען נאָר געטאָן כּדי להראות לעמים והשרים את יפיה! דער פּראָסטער עולם מוז זיך אויך דערוויסן, וואָס סע טוט זיך אויף לשון־קודש. אַזוי האַלט מען תּמיד איין עמער מיט וואַסער און איינעם אַ ליידיקן, און תּמיד גיסט מען פֿון איינעם אין דעם אַנדערן, פֿון לשון־קודש אין ייִדיש און פֿאַרקערט, און ביידע גיסער מיינען, אַז איטלעכער פֿון זיי האָט געשאָסן דעם פֿויגל. וועט איר מיך פֿרעגן: פֿאַר וואָס טוט דאָס מענדעלע? וועל איך אײַך זאָגן, אין מקשין מגדול! מענדעלע טוט דאָס נישט פֿון דעם אייגענעם טעם, וואָס איר טוט דאָס. מענדעלע מוכר־ספֿרים וויל נישט אַרײַנלייגן קיין צוויי קעץ אין איין זאַק. מענדעלע איז געגליכן צו אַ פֿאָטער, וואָס האָט נאָר איין זון, וואָס האָט זיך ייִנגלווײַז אַוועקגעלאָזט אין דער ווײַטער וועלט, און אַז ס׳איז געקומען די צײַט, וואָס דער טאַטע מוז שטאַרבן און ער וויל שרײַבן אַ צוואה, ווייסט ער נישט מער, אויף וואָס פֿאַר אַ לשון זײַן זון רעדט אַצינד! אַזוי שרײַבט ער דאָס אין כּמה וכמה לשונות... עס קאָן אַפֿילו זײַן, אַז דער זון פֿאַרשטייט גאָרנישט די אַלע לשונות און וועט סײַ ווי סײַ נישט לייענען די צוואה... אַז גאָרדאָן האָט געלעבט און ס׳איז נאָך געווען אַ שטיק אמת אויף דער וועלט, האָט מען זיך פּשוט נישט געשעמט זיך אַנידערצושטעלן און צו קלאָגן: למי אני עמל! הײַנט, אַז דער שקר האָט די ממשלה, טאָר מען דאָס נישט אַרויסזאָגן בקול רם און מע מוז זיך דאָס זאָגן שטילערהייט. מילא, דאָס בין איך נישט אויסן...

קערן מיר זיך צוריק צום אָנהייב: פֿאַר וואָס האָבן זיך יִדיש און לשון־קודש נישט ליב? און וואָס איז יִדיש און וואָס איז לשון־קודש? הייסט דאָס טאַקע אַ חילוק אין עצם תּוך, אין דעם עצם ענין, צי איז דער חילוק נאָר אין דעם לשון? ווערליק אײַער סבֿרה, איז איבערגיצעוועט פֿון איין לשון אין דעם אַנדערן אַ רשות־זאַך און מע מעג דאָס: והא־ראיה, מען טוט דאָס און קיינער וווּנדערט זיך נישט, הן די לשון־קודשדיקע לייענער, והן די יִדישע לייענער — ווי זאָגט מען, מע איז דאָך פֿאַרט שכנים. משמעות, אַז דער חילוק ליגט נאָר אין דעם ביסל לשון, דער ע נ י ן בלײַבט דער אייגענער — אָבער ווערליק מײַן סבֿרה, איז דער חילוק טאַקע אין דעם ענין אַליין... פֿון אַ שטיקל לובאַשיצקי צי פֿון אַ טאַוויאָוו, צי פֿון וועמען איר ווילט פֿאַרטײַטשן אויף יִדיש, קומט לחלוטין נישט אַרויס קיין יִדיש, וכן־להיפּוך; אָבער אַן עכטער שלום־עליכם, אַזוינס, וואָס שטעקט אין יִדיש מיט די וואָרצלען, איז אויף לשון־קודש גאַרנישט איבערצוגעבן, סײַדן דער מחבר מאַכט דאָס אַליין, אַדער אַזוי ווי אַליין; און טאַקע פֿון דעם אייגענעם טעם ווי מענדעלע; און זיי ביידן קאָן בדור־הזה קיינער נישט נאָכטאָנצן... איר פֿאַרשטייט, דער ע צ ם פֿון אַ לשון איז נישט דער לשון גופֿא, דער ל ב ו ש, נאָר טאַקע דער ע צ ם, און אַז איך וואָלט מיך נישט געשעמט, וואָלט איך געזאָגט: דער עצם לשון־קודש און דער עצם יִדיש איז ווי אַ זכר מיט אַ נקבֿה. אַ מיידל, אַפֿילו אַז זי טוט זיך אָן אין יִינגלישע קליידער, בלײַבט אַ מיידל, און אַ יִינגל, וואָס טוט זיך אָן אין מיידלשע קליידער, בלײַבט אַ יִינגל, און אַחוץ דעם איז מען נאָך עובֿר אויף לא־תלבש! איך וויל, חס־ושלום, אײַך נישט אָביזשײַען וכדומה. אָבער, אַז איינער קומט צו מיר און גיט מיר אַ זאַך, וואָס תּחילת האָט ער זי געשריבן אויף יִדיש און אַצינד איז דאָס אויף לשון קודש, איז ער בײַ מיר גלײַך, ווי איינער, וואָס נעמט אַ קופּערנע מטבע און פֿאַרזילבערט זי... איך זאָג נישט, אַז זילבער איז חשובֿער פֿון קופּער; אָבער איך וויל, אַז קופּער זאָל שטענדיק בלײַבן קופּער און זאָל זיך נישט פֿאַרשטעלן פֿאַר זילבער. איך וויל, אַז דער עולם זאָל פֿאַרשטיין דעם ח י ל ו ק פֿון ל ש ו ן ־ ק ו ד ש און י ִ ד י ש, און ער זאָל נישט נעמען אין די הענט אַזוינס, וואָס פֿון דעם ווערן אים ביידע נמאס...

ס'איז שוין אַזוי בײַ אונדז יִדן, אַז וואָס מע קריגט אַרײַן אין די הענט, מוז מען צעפּאַטשקען... צו ערשט איז אַ מחלוקת עד לבֿ השמים! די איינע שרײַען: נאָר יִדיש, און לשון־קודש איז ווי חמץ שעבֿר עליו הפּסח און איז אָסור בהנאה; די אַנדערע שרײַען: וואַרפֿט אַרויס די חצופֿה, וואָס איז געקומען פֿון דער פֿרעמד און וויל פֿאַרנעמען דעם פּלאַץ פֿון דער גבֿרת־

הבית. דערנאָך, אַז מע האָט זיך שוין גוט געקריגט און אָנגערעדט איינע אויף די אַנדערע כּל הרעות שבעולם, קומען די צדדים זיך צונויף און מע טאַנצט אין איינעם... אויף דער אמתן זענען ס׳רובֿ יידישע שרײַבער טאַקע לשון־קודשדיקע שרײַבער און ס׳רובֿ לשון־קודשדיקע שרײַבער טאַקע יידי־ שע, און די לעזער זענען אויך אַ געמישטער עולם. איַי, וואָס קריגט איר אײַך? און וואָס דראַפּעט איר זיך אין די פּנימער? גאָרנישט, וואָס דען זאָל מען טאָן? צי זענען נישט לשון־קודש און יידיש שתי צרות זו לזו? וויל נישט איינע ווערן געבויט מחורבן־חבֿרתּה? און איך פֿרעג אײַך, איז דאָס יידיש, וואָס מע קאָן דאָס זאָגן אויף לשון־קודש? און נאָך אַ מאָל פֿרעג איך: איז לשון־קודש טאַקע דאָס, וואָס מע זאָגט אויף יידיש?

דאָס וואָס מענדעלע טוט, דערוועקט אין אונדז דעם פּסוק: והחי יתּן אל לבו... דאָס וואָס פּרץ טוט, איז אַ ביסל נישט שיין פֿאַר אים, ווארעם אַז ער וואָלט געוואָלט און וואָלט געהאַט דרך־ארץ פֿאַר זיך אַליין, וואָלט ער פֿאַר דעם אַנדערן עמער אויך געקאָנט קריגן אַ ביסל וואַסער, צי וויַין... אָבער אויף אַ רבין פֿרעגט מען נישט קיין קשיות, דער רבי מעג. אָבער דאָס וואָס סע טוען אונדזערע יונגע־לײַט, וואָס גייען אַרום מיט פּעקלעך לשון־קודש און יידיש און וויַיזן שטענדיק די אייגענע סחורה, איז לחלוטין נישט שיין. איך האַלט דאָס פּשוט פֿאַר אַן עוון־חמור, הן בנוגע צו יידיש והן בנוגע צו לשון־קודש. און דאָס זאָג איך, כאָטש איך ווייס, אַז עבר ושנה נעשה לו כהיתר, וקולי כקול קורא במדבר...

אַלטע בלעטער (אויפֿצייכענונגען וועגן ייִדישע שרײַבער)

אײַזיק־מאיר דיק

נאָך הײַנט, אַז אַ ייִד קומט צו פֿאָרן קיין ווילנע און גייט אַרויס אויף דער ייִדישער גאַס, אין שולהויף צי אין גאונס בית־מדרש, דערפֿילט ער עפּעס, וואָס ער פֿילט דאָס נישט אין קיין שום ייִדישער שטאָט אין דער וועלט. מע גייט אויף אַן ערד פֿון גאָלע מצוות און תורה און אויף איין מאָל פֿאָרלירט מען זיך אין יענע צײַטן, וואָס אויף דער ליטווישער און פּוילישער ערד האָט זיך אויסגעבויט אַ נײַע יבֿנה, אַ יבֿנה מיט די אייגענע גדולים, מיט די אייגענע השגות און מיט די אייגענע בעלי־מוחות פֿון אַמאָל... דער ווילנער גאון איז אויף קיין פּיצל נישט קיין קלענערער למדן ווי אַ רבי טרפֿון; רבי חיים וואָלאָזשינער איז געווען אַ שטיק רבי מאיר, רבי זלמינא וואָלט געמעגט זײַן אַ רבי פּנחס־בן־יאיר. אָבער נאָר פֿאַר די לומדים און פֿאַר די בעלי־תורה איז דאָס געווען אַ וועלט. אויפֿן פּראָסטן עולם האָט קיינער נישט געקוקט און זײַנעטוועגן האָט קיינער נישט געטראַכט, און קיינעם האָט נישט געאַרט וואָס סע טוט זיך אין זײַן נשמה. דער עם־הארץ, דאָס איז געווען אַ מין זאַך, וואָס איז נישט ווײַט פֿון טומאה. זײַן לשון איז געווען אַ לשון נאָר צו דבֿרי־חול; די לומדים האָבן נאָר געהאַט דרך־ארץ פֿאַר לשון־קודש, פֿאָרן לשון פֿון דער תורה און פֿון דער גמרא...

און דערנאָך, אַז סע האָט שוין אָנגעהויבן צו בלאָזן אַן אַנדער ווינטל, און סע האָבן זיך אין ווילנע באַוויזן מענטשן, וואָס האָבן זיך אָנגערופֿן משכּי־לים, האָט מען אוודאי אָנגעהויבן צו האָבן אין זינען לשון־קודש און גערעכנט פֿאַר אַ מענטשן נאָר דעם, וואָס קאָן לשון־קודש. דער ח י ל ו ק איז באַשטאַנען אין דעם, אַז דאָס וואָס בײַ די לומדים איז געווען נאָר אַ ל ב ו ש צו דער תורה און נישט חס־ושלום די תורה אַ ל י י ן, איז בײַ זיי געוואָרן דער ע צ ם. דאָרט, אין דער פֿרומער מחנה, וואָס איז נאָך אַלץ געווען דער רובֿ, איז מען געזעסן און מען האָט זיך געקבֿייטשט אויף אַ שטיקל תוספֿות צי אויף אַ רש״י. דאָ אָבער בײַ די משכּילים האָט אַ מענטש געקאָנט אָפּלעבן פֿערציק יאָר און אַלץ קלערן וועגן אַ כּלל אין דקדוק, צי וועגן אַ פּסוק אין ישעיה... די פּראָסטע כּנסת־ישׂראל האָט זיך אָבער אין אַזעלכע זאַכן נישט

געקאנט מישן, און אזוי האט מען וועגן איר פארגעסן. ווי אזוי סע האבן זיך פארט געגומען דער "צאינה וראינה" און דער "נופת צופים" און דער "מנורת המאור" און דער "שבט מוסר" פאר די נשים און פרומע ווייבער, איז מיר נאך עד־היום א חידוש. דער גאון וכל־החבריה האבן זיך מיט אזעלכע זאכן אוודאי נישט אנגעקערט, און אדם הכהן לעבענזאן און קאצע־נעלזאן און שערעשעווסקי אויך נישט...

און דא שטייט מיט א מאל אויף א ייד, א ייד א חכם און א משכיל, און הייבט אן צו שרייבן פארן פראסטן עולם און גאר אויף יידיש. אייזיק־מאיר דיק איז דאס געווען. א ביסל איז אט דער ייד אפילו נישט געווען ווייט פון יענע משכילים; ער האט געקענט תנ"ך און האט ליב געהאט טבעיות און דאס, וואס מע רופט זיי אן די חכמות פון דער וועלט. אז ער וואלט געווען א מגיד, וואלט ער גאר אפגענומען א וועלט, ווארעם ער האט געקענט א סך משלים און האט פארמאגט א סך וויץ און האט פארשטא־נען צו ווארפן מיט א פסוק און אויסצודריגגען, אז א מענטש באדארף צו זיין א מענטש און נישט קיין בהמה... אז די תאוות זענען טאקע מן־הטבע דעם מענטשן שעדלעך; אבער אז איינער איז א בעל־תאווה, האט ער בירושה פון זיין טאטן. א ייד האט ליב אז מע גיט אים צו פארשטיין און אז מע טאלקעוועט אים איין, אז דאס איז אזוי און אזוי...

אייזיק־מאיר דיק האט זיינע לעזער געקוקט נישט אין די אויגן, נאר אין הארצן. ער האט נישט געקוקט אויף די מלבושים און נישט אויף דעם מעמד און אויף דער שטעל פון א מענטשן. געקוקט האט ער נאר אין תוך אריין: דו מעגסט זיך זיין אנגעטאן אין א שטריימל און אין א לאנגער קאפאטע, און ביסט פארט א גנב. און פארקערט, קוקט אן די יידענע, וואס ווערט פאר־שווארצט אין קראם און באדארף הארעווען אויף חיונה, כדי דער מאן אירער זאל זיך קאנען זיין א פועל־בטל ביי דער תורה... פינצטער און פארזארגט איז איר פנים, און דאך איז זי אויך געווען א מאל א מיידל, און איז געווען שיין און פריילעך, און האט געווארט אויף איר חתן, און סע האבן זיך איר געחלומט גאר זיסע חלומות... פע, דאס לעבן מאכט דעם מענטשן קויטיק, ביז איבערן קבר ציט זיך דער עולם־השקר... אט אזוי מישט זיך דאס אלץ אויס אין קאפ ביי דיקן. און פונדעסטוועגן זאגט ער אונדז נישט קיין מוסר און דרינגט אונדז נישט אויס פון דער מעשה, אז סע באדארף צו זיין אזוי און אזוי. מניה־וביה זעט מען ביי אים א ברייטן שמייכל אויף די ליפן, און נישט זעלטן טרעפט מען ביי אים א ניבול־פה, וואס צום ענין פאסט ער אפט מאל בעסער ווי א פסוק... און דיק זאגט דאס נישט פון זיך אליין, נאר סע זאגט דער מענטש, וואס דיק דערציילט וועגן אים. הײַנט חידושט מען זיך

נישט אויף דעם; אָבער דעמאָלט, וואָס אַז איטלעכער מענטש, וואָס האָט געשריבן, האָט געשריבן רק לשם־ספֿר, און טאַקע כּדי צו זאָגן וועגן זיך און דרשענען וועגן זיך, און האָט נישט אָנגעהויבן צו פֿאַרשטיין, אַז ס׳איז אַ סך בילכער צו וויסן און צו קענען דאָס לעבן פֿון די דאָזיקע מענטשן, וואָס זיי מאַכן גאָרנישט קיין ספֿרים, איידער דאָס לעבן פֿונעם מחבר, פֿונעם קאָפּמענטש אַליין, — איז אַזוינס, וואָס אײַזיק־מאיר דיק האָט געטאָן, געווען אַ גרויסער חידוש.

און אַזוי האָט דיק זיך אָפּגעלעבט זײַנע יאָרן, דערציילט און געשריבן ביכלעך גאָר אָן אַ שיעור. אַ שאַרפֿן פּירוש אויף איובֿ האָט ער גראָד נישט געמאַכט, אָבער אַז אַ ייִד האָט עפּעס פֿון אים געלייענט, האָט ער אים פֿאַרשטאַנען, ווערדליק אַ ייִד קען פֿאַרשטיין.

צי אײַזיק־מאיר דיק אַליין האָט אין דעם, וואָס ער טוט, געהאַט די אמונה, אַז דאָס איז אַ גוטע זאַך, אָדער ער האָט זיך גאָר געהאַלטן פֿאַר אַ דרדקי־מלמד, ווייס איך נישט. דיק איז נישט געווען קיין מענטש פֿון ווײַטע מחשבֿות, און אַז ער האָט געטראַכט, האָט ער געטראַכט מער פֿון אַנדערע ווי פֿון זיך...

געשטאָרבן איז ער געזונט און שטאַרק און האָט געהאַט אַ גרויסע לוויה, אָבער באַלד האָט מען אים פֿאַרגעסן. די לומדים האָבן זיך ווידער גענומען צו זייערע הגהות־הש״ס און צום קיצור פּסקי תּוספֿות, און די משׂכּילים — צו זייערע ביאורים, צי גאָר צו ״ביאורים חדשים״ און שירים. און אויף אײַזיק־מאיר דיקן איז געוואָרן נסתּם־הגולל...

סע קאָן זײַן ער וואָלט גאָרנישט אויפֿגעשטאַנען קיין תּחית־המתים, און סע וואָלט הײַנט נישט געווען קיין ייִד, וואָס זאָל וויסן וואָס סע הייסט ייִדיש, און וואָס ס׳איז אַ לשון פֿונעם פֿאָלק, ווען סע וואָלט נישט געקומען אַן אַנדערער, אַ ייִד פֿון אַן אַנדער קאַנט און גאָר מיט אַן אַנדער דרך, און דער האָט געהאַט אַ גאַנץ אַנדערע השפּעה. וועגן אָט דעם שרײַבער רעדן מיר אין דעם צווייטן קאַפּיטל.

יצחק־יואל לינעצקי

די, וואָס געדענקען נאָך צעדערבוימס "קול־מבשר" פֿון אַ מאָל אין אַדעס, וועלן זיך דערמאָנען אויף די שיינע הלצהדיקע פֿעליעטאָנען, וואָס זענען געווען אונטערגעשריבן מיטן נאָמען יצחק־יואל לינעצקי. פּלוצעם האָט זיך אָבער לינעצקי מישבֿ געווען און האָט געשריבן אַ בוך אויף פּראָסט ייִדיש מיטן נאָמען "דאָס פּוילישע ייִנגל", און דאָס בוך איז מער נתפּרסם געוואָרן ווי אַלץ וואָס ער האָט אָנגעשריבן ביז דעמאָלט, און האָט צו יענער צײַט אָפּגענומען אַ וועלט, און געמאַכט דעם גרעסטן רושם אין יענעם קאַנט...

לינעצקיס כּוח איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס אויף איין מאָל האָט ער אַנטפּלעקט דעם להיפּוך־ולהיפּוך פֿון דעם שטייגער, וואָס אין אים האָט מען געלעבט און אין אים איז מען געווען אײַנגעוויקלט פֿון קינדווײַז אָן.

טויזנט יאָר האָבן די מחמירים און אַלע פֿרומע לײַט, וואָס האָבן נישט געהאַט וואָס צו טאָן, אַלץ ממציא געווען חומרות און דינים, האָבן אַלץ געטראַכט און זיך געמאַטערט ווי אַזוי אַרויסצוציִען פֿונעם ייִדן דאָס ביסל לעבן. אויפֿן האַלדז און אויפֿן קאָפּ, אויף די הענט און אויף די פֿיס און אויף די פֿינגער פֿונעם ייִדן זענען געווען אָנגעשפּעט שטריקלעך, און אויף איטלעכן שטריקל זענען געהאַנגען דינימלעך, פּשטלעך, זאָגעכצן און קאָפּ־פֿאַרדרייענישן. און ביז אויף די ציין האָבן בײַ אים געהאַנגען גלעקלעך פֿון יציאת־מצרים, פֿון בלקן, פֿונעם עגל, פֿונעם כּהן־גדול וכדומה, און אַז דער ייִד האָט זיך געטאָן אַ ריר, האָבן זיך אָנגעהויבן טרייסלען אַט די אָנהענגעכצן און ס'איז געוואָרן אַ געפּילדער און אַ רעש, און מלאכים זענען געקומען אָנקוקן יעקבֿס זון מיט די צוויי פּאָר תּפֿילין און מיטן גרויסן טלית און ווי אַזוי ער שאָקלט זיך און דינט כּסדר דעם בורא.

און אַט דאָ איז געקומען לינעצקי און האָט אויסגעשאָסן מיט אַ געלעכטער, און אַלע ייִדן האָבן זיך צעלאַכט און די גאַנצע זאַך איז זיי אַליין פֿאַרגעקומען מעשׂה־חוזק...

לינעצקי האָט דאָס אַלץ אַזוי געטאַלקעוועט, אַז אַלע פּוסקים און מחמירים, וואָס האָבן אויף אונדז אָנגעוואָרפֿן די פּעק מיט די מצוות און חומרות און די אַלע גוטע זאַכן, וואָס איטלעכער טוט נאָך דעם אַנדערן און מיינט נאָך,

אַז דערמיט איז ער בייַ גאָט נושׂא־חן, האָבן אונדז פּשוט געהאַלטן פֿאַר נאַראָנים צי גאָר פֿאַר בהמות, און נאָך אַ סך ערגער ווי בהמות. אַ בהמה דאַרף כאָטש נישט מאַכן קיין ברכה אויף די קלייַען וואָס מע גיט איר, אָדער זיך וואַשן צו אַ ביסל גראָז. עולה־תּורה זייַן איז אַ בהמה אוודאי נישט מחויבֿ, און שבֿעה נאָך אַ מת דאַרף זי אויך נישט זיצן, צי בענטשן אתרוג, צי זייַן אַ נזהר אין מאכלות־אסורות, צי גאָר נעמען זיך פֿאַר פּסח איבער־קלייַבן די ווייץ, כּדי אַרויסצוגעפֿינען איטלעכן צעשפּאָלטענעם קערנדל, וואָס סע וואַקסט, חס־ושלום, אין אים אַ ווײדעלע...

און ייִדן האַלטן זיך בײַם בויך און לאַכן. וואָס איז דאָס פֿאַר אַ קלוגער יונג אָט דער לינעצקי, און אַזאַ לץ און משומד, אַ רבֿס אַ זון מיט אַזאַ טריפֿהנעם פּיסק. נאָכדערצײלט האָט מען זיך פֿון אים אַלע גלײַכווערטלעך; דעם ימח־שמוניק האָט מען געשאָלטן און דערבײַ געשמאַק געלײענט; און יונגע־לײַט האָבן גאָר אָנגעהויבן צו באַקומען גאַנץ אַנדערע מחשבֿות ומניה־וביה איז פֿונעם לאַכן גאָר געוואָרן אַ שטיק כּפֿירה און מע האָט זיך אָנגעהויבן צו קלײדן אַ ביסל קורץ און פֿאַרבײַגײן די משונהדיקע מנהגים...

אַ קיצור, ס'איז אויפֿגעשטאַנען אַ נײַער דור, צעזייט און צעשפּרייט אין אַלע ייִדישע שטעט, מיט נײַע מיני וווּנטשן און נײַע מיני מחשבֿות. מע וויל שוין שטודירן, מע רוקײַעט זיך מיט מיידלעך, מע לײענט ראָמאַנען און מע הייבט אָן צו פֿאַרשטיין, אַז די וועלט איז נישט באַשאַפֿן געוואָרן נאָר פֿאַר ייִדן וועגן, פֿאַרקערט: די גויים זענען אויך גאָר קיין נאַראָנים נישט און מע קאָן פֿון זיי לערנען און מע מוז פֿון זיי לערנען. אָט אין דעם אַלעם האָט אַ גרויסן חלק "דאָס פּוילישע ייִנגל"...

לינעצקי האָט דערנאָך אין גאַנצן אָוועקגעלאָזט לשון־קודש און האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן לוחות מיט "יאָקל און יעקל" און האָט זיך אויף דער אמתן געמאַכט משוגע. וואָס ער האָט געהאַט צו זאָגן, האָט ער אָפּגע־זאָגט אינעם "פּוילישן ייִנגל"; און אַז סע זענען אָוועק אַ סך יאָרן און ער האָט זיך אַרומגעקוקט, ווי אַזוי ס'איז געוואָרן אויף דער וועלט, האָט ער געשריבן אַ קליין שטיק, וואָס איז געווען געדרוקט אין שלום־עליכמס "ביבליאָטעק", מיטן נאָמען "אַ וואָרעם אין כריין", און האָט געגעבן אַ שטילן וויין... און אָט דער, וואָס האָט אָנגעצונדן דעם פֿאַקל פֿון השׂכּלה בײַ ייִדן, לעבט היינט אין אָדעס, און איז אָן אָרעמער ייִד און טראָגט אַרום ציגאַרן צום פֿאַרקויפֿן... פֿאַרגעסן, פֿאַרגעסן איז לינעצקי מיטן "פּוילישן ייִנגל" פֿאַרגעסן אײנער פֿון אונדזערע יחידים... אַפֿילו אין דער ייִדישער ליטעראַ־טור גופֿא, וואָס בסך־הכּל איז ער געווען איר זיידע אָדער איר צווייטער טאַטע, דערמאָנט קײנער נישט זײַן נאָמען.

שאצקעס

מרדכי־אהרן שאצקעס איז געווען דער איינציקער פון די באקאנטע גרויסע לשון־קודש־שרייבער און פון די לוחמים פאר השכלה און חרות, וואס מיט זיין "מפתח" האט ער א סך אויפגעטאן. א קליין יידל און א פארביסענער אפיקורס. געזעסן איז ער ביים טיש תמיד מיט א יארמלקע אויפן קאפ און געררייכערט א ליולקע אפילו אום שבת. גארנישט, אבער א כוח האט ער געהאט און א פען! היינט שרייבט מען ביי אונדז נישט מער אזוי.

און דא קומט אים אויס צו שרייבן א בוך אויף יידיש און דעם דאזיקן בוך צו געבן א נאמען: "דער יידישער פאר־פסח", און דאס האט געמאכט נאך מער רושם. אויך אין דעם בוך רופט שאצקעס למלחמה נגד הדת ונגד האמונות הטפלות, אבער מיט גאנץ אנדערע כלי־זיין. דא רעדט שוין אייבער פון דער לעבער, און סע ברענט דער כעס אויף אלע מנהגים און חוקים, וואס מיט זיי האט מען אונדז ארומגערינגלט און אונדז אוועקגענומען דעם אטעם. פארשימלטע און אויסגעדארטע מוחות האבן אונדז געהאדעוועט מיט נארישקייטן, קיין מזונות זענען זיי לחלוטין נישט געווען.

נא, ברידער! פארשטייט איר א מעשה! גאט, וואס ער איז דער הזן ומפרנס, האלט אונדז נישט פאר קיין קעסטקינדער און וויל גארנישט אז מיר זאלן זיין פון די שומרי־מצוותיו, נאר פון די זוכרי־פקודיו. און די גאונים מיט די רבנים ווארפן אויף אונדז אן פרישע מצוות און חומרות, גארנישט, זייערע אייגענע משפטים און זייערע אייגענע אויסטייטשן. אן עם־התורה זענען מיר, קומען ארויס פון אברהמען און בידעווען און בידע־ווען...

שאצקעס וויל קריטיש באטראכטן אלע אונדזערע מנהגים און אלע פאראדקעס און האט דעם קוק פון אונדזער ארעם וועלטל און פארשטייט אונדזערע מענטשעלעך ביז אין תוך אריין. דאס יידישע הויז פון די אמאליקע צייטן לעבט פאר אונדז אויף, און ער מאלט דאס אפ מיט אלע פרטים. פארלאנגט נישט פון שאצקעסן קיין פיינע קונסט צי גאר פסיכאלאגיע; דערצו איז ער צו פיל ייד און האט ליב פעפער און פאמפושקעס; אבער וואס

ער זאָגט, טרעפֿט ער צו, און אַז ער גיט אַ פּאַטש, פּילט מען אים.

שרעקלעך און שווידערהאַפֿט וועט זײַן צו הערן, ווי מענטשן פֿלעגן זיך מאַרדעווען דעם גאַנצן חודש פֿאַר פּסח און טאָן קאַטאָרזשנע אַרבעט. פֿרעגט זיי: פֿאַר וואָס? ווילט איר קומען צו אַ טאַלק, פֿאַר וואָס מע שלעפּט אַן אויף זיך אַזוינע קייטן? אַז בײַ ייִדן איז אַלץ בבחינת מתּן תּורה, אַז אַלץ, וואָס אַ נאַרישער רבֿ האָט אויסגעטראַכט, איז תּורת־משה.

"אשר על כּן קוראים יקרים, זע איך דאָס פֿאַר אַ חובֿ צו לאָזן למזכּרת־עולם" די גאַנצע שווערע פּאַנשטשינע, וואָס אונדזערע פּוסקים און בעלי־טובֿות האָבן אונדז געגעבן צו טראָגן.

און דערפֿאַר איז דאָס אַ חובֿ, אַז בשעת מע רעדט מכּוח די גרויסע בונים, וואָס האָבן געשאַפֿן דעם ייִדישן ספֿרות, צו געדענקען פֿון שאַצקעסן. דאָס, וואָס ער האָט אַרײַנגעטראָגן אין דעם ייִדישן לשון, האָט מען נאָך עד־היום נישט אָפּגעשאַצט. און אַרײַנגעטראָגן האָט ער אַ סך.

מענדעלע מוכר־ספֿרים

אַצינד וויל איך רעדן פֿון מענדעלען, פֿון גרויסן מענדעלע מוכר־ספֿרים, פֿונעם זיידן. איך ווייס נישט צי ס'איז איטלעכן ידוע, אַז מענדעלע מוכר־ספֿרים, שכּולנו חייבים בכבודו וכולנו שתּינו מבארו און אַלע האָבן מיר זיך געלאָבט פֿון זײַן ברונעם, האָט אַ מאָל געהייסן שלום־יעקבֿ אַבראַמאָוויטש, און האָט געשריבן דעם "האָבֿות והבנים", דעם "תּולדות־הטבֿע" און דעם "משפּט־שלום" און נאָך אַנדערע זאַכן אויף לשון־קודש. דאָס איז געווען אין יענע יאָרן פֿון דער אַלטער השׂכּלה מיט חיים־צבֿי לערנערן, מיט די מדקדקים און מיט די ראַבינער־שולן, וואָס פֿון זיי האָט זיך אויסגעלאָזט אַ בוידעם. אַ מאָל האָב איך באַקומען אַ העפֿטל "השחר" און איך האָב דאָרט געפֿונען אַן אַרטיקל פֿון אַבראַמאָוויטשן, "מה אנו?" און דאָס איז געווען אַ ביסל גוט און אַ ביסל שלעכט. איטלעכער פֿון אונדז, וואָס האָט שטאַרק געלייענט ליליענבלומען און סמאָלענסקינען און גאָרדאָנען, וואָלט נישט געקאָנט זאָגן, אַז פֿון אַבראַמאָוויטשן האָט ער גענאַשט. עפּעס איז דאָס געווען אַ מין נישט־פֿיש און נישט־פֿלייש, נאָר דער לשון איז געווען גוט, אָבער וואָס האָט מען פֿונעם לשון אַליין?

און דאָ נעמט זיך אַבראַמאָוויטש און הייבט אָן שרײַבן ביכער אויף ייִדיש, און נאָך וואָס פֿאַר אַ ביכער! אויף איין מאָל האָט זיך געעפֿנט אַ נײַע וועלט. עפּעס אַזוינס און אַזאַ מין דרך האָבן מיר נאָך קיין מאָל נישט געזען.

פֿאַרשטייט זיך, אַז אין ״התועה בדרכי החיים״, און אין ״גמול־ישרים״ צי אין ״שמחת חנף״ זענען אויך געווען געשיכטעס פֿונעם לעבן. אָבער ״די קליאַטשע״ איז געווען עפּעס אַנדערש; ״פֿישקע דער קרומער״ איז שוין גאָר עפּעס אַנדערש; און ״דאָס קליינע מענטשעלע״ און ״הערשעלע״ זענען ווידער גאָר עפּעס אַנדערש. דאָ דערציילט אייגער מיט אַ שמייכל אויף די ליפּן און שנײַדט אונדז די קישקעס. דאָ איז די כּנסת־ישׂראל, ווי זי לעבט און לײַדט און ריכט אָפּ חצות, און סע ציטערט די נשמה און אַליין טוט מען אויך אַ וויין... איר פֿאַרשטייט, סע זענען פֿאַראַן מענטשן, וואָס זיי זענען גאָרנישט קיין משׂכּילים: ס׳איז אַ פּראָסטער גראָבער עולם, שטיקלעך גנבֿים און נאָך אַזוינע לײַט און פֿונדעסטוועגן האָבן זיי אויך אַ נשמה... איר פֿאַר־שטייט, אַ ייִד איז אַזאַ מין מענטש, וואָס צו אים דאַרף מען זיך צוהערן, און דווקא אַרײַנקריכן אין אים, כּדי תּופֿס צו זײַן אים מיט אַלע זײַנע אבֿרים... מענדעלע מוכר־ספֿרים דערציילט נישט צו אונדזער דערקוויקעניש, ער וויל נישט פֿאַרשאַפֿן אונדז קיין פֿאַרגעניגן און דערציילן גלאַט אַזוי אַ מעשׂה; פֿאַרקערט, ער וויל מיר זאָלן זיך אַנידערזעצן און אים אויסהערן און זיך דערוויסן פֿון אים, וואָס זענען מיר אַליין. און דאָס איז ער דער גרויסער מורה־דרך, און ער ווייסט איטלעכס ווינקעלע אין האָרצן. עפּעס טוט ער משפּטן און איז אַ מוכיח, און דאָס אַלץ זאָגן מיר זיך אַליין... האָט איר אַ מאָל געלערנט איובֿ? מענדעלע פֿרעגט נישט קיין קשיות, נישט אויף גאָט און נישט אויף דער השגחה, און עס בלײַבט פֿאָרט אַ קשיה... ביז מענדעלען האָבן מיר אַלץ געמיינט, אַז מיר זענען ערבֿ פֿאַר יענעם, נאָר אַז מע גיט פֿאַר אים אַ וועקסל צי אַ חתימהלע; לייענט מען אָבער מענדעלען, קומט אויס, אַז מע איז ערבֿ פֿאַר זיך אַליין. איר פֿאַרשטייט, דער אַנדערער איז נאָר אַ שפּיגל פֿון אונדז אַליין.

איך וואָלט געקאָנט אויסרעכענען נאָך אַ סך מעלות פֿון מענדעלען, אָבער טאָמער וועט זײַן געגוג, אַז איך וועל אײַך געבן אָט דעם משל. איטלעכער פֿון אונדז האָט אַ מאָל געגאַשט פֿון אַ שטיקל אבֿן־עזרא צי פֿונעם רלב״ג, און פֿונעם ״חובֿת הלבֿבֿות״ און פֿונעם בעל־עקדה אויך. אַלע זענען זיי געווען די גרויסע מוחות מיט די טיפֿע השׂגות; אָבער ס׳איז דאָך אַלץ גאָרנישט קעגן דעם רמב״ם. יענע האָבן געבויט שיינע הײַזער, און דער רמב״ם האָט אויסגעבויט אַ גאַנצע פֿעסטונג. מענדעלע מוכר־ספֿרים, דער זיידע מיט זײַנע גרויסע חיבורים איז דער רמב״ם אין דער ייִדישער ליטעראַטור. און אַז ייִדן וואָלטן געווען אַ פֿאָלק מיט אַלע פֿעלקער צו גלײַך און וואָלטן געהאַט זייער מדינה, און דאָס ייִדישע לשון וואָלט געווען נכתב ונחתם בטבעת האומה ובטבעת המלכות, ווייס איך, אַז הונדערטער יאָרן נאָך וואָלט

מען מענדעלען געלייענט און פֿאַרשטאַנען, און וויַטער געלייענט. וואָס טוט אָבער גאָט? זענען מיר נאָר שבֿרים פֿון אַ פֿאָלק און אונדזער לשון שאָקלט זיך און שאָקלט זיך... וואָס קאָן מען חושד זיַין מענדעלען, אַז ער איז געוואָרן עלטער און האָט דערזען, אַז דאָס ייִדישע לשון איז שוין אויך נישט אַזאַ בטוח, וואָרעם די קינדער רעדן שוין גאָר אַנדערש, האָט ער ווידער אָנגעהויבן צו שריַיבן אויף לשון־קודש, און דווקא גוט, און טויזנט מאָל בעסער ווי פֿריִער. ווי זאָגט דער פּסוק: אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה! אַז דער קורס פֿון לשון־קודש איז געשטאַנען נישט גוט, און ס'האָט געהאַלטן אָט־אָט ביַים אָנזעץ, האָט מענדעלע גענומען זיַין פֿאַרמעגן און אַריַינגעלייגט אים אין ייִדיש, און סע האָט אונדז געטראָגן צינדזן און צינדזן פֿון צינדזן; דערנאָך, אַז ער האָט אָנגעהויבן צו קווענקלען זיך בנוגע דעם ייִדישן לשון, טאָמער האָט עס חס־ושלום אויך נישט קיין קיום, האָט ער גענומען זיַינע פּאָזיטן און זיי ווידער אַריַינגעלייגט אין לשון־קודש. אוי, איז דאָס אַ האַרצווייטיק פֿון אַ שריַיבער: ער מוז ציטערן אי פֿאַר דער נשמה, אי פֿאַר דעם גוף...

שלום־עליכם

פֿאַרציַיטן, אַז ייִדן זענען געזעסן און האָבן געלערנט און די תּורה איז נאָך געווען חשובֿ, איז בקיאות געווען איינע פֿון די שענסטע מעלות און טאָקע אַ גרויסער יסוד פֿון קיום התּורה. ספֿרים האָבן נישט אָט דעם קיום, ווי דאָס, וואָס ליגט אין האַרצן פֿון אַ מענטשן. אין **דעם** ייִד האָט געלעבט דאָס חוקל, אינעם **אַנדערן** — דער משניות, אין **דעם** אַ שטיק שולחן־ערוך, אין **יענעם** — אַ סדר פֿון ש"ס צי אַ סך ספֿרי־יראים, און אַזוי האָט די גאַנצע תּורה זיך געהאַט איר שמירה.

שלום־עליכם איז אַן אַנדער מין בקי, ער איז דער בקי אין דעם **עצם** ייִד און טראָגט אין זיך דעם אוצר־הנשמות פֿון אַ סך ייִדן. ער קען דעם ייִדן פֿון אינעווייניק און פֿון אויסנווייניק; ער ווייסט ווי דער ייִד רעדט און ווי דער ייִד טראַכט, ער קען איטלעכן קנייטש אין זיַין נשמה און איטלעכן אויפֿטו, ער קען זיַינע חלומות און זיַינע האָפֿענונגען, זיַינע צרות און זיַין מוטשען זיך. און ער ווייסט ווי אַזוי אונדז דאָס צו דערציילן און אויסצומאָלן, אַזוי ווי קיינער האָט פֿאַר אים דאָס נישט געקענט. איטלעכס וואָרט פֿון אים לעבט. איטלעכער שטריך פֿון אים איז אַ גאַנצער אבֿר פֿון אַ מענטשן, איטלעכער סיפּור פֿון אים — אַ שטיק ייִדישע וועלט.

שלום־עליכם איז גרויס אין זײַן װײנען און אין זײַן לאַכן; גרויס איז ער, אַז ער רעדט, און גרויס, אַז דער משורר טרעט אַרויס פֿאַר אונדז און זאָגט: שמעני, הערט צו, מײַנע ייִדן, װאָס איך װעל אײַך דערציילן! איר װייסט נישט, װאָס שלום־עליכם קאָן, איר װייסט נישט, װאָס זײַן קראַפֿט פֿאַרמאָגט, אַז ער װיל; איר װייסט נישט, אַז ער איז דער איינציקער, װאָס ער קען דעם ייִדישן לשון און װאָס האָט געשאַפֿן דעם ייִדישן לשון.

אַ ייִדישער יונגער־מאַן, אַז ער הייבט אָן צו װעלן קענען לשון־קודש, קוקט ער אַרײַן אין ישעיה און אין ירמיה, צי אין רבי יהודה־הלוי, צי גאָר אין די שפּעטערדיקע, למשל אין גאָרדאָנען. לשון־קודש איז בײַ אונדז אַ בן־בית און אַז מע װיל דאָס קענען, באַדאַרף מען נאָר צוגיין צו דער שאַפֿע מיט ספֿרים און אַרויסנעמען אַ ספֿר. ייִדיש אָבער ליגט נאָך אין האַרצן פֿון דעם ייִדן, פֿון דעם פּראָסטן ייִדן, אין האַרצן בײַם המון־העם, אין אָט־די מענטשן, װאָס ביז אַצינד און טאָקע שוין פֿון דער גמרא אָן, אַז מע האָט געשמועסט פֿון ייִדן, האָט מען גאָר פֿאַרגעסן זיי מצרף צו זײַן צום מנין... שלום־עליכם האָט אָט די נשמה אַרויסבאַקומען, שלום־עליכם האָט אונדז צוגעפֿירט צו דעם קוואַל, צו דעם אייביקן קוואַל פֿונעם ייִדישן לשון, שלום־עליכם איז בנוגע דעם ייִדישן לשון דער רש״י פֿונעם חומש און אפֿשר דער חומש אַליין.

און װאָס אונדז געפֿעלט אין אים און װאָס סע ציט צו אים, איז, אַז ער מאַכט פֿון זיך נישט קיין רבי, און שאַפֿט דאָס אַלץ אָן קונצן, אָן העװיות און אָן חכמות. ער שיט מיט גאָלד און מאַכט דאָס אַלץ פּראָסט, װי דער ייִד אַליין איז פּראָסט. שרײַבן איז בײַ אים נישט אַ מין עבֿודה, נישט אַ שרײַבן פֿאַר זיך, װי איינער, װאָס גיסט אויס זײַן האַרץ און זײַן װייטיק. ער אַליין איז אײַך אַלץ מוחל און ער פֿאַרלאַנגט פֿון אײַך נישט קיין כּבֿוד און אַז איר זאָלט אים באַװונדערן: ער װיל אײַך נאָר דערציילן פֿונעם ייִדישן פֿאָלק, פֿונעם אמתן ייִדישן פֿאָלק; ער װיל, אַז איר זאָלט װיסן, װאָס איז אַ ייִד און װי אַזוי אַ ייִד רעדט; ער װיל, איר זאָלט קענען זיך אַליין, און האַלט אײַך דעם שפּיגל פֿאַר אײַערע אויגן.

די נשמה פֿון אַ ייִדן װעט איר געפֿינען בײַ שלום־עליכמען און דעם אמתן לשון פֿון אַ ייִדן. איטלעכס װאָרט פֿון אים איז אונדז באַקאַנט און דאָס האָבן מיר געזויגן מיט דער מוטערס מילך; איטלעכן װוּנק קענען מיר, און פֿונדעסטװעגן האָבן מיר געמוזט װאַרטן ביז ער איז צו אונדז געקומען און האָט אונדז געמאַכט באַקאַנט מיט אונדז אַליין...

אַװדאי איז שירה דער כּוח צו נעמען אַ שטיק לעבן און דאָס אַרײַנגיסן אין אַ פֿאָרעם, אַז סע זאָל בלײַבן אויף שטענדיק. דאָס קאָן שלום־עליכם

אויך. לייענט ״יאָסעלע סאָלאָוויי״, לייענט ״סטעמפּעניו״, לייענט ״טבֿיה דער מילכיקער״, לייענט דעם ״ערבֿ־פּסח איבערן בוג״, נעמט די פּיר בענדער פֿון זײַנע ווערק, וואָס זענען געוואָרן צוגעגעבן צו דער ״ייִדישער פֿאָלקס־צײַטונג״! אָבער וואָס מיר חידושן זיך אויף אים נאָך מער, איז ווי ער פֿאַרשטייט אַזוי גוט צו איבערגעבן דאָס קליינע און אַז בײַ אים איז גאָרנישט דאָ קיין קליינס. אַ קליין שמועסל פֿון צוויי ייִדן איז שוין אַ גאַנצער סיפּור. אַ ייִד שפּיליעט אָפּ דעם זשילעט און גיט אַ קרעכץ און מיר האָבן אים אַ לעבעדיקן, ווי ער שטייט און גייט. אויף טעאַטער־לשון רופֿט מען דאָס ד י א ל א ג, דאָס הייסט אויף פּראָסט ייִדיש, ווי צוויי מענטשן רעדן מיטאַנאַנדער; דאָס קאָן שלום־עליכם ווי נישט קיין אַנדערער, אַקוראַט ווי ער לייענט דאָס אײַך פֿונעם בוך און איר וואָלט געקאָנט שווערן אַז אָט אַזוי איז געווען דער שמועס און נישט אַנדערש. עפּעס איז בײַ אים אַלץ איבער־געגעבן מיטן נוסח און מיטן טראָפּ. סע זינגט און סע זאָגט זיך אַלץ פֿון זיך אַליין.

עפּעס האָט ער אַ מין כּוח אין זיך, צו האַלטן אונדז בײַ זײַנע זאַכן און צו מאַכן זיי אונדז אַזוי היימיש, ווי זיי וואָלטן זיך גענומען פֿון אונדז אַליין. דער אמתער משורר, דער פֿאָלקס־משורר שפּרינגט נישט אויף אַ באַרג און מאַכט נישט קיין ווילדע קולות, כּדי מיר זאָלן זיך דערשרעקן, נאָר ער זעצט זיך צו צו אונדז אויף אַ בענקל און דערציילט אונדז ווי אַ גוטער פֿרײַנד, ווי אַ מאַמע רעדט מיט איר קינד. בײַ שלום־עליכמען פֿילט מען זיך אַזוי ווי אין דער היים, ווי בײַ דער מאַמעס פֿאַרטעך, עפּעס הערן מיר גאָרנישט דעם בעל־המחבר, נאָר דאָס ייִדישע פֿאָלק, די כּ נ ס ת ־ י שׂ ר א ל אַליין, און נישט יענע כּנסת־ישׂראל, וואָס לייגט צוויי פּאָר תּפֿילין און האָט ליב שטאַרק שלישי און שישי, נאָר די פּראָסטע און די אמתע. איך האָב פֿײַנט פּריצים און משׂכּילים, זאָגט שלום־עליכם, איך האָב ליב דעם פּראָסטן ייִדן, און גיי אויס פֿאַר אַזאַ ייִדן.

אין זײַן פּ ש ט ו ת איז שלום־עליכם גרויס, און דאָס איז זײַן שטייגער. און איך ווייס, סע וועט קומען אַ צײַט, וואָס קיין אַנדערער שטייגער וועט נישט זײַן אין ייִדיש. ייִדיש שרײַבן וועט הייסן ווי שלום־עליכם שרײַבט, ייִדיש קענען וועט הייסן קענען שלום־עליכמען.

ווידער וועגן שלום־עליכמען

בנוגע צום לשון, צו דעם ייִדישן לשון, איך מיין נישט דעם לשון אַליין, וואָס מע רעדט, נאָר דאָס, וואָס מע פֿילט אין דעם, איז שלום־עליכם דער

גרעסטער, וואָס מיר האָבן געהאַט, און איך האָב מורא צו זאָגן, אויך דער לעצטער... דײַטש איז נישט קיין ייִדיש, כאָטש סע דרוקט זיך מיט ייִדישע אותיות, און דאָס, וואָס הײַנט רופֿט מען דאָס אָן בקולי־קולות ייִדיש, איז פֿון דעם ריינעם ייִדיש, וואָס שלום־עליכם האָט אונדז געגעבן, אַזוי ווײַט כרחוק מזרח־ממערבֿ.

אַז איינער קען גאָרנישט קיין דײַטש, קאָן ער בעוונותינו־הרבים זיך דאָס נאָך אַ ביסל אויסלערנען פֿון אונדזערע נײַע ייִדישע שרײַבערס. אָבער ייִדיש קאָן מען זיך פֿון קיינעמען נישט אויסלערנען, סײַדן פֿון שלום־עליכמען אַליין. נאָר ער האָט דעם שליסל צו דעם ייִדישן לשון און נאָר בײַ אים אַליין איז דער גאַנצער אוצר... און איך ווייס, אַז ווען חס־ושלום שלום־עליכם וועט שטאַרבן פֿאַר מילוי־שנותיו, און בײַ ייִדן איז דאָס קיין קונץ נישט — וועט מען מיט אים ברענגען צו קבֿורה אפֿשר דעם לעצטן ייִדן, וואָס קען ייִדיש, וואָס האָט גערעדט ייִדיש, וואָס האָט צו אונדז גערעדט אויף מאַמע־לשון.

און טאַקע נישט נאָר צוליב דעם עצם לשון איז שלום־עליכם אונדזער חומשל אין ייִדיש, נאָר צוליב דעם עצם ייִד, וואָס רעדט בײַ אים און שמועסט בײַ אים. כּלומרשט לאַכט ער און איז בסך־הכּל אַ פֿריילעך מענטשל; אָבער אויף דער אונטערשטער סטרונע גיט ער אַ צופּ בײַ דער נשמה. דאָס איז אַ מענטש, וואָס ער רעדט צו אײַך, רעדט ער שוין פֿאַר איינס מיטן רבונו־של־עולם און מיט זיך; און דאָס וואָס ער זאָגט, קאָן איטלעכער זאָגן זיך אַליין און דאַרף זאָגן זיך אַליין.

שלום־עליכמס שירה מאַכט נישט קיין געפֿילדער און דראַפּעט זיך נישט אויף גלײַכע ווענט. ער ווייסט, אַז מענטשן האָבן נישט קיין פֿליגלען ווי מלאכים, און אַז די הענט מוז מען האָבן גאָר צום האָרעווען און די פֿיס צום גיין. טאָ צו וואָס זאָלן מיר זיך נאַרן, און פֿליעסקען צו דער זון, און זינגען צו איר הללויה, בשעת אַז מיר מוזן גאָר דאגהנען אויף חיונה און בשעת דער קאָפּ דאַרט אויף חיונה.

וועט איר זאָגן: פֿאַרקערט, אַז דער צער פֿון טראָגן איז יאָ אַזוי גרויס, טאָ למי אני עמל? ענטפֿערט אײַך שלום־עליכם, אַז אַ ייִד איז פֿאַרט אַ משונהדיק באַשעפֿעניש. זײַן חומריות איז קיין חומריות ניט און זײַן רוחניות האָט אַ סך לעכער און ער קומט אויס מיטביידע... בנוגע צו דעם ייִדן ווי אַזוי שלום־עליכם מאָלט אים אָפּ, וואָלט מען געקאָנט שרײַבן גאַנצע ביכער.

פֿאַרן המון און פֿונעם המון

איך מוז גלייך זאָגן דעם אמת: תּמיד, אַז איך האָב געהערט אונדזערע שרייַבערס שמועסן צווישן זיך מכּוח טאָן וועגן דעם פֿאָלק און פֿאַרן פֿאָלק, איז דאָס מיר נישט געקראָכן אין האַרצן; נישט דערפֿאַר, ווייַל איך האָב ספֿקות אין דעם עיקר פֿון דער זאַך. אַדרבה, טוט טאָקע פֿאַר דעם פֿאָלק, זאָרגט און קלערט וועגן דעם כּלל! נאָר עס ווילט זיך מיר נישט גלייבן, אַז אַלע, וואָס רעדן בייַ אונדז אַזוי פֿיל וועגן די דאָזיקע זאַכן און שטופּן זיך צום אויבנאָן, כּדי צו זאָרגן פֿאַרן טובֿת־הכּלל, זענען טאָקע דערצו שייך. טובֿת־הכּלל איז בייַ אונדז נאָר אַ מאָדעזאַך, ס׳איז פֿאַר זיך אַליין אַ כּבֿוד צו ווייַזן, אַז מע איז פֿאַרטאָן אין כּלל־זאַכן, אַז מע וויל פֿאַרן פֿאָלק ברענגען אַ קרבן... דאָס איז ערשטנס; און צווייטנס רעכן איך, אַז אויב איינער וויל דעם אַנדערן עפּעס געבן און אים מעורר זייַן, מוז ער פֿריִער אַליין עפּעס האָבן. איך מיין דאָס גאָר פּשוט: אַז מען וויל דעם המון ווייַזן אַ דרך, וווּהין ער זאָל גיין, עפּעס אים די אויגן אויף זייַן מעמד, מוז מען קודם־כּל אַליין וויסן דעם וועג און קענען דאָס פֿאָלק. איך האָב אָבער מורא, אַז ס׳רובֿ פֿון אונדזערע מורי־דרך טוען אַליין בלאָנדזשען און זענען גאַנץ ווייַט פֿונעם אמת. אין דער גמרא האָט איינער געזאָגט: תּמה אני אם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח. אַציינד קאָן מען דאָס נאָך מער זאָגן. און טאָקע אויף דער אמתן: ווער קאָן הייַנטיקע צייַטן זייַן אַן ערבֿ בנוגע צו זיך אַליין, אַז ער פֿאַרשטייט דעם ייִדן אין תּוך אַרייַן, אָדער, לכל־הפּחות, אַז ז י ך אַליין פֿאַרשטייט ער גוט, ווי סע באַדאַרף צו זייַן.

אונדזערע "מנהיגי הדור" — איך וויל אויף זיי נישט רעדן קיין שלעכטס — אָבער ס׳רובֿ פֿון זיי, זאָלן זיי מיר מוחל זייַן, איז נישט גוט באַהאַוונט אינעם עניין פֿון אונדזער אומה. און טאָמער מיינט איר, אַז צווישן זיי גופֿא זענען פֿאַראַן סכסוכים וועגן פֿאַרשיידענע מיינונגען, איז דאָס אויך אַ טעות. אַז זיי פֿאַרמאָגן גאָר קיין מיינונגען נישט, נאָר ווערטער פֿאַרמאָגן זיי, וואָס זיי זענען אַזוי אויפֿגעשטראָדלט, אַז מע קאָן מיינען אַז זיי זענען כּולל עפּעס אין זיך...

וואָס פֿאַרשטייט מען בײַ אונדז אונטער כּלל־ישׂראל? מיוחסים, לערנערס, שרײַבערס, חסידים, לײַטישע מענטשן און גלאַט אַזוי בעלי־בתּים און משפּחות אָן אַ פֿלעק, אַט די אַלע, וואָס זיי האָבן אין זיך כּלומרשט אַ ריח־תּורה. דער המון גופֿא, דער עם־הארץ, ווערט לחלוטין נישט אַרײַנגענומען אינעם סך־הכּל; אַזוי איז דאָס שוין פֿון תּמיד אָן: אַלע טײַערע זאַכן זענען גאַרנישט פֿאַר אים, מע מיינט גאַרנישט אים.

און אין דער אמתן, וואָס זענען די האָפֿענונגען, וואָס אונדזער המון האָט? די לערנערס האָבן, לכל־הפּחות, אַ מין ירושה פֿון דור־דור, אַ מין חשיבֿות בײַם השי״ת, וואָס האָט זײַן פֿאָלק ישׂראל אויסדערוויילט פֿון אַלע פֿעלקער און האַלט זיי אין גלות, כּדי זיי זאָלן דאָרט לערנען און אים דינען, ווי סע שטייט געשריבן. מורינו רבי ברוך, רבי יחיאל ברבי יעקבֿ־נתן, רבי זאַנוול, רבי בער, ר׳ משה משולמס, תּנחום האַדלס און גדליה פּעסי־ביילעס זענען, ווי אַלע אַנדערע נכבּדים דאָ, כּדי צו טאָן אַ נחת־רוח דעם רבונו־של־עולם און אים צו לויבן... די הייליקע ספֿרים זענען געשריבן אויך נאָר פֿאַר זיי, פֿאַרן פֿײַנערן עולם; דער המון אָבער קאָן קוים דאַווענען, און ווער האָט אים אין זינען?

מאָלט אײַך אויס: אַ פֿאָלק אָן אייגענער ערד, אַ פֿאָלק אָן אַ ריכטיקן פֿאָלקסלעבן און אָן דעם, וואָס מע רופֿט דאָס אָן ליבע. בשעת איטלעכער מענטש איז אין זײַנע יונגע יאָרן פֿריש און געזונט, לעבט און ליבט, ווערט מען בײַ אונדז שוין אַ טאַטע פֿון קינדער. די פּאָעזיע פֿון דער ערשטער צײַט נאָך דער חתונה באַשטייט אין גאַנצן אין די פּופּציק רובל מזומנים און די פֿיר וואָכן קעסט, דערנאָך גיי, מוטשע זיך: ווער אַ שמײַסער בײַ אַ בעל־עגלה, אַ קצבֿ, אַ קאַטליער, אַ קירזשנער אָדער עפּעס וואָס אַנדערש. די מלאכה גופֿא פֿאַרשטייט מען נישט גוט: גיי לערן זיך בײַ ייִדן עפּעס אויס, אַז צאָלן צאָלט מען אויך נישט גוט. — און דאָך לעבט דער המון און ווי דורך אַן אינעווייניקסטער קראַפֿט, ווי דורך אַ כּוח, וואָס וואַקסט פֿאַר זיך. האָט מען פֿאַר אים נישט געזאָרגט, זאָרגט ער אַליין פֿאַר זיך: ״נישקשה, איך וועל שוין אַליין אויסקומען״, און גייט זיך אין ז ײַ נ ע דרכים... אַלע אונדזערע עמי־הארצים עסן שבת פֿיש און פֿלייש, באַקן חלה און מאַכן קידוש. אָבער אין תּוך גענומען האָבן זיי אַן אַנדער מין גײַסט און אַן אַנדער מין טבֿע: זייער נשמה איז נישט ווי אונדזערע און זייער טאָן און טראַכטן איז נישט אונדזער טאָן און טראַכטן... אונדזער המון האָט נאָך עד־היום געזונטעביינער. זיי זענען טאַקע די, וואָס דעם ייִחוס זייערן האָבן זיי אין זייערע אייגענע הענט.

*

די כּנסת־ישׂראל איז געגליכן צו אַ טויב, ווייך און געפּיעשטשעט, אַ מין איידעמל, דער מאַן פֿון אַ בת־יחידה, וואָס האָט טענות צו גאָט אויף אייביקע קעסט, און טאַקע מיט ראַזשינקעס און מאַנדלען און מיט טײַכן בוימל, אַ זכר פֿונעם גן־עדן; דער המון אונדזערער איז מער געגליכן צו דער גרויסער און קרעפּטיקער מלוכה פֿון די חיות. ס'איז דאָ אַ גרויסער חילוק צווישן יידן פֿון תּורה און מעשׂים־טובֿים און צווישן פּראָסטע יידן, וואָס זענען גאַרנישט קלאָר אין די קליינע אותיותלעך און האָבן פֿאַרשפּאַרט זיך דערמיט צו מוטשען. די נשמה פֿונעם המון איז נישט אַזוי פֿאַראיידלט און נישט אַזוי איינגעוויקלט: זי פֿאַרטראָגט נישט דעם חלוש און דעם צעבראָכענעם יידן; זי האָט אַ גאַנץ אַנדער טבֿע, און די אַלע מעלות, וואָס זענען אַ שטייגער אַנגענומען אין דער מזרח־באַנק, זענען בײַ איר גאָר חסרונות... דער המון ליבט נישט אָפּצושפּאַרן פֿון היינט אויף מאָרגן, פֿון דער וועלט פֿאַר יענער וועלט, ער לעבט גאַנץ פּשוט אָן סודות און אָן אַלע אויסטײַטשעניש, און לויבט גאָט נאָר דערפֿאַר, ווײַל ער איז גערעכט. פֿרום צו זײַן איז אַפֿילו גוט, אָבער דאָס איז נישט אַזאַ זאַך, וואָס מע טראַכט מכּוח דעם. אַן ערלעכער ייד איז נישט דווקא דער, וואָס גייט אין אַ גאַרטל און טראָגט אַ יאַרמלקע. דער עיקר איז, אַז דער מענטש איז אַ מענטש אין תּוך. בײַם המון איז יידישקייט נישט מער ווי אַ זאַך, ווי אַ שיין טישטעך, וואָס מע לייגט אויפֿן טיש בשעת סע קומט אַ מחותן.

אָט אַזוי איז דאָס לעבן פֿונעם המון, פֿונעם פּראָסטן מענטשן. אין דעם פֿאָלקסליד, אין דעם פּשוטן זמר פֿון אַ יידן בײַ דער אַרבעט, בשעת ער שלאָגט מיטן האַמער, צי בשעת ער שטעכט מיט דער נאָדל און שערט מיט דער שער, הערט זיך עפּעס, וואָס האָט נאָך אַ שייכות צו דער נאַטור, צו אַלצדינג, וואָס ס'איז דאָ אויף דער וועלט. אַז איר הערט אָט דעם זמר, דערקענט איר, וואָס סע הייסט אַ גאַנצער מענטש, אַ מענטש, וואָס איז נאָך נישט צעבערעקלט געוואָרן אויף אַ סך חלקים און איז נאָך אַ בעל־הבית איבער זיך אַליין...

ס'איז אַ זומערדיקער טאָג. אַלץ איז פֿריש און גרין, אַלץ איז פֿול פֿון דער טײַערער לופֿט; דער הימל איז אין זײַן מלוכה — אַלץ איז שיין. אַ וועגעלע פֿאָרט זיך אין וועג, אַ יונגער שמײַסער זיצט אויף דער קעלניע און טרײַבט אָן די פֿערד. זיי זענען אויך באַשעפֿעניש, וואָס ס'איז זיי גוט, אַז מע פֿאַרשטייט זיך מיט זיי. מע פֿאָרט זיך מיט הרחבֿת־הדעת: וואָס גייט עמעצן אָן? וועמען פֿעלט עפּעס? איז נישט אַלץ על צד היותר טובֿ? איז נישט דער מענטש אַ מין זמר, גלאַט אַזוי, אָן מפֿרשים, אָן אויסטײַטשעניש, אָן קלערעניש און אָן קונצן?

אוי, בין איך זיי מקנא! און בשעת מיר, חדר־יִנגלעך, זענען געוואָרן אויסגעריסן און האָבן פֿאַרלוירן די יונגע און שיינע יאָרן, זענען זיי געווען פֿרײַ און לעבעדיק, און האָבן געקאָנט קוקן פֿרײַ אויף גאָטס וועלט.

דער המון האָט נישט וואָס בײַ אונדז צו נעמען, וואָרעם ער ווייסט בחוש מער פֿון דעם, וואָס סע ווייסן אונדזערע געלערנטע בעלי־מוחות. פֿאַרקערט, אונדזערע שרײַבערס און אַלע די, וואָס זענען זיך עוסק מיט מחשבֿות, מוזן בײַם המון נעמען, וואָס סע פֿעלט זיי בטבֿע...

איך בעט אײַך, שעמט אײַך נישט צו גיין צו זיי אין חדר, בכדי זיך צו לערנען בײַ זיי.

געוויס איז דער סדר־עולם פֿון תּמיד אָן, אַז אַלץ גייט ווי אויף טרעפּ, פֿון אונטן ביז אַרויף, פֿונעם המון ביז צו די יחידי־סגולה; אַזוי לערנט אונדז די געשיכטע און די נאַטור. די מאַמע לעבט צוליב דעם קינד, דער כּלל — וועגן דעם יוצא־מן־הכּלל, וואָס שטייט העכער פֿון דעם כּלל, סײַ אין רוחניות סײַ אין גשמיות; בײַ אונדז אָבער איז אָן עולם־הפֿוך...דאָס גאַנצע לעבן בײַ אונדז איז נאָר פֿאַרבליבן בײַם המון, בײַם פּראָסטן עולם, וואָס איז אָן זכיות וכדומה. די אייבערשטע אָבער זענען ווי אָפּגעשניטן פֿון אַלץ, ס'רובֿ טויגן זיי צו גאָרנישט. ביכער פֿאַרן פֿאָלק מוזן שעפּן פֿונעם פֿאָלק. שעפּט אָבער נישט מיט צעבראָכענע עמערס צי גלאָט אַזוי מיט פֿילאָסאָפֿירן, פֿון וואַנען סע נעמט זיך אָן עמער...

דער עצם ייִד

אין אַלע שטעט און שטעטלעך, אומעטום ווו ייִדן וווינען, האָבן זיי אַ מאָל נישט געוווינט. אַלץ איז געוואָרן בהדרגה: פֿריִער איז דאָרט געווען איין ייִד, דערנאָך זענען צוגעקומען עטלעכע, ביז ס'איז געוואָרן אַ שטיקל קיבוץ. מע האָט שוין אַ מנין, אַ שוחט, אַ מוהל און וואָס סע געהערט צו ייִדישקייט. מע נעמט אַ רבֿ, טאָקע אַ חזן אויך, און שוין נישט גערעדט פֿון אַ באָבען, אַ סאַרווערין, אַ שבת־גוי, אַ נאמן אויף דער טאָקסע, און גלאָט אַזוי ייִדן, קהלס־לײַט, און נאָך אַזוינע. אַט אַזוי פֿון קליין ביז צו גרויס איז זיך געוואָרן אַ קהילה, און טאָקע דער מאַרק מיט די קלייטן און די גרויסע בעלי־שפֿעס, בעל־מלאכות אויך, מעקלערס אויך און אָרעמע־לײַט אויך. די אָרעמע־לײַט זענען אַ מין אונטערשלאַק פֿאַר די חשובֿע לײַט, וואָס זיי זענען דער עיקר פֿון דער שטאָט. און הײַנט די גרויסע נגידים און די לערנערס, די מזרח־ייִדן, און די וואָס זענען מיוחסים הן בײַ זיך והן בײַ יענעם. דאָס איז אַלץ געווען אַמאָליקע יאָרן. מע איז געוואַקסן, דאַנק דעם השי״ת און זײַן השגחה אויף זײַן פֿאָלק ישׂראל. יעדער ייִד איז געוואַקסן פֿונעם משרת ביז צום נגיד, פֿונעם שנײַדעריונג ביז צום תּקיף־העיר, פֿונעם געמיינעם בעל־הבית ביז צום עושר מיט די איידעמס, מיט די פֿיל אויס־געגעבענע קינדער און קינדס־קינדער. און אַלע האָבן זיי געהאַט איין נאָמען און איין שייכות. אַפֿילו צו אַ ווײַטן קרובֿ איז מען געפֿאָרן אויף אַ חתונה און מע האָט זיך משׂמח געווען. און תּמיד — די שיינע נדבֿה, זיך אָנגעמען פֿאַרן כּלל, זיך אויספֿײַנען פֿאַר גאָט און פֿאַר לײַט. אַ סך געלט האָט מען נישט געלאָזן, אַז מען איז געשטאָרבן, אָבער די גרויסע ירושות זענען באַשטאַנען אין דעם שיינעם נאָמען, און אין די הײַזער און גלאָט אַזוי אין די נחלות. איטלעכער אָרענדאָר, איטלעכער נגיד איז געווען אַ קצין און דער ראש פֿון דער גאַנצער משפּחה און איר באַשיצער. מע האָט זיי געקענט אין דער גאַנצער סבֿיבֿה און שידוכים האָבן זיי געטאָן גאָר אין די גרויסע מקומות. דעם סידלקעווער רבֿ, זכרונו־לבֿרכה, האָט מען געקענט אַזש אויף יענער זײַט ניקאָלאַיעוו. רבי הערש וואָלפֿס איז געווען אַ

ייִד אַ מפֿורסם און האָט געהאַט אַ פֿעטער, וואָס איז געווען אין פּעטערבורג. דאָרט בײַ די מיניסטאָרן זענען דאָ חשובֿע לײַט, געהויבענע מענטשן, וואָס קענען מיט זיי שמועסן וועגן כּלל בעת צרה. דער אמת איז, אַז דער קיום ישׂראל האָט פֿון שטענדיק אַן אַ סך דרכים. דער ענין פֿון גלות איז אויך נישט אַזוי פּראָסט; ס'איז נאָך גוט, וואָס ייִדן וווינען אין אַלע ייִדישע שטעט און זענען בײַ זיך אין דער היים... אַוודאי שטייען אָפּט מאָל אַן אויף ייִדן שווערע גזירות, וואָס מע הערט, אַז זיי טרעפֿן זיך אין ערגעץ. דאָ אָבער, אין פּאָקעטילאָווע, אין טאָראָוועצע, אין לעטיטשעוו, אין קוטנע, אין בריסק, צי אין דער מיר איז מען אַ ייִד ווי אַלע ייִדן: מע לעבט, מע האָט קינדער, מע מאַכט זיי חתונה, מע דערלעבט נחת. אַ ייִד מוז זײַן שטאַרק נאָר אין רוחניות, ווײַל דער יצר־הרע וויל אים פֿון תּמיד אַן קאַליע מאַכן; אָבער אין גשמיות העלפֿט שוין דער אייבערשטער, ד ע ם אַזוי און ד ע ם — אַזוי. אַפֿילו דער עני־שבעניים האָט חלה אויף שבת און ווײַן אויף קידוש און קיינער פֿון זיי פֿאַרגעסט נישט, אַז זײַנע זיידעס זענען פֿון אַבֿרהם יצחק ויעקבֿ ביז צו משה־רבינו, וואָס גאָט האָט אים פֿאַר אונדז געגעבן די תּורה.

די תּורה איז הײַנט אויך דאָ. מע גייט אין חדר, מע לערנט חומש מיט רש״י, משלי מיט מצודות, אויך אַ שטיקל גמרא, אָבער ס'איז אַלץ נישט ווי אַ מאָל. ס'איז עפּעס אין גאַנצן קאַלט. אַלץ האָט זיך אויסגעלאָזט. די פּרנסות זענען דערשלאָגן, פֿון אַלץ איז געוואָרן אַ תּל, אויך פֿון דעם ביסל ייִדישקייט. אַ ייִד איז הײַנטיקע צײַטן אַ הינקעדיקע זאַך, אַ בענקל אויף דרײַ פֿיסלעך. גייט ע ר קיין אַמעריקע, בלײַבט ז י דאָ; האָט איינער נאָך אַ שטיקל פּרנסה, איז זײַן ברודער אַן עני־ואבֿיון און דינט בײַ אים אין סקלאַד; איז מען אַליין נאָך אַ ביסל פֿרום, איז דער זון שוין אַ האַלבער דײַטש און וויל קאַנטשען אויפֿן רוסישן אופֿן. הײַנטיקע יאָרן זענען בײַ אונדז נישטאָ מער ווי אַ מאָל קיין ירושות ברוחניות ובגשמיות. כּלעבן, אַז דער פּסוק זאָגט: ה' ישמרך, גאָט טוט דיך באַהיטן, איז דאָס טאַקע אמת. גאָט אַליין באַהיט און באַשירעמט אונדז, ווײַל ס'איז שלעכט מיט אונדז: נישט נאָר די עוונות, די זענען אַלע מאָל געווען, נאָר עפּעס גאַנץ אַנדערש, דאָס גאַנצע ייִדישקייט שאָקלט זיך... מיר זענען צעזייט און צעשפּרייט נישט נאָר אויף דער גאָרער וועלט, נאָר טאַקע אַפֿילו אין די אייגענע ד' אַמות: בײַ זיך אין שטוב איז מען פֿאַר די קינדער אַ פֿרעמדער. מע טאָר דאָס זיך אַליין נישט זאָגן, מע עסט נאָך בײַ איין טיש, מע זאָגט: טאַטע, מאַמע; אָבער אין דער אמתן איז צווישן אונדז אַ שטאַרקער מרחק... די קינדער זענען נישט צופֿרידן און ווילן אַוועק, ווו זיי פֿאַרגעסן אַן אַלעמען, און די עלטערן אַליין האָבן אויך עפּעס חרטה: ווי אַזוי לעבט מען אַפֿ די

גאַנצע יאָרן? מע האָט זיך אויסגעהאַרעוועט און מע האָט גאָרנישט סײַ אויף דעם עולם, און סײַ אויף יענעם עולם.

סע רײַסט מיר דאָס האַרץ, אַז איך דערמאָן מיך אויף דעם אַלעמען. אפֿשר וועט זיך ווידער געפֿינען אַ מין חיזוק פֿאַרן פּרט און פֿאַרן כּלל. איך וואָלט געגאַנגען ד׳ מאות פּרסה, פֿיר הונדערט מײַלן ווײַט, כּדי צו טרעפֿן עמעצן, וואָס קען אונדז ווײַזן אַ דרך, על־כּל־פּנים מעורר זײַן אונדזערע לבֿבֿות.

ביבליאָגראַפֿישע פּרטים

דאָס בוך איז אַן אָפּקלײַב פֿון ״יודישע כּתבֿים פֿון אַ װײַטען קרובֿ״, 6 בענד, הוצאת אברהם יוסף שטיבל, בערלין תרפ״ד. מיר ברענגען דאָ, לויטן סדר פֿון דעם בוך, די װײַטערדיקע ביבליאָגראַפֿישע פּרטים: די ערשטע פּובליקאַציע פֿון יעדן איינס (דאָרטן װוּ מיר האָבן עס געקענט אויסגעפֿינען), אַן אָפּשיק צו דער א״ד בערלינער אויסגאַבע און צו דער העברעיִשער איבערזעצונג פֿון מ. ז. ולפובסקי, ״כתבים יהודיים מאת קרוב רחוק״, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל־אביב תשכ״ד (װײַטער געקירצט: ולפובסקי).

טרערן: באַנד א, זז׳ 13—22; ולפובסקי, זז׳ 9—13.

די צוויי ברידער: באַנד א, זז׳ 40—45; ולפובסקי, זז׳ 24—26.

דאָס פֿײַפֿעלע: באַנד א, זז׳ 95—100; ולפובסקי, זז׳ 55—58.

דער עונש אָדער אַ נײַע חולדה ובֿור: ״דער פֿרײַנד״, מײַ 5, 7, 8, 1905; ״טאָגבלאַט״ (לעמבערג), יולי 28, 1907 (״נאָך אַ מאָל באַארבעט״); באַנד א, זז׳ 49—78; ולפובסקי, זז׳ 29—45.

גדי: ״דאָס לעבען״ (פּעטערבורג), נומ׳ 7, יולי 1905, זז׳ 5—13; באַנד א, זז׳ 79—94; ולפובסקי, זז׳ 46—54.

דער אורח: באַנד א, זז׳ 134—143; ולפובסקי, זז׳ 84—89.

די געשיכטע פֿון אומגעקערטן פּאַנטאָפֿל: באַנד א, זז׳ 214—218; ולפובסקי, זז׳ 59—61.

פּסול געוואָרן: באַנד א, זז׳ 177—186; ולפובסקי, זז׳ 98—103.

די פֿיר שטעקנס: ״דער טאָג״, אַפּריל 23, 1904; באַנד א, זז׳ 195—208.

די געפּלאַצטע סטרונע: ״דער טאָג״, מײַ 6, 1904 (בײַלאַגע); באַנד א, זז׳ 123—133; ולפובסקי, זז׳ 77—83.

דער בן־יחיד: באַנד א, זז׳ 161—176; ולפובסקי, זז׳ 115—123.

דבֿורה אָדער דער הספד: ״טאָגבלאַט״, יוני 23, 1907; באַנד א, זז׳ 103—111; ולפובסקי, זז׳ 65—69.

זיידע: באַנד ב, זז׳ 48—54; ולפובסקי, זז׳ 136—139.

אַ וועלט מיט וועלטעלעך: ״דער טאָג״, פֿעברואַר 29, 1904; באַנד ב, זז׳ 13—21; ולפובסקי, זז׳ 107—111.

די התחלה פֿון ראובֿעלע נאָטענזאָן: באַנד ב, זז׳ 27—38; ולפובסקי, זז׳ 124—130.

יעקבֿ־נתן: באַנד ב, זז' 39—47; ולפובסקי, זז' 131—135.
דער ליגנער: באַנד ב, זז' 67—74.
דרײַ חדשים אָדער דער עגמת־נפֿש פֿון אַ ייִדן: באַנד ג, זז' 23—29; ולפובסקי, זז' 155—158.
די קליינע השגה: 'דאָס יודישע וואָרט', נומ' 1—2, יאַנואַר 3, 1905, אונטערן קעפּל: "פֿונעם רײַזעביכל"; באַנד ד, זז' 136—140; ולפובסקי, זז' 182—184.
דער חלום: באַנד ג, זז' 64—67.
דער חזן: באַנד ג, זז' 72—75; ולפובסקי, זז' 163—165.
אַ שיינע וועלט: באַנד ג, זז' 81—83.
זיך פֿאַרפּלאָנטערט: באַנד ג, זז' 89—91; ולפובסקי, זז' 167—168.
איידעמס: באַנד ג, זז' 96—98.
דער נײַער דור: באַנד ג, זז' 108—111.
עמיגראַנטן: אָפּטייל אין באַנד ד, זז' 33—59 (דאָ אויסגעלאָזט: "אַ תל" און "היפוכים"); ולפובסקי, זז' 199—211 (אויסגעלאָזט: "מיט ליידיקע קעשענעס").
פֿונעם רײַזעביכל: מאַמעס: 'דאָס יודישע וואָרט', נומ' 1—2, יאַנואַר 3, 1905; באַנד ד, זז' 77—82.
די וועלט איז גרויס: 'דאָס יודישע וואָרט', נומ' 6, פֿעברואַר 7, 1905; באַנד ד, זז' 84—88.
אויף דער עלטער: באַנד ד, זז' 88—93.
אַ משונה ייִנגל: 'שמועסען — קורצע מעשה'ליך צים ליינין', ווארשא תרס"ג, זז' 14—16; באַנד ד, זז' 95—97.
ווי מע לעבט: פֿיר שעה גיהנום: באַנד ד, זז' 103—108; ולפובסקי, זז' 169—172.
די עגונה: באַנד ד, זז' 113—117; ולפובסקי, זז' 173—175.
פֿאַרזאָרגט: באַנד ד, זז' 117—122; ולפובסקי, זז' 176—178.
אַ נאָכמיטאָג בײַם רבֿ אין שטוב: 'דאָס יודישע וואָרט', נומ' 3, יאַנואַר 17, 1905; באַנד ב, זז' 120—126.
די שבֿועה: באַנד ב, זז' 104—112.
וויכּוחים: באַנד ה, זז' 73—87.
אַ בריוו צו אַ ייִדישן שרײַבער: באַנד ה, זז' 91—95.
אַלטע בלעטער: אײַזיק־מאיר דיק: באַנד ה, זז' 99—103; ולפובסקי, זז' 219—221.
יצחק־יואל ליניעצקי: באַנד ה, זז' 104—107.

שאַצקעס: באַנד ה, זז׳ 109—111.

מענדעלע מוכר־ספרים: באַנד ה, זז׳ 111—115; ולפּובסקי, זז׳ 223—225.

שלום־עליכם: באַנד ה, זז׳ 115—119; ולפּובסקי, זז׳ 225—227.

ווידער וועגן שלום־עליכמען: באַנד ה, זז׳ 119—121; ולפּובסקי, זז׳ 227—228.

פֿאַרן המון און פֿונעם המון: באַנד ו, זז׳ 13—19.

דער עצם ייִד: באַנד ו, זז׳ 19—22.

גלאָסאַר

אין דעם ווײַטערדיקן ייִדיש—העברעיִש־ענגלישן גלאָסאַר ווערן דער־קלערט ווערטער און אויסדרוקן, וועלכע מ׳קען נישט געפֿינען אין די ווערטער־ביכער:

אַלכּסנדר האַרקאַווי, ׳ייִדיש—ענגליש—העברעאישער ווערטערבוך׳ ניו־יאָרק 1928 (אַרײַנגערעכנט די ״הוספֿה״, זז׳ 531—583);

אוריאל ווײַנרײַך, ׳מאָדערן ענגליש—ייִדיש ייִדיש—ענגליש ווערטערבוך׳, ניו־יאָרק 1968.

ס׳ווערן אָבער יאָ דערקלערט ווערטער וואָס געפֿינען זיך אין די דערמאָנטע ווערטערביכער, אויב זייער באַטײַט איז אַן אַנדערער אינעם קאָנטעקסט פֿון דעם דאָזיקן בוך.

ס׳ווערן אויך נישט דערקלערט קיין פּסוקים, וואָס מ׳קען געפֿינען לויט דער קאָנקאָרדאַנציע פֿון שלמה מאנדלקרן, ׳קונקורדנציה לתנ״ך׳, אָדער וואָס ווערן איבערגעזעצט אָדער דערקלערט אין דעם טעקסט גופֿא.

מיט אַ שטערנדל (*) ווערן באַצייכנט ווערטער וואָס האָבן אין ייִדיש און אין העברעיִש דעם זעלביקן באַטײַט.

אַבדירקעס — עופות מוכנים לבישול, ללא עור, שומן וחלקי פנים — dressed fowl

אַביזשײַען — להעליב — offend

אַגאַראָד = אַגראָד

אַדיזנע — מתנת פרידה, במזומנים, של אדם היוצא לדרך — gift of money left by a departing person

אדם יסודו מעפר וסופו לעפר — * — man comes from dust and ends in dust

אדם־שלם — אדם מושלם — universal man

״אַהבֿת ציון״ — אגודת סטודנטים למען יסוד מדינה יהודית בארץ ישראל (1881) — “Love of Zion”, 1881 students society for the establishment of a Jewish State in Palestine

אויסרײַכן — להספיק, להיות די — suffice

אויעזדנע גאָראָד — עיר המחוז (רוסית) — county seat (Russian)

אויפֿגעשטראָדלט — מפותל, מעוקל — tortuous, convoluted

אויפֿרופֿן = אויפֿרופֿנס

אוליצע — רחוב — street

אופנים — סוג של מלאכים — type of angels

אוריאַדניק — שוטר הכפר, שוטר העיירה (רוסית) — village policeman (Russian)

אַחינו אַתּה ? דאַוואַי פּאַספּאַרט ! — הראה תעודת זיהוי ! — Are you our brother? Provide your papers!

איבערגעפאַלן ווערן — להיות מותקף — be attacked

אין מקשין (ב״, מ״) — אין שואלים שאלות חמורות לגבי... — one should not ask difficult questions (of)

איש את רעהו חיים בלעו — * — they ate each other alive

איש חשוב ונכבד בין הבריות — * — respected and honored man

איש־ישר — * — upright man

אלמנה חיה = עגונה

אלקי נשמה (ביז) הודו — ברכות השחר שלפני תפילת שחרית — the prayers preliminary to the morning service

אַלקער (בדיאלקט של ברדיצ׳בסקי) — חדר שינה — in Berdyczewski's dialect: bedroom

אמונת חכמים — אמונה אמיתית — true faith

אַנשטיין — לקום על... — rise against...

אָסור אָפילו במשהו — אסור אפילו במידה קטנה ביותר — even the smallest amount is forbidden

אָפּווישן דאָס מויל — לעבור בשתיקה — keep quiet

אַפּותיקא = אַפּותיקי

אָפּצווענג — צבת — tongs

אָפּשנירן — להתיר (קשר) — untie

אפרתי — מעשירי יהודי קיוב — one of the wealthy Jews in Kiev

אָצען — להקניט, להתגרות ב־ — tease

אַקט — גם : הליך משפטי — also: legal action, proceeding

אַרויסצִיִען אַ גרויסן נומער — לזכות במספר גבוה (מעבר למיכסה) בהגרלת הגיוס, ולהשתחרר על ידי כך מן השירות הצבאי — get a high number (above the quota) in the conscription lottery, thereby gaining exemption from military service

אר״י — ר׳ יצחק לוריא אשכנזי, מקובל בן המאה הט״ז בצפת — R. Isaac Luria, 16th century Safed cabbalist

אַריַינוואַקסן — לגדול, להתבגר — grow up, mature

אַריסטאָ — * — Aristotle

ארץ־דמים — * — land of blood

אָשם — * — trespass offering

אָשמנו: שלאָגן זיך אָשמנו — להכות על החזה בעת אמירת "אשמנו בגדנו" — to recite the confession of sins beating one's breast

אשר על כּן קוראים יקרים —* — therefore, dear readers

אשרי ובא לציון — התפילות לקראת סוף שחרית — prayers toward the end of the morning service

אשת־נעורים — * — wife of one's youth, first wife

בא־גד! — בא מזל, מזל טוב! — Good luck at last!

באַך = באַכע — מהלומה, מכה — blow, clout

באָך זנאַיעט! — אלהים יודע! (סלאבית) — God knows! (Slavic)

באַלעקט זייַן — להיות מבוסם, בגילופין — intoxicated

באַראָן הירש — נדבן יהודי אשר יסד את ההתיישבות היהודית בארגנטינה בסוף המאה ה־19 — Jewish philanthropist who founded Jewish settlement in Argentina at the end of the 19th century

בגדר — * — within the bounds of, within the definition of

בדור הזה — * — in this generation

בהול — אדם חרד, נפחד, דואג — faint-hearted, fearful, anxious person

בודושטשנע — לעתיד, העתידה (רוסית) — future (Russ.)

בונים — * — builders

בזוי — * — degrading

ביד רחבה — * — generously

בכל תּפוצות־ישׂראל — * — in all the diaspora

בליסקען = בליאַסקען

במאזני ההגיון — * — with the scales of logic

בנות ירושלים — * — women of Jerusalem

בנות ציון — * — Jewish women (with biblical connotation)

בן־זקונים —* — youngest child (lit.: child of one's old age)

בניחה דעתיה — במצב של מנוחת הדעת, במצב רוח טוב, מרוצה — satisfied, content, in a good mood

בעל־השגה — בעל תפיסה, נבון — one who understands, grasps ideas

בעל־עקדה — ר' יצחק עראמה, מחבר ס' עקידת יצחק (פירושים על

R. Isaac Arama, after his book of biblical commentary — (התורה)
Akedat Yitskhak

בערנשטיין — ענבר — amber

בקול רם — * — loudly

בראָדסקי — משפחה יהודית עשירה בקיוב אשר שלטה על תעשיית הסוכר —
extremely wealthy Jewish family in Kiev, which dominated sugar manufacture

ברוך אלהינו שהבדילנו מן התועים — Blessed is God who has separated us from those who go astray — line of a song

ברכו — שם הברכה הפותחת את תפילת שמע של ערבית ושל שחרית —
'Bless ye', beginning of the *Shema* of the evening and morning services

בשלימות — * — completely

בת־בנים — נכדה של אדם מיוחס — granddaughter of a distinguished man

בתוך הגולה — כאן: בתוך הרדיפות והסבל — here: in the midst of persecution and suffering

בתוך כך — * — meanwhile, in the middle of it

בתפאַרתה — * — in her glory

גאַל: איבערקערן די גאַל — לעורר בחילה, גועל נפש — sicken, turn the stomach

גאָנטע — איבן גונטה, ראש הקוזקים שרצחו את יהודי אומאן בשנת 1768 —
Ivan Gonta, cossack leader who massacred the Jews of Uman in 1768

גבֿרת־הבית — * — mistress of the house

גולייַען זיך — לטייל עם, להסתובב עם — promenade, go about with

גיין אין וואַסער אַרייַן — גם: לטבול במיקווה — also: immerse in a mikvah

גימנאַזיע — גם: גימנסיון יווני — gymnasium of the Greeks

גלית — * — Goliath

גסה = בהמה גסה — * — head of cattle

געלערעכץ — הוראה, מצווה — instruction

געשידן = געשיידן

דאַוואַי דרישטשי נאַ שעסט קאָפּיעיעק — תן לי שמרים בשש קופיקות
(אוקראינית) — give me six kopecks worth of yeast (Ukrainian)

דאָסטיגאַיען — להשיג (רוסית) — attain (Russian)

דומה־למלך — * — looks like a king

"דורשי שפת עבר" — * — "Friends of the Hebrew Language"

דיאַק — המעמד הנמוך ביותר בסולם הכנסיה הפראבוסלבית — lowest position in the hierarchy of the Greek-Orthodox church

דייזשקע — הקטנה של דייזשע, משארת, עריבה (ללישה) — dim. of דייזשע (kneading) trough

דײַטש — גם: יהודי מתרחק מן המסורת, בעל מנהגים מודרניים — also: Jew who deviates from tradition by adopting modern ways

דיין אלמנות — * — protector of widows, i.e. God

דעה: אויף דער דעה צו — בכוונה ל־ — with the intention to

דעכל — הקטנה של דעך = נשימה, נשימה כבדה — dim. of דעך = 'gasp'

דערנעמען ביז צום האַרצן = נעמען זיך צום האַרצן

דקה = בהמה דקה — * — sheep or goat

האָבן צו — גם: להיות חייב (לעשות) — also: have to, must

האַצעקלאַץ (בדיאלקט של ברדיצ'בסקי) = האַצעפּלאַץ (in Berdyczewski's dialect)

הבא להרגך, השכם להרגו — * (על־פי ברכות נח ע"א) — if someone comes to kill you, kill him first (according to Berakhot 58a)

הדם שותת — * — the blood was flowing

הייסן מיטן נאָמען — להקרא בשם — by name

היכל המשיח — * — palace of the messiah (in paradise)

הכרחיות — * — necessity

המליץ — עתון עברי ברוסיה; נוסד באודיסה בשנת 1860 — Hebrew newspaper in Russia, founded in 1860

הנותן תשועה — תפילה לשלום הקיסר ובני ביתו — prayer for the welfare of the czar and his family

הנשים והטף — * — women and children

הענגען: —— אָן — להיות מסור ל־, להראות חיבה יתירה — be devoted to, dote on

הפה שאסר הוא הפה שהתיר — * (כתובות יח ע"ב) — the mouth that forbade is the mouth that permitted (Kethuboth 18b)

הצפירה — שבועון עברי בורשה, נוסד ב־1862, הפך אחר־כך ליומון — Warsaw Hebrew weekly (later daily), founded in 1862

הרכוש קח לך — * — take everything! (lit.: take the goods)

השי"ת — * — abbreviation for השם יתברך 'God, blessed be he'

השכמת־הבוקר — * — arising in the morning

השה לעולה — * — the sacrificial lamb

התחזקות — * — strengthening, encouragement

וארכבותיו דא לדא נקשין — וברכיו נוקשות זו לזו — his knees were knocking, he was trembling

וזה שער השמים — * — "And this is the gate of heaven" (Gen. 28:17)

וידבר משה — הפסקה המתחילה במילים אלה לפני תפילת שמונה עשרה של ערבית של שלשת הרגלים — the passage "And Moses declared the feasts of the Lord unto the children of Israel", sung just before the Shemoneh Esreh of the holiday evening service

ויהי אחרי־כן — * — and it came to pass afterwards

וילך — * — and he was gone!

ויפרוץ ממנו לרוב — * (ע"פ בראשית ל 30) — "His money increased greatly" (cf. Gen. 30:30)

וישב זרח בפחי־נפש — * — Zerah was plunged into despair

וישם לדרך פעמיו — * — he set out on his way

וכל מלכי בית דוד הטובים — * — and all the good kings of the house of David

וליהודים היתה = ליהודים זיין

ונסלח לך — * — and you will be forgiven

וקולי כקול במדבר — * — my voice is like a voice in the wilderness

זאכן : אלע זיבן זאכן — הכל, כל הדברים — everything

זאנטיק — (בדיאלקט של ברדיצ'בסקי) מטריה — (in Berdyczewski's dialect) umbrella

זוכרי פקודיו — * — those who recall his commandments

זיבורית מלמטה ועידית למעלה — * — the inferior goods beneath and the superior on top

זן ומפרנס — * (מברכת המזון) — the one who nourishes and sustains (from the Grace After Meals)

זרע של קימא — זרע בר קיום, ילדים שאינם נפטרים בטרם עת — viable offspring, children that do not die an early death

חובת הלבבות — ספר מוסר לרבנו בחיי אבן פקודה — *Duties of the Heart*, popular ethical book of R. Bakhya Ibn Pakuda

חולדה ובור — על־פי "מעשה חולדה ובור" אשר בתענית ח ע"א — rat and cistern — reference to the story in Ta'anit 8a

חולשת הלב — כאן: דכאון — here: depression

חומריות — * — materialism

חידוש־לבנה = קידוש־לבנה

חילזון — חלזון הצבע, ממנו הופק צבע התכלת לטליתות — murex, the variety of shellfish that produced the blue dye for the corner fringe of the tallith

חכמי־הקלויז: בראָדער — חכמים מבית מדרש מפורסם בעיר ברוד במאה ה־18; בהשאלה: חכמים גדולים — Sages of a famous Beth Midrash in 18th century Brod, fig. sages

חלוש — אדם חלש, רפה — feeble, weak person

חמץ שעבר עליו הפסח — * — leaven held by a Jew during Passover

חצוצרות — * — trumpets (with biblical connotation)

חצי שלי וחצי שלך — * — half for me, half for you

חרות — * — freedom

חתימת־זקן — * — trace of a beard

טאָוואַרישטשעס — חברים, דהיינו: סוציאליסטים — comrades, i.e. socialists

טוחן — * — miller

טיב גיטין — 'ס' חידושי טיב גיטין' לר' צבי הלר — the collected novellae on divorce of R. Tsvi Heller

טיכל: אָנטאָן דאָס טיכל — להינשא (אשה) — get married (woman)

טיקעכץ — חיקוי צלילי לנקישה טורדנית ומתמדת — harping, irritating repetition (lit.: make a tick-tick noise)

טרוד — * — busy person

טריפּהנער : — גם : מוברח — also: contraband

טרעפֿן : שטאַרק טרעפֿן — לפגוע, לגעת ללב — affect

טשעפּקעלע : דימ. פֿון : טשעפּיק

טשערעפּ — ריעוף (רעפים) — roof-tiling

טשערקעס — צ׳רקסי — Circassian

יאַכנע — שם של אשה, גם : כינוי לאשה טרדנית — woman's name, also: appelation for a troublesome, garrulous woman

יאַמשטשיק — עגלון — driver, coachman

ילד רך — * — tender, susceptible child

ילוד־אשה — * — born of woman

יפת־תאר ויפת־מראה — * — dazzling beauty

יתגדל ויתקדש שמיה רבה — * — opening words of the Kaddish

כאור הבוקר — השכם בבוקר — at dawn

כגוונא — פסוקי זוהר הנאמרים בקבלת שבת בנוסח ספרד — selection from the Zohar, dealing with the Sabbath, read just before the Borkhu of the Sabbath evening service in the Sefardic rite

כולנו מתים — * — we are all dead, corpses

כך דרכו של יצר־הרע — * — such is the way of the evil inclination

ככלות חצי שנה — * — at the end of half a year

כל־ולך — הכל באשר לכל — the whole kit and caboodle, everything

כל ימיך — * — all your life

כל ישראל בני מלכים הם — * (שבת סז ע״א) — all Jews are princes (Sabbath 67a)

כל צמא ייתי וישתה — כל צמא יבא וישתה — let all who are thirsty enter and drink

כמה וכמה לשונות — * — many different languages

כפרהניק — כינוי גנאי לנוצרי — Christian (cont.)

כרחוק מזרח ממערב — * — as east is far from west

כריתי ופליתי — ספר של ר׳ יונתן אייבשיץ על שולחן ערוך (יורה דעה) — commentary on *Shulkhan Arukh* (*Yoreh Deah*) by R. Jonathan Eybeschütz

כשר מאַכן — להכשיר (בשר) — to make (meat) kosher

כראַבראָסט — אומץ לב (רוסית) — courage (Russian)

לא לעולם חוסן — * (על־פי משלי כז : כד) — one cannot remain immune forever (according to Proverbs 27 : 24)

לא־תלבש — האיסור "לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה" (דברים כב : ה) — the prohibition against women wearing men's clothing and viceversa (Deuteronomy 22 : 5)

לא תקלל אָב ואם — * — the commandment: do not curse your parents

לבַטלה — * — in vain

לודוויפּאָל — אברהם לודוויפול (1865—1921), עתונאי עברי ציוני — Abraham Ludvipol (1865—1921), Hebrew Zionist journalist

לוחמים — * — fighters

לונג : אויסעסן זיך די לונג — להתייסר, "לאכול" את עצמו — grieve oneself bitterly

ליבערמאַן — מעשירי יהודי קיוב — one of the wealthy Jews in Kiev

למזכרת־עולם — * — as an everlasting remembrance

למי אני עמל — * (על־פי קהלת ד : ח) — for whom do I labor? (according to Koheleth 4:8)

למלחמה נגד הדת ונגד האמונות הטפלות — * — to fight against religion and superstition

למעלה — * — above, i.e. in heaven

לעבער : דערנעמען ביז צו דער לעבער — לפגוע קשה, להעליב — cut to the quick

לעילא ולעילא (זײַן) — גם : להיות עליז ביותר, במדרגה גבוהה ביותר — also: be in high spirits

לצרכה — * — for her needs

לשמים : זינדיקן לשמים — לחטוא כלפי שמים — sin against God

מאכלות אָסורות — * — forbidden foods

מאַנדזשוריע — מאנצ'וריה — Manchuria

מאַראָטשניק — מפקח בטחנת קמח — supervisor in a mill

מאַרמאָר — שיש — marble

מבֻוזה־ומבֻזה זײַן : זען : מבֻוזה זײַן, מבֻזה זײַן

מבַּקש — כאן: שם עצם — supplicant

מהרהר אחרי מידתכם — אדם החושד במידתכם או מותח ביקורת עליה — one who casts doubts on your uprightness

מזרח־ייִד — יהודי בעל מקום של מכובדים במזרח בבית הכנסת, כלומר עשיר או תלמיד־חכם — Jew who occupies a seat of honor at the eastern wall of the synagogue, i.e. either a wealthy or a learned man

מי בחרב — מן הפיוט "ונתנה תקף" — "Who (will die) by the sword" (from the Un'sane-tokef prayer)

מילוי שנותיו — * — fullness of his years

מי־שברך־געלט — תשלום לחזן על השמעת "מי שברך" — fee to cantor for singing מי שברך

ממרק זיַין (עוון) — * — atone for (sin)

מנהיגי־הדור — * — the leaders of the generation

מנורת המאור — ספר מוסר של ר' יצחק אבוהב (מאה 14) — ethical treatise by Isaak Aboab (14th century)

מעומקא דליבא — מעומק הלב — from the depths of the heart

מעמד־געלט = מעמדות־געלט

מעשה־חוזק — מעשה היתול וליצנות — mockery, farce

מפתח — 'ספר המפתח' (1866—1870) למ"א שאצקס, דיון בעל מגמות משכיליות בהסברת יסודות האגדה שבתלמוד — *Sefer Hamafteakh* (1866—1870), a rationalistic analysis of the aggadic elements of the Talmud

מצודות — שני פירושים לתנ"ך ("מצודת דוד" ו"מצודת ציון") שנלוו למהדורות רבות מאד של המקרא — two commentaries on the Bible, often printed along with the biblical text

מקבל־טוֹבה זיַין — כאן: להנות, להרוויח — benefit from

מקרה — * — incident, chance, occurrence

מרובה באוכלוסין — * — populous

מרקחת — * — mixture of spices, unguent

משכימים — * — early risers

משא נמירוֹב — תחת שם זה נדפסה לראשונה הפואימה של ביאליק "בעיר ההרגה" (1903) — name under which Bialik's poem *B'ir Haharegah* was first published (1903)

משטינים — * — accusers

מתחילה — * — from the beginning
מתו אחיו מחמת מילה — * — his brothers died as a result of circumcision

נאָכגעבן די שמד — לפנק ללא הגבלה, להרשות הכל — unrestrainedly indulge
נאַראָדנע אוטשילישטשע — בית ספר עממי (רוסית) — public school (Russian)
נגידי־העיר — * — the wealthy men of the town
נהרג על פחות משווה פרוטה — קמצן מופלג — miser (lit.: gets killed for less than a penny)
נודד נצחי — * — the Eternal Wanderer
נושׂא־ונותן זײַן — לשאת ולתת — deal
נחלת־אֲבותיו — * — (his) ancestral possession, holding
נחשב זײַן — להחשב ל־ — be thought of (as), be considered
נײַנציקער — י"ש עם תכולת 90% של כהל — 90 proof brandy
ניקאָלײַ — ניקולאי הראשון, הצאר של רוסיה בשנים 1825—1855 אשר חייב את היהודים בגיוס לצבא — Nikolai I, Czar of Russia (1825–1855), who imposed conscription on the Jews
נכתב ונחתם בטבעת האומה ובטבעת המלכות — * — signed and sealed with the ring of the nation and with the ring of the king
נסתם הגולל ווערן (אויף) — * — have the tomb closed (on)
נעכײַ בודיע! — יהי כך! (סלאבית) — let it be so! (Slavic)
נעמען די אויגן אין די הענט אַרײַן — להשתמש בעיניים — use one's eyes
נתעצב זײַן זיך — להתעצב — be grieved, saddened
נתפּרסם ווערן — להתפרסם — become famous

סאַכאַרנע זאַוואָד — בית חרושת לסוכר (רוסית) — sugar factory (Russian)
סאַמאָסטאָיאַטעלנע — עצמאי (רוסית) — independent (Russian)
סדרה — * — sequence (of incidents)
סוחרן — לסחור — engage in trade, commerce
סוקין־סין — בן כלבה (רוסית) — son of a bitch (Russian)
סטײַען: איז ניט געסטײַעט — נעלם, נמס, נמוג — disappeared
סלאָוואַר — מילון (רוסית) — dictionary (Russian)

סמאַרק — גם: אדם בזוי, חסר ערך — also: snotty youngster

סמייען — להעז, להסתכן — dare, risk

סמים — גם: אבקות בושם — also: spices (medicinal, esp. those giving off a scent)

סעקרעטאַר — כאן: פקיד ראשי בבית משפט — here: chief clerk of a court

ספּאַדעק: זײַן דער ספּאַדעק = גיין אין ספּאַדעק

ספּראַוואָניק = איספּראַוואָניק — ראש משטרת המחוז; יושב־ראש בית המשפט המחוזי (רוסית) — district police chief; chief clerk of a district court (Russian)

ספרות — * — literature

ספרי־יראים — * — religious books

סקאָט — בקר — cattle

סרעדניע — בינוני — medium

סתימת־הגולל — * — closing of the tomb

עבודה — * — work

עבודת מצרים = עבודת־פרך

עבודות קשות — * — heavy jobs

עבר ושנה נעשה לו כהיתר — על־פי מימרא של רב הונא המובאת ביומא פו ע"ב ובמקומות אחרים — having committed a sin once and twice, it appears to him as if it were permitted — according to the saying of R. Huna cited in Yoma 86b and elsewhere

עובד — עובד אלהים — worshipper

עובר רוב שנותיו זײַן — * — be middle aged

עוד היום גדול — * — it is still early in the day

עוון חמור — * — serious sin

עוזר בשעת צרה — * — help in a time of trouble

עומד על דעתו — * — firm, resolute person

עיון — * — study, reflection, consideration

עיר־מלוכה — * — royal city, capital

עם לא ידעתי לשונו — * — a people whose language I did not know

עם־מוכה — * — defeated people

עניני דעלמא — ענייני העולם — worldly affairs, occupations

ערב שמשי — כאן: הזדקנות — old age (lit.: my sun has set)

ערלית = ערלטע

פאַטאַצקי — בן משפחת אצילים פולנית עשירה ומסועפת — scion of a wealthy noble Polish family

פאַליציסט = פאַליציאַנט — שוטר — policeman

פאַניע־בראַטשע = פאַניבראַט

פאַנשטשינע — צמיתות האכרים; בהשאלה: עול כבד — corvée, forced labor; fig.: heavy burden

פאַראַדקעס: מצ פֿון פאַראַדעק

פדהצור — אהרן משה חולודנקו, כנר אמן ומלחין ידוע, שמנגינותיו התפשטו בכל מזרח אירופה (1828—1902) — Aaron Mosheh Kholodenko, famous Jewish fidler

פה נקברה הנערה המשכלת ויעלת חן... מתה בת עשרים בשברון לב בשנת... — * — here lies the learned and graceful girl... died at the age of twenty of a broken heart in the year...

פועל־בטל — * — one who is out of work

פחות שבפחותים — * — least of the least

פּיאַטאַק: הערן פֿאַר אַ פּיאַטאַק — לא להקשיב, להתעלם מ־ — turn a deaf ear, ignore

פירוש־המלות — * — the meaning of the words

פלאַטשיק — גם: מעורר בכי, מביא להולת דמעות — also: tearful, tear-jerking

פלוט — רמאי, נבל — crook, scoundrel

פליעוואַט! — לא אכפת לי! מילולית: אני יורק על זה! (רוסית) — I don't care; lit.: I spit on it! (Russian)

פעניאַק — שורש של שן — stump of tooth

פראַקעס — כרוב ממולא — stuffed cabbage

פרחי־כהונה — * — acolytes

פריגאַטאַווען זיך — להתכונן, ללמוד כדי להתקבל לבית ספר — prepare (acquire the necessary education for acceptance in a school)

פרידה — * — parting, leave-taking

פרסה — * — parasang

פשע — * — transgression

פֿאַרווינטשן זיך דאָס לעבן — לקלל את החיים — curse one's life

פֿוילפּעלץ — עצלן, בטלן — lazybones

פֿלימערן — לנצנץ — glimmer, shimmer

פֿעלד — גם: בית קברות (לשון נקיה) — also: euphemism for graveyard

צדיק־גמור — * — just and pious man

צוריקגיין — גם: לחזור למצב קודם לפני העיבוד — also: revert to an uncultivated state

צעפּאַלאַכען זיך — להיבהל ולצאת בריצה — bolt and run

צרכי־הקהל = צרכי־ציבור

קאַטשען זיך אויף אַלע כּלים — לסלסל בקולו — trill (with his voice)

קאַלבאַס — נקניק טרף — non-kosher sausage

קאַלטער מלאך — לגבי חמין, שהמלאך הממונה עליו לא דאג שיתבשל כראוי — of a cholent, that its "supervising angel" did not see that it came out well

קאַמער — גם: מחסן — also: storeroom, storehouse

קאַנטשען — גם: לסיים פרק בלימודים (רוסית — also: finish a term of study (Russian)

קאַפּאַטע: די קאַפּאַטע קוילען — להעליב, לפגוע במישהו קשות (באירוניה) — injure someone (ironically)

קאַרבאַנעץ — כינוי לגלגני לרובל = קאַרבן — = cont. name for ruble

קאַרעלן — אלמוגים, קוראלים — coral

קבֿורה: צו קבֿורה קומען — להקבר — be laid to rest

קובֿל — * — grumbler, complainer

קוואַסט — גדיל, פּיף — tassel

קוילן — ללהוט — of coals, glow

קורס: אָפּגעבן אַ קורס — לגמור קורס — complete a course of study

קטלי קניא באגמא — כינוי לאדם פשוט והדיוט (קוטל קנים באגם) — common, ordinary person (lit.: reed cutter in a lake)

קלאַסן: גיין אין די קלאַסן — ללמוד בבית־ספר חילוני — attend a secular school

קרבן אהרון — אינדכס לספר 'תורת החטאת' של הרמ"א — index to R. Mosheh Isserles' book *Code of Sin Offerings*

קריגעכץ — מריבה — quarrel

קרעשטשאַטיק — רחוב ראשי בקיוב — main street in Kiev

קשיא: אַ קשיא אויף בייזע צונגען — אין להקשות על מה שלשונות רעות מסוגלות להעליל — anything may be expected from evil tongues

ראוונאָפּראַוויע — שוויון זכויות (רוסית) — equality of rights (Russian)

רופֿא־ילדים — ספר מאת משה שטודניצקי על בריאות הילד (1847) — book by Mosheh Shtudnetski (1847) on children's health

רחום וחנון — * — compassionate and gracious

רחוק — * — far

רחמי־אם — * — maternal love, compassion

ריסאָווניק — ציור — sketch

ריפּסן — מאריג צלעי, מחוספס — of reps (fabric with corded surface)

רלב״ג — ר׳ לוי בן גרשון, מחבר פירוש על התנ״ך במאה ה־14 — R. Levi ben Gershom, 14th century author of a commentary on the Bible

רעכטשאַפֿנקייט — הגינות, יושר — integrity, uprightness

שאגת־אַריה — * — lion's roar

שאַלאַש — דוכן, סככה — stall, booth

שבעולם — * — in the world

שבֿט יהודה — ספרו של ר׳ שלמה אבן וירגא (מאה 16) על רדיפות היהודים — Shlomo Ibn Verga's chronicle (16th century) of the persecutions of the Jews

שבֿט מוסר — ספר מוסר נפוץ מאד מאת ר׳ אליהו הכהן (מאה 18) — often reprinted homiletical and ethical work by Elijah Hacohen (18th century)

שבֿיעי של פסח — * — last day of Passover (holiday on which doing business is forbidden)

שבֿעה רועים = אושפיזין

שבֿרון־לבֿ — * — heartbreak

שבֿרים — רסיסים — fragments

שוידערהאָפּט = שוידערלעך

שומר זײַן — * — watch, guard

שומרי מצוותיו — * — keepers of his commandments

שופֿך־דמים זײַן — לבייש בפומבי, להלבין פני חברו ברבים — shame publicly (lit.: shed blood)

שטיבלעטן — מגפיים חצאיות — half-boots

שטר־חצי־זכר — שטר המזכה בת למחצית ירושתו של בן — document entitling a daughter to half a son's inheritance

שטשעטינעס — שער חזיר — hog bristles

שכולנו חייבים בכבודו וכולנו שתינו מבארו — * — to whom we must all pay homage and from whose well we have all drunk

שלא־על־פי־דין — * — illegally

שלום זײַן מיט... — להיות בשלום, ביחסים טובים, עם... — be on good terms with...

שלישי און שישי — עליות מכובדות לתורה — prestigeous turns in the calling up to the reading of the Torah

שמונה־עשׂרה: שטילע שמונה־עשׂרה — תפילת לחש, שמונה עשרה ליחיד — the private recitation of the Shemone-Esre

שמונה פרקים — פרקי המבוא של הרמב"ם לפירושו לפרקי אבות — the eight introductory chapters to Maimonides commentary on Pirkei Avoth

שמיציק = סמיטשיק

שמירה — * — also: preservation

שנת־שׂובע — * — year of plenty

שעצן = שאַצן

שער הייחוד — השער הראשון בספר חובת הלבבות — first section of the book *Duties of the Heart*

שפּאָלער זיידע — כינויו של ר' אריה ליב משפולה, תלמיד הבעש"ט — R. Aryeh Leib of Spola, a disciple of the Baal Shem — (1812—1725) Tov (1725–1812)

שפּרוך — כאן: מימרה, פתגם — here: saying, dictum

שפיכת־דמים — העלבה בפומבי, הלבנת פנים ברבים — public humiliation

שרײַבער — גם: פקיד, לבלר בבית־משפט — also: clerk, registrar in a court

ששי: זען: שלישי און ששי

שתי צרות זו לזו — שתי נשים העוינות זו את זו — two rival wives

שׂיטנה — * — accusation

שׂינאה־כּבושה — * — repressed hatred

שׂרי־מלוכה — * — ministers

שׂשׂון־ושׂמחה — * — mirth and gladness

תוך: אין תוך געמען — למעשה, בסיכומו של דבר — actually, in fact

תחית הלאום — * — the rebirth of the nation

תמה אני אם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח — * — I wonder whether in this generation there is someone who knows how to rebuke

תמוז: הײַנט מוז זײַן תמוז — להשתגע מן החום שבחודש תמוז — go crazy with the heat (of the month of Tammuz)

תענוגים: אָנטאָן זיך תענוגים — להתפנק בכל מיני תענוגות — indulge oneself in every sort of pleasure

תפיסה — * — also: understanding

תקיף־העיר — * — town bigwig, notable

Writing to M. Kleinman, who dealt with the publication of some of his articles and stories, MJB says: "I think my orthography is more Yiddish than yours since you tend to use more Germanisms." He asked that his spelling be changed "only when absolutely necessary — and leave most of it to me and my manner of doing things".[81] For the most part, however, MJB's request went unheeded and his editors altered his spelling as they saw fit. Only in the final version of his work, which was prepared for publication either by MJB himself or under his supervision, was his unique orthography restored.

Translation: *Gila Brand*

81 See his letter of July 16, 1907, "Igrot Sofrim", *Haolam,* vol. 23 (1935), no. 3.

to be suspected of taking men and punishing them for no reason?"). MJB's tendency to replace expressions and idioms of the Germanic component of Yiddish by their Hebrew equivalents is constantly felt here, as evident in: קעגן זײַנעם אַ ברודער — בין אדם לחברו; דער באַרמהאַרציקער און דער גוטער — איז ער טאַקע דער אל חנון ורחום; זײַנע װוּנדער — די נסים ונפלאות; באַרויִקט — מחזק געווען.

Going from one version to the other, we find numerous instances of omission and addition. In Version B, MJB omits an elaborate denouncement of persons who make a pretense of piety while ignoring the suffering of the poor, exploiting and oppressing them instead. The concrete detail of Version A becomes a vague, generalized statement of reproof in Version B.

The additions in "Der oynesh" are significant because they represent the fundamental change in MJB's attitude towards Hassidism. In the later version of the story published in 1912, we find a greater leaning towards idealization which is expressed in the addition of certain details to the character of the *Zeer* of Lublin. The inspired hassid now addresses him with greater awe, and even their conversation is reported in greater detail.

MJB also adds other descriptive passages to the final version of "Der oynesh", for example, the account of the hassid's awakening in the morning and setting out on his way to fulfill the Zaddik's orders. MJB's characteristic meditations about man and beast worshipping God together * come into play here too.

"Der oynesh oder di naye Khulda uvor" in its final version testifies to the stylistic development taking place in MJB's Yiddish work due to his efforts to lend it a more Hebrew character. The narrator also becomes a figure in his own right in this story. Yet we cannot ignore the fact that the views about hassidism voiced here do not correspond with his other pronouncements on the subject during the same period of time.

MJB was not indifferent to the problem of orthography in his Yiddish work. Sometimes he would argue with his editors and try to resist the changes they made in his idiomatic folk Yiddish spelling. Here too he saw the infiltration of German influence.

In MJB's first publications, on the other hand, there is a tendency towards dialectal neutralization in the spirit of Lithuanian Yiddish, probably due to the intervention of various editors at the time. Hence, we are now witness to the reverse process of restoring these phrases to the Ukrainian dialect of the original. In this way the article "es iz" becomes "si" and "az men" — "mi".

"Der oynesh oder di naye khulda uvor" figures prominently among the Yiddish stories in which significant textual changes were made, both from a lexical point of view and by adding or omitting sentences or whole paragraphs. It was first published in installments in the daily newspaper *Der fraynd* in 1905 (henceforth Version A) and then revised and incorporated in the 1912 edition of *Yidishe ksovim* (henceforth Version B). It is in this form that the story appeared in its final printing in 1924.

The most conspicuous difference between the two versions is the addition of a parallel Hebrew phrase at the head of the sentence, thereby augmenting the traditional, religious character of the story. Thus the sentence "ביסטו פֿון שטויב און וועסט ווערן פֿון שטויב" ("you come from dust and will return to dust") in Version A is preceded in Version B by the slightly modified Biblical source "פֿון שטויב ביסטו און שטויב וועסטו ווערן" ("from dust you come and to dust you will return") and the rhythm of the translation is accentuated by changing the syntax as follows:

The first, concise version of "אָבער ווידער גיב איך אַ פֿרעג: משפּט דען גאָט ברוך־הוא אָן אַ דין?" ("But again I ask: does God, blessed be His name, pass judgement without a trial?") is expanded upon in Version B by adding an erudite bilingual passage which cites the Talmudic source and provides an extended translation and commentary: "אָבער תּיכּף גיב איך מיר צוריק אַ פֿרעג: וכי חשוד קודשא־בריך־הוא ליעבד דינא בלא דיינא? איז דען גאָט דער שופֿט־רמים, וואָס קוקט אויף צדק און משפּט, חשוד צו נעמען מענטשן און זיי שטראָפֿן אומ־זיסט און אומגישט?" ("But immediately I ask myself: can one suspect the Holy One, blessed be He, of passing judgement without a trial? Is God, the supreme judge, who seeks justice and right,

"קאָליש — אַ מין זופּ; אַ נאַנטשערקע — אַ טראַפּקע; אַ פֿרענדזל — אַ מין חלה; טשיכאַן — גוייִשער הערינג; אַ טשעריק — אַ רויז." [76]
("*Kolish* — a kind of soup; *a nantsherke* — a ray; *a frendzl* — a kind of festive bread; *tshikhan* — non-Jewish herring; *a tsherik* — a rose-colored inflammation of the skin").
Later, when MJB included this story in his collected writings, he left in these local expressions but no longer added definitions for the benefit of the reader.

If we take into account MJB's basic ideas about maintaining the popular character of Yiddish, we will understand his propensity for substituting in his collected works more colloquial-sounding Hebrew or Slavic equivalents for the Germanic expressions which had infiltrated the Yiddish language. His editors may also have had a hand in some of these revisions, examples of which are the above changes:

"דערצערנען — אַרייַנברענגען אין כעס; [77] פֿאָטער — טאַטע; [78] אַ לויב — אַ שבֿח; [79] יעצט — אַצינד; שוועל — גאַנעק." [80]

Also in evidence are dialectal changes of orthography, eliminating Southeastern Yiddish pronunciation and substituting a more widely accepted form of spelling. This is particularly prominent in "A knipl", a story included in the pamphlet "Shmuesn" published in Warsaw in 1902, where the following changes were made:

"וואָב — ווייַב; האַנט — הייַנט; שראַבער — שרייַבער; האַנטיגע — הייַנטיקע; אַראַן — אַרייַן; שוואַגט — שווייַגט; געמיסט — געמוזט; בייט אייַך — כ׳בעט אייַך; אַ פּאַג — אַ פּייַג; דאַן — דייַן; מאַנע — מייַנע; זאַן — זייַן".

76 See *A mayse fun eynem vos hot farsamt zayn vayb,* Warsaw 1902, pp. 6, 8, 9, 10.
77 See *Yidishe ksovim,* vol. 3, p. 127.
78 *Ibid.,* vol. 3, p. 101.
79 *Ibid.,* vol. 6, p. 32.
80 *Ibid.,* p. 8–9.

Sometimes MJB included in the revised edition of his work, passages cut out by the Russian censorship in the previous printing. "Dvoyre oder der hesped", which deals with the self-defense of Jewish youth in Russia during the riots of 1905, is a case in point.[75]

While most of the revisions in MJB's Yiddish work are linguistic, some are of greater importance and include both omissions and additions to the text. Such changes may be found not only in the 1924 edition of his writings but also in the 1912 edition, testifying to MJB's search for the proper phrase and desire to eliminate the errors of both editors and printers.

Some of his Yiddish stories and articles incorporate lexical changes in accordance with the Germanic, Slavic or Hebraic origins of the words. Changes were also made on the basis of dialectal pronunciation.

In effect, MJB's linguistic ties were threefold. Besides his natural childhood bond to Yiddish and Hebrew, he developed an additional tie to German language and literature soon after his move to Germany, and subsequently tried his hand at being a German writer. This three-way bond is sometimes evident in the stylistic development of MJB's work, but the dialectal, syntactic and even orthographic variety may be attributed to the monologic nature of much of his work as well.

MJB's adherence to the southern, Ukrainian dialect of Yiddish may well have alienated those readers speaking Polish or Lithuanian Yiddish. Thus it is not surprising that in Warsaw in 1902, his first publication of "Der koval vos hot farsamt zayn vayb" in pamphlet form appended definitions of various expressions from what I. L. Peretz mockingly called "the language of Balta". Examples are:

75 Compare the version published in *Der togblat,* Lemberg, 23 6, 1907 with that in his collected works.

linguistic spheres are linked by means of a pseudo-translation coupled with an amusing folksaying:

"אָבער לא לעולם חוסן, אויך די פֿרומסטע נשמה איז נישט פֿון אײַזן."

("But *loy leyoylom khoysen,* even the most devout soul is not made of iron.")

The Yiddish version often expands upon the Hebrew from a grammatical and contextual point of view as:

"ולא מצא כלום, און אין קיין שום אָרט האָט זיך נישט באַוויזן אַ מענטש וואָס זאָל אים זאָגן דעם טעם פֿון גײן."

("*Veloy motso klum,* and nowhere did there appear a man to tell him the reason for his wandering.")

This phenomenon of using non-assimilated Hebrew and bilingualism in the manner of *taytsh-khumesh* and folktales is not applicable to MJB's Yiddish work as a whole. It appears mainly in his adaptations of stories from Talmudic and Midrashic literature (such as "Di tsvey brider" and "Khosn-kale"). MJB actually presents the Hebrew element in two ways: while some of his stories abound in bookish Hebrew phraseology, his monologues are more realistic in style and less fastidious in their absorption of colloquial language. Liberally sprinkled with Russian and Ukrainian expressions, some foreign to Yiddish and others assimilated, this mixture may make the depiction of the life of the people more credible, but it lacks the cohesiveness of natural speech. Thus MJB's Yiddish works contain side by side, the Yiddish of the narrator and the Yiddish of the common people from MJB's hometown and environs (compare the Russian and Ukrainian expressions in the Glossary).

Although MJB's Yiddish writing was often hasty in order to meet the demands of the daily newspapers for which he worked, we have clear indications that in certain cases he was strict about his style, particularly his use of local dialect, where intervention of editors and proofreaders sometimes led to errors in the first printing. Until now no attention has been paid to the fact that important textual changes may be found not only in the final publication of his Hebrew work but also in his Yiddish writings.

with a quote from the Scriptures followed by a translation into Yiddish which expands upon the concise biblical idiom. This lends the story a pious tone. For example:

"ווי זאָגט דער פסוק: ואַפיצכם בגוים: און איך וועל אײַך צעשפּרייטן אונטער די פֿעלקער, ועברתם מגוי אל גוי וממלכה אל ממלכה: און איר וועט גיין פֿון איין פֿאָלק צום אַנדערן און פֿון מדינה צו מדינה. זאָגט איר גלות אָפּריכטן מוז מען אָפּריכטן, מוז מען אָפּקומען פֿאַר אַ זאַך, זאָל מען אָפּקומען; אַ ייִד איז קיין שני־למלך נישט, כאָטש ער קומט אַרויס פֿון אַבֿרהמען".

("As the Bible says: *veyafitskhem bagoyim!* And I will scatter you among the nations. *Vaavartem meygoy el goy umimamlokho el mamlokho,* and you will wander from one nation to another and from Land to Land. If you tell us to suffer exile, we must suffer it. We must atone for something; a Jew is not a royal minister, even if he is a descendant of Abraham.")

"Der oynesh oder di naye hulda uvor" also utilizes the technique of ongoing bilingualism used by A. M. Dik, also evident in Sholem Aleichem's "Der farkishefter shnayder", where each Hebrew clause appears side by side with its Yiddish translation:

"ויהי בצעדו על סף משכן בית הצדיק, און ווי ער האָט באַטראָטן די שוועל פֿון ר' יצחקל (———) ותוארו כתואר פני אלהים, און דאָס פּנים האָט געשײַנט ווי בײַ אַ מלכות."

("*Vayehi betsaado al saf mishkan beys hatsadik,* and as he set foot on R. Yitskhokl's doorstep (...) *vetoyaroy ketoyar pney eloykim,* and his face shone with majesty.")

There is also a tendency to translate into idiomatic, descriptive Yiddish which deviates from the Hebrew, for example:

"וישב זרח בפחי־נפש, און זרח איז אַוועקגעפֿאָרן אַהיים מיט אַ שווער האַרץ."

("*Vayeyshev Zerakh bepokhey nefesh,* and Zerah returned home with a heavy heart") or to paraphrase in folk Yiddish:

"לא כהתה עינו ולא נס ליחו, נישט אַ פּיפּס האָט ער געטאָן, און דער וועג ווערט אַלץ שווערער."

("*Loy kohaso eynoy veloy nos leykhoy,* he didn't say a word and his way became ever more difficult.") Sometimes the two

MJB tries to counterbalance the one-sided self-observation of the monologic character recounting his own deeds and attitudes towards others, with the multi-faceted illumination achievable through dramatization. In his one-act plays in Yiddish, each character is allowed to present his position and evaluate events from his own point of view. As no one character is the sole authority, a state of balance or even stalemate is achieved in the confrontation. The majority of these plays portray the two opposing parties in a lawsuit brought before the rabbi for his decision. Examples are "Sholem gevorn", "Di shvue", "Fan bezdn" and "A nokhmitog baym rov in shtub". These plays actually demonstrate the Rebbi's lack of authority, in view of his inability to bring either side to submission. The retrospective account of the unfolding of human fates now slows its pace somewhat, and the minute details of the characters' behavior are carefully observed. Within a short span of time, we find the author-playwright launching into detailed descriptions of the theatrical setting with all its externals.

G. *Problems of Stylistic and Textual Development in the "Ksovim"*

Although MJB staunchly upheld the different characters of Hebrew and Yiddish, even claiming that the Hebrew elements in Yiddish were utterly different when considered in this linguistic context, he sometimes used unassimilated Hebrew idioms or translation equivalents in his own writing. This external mingling of Hebrew and Yiddish was certainly not due to MJB's inability to find a suitable substitute in spoken Yiddish. Sometimes he used this technique to characterize the narrator who appeared in religious guise, and sometimes it was simply appropriate to the subject.

In MJB's hassidic story "Der oynesh oder di naye Khulda uvor"*, whole sections of Yiddish and Hebrew are combined together. Sometimes the beginning of a paragraph is bilingual,

MJB's Hebrew stories and articles take on a strained and static air as the author sets out to reminisce about himself and his fellow townsmen or to impart a mythical aura to the described events. In contrast, his snapshot monologues in Yiddish recreate life in the making, before things have settled down.

While his Hebrew stories about the Jewish village are both descriptively compact, pointedly making the most of the particular situation, and stylistically concise, especially in their final versions, this is not so for the Yiddish monologues. Urging his characters to speak one after the other, MJB imbues these works with a superabundance of verbiage which more than meets the needs of the topic itself, all the while multiplying the didactic, axiomatic implications of the work. We should not overlook, however, that all this wordage is symptomatic of the emotional outpourings of a person in distress when he finds someone willing to listen to him.

In his Hebrew work, MJB seems to avoid the monologue because of the limited linguistic tools at his command. When he comes, however, to portray the lifestyle of the people, the linguistic dam is burst and he reveals his ability to listen and absorb with sensitivity every phrase and linguistic feature. He tries not to openly interfere in the outpourings of his characters, sometimes standing aside altogether. His "monologic supervision" slackens and he hardly restrains or perceptibly halts his characters' rhetorical activity, though his personal thematic inclinations are obvious even here.

In contrast to the nearly uniform language MJB uses in his Hebrew stories for both the pathetic emotionalism of his first versions and the shortened, restrained style of the revised versions, he tends in Yiddish to vary his style according to the speaker. Nevertheless, he is careful to use only colloquial Yiddish, for the intelligent, educated young people grappling with the burning spiritual issues of Judaism so common in his Hebrew work are totally absent here. Even the inner world of the author is only hinted at in passing.

The addition of extensive description and ideological baggage are also evident in "Shulamis", a story based on the legends about the Destruction of the Temple cited by Rabbi Nathan in *Pirke Avot,* chapter 17.[74] Two separate stories about a girl who is taken prisoner and handed over to a kindhearted Greek, only to die of a snake-bite after her release, are combined here into a single tale greatly elaborated through descriptions of the girl's family origins and her unique physical and spiritual attributes. The farewell scene between the captive and her master is portrayed with an excess of sentimentality whereas the original itself is concise and restrained. On top of this, there is a digressive layer added by the narrator which gives this fast-paced legend a drawn-out gait.

MJB's monologues constitute a diverse category in *Yidishe ksovim fun a vaytn korev.* It is obvious that the author was following in the footsteps of I. L. Peretz and Sholem Aleichem, but he managed to formulate a style of his own through the speech of his characters and his regional descriptions — i.e. his use of places and people remembered from his childhood.

We sense in these monologues an atmosphere of human suffering, illness, bereavement and failure, both in financial and family affairs. Though they have much of the credibility of real life, they are hardly more than snapshots. Even if a continuous existence and a gloomy assessment of man's life by the characters themselves is discernable in them, they do not form a complete descriptive network.

The identities and native origins of these monologic characters are clear, but they sometimes lack artistic uniqueness and do not remain etched in our minds in the same way that the characters in MJB's Hebrew stories do. In effect, we have before us a succession of rapidly changing characters truthfully drawn from real life who even in their personal confessions demonstrate public concerns. They are realistic, but they lack uniqueness.

74 *Ibid.,* vol. 1, p. 23–32.

rashic sources and presents them to the reader in his own fashion.

The Talmudic and Midrashic nucleus at the base of the story is expanded in Yiddish. In contrast to the compact purposefulness of the original, there is a tendency towards greater descriptiveness, and we constantly sense the presence of the narrator who joins the ancient story and openly establishes contact with the reader.

Background descriptions and details of daily life are also added, bringing the story closer to the present day audience. The past is stripped of its mythical awesomeness in an open attempt to localize events and make them more understandable to the common reader. Here and there we find a tendency to downplay the heroism of ancient times and to point out human weaknesses of the people who lived then. Nevertheless, there is more extensive description, both of external background and the internal workings of the human soul, together with the digressive commentary of the newly included narrator.

These characteristics are brought to the fore in "Di tsvey brider", a story based on the Midrash Raba of the biblical portion of "Va-et'hanan" in Deuteronomy. Additional details are presented here. The anonymous characters in the original who are only identified in terms of their family relationship are given first names. The Midrashic story about the murder of a brother and the inevitable punishment for bloodshed is now presented to us in the light of a personality conflict between the two brothers:

"דער איינער — פֿול מיט תּאוות און לײַדנשאַפֿטן, די וועלט וואָלט ער געקאָנט פֿאַרשלינגען; דער צווייטער, ווי זאָגט מען, אַ ריינער מענטש, אַ כּשר בלוט. אויף איין זײַט קין, אויף דער אַנדערער — הבֿל".

("The one — full of passion and desire, unbounded in his craving; the other, how to put it, an innocent, a pure soul. On the one hand Cain, on the other Abel"). The account of the quarrel between them, the funeral and the conduct of the bereaved mother are considerably expanded, and as his wont in many other stories, MJB involves the forces of nature to create a sense of release after justice is done and the murderer is repaid in kind. He then goes on to have the bereaved mother express words of thanks to God.

here, showing that the piece was written on the basis of live testimony from Jewish reality or people spoken to during the author's travels in Russia. In spite of their fragmentary nature, however, these are still typical monologues, their strength lying mainly in their successive arrangement.

Subtitles are still used here sometimes to elucidate the subject or its purpose. The explanation "a mayse mit tsvey klezmer" is appended to "Di geplatste strune", "A mayse-noyre fun an umgliklekhn, vos hot zikh gevolt noykem zayn in zayn foter" to "Der oyrekh" and "a mayse mit a muser" to "Gadi".

Such additions constitute a deliberate clinging to the tradition of the didactic, religious-style folktale, but it is doubtful whether they represent the authentic world of the author. Beneath the pious coating of moral instruction and the popular horror-story style, MJB leads his readers in the end to his own world of motifs and ideology.

MJB's ties to the ancient literary sources, from which he derived his material, demand explanation, particularly in light of the Hebrew adaptations in *Agadot u-tsfunot*. Constituting only a small proportion of MJB's work in Yiddish, these ancient stories are given the personal stamp of the author, who adjusts them to conform with his own ideological outlook. Sometimes the Yiddish versions stress aspects which are not prominent in *Agadot u-tsfunot* and *Mimakor Yisrael*, where MJB remains faithful to the original with the exception of stylistic changes and changes of emphasis. Here the linguistic partnership between old and new compensates for the differences in outlook.

In Yiddish, however, the changes seem much more drastic, and sometimes the new version breaks away from the original altogether. The impersonality of the anonymous, omniscient narrator of the Hebrew versions whose presence is not explicitly felt in the course of the story, contrasts with the narrative authority MJB injects into his Yiddish versions which comes between the reader and the ancient source. The narrator, a contemporary Jew rooted in the traditions of Jewish literature, recalls Agadic and Mid-

member of the tribe of Levi singing the melodies of King David in the Temple.

This temporal sense of two-way contact between the ancient homeland and *shtetl* life in the Diaspora is one of the characteristic links between the distinctive linguistic spheres of MJB's work.

F. *Literary Genres in MJB's Yiddish Work*

A glance at the table of contents of the 1924 edition of *Ksovim fun a vaytn korev* reveals a wide variety of literary genres and what MJB himself called "sub-genres", apparently with the approval of those who prepared his works for print. The distinction made here according to story content would actually apply if the stories were categorized by genre as well. "Alte mayses", for example, includes expanded belletristic adaptations of Talmudic and Midrashic legends, "Khsidishe mayses", personal interpretations of hassidic tales both oral and written, and "naye geshikhtes", short stories about Russian Jewry in the recent past.

A category in itself are the various kinds of monologues written in assortment of literary genres and classified according to themes such as "funem hartsn", "fun shvere tsaytn", "bilder" and "kleyne bikhlekh". These are actually monologic stories with the addition of an explanatory note about their origin such as "Nokhdertseylt dem bal-hamayse" or "Funem bal-hamayse aleyn". Even the "bilder", "kleyne bikhlakh" and "oyftseykhenungen" categories are monologues differentiated by length, theme, date and circumstances of inclusion.

Also included here are the one-act plays "Stsenes un shpiln", a genre which hardly appears at all in MJB's Hebrew work. The author coins a variety of terms for these as well: "a bild", "a shmues", "a stsene", etc.

The monologic style is also used in MJB's journalistic work where the author or his spokesman speak about current affairs. Sometimes such genre markings as "funem rayzebikhl" are added

fulness and the pursuit of luxuries, noting incidentally that in those days they behaved as we do now and that Jerusalem did not abound in honesty and justice at all.

In the same way that MJB sometimes uses the narrator to shift negative phenomena in Jewish society from present to past, he often points out the roots of the past concealed in the present. This also holds true for his Yiddish stories. Awaiting his meeting with the *Zeer* of Lublin, the sinful hassid imagines in his agitation that he is about to appear before the high priest, who may be angry at him for not bringing a *minha* offering ("Der oynesh oder di naye Khulda uvor"); and the hassid who travels great distances by foot to see the rebbe does so to merit the reward for walking once associated with the pilgrimage to Jerusalem in the days of the Temple ("Di geshikhte fun umgekertn pantofl"*).

Even when he draws his heroes in the present, we find the narrator harking back to people and events from ancient times. He sees in one girl from the *shtetl,* the same primordial traits that existed "when the Jewish people lived in its own land". Another is portrayed as a lovely, chaste Jewish maiden with the attributes ″פֿון די אמתע בנות־ירושלים″ ("of the true daughters of Jerusalem") ("A velt mit veltelekh"*).

The valiant youth who sets out to defend his brethren against the rioters in a Jewish village in Russia is likened to ″דער גלית פֿון די ייִדן″ ("the Goliath of the Jews") and hit by a stone thrown by ″דודל פֿון די באָסיאַקעס″ ("the little David of the vagabonds") ("Dvoyre oder der hesped"*). In this way, MJB draws a connection between the biblical laws of warfare and the new reality of self-defense in the time of pogroms pointing out that the Jews in this instance did not heed the warning against panic-ridden flight from the enemy.

It is usually the narrator who uses this archaic typology in his side comments, but sometimes the monologic characters themselves feel a sense of attachment to the ancient world. Hence Yoynesn, the hero of "Der khazn"*, tells us that when he sings before the community in fervent prayer, he sees himself as a

Even the narrator's fatalistic view of the inexorability of fate in "Di bnei Shimen un di bnei Leyvi" is a throwback to MJB's Hebrew stories:

"זייערע מזלות זײַנען געווען גענייט נאָך דער אייגענער מאָס, ווי זײַן מזל, און מען קען דאָס נישט מאַכן אַנדערש, כאַטש גיי דראַפּע זיך אויף די גלײַכע ווענט".[73]

("Their fates were sealed in the same way as his and could not be altered, try as they might.")

Not uncommon in the conceptual sphere of MJB's work is the attempt to create a union between the hassidic folktale and the mythic existence mirrored in his descriptions of transitions in nature — a parallel for what is taking place in the troubled human soul. Hence, the pouring rain that accompanies the feelings of remorse in "Der oynesh oder di naye Khulda uvor" is like the ancient flood coming to wash away the sins. In theory, MJB maintained that Hebrew and Yiddish literature should also be separate in content due to the essential linguistic differences between them. In practice, however, he remained true to his conceptual world in both languages.

Some of the narrator's comments in MJB's Yiddish writings reveal a great sensitivity with regard to historical time and point out the relationship between different periods, however remote chronologically. According to this deliberately anachronistic outlook, there is a mutual bond between the two time sequences of the ancient and recent past which may be expressed by actualizing the former and archaizing the latter.

In MJB's Yiddish work the link with the past is reinforced not merely by exposing heroic elements but also by showing that the human weaknesses and perversions of today were equally present in the longed-for era when the Jewish people lived in their own land. Thus in "Trern"*, a story about the Second Temple Period, the narrator points out manifestations of waste-

73 "Di bney Shimen un di bney Leyvi", *ibid.*, vol. 2, p. 58.

to ignore this because in his eyes he was still 'Yosl the rov's son".[71]

Thus, in contrast to MJB's Hebrew stories where the "I" usually reveals itself in a confessional, egocentric manner, the personality of the Yiddish author-guest is enmeshed in the fabric of the monologue and shown the way he appears to his fellow townsmen. These episodic references, however, have not undergone a process of literary or stylistic unification, and MJB keeps his response to himself, as if he were amused to hear their assessment of him.

This digressions of MJB, or his double, are hardly limited to remarks on the art of storytelling or personal, autobiographical allusions. Ideological thinking also comes into play in no small measure, dressed up in a didactic, religious style. Sometimes the same ideas already put forth in MJB's Hebrew essays and stories in a more open and daring manner, re-appear in Yiddish in an unsophisticated, seemingly naive guise.

Thus in "Shulamis", he laments between the lines over the fact that ever since ancient times Jewish literature has dealt mainly with famous people, saints and sages:

„אָבער פֿון די, וואָס האָבן ליב געהאַט שיינקייט און זײַנען טאַקע אין דעם גרויס, שטייט ווייניק געשריבן".[72]

("Little is recorded of those who loved beauty and whose greatness lay in that.")

MJB's meditations at the end of "Der oynesh" also echo the dialectic of good and evil and the constant tension between them in the human soul, and go beyond the pious, traditional dimensions of the story to link up with recurrent themes in MJB's other work.

71 "Der bal-mekhaber", *ibid.*, pp. 99–100. MJB's first name is also mentioned by those conversing with the narrator in other monologues. Examples of this may be found in "Fun tep tsu prose" (*ibid.*, p. 96); "Eydems" (*ibid.*); "Itsikl" (*ibid.*, p. 100), etc.

72 "Shulamis", *ibid.*, vol. 1, p. 26.

simplicity of the folk narrator, naively spinning his tale, and the irony which hides between the lines. Even these "authentic" digressions into the narrator's inner world are part of the game between fiction and the documentary reality.

Authentic details about MJB's own life are scattered throughout his monologues, especially those written during his visit to the town of his birth in 1902. His fellow townsmen, usually of the common people, lay their worries before "Reb Yosl" — the author himself — and ask for his advice and assistance. Although he only participates in these monologues as a listener, never stopping his interlocuters' confessional outpourings, his presence is acutely sensed.

Thus, for example, an inarticulate country Jew who comes to seek his advice, remembers his father the rov, and returns him to his youth.[69] Another interlocutor brings back forgotten memories about how "Reb Yosl" had sat beside him in "Kheyder" when they were children, then proceeds to reflect upon the speedy passage of time. He also discloses to his honored guest how his wife had long ago prophesied that "Yosl the rov's son" had a great future in store for him and was destined to achieve great things.[70]

One older woman remembers his deceased mother and the narrator himself as a child. She regrets that his mother never lived to see him in his greatness, now that he was a "doctor" and renowned for his fluent Hebrew, which was the talk of the town. She too praises him and would certainly like to see her own sons attain his standing and achievements. ("Funem rayzebikhl: di velt is groys"*)

Another God-fearing Jew, a writer, asks for assistance in publishing his work and would like to have his "haskome" (endorsement). This man had heard that he was now a doctor living in Berlin and no longer religiously observant. But he was willing

69 See "Der dorfsyid", *ibid.*, vol. 3, pp. 92–93.
70 "A tsigar", *ibid.*, vol. 3, p. 94.

plot development. If the reader of "Der benyokhed" thinks the story has come to an end, he is sorely mistaken: Only after this false end, does the story really begin. Sometimes the narrator converses with the reader and answers questions he is likely to raise in the course of his reading, faithfully promising him that his bewilderment will subside as the story advances. ("Gadi"*)

Some of the narrator's remarks are of a didactic nature. We may open with a general, moral saying such as "do not scorn human beings" ("Gadi"*), which the story will serve to illustrate. According to the narrator and central figure in "Der koval vos hot farsamt zayn vayb", the story was put into writing to teach the reader a moral lesson: "איך האָב זי אויפֿגעשריבן, כדי מען זאָל זיך דערפֿון אַראָפּנעמען אַ מוסר".[68]

Sometimes the narrator foresees the reader's reaction to the apparent injustice of the described events and tries to head off his amazement at the severity of divine punishment with a pious pretext which seems to justify it. ("Der oynesh"*)

There are times when the narrator not only observes and listens to his characters but also takes part in the action. Although he is a fictional personality who changes from story to story, the inner world of the author himself emerges in those stories with an autobiographical character. At the end of "A velt mit veltelekh", he describes his first bashful romantic experiences as a child in the *shtetl,* viewing them from the later chronological perspective of his residence among the gentiles. On the same occasion, he speaks of the folktales his mother used to tell him, and in his nostalgia, affirms the debt he owes his parents for what they imparted to him in childhood. He also uses this as an opportunity to acknowledge how foolish he, a rabbi's son, had been to abandon his heritage and become a "goy" in a strange land.

Side comments of this kind are a combination of the staged

68 *Ibid.,* p. 144.

used by his Hebrew narrator, maintaining the same stylistic character and content, but now dressing them up differently. The dominant persona who follows us through the stories and several of the monologues dealing with current issues is that of a Jew immersed both in tradition and worldly affairs who expresses himself in a folk-religious style. Alongside him, especially in the Hebrew stories, is the partly fictional autobiographical narrator.

It is worthy of mention that in 1912, MJB himself pointed out to his friend Brenner the difference between such autobiographical writings as "Mahanayim" and his later Hebrew and Yiddish work "where it is no longer the author who speaks but events and life which speak for themselves".[66]

MJB's usual method of formulating character in his Hebrew stories summarizing in retrospect — contrasts with his technique in the Yiddish stories where the character's inner world usually emerges from the monologic present as the interviewing, wayfaring author, having acquired the character's trust, listens to him pour out his bitterness. Here the characters describe their own beings and destinies from self-observation and from their innermost feelings. As in MJB's Hebrew work, the narrator is constantly engaged in an open discussion with the reader about the art of storytelling, and keeps him informed of his narrative intentions. Here, however, it is the digressiveness of the folk-traditional style used in folktales which is more pronounced.

A considerable amount of space is devoted to the narrator's remarks about the literary act and all it involves. Sometimes he underrates his own narrative and descriptive ability, saying in his unsophisticated manner: — "וואָס זאָל איך נאָך אָפּמאָלן שולמיתן
מײַן פּען איז צו שוואַך דערצו".[67]

Another tactic employed by the narrator is to delay further

bility and literary-psychological motifs in MJB's Yiddish stories see D. Sadan, "Shlosha Sippurim u-Sviveyhem", *Avney Gader*, Ramat Gan 1970, p. 95.

66 See *Berdyczewski—Brenner: Halifat Igrot*, p. 95.

67 See *Yidishe ksovim*, vol. 1, p. 27.

give the sinner a sense of relief. More than telling us about hassidic society and the declining importance of its leadership, this kind of story follows the typical outline of success which in a moment of crisis turns into uncontrollable deterioration and collapse, which sometimes characterizes MJB's work.

On the one hand, MJB was firmly anchored in the tradition of the hassidic folktale, making use of these stories and adding personal interpretations as he saw fit. On the other, he was busy taking apart their basic structure — that of the hassid who finds succor in his attachment to the helpful, all-inspiring *Zaddik*. This phenomenon of casting doubt upon the charisma of Hassidism and its leaders, and undermining the ideological basis of its tales, appears in MJB's Hebrew writing in a later period and reaches its peak in some of his Yiddish stories.

E. *The Narrator in the Work of MJB*

The active presence of the narrator is a connecting link between MJB's writings in both languages. Breaking away from the authority of the author, this character serves as a sort of double with an independent existence who interprets Jewish life, the story's fictional characters and the literary process itself.[62] Sometimes he attempts to make personal contact with the reading public,[63] or embarks upon a course of autobiographical reminiscence, accentuating the amount of time that has passed since the described events.[64] Sometimes he declares his only function is to relate his memories, divesting himself, as it were, of the role of professional writer.[65]

In his Yiddish writing, MJB reproduces the digressive tactics

62 About the role of the narrator in his Hebrew stories see: Y. Ewen, "Mehabram Ha-Badui shel Sippurey Berdyczewski", *Moznayim,* vol. 43 (1965-6), pp. 376–380.

63 "Bebeten Imam", *Kitvey M. J. Bin-Gorion — Sippurim,* Tel Aviv 1960, p. 101.

64 "Natan ben Natan", *ibid.,* p. 126; "Yaakov Tiradin", *ibid.,* p. 114; "Shney Yosef", *ibid.,* p. 114.

65 "Ahinu ata", *ibid.,* p. 119. About the borderline between plot credi-

of futility and helplessness in the struggle for biological continuity through an enduring generation of offspring. This time the battle ends in his favor.

In the rest of MJB's stories about hassidic life in the recent past, both in Hebrew and in Yiddish, the aura surrounding the early hassidic leaders is considerably diminished. Instead, these stories conjure up an atmosphere of secularity and drabness The rebbe has not completely lost his authority, but the extent of his spiritual inspiration is cast in doubt. Even his advice sometimes proves false and does nothing to improve unstable family relationships. ("Di fir shtekns"*)

We are actually dealing with a prototype of the realistic story, devoid of wonder and miracles.[61] The rebbe continues to intervene in the family affairs of those who seek his advice, and sometimes even determines the fate of the married couple, but these stories show the lack of vision and inspiration more than they glorify Hassidism. Their intention is to portray the critical state of Jewish family life when love and sensual attraction are absent — one of the main issues in MJB's stories in both languages.

Sometimes the existence of the naive, pious hassid takes on a pseudo-legendary character in these stories. This is the case in "Di geshikhte fun umgekertn pantofl" which revolves around a series of unfortunate misunderstandings seemingly brought on by the machinations of the devil. Even the stereotypic pious rhetoric at the end of the story is full of humorous connotations to this effect.

In another story, "Posl gevorn", the world of the socially-involved hassid collapses beneath him because of the temptations of the evil impulse, and he brings upon himself excommunication and disgrace for kissing his beautiful daughter-in-law in public. His decision to repent and subject himself to distant wanderings is not inspired by the rebbe at all, and even sincere regret cannot

61 Also compare "Vos es treft zikh", *Yidishe ksovim,* vol. 1, pp. 209–213.

one event following another in unilinear fashion, lacks credibility, although the descriptive components of the story, derived from actual Jewish life, are reconstructed in minute and realistic detail. The celestial reality such as that portrayed in "Gadi" seems staged in comparison. It has neither the mythic, demonic credibility of MJB's Hebrew stories nor the ironic, basically playful outlook of Peretz in his description of the afterlife.

MJB's Yiddish work contributes to a more complete understanding of the writer's changing attitude towards Hassidism.[59] This is reflected both in the range of topics and the methods of fictional interpretation. On the one hand, we have stories still imprinted with the stamp of idealization such as "Dos fayfele", which MJB took from *Khal Hassidim* and included in *Agadot u-tsfunot*[60] and *Mimakor Yisrael* in two separate Hebrew versions which use the same terminology and idioms common to his other Hebrew work. Unlike the original and his Hebrew adaptations, MJB's Yiddish version of the story lends special importance to the narrator. This narrator-commentator speaks to us in a folk-religious style, but as in the Hebrew, we sense a hidden predisposition to glorify the non-institutional element of the religious experience and to set the power of the uneducated person even above that of the Baal Shem Tov.

Actually, the central role in MJB's Yiddish stories is granted not to the *Zaddik* but to those who need his advice in times of distress. It is true that the hassid in "Der oynesh" apprehensively awaits his meeting with the *Zeer* of Lublin, attaching great importance to his advice, but the central figure in the story remains the repenting hassid himself, with special weight placed on his experiences and feelings of depression. Though originally a hassidic, religious tale, MJB gives this story his own coloring, descriptively emphasizing the inexorability of fate and man's sense

59 S. Werses, "Ha-Hasidut Be-Olamo shel Berdyczewski", *Sippur Ve-Shorsho,* pp. 116–117.

60 See *Agadot u-Tsfunot,* Tel Aviv 1960, p. 311.

gates of heaven to the prayers of the community. The ridiculed youth, scorned and alienated in this world, is honored and sought after in the upper realms and even posted as a guard at one of the gates leading to the abode of King David ("Gadi"*). The banished son, estranged from his people and accused of haven fallen into bad ways, astonishes everyone with his exemplary conduct when he sets out to defend his brothers during the riots and risks his life to save the Torah scrolls ("Zeyde"*).

The paradox as a narrative principle is emphasized through repetition and multiplicity of details which mount up until the moment of decision, the outcome of which is a surprise to the reader. Seeing things in a paradoxical light is actually an integral part of the ideological make-up of MJB's work as he rebels against the Jewish community's conventional scale of values.

MJB seems to use several motifs which remind us of I. L. Peretz. However, in addition to stylistic differences and a different topographical locale, there are basic dissimilarities in the conception of character and background description. Although both deal with such human problems as marriage and its breakdown, illness, death, poverty and deprivation, MJB's interest lies not only in social contrasts and perversions but also in his characters' lustful, sensual side which he reveals in a covert manner.

MJB's outline for the two dimensions of reality, i.e. the gloomy earthly reality and that of the heavens, portrayed in "Gadi", clearly echoes Peretz's account in his story "Bontshe shvayg" but it lacks the obvious social overtones. For MJB, man's destiny and its paradoxical vicissitudes are the major concern. In Peretz's stories about the recent Jewish past, death is not a cruel, silent decree of fate but the consequence of poverty and deprivation. On the other hand, there are several points of contact between the two writers from a structural point of view: both have a tendency to arrange events and responses schematically, in a contrastive or sequential format.[58] This structural layout with

58 S. Werses, "Omanut Ha-Sippur shel Y. L. Peretz", *Sippur Ve-Shorsho*, Ramat Gan 1971, pp. 130–132.

of the murderer years later ("Di tsvey brider"*), the successive death of children in punishment for the father's breaking a vow ("Der oynesh oder di naye Khulda uvor"*), the death of the hero who risks his life to protect the community ("Zeyde"*).

Death sometimes appears in MJB's stories as a motive for the plot as a whole, usually serving as its culmination ("Di geplatste strune"*) or as a means of eliciting a parallel plot ("Gadi", "Der benyokhed"*).

This sober, penetrating view of family life and economic circumstances is contrasted in MJB's Yiddish stories and monologues with the false hope and delusions by which his ill-fated characters repress the gloominess of reality. Such is the case in the sketch "Der ligner"*, whose hero fantasizes about situations in which he always has the upper hand. One also finds the element of delusion in "Der benyokhed" where the bereaved parents spend their lives reconstructing the phases of growth and development of a son taken from them in his childhood and imagining how he would have behaved at different times. Thus their fantasies assume a predictable, schematic-mechanistic character.

MJB may have devoted a great deal of attention to the secular world and the drabness of his characters' daily struggle for existence, but he was equally interested in the ecstasy or spiritual elevation they experienced from time to time. In this respect he seems to have been inspired by the works of I. L. Peretz. Although this phenomenon is less frequently found in MJB's Yiddish stories than in Hebrew, we do have a departure into the world of the strange and wonderous *nign* in "Di geplatste strune" and the cantor's account of his stirring, joyful experience in the monologue "Der khazn"*.

Of considerable importance among the textual and structural components of MJB's Yiddish stories is the paradox, both on the legendary level and in connection with the recent past. Thus in "Dos fayfele", the same country boy accused of sacrilege by the synagogue worshippers is the one whose whistle opens the

Neither Leyvi nor his offspring can extract themselves from their constant state of poverty despite their untiring efforts, whereas Leyvi's brother Shimen, his children, and even succeeding generations, meet with success after success in establishing themselves financially. The shadow of the two brothers follows their heirs throughout the generations. On the other hand, MJB sometimes portrays characters who are able to shape their financial fate by their disposition and resourcefulness, this too unrelated to the collective way of life. An illustration of this is the lazy yeshiva student supported by his father-in-law who suddenly springs into action in the world of commerce and finds his efforts crowned with success. ("Di haskhole fun Ruvele Natenzon"*) Here we do not have an episodic plot but a follow-up of the one-sided process of a man's financial establishment, complete with minute details from the commercial world which the narrator seems to know so well.

MJB usually weaves both his characters with their unique destinies and his plots into a background of authentic Jewish life in the towns of Eastern Europe. The local topography, location of streets and architectural design of homes, all serve as a jumping-off point for the story itself. ("Di geplatste strune"*)

However, from beneath the veil of relaxed conversation, laced with folk sayings and pervaded by a sense of joyfulness and superior intelligence, there emerges a dreary atmosphere of boredom and drabness, of family disputes and account-settling between quarrelsome people stubbornly concerned with trivialities. There is not a trace of the extolled Jewish brotherhood and sense of common historical fate MJB devotes so much attention to in some of his better-known Hebrew writings.

Like his stories in Hebrew, much of MJB's work in Yiddish is pervaded by a sense of catastrophe, of the inevitable ruin of the hero as decreed by fate. We have the death of Shulamis from a snake-bite ("Shulamis"*),[57] the murder of a brother and the death

57 *Ibid.*, vol. 1, pp. 23–32.

Thus he prefers the hassidic rebbe of the past over the present hassidic leaders whose authority had weakened, faith in them becoming merely habit. The fate of the spiritual leaders of the community was no better. Compared with the rabbanim of the past, distinguished scholars known for their greatness and erudition, the rabbis of this generation were of low standing and lacked the spirit of Torah. Even the status of the synagogue functionaries, who had once been acclaimed for their purity and piety, was now diminished. Just as he finds the representatives of the spirit on the decline, so it is with material life. Commerce and other Jewish occupations were in a dismal state; there was no prosperity among Jews as in days of old. Even their parties and celebrations had grown flat and stale.

Although MJB has acquired the reputation of a writer concerned with spiritual problems of the Jewish people and their innermost experiences and hidden passions, he also paid a great deal of attention to economic conditions, closely following the struggle for livelihood. MJB's interest in this subject is evident not only in his Hebrew stories but also — and especially — in his Yiddish work.

Unlike Mendele, MJB did not set himself the clear goal of reforming the shaken system. Aside from portraying the collective phenomenon of the desperate pursuit of income, he constructs some of his Yiddish stories and monologues around a specific individual and his fate, posed against the struggle to earn a living. Sometimes he intertwines family relationships, feelings of enmity and competitiveness, all of which serve as an impetus in the race for survival. Sometimes he treats financial status as the hand of fate, not at all a direct consequence of the unique way of life of the Jewish community as a whole.

We must believe wholeheartedly, says the narrator of "Di bnei Shimen un di bnei Leyvi",[56] in the existence of a special kind of luck which degrades and elevates each of us according to plan.

56 *Ibid.*, vol. 2, pp. 55–58.

Only now the expression of his beliefs about the historical fate of the Jewish people, their culture and their tradition, takes on additional aspects; in the new historical context of the 1905 Revolution, the skeptical, bitterly despairing attitude communicated in a personal-confessional tone in MJB's Hebrew writings at the end of the 19th century, with or without fictional disguise, now becomes more concrete. This is accomplished by means of the "persona", a middle-aged Jew, deeply rooted in Jewish life, who carries on a relaxed conversation with the reader. Using this diversionary tactic, MJB is not necessarily directing himself to young people of his own generation, eager for a change of values in Judaism and perplexed over their ambivalence towards the charms of tradition; by means of a spokesman he also appeals to an audience of common people with no such ambitious yearnings whatsoever, setting before them his ideas about the Jewish people, its present and its future, and abandoning the philosophical, essayistic and at the same time, pathetic style of speech for one understandable by all, using illustrations from everyday life.

The Yiddish works in which MJB dealt with these problems exude fear for the survival of Judaism and the collapse of its spiritual foundations in the changing reality of Russian Jewry prior to World War I. Against a background of economic instability and what MJB saw as spiritual impoverishment, his spokesman sometimes looks back to the past with a certain longing. This confrontation between past and present is openly expressed in "Amol un atsind",[55] a series of short articles organized in a contrastive scheme comparing various phenomena in Jewish life in the present period of decline and impoverishment with the stability of the past.

With this picture of spiritual and material collapse before his eyes, the journalistic narrator — MJB's double — begins to see the indifferent, traditional life MJB had previously rebelled against as preferable, in view of its wholeness and authority.

55 *Yidishe ksovim*, vol. 5, pp. 13–33.

his Yiddish work. Prominent here are short stories about the tremulous present, about the period of his visit to his home town, Doubovo and nearby Ukrainian villages at the beginning of the century. MJB was most concerned with the Jewish reality visible to the eye, with events whose course had not yet been decided, with deeds not yet sealed and stamped with the mark of time, and it is these that he dealt with in his Yiddish work. Even the technique of monologue used so much here is suited to an emerging reality where events are in the process of taking place.

Although MJB himself revised some of his Yiddish work after its initial publication, the short articles in particular lack the unity of form and phrasing familiar to us from his Hebrew works, especially in their final form. This becomes clearer if seen in context of their publication in the daily Yiddish press, which was sensitive and alert to events in the Jewish Pale of Settlement in Russia during the Revolution of 1905. From MJB's work, especially the monologues, the tremulous soul of this primitive reality issues forth with great clarity, often with documentary significance. Bordering on reportage, these monologues sketch portraits and record conversation almost as it is happening. In MJB's Hebrew stories, the contemporary reality of the Jewish village is hardly mentioned; it is usually the Jewish village of the late 19th century in its state of dormancy and stable, rarely shaken traditionalness that is revealed here.

Unlike MJB's Hebrew stories, his writing in Yiddish tends to idealize the recent Jewish past with its wholeness and authority. The occasional note of nostalgia in the narrator's words hardly falls in line with the manifestations of protest and casting off of tradition in the Hebrew stories-cum-confessions of the first phase of MJB's career at the end of the 19th century. Now the same attraction towards the authenticity of Jewish life in the past reappears, this time emphasizing the crisis and collapse of the Jewish shtetl and its social and spiritual institutions.

In spite of these reflective excursions into the past, MJB remains fundamentally loyal to his rebellious point of departure.

unschooled readers and thought it worthwhile to devote his literary energies to them. ("A. M. Dik" *) Y. Y. Linetzsky, the author of the autobiographical *Dos poylishe yingl,* received favorable mention for poking fun at the regulations and restrictions of Judaism, and was credited with contributing through this work to the change taking place in the younger generation, which was in the process of shaking off the arbitrary domination of the orthodox. ("Y. Y. Linetzsky"*) M. A. Shatzkes, who wrote the satirical story "Der yidisher far-Peysakh", was also praised for his battle against laws and customs interpreted in a strict and arbitrary manner by rabbis who regarded their own decisions as the word of God. ("M. A. Shatzkes"*)

In his article about Goldfaden, whose plays lay the foundation for Yiddish theatre, MJB pointed out how well this playwright was able to portray the earthly delights that even Jews craved. ("Abrom Goldfaden"*) Among other things, he praised Mendele for understanding that common people, even those at the bottom of the social ladder, delinquents included, also have a human soul. (Mendele Moykher Sforim"*)

Writing about Sholem Aleichem, a writer after his own heart, MJB loses no opportunity to proclaim the simple, true voice of the Jewish people that surged forth from his writings rather than the one "that lays two pair of *tefillin* and hungers for the honor of being the third or sixth person called up to the Torah-reading".

MJB's ideas about the essence of Yiddish language, and his evaluation of the literature of the 19th century, and especially that of his own time, help to elucidate the ideological phenomena and stylistic techniques in *Yidishe ksovim fun a vaytn korev.*

D. *Motifs and Ideological Trends in MJB's Yiddish Work*

In contrast to the repeated declaration in some of MJB's Hebrew stories about the author's intention to "create a memorial" and to bring back from the past, well remembered characters from his childhood in Eastern Europe, he had no such inclination in

to praise the work of Sholem Aleichem both for its artistic achievement and for its fundamental importance in paving the way for Yiddish literature. In his Yiddish articles about Sholem Aleichem, MJB applauded his understanding of the Jewish soul and ability to give it flesh. He regarded Sholem Aleichem as a "writer of truth" who portrayed the real Jewish people — the common folk.

In antithesis to the manifestations of introversion MJB found among young Yiddish writers, he cited in Sholem Aleichem's favor that "he does not write only of himself (...) He desires nothing but to tell you about the Jewish people". ("Sholem Aleykhem" *)

MJB commended not only his true understanding of the Jewish soul but also his linguistic approach which was so close to his own. MJB said of his writing in Yiddish:

"אין דעם איז שלום-עליכם דער גרעסטער, וואָס מיר האָבן געהאַט, און איך האָב מורא צו זאָגן, אויך דער לעצטער".

("In such matters Sholem Aleichem is the greatest we have ever had and, I'm afraid, the last as well.")

Linguistically, MJB compared Sholem Aleichem to "Rashi on the Bible, or perhaps the Bible itself", and regarded his writing as an ideal model for all Yiddish writers. ("Vider vegn Sholem Aleykhem" *)

In the course of his pursuits in the field of Yiddish literature, MJB set out to sketch portraits of the 19th century Yiddish writers who preceded Sholem Aleichem. Despite their tone of simplistic explanation suited to a general audience, these sketches transcend the problems of development of Yiddish literature and convey MJB's views of basic spiritual and social phenomena. Sometimes these comments seem to be the essence of the article. A. M. Dik is portrayed as a writer who considered the needs and desires of the common people, unlike his enlightened colleagues who were divorced from the simple way of life. Although this was unusual in his time, Dik understood that books were not the most important thing; he preferred familiarity with the world of

and Yiddish and even ceasing to translate his stories and critical essays into Yiddish. Nevertheless, we can detect a common root for his writings in both languages.

Considerings MJB's disappointment with the emerging Yiddish literature whose stylistic and thematic tendencies distressed him, his admiration for the work of Sholem Aleichem, which served as a source of inspiration and an example for him in his Yiddish writing, stands out all the more.

Sholem Aleichem's work had made a profound impression upon MJB as early as 1889, especially *Stempenyu*, a novel included in *Di yidishe folksbibliotek*. In a letter to Sholem Aleichem that year, the young MJB expressed his opinion about this novel,[52] declaring that he had never read such a passionate story in his life. In view of the powerful impression made upon him by the anthology as a whole, he had resolved to follow in Sholem Aleichem's footsteps in Yiddish literature and sent him as proof of this two articles: 'Oysgezogt fun dem kheyder" and "Poshete ksovim". These immature works were never published by Sholem Aleichem.

Later, when MJB had become a writer of renown, they corresponded.[53] In one of his letters, MJB praised the story "Fishl der melamed" as a true embodiment of the soul of the people. On his part, Sholem Aleichem apologized in a tone both placating and amused, for having poked fun at the young MJB in a feuilleton series called "Kvurat Sofrim" written in conjunction with I. H. Ravnitsky, without knowing at the time who was meant.[54]

Their personal relationship aside, MJB used every opportunity

52 The letter was first published by Y. D. Berkowitz; see *Sholem Aleikhem-bukh*, N.Y. 1926, p. 184.

53 As testified to by Y. D. Berkowitz, *ibid.*, p. 185.

54 This letter is preserved at the MJB archives in Holon. Thanks are due to Emanuel Bin-Gorion for his kindness in sending me a photocopy. The article "Kvurat Sofrim" was published in *Hamelitz*, 1893, no. 22, 25.

which is the *basis* of all literature, becomes only a *tool*, something of secondary importance".

In the spirit of this uncompromising approach, MJB protested the advertised publication scheme of the Warsaw newspaper *Haboker* promising to print works of Yiddish writers who did not write Hebrew. As a regular contributor to *Haboker*, MJB took this as an opportunity to persist in his demand for a clear distinction between original Hebrew material and translations from Yiddish, which usually appeared with no mention of this fact. He appealed to the editors 'to indicate at all times who these strangers are who do not write in Hebrew and offer us Hebrew by chance." [49]

So loyal was he to this stance that he was even prepared to take personal risks for it. Thus in 1913 he advised his friend Brenner, the editor of *Revivim*, not to accept works originally written in Yiddish. He went on to make his continued contribution to the periodical dependent upon the editor's adherence to this principle, declaring "I am revolted by all of them. And please take heed in this matter." [50] He continued to try to persuade the unconvinced Brenner, that at least in the case of an original piece of writing by someone with definite talent, the fact that it was a translation from Yiddish should be noted so as not to mislead the reading public. As far as he was concerned, MJB had vowed not to write for anyone who did not comply with his demands, and therefore he asked Brenner to spare his honor and be cautious about printing such things.[51]

What he demanded of his contemporaries, MJB tried to carry out in his own writing, carefully differentiating between Hebrew

49 See "Bidvar Lashon Va-Sefer", *Ha-Boker,* August 5, 1909; see also: "Ahat u-Shtayim", *Maamarim,* p. 184.

50 See *Berdyczewski—Brenner: Halifat Igrot,* pp. 98—99, letter of April 16, 1913.

51 *Ibid.*, p. 104, letter of July 1, 1913; *ibid.*, p. 102; see also "Tishtush Ha-Gvulot" (letter to the editors of *Netivot*), *Netivot,* Warsaw 1913, pp. 313–317; *Maamarim,* pp. 191–192.

philosophical expression that Hebrew had. In an article published in German, praising the unique ability of Yiddish to convey ridicule and mockery, and acutely express the contrast between the fool and the scholar, MJB also dwelled upon its expressive limitations. He admitted that the language had an "inner logic" of its own in spite of the absence of Yiddish grammar, but he was convinced that it was "insufficient for descriptive purposes. On the other hand, it is very good for dialogue. It has such a capacity for articulating the human soul by means of incidental remarks that sometimes it is really astonishing".[46]

MJB also pointed out the difficulties encountered when trying to write journalistic pieces in Yiddish. We are able, he said, to reconstruct the manner of speech of the average Jew and to put into writing his ideas on Jewish issues, but it is something else entirely to explain new, foreign ideas to him and express them as he would in his folk Yiddish.[47]

MJB protested time and again against his contemporaries' custom of publishing their work simultaneously in two languages, thereby blurring the borderlines between the two literatures. In his article "Bidvar Halashon: Davar Midavar" first published in the periodical *Revivim* edited by J. H. Brenner in 1908, MJB made a total and essential distinction between the two literatures and voiced his opposition to closing the gap by means of translation. Language, he reiterated, was not only clothing for ideas, "but also an integral part of the idea itself." [48]

He considered the simultaneous publication in two languages of works by such writers as Peretz, Nomberg and Ash an example of this blurring of the boundaries. "No one", he said, "knows what was written in Hebrew and what in Yiddish. Thus language,

46 See "Aramit Ve-Yehudit-Ashkenazit", translated from the German by S. Herberg, *Maamarim*, pp. 379–380.
47 See "Yidishe tsaytungen", *Yidishe ksovim*, vol. 5, pp. 135–136.
48 *Revivim*, 1908, I, pp. 25–30; *Maamarim*, pp. 181–184.

MJB also protested against the excessive lyricism, the "poetic outpouring and rhetoric" into which Yiddish literature was falling. Instead of directly communing with the spirit and soul of the people by means of spoken Yiddish, modern Yiddish literature — that which he called "flowery" — was nourished upon foreign influences and was entirely a product of the book, not the real life of the people.[43]

Closely following the developments in modern Yiddish literature, MJB often expressed his reservations about the course it was taking.[44]

He continued to criticize contemporary Yiddish literature in "Yipui Ha-Safa Ha-Yehudit", an article he wrote in 1909.[45] He did not see the artificial sophistication he found in the work of some writers as something Yiddish authors should strive for. "It is not necessary", he said, "to give folk material a literary style or to build it up and improve on it, but rather to know it in every pore and nuance and to transmit it as is". He denounced "the writer who speaks for himself, for his own personality, when the spirit of the people should be rising from his throat (...) We do not need a lyrical virtuoso (...)but a messenger of the people who speaks, tells stories and laments in the name of the people and in the language of the people". According to MJB, anyone attempting to "beautify himself" in the language of the people was perpetrating "one great lie". Public pronouncements such as these show the paradox between the clear individualistic tendencies in MJB's Hebrew work and his declared willingness to serve solely as a messenger of the people in his work in Yiddish.

In spite of his great devotion to the Yiddish language, MJB did not believe it had the potential of Hebrew for artistic and

43 *Ibid.*, p. 187.

44 See *Berdyczewski—Brenner: Halifat Igrot*, p. 51.

45 See *Ha-Boker*, June 18, 1909; included in *Maamarim*, pp. 190–191.

it is written. "Real literary creation", he said, "(...) emerges from the depths of the language and is not created by chance in that language". MJB did not believe in blurring the boundaries between Yiddish and Hebrew literature. Each one, he said, "will revolve on its own axis." [40]

In defining the singularity of the literary creation in Yiddish, MJB found its virtue in the fact that "every nuance, every unique expression and every emotion are taken from reality, from real people and real occurrences. The narrator does not tell us about things that happened to him or to others; instead, those others tell us of their lives in their own way, passing before our eyes and talking, and we only listen (...) The colors are few; the people are not craftsmen".[41]

MJB held that this phenomenon of listening to the characters talk, without involving one's own personality and experiences, was a distinguishing feature of the work of Sholem Aleichem which he considered faithful to the spirit of the people. He tried to put this into practice in his own writings in Yiddish. However, aside from their portrayal of the spirit of the people by means of the characters drawn into conversation, these stories are pervaded by MJB's personality and innermost thoughts either openly or in disguise.

Steadfastedly adhering to his own views, MJB dissociated himself from the trends which marked the Yiddish literature of his time. Statements he had made in simplistic folk Yiddish in Abraham Reyzen's *Dos yidishe vort* in 1905, were more lucidly developed in 1909 in his philosophical Hebrew. Even then he lamented that "we are not being given folk Yiddish derived from the life and language of the people (...) but rather the Yiddish of accomplishment and sophistication, Yiddish which tries to rise above itself".[42]

40 *Ibid.*, p. 186.
41 *Ibid.*
42 *Ibid.*

Prompted mainly by an article by Baal Makhshoves which expounded the concept of one literature in two languages and stressed the mutual influence of one language upon the other, MJB returned to the problem of the status of Yiddish as compared with Hebrew in 1909. Baal Makhshoves voiced his approval of the bilingual phenomenon of publishing the same literary works side by side in two languages.[37]

MJB responded to this article by re-emphasizing what he saw as the unbridgeable difference between the two languages.[38] In contrast to the harmonistic trend towards blurring the borders, MJB pointed up the duality and disparity between the ancient tongue living in our memories and the language of the present.

MJB again appeals to Yiddish writers to maintain the folk simplicity and natural naivité of their language. He was convinced that this outlook was truly suited to the natural course of Yiddish literature initiated by Mendele and Sholem Aleichem. Strong was his belief that the type of literature he so longed for "would in some measure provide what was lacking in written literature and give us, the mentally and emotionally fatigued, simple, unsophisticated stories about real life".[39] This conception of the mission of Yiddish literature is certainly reminiscent of the typical romantic yearnings common at the time in Jewish writing, but it was also an attempt to halt the process of modernization in Yiddish literature which was trying to break away from the norms set by Mendele and Sholem Aleichem.

While preaching the preservation of the uniqueness of Yiddish literature, MJB also raised several important points about the internal connection between literature and the language in which

37 Baal Makhshoves, "Skirot U-Reshamim", *Ha-Boker,* January 19, 1909.

38 MJB, "Shniyut", *Ha-Boker,* March 31, 1909. Also compare S. Niger's fierce rejection of this article in "Sfat Ha-Am u-Sfat Ha-Sefer", *ibid.,* May 4, 1909.

39 "Shniyut — Miluim", *Maamarim,* p. 188.

article too remote from Jewish reality and the modern language it used artificial, MJB advised the editor to be more considerate of the common reader, as was his policy for stories and poems.

MJB rejected out of hand Reyzen's belief in the hegemony of the Yiddish language and used this view to clarify his own position on the language issue. He felt that both languages were a true expression of the soul of the people but could explain this no more than "why human beings have two eyes". While there seemed to be a clear preference for Hebrew, even the era of Zionism and "national revival" had failed to improve its standing. Although Hebrew was used only by a minority of the people, MJB was equally apprehensive about the future of Yiddish and the bitter day they would have to battle with their children for Yiddish as they were then fighting for the preservation of Hebrew. Perhaps this critical hour had already arrived, he wondered out loud.[34]

MJB's third letter on this issue, "A lezter briv",[35] dealt mainly with his conception of the lexical character of Yiddish. In it, he continued to denounce the disproportionate amount of German he encountered in the modern Yiddish in this periodical, albeit in Hebrew characters. All bounds had been burst in contemporary Yiddish, he exclaimed. Whoever chose to was free to append foreign phrases to his heart's desire and no one would protest, even if they ignored the spirit and nature of the language. MJB called upon newcomers to Yiddish writing to listen to the everyday speech of the people and to use it as their standard.

His sensitivity to indications of alienation from spoken Yiddish found expression in the diary he kept in those years. After reading some socialist pamphlets in Yiddish he remarked that not even one word was derived from the Jewish soul. All were German products in Hebrew letters.[36]

34 *Yidishe ksovim*, vol. 5, pp. 82–83.

35 *Ibid.*, pp. 88–96.

36 M. J. Berdyczewski (Bin-Gorion), *Amal Yom Ve-Haguto: Pirkey Yoman*, brought to print by E. Bin-Gorion, Tel Aviv 1975, p. 42.

the periodical, and criticized the militant Yiddishist stance of the editor in his "open letters".[31]

His anonymous letter to the editor "A brivl zum aroysgeber" appeared in the same issue of *Dos yidishe vort* as an article about his trip to the Jewish villages of Eastern Europe and bore the signature "A lezer fun ayer blat". In the wake of the editor's response, he wrote a second letter entitled "Nokh a brivl tsum aroysgeber" signed "Der eygener".[32]

In these letters MJB discussed some of his basic ideas about Yiddish language and literature — ideas which he was to deal with more concretely in his Hebrew writings later on. Here his arguments were linked more obviously to the "language dispute" at its peak at this time, and were characterized by the unsophisticated, traditional tone and the drawn-out style of relaxed conversation which sometimes drew their sting from them and detracted from their fundamental clarity.

The publication of a detailed article on the art of the symbolist writer Maurice Maeterlinck in *Das yidishe vort* around this time drew the criticism of MJB.[33] Finding the subject matter of this

In his March 10, 1905 letter to M. Kleinman, MJB praised Reyzen: "In any case he treats me fairly in giving me space while others won't even do that". See "Igrot Sofrim", *Ha-Olam,* vol. 22 (1934), no. 51–52. Three years later, however, he expresses his anger at Reyzen in a letter to Brenner on May 14, 1908: "I am not inclined to agree with him at all. He knows how to respect my Yiddish works, but he has not raised a finger on their behalf or found them a redeemer". See *Berdyczewski—Brenner: Halifat Igrot,* p. 53.

31 Reyzen recalls these letters with admiration, and praises them for their "wonderful, sincere Jewish tone". See *Epizodn fun mayn lebn,* vol. 3, Vilna 1935, pp. 36–37.

32 *Dos yidishe vort,* 1905, no. 5, 6; see also "Naye brivlekh", no. 9, 10; these letters were later published in *Yidishe ksovim,* vol. 5, pp. 67–96. See also: Ben-Mikhl, "Mayn tshuve dem lezer", *ibid.,* no. 6, and the editor's answer "an entfer dem hern 'lezer'", *ibid.*

33 *Yidishe ksovim,* vol. 5, pp. 73–74; this is a reference to an article in installments by A-Z, "Iber eynike motivn in Meterlinks verk", *Dos yidishe vort,* 1905, no. 5, 6, 7.

they are close to Hebrew in pronunciation".[27] In the heat of this argument, MJB set out to re-emphasize the unique character of the Yiddish language and praised its ability to absorb foreign linguistic elements.[28]

Although he extolled its vitality and flexibility and its capacity for incorporating foreignisms, MJB was careful to maintain the original character of Yiddish as a spoken language which truthfully reflected the spirit of the people. This led him to adopt the uncompromising belief that the unsophisticated, simple language of the people should be preserved in an almost museum-like manner, without even expanding it to meet modern needs. He held that Yiddish "should be transmitted only as spoken, without introducing new idioms, new words or new syntactic structures which are a hundred times more remote from the spirit of the people than Hebrew. We will know about the people and their souls if we listen to how they speak".[29]

This bias against the expansion and stylistic modernization of Yiddish while stressing its essential character and original use of other languages came to the fore not only in MJB's own work. He also strove to put it into practice in modern Yiddish literature as a whole.

Although he did not approve of attempts to cultivate Yiddish language and literature, MJB contributed to the Cracow periodical *Das yiddishe vort* edited by Abraham Reyzen regularly in 1905.[30] He even took an active part in the debates publicized in

27 See "Yehudit ve-Ivrit", *Ha-Boker,* June 18, 1909; included in *Kol Kitvey — Maamarim,* pp. 189–190.

28 Compare with *Ha-Boker,* March 1, 1909; June 6, 1909, included under the name "Shniyut — Miluim" in *Kol Kitvey — Maamarim,* p. 188.

29 *Ibid.*

30 See the testimony of the editor himself, in his memoirs, with regard to MJB's work for this periodical and the friendly relationship between them: A. Reyzen, *Epizodn fun mayn lebn,* vol. 2, Vilna 1929, pp. 300–301. There were ups and downs in their relationship.

and words nor nouns and verbs create a language but rather (...) the spiritual tendencies and different compounds, and the way Jews use them." In his opinion, pure Yiddish was a medium of expression bound up with the soul of the masses and showing its intellectual limitations. It was here that the spirit of the people, far from the book yet nurtured on Torah and religious commandments, would find its *utterance.*[25]

According to MJB, Yiddish fulfilled a special role which could not be compensated for by Hebrew because they were two separate entities. Just as Hebrew was a reliable expression of the world of the "bookish person", so Yiddish was the key to understanding the "soul of the people". MJB did not subscribe at all to the utilitarian approach popular in the Hebrew camp which thought of Yiddish as an efficient means of mass communication. Yiddish, in his view, was "a means of knowing *about* the people *from* the people".[26]

As against the tendency to stress the Hebraic elements of Yiddish, MJB took care to clearly distinguish between the two languages. He strongly opposed the blurring of the boundaries between them and attached little importance to the points of contact that might have bridged them together. In this he came out against Eliezer Ben-Yehuda and Y. H. Taviov, both of whom denied that Yiddish could exist as a language in Jewish life but approved of the elements of Hebrew in it which they saw as one of the manifestations of the continuous use of the Hebrew language.

Disagreeing in principle with Taviov's views on this subject, MJB held that "the Hebraic elements in Yiddish were derived from Hebrew, but after being adopted by the Jew they underwent a vast change of spirit and became 'bone of his bone'. They will never return to Hebrew and are Hebrew no longer, even if

25 *Ibid.*, p. 185.

26 See the letter he wrote to Kleinman in 1905 (no exact date), "Igrot Sofrim", *Ha-Olam*, vol. 22 (1934), no. 51–52.

mainly bilingual, was a product of the mutual ties between the two languages in both the lives and work of the authors.

MJB was acutely aware of the language issue at different phases of his literary career because it had bearing both on his definition of the essence of Yiddish language and literature, and on his special circumstances as a bi-lingual writer. The act of creating in Hebrew, MJB said, in his essay "Shniut" [24] involved coupling our ancestral heritage with the perceptions of our own souls, "begetting the language anew in our own spiritual combination and fashioning it into a new being". In this way a new compound was created consisting of ancient elements and elements which were "bone of our bone and flesh of our flesh".

The situation was utterly different when that same writer faced the challenge of writing in Yiddish, a language of the present without those deep roots. Here MJB reversed the formula, claiming that the writer was no longer giving of himself and his inner world but rather exploiting "present life". Moreover, "any giving of oneself would lead to corruption of the language". In his opinion, the dimension of the historical and the individual was companion to Hebrew writing which dealt with "the great people, the philosophers and the writers, with the *individuals* and that which remains of their spirit". Yiddish language and literature, however, was bound up with the "common people" who created in a "language derived from the Germanic nations, an earthen vessel suited to their own taste upon which they imprinted their spirit". Hebrew afforded a descriptive wealth of words to clothe every idea and sentiment, "every nuance of thought and feeling", whereas Yiddish was an "economizing language, short and sharp". Thus the bilingual writer was caught between two very different linguistic and spiritual phenomena.

Though he points out in this essay that Yiddish was derived from German, a language foreign to the spirit of the Jewish people, MJB fiercely defends its character, since "neither roots

24 *Kitvey — Maamarim,* Tel Aviv 1960, p. 185.

Hebrew writings on the grounds that dialogue plays a much greater role in Yiddish than in Hebrew. He even foresees that future research into MJB's literary endeavors in Yiddish will bring their linguistic uniqueness to the fore and establish their proper place in the history of Yiddish literature.[23]

C. *Berdyczewski's View of Yiddish Language and Literature*

MJB's literary activities in Yiddish are inextricably bound up in his fundamental perception of the language, its special virtues and its status in Jewish life. It seems that in addition to the natural propensity for writing in a language he had absorbed in childhood and youth, he endeavoured to put into practice the personal credo he constantly preached in his Hebrew, Yiddish and German work as a whole. This almost dogmatic adherence to his views of the Yiddish language caused him to be somewhat inflexible in his attitude towards various literary phenomena and even led him to call for a halt in the natural development of Yiddish language and literature. Furthermore, in his own writing MJB made a conscious effort to use an archaic, unsophisticated style, sometimes veiled in what seems to be traditional piety. There are times, however, when he falls into a naturalistic reconstruction of his monologic characters' unpolished colloquial manner of speech.

MJB's views of Yiddish language and literature should be seen in context of the "language dispute" still raging when he published his essays in and about Yiddish, and in light of the fact that the newly emerging literature of the time, which was still

Iton 77, vol. 3 (1979), no. 15. In the important book of E. Bin-Gorion, *Reshut Ha-Yahid: Micha Josef Berdyczewski (Bin-Gorion) Be-Esrim Shnotav Ha-Ahronot,* Tel Aviv 1980, there is relevant material on pp. 187–196.

23 See E. Bin-Gorion, epilogue of *Ketavim Yehudiim Me'et Karov Rahok,* translated by M. Z. Volfovsky, Tel Aviv 1964, p. 232.

and youthful memories, and the simplicity of life", but also an account of the desperate fight for survival and the sharp line drawn by the travelling writer between the stable Jewish world of yesterday and the physical and spiritual decline of the present by means of his monologic characters.

The rekindled interest in the life and work of MJB in the fields of literary criticism and research has done little to improve the standing of his Yiddish writings; although they have aroused some attention, they still lie in relative obscurity. In his monographic work on MJB, Yeshurun Keshet remarks incidentally that MJB "wrote lively Yiddish that was both simple and refined, unsophisticated and spiritual". Nevertheless, he considers it "only an episode in his career (...) although he absorbed his material from a Yiddish-speaking world." [21]

On the other hand, N. Mayzel, who prepared MJB's Yiddish stories for re-publication in New York, protests against the utter disregard for his Yiddish writings in this language. Mayzel does not believe in differentiating between the two linguistic spheres of MJB's work since in his opinion the spirit of rebellion is present in both, however singular they may be.[22] In his epilogue to the Hebrew translation of MJB's Yiddish writings published at this time, E. Bin-Gorion distinguishes between them and his

21 Y. Keshet, *M. J. Berdyczewski (Bin-Gorion) — Hayav U-Foalo,* Jerusalem 1958, p. 131.

22 N. Mayzel, "Der yidisher Mikhe Yoysef Berditshevski", *Yidishe Kultur,* vol. 27 (1965), no. 9, pp. 18–21. For other evaluations of MJB as a Yiddish writer after publication of his collected works in 1924, see: N. Mayzel, "M. Y. Berditshevski in yidish", *Literarishe bleter,* 1924, no. 2. For more recent publications see N. Mayzel, "M. Y. Berditshevski", *Literarishe bleter,* 1931, no. 49; S. A. Horodetski, "Mikhe Yoysef Berditshevski", *Der Tog,* Nov. 26, 1931; M. Yaffe, "M. Y. Berditshevski in yidish", *Dorem Afrike* (Johannesburg) 1955, no. 12 (88); B. Green, "Der hebreysh yidisher shrayber M. Y. Berditshevski", *Morgn Frayheyt* (N.Y.), March 1, 1971. After the introduction was sent to print, Yehuda Gur-Arieh published "Ketavav Ha-Idiim Shel Micha Josef Berdyczewski (Bin-Gorion)",

from the same source — the wellspring of Jewish folk culture. Friedman draws an analogy between MJB and his contemporary, Sholom Aleichem, mainly on the basis of their strong ties to this culture. Like Sholom Aleichem, MJB hid his own personality in order to bring out the temperaments of his characters. From this stems his excessive fondness for the monologue form so common in his Yiddish work and the amiable style his heroes employ as they unburden their souls.

It was the predominance of the monologue that attracted the attention of I. Fichman in later years.[19] In contrast to those before him, he tries to point out the common aspects of MJB's work common to both languages. Even in the Hebrew stories Fichman sees dialogue as a basic characteristic and a means of bringing the stories closer to the spoken language of the people. "And it is no wonder that he exhibits in his Yiddish stories an improvisational ability unequalled except by Sholem Aleichem", says Fichman in his favour.

F. Lachower, who knew MJB personally, links his Yiddish writing to the visit to his hometown in 1903 and restricts it chronologically to a specific, passing phase in MJB's career. His assumption that MJB turned to Yiddish because this visit refreshed his childhood and youthful memories and impressed him with the simplicity of life in the Jewish village is a difficult one to accept.[20] MJB had tried his hand at writing in Yiddish at the very outset of his career, only to abandon it for lack of encouragement. There are no grounds for claiming that his Yiddish work was limited to issues connected with his own village; we are dealing with a variety of topics founded upon observation of many villages in the Jewish Pale of Settlement in Russia. If we read MJB's Yiddish writings closely, we see not only "childhood

19 I. Fichman, introduction to *Kitvei M. J. Bin-Gorion* [*Berdyczewski*] — *Sippurim,* Tel Aviv 1960, p. 21.

20 See P. Lachower, *Toldot Ha-Sifrut Ha-Ivrit Ha-Hadasha,* Tel Aviv 1939, III, part 2, p. 76.

Thus, for example, in his general evaluation of the personality and work of MJB, A. Khashin also deals with his Yiddish work.[16] In his opinion, MJB's stories lacked the symbolic playfulness and inventiveness of Peretz's work and used the simple material in its raw state. However, it was precisely this, Khashin said, that gave MJB's stories the quality of untouched naivité, like an ancient, naturally flowing spring.

That same year the critic S. Niger also examines MJB's Yiddish writings and their place in his work as a whole.[17] He plays down the importance of this branch of MJB's work because it consisted of descriptions of village life and historical material rendered in a lyrical style — nothing more than "lyrical ethnography" and "ethnographical lyricism". As for MJB's special folk Yiddish, Niger calls it an anachronistic phenomenon posed against the backdrop of modern Yiddish literature. These works, he says, do not show us the West European Berdyczewski but rather the rabbi's son, the *shtetl* Jew, harking back to his childhood. In Niger's opinion MJB's major achievement was the mark he left on modern Hebrew literature through his rebellion against the conformity of traditional Jewish values. Nonetheless, he was prepared to see the importance of the Yiddish works, if only for their value as fictionalized memoirs.

Alongside this tendency to belittle MJB's achievements in Yiddish there were also positive responses such as that of D. A. Friedman.[18] Several of his remarks attempt to accentuate the differences between MJB's writings in Hebrew and in Yiddish, juxtaposing the witty, piercing style of the former with the warmheartedness of the latter. Yet both, he says, are derived

16 A. Khashin, "Mikhe Yoysef Berditshevski", *Bikhervelt* (Warsaw), 1922, no. 3, p. 238.

17 S. Niger, "Mikhe Yoysef Berditshevski", *Di tsukunft*, vol. 27 (1922), pp. 61–64. It should be noted that Niger already denounced MJB's fundamental approach to Yiddish in 1909. See note 38 below.

18 D. A. Friedman, "Mikhe Yoysef Berditshevskis zeks bend yidishe ksovim", *Di tsukunft*, vol. 29 (1924), pp. 626–629.

He was skeptical of MJB's claim to be "a listener to the voice of the people" and considered him no more than a naturalistic imitator of colloquial speech; his Yiddish work was heavy-handed, lacking the lyricism of his Hebrew writings. In his opinion, the narrator in MJB's Yiddish stories came across as a naive, even foolish person.

As for I. L. Peretz, he devotes several ironic remarks in his article "In folk arayn" [14] to MJB's booklet "A mayse fun eynem vos hot farsamt zayn vayb". He accepts the story from a psychological point of view, but strongly dissociates himself from the "market language" of Balta which he says had become the author's own in his fervent attempt to penetrate the inner recesses of the soul and portray the simplicity of the common people.

After the appearance of MJB's collected writings in 1912, Peretz softened his attitude. In a review published in *Haynt* he writes of MJB's unique Yiddish style and the slightly artificial naivité he employs in an effort to lend simplicity and naturalness to his utterances. Peretz concludes his brief remarks with the statement: "but in this same simplicity one also senses warmth and very quiet amiability." [15]

The criticism published immediately after MJB's death and later, with the appearance of his collected writings, is indicative of a new phase in the evaluation of his literary endeavors in Yiddish. Even then, however, opinions were divided between praise and disapproval.

Berlin edition in 6 vol., 1924]. It should be pointed out that Baal Makhshoves wrote an emotional eulogy immediately after MJB's death, but even then he did not mention MJB's Yiddish work as one of his achievements. See Baal Makhshoves, "Literarishe geshprekhn", *Der morgn-zhurnal,* December 13, 1921.

14 I. L. Peretz, *Ale verk,* vol. 7, New York 1947, pp. 159–160; also see A. R. Malachi, "Peretz un Berdyczewski", *Yidishe kultur,* vol. 7 (1945), no. 3–4, pp. 48–53.

15 Dina Abramowitz comments on this review in "Peretses retsenzyes in *Haynt*", *Yivo bleter,* vol. 36 (1952), p. 348.

From a chronological point of view it is noteworthy that MJB wrote for Yiddish newspapers and periodicals such as *Di yidishe velt* in Vilna still in 1913–1914. On the whole, however, he found it difficult to publish his Yiddish writings in the press. Thus he laments in 1906, when Jewish literature was undergoing a period of crisis in Russia, that "My work in our literature is altogether more wearing than you would imagine — until today I have found no place for my writings in Hebrew and Yiddish." On the same occasion he mentions the delay in printing his work in *Der fraynd* and *Der veg.*[12]

B. *MJB's Yiddish Work in the Eyes of the Critics*

Yiddish literary criticism was not enamoured of MJB from the outset; Hebrew criticism, which followed his Hebrew articles and stories with interest, totally ignored his work in Yiddish.

Most Yiddish critics expressed reservations about MJB's work and recoiled from it. Thus, for example, Baal Makhshoves, whose writings sometimes appeared also in the Hebrew press in translation, disagreed with MJB's views of the Yiddish language and the nature of his literary activities and preferred MJB the distinguished Hebrew writer over the one who needed Yiddish.[13]

blat)", June 16, 1907; "Dvoyre oder der hesped (a bletl geshikhte nokhdertseylt fun der tsaytung un mit derloybenish fun mekhaber nokh a mol opgedrukt, mit tikunim vehesofes fun im)", *ibid.*, June 23, 1907; "A naye Khulda uvor, nokh a mol baarbet", *ibid.*, July 28, 1907; "A vikuakh, iberzetzt fun M. Silver", *ibid.*, March 21, 1909.

12 See his letter of March 22, 1906 to M. Kleinman, "Igrot Sofrim", *Ha-Olam*, vol. 23 (1935), no. 2. About the special difficulties he met with in publishing his Yiddish work see: *Berdyczewski-Brenner: Halifat Igrot*, p. 46, his letter of March 21, 1908.

13 See Baal-Makhshoves, "Ven M. J. Berdyczewski shraybt yidish", in his collected works *Shriftn*, vol. 4, Vilna 1914, pp. 82–95, and other editions of his work. Also compare MJB's stinging remarks on Baal Makhshoves' language in his article "Moykhikhim", *Yidishe ksovim fun a vaytn korev*, vol. 5, pp. 123–125 [all the references are to the

Thus MJB published a series of monologues, articles and one-act plays in the Warsaw weekly, *Yidishe folkstsaytung,*[8] and the Petersburg newspapers *Der tog*[8a] and *Der fraynd*[9] which were later revised and included under different names in his collected writings. He also wrote for the Cracow periodical *Dos yidishe vort*[10] and published some of his work in the Warsaw newspapers *Der veg* and *Haynt.*

While writing for the Yiddish newspapers in Russia, MJB agreed to allow his stories to be reprinted in *Der togblat* in Lemberg, Galicia, asking the editor to indicate that they had appeared previously, "so people will not suspect me of writing the same thing twice, as (Jews) are in the habit of doing."[11]

the names of the periodicals he wrote for, without the further details sometimes necessary when drawing up a chronological list of his Yiddish work or investigating textual changes.

8 "Der inyen fun sforim baym prostn oylem", *Yidishe folkstsaytung,* April 22, 1903; "Hayntike yorn — kley-koydesh", May 6; "Mazl", *ibid.,* July 1; "Sedres", *ibid.,* August 5; "Hayntike yorn — miskhorim", *ibid.,* August 19; "Baym rov in shtub", *ibid.,* October 15.

8a "A velt mit veltelekh", *Der tog,* February 29, 1904; "Vi men lebt bay undz", *ibid.,* April 15; "Di fir shtekns", *ibid.,* April 23; "Di geplatste strune", *ibid.,* May 6.

9 "Der oynesh oder a naye Khulda uvor", *Der fraynd,* May 5, 7 and 8; "Der tsetl fun kalarash", *ibid.,* January 12, 1906; "Shulamis", *ibid.,* January 15, 1906; MJB had to give up his position at *Der fraynd* because of a dispute with the editorial board. This is implied in his complaints to M. Kleinman, one of the editors of *Der togblat* in Lemberg: "What do you think 'the friend' (*Der fraynd*) has done to me? They have driven me out that I should not cleave unto the inheritance of the Jewish people". See "Igrot Sofrim", *Ha-Olam,* vol. 23 (1935), no. 3., MJB's letter of June 1, 1906. Also compare with his letter of March 22, 1906, *ibid.,* no. 2.

10 See *Dos yidishe vort,* "A nokhmitog baym rov in shtub", Jan. 17, 1905; "Funem rayzebikhl", Jan. 3, 17, 24, 31 and February 7. Also see *Dos yidishe vort,* Warsaw 1904 [?] [1908], pp. 106–110.

11 See his letter of Aug. 24, 1905 to M. Kleinman, "Igrot Sofrim", *Ha-Olam,* vol. 23 (1935), no. 2. Of the works reprinted in *Der togblat,* I was able to find "Di yerushe, a bild (spetsyel farn *Tog-*

limited circulation, was published in Warsaw in 1912,[6] there was a change in the make-up of his audience; by the time a complete collection of his Yiddish work, *Ksovim fun a vaytn korev*, appeared in 1924 after his death, his words were entering upon a new historical reality for the Jewish people.

Under the supervision of his friend F. Margolin, MJB prepared this comprehensive edition himself, assisted by F. Lachower. It was he who determined the order and division of the material into sections according to subject matter and genre. It was published in six volumes by the A. I. Stybel Publishing House in Leipzig. Another edition appeared in New York in 1948, with prefaces by Rachel Bin-Gorion and Nahman Maisel and a Hebrew version translated by M. Z. Volfovsky was published in 1970 in Tel Aviv with an epilogue by Emanuel Bin-Gorion.

With the publication of MJB's works so historically remote from their time of writing, their topical sting is inevitably lost. The monologues and articles once appearing in the press as reliable echoes of Jewish existence in Russia are now merely documentary in character, testifying to the inner and outer destruction of the Jewish shtetl, particularly in the years before and after the Revolution of 1905.

MJB's writing for the Yiddish press followed a double course: on the one hand he portrayed the Jewish reality of the times by means of reportage and "snapshots", hastily sketching out monologues, and on the other, he embarked upon a rambling account of ancient tales and legends, interspersing them with commentary clearly personal and contemporary.[7]

6 MJB was unhappy with this typographically flawed edition. He already reported to Brenner on Nov. 12, 1913 that he was trying to have his Yiddish writings reset and printed in five volumes. See *M. J. Berdyczewski–Brenner: Halifat Igrot*, ed. S. Bertonov, Tel Aviv 1962, p. 127.

7 The bibliographical information cited here was based solely on the Yiddish newspapers available to me and is not complete. Editions of MJB's collected works and existing bibliographies mention only

ken zey aleyn shraybn". Although these booklets did not enjoy very wide circulation and the project was soon abandoned, his writings continued to reach a wide audience especially between 1903 and 1906 through periodicals and the daily Yiddish press. Sometimes his short articles were only signed with initials and sometimes they appeared anonymously.[4]

We do not know with certainty who his readers were since these newspapers directed themselves both to the common people, deeply-rooted in traditional Jewish life, and to others who had left this life behind and had a more selective and refined literary taste. It is doubtful whether the new type of Yiddish reader, brought up on the modern Yiddish literature beginning to emerge at this time, found what he was looking for. Although we do know that MJB's work evoked public response, it seems that this kind of reader did not accept the tone of piety sometimes so pronounced in it.[5] The unsophisticated way of setting out his views and the cultivation of the "old-fashioned" folktale were not to their taste, and the deliberate use of the archaic style of traditional religious literature may have led them to consider his sometimes unsigned work outdated. Yet they could hardly fail to sense in many of his monologues the reverberations of the current period of crisis.

When a partial collection of MJB's work, which enjoyed only

4 For more about his habit of publishing short articles anonymously see his letter to M. Spector, editor of *Yidishe folkstsaytung,* in N. Rosenblum's article "Igrot M. J. Berdyczewski", *Genazim,* vol. I, Tel Aviv 1961, pp. 274–275. MJB's wife, Rachel Bin-Gorion, bewailed the attitude of Yiddish newspaper editors apart from H. D. Horowitz, M. Spector and A. Reyzen, whom she claimed did not publish her husband's articles properly. See introduction to *Yidishe ksovim,* New York 1948, vol. I, p. 16.

5 It should be noted that MJB's one-act play "Farn bezdn" was published three times without prompting from the author before being included in his collected writings. See his diary entry about this on Dec. 2, 1906: *Amal Yom Ve-Haguto: Pirkey Yoman,* brought to print by E. Bin-Gorion, Tel Aviv 1975, p. 76.

tions or translations, as is the case for many of our bilingual writers. For the most part, they give new form to issues raised previously in his Hebrew work through the addition of new shades of meaning and changes of emphasis.

Subjects only alluded to in MJB's Hebrew stories are enveloped in full. A case in point are the intensely interesting attempts to document the atmosphere of crisis pervading the Jewish village, the dangers to its physical existence posed by the riots of 1903–1905 and the hasty emigration taking place at this time. All this is conveyed by means of the monologue, bringing us up-to-date reportage — in Yiddish.

Although he wrote in three languages, MJB held monolinguistics views which he did not hesitate to voice on various occasions. Each language, he claimed, presented him with a different content born only in that language. Yiddish was not a replacement for Hebrew because as he himself said: "I do not write of myself, but of whatever I am able to gather from the spirit and the language of the masses." [3]

The greater portion of MJB's literary activities as a Yiddish writer were carried out between 1902 and 1906, after a visit to his home town. Some, however, may be traced to the beginning of his career and others, to the end of his life. A study of his Yiddish writings according to date of publication reveals several stages of development, both in subject matter and genre, and in style.

At first he distributed individual booklets in a popular literary format, suited by virtue of their belletristic nature and simple journalistic style to general audiences. Thus in Warsaw in 1902, he published the "Kleyne bikhlakh" series containing such stories as "A mayse fun eynem vos hot farsamt zayn vayb", and a collection of essays and articles such as "Shmuesn: kurtse mayselekh tsum leyenen" and "Hakdomes tsu sforim vos yeder fun undz

3 See his letter to Kleinman dated July 8, 1908, "Igrot Sofrim", *Ho-Olam*, vol. 23 (1935), no. 3.

DENVER LIBRARY
NOV 1990
R01270 65501

the environmental restraints in the Jewish villages of the Diaspora at the end of the 19th century could do nothing to alter.

MJB's Hebrew writings were first collected in their entirety in 1921–1924. This was actually a revised edition of his work, incorporating as well, many significant textual changes.[1] It contains a variety of MJB's literary efforts in Hebrew. Alongside this we also have a small body of German writings,[2] and a special section devoted to his extensive work in Yiddish which though not unnoticed by his critics, has not yet been dealt with in true proportion in the general corpus of criticism. Some critics have even tried to downgrade this branch of his work, regarding it merely as a parenthetical, transitory episode in MJB's career. Here it is this Yiddish legacy that we are interested in. Not only is it a fascinating link in the chain of early 20th century Yiddish literature, but it is also vital for an understanding of MJB's world and sheds light on his Hebrew work. It should be pointed out that his writings in Yiddish are by no means adapta-

1 For more about Berdyczewski's work see D. Almagor and S. Fishman, *Micha Josef Berdyczewski (Bin-Gorion) — Bibliography* (mimeographed), Tel Aviv 1971, and the detailed bibliographical listing in *M. J. Berdyczewski (Bin-Gorion): Mivhar Ma'amarei Bikoret al Yitzirato Ha-Sifrutit,* ed. N. Govrin, Tel Aviv 1973. Also see my articles about MJB the Hebrew writer: "Be'ayot Hasifrut Bemishnato Shel M. J. Berdyczewski", *Gilyonot,* 18 (1945/6), pp. 76–79; review of: Y. Keshet, *M. J. Berdyczewski — Hayav U-Foalo, Kiryat Sefer,* vol. 34 (1959), pp. 154–158; "Hahasidut be'olamo shel Berdyczewski", *Molad,* vol. I (new series) (1967), pp. 465–475 (included in my book, *Sippur Ve-Shorsho,* Ramat Gan 1971, p. 104–118); "Al Tefisat Hazman Besippurei M. J. Berdyczewski", *Moznayim,* vol. 34 (1972), p. 355–361 (included in the collection of literary criticism mentioned above, edited by N. Govrin, p. 250–262); "Ha-Sippur 'Me'ever Lanahar' — Iyun Bimkorotav u-Nushaotav", *Mehkarey Sifrut Mugashim Le-Shimon Halkin,* Jerusalem 1973, pp. 35–60. For a recent summative work on MJB see: G. Shaked, *Ha-Siporet Ha-Ivrit 1880–1970,* Tel Aviv 1978, pp. 163–206.

2 See Y. Ewen, "Sippuro Hagermani Shel M. J. Berdyczewski 'Daneben' ", *Sefer Dov Sadan,* Jerusalem 1977, pp. 9–22.

Shmuel Werses

M. J. BERDYCZEWSKI AS A YIDDISH WRITER

A. *Yiddish Literary Activities*

Micha Josef Berdyczewski (Bin-Gorion) (1865–1921) [MJB] was born in the town of Medzibozh in Podolia, Russia, and raised in the Ukrainian village of Doubovo. He began his literary career in 1887, while yet a young man in Russia and continued to turn out numerous short stories, speculative newspaper articles and studies on Jewish topics after taking up residence in Berlin and Breslau since 1891. An original thinker and inspired storyteller, he devoted most of his energies to modern Hebrew literature, giving expression to Jewish life and the problems of physical and spiritual existence. Stories and articles alike take the form of personal confessions, full of sadness and mournful musings over the lot of the Jewish people. They also give us some fascinating artistic formulations of plot and character based on Jewish life in the Ukrainian village and the world of the young Jew who throws off the yoke of tradition and sets out to seek his fortune in the unfamiliar terrain of Western Europe. Written in a wide variety of literary genres, MJB's stories derive their power from the portrayal of unusual, fate-scarred personalities wrapt in ecstasy. Pulling aside the curtain of the *shtetl*'s torpor, MJB shows us the sensual reality, concealed and repressed, which sometimes reveals itself suddenly both in private and in public. He consciously weaves into his stories anachronistic links between olden times when the Jewish people lived in its own land and the current events in Podolia. The ancient past is depicted both as a historical-mythical heritage and a legacy of sensuality and lust which even

MICHA JOSEF BIN-GORION [BERDYCZEWSKI]

YIDDISH WORKS OF A DISTANT RELATIVE

INTRODUCTION AND SELECTION

SHMUEL WERSES

THE MAGNES PRESS, THE HEBREW UNIVERSITY

JERUSALEM 1981

The series "Yiddish Literature" is a joint publication of the Yiddish Department of the Hebrew University of Jerusalem and the Committee for Jewish Culture in Israel. Its purpose is to provide students of Yiddish literature and readers in general with selected texts for reading and study.

Executive Board:

Y. Korn (chairman), I. Janasowicz, J. Justman, C. Shmeruk, M. Uveeler

Editorial Board:

J. Justman, Y. Korn, B. Michaly, D. Sadan, C. Shmeruk, A. Sutzkever,

C. Turniansky, S. Werses

Editor:

C. Shmeruk

Editorial Secretary:

A. Nowersztern

The Hebrew University of Jerusalem ; Yiddish Department

Committee for Jewish Culture in Israel

Berdichevsky, Micah Joseph,
1865-1921.
Yidishe ksovim fun a
vayten korev

KI]

HUM

YIDDISH WORKS OF A DISTANT RELATIVE

DATE DUE

R01270 65501